

ISSN 0350-5774

UDK
UDC 949.712(05)

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

LETNIK 59
LETO 2005

IZDAJA
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
LJUBLJANA

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Bojan Balkovec (tehnični urednik)
Borut Batagelj
dr. Rajko Bratož
dr. Ernst Bruckmüller
dr. Marta Verginella
dr. Žarko Lazarevič
dr. Božo Repe
dr. Franc Rozman
Janez Stergar (namestnik odgovornega urednika)
dr. Peter Štih (odgovorni urednik)
dr. Peter Vodopivec

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena junija 2005

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), mag. Niko Hudelja (nemščina),
Anja Naglič (nemščina), Primož Debenjak (nemščina)

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2005: za nečlane in zavode 7600 SIT, za društvene člane 5600 SIT, za društvene člane-upokojene 4200 SIT, za društvene člane-štolente 2800 SIT.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je **3800 SIT** (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 € in za študente 25 € oziroma ekvivalent v nacionalni valuti.

Plačuje se na transakcijski račun: SI56020100012083935

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA

Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2, 1520 Ljubljana
LJBASI2X

Sofinancirajo: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, junij 2005

Naklada: 1800 izvodov

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

- Dieter K u d o r f e r, Zgodovinski in literarni pomen rokopisa z »Brižinskimi spomeniki« 7–21
Historical and Literary Significance of the Freising manuscripts (*Brižinski spomeniki*)
- Darja M i h e l i č, Revizija kronologije cerkvenih dostojanstvenikov na Primorskem 23–44
Revision of the Chronology of Church Dignitaries in Primorsko
- Marija W a k o u n i g, »... hab ich teutsch und windisch gelernnet ...« O poreklu in kulturnih
koreninah Žige Herbersteina 45–55
»... hab ich teutsch und windisch gelernnet...« On the origin and Cultural Roots
of Sigismund Herberstein
- Ludwig S t e i n d o r f f, »Človek ni reven zato, ker ničesar nima, temveč zato, ker ne dela.«
Spreminjanje odnosa do revščine v Rusiji (18.– 20. stoletje) 57–68
»Man is Not Poor Because He Has Nothing, But Because He Does Nothing.«
The Changing Attitude toward Poverty in Russia (18th – 20th Cent.)
- Tone K r e g a r, Slovaški politični tisk o Slovencih med obema vojnama 69–99
Slovak Political Newspapers from the Period between the First and the Second
World Wars on Slovenes
- Žarko L a z a r e v i ć, Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge
svetovne vojne 101–110
Slovene National Interest in Economy Prior to the Second World War
- Mateja R a t e j, Slovenska ljudska stranka v vladi Antona Korošca – ratifikacija
Nettunskih konvencij 111–127
Slovene People's Party in the Government of Anton Korošec and the Ratification
of the Treaty of Nettuno
- Darko F r i š, Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937
v Ljubljani 129–146
Provincial Conference of the Yugoslav National Party in Ljubljana in 1937
- Borut B a t a g e l j, Mitološke razsežnosti bloškega smučanja in konstrukt stereotipa
o smučanju kot slovenskem nacionalnem športu 147–159
Mythological Dimensions of the Traditional Ski Style from Bloke and the Stereotype
of Skiing as the Slovene National Sport
- Danijela T r š k a n, Metodična struktura izpitnih priročnikov za zgodovino v Sloveniji,
Franciji in Veliki Britaniji 161–174
Methodical Structure of Examination Reference Books on History in Slovenia, France,
and Great Britain

ZAPISI – NOTES

Slovenski študentje na baselski univerzi v 16. stoletju (Marko M u g e r l i)	175–181
Slovene Students at the University of Basel in the 16 th Century	
Dejavnost slovenskega Penkluba pred drugo svetovno vojno (Joža M a h n i č)	183–192
Activities of the Slovene PEN Association before the Second World War	
Danijela Trškan, Obvezna pedagoška praksa za študente 4. letnika zgodovine pedagoške smeri	193–202
Methodical Structure of Examination Reference Books on History in Slovenia, France, and Great Britain	

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

32. zborovanje slovenskih zgodovinarjev in zgodovinarok. Celje, 30. september – 2. oktober 2004 (Aleksander Ž i ž e k)	203–204
32 nd Conference of Slovene Historians. Celje, September 30 – October 2, 2004	
Poročilo o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije za obdobje 2002–2004 (Branko G o r o p e v š e k)	205
Work Report of the Federation of Historical Societies for the 2002–2004 Period	
Poročilo nadzornega odbora za leto 2003 in 2004 (Branko Š u š t a r)	206
Supervising Committee Work Report for 2003 and 2004	
Poročilo o delu častnega razsodišča v mandatnem obdobju 2002–2004 (Andrej V o v k o)	207
Court of Honor Work Report for the 2002–2004 Mandate	
Poročilo o delu Vojaške sekcije Zveze zgodovinskih društev Slovenije v obdobju 2002–2004 (Damjan G u š t i n)	207
Work Report of the Federation of Historical Societies Military Section for the 2002–2004 Period	
Poročilo o delu Zgodovinskega društva Celje v letih 2003–2004 (Marija P o č i v a v š e k)	208
Celje Historical Society Work Report for the 2003–2004 Period	
Poročilo o delu zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru od oktobra 2002 do decembra 2004 (Filip Č u č e k)	209
Work Report of the Dr. Franc Kovačič Historical Society of Maribor for the Period between october 2002 and December 2004	
Poročilo o delu zgodovinsko društvo za severno Primorsko za obdobje 2002–2004 (Drago T r p i n)	210
Northern Primorsko Historical Society Work Report for the 2002–2004 Period	
Poročilo o delu Muzejsko društvo Škofja Loka za obdobje 2002–2004 (Alojzij Pavel F l o r j a n č i č)	210–211
Škofja Loka Museum Association Work Report for the 2002–2004 Period	

- Nagovor ob podelitvi nagrade Klio na 32. zborovanju slovenskih zgodovinarjev 211–212
 Speech at the Klio Award Ceremony at the 32nd Conference of Slovene Historians
- Mednarodni znanstveni sestaneek »Primorska od kapitulacije Italije 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954«. Koper, 4. – 5. oktober 2004 (Borut Klajčan) 213–215
 Primorska from the Italian Surrender in 1943 to the Memorandum of London in 1954, Koper, October 4 – 5, 2004
5. Eustory generalna letna skupščina in posvetovanje. »Commemorating 20th Century Migration in National Societies« Varšava, 27. – 30. januar 2005 (Bojan Balkovec) 215–217
 5th Eustory General Yearly Assembly and Conference »Commemorating 20th Century Migration and National Societies«. Warsaw, January 27–30, 2005

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

- Régine Pernoud, Nehajmo že s tem srednjim vekom (Andrej Nared) 219–222
- Darko Darovec, Davki nam pijejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike (Aleksander Panjek) 222–224
- Dušan Kos, O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah : tržaška afera Gallenberg 1740 (Matjaž Bizjak) 224–225
- Vasja Klavora, Predel 1809. Avstrijsko-francoski vojni spopadi na slovenskem narodnostnem ozemlju (Janez Šumrada) 225–230
- Janez Toplišek, Rodoslovje: kot znanost in hobi (Bojan Balkovec) 230–232
- Ljudmila Bezljaj Krevel, Pošta, telegraf in telefon 1918–1950. Organizacija poštno-telegrafsko-telefonske dejavnosti v Sloveniji (Miroslav Stiplošek) 232–235
- Norman Friedman, The Fifty-Year War (Simon Stern) 235–237
- Paul Hockenos, Homeland Calling. Exile Patriotism and the Balkan Wars (Matjaž Klemeňič) 237–238
- Ingo von Münch, Promotion (Jože Maček) 238–240
- Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru. Svezak 45 (Jože Maček) 241–243
- Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru. Svezak 46 (Jože Maček) 243–246

IZVLEČKI – ABSTRACTS

- Izvlečki iz razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 57, 2003, 3–4 (128), 59, 2005, 1–2 (131) I–VI
 Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 57, 2003, 3–4 (128), 59, 2005, 1–2 (131)

RAZPRAVE

Dieter Kudorfer

Zgodovinski in literarni pomen rokopisa z »Brižinskimi spomeniki«¹

Brižinski spomeniki so skupina treh staroslovanskih rokopisnih besedil v sicer latinskem kodeksu iz nekdanje stolne knjižnice v Freisingu, ki je danes ena od posebej dragocenih cimelij v fondu Bavarske državne knjižnice. Več kot tisoč let star kodeks s signaturo Clm 6426 predstavlja večplasten dokument velike literarne vrednosti in prav tako velike zgodovinske sporočilnosti.

Kot ključno delo slovanske jezikovne zgodovine lahko Brižinske spomenike presojam le čisto splošno, ker mi za lastno sodbo manjka slavistična strokovnost. Namesto tega bi rad postavil težišče na vse premalo upoštevano dejstvo, da zadevna staroslovanska besedila predstavljajo integrirajoč sestavni del tekstovne celote nadregionalnega pomena. V rokopisu so nam, če jih spretno pretresemo, izpričane izjave o prostoru, na katerem so udeležene nič manj kot štiri moderne državne tvorbe: Nemčija, Avstrija, Slovenija in Italija. Ob vsej raznolikosti pa ta kodeks tudi – in to velja takoj uvodoma poudariti – tvori organsko celoto.

Odkritje Brižinskih spomenikov

Od odkritja Brižinskih spomenikov je letos minilo že skoraj dvesto let.² Med časom okoli leta 1000 in letom 1803 je rokopis počival v knjižnici stolnega kapitlja v Freisingu, ne da bi bil sploh kdaj kak knjižničar v štifti ali kak potujoči učenjak zapustil ustrezen kataloški vpis ali zabeležko o najdbi. S sekularizacijo bavarskih visokih štift in samostanov, na katero je naša hiša v lanskem letu spomnila z veliko razstavo, je bil tudi freisinški fond rokopisov prenesen v dvorno knjižnico v Münchnu. Njen vodja, Johann Christoph von Aretin, je bil tako ambiciozen, da je hotel nove pridobitve, ki jih je bilo kar nekajkrat več kot dotedanjega fonda volilnoknežje knjižnice, karseda hitro postaviti v pravo luč in jih narediti dostopne

¹ Narodna in univerzitetna knjižnica je z razstavo »Rojstni list slovenske kulture« od 17. maja do 20. junija 2004 predstavila štiri najpomembnejše srednjeveške rokopise s slovenskimi besedili, na čelu le-teh rokopis »Brižinskih spomenikov«. Razstavni katalog (Rojstni list slovenske kulture. Razstava slovenskih srednjeveških spomenikov ob pridružitvi Republike Slovenije Evropski uniji. Ljubljana 2004) je izšel tudi v vzporedni angleški in nemški izdaji. Na posvetovanju, ki je bilo organizirano ob razstavi, je imel avtor tega prispevka tudi referat o münchenskem rokopisu. Za natis je bila ta predstavitev le neznatno predelana in opremljena z navedki uporabljene literature.

² Odkritje in začetki raziskovanja Brižinskih spomenikov: Wirtz, Gudrun: Slawistik. V: Lebendiges Büchererbe: Säkularisation, Mediatisierung und die Bayerische Staatsbibliothek. München 2003 (Bayerische Staatsbibliothek / Ausstellungskataloge 74), str. 168–174.

učenjacom. V ta namen je po zgledu »Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque nationale« v Parizu še v sekularizacijskem letu 1803 ustanovil vzporedno glasilo z naslovom »Beiträge zur Geschichte und Literatur vorzüglich aus den Schätzen der Pfalzbaierischen Centralbibliothek zu München« (Prispevki k zgodovini in literaturi pretežno iz zakladov Pfalškobavarske centralne knjižnice v Münchnu) in se je kmalu zatem obrnil na mladega, a zelo nadarjenega filologa Bernharda Josepha Docena za pregled in urejanje rokopisov. Eden prvih Docenovih člankov v Aretinovih »Beiträge« se je leta 1806 posvetil izbranim spisom iz freisinške stolne knjižnice. Docen je s poznavalskim očesom spoznal, da freisinški fond predstavlja največji in najbolj zaključen skupek zgodnjerednjeveških rokopisov v dvorni knjižnici. Članek se med drugim ukvarja z rokopisi iz 10. stoletja, izpričanih v zbirkah besedil Liutpranda iz Cremona in Ratherja iz Verone – z obema avtorja se bomo spet srečali pri rokopisu Brižinskih spomenikov – in uvodoma omenja tudi *majhne spomenike ilirskega ali dalmatinskega jezika*. Tej prvi omembi sledi leta 1807 v časopisu »Neuer literarischer Anzeiger« natančnejši opis. Tu je povedano, da so slovanski odlomki sestavljeni iz treh različnih besedil, da je njihova jezikovna oblika *koroška ali ilirska* in da izvirajo iz 10. stoletja.

Pri tem pa velja omeniti tudi, da je Docen za ta besedila od vsega začetka uporabljal oznako »spomeniki«. Pojem, ki ga danes le še omejeno uporabljamo za spomenike stavbarstva, se je v 17. in 18. stoletju pretežno uporabljal za resnično »monumentalne« zbirke virov kot denimo »Monumenta Boica«, ki jih je izdajala leta 1759 ustanovljena Bavarska volilnoknežja akademija znanosti. Porajajoče se filološko-zgodovinske vede zgodnjega 19. stoletja so ga zavestno prenesle na posamezna dela, ki imajo posebno pričevalnost za celo obdobje ali za celo zvrst virov. Naj navedem le še dva primera: že omenjeni Aretin je objavil Turški koledar iz leta 1455 kot *najstarejši nemški ... tipografski spomenik*, in odkritelj starosaškega »Helianda«, francoski abbé Gérard Gley, ga je imenoval *le monument littéraire le plus ancien que l'on connaisse dans la langue des Francs*. Za Brižinske spomenike je bil pojem »Denkmäler« prostodušno prevzet v slovenščino kot »spomeniki«. Na slovenski strani pa se je pojavila pridevniška oznaka izvora. Njeno obliko »brižinski« prvič najdemo v slovenski slovnici Antona Janežiča iz leta 1854, in sicer kot izpeljanko iz glasoslovno pravičnega prevoda imena »Freising« v »Brižnik« ali »Brižinje«, ta oznaka pa je bila še dolgo v konkurenci s »freisinški« ali »frisinski«.³

Zgodovina raziskovanja

Ko zdaj skušam čisto na kratko povzeti skoraj dvesto let zgodovine raziskovanja, vas kot poznavalce materije prosim za razumevanje, saj imam nad literaturo v slovanskih jezikih, ki predstavlja daleč največji del, pregled le v toliko, kolikor je bila recipirana v znanstvenih objavah v nemščini ali pa je dostopna s povzetki v zahodnih jezikih.

Že nekaj let po tem, ko je najdba postala znana, se je začelo njeno sistematično raziskovanje. Čeh Josef Dobrovský, nesporna korifeja med slavisti svojega časa, je leta 1812 potoval v München in je tam naredil točno transkripcijo. Sam pa je besedila le na kratko obravnaval v svojem zborniku »Slovanka« leta 1814/1815, ker je izdajo kolegialno prepustil Jerneju Kopitarju. Po rodu Gorenjec Kopitar – ki je svoje v latinščini in nemščini napisana dela izdajal pod imenom Bartholomäus Kopitar – je bil po poklicu dvorni knjižničar in nazadnje vodja zbirke rokopisov na Dunaju. Leta 1822 je objavil delno izdajo, leta 1827 pa sta ga s kompletno izdajo prehitela Rusa Aleksandr Hristoforovič Vostokov in Peter von Koeppen.

³ Prim. Pogačnik (kot v op. 4), str. 3.

Leta 1836 je končno tudi Kopitar pripravil kompletno izdajo, četudi ne kot samostojno knjigo, temveč v okviru svojega glavnega znanstvenega dela, izdaje »Glagolita Clozianus«. Tako Kopitar kot tudi Vostokov sta že prišla do temeljnega spoznanja, da je bil rokopis z Brižinskimi spomeniki priročnik freisinškega škofa Abrahama; daljnosežnejšo domnevo, da je škof sam tudi zapisal besedila, so morali pozneje opustiti.

S to izdajo je bil ustvarjen temelj za nadaljnje raziskovanje Brižinskih spomenikov, ki so hitro zavzeli ključen položaj za celotno slavistiko, saj se pri nadaljnjem raziskovanju rokopisov v evropskih knjižnicah niso več pojavila besedila s primerljivo težo.⁴ Brižinski spomeniki so slejkoprej ostali najstarejša pričevanja slovenščine in kateregakoli slovanskega jezika v latinici. Kmalu je tudi postalo jasno, da tri besedila, na katera so začeli gledati vse bolj diferencirano, t.j. kot posamezna dela, niso bila popolnoma nove stvaritve. S tem se je začelo iskanje virov, in sicer tako po slovanskih predlogah iz različnih obdobij in regij kot tudi nemških in latinskih. Oblikovanje teorije se je razširilo na misijo Cirila in Metoda, na staro cerkveno slovansčino in na druge zahodno- in južnoslovanske jezike. Glavni predstavnik teorije močnega starocerkvenoslovanskega vpliva na tekstovno podobo Brižinskih spomenikov je bil Vatroslav Jagič. Domneval je obstoj glagolitske predloge iz vzhodne Karantanije ali iz Panonije. Čeh Václav Vondrák je leta 1894 odkril sorodnost med 3. spomenikom in »Euchologium sinaiticum«, starocerkvenoslovanskim liturgičnim rokopisom iz 11. stoletja v Katarininem samostanu na gori Sinaj, in njuno skupno odvisnost od takoimenovane »Starobavarske spovedi«, ki jo poznamo iz rokopisa iz samostana St. Emmeram v Regensburgu;⁵ osnova vseh teh besedil pa naj bi bilo izgubljeno besedilo z ozemlja Velikomoravske države. V razpravi o povezavi s staronemškimi spovednimi obrazci so z nemške strani kasneje sodelovali zlasti Georg Baesecke, Erich Fabian in Hans Eggers.

Do odločilnega metodičnega napredka je prišlo, ko je z ustanovitvijo univerze v Ljubljani po prvi svetovni vojni leta 1919 raziskovanje v Sloveniji dobilo institucionalni okvir. Razvoj v prvi polovici 20. stoletja so določali zlasti Rajko Nahtigal, Milko Kos in Fran Ramovš. Nahtigal se je posvetil okoliščinam nastanka Brižinskih spomenikov, poudaril je pomen škofa Abrahama, umestil slovanske drobce v latinski kontekst in uporabil moderne slovenske dialekte za pojasnjevanje jezikovnih posebnih oblik. Kos, ki je Bavarski državni knjižnici podaril izvod svojega dela »Nove studije« iz leta 1931 s posvetilom, je opravil paleografske primerjave z drugimi rokopisi v Državni knjižnici in Glavnem državnem arhivu v Münchnu ter je prišel do še danes priznanega datiranja.⁶ Ramovš se je osredotočil na strukturno neenotnost jezikovne oblike v Brižinskih spomenikih, vendar pa te ni izpeljeval iz starocerkvenoslovanskih vplivov, temveč je videl v njej izraz starejše in mlajše razvojne faze znotraj slovenščine. Omeniti je treba še Ivana Grafenauerja kot predstavnika »slovenistične« smeri (Brižinske spomenike je ocenjeval kot pričevanja sicer izgubljenega pismenstva v slovenskem jeziku pred Cirilom in Metodom), Franca Grivca, ki je raziskoval zlasti literarno najpomembnejši 2. Brižinski spomenik, v katerem je domneval vplive iz Cirilovega kroga, in Aleksandra Isačenka, ki je leta 1943 spet oživil moravsko-panonski izvor besedil.

Od tod bom preskočil k leta 1968 v Münchnu izdanemu zborniku s prispevki med drugim Jožeta Pogačnika in Rudolfa Kolariča⁷ in končno k dvema zbornikoma tukajšnje akademije

⁴ Pregled raziskovanj se opira na: Pogačnik, Jože: Das Schicksal der Freisinger Denkmäler in der Slawistik. V: Freisinger Denkmäler. Brižinski spomeniki. Monumenta Frisingensia: Literatur – Geschichte – Sprache – Stilart – Texte – Bibliographie. München 1968, str. 3–17. Tam so tudi navedeni posamezni bibliografski podatki.

⁵ Clm 14345.

⁶ Hbh XIII 600–160.

⁷ Freisinger Denkmäler (kot v op. 4).

znanosti: 1. faksimilna izdaja iz leta 1992, katere zvezek razprav je izšel v 2. izdaji leta 1993;⁸ od danes tukaj prisotnih je bil Igor Grdina odločilno udeležen pri tem delu; 2. zbornik k simpoziju o Brižinskih spomenikih iz leta 1994, ki je izšel pod naslovom »Zbornik Brižinski spomeniki« leta 1996.⁹ Tam je Andrej Pleterski¹⁰ izrazil konkretno domnevo glede kraja nastanka predlog za Brižinske spomenike, ki jo je zastopal tudi pozneje. Prestavlja ga v Molzbichl pri Spittalu ob Dravi, kjer je bil z izkopavanji dokazan dosedaj edini samostan iz zgodnjega obdobja misijoniranja Karantancev, še iz 8. stoletja.

Iz Münchenske šole strokovnjaka za srednjo latinščino in paleografa Bernharda Bischoffa obstaja disertacija Natalie Daniel o freisinški stolni knjižnici v 10. stoletju (1973), ki vsebuje tudi verjetno najsolidnejšo in najmodernejšo paleografsko raziskavo celotnega rokopisa.¹¹ Še en Bischoffov nekdanji učenec, Günter Glauche, sedaj dela na katalogizaciji freisinških pergamentnih rokopisov.¹² Njegov opis našega rokopisa sem že imel na razpolago za pripravo tega referata.

Stanje znanstvenih spoznanj

Stanje znanstvenih spoznanj, ki je podano v izdaji iz leta 1992/1993 in ki ga z nekaj dopolnitvami podajam na tem mestu, je naslednje:¹³

Zapis Brižinskih spomenikov št. 2 in 3 je bil opravljen v zadnji četrtini 10. stoletja. Datiranje se opira na odkritje, do katerega je prišel že Milko Kos, da gre neko tradicijsko zabeležko v literalu 3b freisinške visoke štifte, ki jo je mogoče datirati, v Bavarskem glavnem državnem arhivu pripisati istemu pisarju. Spomenik št. 1 naj bi zapisala druga roka in sicer malo kasneje, verjetno v 1. četrtini 11. stoletja. Kot kraj zapisa pride v poštev bodisi Freising ali pa freisinške posesti na Koroškem, in sicer bi morali reči: na zgornjem Koroškem.

Na Koroškem, pa tudi na Kranjskem je bil edini možni kraj uporabe v praktičnem dušnem pastirstvu. Če različno datiranje drži, je treba iz tega sklepati, da je uporaba trajala več desetletij, preden je bil rokopis uvrščen v knjižnico na sedežu škofije.

Vrsta uporabe besedil nujno izhaja iz njihove vsebine, saj se vsa nanašajo na zakrament pokore: Št. 1 je splošno priznanje grehov z molitvijo pokore in kesanja, ki ga je v praksi očitno bral duhovnik. Št. 3 sestoji iz formule odpovedi hudiču, ki ji spet sledita priznanje grehov in molitev kesanja. Št. 2, najobsežnejše besedilo, je homilija visoke retorične in teološke kakovosti, »Adhortatio ad poenitentiam«. Adhortatio je bila, kot lahko sklepamo iz nedoslednega podajanja govornjenih glasov, zapisana po nareku, št. 1 in 3 pa sta verjetno kopiji po pisnih predlogah.

⁸ Brižinski spomeniki. Znanstvenokritična izdaja. Ljubljana 1992 (Monumenta Slovenica 3); 2. izdaja pod istim naslovom Ljubljana 1993 (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede 39).

⁹ Zbornik Brižinski spomeniki. Ljubljana 1996 (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede 45).

¹⁰ Pleterski, Andrej: Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov. V: Zbornik (kot v op. 9), str. 27–42.

¹¹ Daniel, Natalia: Handschriften des zehnten Jahrhunderts aus der Freisinger Dombibliothek: Studien über Schriftcharakter und Herkunft der nachkarolingischen und ottonischen Handschriften einer bayerischen Bibliothek. München 1973 (Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung 11); o Abrahamu iz Freisinga, str. 79–84, o Clm 6426, str. 114–139.

¹² Katalog naj bi izšel v: Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Monacensis Tomus 3. Series nova. Pars 2,2.

¹³ Povzetek: Brižinski spomeniki 1993 (kot v op. 8), str. 183–187. Prim. tudi Brunner, Richard J.: Die Freisinger Denkmäler – Brižinski spomeniki: Clm 6426 der Bayerischen Staatsbibliothek. V: Historische Sprachforschung 110 (1997), str. 292–307.

Kot viri za št. 1 in 3 se domnevajo starobavarski spovedni obrazci, pri čemer sta slovanska obrazca genealoško med starejšim in mlajšim bavarskim obrazcem. Adhortatio verjetno izhaja iz zahodnega, t.j. latinskega osnovnega besedila. Vprašanje, v kakšni meri v Brižinskih spomenikih odzvanjajo tudi starocerkvenoslovanska besedila, ostaja odprto; na vsak način pa bi morali takšni vplivi izvirati še iz časa pred misijo Cirila in Metoda.

Koroška, Kranjska in Bavarska

Kot je bilo že nakazano, je nastanek Brižinskih spomenikov najtesneje povezan z osebo Abrahama iz Freisinga, ki je vodil to škofijo skoraj celo drugo polovico 10. stoletja, od leta 957 do 994. Četudi so domneve, da je bil Abraham slovanskega rodu in da je besedila, s katerimi se ukvarjamo, zapisal sam, ostale špekulacije, se vendarle zdi najverjetnejša domneva, da je v nekem obdobju v svojem pestrem življenjepisu bival na freisinških posestih ali na svojem lastnem posestvu na Koroškem, Kranjskem ali v italijanskih Alpah. Ravno rokopiš z Brižinskimi spomeniki, ki ga označujemo kot Abrahamov misijonarski priročnik, pontifikalni priročnik ali vademecum, je eden najpomembnejših dokazov za to. Pregled razvoja političnih in cerkvenih razmer v južnem alpskem prostoru od 8. stoletja naprej naj služi kot povezava z osebo tega pomembnega cerkvenega dostojanstvenika.¹⁴ Ta zgodovinski pregled mora biti nekoliko bolj izčrpen, ker sicer ne moreta biti razumljivi struktura in vsebina rokopiša.

Koroška je bila nekje sredi 10. stoletja že dvesto let trden sestavni del vojvodine Bavarske in s tem Rimsko-nemškega cesarstva. Karantanci, ki so ji dali ime, so kot prvo slovansko ljudstvo ali ljudstvo s prevladujočim slovanskim elementom zelo zgodaj, kmalu po svoji naselitvi okoli leta 600, vzpostavili lastno državnost z monarhično oblastjo. Samostojnost te državne tvorbe pa se je nenadoma končala, ko je knez Borut poklical bavarskega vojvodo Odila II. na pomoč proti Avarom in je ta leta 743 Avare uspešno pregnal in spraval Koroško pod svojo oblast. Tradicionalna notranja razmerja moči so zatem sprva ostala nespremenjena: Kot Borutova naslednika poznamo karantanska kneza Cacatiusa in Cheitmarja, pa tudi avtohtono slovansko plemstvo je izpričano še dlje časa. Šele po zadušitvi vstaje, ki jo je vodil panonski slovanski knez Ljudevit Posavski in pri kateri so bili udeleženi tudi Karantanci, je leta 828 domači vodstveni sloj izgubil oblast, uvedena je bila frankovska ureditev grofij, zaplenjeno imetje plemičev pa je bilo preneseno na bavarske plemiče in misijonske škofije. Državnopravna pripadnost Koroške Bavarski je trajala vse do časa cesarja Otona II. Ta je leta 976 ustanovil novo vojvodino Koroško, ki ji je priključil nekdanje langobardsko ozemlje, namreč marke Furlanijo, Istro in Kranjsko, poleg tega pa še karantansko marko, današnje štajersko. Koroška je tako za nekaj časa postala enakopravna vojvodina poleg drugih prvotnih vojvodin v ustroju cesarstva.

Zgodovina Kranjske je dotedaj potekala ločeno od zgodovine Koroške, vendar pa v primerjavi z le-to zaradi pomanjkanja virov v glavnem ni znana. Za zgodnje obdobje po slovanski poselitvi vzhodnoalpskega prostora nimamo na voljo kaj dosti več kot omembe v frankovskih cesarskih analih, kjer se govori o *Carniolenses*, pri ravennskem geografu in pri Pavlu Diakonu. Vsi trije viri jasno razlikujejo med prostorom severno in južno od Karavank. Lahko pa domnevamo, da je podobno kot pri Karantancih na nekoč avarskih tleh prišlo do slovanske

¹⁴ Dober pregled z navedbo virov in navedkov literature dobimo v: Grabmayer, Johannes: Freising in Kärnten. V: Hochstift Freising: Beiträge zur Besitzgeschichte / hrsg. von Hubert Glaser. München 1990 (Sammelblatt des Historischen Vereins Freising 32), str. 319–332.

plemenske tvorbe, vendar o razmerah oblasti ne vemo nič. Ozemlje je bilo vsekakor še naprej v sklopu langobardske, zatem karolinške Furlanije in ga je skupaj z njo leta 952 cesar Oton II. dodelil vojvodini Bavarski, ki je s tem doživela največji obseg v teku svoje zgodovine. Malo pred priključitvijo Koroški se potem Kranjska pojavi v cesarjevi darilni listini za Abrahama iz Freisinga iz leta 973, s katero se bomo še ukvarjali, tudi z novim imenom *Creina*.

Misijoniranje vzhodnoalpskega prostora

Misijoniranje in pokristjanjevanje Koroške se je začelo takoj, ko je Bavarska prevzela oblast. Knez Borut je moral dati za talca že omenjena člana svoje dinastije Cacatiusa (svojega sina) in Cheitmarja (svojega nečaka). Oba so odpeljali na otok Herreninsel na jezeru Chiemsee, kjer so ju krščansko vzgajali v benediktinskem samostanu *Augia Sancti Salvatoris*. S tem se je začelo misijoniranje Koroške, ki je kljub nekaj začetnim težavam verjetno potekala tako hitro in uspešno, ker se je začela pri vladarski družini, torej je takorekoč potekala od zgoraj navzdol. Obenem s tem stopi na plano bavarska škofija Salzburg, ki ji je bil podrejen chiemseejski samostan. V znamenitem, okoli leta 870 nastalem polemičnem spisu »*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*« (Spreobrnitev Bavarcev in Karantancev), ki je služila za obrambo salzburških pretenzij pred slovanskim apostolom Metodom, izvemo o začetkih misijoniranja s strani Salzburga, ki je vmes postal nadškofija.

Za misijoniranje na Kranjskem in širše je bil pristojen stari, že od 6. stoletja izpričani oglejski patriarhat. Na Koroškem so trčile pretenzije obeh metropolitov. Kompetenčni spor je zgladila razsodba Karla Velikega iz leta 811, ki je kot mejo med Salzburgom in Oglejem določila Dravo, odločitev, ki je veljala do leta 1919 in ki gotovo tudi ni ostala brez vpliva na izoblikovanje jezikovne in naselitvene meje med Bavarci in Slovenci.

Delež freisinške škofije

V tem času se tudi že pojavi freisinška škofija kot misijonarski center za jugovzhodni alpski prostor. Da je lahko opravljala to funkcijo zunaj svoje lastne dieceze, po srednjeveškem cerkvenem pravu ni nič neobičajnega. Iz plemiških korenin izraslo pravo lastniških cerkva je brez nadaljnega dopuščalo posest samostanov in cerkva vključno s pritiklinami v obliki zemljiške posesti in lastnih ljudi tudi na območju tujih diecez.

Vhodna vrata za misijoniranje na Koroškem je predstavljal Innichen, na meji s slovanskim poselitvenim ozemljem in ob izviru Drave, glavne žile Koroške. Listina, s katero vojvoda Tasilo III. leta 769 opatu po imenu Atto von Scharnitz na Tirolskem, ki je kmalu zatem postal freisinški škof, predaja kraj Innichen,¹⁵ postavlja kot zahtevo ustanovitev samostana, in sicer *propter incredulam generationem Sclavonorum ad tramitem veritatis deducendam*, torej da bi pogansko slovansko prebivalstvo popeljali na pot resnice. Od takrat se je Freising za dolgo časa uveljavil kot edini udeleženec misijoniranja Slovanov na Koroškem in Kranjskem poleg Salzburga. Šele precej pozneje sta se pridružili tudi brixenska (od 10.) in bamberska škofija (od 11. stoletja).

Prvi misijonski center na Koroškem je bil Otok ob Vrbskem jezeru. V listinah je tamkajšnja cerkev, ki spada k najstarejšim prazupnijam na Koroškem, prvič izpričana leta 891 pod ško-

¹⁵ Die Traditionen des Hochstifts Freising, Bd. 1 (744–926) / hrsg. von Theodor Bitterauf. München 1905 (Quellen und Erörterungen zur bayerischen und deutschen Geschichte NF 4), Nr. 34.

fom Waldom.¹⁶ Že takrat je imela relikvijski zaklad dveh rimskih mučenikov, kot je izpričano z darilnico iz leta 902,¹⁷ je bila tam že naseljena skupnost klerikov, služila je kot plemiška grobnica in je celo dala ime celemu Vrbskemu jezeru, za katero je iz 10. stoletja izpričano poimenovanje *lacus sanctorum Primi et Feliciani*, torej po obeh cerkvenih patronih. Škof Abraham je Otok velikopotezno podpiral in iz njega naredil cerkveno in duhovno središče svojih koroških posesti. To vemo iz zakladnega seznama v obliki poročila njegovemu nasledniku Gottschalku z začetka 11. stoletja, v katerem so naštetih številni kulturni predmeti in nič manj kot 42 knjig.¹⁸ Na zgornjem Koroškem je nastalo še eno oporišče na podlagi daritve cesarja Arnulfa iz leta 891, ki je na freisinško škofijo in cerkev na Otoku prenesel kapelo *in Sclavinie partibus ad curtem nostram, que Liburna vocatur, consistentem ... cum omnibus appenditiis suis*.¹⁹ Liburna je današnji St. Peter im Holz, ki leži točno na kraju izginulega antičnega škofovskega sedeža Teurnia. Poznejša širitev teh posesti je le nepopolno dokumentirana, vendar pa je morala do Abrahamovega časa, pa tudi pozneje potekati bolj ali manj neprekinjeno, kot je mogoče ugotoviti iz urbarja nekje iz leta 1150.²⁰

Bistveno mlajše, vendar dolgoročno bolj sposobno za preživetje pa je bilo oblikovanje posesti freisinške škofije na Kranjskem,²¹ zlasti tisti kompleks posesti, ki ga je škof Abraham dobil s kraljevimi daritvami in ki je kot deželno sodišče Škofja Loka z nazadnje okoli 500 kvadratnimi kilometri in 3000 družinami ostalo ohranjeno vse do 19. stoletja. Daritev je vsebovana prav v tistih dveh listinah iz leta 973,²² v katerih stara Carniola, kot smo videli, prvič stopi v zgodovino s svojim novim slovanskim imenom, namreč kot *Carniola ... quod vulgo Creina marcha appellatur* oziroma kot *regio vulgari vocabulo Chreine*. Oton II. v teh listinah predaja škofu Abrahamu na ozemlju, ki je pod oblastjo mejnega grofa po imenu Poppo, velik, s podrobno opisano mejo zaokrožen teritorialni okraj, ki obsega rodovitno ravnino med Škofjo Loko in Savo ter Poljansko in Selško dolino. Motiv daritve v tem času ni več moglo biti misijoniranje. Verjetno je šlo po eni strani bolj za strateške premisleke, torej za prometnogeografsko ugodno lego središča tega ozemlja ob cesti *via Chreinariorum*, ki nastopa v besedilu listine, kajti kot je znano so Otonci cesarsko cerkev, najpomembnejšo oporo kraljevske oblasti, pogosto uporabljali za zavarovanje pomembnih cest; po drugi strani pa je bil tu gotovo tudi kolonizacijski namen, t.j. utrditev redkeje poseljenega območja z zemljiškim gospodstvom, ki je imelo upravne izkušnje in ustrezen potencial kolonistov.

Freisinška posest na slovanskem ozemlju je torej pod škofom Abrahamom doživela velik in daljnosežen razmah. Temu se je pridružila še posest na mejnem območju med Tirolsko in Koroško ter v italijanskih provincah Vicenza, Treviso in Belluno, za katerih pridobitev ali utrditev je imel zasluge. O tem spet izvemo iz diplom otonskih cesarjev.²³ Leta 972 podari Oton I. innichenskemu samostanu posest *in comitatu Tarvisiano ... et in Vicentino comitatu*, posebej *in circuitu Gudage*, današnjem Godegu, in sicer s pridržkom osebne doživljenjske rabe za Abrahama. Leta 974 Oton II. vrne freisinški škofiji odvzete posesti v grofijah *qui ... vocantur Pustrussa, Lurno, Catubria*, torej v Pustertalu, v Lurngauu in v Cadoreju; Oton III. je to listino leta 992 potrdil.

¹⁶ V listini o podaritvi Liburne (kot v op. 19).

¹⁷ Traditionen (kot v op. 15), Bd. 1, Nr. 1036.

¹⁸ V Clm 6380; prim. Glauche, Günter: Bistum Freising. V: *Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz*, Bd. 4.2. München 1979, str. 597–868, tukaj str. 642 f.

¹⁹ *Monumenta Germaniae Historica* (odslej: MGH) D Arn 92.

²⁰ Grabmayer (kot v op. 14), str. 327.

²¹ Vilfan, Sergij: Lage und Struktur der freisingischen Herrschaften in Krain. V: *Hochstift Freising* (kot v op. 14), str. 351–365.

²² MGH D O II 47, 66.

²³ MGH D O I 452, D O II 80, D O III 109.

Freisinški škof Abraham

Zdaj smo prišli do vloge, ki jo je igral Abraham na zunanjih freisinških posestih v vzhodnoalpskem prostoru, vendar pa jo moramo še zaokrožiti s celotno podobo te politično in kulturno tako markantne osebnosti, da bi lahko bolje razumeli njegov pontifikalni priročnik.²⁴ Abraham je morda najbolj dejaven predstavnik bavarskega episkopata svojega časa. S svojo tesno povezanostjo s bavarsko vojvodsko hišo je obenem postal eden glavnih akterjev na področju napetosti med Bavarsko in cesarstvom pod tremi otonskimi cesarji. V poznih letih Otona I. je sprva v soglasju s cesarjem in skupaj z leta 955 ovdovelo vojvodinjo Judith vodil skrbniško vlado za mladoletnega vojvodo Henrika II. Ko je Otona I. leta 993 na prestolu zamenjal Oton II., pa se je že začel kazati trajen konflikt med Henrikom II., ki se ga ne brez razloga drži vzdevek »Prepirljivec«,²⁵ in cesarjem. Henrik je bil po leta 952 opravljeni priključitvi severnoitalijanskih mark, ki so segale od Verone do Istre, vladar daleč največje kneževine v cesarstvu. Ker je po očetovi strani izviral iz kraljevske hiše (njegov oče je bil brat Otona Velikega), je zahteval udeležbo pri kraljevski oblasti v cesarstvu, izpeljano iz pravice po krvi, in je, s pomočjo svojega nekdanjega skrbnika, zanetil zaroto proti prestolonasledniku. »Annales Altahenses maiores« o letu 974 poročajo: *Heinricus dux Bawariorum et Abraham episcopus inierunt consilium cum Bolizlavone et Misigone*, torej s češkim vojvodo Boleslavom in poljskim vojvodo Mieskom, *quomodo imperatori suum regnum disperderent*.²⁶ Vstaja je spodletela, Henrika so zaprli v cesarsko pfalco Ingelheim, Abrahama pa so pregnali v Corvey, na neposredno podrejeno ozemlje saških cesarjev. Iz časa tega samostanskega pripora morda izvira Corveyski kodeks, ki se še danes nahaja med freisinškimi rokopisi v Bavarski državni knjižnici. Škof pa je lahko kmalu spet zapustil Corvey in se umaknil na freisinške posesti na periferiji cesarstva v vzhodnoalpskem prostoru. V času tega eksila je nastal njegov pontifikalni priročnik in morda še drugi rokopisi. Vsekakor ne slišimo nič o Abrahamovem sodelovanju pri nadaljnjem uporih pobeglega vojvode leta 976, ki je potem pripeljal do Henrikove odstavitve in do izločitve Koroške in južnih mark iz Bavarske. Pri prehodu vladavine na Otona III. leta 983 je upor spet vzplamenel, pri čemer je bil Abraham spet med prepirljivčevimi privrženci. Kmalu zatem pa je, potem ko se je Henrik javno odpovedal ambicijam glede prestola, prišlo do sprave med nasprotniki in ponovnim ustoličenjem Henrika na mesto vojvode. Tudi Abraham se je malo pred tem vrnil v Freising.

Med ohranjene kulturne dosežke Abrahama, ki sam ni bil opazen kot avtor, spada med drugim skrb za knjižnice v freisinški rezidenci, pa tudi v freisinških lastnih samostanih kot je bil Otok na Koroškem ali Schäftlarn na zgornjem Bavarskem.²⁷ Knjižnica na stolničnem griču v Freisingu je nepoškodovana preživela napade Madžarov, v nasprotju z mnogimi

²⁴ O Abrahamu prim. poleg Danielove (kot v op. 11): Maß, Josef: Das Bistum Freising im Mittelalter. 2. Aufl. München 1988 (Geschichte des Erzbistums München und Freising, Bd. 1), str. 113–119; Erkens, Franz-Reiner: Die Salzburger Kirchenprovinz und das Bistum Augsburg im Zeitalter der Ottonen und frühen Salier (907–1046). V: Handbuch der bayerischen Kirchengeschichte / hrsg. von Walter Brandmüller, Bd. 1. St. Ottilien 1999, str. 133–186, tukaj str. 154–157, 172.

²⁵ O Henriku Prepirljivcu novejši v: Weinfurter, Stefan: Die Zentralisierung der Herrschaftsgewalt im Reich durch Kaiser Heinrich II. V: Historisches Jahrbuch 106 (1986), str. 241–297, tukaj str. 250 ff.; Seibert, Hubertus: *Bavvarica regna gubernans*. Heinrich der Zänker und das Herzogtum Bayern (955–995). V: Von Sachsen bis Jerusalem. Menschen und Institutionen im Wandel der Zeit. Festschrift für Wolfram Giese zum 65. Geburtstag / hrsg. von Hubertus Seibert und Gertrud Thoma. München 2004, str. 123–142.

²⁶ *Annales Altahenses maiores*. Ed. alt. / rec. Edmundus ab Oefele. Hannoverae 1891 (MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum), str. 12.

²⁷ Daniel (kot v op. 11), str. 84; Glauche (opomba 18), str. 618.

bavarskimi samostani, kje je kot recimo v Schäftlarnu duhovno življenje skoraj zamrlo. Po zmagi v bitki na Leškem polju leta 955 je Abraham sistematično širil knjižnico, posebej tudi z deli sodobne literature. Za to je uporabljal svoje daljnosežne zveze. Natalia Daniel je ugotovila, da danes obstaja še 44 ohranjenih rokopisov, ki spadajo v Abrahamov čas ali v prva desetletja njegovega naslednika Gottschalka.²⁸ Te rokopise je uredila po paleografskih in kronoloških kriterijih v konservativno freisinško skupino in drugo skupino bavarskih pisarjev, lorenško skupino s prepisi iz Metza in Toula in skupino pod vzhodnofrancoskim vplivom ter skupino, ki zanima nas, z rokopisi s področja italijanskega pismenstva ali pod italijanskim vplivom. Ta obsega 5 rokopisov, med njimi Abrahamov vademecum z Brižinskimi spomeniki.

Presoja besedil z regionalnim kontekstom

Poskušajmo zdaj pred ozadjem pogojev za nastanek in uporabo našega rokopisa in z ozirom na njihovega naročnika in prvega lastnika povzemajoče karakterizirati kodeks z Brižinskimi spomeniki paleografsko, kodikološko in kot tekstovni korpus. Spričo dolge zgodovine raziskovanja pri tem ni pričakovati nobenega znanstvenega dosežka. Vsekakor pa je mogoče dati nove ali drugačne poudarke, pokazati odprta vprašanja ali gledati na kodeks iz celotne perspektive.

Začnimo, kot se to v našem kontekstu spodobi, z Brižinskimi spomeniki. Spomenik št. 1 zaseda poldrugo stran znotraj nepopolnega kvaternija, list 78, na katerem je, pa spada h kompletni poli. Zapisan je z drugo roko kot predhodna stran, pisar uporablja precej oglate oblike črk, vendar pa pisava znotraj zelo raznotere grafične podobe celotnega kodeksa ni nujno vpadljiva. Isti pisar je na koncu za prazno vrstico dodal še trivrstično latinsko oracijo, ki se prav tako nanaša na priznanje grehov in odpuščanje in jo je treba gledati kot zaključno formulo k slovanskemu besedilu spovedi. Slovansko besedilo s tem v nekem obsegu izgubi jezikovno pogojeni posebni položaj. Zakaj slavistični raziskovalci spomenik 1 datirajo v 11. stoletje,²⁹ iz meni dostopnih del ni jasno razvidno.

Spomenika št. 2 in 3 sledita šele 80 listov naprej v predzadnji poli. Tudi onadva sta zapisana na delih običajno zvezanih leg, namreč na notranjem dvojnem listu in dveh desnih polovicah pole. Prednja stran notranje pole je ostala prazna. Spomenik 2 zavzema 6 ½ stolpcev, ki jim sledi prazen prostor. Spomenik 3 napolnjuje 4 ½ stolpce; morda je pisec št. 3 zapisal tudi v strogi majuskuli napisano rubriko k sledeči pridigi o Mariji in Korbinijanu, patronih freisinške škofije. Rubrika namreč bije v oči v sicer praznem desnem polstolpcu in ima enako temnejše črnilo, medtem ko je besedilo pridige v enem stolpcu in napisano s svetlejším črnilom. Po soglasnem mnenju paleografov je št. 2 in 3 zapisala ena sama roka. Zdi se mi, da velja omeniti čez nekaj več kot dva stolpca segajoč odlomek v sprednjem delu spomenika 2, ki je zapisan s svetlejším črnilom in izkazuje velike negotovosti v oblikovanju pisave, naravnosti vrstic in pri upoštevanju meje stolpcev. Če te pomanjkljivosti ne upravičujejo domneve o drugi roki, pa kažejo na nepopolne obrtne spretnosti pisarja. Ureditev strani s slovanskimi odlomki se eklatantno razlikuje od ostanka lege: besedilo je napisano v dveh stolpcih in je kljub približno enakemu številu vrstic v precej večji črkovni stopnji. Stil pisanja Natalia Daniel sicer opisuje kot »bavarski uporabni stil«, vendar v zelo individualnem izrazu. »Pisave s tako izrazitim, nekoliko divjim in vsekakor zelo svojskim značajem ne najdemo v celem

²⁸ Daniel (kot v op. 11), str. 85 ff.

²⁹ Tako vsaj po povzetku v Brižinskih spomenikih 1993 (kot v op. 8), str. 184.

materialu literarnih freisinških rokopisov in tudi med bavarskimi pisavami svojega časa ne bo pogosta.³⁰ Na vso srečo ta pisava, kot je odkril že Milko Kos, obstaja tudi v neki arhivaliji v Bavarskem prestolničnem arhivu,³¹ kjer je isti pisar pod škofom Abrahamom zapisal opravljeno izmenjavo posesti na Koroškem. Ker je izdajatelj »Freisinger Traditionsbücher«, Theodor Bitterauf, ta del tako imenovanega Tradicijskega kodeksa B uspel datirati v leta 977–981, torej ravno v obdobje Abrahamovega eksila, smo pri časovni zamejitvi spomenikov 2 in 3 na trdnih tleh. Obenem ta enakost pisav dopušča ugotovitev, da je pisar oseba, ki je delovala tako v duhovno-literarni kot tudi v upravni pisarski službi.

Brižinski spomeniki v Abrahamovem priročniku niso edina besedila z regionalnim ali praktičnim kontekstom. Preglejmo le-te lepo po vrsti!

Na 2. strani, zadnji strani spredaj praznega posamičnega lista, ki je torej mogoče kdaj služil kot ogledalo ali pa je bil za to predviden, v zgornji polovici najdemo vpis o Abrahamovi osebni posesti v Godegu v grofiji Treviso, ki, kot smo videli, izvira iz cesarske daritve iz leta 972. Besedilo tega urbarskega zapisa je tu samo nepopolno, podan je namreč le prvi odstavek. Popolno verzijo najdemo na drugem mestu, na fol. 152v. Abrahamova oseba se tu omenja posredno, ko piše: *quantum mihi pertinet*. Očitno je ta zabeležka prepisana z nam neznane predloge, ker naslov *>Breve recordacionis de curte nostra Godigo ...<* ni napisan na začetku, temveč je prišel v besedilo. Na listu 1 je zabeležka o Godagu prekinjena sredi vrstice in takoj zatem sledi zapis o obrestnih prihodkih nekega freisinškega posestva v Ergoldingu na spodnjem Bavarskem.

Zelo zanimiv je vremenski blagoslov na listu 60v, ki navaja sedem krajevnih imen s Kranjske. Blagoslov vsebuje apel na bibličnega kralja Davida, naj območje, opisano s temi sedmimi kraji, obvaruje pred divjanjem vremenskega demona po imenu *Mermeunt*. Med temi kraji v obliki *Lacam* zasledimo tudi Škofjo Loko, središče ozemlja, ki ga je cesar podaril leta 973. Blagoslov je brez teh krajevnih imen zapisan tudi v Schäftlarnskem rokopisu Clm 17027,³² ki izvira iz Freisinga. Kar zadeva vremensko pošast, je očitno uvožena z Bavarske. Najdemo jo namreč spet v rokopisu Clm 18372 iz samostana Tegernsee.³³

Končno so na treh mestih vpisani sezname imen: na fol. 126v imena freisinških *mancipia* (tlačanov) v *Ensistale*, torej v dolini avstrijske reke Aniže (Enns); na 146r sredi kanonov treh francoskih sinod imena prič menjalnega posla škofa Abrahama, ki se tu pojavlja tudi poimensko, in na 78v–79r imena 51 freisinških cenzuvalov brez navedbe kraja. Slednji seznam sledi latinski oraciji za 1. spomenikom, vendar je napisan z malo svetlejšim črnilom in v sicer podobni pisavi, na katero pa je vplival listinski stil; imenski material, kolikor je to mogoče ocenjevati, kaže na jezikovno mešano sestavo kroga oseb iz Nemcev, Slovanov in Romanov.

Trije Brižinski spomeniki in druga besedila z regionalnim oziroma praktičnim kontekstom torej osvetljujejo celotna ozemlja v freisinški posesti od Bavarske prek srednje Avstrije pa vse do Koroške, Kranjske in Italije. Njihova porazdelitev po najrazličnejših mestih v kodeksu in njihovo vsakokratno mesto znotraj pol in strani sta prepričljiv argument za to, da je rokopis če že ne v celoti, pa vsaj pretežno nastal v kontekstu, da torej ni bil naknadno sestavljen iz posameznih fasciklov; to bi bilo teoretično možno, ker rokopis nima prvotnih, temveč poznosrednjeveške platnice. Dodatna opora za to domnevo so primeri, ko neko besedilo nastopa na različnih mestih. Za tak primer gre pri zabeležki o Godegu in pri poglavju sklepov

³⁰ Daniel (kot v op. 11), str. 132.

³¹ Bayerisches Hauptstaatsarchiv, Freising Literale 3b, fol. 181r–182r. Objavljeno v: Traditionen (opomba 15), Bd. 2. München 1909, Nr. 1275.

³² Glauche (kot v op. 12).

³³ Schmeller, Johann Andreas: Bayerisches Wörterbuch. 2. Ausg. / bearb. von G. Karl Frommann, Bd. 2. München 1877, stolpec 450.

koncila v Kartagini, ki je na listu 65r prekinjeno z opominjajem in se spet nadaljuje na listu 49r s prav podobnim znakom.

Presoja besedil z nadregionalnim kontekstom

Posezimo sedaj za besedili z regionalno navezavo v drugem koraku po tistih besedilih splošnega pomena, ki poleg Brižinskih spomenikov predstavljajo izjemno vrednost našega rokopisa!

Med teološkimi deli zaslužita največjo pozornost deli dveh italijanskih kolegov škofa Abrahama, namreč škofa Ratherja iz Verone in Liutpranda iz Cremona.

Rather iz Verone³⁴ je v Abrahamovem priročniku zastopan na 5 mestih s 7 deli, samimi pridigami, ki s skupnim obsegom prek 60 strani pomenijo okoli petino rokopisa. Posebnost pri tem je, da so bila vpisana še v času avtorjevega življenja ali kmalu po njegovi smrti. Posredovanje je torej zelo avtentično in je bilo zato merodajno uporabljeno pri moderni izdaji Ratherjevih del v seriji »Corpus Christianorum«.³⁵ Stema tradiranja izdajatelja Petra L.D. Reida kaže naš rokopis deloma v neposrednem nasledstvu izgubljenega izvirnika, deloma pa v odvisnosti od freisinškega kodeksa Clm 6340, ki ga je Rather korigiral, dopolnil in rubriciral. Verjetno je torej, da sta Abraham in Rather negovala literarno izmenjavo in vsaj vzdrževala stike s pismi ali sli.³⁶ Kot obdobje za to se ponuja 3. Ratherjevo škofovanje v Veroni, ki že sodi v čas, ko je Verona spadala k vojvodini Bavarski. Glede Ratherjeve osebe lahko rečemo, da je bil, podobno kot freisinški Abraham, politično zelo aktiven predstavnik cesarske cerkve. Izviral je iz frankovske dvorne aristokracije, leta 926 se je pojavil na dvoru italijanskega kralja Huga in je leta 931 kljub znatnemu nasprotovanju prišel na škofovski prestol v Veroni. Po dveh spodletelih škofovanjih ga je cesar Oton I. leta 961 ponovno imenoval, potem pa ga je že leta 965 na pobudo veronskega stolnega klera dal zapreti. Za njegovo izpustitev se je takrat uspešno zavzela vojvodinja Judith in pri tem ji je, kot lahko domnevamo, svetoval freisinški škof Abraham. V času Abrahamovega eksila od leta 974 naprej pa je bil Rather že mrtev.

Liutprand iz Cremona³⁷ je postal znan kot avtor zlasti zaradi svojih zgodovinskih del. Njemu se lahko zahvalimo za neprecenljive vpogleda v zgodovino Italije v 10. stoletju in v razmerje med rimsko-nemškim in bizantinskim cesarstvom; razmere v Bizancu je Liutprand poznal iz osebnih doživetij, saj je po naročilu italijanskega kralja Berengarja II. in cesarja Otona I. tam deloval kot poslanik. Služba na dvoru Otona Velikega ga je leta 961 vodila na škofovski prestol v Cremono, ki ga je zasedal približno desetletje do svoje smrti. V priročniku škofa Abrahama je zastopan z veliko velikonočno homilijo, obsegajočo 10 strani, ki ga kaže tudi kot izurjenega teologa in dialektika.³⁸ Liutprand je imel to pridigo, preden je postal škof,

³⁴ Jacobsen, Peter Christian: *Rather (Ratherius) von Verona und Lüttich OSB*. V: *Verfasserlexikon. Die deutsche Literatur des Mittelalters*. 2. Aufl. / hrsg. von Kurt Ruh ..., Bd. 7. Berlin, New York 1989, stolpci. 1013–1032.

³⁵ *Ratherii Veronensis opera minora* / ed. Petrus L. D. Reid. Turnholti 1976 (*Corpus Christianorum. Continuatio mediaevalis* 46), prim. str. X, XIII–XXII.

³⁶ Daniel (kot v op. 11), str. 81 f.; Glauche (Anm. 18), str. 618; Bischoff, Bernhard: *Italienische Handschriften des neunten bis elften Jahrhunderts in frühmittelalterlichen Bibliotheken außerhalb Italiens*. V: *Atti del convegno internazionale »Il libro e il testo«*. Urbino 20.–23.9.1982 / a cura di Cesare Questa e Renato Raffaelli. Urbino 1984, str. 171–194, tukaj str. 183 f.

³⁷ *Liutprand von Cremona: Werke*. 3. Aufl. / hrsg. von Joseph Becker. Hannover, Leipzig 1915 (*MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*), str. VII–XVI.

³⁸ Bischoff, Bernhard: *Eine Osterpredigt Liutprands von Cremona (um 960)*. V: *Anecdota novissima. Texte des vierten bis sechzehnten Jahrhunderts* / hrsg. von Bernhard Bischoff. Stuttgart 1984 (*Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters* 7), str. 20–34.

saj je v rubriki še označen kot diakon Liuzius, in sicer verjetno na cesarjevem dvoru. To delo ni izpričano v nobenem drugem rokopisu. Listi, ki jih imamo pred nami, so lahko bili v Liutprandovih rokah. Na to po Bernhardu Bischoffu, ki je prvi ediral besedilo, kaže v tem času zelo neobičajna uporaba grške pisave v rubriki in na nekem mestu v besedilu. Kodikološko je kvaternij z Liutprandovo homilijo tujek v rokopisu: pisava izkazuje jasne stilske elemente pisarske šole samostana Fulda v nadškofiji Mainz, pa tudi dejstvo, da je bila pola poprej prepognjena, kaže na nastanek na drugem kraju. Ostanek pole in sledeče strani je napisal domač pisar, po nekoliko tvegani Bischoffovi hipotezi morda kar sam Abraham. Torej moramo predpostavljati aktiven interes škofa Abrahama za Liutprandovo delo, saj je pridobil ta neobičajni fascikel in ga, kot dokazuje prehajanje pisave na naslednjo polo, integriral ali dal integrirati v kontekst svojega vademekuma. Interes za Liutprandova zbrana dela dokazuje, tako kot pri spisih Ratherja iz Verone, še en Liutprandov kodeks v freisinškem fondu. Gre za prav tako v drugi polovici 10. stoletja in sicer v Italiji nastali rokopis Clm 6388, ki vsebuje njegovo »Historia Ottonis« in znamenito »Antapodosis«, slavno tako zaradi svoje vrednosti kot vir kot tudi zaradi virtuozno uporabljenega stila latinsko-grške mešane proze.³⁹

Dve nadaljnji unikatno samo v priročniku škofa Abrahama ohranjeni besedili spadata na področje prava, eno krajše s področja privatnega prava in eno krajše iz javnega prava.

Privatnopravno besedilo je judovska prisega.⁴⁰ *Juramentum Judeorum* ali, kot je naslovljeno v našem rokopisu, *sacramentum Hebraeorum* je poseben pojav v nemškem srednjeveškem pravu. To – v nasprotju z rimskim pravom – Judom načeloma priznava sposobnost pričanja, vendar pri sporih s kristjani postavlja za pogoj podajanje posebne prisega. Ta prisega vsebuje tako germanske kot tudi judovske elemente, med slednjimi je npr. sklicevanje na pet Mojzesovih knjig in evokacijo Boga v hebrejski obliki imena Adonay. Dve najstarejši formulaciji izvirata še iz 9. stoletja, tretja pa je tista v rokopisu škofa Abrahama. Najboljše pričevanje je freisinški rokopis. Šele ta v primerjavi z obema nedodelanima zapisoma iz 9. stoletja prinaša besedilo v popolni ter vsebinsko in jezikovno konsistentni obliki.⁴¹

Javnopravno besedilo so tako imenovani Ranshofenski zakoni, ki so jih upravičeno označili kot prvi teritorialni zakon na nemških tleh,⁴² torej prvovrsten vir za bavarsko in nemško ustavno zgodovino. Ranshofenske statute lahko imamo za najpomembnejši dokument iz časa vladavine Henrika Prepirljivca, tistega vladarja, ki je vladal Bavarski na višku njene zgodovine, ki je zavzemal kraljevski položaj – viri v zvezi s Henrikom dejansko govorijo o *regnum*, *regna* ali *regalis dominatio* – in ki je bil vse življenje tesno povezan in v zavezništvu z Abrahamom iz Freisinga. Okoli leta 990, proti koncu svoje vladavine, je Henrik sklical deželne velikaše na deželni zbor v staro kraljevsko in vojvodsko pfalco Ranshofen (pri Braunau ob Innu), kjer je bil, kot piše v rokopisu, sprejet *constitutio venerabilis ducis Heinrici et omnium primatum tam episcoporum quam comitum*, torej neke vrste temeljni zakon, ki so ga sklenili in izvajali vojvoda ter škofje in grofje Bavarske. V devetih posamičnih določbah zakon sankcionira Henrikovo pretenzijo po nadoblasti. Določbe dodeljujejo vojvodi izključno nadzorno in disciplinsko oblast nad nosilci javnih služb, grofi, odvetniki in centurioni. Celotno vzdrževanje prava in miru je bilo s tem usmerjeno k vojvodi kot najvišji kontrolni oblasti, ki je za Bavarsko

³⁹ Daniel (kot v op. 11), str. 105 f.

⁴⁰ Prim. Eis, Gerhard: ‚Judeneid‘. V: Verfasserlexikon. Die deutsche Literatur des Mittelalters / hrsg. von Karl Langosch, Bd. 5. Berlin 1955, stolpec. 485 f.

⁴¹ Primerjalni odtis v: Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII–XII Jahrhundert / hrsg. von Karl Müllenhoff und Wilhelm Scherer. 3. Ausg. von Elias von Steinmeyer, Bd. 2. Berlin 1892, str. 466 f.

⁴² Prinz, Friedrich: Die innere Entwicklung: Staat, Gesellschaft, Kirche, Wirtschaft. V: Handbuch der bayerischen Geschichte, Bd. 1 / hrsg. von Max Spindler. 2. Aufl. München 1981, str. 352–518, tukaj str. 392.

zamenjal kralja kot vrh pravne ureditve.⁴³ Tako kot drugi škofje se je nedvomno tudi Abraham iz Freisinga udeležil tega ustavodajnega zbora in dal vključiti zapis »Constitutio« v svoj priročnik. Ker imamo poleg tega pričevanja ohranjeno samo še eno kopijo iz 11. stoletja iz samostana Tegernsee, ki je še po nekaj vrsticah prekinjena,⁴⁴ bi bilo to besedilo, ki daje edinstven vpogled v oblastno organizacijo Bavarske v poznem otonskem obdobju, brez freisinškega škofa za nas izgubljeno.

Ponovno o nastanku rokopisa

Pa se pred orisanim zgodovinskim ozadjem in panoramo v rokopisu vsebovanih besedil še enkrat posvetimo kontekstu nastanka!

Ne pozabimo, da naš rokopis ni poljuben, nesistematičen konvolut disparatnih besedil, h kateremu bi kot nekakšen tujek spadali tudi Brižinski spomeniki, temveč da kodeks v bistvu tvori organsko celoto.

Besedila lahko razdelimo na besedila z duhovno in tista s posvetno navezavo. K prvim najprej spadajo tista, ki so bila potrebna za izvajanje liturgičnih in pastoralnih funkcij. Sem sodijo ekskomunikacijski ordo in ordo za posvetitev zvonov, povezan z blagoslovom križa, torej obrazci za dejanja, ki so pridržana škofu. Nadalje naletimo na ordines za bolniško maziljenje, na procesijske napeve, na vremenske blagoslove (med njimi je tisti proti vremenski pošasti Mermeuntu) ter na navodila za zakrament pokore; spovedni navodili sta Brižinska spomenika št. 1 in 3. Največjo skupino predstavljajo homilije in pridige, deloma anonimne, deloma take z znanimi avtorji, kot so Rather iz Verone, Liutprand iz Cremona, Avguštin, Maximus iz Torina in Cezarij iz Arlesa. Pridige zadevajo najrazličnejše praznike, teme in priložnosti, med drugim tudi praznike patronov freisinške škofije, Marije in Korbinijana, za slednjega so to najstarejše, ki jih imamo za tega svetnika. K sermones de poenitentia uvrščamo tudi »Adhortatio«, Brižinski spomenik št. 2. Tretja skupina so izvlečki iz različnih teoloških del denimo papeža Klemna I., Alkuina, Izidorja Seviljskega in Gregorja Velikega. Četrto skupino sestavljajo kanoni cele vrste koncilov iz 5.–9. stoletja, torej cerkvenopravnih določb, za katerih spoštovanje v svoji diecezi je moral skrbeti škof.

Besedila posvetne vsebine se delijo na omenjene zapise o zunanjih posestih freisinške škofije na območju vzhodnih Alp na eni strani in na pravno določujoča besedila na drugi strani, judovsko prisego in Ranshofenske statute.

Vsa ta besedila, tista o liturgičnih in pastoralnih opravilih, ki posredujejo izbrano teološko znanje, enako kot besedila iz upravne prakse, cerkvenega, civilnega in državnega prava, konec koncev zamejujejo področje nalog in interesov škofa, ki je bil po eni strani pristojen za *cura animarum* in spoštovanje kanoničnih predpisov, po drugi strani pa kot član cesarske cerkve tudi za oblast in upravo. Poimenovanje »pontifikalni priročnik« še najbolj ustreza temu dejanskemu stanju.

Za konec še nekaj sklepanj glede poteka, kraja in časa nastanka našega rokopisa ter udeleženih oseb, ki, kot menim, izhajajo iz prikazanih dejstev in premislekov. Jasno se mi zdi, da rokopis sestoji iz večjega, bolj ali manj v isti sapi nastalega dela, in iz nekaj manjših dodanih delov. Da večina spada skupaj ne le vsebinsko, temveč tudi po nastanku, kažejo navzkrižne povezave znotraj besedila kot denimo na dve mesti razdeljeno besedilo koncila v Kartagini.

⁴³ Weinfurter (kot v op. 25), str. 253–258; Seibert (kot v op. 25), str. 137.

⁴⁴ Clm 19415.

Kot čas nastanka za ta večji del se že iz vsebinskih razlogov ponuja obdobje Abrahamovega eksila v letih 974–983. V široki, toda načrtni izbiri besedil je opaziti prizadevanje, da bi dobil v roke kompendij z za opravljanje službe najpomembnejšimi besedili, ki je bil potem nepogrešljiv, če ni bila na voljo velika knjižnica. V prid tej domnevi govori tudi kodikološka zasidranost slovanskih besedil, katerih nastanek in uporaba se ob drugem času in na drugem kraju praktično ne zdita mogoča. Večji dodatek je vsekakor tanka lega z Ranshofenskimi zakoni, ki ni mogla nastati pred letom 990, četudi verjetno še po Abrahamovem naročilu, torej do leta 994. Starejša pa je verjetno lega z Liutprandovo homilijo. To vsekakor velja, če je avtor, kot so domnevali, besedilo sam rubriciral, vendar pa ta domneva pri grški paleografiji ne uživa veliko simpatij.⁴⁵ Vsekakor pa je komaj mogoče, da to besedilo s področja mainške nadškofije ne bi bilo prišlo neposredno v Freising. Zgodneje je morda treba datirati tudi obe prvi legi z dvema pridigama Ratherja iz Verone, vsaj pod predpostavko, da ju je Abraham dobil z osebnim posredovanjem Ratherja, ki je umrl leta 974.

Domnevo, da je bil glavni del kodeksa zapisan v času eksila, podpirajo paleografske ugotovitve. Številne v njem zastopane pisave so z izjemo fuldsko-mainškega dodatka po Danielovi sicer vse bavarske, »vendar pa je pri nekaterih opaziti bolj ali manj močan vpliv italijanskih navad«,⁴⁶ ki ga ni težko razložiti s sosedstvom in odnosi z italijanskim kulturnim prostorom, posebej z Verono in Oglejem. Če je ta podmena pravilna, se končno postavlja vprašanje po osebah, udeleženih pri zapisovanju. V poštev pridejo v prvi vrsti kleriki iz neposrednega Abrahamovega spremstva, ki so šli z njim v eksil. Poleg tega je možno tudi lokalno osebje, tu pa se v prvi vrsti ponuja Otok, kjer sta že v Abrahamovem času izpričani skupnost klerikov in knjižnica, tako da je mogoče privzeti sicer nepotrjeno pisarsko dejavnost. Ali ni možno, da so bili v tej skupnosti po dveh stoletjih pokristjanjevanja tudi že duhovniki iz domačega prebivalstva, ki jim je bilo mogoče poveriti zapisovanje slovanskih besedil, to bi bila kar privlačna hipoteza.

Iz nemščine prevedel Primož Debenjak

Zusammenfassung

Die historische und literarische Bedeutung der handschrift mit den »Freisinger Denkmälern«

Dieter Kudorfer

In der Handschrift sind uns Aussagen überliefert über einen Raum, an dem nicht weniger als vier moderne Staatsgebilde: Deutschland, Österreich, Slowenien und Italien Anteil haben. Der ersten Erwähnung (Docen, 1806) folgt 1807 im »Neuen literarischen Anzeiger« eine genauere Beschreibung. Hier wird ausgeführt, dass die slawischen Passagen aus drei verschiedenen Texten bestehen, daß ihre Sprachform *kärntnerisch oder illyrisch* sei und dass sie in das 10. Jahrhundert zu datieren sind.

Die Niederschrift der Freisinger Denkmäler Nr. 2 und 3 erfolgte im letzten Viertel des 10. Jahrhunderts. Die Datierung stützt sich auf die schon von Milko Kos gemachte Entdeckung, dass eine datierbare Traditionsnotiz in dem Freisinger Hochstiftsliterale 3b im Bayerischen Hauptstaatsarchiv dem gleichen Schreiber zuzuweisen ist. Das Denkmal Nr. 1 ist von anderer Hand und soll etwas später (im 1. Viertel des 11. Jahrhunderts ?) geschrieben worden sein. Als Ort der Niederschrift kommen entweder Freising oder die Freisinger Besitzungen in Kärnten, und zwar heißt es hier: Oberkärnten, in Frage.

⁴⁵ Schreiner, Peter: Zur griechischen Schrift im hochmittelalterlichen Westen: Der Kreis um Liudprand von Cremona. V: Römische Historische Mitteilungen 45 (2003), str. 305–317, tukaj str. 312 f.

⁴⁶ Daniel (kot v op. 11), str. 117.

Die drei Freisinger Denkmäler und die anderen Texte mit einem regionalen bzw. praktischen Bezug werfen also Schlaglichter auf die gesamte Freisinger Besitzlandschaft von Bayern über das mittlere Österreich bis nach Kärnten, Krain und Italien. Ihre Verteilung über die verschiedensten Stellen im Codex und der jeweilige Sitz innerhalb der Lagen und Seiten sind ein überzeugendes Argument dafür, daß die Handschrift wenn auch nicht zur Gänze, so doch zum größten Teil im Zusammenhang entstanden, also nicht nachträglich aus einzelnen Faszikeln zusammengesetzt worden ist; dies wäre theoretisch möglich, nachdem die Handschrift keinen zeitgenössischen, sondern einen spätmittelalterlichen Einband trägt. Eine zusätzliche Stütze für diese Annahme sind Fälle, wo ein Text an verschiedenen Stellen auftritt. Dies ist der Fall bei der Notiz über Godego und bei einem Kapitel der Konzilsbeschlüsse von Karthago, das auf Blatt 65r mit einem Verweiszeichen abbricht und auf 49r mit einem ganz ähnlichen Zeichen wieder aufgenommen wird.

All diese Texte, jene zum liturgischen und pastoralen Vollzug und jene, die ein ausgewähltes theologisches Wissen vermitteln, ebenso wie die Texte aus der Verwaltungspraxis, dem Kirchen-, dem Zivil- und dem Staatsrecht, stecken letztlich den Aufgaben- und Interessenbereich eines Bischofs ab, der einerseits für die cura animarum und die Beachtung kanonischer Vorschriften, andererseits als Mitglied der Reichskirche auch für Herrschaft und Verwaltung zuständig war. Die Bezeichnung als »pontifikales Handbuch« wird diesem Sachverhalt am besten gerecht.

Die Vermutung, dass der Hauptteil des Codex während der Exilszeit (974–9839 geschrieben wurde, wird gestützt durch den paläographischen Befund. Die zahlreichen darin vertretenen Hände sind mit Ausnahme des fuldlich-mainzischen Einsprengsels laut Daniel zwar alle bayerisch, »doch ist bei manchen ein mehr oder minder starker Einfluß italienischer Gewohnheiten zu beobachten«, der durch die Nachbarschaft und die Beziehungen zum italienischen Kulturraum, besonders Verona und Aquileia unschwer zu erklären ist.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Fužinarstvo na dovških tleh, zlasti pa tisto v neposrednem nefreisinškem sosedstvu, ki je privabilo razmeroma številno prebivalstvo, je povzročilo, da je pridobilo na vrednosti ozemlje obsežnih gozdov in pašnikov, ki ob sila skromni poselitvi gorenjskega kota v visokem srednjem veku sprva niso bili predmet posebnega zanimanja. Nove prilike so vplivale, da je vedno pogosteje prihajalo s sosedi do sporov, ki so se vlekli skozi dolga stoletja in pri katerih sta bili najbolj aktivni sosednji gospodstvi – tako belepeško kot blejsko. (*Pavle Blaznik, Freisinška župnija Dovje, ZČ, 9, 1955, str. 20*)

... pred štirimi desetletji?

Težišče dela dr. Frana Zwitterja je v letu 1945 in 1946 bilo na problemih mirovne pogodbe z Italijo. pozneje pa pogodbe z Avstrijo. A tudi leta 1945 je tisti, ki pripravlja akcijo za Koroško in utemeljuje jugoslovansko stališče. Koncipiral je znano noto in pa aide-mémoire z dne 14. novembra 1945. v kateri je vlada Demokratične Federativne Jugoslavije ugovarjala izvedbi parlamentarnih volitev v avstrijski državni zbor na koroškem slovenskem področju, katerega državno pripadnost bi bilo treba odločiti šele na mirovni konferenci in s katero je zaveznikom prvič obsežno orisala vse vidike koroškega vprašanja, zemljepisnega, narodnostnega, zgodovinskega in sodobnega. (*Janko Pleterški, Delo dr. Frana Zwitterja za rešitev mejnih vprašanj, ZČ, 19 – 20, 1965 – 1966, str. 27*)

... pred tremi desetletji?

Krivični volilni sistem koroškim Slovencem ni dopuščal večjih volilnih uspehov. Te so mogli doseči edino pri deželnozborskih volitvah v velikovškem okraju. Vsi drugi volilni okraji so bili jezikovno mešani in koroški Slovenci so iskali zaveznike med nemško govorečim prebivalstvom dežele. Politično vodstvo koroških Slovencev je take zaveznike videlo v konservativno-klerikalnih Nemcih, ki na Koroškem v Taafejevi dobi niso igrali pomembnejše vloge. Andrej Einspieler, ki se je predvsem zavzemal za nemško-slovensko sodelovanje na Koroškem na podlagi katoliške vere in na klerikalno-konservativni idejni osnovi, ni mislil na ustanovitev neke samostojne slovenske politične organizacije, ki bi v določenih predelih Koroške mogla postati odgovarjajoča protiutež snujočim se nemškim političnim organizacijam. (*Avguštin Malle, Koroški Slovenci v Taffejevi dobi, ZČ, 29, 1975, št. 1-2, str. 139*)

... pred dvema desetletjema?

Kakšen je bil finančni položaj mestnih uradnikov v primerjavi z državnimi in deželnimi uradniki, lahko ugotovimo ob primerjavi plač teh treh skupin uradnikov. Takoj pa je treba povedati, da je primerjava med državnimi in mestnimi uradniki precej otežkočena, ker se uradniški nazivi ene in druge skupine uradnikov med seboj ne ujemajo. Najvišji naziv mestnega uradnika bi po njegovi plači ustrezal nekako 7. do 8. mestu državnega uradnika (stopnje so od 1. – najvišje do 11. najnižje), to je bil deželni svetnik ali pa deželni tajnik. Tudi nižje kategorije uradništva se v 50-tih letih niso ujemale, saj je bil uradni državni sluga plačan tako kot mestni blagajniški pisar. Ugodnejša je bila primerjava med deželnimi in mestnimi uradniki. (*Eva Holz, Plačevanje ljubljanskih mestnih uradnikov v drugi polovici 19. stoletja, ZČ 39, 1985, št. 1-2, str. 77*)

... pred desetletjem?

Po letu 1979 se je gospodarstvo svobodnega trga povežalo s politiko socialnih nasprotij vlad Thatcherjeve in Majorja, ki so jih na Škotskem vztrajno in splošno zavračali z le desetimi konzervativnimi poslanci v parlamentu, volilci pa so na volitvah leta 1992 konzervativcem nudili manj kot 24 odstotno podporo. Thatcherizem je postal sinonim za angleški nacionalizem. Poudarjali so angleškost, ne britanskost. Angleški nacionalizem, ki je privlačil volilce južne Anglije, se ni prav nič oziral na škotske občutke. Liberalizacija gospodarstva in privatizacija javnega premoženja, ki je pogosto prišlo v roke prekomorskih interesov, je zrahljala vezi Združenega kraljestva. Gospodarske odločitve so vedno bolj ameriške, japonske ali evropske. Vezi zveze so se močno zrahljale in proces se še nadaljuje. (*William Harish Fraser Nacionalnost in identiteta na Škotskem, ZČ 49, 1995, št. 1, str. 1193*)

Darja Mihelič

Revizija kronologije cerkvenih dostojanstvenikov na Primorskem

Od kod podatki?

Prispevek dopolnjuje oz. osvetljuje sezname in časovne razpone stolovanja nekaterih cerkvenih dostojanstvenikov v tržaški in koprski škofiji. Doslej prezrte podatke za to vprašanje – kot vselej v podobnih primerih – nudijo izvirni zapisi. V našem primeru datirajo iz začetka 13. stoletja, hrani pa jih piranska podružnica Pokrajinskega arhiva Koper. Že pred časom so bili tudi v celoti objavljeni.¹

V začetku 13. stoletja je prišlo med koprsko škofijo, ki je imela cerkveno pristojnost nad Koprom, Izolo in Piranom ter nad župnijami v Marezigah, Šmarju, Koštaboni, Krkavčah, Kaštelu, Krogu, Kortah, Pomjanu, Truškah, Sočergi in Kubedu,² na eni ter piranskimi prebivalci in njihovo duhovščino na drugi strani do nasprotij, ki jih je sprožilo prizadevanje za pridobitev oz. ohranitev dajatve od bogatega pridelka kakovostnega oljčnega olja, ki so ga pridelali na Piranskem.³ Olje je bilo v srednjem veku vsestransko uporabno; ni služilo le prehrani, ampak tudi za razsvetljavo, cerkvene obrede in bilo zato donosno trgovsko blago. Oljčna drevesa so na Piranskem med ostalim sadnim drevjem uživala poseben ugled; več predpisov je zagotavljalo skrb zanje in njihovo koriščenje.⁴

Prizadevanja za pridobitev dajatve od istrskega olja s strani nadrejene cerkvene instance niso bila nova. Že pol stoletja prej je izročanje dela oljnega pridelka od prebivalcev severozahodne Istre, za katero je bila tedaj pristojna, zahtevala tržaška škofija. Zahteve so pri Istranih naletele na gluha ušesa, zato je tržaški škof Bernard⁵ nad njimi razglasil interdikt, prepoved opravljanja božje službe. Za pomoč pri uresničitvi svojih zahtev naj bi prosil celó nemškega

¹ Pri prispevku se opiram na objave dokumentov v C. de Franceschi, *Chartularium Piranense, Raccolta dei documenti medievali di Pirano, I.* (1062–1300), *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 36, Parenzo 1924 (v nadaljevanju CP I). Objava ima več pomanjkljivosti, ki pa so za vprašanja, ki nas zanimajo, zanemarljive.

² Taka geografska pristojnost koprške škofije je izkazana za drugo polovico 16. stoletja, verjetno pa je bilo škofijsko območje enako tudi že prej. Prim. A. Lavrič, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o koprski škofiji iz leta 1579, Istriae visitatio apostolica 1579, Visitatio Iustinopolitana Augustini Valierii*, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Ljubljana 1986, 3.

³ O tem: L. Morteani, *Sulla lite per la decima dell' olio tra i vescovi di Capodistria ed il clero e popolo piranese*, *Archeografo Triestino* n. s. 21, Trieste 1896–1897, 249–265 (v nadaljevanju Morteani, *Sulla lite*); D. Mihelič, *Piransko olje in koprška škofija, (začetek 13. stoletja)*, *Acta Histriae* 9, št. 2, Koper 2001, 311–320.

⁴ Prim. D. Mihelič, *Agrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340*, *Zgodovinski časopis* 38, št. 3, Ljubljana 1984, 201–203, 214; D. Darovec, *Davki nam pijejo kri, Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike*, *Knjižnica Annales Majora, Univerza na Primorskem, Znanstveno–raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper 2004*, 285–318.

⁵ Škofoval je v razdobju 1149–1186, prim. P. B. Gams (izd.), *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae, Ratisbonae 1873* (v nadaljevanju Gams), 319 (*Bernardus, Venerandus, Guarnardus*); A. Cappelli, *Cronologia, Cronografia e Calendario Perpetuo, Manuali Hoepli, Milano 1930* (v nadaljevanju Cappelli), 359 (*Bernardo*); *Zgodovina Cerkev na Slovenskem, Mohorjeva družba, Celje 1991* (v nadaljevanju: *Cerkev na Slovenskem*), 426 (*Wernardo*).

vladarja Konrada III.,⁶ ki se je na povratku s križarske vojne ustavil v Ogleju.⁷ Vladar naj bi tam sporno dajatev prisodil škofu. Pirančani in Koprčani naj bi se v nasprotovanju škofovim zahtevam povezali s prebivalci Umaga, Izole in Milj. Prišlo naj bi do nekaj let trajajoče vojne, v kateri naj bi bilo več ljudi ubitih. Kasneje naj bi zahtevala dajatev od piranskega olja tudi koprška škofa Ulrik⁸ in Aldiger(ij).⁹ Za časa škofa Ulrika naj bi zaradi neizročanja dajatev od olja prišlo do kazenskega pohoda proti Piranu. Škof naj bi šel v Piran z ladjo, del njegovih pribočnikov pa po kopnem; Pirančanom naj bi za kazen opustošili polja z žitom in drugimi posevki in jim odpeljali živino.

V začetku 13. stoletja si je koprška škofija, kjer je tedaj stoloval škof Alderik,¹⁰ vnovič skušala zagotoviti pravico do cerkvene desetine od piranskega oljčnega olja. Manj presemetljivo je, da se s tem se ni strinjalo piransko (laično) prebivalstvo, bolj pa, da mu je ob strani stala tudi piranska duhovščina. Ta se torej ni odločila za stanovsko zvestobo, ampak ji je bila bolj pri srcu materialna dobrobit Pirana in njegovih (laičnih) prebivalcev. Tudi koprski škof je duhovni blagor piranskih vernikov zapostavil za materialnimi koristmi škofije. Med njim in Pirančani je ob tej priložnosti prišlo do pravde pred cerkvenimi rabsodniki. Ti so pritegovali zdaj tej, zdaj drugi strani. Končna rabsodba je bila srednja pot: oljna desetina je ostala Pirančanom, ki pa so morali škofu odstopiti del desetine za reveže in za gradnjo cerkva in mu plačati denarno odškodnino.

Zapisi o pravdi posredujejo vrsto zanimivih podatkov. Iz njih je razviden postopek sprejemanja cerkvenih odločitev. Rabsodnike je imenoval papež. Čeprav jim je večkrat dal pooblastila, da v zadevi brezprizivno odločajo, je v pravdi prihajalo do prizivov nanj. Kadar je prišlo zoper njega do pritožbe na papeža, škof ni smel izrekat cerkvenih sankcij (kot npr. izobčenje, prepoved božje službe) nad tistimi, ki so se pritožili. V primerih prizivov je (v našem primeru) dal papež zadevo v ponovno »brezprizivno«¹¹ presojo novim rabsodnikom, ki pa niso razčiščevali vprašanj, ki so bila obravnavana že v predhodnem postopku. V pravdi za piransko oljno desetino se je razsojalo na petih (!) ravneh: slednja, ki je prinesla dokončno odločitev, je postopek obnovila. Razsojevalci so zasliševali priče po vnaprej pripravljenih vprašalnikih. Interese strank v pravdi so zagovarjali njihovi zastopniki. Izkazati so se morali

⁶ Vladal je v razdobju 1137–1152, prim. F. Hausmann (izd.), *Die Urkunden Konrads III. und seines Sohnes Heinrich*, Monumenta Germaniae historica, Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser IX (v nadaljevanju MGH, D. K. III), Wien–Köln–Graz 1969, XIX; Lexikon des Mittelalters V, Hieria–Mittel bis Lukanien, München–Zürich 1991, stolpca 1339–1340, zanj napačno navaja, da je umrl leto prej, 15. februarja 1151.

⁷ Konrad III. se je z 2. križarske vojne vračal po jadranskem morju, se 1149 izkrcal v Pulju in nadaljeval pot po kopnem v Oglej in Nemčijo, prim. B. Benussi, *Nel medio evo*, *Pagine di storia istriana*, Parenzo 1897, 656–657; F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (v nadaljevanju *Gradivo*) 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 255, 256, 258; MGH, D. K. III, št. 198: škof Bernard je omenjen med pričami 8. maja 1149 v Huminu, ko je Konrad III. obnovil fevdno podelitev samostanu Moggio; Konrad III. je bil na poti domov in je bil v Ogleju pred tem, v prvih dneh maja.

⁸ Gams, 319–320, 782–783; Cappelli, 359–360; Cerkev na Slovenskem, 425–426: med tržaškimi in koprskimi škofi tega škofa ne omenjajo. V drugi polovici 12. stoletja je patriarh istega imena stoloval v v Ogleju, prim. Gams, 774 (*Voldaric II., Ulricus* 24. september 1161–1. april 1181); Cappelli, 351 (*Ulrico II., alemanno*, 24. september 1161–1. april 1181); Cerkev na Slovenskem, 427 (*Voldarico di Treffen*, 1161–1182). Nekoliko prej je imel škofa Ulrika tudi Treviso, prim. Gams, 803 (*Oldericus, Uldaricus*, 1157–1170?); P. F. Kehr (izd.), *Regesta pontificum Romanorum, Italia pontificia VII, Venetiae et Histria I, Provincia Aquileiensis*, Berolini 1923 (v nadaljevanju Kehr, *Regesta*), 103, št. 10, navaja po F. Ughellus, *Italia sacra sive de Episcopis Italiae et insularum adjacentium rebusque ab iis praeclare gestis* (etc.)²V, *Venetis* 1720, stolpec 525, da je ta škof umrl 1179.

⁹ Gams, 783, ga umešča v razdobje 1186–1213 (*Adalgerius, Aldigerius*); Cerkev na Slovenskem, 425, ga postavlja v čas 1186–1216 (*Aldiger*); tu predstavljeni zapisi kažejo, da je stoloval 1186–1193/1194.

¹⁰ Gams, 782–783; Cerkev na Slovenskem, 425–426: tega škofa ne omenjata, ampak ga identificirata z njegovim predhodnikom Adalgerijem oz. Aldiger(ij)em; tu predstavljeni zapisi kažejo, da je Alderik nastopil škofovstvo 1193/1194.

s pooblastili, ki so jih napisali notarji, postavljeni od oseb z ustrežno pristojnostjo. Stranke so nekajkrat poslovale s pomočjo in prek odvetnikov. Na razpolago so imele svetovalce. Pirančane sta v pravdi zastopala predstavnik duhovščine in predstavnik laikov. Zapisi omenjajo številne znane in manj znane osebe in dogodke. Dopolnjujejo tudi naše védenje in razumevanje zaporedja in kronologije stolovanja nekaterih cerkvenih dostojanstvenikov tržaške in koprške škofije.

Prvi znani zapisi o sporu

Prvo vest, ki omenja zahteve koprškega škofa po piranski oljni desetini, zasledimo v listini, ki je bila **10. marca 1201** zapisana v beneškem Rialtu (CP I, št. 11). Pirančana Just in Janez Almerika sta v prisotnosti koprškega škofa A(lderika) – označen je le z začetnico imena – prisegla, da so ju piranski mestni poglavar, gastald Alberik in Pirančani imenovali za pooblaščenca sla v dogovarjanju glede desetine piranskega olja, ki jo je od njih zahteval koprski škof. Ta ju je sprejel kot piranska poslanca. Dan kasneje, **11. marca**, sta pred njim in pričami v svojem in v imenu piranskega gastalda in Pirančanov vložila priziv na papeža Inocenca III.¹¹ zaradi škofovih zahtev po desetini piranskega oljnega pridelka. Zatrnila sta, da te dajatve Pirančani doslej niso nikdar plačevali, zaradi česar naj bi bila škofova zahteva neupravičena (CP I, št. 12).

Papež je pritožbi verjel. Pisal je koprskemu škofu, da so mu piranski župnik, duhovščina in farani sporočili, da si skuša protipravno prisvojiti desetine, ki jih piranski farani izročajo svoji cerkvi: tako delež desetini za reveže kot tistega za izgradnjo cerkve, pa desetine olja in nekaterih drugih stvari, ki so jih piranski župnik, duhovščina in farani štirideset in več let posedovali v miru. Škofu je zapovedal, naj Pirančanov ne nadleguje z neupravičenimi zahtevami in mu sporočil, da je spor zaupal v razsojo gradeškemu patriarhu (CP I, št. 13):¹² *Alioquin noveris nos venerabili fratri nostro patriarcho Gradensi mandasse ut partibus convocatis causam inter vos audiat, et eam appellatione remota debito fine decimat.* Patriarh, določen za razsojevalca, pa je kmalu zatem umrl. Zato je papež **15. septembra**¹³ pisal torčelskemu škofu Lenartu¹⁴ in gradeškemu proštu Štefanu Natalisu.¹⁵ Naročil jima je, naj skličeta in zaslišita obe strani ter ugotovita resnico in pravico (CP I, št. 15).

Spor med Pirančani in škofom med tem ni miroval. Ker so mu Pirančani odrekli plačilo oljne desetine, je škof 4. novembra prepovedal opravljanje verskih obredov v Piranu. Piranska predstavnika sta **8. novembra** naslovila nanj prošnjo, naj prepoved umakne, vendar jima ni ugodil. Posledica je bil njun vnovični priziv na papeža zaradi neprijetnosti v zvezi s prepovedjo opravljanja božje službe in prizadetim trpljenjem (CP I, št.16).

¹¹ Izvoljen 8. januarja, posvečen 22. februarja 1198, umrl 16. julija 1216, prim. Cappelli, 260–261.

¹² Šlo je za patriarha Janeza Signolo; Gams, 791, ga umešča v razdobje 20. maj 1190–maj 1201 (*Joannes Signole*); Cerkev na Slovenskem, 428, v razdobje 1190–1201 (*Giovanni IV.*); Franc Kos pa v razdobje 1188–1200 (gradeški patriarh Ivan IV.), prim. Gradivo 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, 542. Zapis CP I, št. 44, ki je nastal 1203 in vsebuje utemeljitve Pirančanov za njihov prav, omenja nastop tega patriarha pred slabimi osemnajstimi leti, torej po 1185: *Item si qua facta fuit commissio, facta fuit Iohanni Signolo patriarcho Gradensi, et minus est XVIII annorum, quod fuit factus patriarcha ...*

¹³ Iz CP I, št. 12, 13 in 15 je razvidno, da je Janez Signolo umrl po 11. marcu in pred 15. septembrom 1201, kar se ujema z Gams, 791, prim. op. 12.

¹⁴ Gams, 771–772, tega škofa ne omenja; po njegovih podatkih je od 1200 v Torcellu stoloval *Joannes Moro*, ki mu je februarja 1212 sledil *Bonus Balbi*.

¹⁵ Ta je čez poldrugo desetletje prevzel škofovsko stolico v Torcellu, prim. Gams, 772 (*Stephanus Natali*, 20. marec 1216–1246).

Razsojanje torčelskega škofa in gradeškega prošta

Pravdni postopek o dveh delih piranskih desetih – za reveže in za izgradnjo cerkva – in za desetine od piranskega olja in drugih stvari z zaslišanji pred torčelskim škofom in gradeškim proštom, je stekel **12. novembra 1201** (CP I, št. 20). Piranski župljan Just se je kot predstavnik piranskega župnika, duhovščine in faranov pritožil, da jih koprski škof nadleguje z zahtevno po omenjenih delih desetih ter po desetini od olja in drugih stvari. Razsodnika je posil, naj škofa odvrmeta od tega neupravičenega ravnanja. Koprski škof pa je zatrdil, da se je pripravljen sporazumeti o tej zadevi s pristojno osebo ali osebami. Piranskemu zastopniku je odrekal pristojnost, češ da njegovega pooblastila ni izdelal notar, ki bi ga umestila oseba s polnomočjem za postavljanje notarjev. Just je zatrjeval, da imajo notarja, ki je listino napisal, v Piranu za pravega notarja, njegovi zapisi pa uživajo javno veljavo; zagotovil je, da ga je za notarja postavila oseba, ki ima ustrezno polnomočje. Škof je – nekoliko razburjen (*motus aliquantulum*) – vložil priziv na papeža. Obe strani sta dobili 29 dni časa, do ponedeljka po sv. Nikolaju, 10. decembra: škof za premislek in pripravo dokazov za svoj prav, Just pa, da bi pripeljal tudi koga od duhovnikov, ki bi v tej zadevi zastopal piransko duhovščino, medtem ko bi Just sam ali kdo drug zagovarjal v pravdi farane.

Razsojevalni postopek ni stekel gladko. Gradeški prošt Štefan je namreč zbolel za mrzlico in je zato **10. decembra** v škofovski palači pri Torcellu prepustil razsojanje med koprskim škofom Aldrigetom in Pirančani o oljni desetini torčelskemu škofu (CP I, št. 18): *Stephanus Gradensis primicerius comisit domino Leonardo Dei gratia episcopo Torcellano vices suas super cause cognitione que vertebatur inter dominum Aldrigetum Iustinopolitanum episcopum ex una parte et clericos et laicos Piranenses ex altera super decima olei, ...* Na zaslišanju tega dne sta piranski diakon Artvik in Just de Bona pred sodiščem izjavila, da sta predstavnika piranskega župnika, duhovščine in faranov. Artvik naj bi zastopal župnika in duhovščino, Just pa župljane. To sta dokazala z javnima listinama. Koprski škof se ni pojavil na sodišču, ampak je poslal tja prezbitra Petra, da bi ga opravičil zaradi bolezn. Peter in piranska zastopnika so potrdili datum nadaljevanja obravnave čez šest dni (CP I, št. 20).

Dva dni kasneje je bil gradeški prošt Štefan Natalis že zdrav: **12. decembra** je v Rialtu s papeškim pooblastilom v imenu torčelskega škofa in v svojem naročil koprskemu škofu, naj v petek 14. decembra pred deveto uro pride v Torcello, da bo odgovarjal v zadevi, ki jo ima s Pirančani (CP I, št. 19).

Na trgu pri kanalu pri Torcellu je **14. decembra** diakon Tomaž, poslanec torčelskega škofa Lenarta, spomnil koprškega škofa Alderika, da naj bi na ta dan torčelskemu škofu posredoval vprašanja, o katerih bi bilo treba izprašati piranske in njegovo pričo v zadevi (CP I, št. 21): *Thomas diaconus nuncius domini Torcellani episcopi ex illius parte dixit domino Alderico Iustinopolitano episcopo, quod ipse eodem prescripto die mittere deberet prenominato domino episcopo Torcellano questiones, quia ipse volebat examinare testes Piranenses, et suum videlicet Petrum presbiterum, quem idem episcopus Iustinopolitanus introduxerat.* Še istega dne so zaprisegli priče, ki so bile zaslišane (nekaj dni) kasneje (CP I, št. 22, 23) (18. decembra).¹⁶ Priče so spraševali o statusu in imenovanju piranskega notarja Dominika, ki je piranskima zastopnikoma napisal poverilni listini, o verodostojnosti njegovih zapisov, o

¹⁶ Objava ne povsem identičnega izvirnega dvojnika (Piranski arhiv, listine, št. 15) teh dveh dokumentov (Piranski arhiv, listine, št. 18 in 16), ki ga je hkrati zapisal drugi notar: L. Morteani, Documento del 1220 circa, objavljen kot dodatek k članku: Morteani, Sulla lite, 259–265 (v nadaljevanju: Morteani, Documento); datum tega izvoda – v razliko od izvornikov, ki jih objavlja CP I pod št. 22 in 23 – ne navaja leta dogajanja, pač pa beleži, da je do zaslišanja prišlo 18. decembra.

imenovanju zastopnikov, o (ne)prisili duhovščine s strani laikov k zavzemanju stališč v zadevi, o povezovanju duhovnikov z laiki proti koprskemu škofu, o izobčenju Pirančanov s strani škofa, o prizivu na papeža, o tradiciji plačevanja piranske oljne desetine in njeni namenski porabi.

Nastopilo je dvanajst prič, ki so se izrekale v korist Pirančanov, in ena, ki je pričala v korist škofa. Piranske priče prezbiter Venerij, svečar Valterij Janeza de Valtramo, portir Janez, sodnik Tiso, Aldigerij de Cuniča, sodnik Janez Almerika, Peter de Imena, Ulrik de Ripaldo, Lovrenc de Marčana, Janez de Iname, Janez de Corvello in Albin de Donada so zatr-dile, da je notar Dominik, ki je zapisal pooblastili piranskima predstavnikoma, pravi notar. Kot notar je prisegel pred grofom Bertoldom, katerega polnomočje posredno izhaja od (nemškega) vladarja. Artvik ima pooblastilo za zastopanje župnika in duhovnikov, Just de Bona pa gastalda in piranskega ljudstva. Piranski duhovniki niso ravnali pod prisilo. Glede oljne desetine so priče trdile, da je Pirančani desetletja nazaj niso nikdar izročali škofom, ampak piranskim svečarjem in portirju za cerkev sv. Jurija in druge piranske cerkve. To naj ne bi nikdar povzročalo sporov. Da bi imel pravico do tega prihodka škof in da bi v tem smislu posredoval tudi papež, ni pred pravdo vedel skoraj nihče od njih. Več prič je omenilo, da od desetih drugih stvari piranska duhovščina dobiva četrtno, ostalo pa (škofovi) fevdalci. Nekateri so vedeli za škofovo prepoved opravljanja božje službe v Piranu, drugi ne. Tudi izjave o pristnosti pooblastil gradeškega patriarha, torčelskega škofa in gradeškega prošta za razsojanje v pravdi, so bile različne. Priče do izjavile, da so svobodne in nepodkupljene.

V svojih izjavah je več zaslišanih poimensko omenjalo predhodne škofo. Prezbiter Venerij je zavrnil, da se spominja za 36 let nazaj¹⁷ škofa Bernarda, potem nekega drugega (!) Trevižana, čigar imena se ne spomni, ki je bil izvoljen, a ne posvečen, dalje škofa Aldigerija in tega, ki je sedanji škof. *Presbiter Venerius ... dicit quod ipse recordatur a triginta sex annis retro, et recordatur episcopi Warnardi et cuiusdam alterius Trivisini*,¹⁸ *qui fuit electus et non consecratus, nominis cuius non recordatur, et episcopi Aldigerii, et huius qui nunc est.*

Svečar Valterij Janeza de Valtramo je izjavil, da so on in njegovi predniki štirideset in več let izročali oljno desetino cerkvi sv. Jurija, kar ni nikdar povzročilo nasprotovanj s strani škofa Bernarda in Aldigerija, samo s strani sedanjega škofa *Walterius candelarius de Iohanne de Waltramo ... dicit quod recordatur a quadraginta annis et plus, et semper data est decima olei ecclesie Sancti Georgii et per istum et per antecessores suos, et nunquam vidit controversiam inde moveri vel fieri per episcopos Warnardum et Aldegerium nisi modo per istum*).

Piranski sodnik Tiso je izpovedal, da so piranski farani že petdeset let v miru plačevali desetino cerkvi sv. Jurija in drugim cerkvam in nikoli škofu: niti Bernardu niti Ulriku niti drugim. To ni bil nikdar razlog za nasprotovanje, razen s strani sedanjega škofa. *Tiso iudex de Pirano dicit quod recordatur a quinquaginta annis retro et a tempore sue recordationis semper fuit soluta hec decima a parrochianis Pirani ecclesie Sancti Georgii et aliis ecclesiis in pace et quiete, et nunquam fuit soluta episcopis Iustinopolitanis nec episcopo Warnardo nec Odolrico nec aliis, et nunquam fuit mota controversia super hoc ab aliis episcopis nisi ab isto.*

Ulrik de Ripaldo se je spominjal, da je bilo v Trstu in Kopru sedem (!) škofov: Ditmar, Artvik, Bernard, Ulrik Trevižan in sin Štefana iz Devina, Aldigerij in sedanji škof. *Odolricus*

¹⁷ Torej od 1165/1166 dalje.

¹⁸ Izvirnik, objavljen v Morteani, Documento, ima besedo zapisano okrajšano: *tar*, nad zadnjima črkama je oznaka za okrajšavo. Omenjena objava izvirnika in članek Morteani, Sulla lite, tolmači besedo kot okrajšavo za *targestinus*: šlo naj bi za tržaškega škofa, katerega ime je priča pozabila.

*de Ripaldo ... recordatur septem episcopus fuisse in Tergestina civitate et Iustinopolitana, scilicet Dietmarum, Artuichum, Warnardum, Odorlicum Tarvisinum*¹⁹ *et*²⁰ *filium Stephani de Duino, Aldigerium et presentem ...).*

Prezbiter Peter je kot priča koprskega škofa pod prisego izpovedal, da ne ve, ali je Dominik, ki je zapisal listini o piranskih zastopnikih diakona Artvika in Justa de Bona, notar ali ne. Menil je, da Bertold, ki ga je umestil, nima te pristojnosti. O prisili piranske duhovščine s strani laikov ni slišal. Bil je poleg, ko je na veliki četrtek 22. marca koprski škof zapretil z izobčenjem piranske duhovščine, če bi se povezovala z laiki proti njemu. Že kakih osem let²¹ živi s sedanjim koprskim škofom (Alderikom), prej pa približno dve²² z (njegovim predhodnikom) Aldigerijem. Oba sta od Pirančanov terjala oljno desetino, ki pa je oni niso plačevali. *Presbiter Petrus ... dicit quod ipse est moratus cum isto episcopo per octo annos sicut credit, et circa duos cum Aldigerio sicut credit; et uterque istorum petiit decimam olei a parochianis Piranensibus et non fuit eis soluta.*

Obravnava se je nadaljevala šesti dan po Luciji, **19. decembra** pred torčelskim škofom Lenartom (CP I, št. 20). Koprski škof Alderik je v pričevanju kot svoja predhodnika (v razliko od piranskih prič prezbitera Venerija, Ulrika de Ripaldo in sodnika Tisona /CP I, št. 22/), omenil (le) tržaškega škofa Bernarda in koprskega škofa Aldigerija, ki po njegovem védenju nista prejemale oljne desetine: ... *confessus est etiam dictus episcopus quod predecessores sui, videlicet Warnardus episcopus Tergestinus et Aldigerius episcopus Iustinopolitanus, sicut credit, nunquam habuerunt decimam olei.*

Koprski škof Alderik je z ugovori, ki so zavirali potek obravnave, obrnil razsodnika torčelskega škofa proti sebi. Ta je **21. decembra** sprejel in dal zapisati odlok, v katerem je ugotovil, da je koprski škof nad Pirančani izrekel ukrep prepovedi božje službe po tem, ko je bil na papeža zaradi pravde naslovljen priziv in je papež reševanje zadeve poveril pristojnim; v imenu papeža in v svojem je prepoved preklical in piranskim župljanom dovolil božjo službo (CP I, št. 25).

Ker se koprski škof ni odzival vabilom pred razsodnika (CP I, št. 26, 27, 28²³), se je **5. januarja** v Rialtu Aureus, duhovnik sv. Marije iz Torcella v imenu razsodnikov torčelskega škofa Lenarta in gradeškega prošta Štefana pisno obrnil nanj s pozivom, naj pride prihodnji ponedeljek (7. januarja) pred razsodnika v Torcello, da bo slišal razsodbo glede oljne desetine, o kateri se je pravdal s Pirančani (CP I, št. 29).

7. januarja sta v Torcellu torčelski škof Lenart in gradeški prošt kot papeška poobleščenca za razsojanje v pravdi med koprskim škofom Alderikom in piranskima zastopnikoma diakonom Artvikom in Justom brezprizivno ugotovila, da koprski škof zahteva desetino, za katero oba piranska zastopnika trdita, da se je vedno brez nasprotovanj plačevala piranski cerkvi sv.

¹⁹ Kot op. 18.

²⁰ Objavljena izvornika se tu razhajata: veznik *et* je na tem mestu le v izvornem zapisu, ki ga objavlja CP I, št. 22, v tistem, ki ga prinaša Morteani, Documento, ga ni. Morteani, Documento, objavlja (z ločili!) škofo (v tožilniku): *Dietamarum, Artuicum, Warnardum, Odolricum, (!) tar(gestinum?) filium Stephani de Duino, Aldigerium et presentem*. – Sodobnih ločil v nobenem od izvornikov ni, pač pa so v tistem, ki ga objavlja CP I, med imeni škofov sredi vrstice pike, v tistem, ki ga prinaša Morteani, pa nekakšna podpičja. V izvorniku, ki ga objavlja CP I, je pred veznikom *et* dodatno postavljena še pika. V Morteanijevi predlogi pa sta besedi *Odorlicum tar* zapisani skoraj skupaj, notarjevo ločilo pa je pred *Odorlicum* in – čeprav nekoliko zabrisano – za (!) *tar*, ki očitno sodi k predhodnemu imenu: Morteanijeva ločila niso v skladu z izvorno predlogo, ki jo je objavil.

²¹ Torej od približno 1193/1194.

²² Torej od 1191/1192 do približno 1193/1194.

²³ Zapis o tretjem pozivu 2. januarja 1202 pomotoma poimenuje koprskega škofa z imenom njegovega predhodnika: *Aldegerius* namesto *Aldericus*.

Jurija. Rzsodnika sta slišala razloge obeh strani in zaslišala priče; zadevo sta preučila in se o njej posvetovala z modreci. Oljno desetino sta prisodila cerkvi sv. Jurija (CP I, št. 30).

Razsojanje opata iz kraja San Felice in šmohorskega župnika iz škofije Castello

S tem je bila opravljena »prvostopenjska« odločitev, kar moremo sklepati iz zapisa papeža Inocenca III. izdanem **9. marca 1202** v Lateranu (CP I, št. 32). Papež se je v njem obrnil na opata iz kraja San Felice in na šmohorskega župnika Lovrenca iz škofije Castello. Navedel je, da je prejel pritožbo koprškega škofa, iz katere je razvidno, da je papež pred časom ukazal Pirančanom, da morajo koprski škofiji plačevati oljno desetino. Pirančani so se obrnili na gradeškega patriarha, nato pa na torčelskega škofa in gradeškega prošta. Slednja sta, potem ko je bil na papeža naslovljen priziv zoper koprškega škofa, razglasila rzsodbo. Papež je zadevo izročil naslovnikoma z ukazom, naj raziščeta razlog za priziv, rzsodbo pa potrdita ali razveljavita.

Pravda je krenila v drugi krog. Pred rzsodiščem v Rialtu je **29. julija** koprski škof Alderik osporaval zastopstvo diakona Artvika, ki ga je pooblastila piranska duhovščina. Rzsodnika sta se posvetovala in sklenila, da sprejmeta zapis o zastopstvu za verodostojen. Strankama sta za nadaljevanje razprave določila deveti dan po sv. Mihaelu (8. oktober) (CP I, št. 34).

Rok je bil dovolj oddaljen, koprski škof pa ni miroval. **12. avgusta** je v Rialtu odvetnik prezbitera Prosdocima, zastopnika koprškega škofa Alderika v prisotnosti piranskega župnika, prezbitera Venerija in diakona Artvika izjavil, da so piranski župnik in duhovščina sklenili zaroto z laiki proti koprskemu škofu. Od rzsodnikov Lenarta in Lovrenca je zahteval, naj duhovnike prisilita k dolžnemu zadoščanju škofu. Odvetnik piranskih duhovnikov je ugovarjal, da duhovniki niso sklepali zarote z laiki proti škofu in da so mu vedno izkazovali pristojno čast in spoštovanje (CP I, št. 36).

Rzsodnika sta **9. oktobra** v Rialtu zaslišala koprškega škofa (CP I, št. 37). Potrdil je, da so o zadevi, ki jo je sprožil zaradi izobčenja Pirančanov, razpravljali že pred prejšnjima rzsodnikoma, torčelskim škofom Lenartom in gradeškim proštom Štefanom.

Razsojanje tržaškega škofa

Koprskemu škofu potek dogodkov ni ugajal. Vnovič se je obrnil na papeža. Ta je **16. novembra 1202** iz Laterana pisal tržaškemu škofu (Gebardu²⁴ – ime ni zapisano) (CP I, št. 38). Omenil je, da ga je koprski škof obvestil, da mu piranski župnik in duhovniki, ki so podrejeni njegovi škofiji, ne izkazujejo dolžne pokorščine. Zato jih je izobčil, oni pa naj bi kljub izobčenju opravljali božjo službo in bili tudi sicer neprimerno žaljivi do njega. Papež je naročil tržaskemu škofu, naj izobčene duhovnike, če res kljub prepovedi opravljajo božjo službo, kaznuje s kanonsko kaznijo. Skliče naj strani, jih zasliši in brezprizivno ukrepa ter prepreči ravnanje piranskega župnika in duhovščine proti koprskemu škofu. V ločenem dopisu je papež **24. novembra** iz Laterana pisal tržaškemu škofu tudi glede piranske oljne desetine in mu odločitev o njej zaupal v presojo (CP I, št. 39).

Tržaški škof je zavzel vnaprejšnje stališče, kar je razvidno iz zapisa iz **13. januarja 1203** (CP I, št. 40). V Miljah je od prezbitera Venerija in Justa de Bona, piranskih predstavnikov v

²⁴Gams, 319: *Gebhardus, Uebardus*, 1203–1209; Cappelli, 359: *Gebardo*, 1203–1209; Cerkev na Slovenskem, 426: *Gerardo*, 1199–1212: opazno je razhajanje v kronologiji.

pravdi zaradi oljne desetine, zahteval dokazili, da zastopata piransko duhovščino in laike, nato pa jima poverilnih listin ni hotel vrniti. Ukazal je, naj pred njim poravnata račune s koprskim škofom. Ko sta se želela o tem posvetovati, je svetovalcem prepovedal, da bi jima svetovali. Just je zahteval, da notarji zapišejo, kaj se je zgodilo, pa jim je škof to prepovedal. Venerij in Just sta mu očitala, da je pristranski, in vložila priziv na papeža.

8. februarja je prišlo v Miljah do zaslišanj (CP I, št. 41). Na njih so sodelovali le zagovorniki interesov koprskega škofa: kanonik Janez Scrato, diakon Just, Janez Mala pars, kanonik Martin in zakladnik in kanonik Vital. Poudarjali so, da je piransko oljno desetino zahteval že prejšnji koprski škof, ne šele sedanji. Opisali so, kako je prišlo do izobčenja piranske duhovščine. Zatrdili so, da ne oni ne njihovi predhodniki niso nikdar prejeli piranske oljne desetine. – Pirančanov na zaslišanje ni bilo.

Za vprašanje redosleda koprskih škofov je zanimiva izjava diakona Justa, da je tudi Aldigerij, predhodnik sedanjega škofa, zahteval desetino od Pirančanov: *Et Yustus diaconus ... interrogatus si episcopus Aldigerius antecessor istius requisivit ipsam decimam olei ab ipsis Piranensibus in vita sua, respondit se firmiter scire quod eis requisivit ...* Janez Mala pars je k predhodnikovi izpovedi dodal, da je osebno nesel Pirančanom pismo gradeškega patriarha s papeškim naročilom, naj poravnajo škofu dajatve, oni pa so ga napadli z meči;²⁵ to naj bi se zgodilo za časa škofa Aldigerija: *Et Iohannes mala pars juratus et interrogatus idem per omnia sicut Iustus et tantum plus addidit, quod portavit litteras vocationis domini Gradensis patriarce ex delegatione domini pape sibi iniuncta Piranensibus, et ipsi evaginatīs gladiis surrexerunt in eum, tempore episcopi Aldigerii.*

Tržaški škof je razveljavil sodbo torčelskega škofa in gradeškega prošta, za piranskega župnika in duhovnike, ki so jih v času izobčenja zalotili, da so opravljali božjo službo, pa je zahteval, da se izločijo iz Cerkve. Pirančane je obsodil na plačevanje oljne desetine (CP I, št. 42).

Razsojanje padovanskega škofa

Tudi ta sodba se ni obdržala. Pirančani so se pritožili, češ da je škof pristranski, papež pa je za prizivnega sodnika imenoval padovanskega škofa G(erarda)²⁶ – ime je naznačeno le z začetnico. Ta je **5. junija** in **1. julija 1203** zaslišal piranske priče Artvika sina Adelgerija, Janeza de Ripaldo, Janeza prezbitera in Papon (CP I, št. 43). Opisali so sporni postopek tržaškega škofa v Miljah, ko je v prisotnosti koprskega škofa prepovedal prisotnim, da bi svetovali piranskima zastopnikoma Justu in duhovniku Veneriju. Piranskemu notarju Dominiku, ki sta mu naročila, naj zapiše, kaj se je zgodilo, je zagrozil z izobčenjem, če bi to storil. Piranska predstavnika sta vložila priziv na papeža zaradi pristranskosti rabsodnika. Papo je povedal, da je dal tržaški škof piranskima predstavnikoma prebrati papeževo pismo. Želela sta, da jima ga izroči. Škof jima je dal le prepis. Ko sta se želela posvetovati, jima je odgovoril po nemško (*teotonica lingua*), česar priča ni razumela. Ko pa sta se predstavnika Pirana obrnila na dva od prisotnih za nasvet, sta ta povedala, da jima je škof prepovedal, da bi jima svetovala. Pirančana sta škofu očitala pristranskost in naročila notarju Dominiku, naj napiše priziv na papeža. Škof je notarju zagrozil z izobčenjem, če bi to storil, češ da mu je papež zaupal zadevo v brezprizivno odločanje in da bo njegov lastni notar zapisal, kar je potrebno.

²⁵ Ta izjava je videti nekoliko napihnjena.

²⁶ Gams, 798: *Gerardus Marostica, Offreduzzi*, 1. junij 1169–4. avgust 1213.

Pirančani so v oporo padovanskemu razsodniku pripravili pisne utemeljitve v svoj prid za potrditev prve in izničenje druge razsodbe (CP I, št. 44). V njih so omenili, da je bil predhodnik aktualnega koprškega škofa Aldigerij in da obdobje njunega škofovanja traja sedemnajst let. ... *episcopus autem qui nunc est et eius predecessor Aldigerius nondum in episcopatu steterint XVII annorum spacio ...*²⁷

Padovanski škof je o zadevi odločal **18. oktobra 1203** (CP I, št. 45). Rzsodbo torčelskega škofa in gradeškega prošta je razglasil za nično, češ da je bila izpeljana pravno nepravilno. Razveljavil pa je tudi rzsodbo tržaškega škofa. Ta odločitev ni zadovoljila nobene od strani. Takó koprski škof kot piranska predstavnik diakon Artvik in Just, so **18. oktobra 1203** v Padovi vložili ločena priziva na papeža (CP I, št. 46, 47). Pirančani so **oktobra 1203** pisali papežu in ga prosili, naj potrdi katero od sodb, sicer naj da obnoviti ves postopek (CP I, št. 48).

Prepir ni miroval: koprski škof je Pirančane kaznoval z novo prepovedjo opravljanja božje službe, zato so se **januarja 1204** (CP I, št. 49) vnovič obrnili na papeža s prošnjo, naj jih zaščiti in škofa kaznuje. Priziv, ki sta ga vložila piranska zastopnika diakon Artvik in Just de Bona, so potrdili tudi piranski župnik, duhovščina, gastald in ljudstvo (CP I, št. 50).

Končno razsojanje škofov iz Ferrare in Chioggie

Papež se je odločil pripeljati rzsodbo do konca. Prosil je, naj to nalogo prevzmeta ferrarski škof Hugo/Hugec (*Ugucius*)²⁸ in chioggianski škof (Dominik)²⁹ – ime ni zapisano –, ki sta o tem pisala koprskemu škofu (CP I, št. 51). Prosila sta ga, naj pride pred njiju in prekličje prepoved opravljanja božje službe Pirančanom. Škof se vabilu ni odzval in tudi prepovedi opravljanja verskih obredov ni hotel umakniti. Chioggianski škof Dominik je v svojem in v imenu ferrarskega škofa **3. marca 1204** sam preklical interdikt nad Pirančani (CP I, št. 52).

Pobudo je zdaj prevzela piranska stran. Piranska zastopnika diakon Artvik in Just de Bona sta se v imenu piranske cerkve sv. Jurija, drugih cerkva in revežev obrnila na papeška rzsodnika s prošnjo, naj posredujeta, da bo koprski škof Pirančanom vrnil desetine vina, žita, živine in drugih stvari, ki si jih protipravno lasti, v skupni vsoti 1000 beneških liber (CP I, št. 53).

Škof iz Chioggie je **septembra** v svojem in v imenu ferrarskega škofa povabil za 7. oktober obe strani v Chioggio, kjer naj bi predstavili svoje argumente (CP I, št. 54).

13. oktobra so v Ferrari obnovili celoten postopek (CP I, št. 55). Jernej, zastopnik koprškega škofa, je rzsodnikoma izročil listino ki je vsebovala zahtevo, da morajo Pirančani plačevati oljno desetino koprski škofiji, ki ima papeški privilegij zanjo. Dajatev naj bi poravnali za vseh preteklih štirideset let. Rzsodnika sta zapis vzela na znanje in ga podpisala, potem pa ga izročila piranskima predstavnikoma diakonu Artviku in Justu de Bona, ki sta zatrdila, da do oljne desetine ni upravičen koprski škof, ker je njeno pobiranje predpisala piranska cerkev sv. Jurija. V dokumentu, ki sta ga sama izročila rzsodnikoma, sta zatrjevala, da koprski škof neupravičeno zadržuje četrtno desetini vina, žita, živine in drugih stvari, ki služi za izgradnjo piranskih cerkva, in četrtno za reveže razen oljne desetine. Od škofa sta zahtevala vračilo v višini 1000 liber. Rzsodnika sta tudi to listino podpisala in jo izročila

²⁷ Utemeljitev datirajo iz 1203; Aldigerij je postal škof sedemnajst let prej, torej 1186.

²⁸ Gams, 694: *Ugo, Ugucio, magister Innocentii III.*, 1. maj 1190–30. april 1210.

²⁹ Gams, 785: *Dominicus IV.*, februar 1203–pred 20. junij 1218.

Jerneju, ki je izjavil, da koprski škof ni dolžan dati revežem in cerkvam omenjenih dveh četrtin desetini.

Za zaslišanje prič v novem postopku so sestavili poseben vprašalnik. Vseboval je vprašanja o sedemdeset- in večletni tradiciji, po kateri je piranska oljna desetina pripadala cerkvi sv. Jurija in drugim cerkvam; koliko ugovarjanja je to zbuvalo; ali je piranska cerkev krstna; ali škof dobiva v celoti desetino vina, žita, živine in drugih stvari razen oljne desetine, ki je namenjena razsvetljava cerkve sv. Jurija in drugih piranskih cerkva; če je prišlo do sporov, kdo jih je reševal, kdaj, pred katerimi pričami; ali si koprski škof lasti četrtino desetine vina, žita in drugih stvari, namenjeno za gradnjo cerkva in za reveže, razen oljne desetine, itd. (CP I, št. 57).

Piransko stališče v sporu so na zaslišanju 13. oktobra pojasnjevale štiri priče: Peter de Varia, Dominik de Donda, Janez de Artigonda in Peter de Aço (CP I, št. 58). Peter de Valeria (!) je povedal, da na Piranskem vsi izročajo desetino piranski cerkvi. Kolikor se spominja, so Pirančani – a ne vsi – doslej štirideset let vsako leto plačevali oljno desetino cerkvi sv. Jurija. Duhovščina in laiki so izbrali dva pobiralca te desetine, ki sta nato olje delila po cerkvah za njihovo razsvetlavo, za nakup knjig, cerkvenih oblačil in okrasja. Piranska cerkev je župna, podrejena koprski. Za časa tržaškega škofa Bernarda pa koprška cerkev ni bila škofijska, ampak je bila kot župna podrejena tržaški škofiji. Šele po smrti škofa Bernarda je koprška cerkev postala škofijska:³⁰ ... *ecclesia Piranensium est plebs et sub est et sub (!) Iustinopolitana; et dicit quod tempore episcopi Guernardi ecclesia Iustinopolitana non erat episcopalis, immo erat plebs et sub Tergestina ecclesia*. Tržaški škofje so tri dele desetine ostalih stvari podelili v fevd, ne da bi od njih odtegnili delež za piranske reveže in za gradnjo cerkva. Prejemniki fevdov so zdaj fevdalci koprškega škofa. Zaslišani ni ne videl ne slišal, da bi se oljna desetina izročala kakemu škofu – ne tržaškemu ne koprskemu. Tudi Dominik de Donda, Janez de Artigonda in Peter de Acio (!) so povedali isto.

V nadaljevanju postopka 1205 (CP I, št. 59) so pričali Pirančani Konstantin de Revolto, Dominik Pantanus, Janez de Stanunto in Ambrož de Armelenda. Konstantin de Revolto iz Pirana zatrdil, da v Piranu vsi dajejo oljno desetino piranski cerkvi, česar se spominja za štirideset let nazaj. Za časa tržaškega škofa Bernarda je skupaj z diakonom Vitalom deset let pobiral to dajatev. Po običaju sta bila pobiralca dva, enega je izbrala duhovščina, drugega laiki. Onadva sta delila olje za cerkveno razsvetlavo ali ga prodajala, za izkupiček pa kupila blago in knjige ter ostalo nujno okrasje za potrebe cerkve. Piranska cerkev je župna, je pod koprsko škofijsko cerkvijo, ki pa v času tržaškega škofa Bernarda ni bila škofijska, ampak župna in podrejena škofijski cerkvi v Trstu. Šele po Bernardovi smrti je bil v koprski cerkvi škof:³¹ ... *et dicit quod dicta ecclesia de Pirano est plebs et sub est ecclesie Iustinopolitane*,

³⁰Koprška cerkev naj bi imela škofijsko tradicijo iz pozne antike; po kasnejšem izročilu naj bi bil prvi koprski škof 524 S. Nazarius, sledili naj bi mu: 557 Maximilianus, 567 Agatho, 757 Joannes, 766 ali prej Senator, prim. Gams, 782. Rajko Bratož označuje teze raziskovalcev o nastanku škofije v prvi tretjini 6. stoletja za »presežene«, pač pa je po njegovem mnenju zanesljiv obstoj škofije v Kopru v zadnjem desetletju 6. do tretjega desetletja 7. stoletja. Po nepreverljivih podatkih iz Dandulove kronike iz okrog srede 14. stoletja (Andreae Danduli ducis Venetiarum Chronica per extensum descripta, aa. 46–1280 d. C. /izd. E. Pastorello/, Rerum Italicarum Scriptores, XII/1, Bologna 1938–1958) naj bi bila koprška škofija obnovljena po sredi 8. stoletja, prim. R. Bratož, Koprška škofija od prve omembe (599) do srede 8. stoletja, La diocesi di Capodistria dalla prima menzione (599) alla metà dell'VIII secolo, Prispevki z mednarodne znanstvene konference 1400. letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri, Acta Histriae, 9/1, Koper 2001, 37–64. Peter Štih meni, da ni trdnih dokazov (virov) za obstoj poznoantičnih in zgodnjerednjeveških koprskih škofov ter koprške škofije v 8. stoletju. – Koprška cerkev naj bi bila kasneje do druge polovice 12. stoletja pod upravo tržaških škofov. Glede pristojnosti nad koprsko škofijo pred smrtjo tržaškega škofa Bernarda bo še tekla beseda.

³¹ Prim. op. 30.

et tempore episcopi Guarnardi ecclesia Iustinopolitana non erat episcopalis set plebs, et sub Terestina ecclesia; et dicit quod non audivit nec vidit quod episcopus esset in ecclesia Iustinopolitana, nec etiam credit nisi post mortem Guarnardi episcopi. Piranska duhovščina prejema četrtno desetino od ostalih stvari, tri četrtine, ki pripadajo koprskemu škofu, pa so v celoti podeljene v fevd vključno z delom za reveže in za gradnjo cerkva. Zaslišani ni videl, ne slišal, da bi tržaški ali koprski škof kdaj prejela piransko oljno desetino. Izjavil je, da ni podkupljen. Podobno so izpovedali Dominik Pantanus, Janez de Stanunto in Ambrož de Armelenda, le da oni niso pobirali desetine in je njihov spomin glede prakse pobiranja desetine segel različno daleč nazaj.

6. avgusta je bilo v Gradežu zaslišanih petnajst prič, ki so zagovarjale stališče koprskega škofa (CP I, št. 63): Liutefred, dekan prezbiter Peter, prezbiter Janez, Ingeldeus, Ambrož, Alberik, Liutefred de Urso, Leo, Martin Stuva, Janez Conça Rosa, Andreas Buseta, Andrej de Ginnanno, Andrej de Popo, Martin Sacco in Dietalm de Purcardo. V razliko od piranskih so te priče poudarjale, da so škofijske zahteve po piranski oljni desetini že stare, da pa jih Pirančani niso nikdar upoštevali, kar je že povzročalo navzkrižja med njimi in škofijo.

Liutefred je povedal, da Pirančani niso nikdar dajali oljne desetine škofu ali cerkvi. Že (tržaški) škof Bernard je zahteval desetino od Koprčanov, Pirančanov in drugih, a mu je niso hoteli izročiti. Zato jim je marca pred 55 ali celo več leti prepovedal božjo službo. *Interrogatus de tempore interdicti Wernardi episcopi, respondit quod sunt anni LV, non minus sed plus possunt esse, et factum fuit interdictum in mense marcii.* V času interdikta so piranski laiki pripeljali tujo duhovščino, da je opravljala obrede, svojo pa prisilili, da je pela. Ko je kralj Konrad (III.) maja (1149) prišel prek morja v te kraje (*Et dum rex Conradus veniret de ultra mare et transiret per partes illas, ...*),³² je nepokorneže poklical predse v Oglej in jih obsodil, da morajo škofu izročiti desetino olja. Koprčani in Pirančani se tudi po Konradovi rabsodbi v prid škofu niso pomirili, ampak so kovali zarote z Miljčani, Izolani in Umažani. Prišlo je do vojne, v kateri je bilo mnogo ubitih. Prepoved verskih obredov naj bi bila odpravljena po dveh letih, ko je bil sklenjen mir. Zaslišani ni vedel, ali je škof nato spet zahteval oljno desetino od Pirančanov; zahteval pa jo je od Koprčanov. Dosegel je, da je papež Aleksander III.³³ ljudem njegove škofije pisno zapovedal, da morajo plačevati škofu desetino, vendar ni izrecno omenil desetine od olja: *Et dicit quod impetravit litteras a domino Alexandro papa ad homines sui episcopatus quod solverent decimam, in quibus non continebatur specialiter de decimis olei.* Tudi po tem papeškem pismu škof ni javno zahteval oljne desetine, pritoževal pa se je nad ljudmi, ki je niso plačevali. Priča je vedela, da je škof od Pirančanov terjal oljno desetino, ni pa vedela, ali na sodišču. Slišala je Pirančane govoriti, da ne bodo nikdar dajali oljne desetine, češ da je tudi njihovi predniki niso. Piranska duhovščina prejema četrtno desetino drugih reči, tri dele desetine pa pobirajo škofovi vazali.

Dekan prezbiter Peter je povedal, da oljnih desetini ni prejemal ne škof ne kaka cerkev. O neizpolnjeni zahtevi škofa Bernarda po oljni desetini, o prepovedi opravljanja verskih obredov in o njenem kršenju pred petdeset in več leti, o kralju Konradu in o zaroti Pirančanov in drugih ter o vojni je povedal skoraj isto kot predhodnik. Prepoved opravljanja cerkvenih obredov je bila ukinjena po sklenitvi miru. Škofa Bernard in Aldigerij naj bi večkrat zahtevala oljno desetino, priča pa ni vedela, če pred sodiščem. *Item dixit quod episcopus Wernardus et episcopus Aldegerius sepissime petierunt decimas olei, sed nescit utrum in iudicio petierint.* Omenila je, da piranska duhovščina prejema četrtno desetino žita, vina, drobnice in drugih stvari.

³² Prim. op. 7.

³³ Izvoljen 7., posvečen 20. septembra 1159, umrl 30. avgusta 1181, prim. Cappelli, 257–259.

Prezbiter Janez je odgovarjal tako kot predhodnik; spomnil se je, da je vojna trajala šest let. Pismo papeža Aleksandra je po njegovem védenju omenjalo desetino na splošno, ne pa izrecno oljnih. Piranska duhovščina naj bi prejemala četrtno desetino drugih stvari razen olja, ostale tri četrtine pa škofovi vazali.

Ingedeus in Ambrož sta povedala enako kot Janez, nista pa vedela, kako dolgo je trajala vojna. Ambrož ni vedel, ali je po sklenitvi miru škof Bernard vnovič zahteval oljno desetino, pač pa jo je zahteval škof Aldigerij; zaslišani ni vedel, če pred sodiščem. Povedal je tudi, da je Ulrik,³⁴ ko je prejel koprsko škofijo od papeža Aleksandra (III.), zahteval od Pirančanov oljno desetino, a mu je niso hoteli dati. Zato je šel v Piran z ladjo, drugi pa so ga spremljali po kopnem; Pirančanom so opustošili polja z žitnimi in drugimi posevki in odpeljali živino, niso pa uničili oljk niti odnesli olja. ... *et nescit utrum episcopus Wernardus petierit post pacem decimam olei. Episcopus tamen Aldigerius petiit sed nescit utrum in iudicio ... Item dixit quod quando episcopus Odolricus tenebat episcopatum Iustinopolitanum per Alexandrum papam, idem episcopus petiit a Piranensibus decimam olei, et ipsi noluerunt dare. Qua de causa idem episcopus navigio ivit Piranum, et alii iverunt per terram, ... et vastavit Piranensibus frumentum et segetes que fuerant in campis, et abstulerunt animalia, nec tamen destruxerunt olivas nec oleum abstulerunt.*

Alberik in Liutefred de Urso sta povedala isto kot prezbiter Janez. Alberik je menil, da je od prepovedi opravljanja obredov minilo šestdeset in več let, vojna pa je trajala dve in več let. Liutefred de Urso je izjavil, da je bila prepoved obredov razglašena po (!) Konradovi razsodbi.³⁵ Ni vedel, ali je Bernard po sklenitvi miru zahteval oljno desetino, zahteval pa jo je Aldigerij; priči ni bilo znano, ali pred sodiščem. ... *dixit interdictum Wernardi episcopi factum fuisse post sententiam regis Conradi. Et dixit quod nescit si dictus Wernardus episcopus post pacem factam petierit decimam olei. Aldigerius episcopus tamen petiit, sed nescit si in iudicio.*

Priča Leo je pod prisego povedala isto kot dekan prezbiter Peter. Od prepovedi opravljanja božje službe naj bi preteklo 52 in več let, koliko za tem je sledila kraljeva razsodba, priča ni vedela. Vojna naj bi trajala pet let in več.

Izpoved Martina Stuva, Conça Rosa in Andreja Buseta se je v glavnem ujemala z Liutefredovo. Od razglasitve prepovedi verskih obredov naj bi po trditvah prvega minilo 54 in več let po trditvi drugega pa petdeset in več let, medtem ko naj bi vojna po izpovedi drugega in tretjega trajala tri leta in več. Andreas Buseta je povedal da je prišel kralj Konrad na Koprsko po (!) končani vojni in sklenitvi miru.³⁶

Andrej de Ginnanno je povedal, da je njegov sto let stari oče živel v Piranu, on sam pa je bival pri njem. Nikdar ni videl očeta ali matere oddajati oljne desetine in tudi sam je ni dajal. Videl pa je moške in žene nositi olje v cerkev. Ni mu bilo znano, ali so olje dajali kot desetino ali za razsvetljava. Da naj bi šlo za desetino, je slišal šele, ko je prišlo do spora. Škof Aldigerij je v letu posvečenja³⁷ zahteval od Pirančanov oljno desetino, oni pa so v en glas s pričo vred prisegli, da je ne bodo dajali. Zaslišanemu ni bilo znano, ali je škof zahteval oljno desetino na cerkvenem razsodišču. Na vprašanje, ali je igralec, je odgovoril, da ne kroži okrog kot glumači, pač pa poje in igra na godalo med prijatelji in drugimi povabljenimi. *Item dicit quod episcopus Aldigerius eo anno quo fuit consecratus episcopus petiit decimam olei a Piranensibus. Et ipsi convenientes in unum iuraverunt se nunquam duros decimam olei. Quod iuramentum dicit idem testis se fecisse, et nescit quod unquam decime olei petite fuerint in*

³⁴ Prim. op. 8.

³⁵ Ta trditev ni v skladu z izjavami ostalih prič.

³⁶ Kot op. 35.

³⁷ Leta 1186, prim. Gams, 783; Cerkev na Slovenskem, 425.

iudicio ecclesiastico. Interrogatus, utrum esset ioculator, respondit, quod non vadit circumquamque ut iocutores, sed quemque cantat et resonat cum rotta sua inter amicos et alios invitatos.

Andrej de Popo je pričal, da Pirančani niso nikoli dajali oljne desetine škofu ali cerkvi. Škof Bernard jo je zahteval od Pirančanov; ko mu je niso hoteli dati, jim je prepovedal božjo službo. To je povzročilo vojno med škofom ter Koprčani, Pirančani in drugimi. Trajala je šest let, potem so sklenili mir. Zaslišani se ni spominjal posega kralja Konrada v zadevo. Prepoved obredov je bila razglašena pred kakimi štiridesetimi leti. (Oljno) desetino so od Pirančanov zahtevali tako škof Ulrik kot Bernard in Aldigerij, priča pa ni vedela, ali pred cerkvenim sodiščem. ... *et dicit quod Odolricus et Wernardus atque Aldigerius episcopi petierunt decimam olei a Piranensibus, sed nescit an in iudicio ecclesiastico.*

Martin Sacco je povedal isto kot Andrej de Popo; po njegovem je od razglasitve interdikta preteklo že petdeset let in več, vojna pa naj bi trajala štiri ali pet let. Kot Ambrož je izjavil, da je škof Ulrik uničil Pirančanom posevke (ker so mu odrekli oljno desetino): ... *de vastacione quoque segetum per Odolricum episcopum idem quod Ambrosius.*

Dietalm de Purcardo je izjavil, da je škof Aldigerij od Pirančanov terjal oljno desetino, a mu je niso dali. Ni vedel, če je to storil pred cerkvenim sodiščem. Pirančanom je on sam nesel pismo papeža Inocenca (III.), da morajo izročati oljno desetino koprskemu škofu Alderiku. Pismo so sprejeli in ga vrgli na mizo rekoč: zažgimo ga!³⁸ ... *dixit quod episcopus Aldigerius petiit a Piranensibus decimas olei. Ipsi vero noluerunt dare, sed nescit utrum petierit in ecclesiastico iudicio. Item dicit quod obtulit litteras domini pape Innocentii Piranensibus, in quibus continebatur quod deberent dare decimam olei episcopo Alderico Iustinopolitano. Quas quidem litteras ipsi receperunt et sub banco proiecerunt dicentes: comburamus eas!* Prebrali ga niso, njega pa so napadli in mu grozili. Pridušali so se, da ne njihovi očetje ne oni niso nikdar plačevali oljne desetine in je tudi ne bodo.

3. oktobra so v Ferrari koprski škof Alderik (*dominus Aldrigetus episcopus Iustinopolitanus*) na eni ter Jakob Viadrus kot predstavnik piranske duhovščine in Just de Bona, zastopnik piranskega ljudstva na drugi strani, obljubili ferrarskemu škofu Hucecu in chioškemu škofu Dominiku, da bodo spoštovali njuno razsodbo in predlagano poravnavo v sporu glede piranske oljne desetine, ki jo je zase terjal koprski škof, in glede dveh četrtin drugih stvari za reveže in za gradnjo cerkva, ki so jo Pirančani terjali od škofa (CP I, št. 64). Še istega dne sta škofa razglasila sodbo (CP I, št. 65).³⁹ Za obe strani je bila zavezujoča; kršilec bi moral plačati 1000 liber kazni. Po razsodbi naj bi koprski škof za vedno prepustil oljno desetino Pirančanom in se odpovedal vsem drugačnim starejšim zapisom in razsodbam. Vse prepovedi opravljanja božje službe in izobčenja, razglašene zaradi tega spora, naj bi preklical. Škof je na razsodbo pristal. Piranska zastopnika sta odstopila od zahteve po dveh delih desetih drugih stvari za reveže in za gradnjo cerkva. Tudi onadva sta razsodbo sprejela. Ker pa naj bi škof utrpel veliko stroškov, sta mu bila po odločitvi razsodnikov dolžna plačati 22 liber manj kot 300 (torej 278) liber: pol do svečnice 2. februarja, pol do velike noči 2. aprila 1206. Papež je razsodbo potrdil **29. maja 1207** v Ferentu (CP I, št. 65 a; CDI, št. 205) in tako zaključil dolgotrajna pregovarjanja. Zanimivo je, da je v papeževi potrditvi škof Alderik pomotoma poimenovan z imenom svojega predhodnika Aldigerija.

³⁸ Kot op. 25.

³⁹ Objava tudi: P. Kandler, *Codice diplomatico Istriano*, Trieste 1986 (v nadaljevanju CDI), št. 202.

Kronologija škofov koprške škofije

Zapisi o pravdi omenjajo več tržaških in koprskih škofov, ki so upravljali koprsko škofijo. Izjave zaslišanih si glede časa stolovanja škofov niso enotne. Za ugotavljanje redosleda škofov je ključnega pomena pričevanje Ulrika de Ripaldo (18.) decembra 1201 (CP I, št. 22); naštel je sedem tržaških in koprskih škofov, ki so načelovali koprski škofiji: Ditmarja, Artvika, Bernarda, Ulrika Trevizana, sina Štefana iz Devina, Aldigerija in v času pravde za oljno desetino aktualnega škofa (Alderika).

Ditmar je bil tržaški škof med 1135 in 1145. Gams (319: *Diatmorus, Dietmarus*), Cappelli (359: *Dietmaro*) in Cerkev na Slovenskem (426: *Detemaro*) kot njegovega naslednika navajajo Bernarda (1149–1186). Med Ditmarjevo smrtjo in nastopom škofovanja Bernarda zija štiriletna časovna vrzel. Vanjo moremo, smemo in moramo logično umestiti tržaškega škofa **Artvika**, ki ga je med Ditmarjem in Bernardom omenil Ulrik de Ripaldo, in tako izpolniti kronološke tabele v omenjenih objavah.

Škofa, ki ju je Ulrik de Ripaldo imenoval kot **Bernardova** naslednika, odpirata več vprašanj, ki izhajajo (tudi) iz razlik med objavljenima izvirmikoma o zaslišanju prič 18. decembra 1201.

Notarja, ki sta ju napisala, sta bila diakon Dominik Suavis in prezbiter Manfred. Dominik Suavis je za zapis porabil dva pergamenta (besedilo je objavljeno v CP I, št. 22 in 23). Na obeh je kot datum zaprisege zaslišanih vpisal 14. december 1201: ... *anno domini millesimo ducentesimo primo, mensis decembris die quartodecimo introeunte, inditione quinta* (CP I, št. 22) oz. ... *anno domini millesimo ducentesimo primo, mensis decembris die quarto decimo intrante, inditione quarta*⁴⁰ (CP I, št. 23), dneva zaslišanj pa ni navedel. Omenil je le, da so bile priče izprašane pozneje (*postea*). Prezbiter Manfred je zapisal izjave zaslišanih na enem pergamentu. Njegov zapis je objavljen v Morteani, Documento. Priče naj bi po njegovem zapisu zaprisegle 14. decembra, zaslišali pa naj bi jih 18. decembra (*die XIV exeunte predicto mense /decembre, op. a./*), leto dogajanja in indikcija pa nista navedena.

Dominik Suavis je kot Bernardova naslednika, ki ju je imenovala za vprašanje ključna priča, Ulrik de Ripaldo, zapisal (po CP I, št. 22, v tožilniku): *Odorlicum Tarvisinum, et filium Stephani de Duino*, Manfred pa (po Morteani, Documento): *Odolricum, tar(gestinum?) filium Stephani de Duino*. Po Dominikovem zapisu, ki vsebuje med imeni veznik *et*, bi naj bil en od obeh omenjenih škofov Ulrik Trevižan, za njegovega naslednika pa bi bilo znano le, da je sin Štefana iz Devina. Manfredovo besedilo pa po Morteanijevem prepisu pozna in z vejico ločuje škofa Ulrika in drugega škofa z vzdevkom: *tar* (krajšava za Trevižan ali – kot je menil Morteani – Tržačan */targestinus/*), sin Štefana iz Devina. – Objavi torej odpirata vprašanje, ali pridevek Trevižan sodi k Ulriku – kot je zapisal Dominik Suavis, ali k sinu Štefana iz Devina – kot je notarja Manfreda interpretiral Morteani.

Druga priča, prezbiter Venerij, je v obeh objavljenih zapisih na istem zaslišanju omenil, da se za škofom Bernardom spomni še nekega drugega (!) Trevizana (Morteani, Documento, okrajšano oznako porekla */v roditelju/* zapisuje kot *tar/gestini?/*, torej vnovič v smislu Tržačan), ki je bil izvoljen, a ni bil posvečen, čigar imena pa se ne spominja. Iz besedne zveze Venerijevega pričevanja je mogoče sklepati, da je bil prvi Trevižan tržaški (!) škof Bernard. Po dikciji zapisa Dominika Suavisa je bil (drugi) neposvečeni Trevižan škof Ulrik, medtem ko po Morteanijevi objavi za škofa ni bil posvečen (Tržačan) sin Štefana iz Devina. Verjetno je dejstvo, da je bil Bernard tržaški škof in da je Štefan, ki naj bi bil oče škofa brez imena, izhajal iz Devina blizu Trsta, napeljalo Morteanija k razlaganju kratice *tar* kot tržaški.

⁴⁰ Dejansko gre za četrto in ne za peto indikcijo.

Naslanjanje samo na obe objavi navaja k sklepanju, da bi veznik *et* v zapisu Dominika Suavisa mogel biti pomota. Kadar je škofovo ime znano (Ulrik), je videti pridevek o njegovem krajevnem poreklu (Trevižan) nepotreben. Tak pridevek je običajno smiselni, če osebno ime ni znano: v takem primeru osebo (škofa) pomaga nedvoumno opredeliti navedba krajevnega izvora in družinskega porekla (očetovo ime). Res pa je, da se v drugi polovici 12. stoletja med cerkvenimi dostojanstveniki v gradeškem oz. oglejskem patriarhatu pojavljata dva (!) znana Ulrika: patriarh Ulrik II. (Gams 1774/: *Voldaric II., Ulicus*, 24. september 1161–1. april 1181; Cappelli /351/: *Ulrico II, alemanno*, 24. september 1161–1. april 1181; Cerkev na Slovenskem /427/: *Voldorico di Treffen*, 1161–1182) in škof Ulrik iz Trevisa (Gams /803/: *Oldericus, Uldaricus*, 1157–1170?; Kehr, Regesta /103, št. 10/ navaja kot letnico njegove smrti 1179).⁴¹

Neposreden odgovor na vprašanje, kam sodi pridevek Trevižan, dajeta izvira zapisa piranskega arhiva. Zapisovalca sta imena škofov v pričevanju Ulrika de Ripaldo ločila s pikami sredi vrste (Dominik Suavis) oz. z nekakšnimi podpičji (prezbiter Manfred). Postavitev omenjenih ločil v izvirmikih nedvoumno kaže, da vzdevek *tar(visinus)* spada k Ulriku. Objava CP I, št. 22, je izvorniku zvesta, Morteani, Documento, pa postavlja vejico na napačno mesto. Izvoljeni, a ne posvečeni koprski škof, ki ga je na zaslišanju omenil prezbiter Venerij, je bil Ulrik Treviški.

Po pričevanju Ulrika de Ripaldo je bil torej Bernardov naslednik škof **Ulrik Trevižan**, ki ga je le z imenom, brez omembe porekla, v pričevanju istega dne imenoval tudi sodnik Tiso. Na zaslišanju 6. avgusta 1205 je nekdanjega koprskega (!) škofa Ulrika omenilo tudi več prič aktualnega koprskega škofa Alderika (CP I, št. 63): prezbiter Ambrož, Andrej de Popo in Martin Sacco. Posebej zanimiva je Ambroževa izjava, da je imel škof Ulrik koprsko škofijo *per Alexandrum papam*. Ulrik naj bi škofovstvo prejel od papeža Aleksandra III., torej med 1159 in 1181, v času Bernardovega škofovanja (1149–1186). Andrej de Popo (morda pa tudi Martin Sacco, ki naj bi pričal enako kot Andrej de Popo,) je Ulrika omenil celó pred (!) Bernardom.

Škofu Ulriku Treviškemu naj bi po pričevanju Ulrika de Ripaldo sledil **sin Štefana iz Devina**. Štefan je imel štiri znane sinove: Konona, Odalskalka, Henrika in Hugona. Po znanih izvirmikih ni mogoče ugotoviti, ali so bili to vsi Štefanovi sinovi in kateri od sinov naj bi bil koprski škof in kdaj.

Koprski župna cerkev naj bi po pričevanjih Petra de Va(le)ria na zaslišanju 13. oktobra 1204 (CP I, št. 58) in Konstantina de Revolto v začetku 1205 (CP I, št. 59) postala škofijska šele po (!) Bernardovi smrti, prej pa naj bi bila podrejena tržaški škofiji. S to trditvijo se ujema pričevanje tedanjega koprskega škofa Alderika 19. decembra 1201 (CP I, št. 20): kot svoja predhodnika je imenoval samo Bernarda in Aldigerija, Ulrika in njegovega naslednika, sina Štefana iz Devina, pa ne. Niti Gams, niti Cappelli, niti Cerkev na Slovenskem v tem času med tržaškimi in koprskimi škofi ne omenjajo ne Ulrika ne Štefanovega sina. Časovne vrzeli, kamor bi umestili škofa Ulrika z njegovim kazenskim pohodom nad Piran in sina Štefana iz Devina, med tržaškim škofom Bernardom (do 1186) in koprskim škofom Aldigerijem (od 1186), ni. Kako si torej razložiti pričevanja zaslišanih?

Malo verjetna razlaga bi bila, da je šlo pri škofih Ulriku in Štefanovem sinu – ali pri posameznem od obeh – za samostojn(eg)a koprsk(eg)a škofa, kar bi pomenilo, da se je koprski škofija formalnopravno osamosvojila od tržaške že za časa tržaškega škofa Bernarda. Tako trditev je ob sklicevanju na kroniko Andreja Dandola iz 14. stoletja zagovarjal Ferdinandus Ughellus: papež Aleksander III. naj bi že 1166 (!?) postavil na čelo koprške škofije predstojnika neznanega imena (*Anonymum quemdam Antistitem Justinopolitanis praefectum*).⁴² Pri

⁴¹ Prim. op. 8.

⁴² F. Ughellus, *Italia sacra sive de Episcopis Italiae et insularum adiacentium rebusque ab iis praeclare gestis* (etc.), Romae 1653, stolpca 357–358; Idem, Idem ²V, Venetiis 1720, stolpec 383; J. F. B. M. De Rubeis, *Monumenta ecclesiae Aquilejensis, Argentinae 1740, stolpec 623* (v nadaljevanju: De Rubeis, Monumenta);

tem anonimnem škofu bi teoretično moglo iti za še tretjega (poleg oglejskega patriarha in treviškega škofa) Ulrika, ki bi bil po poreklu iz Trevisa, vendar je kasnejša historiografija Ughellijevo trditev o obstoju koprške škofije 1166 ovrgla.

Druga, verjetna možnost je, da je v Kopru postal škof tedanji trevižanski škof Ulrik (1157–1170?/79). Kaj pravzaprav vemo o njem? – 14. junija 1161 se omenja kot je sufragana gradeškega patriarha Henrika Dandola (Gams, 791 /1131–junij 1186/; Cerkev na Slovenskem, 428 /1131–1186/).⁴³ Papež Aleksander III. mu je 3. januarja 1174/78 zapovedal, naj resno opozori farane in jih s pretnjo izobčenja prisili, da v tridesetih dneh izročijo kanonikom trevižanske cerkve zemljiško posest in desetine, ki jih neupravičeno posedujejo.⁴⁴ Ob tem navodilu si ni težko zamisliti, da je bil koprski škof Ulrik, ki je izvedel kazenski pohod proti Piranu, ki so ga omenile priče na zaslišanju 6. avgusta 1205 (CP I, št. 63), dejansko identičen s škofom Ulrikom iz Trevisa.

Status koprške škofije pa je bil usodno odvisen tudi od Ulrika II., oglejskega patriarha. Bil je poslednji potomec grofov iz Trebenj na Koroškem.⁴⁵ Načeloval je patriarhatu v shizmatičnem obdobju, ki je sledilo Wormskemu konkordatu, s katerim je bil 1122 zaključen investitorni boj med papežem in cesarjem. Kot spreten politik je znal večje krmariti med interesi veronske in kasneje lombardske mestne zveze, ki je podpirala papeža Aleksandra III. na eni in nemškega cesarja Friderika I. Barbarosse, ki je bil podpornik protipapeža Viktorja IV. oz. V. (7. september /posvečen 4. oktobra/ 1159–20. april 1164)⁴⁶ na drugi strani. Sam je dosegel posvetitev šele po osmih (!) letih, 1169.⁴⁷ Kot svojemu pristašu – ali da bi si ga kot takega zagotovil – mu je papež Aleksander III. 1177, ko je sklenil mir s Friderikom I., ob šestnajstih škofijah, ki jih je papež Inocenc II. (14. /posvečen 23./ februar 1130–24. september 1143)⁴⁸ 29. junija 1132 podelil Ulrikovemu predhodniku oglejskemu patriarhu Peregrinu (1130–8. avgust 1161),⁴⁹ dodal tudi škofijo v Kopru,⁵⁰ ki jo je ustanovil po 24. juliju 1177 na prošnjo beneškega doža. Prav patriarh Ulrik II. in tržaški škof Bernard pa sta v času njene ustanovitve skušala to škofijo upropastiti.⁵¹

Podelitev škofije patriarhu je (po papeški zapovedi iz 1185, usklajeni z wormskega konkordatom⁵²) pomenila, da je moral škof, ki naj bi bil izvoljen, priti pred patriarha in se mu dati kanonsko potrditi. Papež je Ulriku II. potrdil koprsko škofijo s pridržkom (!), da jo sme do svoje smrti uživati tržaški škof Bernard: *Item Justinopolitanam Ecclesiam, quam tibi & Ecclesiae tuae nihilominus confirmamus, sedem Episcopalem de omnium Fratrum nostrorum consilio instituimus; ita quidem, ut Venerabilis Frater noster Wernardus, nunc ejusdem loci Episcopus, tam illam, quam Tergestinam Ecclesiam, necnon & totum Episcopatum, quamdiu*

⁴³ Kehr, Regesta, 103, št. 9.

⁴⁴ Kehr, Regesta, 103, št. 10; 107–108, št. 5.

⁴⁵ H. Dopsch, Origine e posizione sociale dei patriarchi di Aquileia nel tardo medioevo, Aquileia e il suo patriarcato, Atti del Convegno Internazionale di Studio (Udine 21–23 ottobre 1999), Pubblicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 29, Udine 2000, 289–313 (v nadaljevanju Dopsch, Origine).

⁴⁶ Cappelli, 257.

⁴⁷ Prim. R. Härtel, Friedrich I. und die Länder an der oberen Adria, v: A. Haverkamp (izd.), Friedrich Barbarossa, Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des Staufischen Kaisers, Vorträge und Forschungen XL, Sigmaringen 1992, 291–352.

⁴⁸ Cappelli, 256.

⁴⁹ Gams 774 (*Pellegrinus*); Cappelli, 351 (*Pellegrino I d'Ortenbourg*); Cerkev na Slovenskem, 427 (*Pellegrino I. di Pavo*); Kehr, Regesta, 35, št. 79.

⁵⁰ Kehr, Regesta, 39–40, št. 100.

⁵¹ Gradivo 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 587, 588.

⁵² Cerkev je v njem dosegla kanonično volitev in investituro oz. potrditev izvoljenca s strani metropolita, prim. J. Jeraj, Cerkvena zgodovina. Oris z domorodnega vidika, Maribor 1935, 106; K. Bihlmeyer – H. Tuechle, Storia della chiesa, II: Il medioevo, Brescia ¹¹1996, 189.

*vixerit, debeat obtinere: & eo defuncto, liceat tibi de consilio suffraganeorum tuorum cum Sedis Apostolicae auctoritate, in utraque si volueris, & facultates earum ad hoc sufficientes agnoveris, Sedem restituere Pontificalem.*⁵³ Da je Ulrik II. na ta pridržek pristal in je Bernardu priznaval koprsko škofijo, je razvidno iz Ulrikovega navodila oglejskim dekanu in kanonikom, kako naj živijo, s 3. februarja 1181; pri navodilu je upošteval nasvet tržaškega in koprškega (!) škofa Bernarda (... *consilio venerabilium suffraganeorum nostrorum Bernardi Tergestini, & Justinopolitani*) in drugih.⁵⁴

Ulrik II. je 25. januarja 1180 dosegel potrditev posesti za svojo cerkev tudi pri cesarju Frideriku I., med drugim regalije vseh istrskih škofij, namreč tržaške, puljske, poreške, pičenske, koprške in novigrajske.⁵⁵

S papeževim posredovanjem je prišlo 1180 do sporazuma med oglejskim patriarhom Ulrikom II. in gradeškim patriarhom Henrikom Dandolo. Gradeški patriarh je v sporazumu potegnil kratko: z izjemo dohodkov koprške škofije (!) se je moral 24. julija 1180⁵⁶ v korist oglejskega patriarha odpovedati metropolitni oblasti v Istri in vrnitvi cerkvenih zakladov, ki jih je poleti 1024 iz Gradeža odnesel oglejski patriarh Popon (1017/19–1042/45).⁵⁷

Ključno vprašanje za razumevanje razmer je tudi, kakšno je bilo medsebojno razmerje koprške in tržaške cerkve. Med koprskimi in tržaškimi kanoniki in njihovima cerkvama je 1177, v letu ustanovitve koprške škofije, prišlo do spora zaradi fare v Sečovljah, njenih desetih in pritklin in zaradi posesti v Albucanu in Izoli. Cerkveno razsodišče je ob sodelovanju tržaškemu škofu Bernardu naklonjenega patriarha Ulrika II. 10. septembra 1177 posest in dohodke dosodilo Tržačanom.⁵⁸

Sožitje med koprsko in tržaško cerkvijo skupaj z njenim zaveznikom, oglejskim patriarhom, očitno ni bilo zgledno. V takih razmerah so si najbrž koprski kanoniki prizadevali znebiti se nadležnega tržaškega tutorstva. Dosegli so, da je Aleksander III. koprsko škofijo zaupal škofu Ulriku iz Trevisa, ki je bil še nedavno tega pribočnik gradeškega patriarha, tekmeča dvočlanskega papeževega zaveznika, oglejskega patriarha Ulrika II. Morda je prav tedaj kaj »zaškripalo« v spremenljivem odnosu papeža Aleksandra III. do Ulrika II., ki je koketiral s papeževim nasprotnikom, nemškimi cesarjem Friderikom I.

Ulrik iz Trevisa je mogel zasesti koprsko stolico po ustanovitvi koprške škofije (po 24. juliju 1177) in pred svojo smrtjo (1179). Bil je izvoljen (*electus*), a ne posvečen (*consecratus*). Če je že v njegovem času veljalo pravilo, da se je moral škof, ki naj bi bil izvoljen (*eligendus episcopus*) dati kanonsko potrditi (*canonice confirmari*) patriarhu, je – ker je bil izvoljen – dosegel to potrditev bodisi od oglejskega bodisi od gradeškega patriarha. Ulrik Treviški ni bil posvečen, vendar ga je koprška duhovščina sprejela za svojega škofa. Škofiji je skušal pridobiti dohodke in podvzel kazenski pohod proti Piranu, da bi ga prisilil k odrajanju dajatev.

Ulriku Treviškemu je sledil sin Štefana iz Devina, ki pa v spominu prič ni zapustil opaznejših sledi, saj ga je omenil le Ulrik de Ripaldo. Nedvomno tudi on ni bil posvečen,

⁵³ De Rubeis, Monumenta, stolpec 631; kot op. 50; Gradivo 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 632, datira to listino v 1180, okoli 30. julija.

⁵⁴ Gradivo 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 642; De Rubeis, Monumenta, stolpec 621–623.

⁵⁵ Gradivo 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 623.

⁵⁶ Gradivo 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 630.

⁵⁷ Gams, 774: *Poppo, Wolfgangus*; Cappelli, 351: *Poppo*; Cerkev na Slovenskem, 427: *Poppo*; Gradivo 3, (1001–1100), Ljubljana 1911, št. 60; prim. H. Schmidinger, Patriarch und Landesherr, Die weltliche Herrschaft der Patriarchen von Aquileja bis zum Ende der Staufer, Publikationen des Österreichischen Kulturinstituts in Rom I/1, Graz–Köln 1954, 16–17.

⁵⁸ Gradivo 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 601.

tako da je bil ves čas načelovanja teh dveh škofov v koprski škofiji njen formalnopravni škof tržaški škof Bernard. Kako dolgo je škofoval sin Štefana iz Devina, ni znano. Mogoče se je cerkvena jurisdikcija v koprski škofiji kasneje vnovič vrnila v Bernardove roke: tako bi si mogli razložiti pričevanje Andreja de Popo (morda pa tudi Martina Sacco, ki naj bi pričal enako kot Andrej de Popo,) 6. avgusta 1205, ki je koprskega škofa Ulrika omenil pred (!) Bernardom (CP I, št. 63).

Ne Ulrik Treviški ne sin Štefana iz Devina očitno nista bila polnopravna koprška škofa. Videti je, da se je cerkvena jurisdikcija v koprski škofiji v času Ulrika Treviškega s soglasjem papeža Aleksandra III. začasno izdvojila iz zaščite Ogleju privržene tržaške škofije.

Patriarha Ulrika II. je v Ogleju nasledil **Gotfrid** (1182–1194) (Gams, 774 /*Gotefredus*; Cappelli, 351 /*Gotifredo ab. di Sesto*; Cerkev na Slovenskem, 427 /*Godofredo di Sesto*). Preden je postal oglejski patriarh, je bil opat v opatiji Sesto pri Pordenoneju.⁵⁹ Palij je 1182 prejel od papeža Lucija III. (1. /posvečen 6./ september 1181–25. november 1185).⁶⁰ Ukazal je izpolniti odlok Aleksandra III., da je treba po smrti tržaško–koprskega škofa Bernarda obnoviti škofijo v Kopru. Papež Urban III. (25. november /posvečen 1. decembra/ 1185–20. oktober 1187)⁶¹ je decembra 1185 zapovedal, da se morajo koprski škofje pred izvolitvijo dati kanonsko potrditi patriarhu Gotfridu in naslednikom: *Urbanus III. decrevit, quod eligendi Episcopi Justinopolitani deberent praesentari Domino Gotifrido Patriarchae, & Successoribus, & canonice confirmari.*⁶² Isti papež je Gotfrida v začetku 1186 suspendiral, ker je brez njegovega dovoljenja prisostvoval kronanju kralja Henrika VI.⁶³ Novembra istega leta pa mu je podelil pooblastilo, da sme z obsodbo izobčenja ukrotiti Tarvižane in Conegliance, ki neupravičeno pobirajo dajatve od cerkva, duhovščine, ljudi in posesti oglejskega patriarhata. Gotfrid je Trevižane izobčil, ker so razdejali mesto Feltre, papež pa je odlok (1186–1187) preklical.⁶⁴

Gotfrida srečamo omenjenega tudi skupaj s Štefanom iz Devina. Gotfrid je 1188 naznačil, da je med Štefanom in belinjskim opatom prišlo do prijateljske poravnave glede dohodkov in posesti. Štefan se v zapisu omenja kot Gotfridov fevdnik, *dilectus fidelis noster.*⁶⁵ *Stecho du Duino* se omenja tudi v pismu patriarha Gotfrida papežu Celestinu III. (21. marec /posvečen 14. aprila/ 1191–8. januar 1198)⁶⁶ iz 1193 kot imetnik posesti v kraju *Potoch*, za katero so se na osnovi volila v oporoki pravdali čedajski kanoniki.⁶⁷

Patriarh Gotfrid je 1186 na koprski škofovski stolici potrdil škofa **Aldigerija**.⁶⁸ Iz pričevanja prezbitera Petra 18. decembra 1201 (CP I, št. 23), ki je izpovedal, da je dotlej osem let živel s tedanjim koprskim škofom (Alderikom), prej pa kaki dve z Aldigerijem, je razvidno, da je bil Aldigerij koprski škof do konca leta 1193 ali do začetka 1194. Literatura zmotno pripisuje Aldigeriju bistveno daljši škofovski staž: Gams (783) do 1213, Cerkev na Slovenskem (425) do 1216.

Aldigeriju je v Kopru 1193/1194 sledil škof **Alderik**, ki je sprožil pravdo za oljno desetino s Pirančani. Njegovo ime se v zapisih pojavlja v inačicah: *Aldericus* (CP I, št. 21, 23, 25,

⁵⁹ De Rubeis, Monumenta, stolpec 627; Dopsch, Origine, 300.

⁶⁰ Kehr, Regesta, 40, št. 103; Cappelli, 259.

⁶¹ Cappelli, 259–260.

⁶² De Rubeis, Monumenta, stolpec 623, 631; Gradivo 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 708.

⁶³ Kehr, Regesta, 40, št. 104; De Rubeis, Monumenta, stolpca 632–633.

⁶⁴ Kehr, Regesta, 114, št. 2, 3.

⁶⁵ Gradivo 4, (1101–1200), Ljubljana 1915, št. 754; De Rubeis, Monumenta, stolpci 633–635.

⁶⁶ Cappelli, 260.

⁶⁷ P. S. Leicht (izd.), *Scritti vari di storia del diritto italiano* II/2, Milano 1948, št. 23.

⁶⁸ Kot op. 62.

30, 31, 34, 41, 63), *Aldrigetus* (CP I, št. 18, 35, 57, 60, 62), *Aldrigitus* (CP I, št. 64), *Aldrigittus* (CP I, št. 65). Podobnost imena predhodnikovemu in neposredno nasledstvo sta povzročila, da so koprškega škofa Alderika seznamili škofov (Gams, Cappelli, Cerkev na Slovenskem) spregledali. Celó v njemu sodobnem času je prihajalo do pomot in je bilo namesto Alderik občasno zapisano ime njegovega predhodnika *Aldegerius* (CP I, št. 28) ali *Aldigerius* (CP I, št. 65 a); pri zadnjem primeru gre celó za papeško potrditev zaključne razsodbe spora za oljno desetino! Tem pomotam je – ob zgoraj omenjenih okoliščinah podobnosti imen in neposrednem nasledstvu – verjetno botrovalo tudi slabo poznavanje razmeroma mlade (oživljene) koprške škofije.

V zapisih omenjeni škofje koprške škofje

Leta škofovanja	Tržaški škofje	Oglejski patriarhi	Koprski škofje
1135–1145	Ditmar		
1145–1149	Artvik		
1149– 1161– 1166 ⁶⁹ 1177/79– 1179? 1182–	Bernard (do 1186)	Ulrik (do 1181) Gotfrid (do 1194)	Anonymus (do 1177?) Ulrik Trevižan (do 1179?) Sin Štefana iz Devina (do 1186?)
1186–			Aldigerij (do 1193/94)
1193/94–			Alderik (do 1213/16)

Osvetlitev Morteanijevega razmišljanja

Za sklep je potrebno osvetliti tudi zaključke Luigija Morteania, ki je o oljni desetini pisal že v devetdesetih letih 19. stoletja.⁷⁰ Ni podrobno pregledal vseh zapisov o pravdi, ampak se je osredotočil na zapis o zaslišanju 18. decembra 1201, ki ga je zabeležil notar, prezbiter Manfred. Jasno mu je bilo, da zlasti pričevanje Ulrika de Ripaldo nudi možnosti novih razlag kronoloških razporedov tržaško–koprskih škofov. Na osnovi pričevanja je sestavil naslednji redosled škofov, ki so imeli cerkveno pristojnost nad Koprsko: tržaški škofje Detemaro (1134–1145), Artuico (1145–1149), Warnardo (Bernardo 1149–1186), Odolrico (1187), tar(gestinus) filius Stephani de Duino, nato koprška škofa Adalgerio⁷¹ (1187–1212) in Uretmarus,⁷² za časa katerega naj bi se »okrog 1220« odvijala pravda za oljno desetino. Pričevanje prebitra Petra, da je pred pravdo živel osem let s sedanjim škofom in prej dve z Aldigerijem, je kronološko razložil ob postavki, da je Aldigeriju 1212 (!) neposredno sledil škof Uretmar, ki naj bi sprožil spor s Pirančani. Peter naj bi po Morteanijevem prepričanju zadnji dve leti njegovega škofovanja (1210–1212) živel z Aldigerijem, nato pa osem let (do 1220) s škofom Uretmarjem. Ob privzetem (napačnem) izhodišču je Morteani spor za oljno desetino logično umestil v čas okrog 1220.

Morteani je pravilno opazil časovno vrzel med 1145 in 1149, kamor sodi tržaški škof Artuik. Njegovo tolmačenje dveh okrajšav *tar*, ki ju je vseboval Manfredov zapis pričevanja

⁶⁹ Prim. op. 42; podatek je kasnejša literatura ovrgla.

⁷⁰ Prim. op. 3, 16.

⁷¹ V izvirmikih je ime zapisano v oblikah *Aldigerius*, *Aldegerius*.

⁷² Gams, 783, *Uretmarus*: september 1216–pred april 1220 (nastop škofa *Absalon-a*)

z dne 18. decembra 1201, v targestinus je nekoliko svojevoljno. Dominikov zapis zaslišanj ima besedo obakrat izpisano (rodilnik: *trivisini*, tožilnik: *tarvisinum*); priči prezbiter Venerij in Ulrik de Ripaldo sta škofa opredelila za Trevižana, ne za Tržačana.

Zapis, ki ga je objavil, je Morteani površno prebral, in delno (namenoma?) napačno raztolmačil. Ni opazil ali ni želel opaziti ločil (nekakšnih podpičij) med imeni škofov v Manfredovem zapisu zaslišanja Ulrika de Ripaldo, zato je vzdevek o krajevnem poreklu, ki ga je tolmačil v smislu »Tržačan«, nepravilno odvezel škofu Ulriku in ga dodal sinu Štefana iz (Trstu bližnjega) Devina.

K Morteanijevemu prezrtju škofa Alderika so verjetno pripomogli v njegovem času znani (objavljeni) sezname tržaško-koprskih škofov,⁷³ verjetno pa tudi podobnost imen škofa Aldigerija in njegovega naslednika Alderika; prepričali so ga, da gre pri obeh škofih za enega samega – Aldigerija. Kot so njega zavedle tedaj obstoječe objave, pa je po drugi strani Morteani tudi sam s svojim prispevkom najbrž vplival na Milka Kosa, da je spor za oljno desetino namesto v prva leta 13. stoletja, postavil v čas »pred letom 1216«.⁷⁴

Summary

Revision of the Chronology of Church Dignitaries in Primorsko

Darja Mihelič

The article sheds additional light upon the lists and chronological data of offices of certain church dignitaries in the dioceses of Trieste and Koper. The data hitherto overlooked was found in original documents of the Piran archives from the 1201–1207 period. This was the period of disputes between the diocese of Koper and its bishop on one side and the residents and the clergy of Piran on the other side, with the objective of acquisition/preservation of taxes on olive oil produced in the Piran region. Favoring now one, now the opposite side, the dispute was finally resolved by the appointed church arbiters. The final verdict tried to placate both sides: the town of Piran was accorded to keep the oil tithe, but under the provision that along with a suitable monetary compensation a percentage of the tithe was given to the diocese of Koper for its poor and for its church building fund.

The procedure of adopting decisions by the church is clearly evident from lawsuit records. Arbiters were appointed by the pope. Even though they were authorized to pronounce the verdict with no further possibility of appeal, appeals did occur at times. If a complaint against the bishop reached the pope the bishop was not allowed to sanction the complainers, and the pope then turned the case over to other arbiters; these, however, did not handle the matter that had already been discussed in previous proceedings. In case of the lawsuit over the Piran tithe the verdict was passed on five successive levels, the last of which brought the final decision to renew the case. Arbiters examined the witnesses according to preprepared questionnaires, and clients and their interests were represented by legal representatives; these had to produce their power of attorney affidavits written by officially appointed notaries public. Clients could consult their lawyers and advisers. In the case of the olive oil dispute the people of Piran were represented by two representatives, one of the clergy and one of the laity. Records mention a number of more or less known people and events. They also shed additional light upon our knowledge

⁷³ Članek Morteani, Sulla lite, se napačno sklicuje na Kandler, Archeografo Triestino XV, 514; dejansko gre za delo P. Tomasin, Biografia dello storiografo triestino Don Vincenzo Scussa, canonico scolastico del Capitolo cattedrale di S. Giusto, ed una sua opera inedita, Archeografo Triestino, n. v. XV, Trieste 1890, 501–529; 512–529 je Synopsis targestinatorum praesulum, quorum nomina reperiuntur. Morteani se sklicuje še na 9. zvezek G. Cappelletti, Le chiese d'Italia dalla loro origine sino ai nostri giorni 1–21, Venezia 1844–1870 in F. Cornelio, Ad ecclesias Venetas et Torcellanas documentis illustratas indices duo ..., Venetiis 1749.

⁷⁴ Gradivo 5, (1200–1246), Ljubljana 1928, št. 250.

and understanding of the sequence and chronology of terms of office of certain church dignitaries in Primorsko.

In order to establish the correct succession of bishops it is necessary to closely examine the testimony of Ulric of Ripald of December 18, 1201. He remembered seven bishops from Trieste and Koper who were heads of the diocese in Koper: *Dietamarus*, *Artuichus*, *Warrnardus*, *Odorlicus Tarvisinus*, *the son of Stephanus De Duino*, *Aldigerius*, and *Aldericus*, who was in the office during the lawsuit process.

Dietmar was bishop of Trieste between 1135 and 1145. According to the printed lists of bishops he was succeeded by Bernard (1149–1186), but there is a gap of four years between the death of Dietmar and the appointment of bishop Bernard. The logical conclusion is to presume that the gap was filled by Artvic, the Trieste bishop mentioned by Ulric of Ripald. According to de Ripaldo, bishop Bernard was followed by Ulric from Treviso, which was also mentioned, although without the place of origin, in the testimony of judge Tiso. In the hearing on August 6, 1205 the former bishop of Koper, Ulric, was mentioned by several witnesses of the then bishop of Koper Aldrich. Especially interesting is the testimony of presbyter Ambrose in which he states that bishop Ulrich had received the Koper diocese from pope Alexander III. (1159–1181). According to Ulric of Ripald bishop Ulric was succeeded by a son of Stephen from Duino. As far as is known, Stephen from Duino had four sons: *Cono*, *Voscalus*, *Henricus*, and *Ugo*. Either one of these, or possibly even a fifth, so far anonymous, son, could presumably have been the bishop of Koper; aside from the reference to his father, nothing further is known about him.

In 1186 the bishop of Koper became Aldiger. There is no time gap between the bishop of Trieste Bernard (until 1186) and the bishop of Koper Aldiger (since 1186) in which to install bishops Ulric and the son of Stephen from Duino. According to the testimony of Peter of Va(le)r given in the hearing on October 13, 1204, and Constantine of Revolt at the beginning of 1205, the Koper parish church was subordinate to the diocese of Trieste until the death of the Trieste bishop Bernard (1186); only later it became a diocese.

It is quite possible that »Ulric, the bishop of Koper« is really Ulric, the bishop of Treviso. Aside from sixteen other dioceses, in 1177 pope Alexander III. gave the Koper diocese, which he had founded after July 24, 1177, to Ulric II., the patriarch of Aquileia, but with the provision that it remained as usufruct property of the Trieste bishop Bernard until his death. The coexistence between the Church of Koper and the Church of Trieste, whose protector was Ulric II, the patriarch of Aquileia, was not entirely exemplary. The fact that Alexander III entrusted bishop Ulric from Treviso with the diocese of Koper was probably due to the efforts of the deans of Koper. Just before that, Ulric from Treviso was assistant to the patriarch of Grado who was the rival of the Aquileian patriarch Ulric II; the latter was known to associate with German emperor and pope's adversary Friedrich I. It could have been possible for Ulric from Treviso to officiate as bishop of Koper during the period between the establishment of the Koper diocese in 1177 and his death in 1179. He was namely elected the bishop of Koper, but never ordained. The same could possibly be true of the son of Stephen from Duino. Neither had a full status of the bishop of Koper. Even though during the office of Ulric from Treviso, and with the consent of pope Alexander III., the church jurisdiction in the Koper diocese temporarily separated from the diocese of Trieste that was the supporter of Aquileia, Bernard, the bishop of Trieste, remained the formal bishop of Koper until his death in 1186.

During the hearing of December 18, 1201, presbyter Peter stated that up to that time he had lived with the then bishop of Koper (Alderic), and for approximately two years before that with Aldiger. Aldiger had therefore been the bishop of Koper prior to the end of 1193, or until the beginning of 1194. Literature sources mistakenly cite that he was bishop until 1213, or even 1216. His successor in Koper (1193/1194) was bishop Aldrich who initiated the lawsuit for olive oil tithe against Piran. The similarity of his name with that of his precursor, and the direct succession, were the reasons why he had been omitted from bishop lists. Even during his time his name had been mistakenly written as the name of the previous bishop Aldiger. Such mistakes could also be attributed to an inadequate knowledge of the then still relatively young (revived) diocese of Koper.

Italian historian Luigi Morteani wrote on the olive oil tithe already in the 1890s. His article focused on the record of the hearing of December 18. The date on the original document used by Morteani cites the day and the month, but not the year (1201). Morteani was clearly aware that the testimony of Ulric of Ripald offered the possibility of other interpretations of chronological order of offices of the bishops

of Trieste and Koper. He correctly noticed the time gap between 1145 and 1149, which were the office years of Artvic, the bishop of Trieste. But he mistakenly recognized the names of two Koper bishops, Ulric from Treviso and the son of Stephen from Duino, as bishops Ulric **and** Triestinus, a son of Stephen from Duino. Morteani also overlooked Aldrich, the bishop of Koper, and presumed that in 1212, Aldiger, bishop of the Koper diocese, was directly succeeded by bishop Uretmar; the latter, according to Monteani, was the one who initiated the oil tithe dispute. Morteani tailored the testimony of presbyter Peter, who had stated that prior to the lawsuit he had lived with the then bishop for eight years, to correspond to the period of bishop Uretmar, dating it »around 1220« instead of in 1201. Monteani's article was probably the reason why Slovene historian Milko Kos presumed that the oil tithe dispute took place »before 1216« instead of at the beginning of the 13th century.

Marija Wakounig

»... hab ich teutsch und windisch gelernet ...« O poreklu in kulturnih koreninah Žige Herbersteina*

O Žigi Herbersteinu (1486–1566) – poliglodu, kozmopolitu in diplomatu Habsburžanov – je bilo napisanih že veliko razprav.¹ Zanemarjeno oziroma zgolj nezadostno obdelano je bilo (geografsko) okolje, v katerem se je rodil, prav tako pa tudi poreklo osebe, ki mu je podarila življenje, torej njegove matere Barbare. Oba vidika – tako vidik domovine kot porekla – vodita k vprašanju, v katerem jeziku ga je mati vzgajala in kateri jezik je igral odločilno vlogo v njegovem dolgem življenju. Sintezo obeh vidikov zaokroži vprašanje o Herbersteinovih kulturnih in duhovnih vzgibih. Ti pa nas znova pripeljejo h koreninam njegovega porekla.

I. Herbersteinova domovina

Ko se je Herberstein rodil (23. avgust 1486, Vipava),² sta njegova ožja domovina, vojvodina Kranjska, in sosednja grofija Istra že imeli za seboj neželeno srečanje s Turki ter temu sledeče prve kmečke nemire. Okrog leta 1490 je bilo 90 odstotkov prebivalstva Kranjske kmečkih podložnikov in prav toliko jih je kot materni jezik uporabljalo slovenščino. Preostalih 10 odstotkov se je delilo na meščanstvo, delavstvo (rudarje) in aristokracijo, ki so bili povečini dvo- ali trojezični (slovenščina, nemščina, italijanščina oziroma furlanščina).³ Sosednji habsburški del Istre so si okrog leta 1500 močno želeli Benečani, ki so poskušali zaokrožiti svojo posest med *mare nostrum*, torej Jadranskim morjem, in Krasom. Družbena struktura habsburške Istre je bila zaradi njenega razvoja od pozne antike bolj heterogena, kot

* Osebe, za katere so pri nas uveljavljena slovenska poimenovanja oziroma ki so po poreklu iz našega prostora, so v skladu z uredniško odločitvijo navedena samo s slovensko različico imena /op. prev./.

¹ Prim. mdr. Walter Leitsch, Siegmund von Herberstein (1486–1566). V: Die Steiermark. Brücke und Bollwerk. Katalog der Landesausstellung. Graz 1986, str. 539–542; zbornik Siegmund von Herberstein. Kaiserlicher Gesandter und Begründer der Rußlandkunde und die europäische Diplomatie. Gerhard Pferschy (izd.). Graz 1989 (= Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives 17); Bertold Picard, Das Gesandtschaftswesen Ostmitteleuropas in der Frühen Neuzeit. Beiträge zur Geschichte der Diplomatie in der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts nach den Aufzeichnungen des Freiherrn Sigmund von Herberstein. Graz/Wien/Köln 1967 (= Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas 6); in nazadnje Harald Tersch, Österreichische Selbstzeugnisse des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit (1400–1650). Eine Darstellung in Einzelbeiträgen. Wien/Köln/Weimar 1998, str. 193–213; kakor tudi Marija Wakounig, Sigismund von Herberstein. V: „Divus Maximilianus“. Una Contea per i Goriziani, 1500–1619. Silvano Cavazza (izd.). Gorizia/Mariano del Friuli 2002, str. 175–181.

² Th. G. von Karajan (izd.), Selbst-Biographie Sigismunds Freiherrn von Herberstein 1486–1553. Wien 1855 (= Fontes rerum Austriacarum 2), str. 70.

³ Peter Štih/Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva. Ljubljana 1996, str. 139; nadalje Marija Wakounig, Von Přemysl Otakar II. bis Maximilian I. von Habsburg. V: Zwischen Adria und Karawanken. Arnold Suppan (izd.). Berlin 1998 (= Deutsche Geschichte im Osten Europas 5), str. 53–110, tu str. 66. O rabi furlanščine v 16. stoletju na primeru grofije Gorica prim. nazadnje Silvano Cavazza, Lingue, società, religione. V: »Divus Maximilianus«, str. 285–301, zlasti str. 286–289.

je to veljalo za Kranjsko.⁴ Približno 80 odstotkov prebivalcev je bilo kmečkih podložnikov; kakšnih 20 odstotkov pa so predstavljali (kmečki) delavci, integrirani begunci, meščanstvo in plemstvo. Zaradi sporov med Habsburžani in Benečani (1508–1516) so se meje na tem območju občutno premaknile: približno tri četrtine istrskega polotoka na zahodu in jugu so postale beneške, medtem ko sta bila Kras in nekdanja goriška grofija Pazin priključena Kranjski.⁵ Večina prebivalstva je govorila slovanski jezik – na severu slovenski, na vzhodu hrvaški (čakovski) –, mnogi so obvladali tudi italijanščino, le redki nemščino. Istra je bila zaradi beneških osvajalskih poskusov in turških vpadov prizorišče vojn, prehodno območje in dežela priseljencev.

Herbersteinov ded Andrej, ki je bil do leta 1442 postojnski in kraški glavar, je po pogodbi o delitvi dediščine, sklenjeni z bratom Jurijem,⁶ dobil v last nekdanjo goriško posest Lupoglav v Istri na meji z beneškim ozemljem.⁷ Herbersteinov oče Lenart (rojen po letu 1428, umrl leta 1511) je bil prav tako glavar na Krasu in v Postojni, lastnik Lupoglava in prostolastne hiše** v Trstu ter zakupnik Pordenona⁸. Leta 1470 mu je deželni knez Friderik III. Habsburški dodelil v posest Vipavo, leta 1482 pa še Hrastovec. Po poroki z Barbaro Jamsko leta 1465 se je Lenart naselil v Vipavi,⁹ kjer se mu je od leta 1469 rodilo sedem otrok – štirje sinovi (Jurij, Ivan, Žiga¹⁰ in Viljem) ter tri hčere.¹¹

⁴ Od pozne antike do leta 1077, ko je bila Istra prvič dodeljena v fevd oglejskemu patriarhatu, se je na polotoku izmenjalo več oblasti. Med letoma 1077 in 1420 (s prekinitvijo od 1093 do 1208) je bila Istra nominalno oziroma *de iure* podrejena patriarhatu. *De facto* so bila oblastna razmerja drugačna: tako Benetke kot tudi goriški grofje, od približno leta 1350 pa tudi Habsburžani so metropolit postopoma razlastili. Največji del notranje Istre do Krasa so si prilastili Goričani kot odvetniki oglejske cerkve; poleg tega jim je uspelo, da so iz pazinske grofije ustvarili samostojno deželo ter s svojimi militi in ministeriali kljubovali tako Benečanom kot Habsburžanom. Do leta 1420, ko so Benetke zavzele tako Furlanijo kot *terra ferma* izven Gorice, so ostala razmerja moči približno stabilna. O Goričanih prim. Peter Štih, *Studien zur Geschichte der Grafen von Görz in Istrien und Krain*. Wien/München 1996 (= *MIÖG* Ergänzungsband 32). O razmerju moči na severu Jadrana prim. Marija Wakounig, *Dalmatien und Friaul. Die Auseinandersetzungen zwischen Sigismund von Luxemburg und der Republik Venedig um die Vorherrschaft im adriatischen Raum*. Wien 1990 (= *VWGÖ* 212), str. 122–125.

⁵ Enciklopedija Slovenije 4, Ljubljana 1990, str. 179 in sledeča.

⁶ O lastniških razmerjih v Lupoglavu 15. stoletja obstajajo različne navedbe; verjetno je posest, ki je leta 1427 na podlagi delitve dediščine pripadla Herbersteinovemu dedu, v družinsko last prišla s poroko leta 1409. Josef Zahn (izd.), *Das Familienbuch Sigmunds von Herberstein*. V: *Archiv für österreichische Geschichte* 39 (1868), str. 293–415, tu str. 311 in sledeča. Prim. tudi Hrvatski leksikon 2, Zagreb 1997, str. 39; in Slovenski biografski leksikon 1, Ljubljana 1925–1932, str. 301 (v nadaljevanju SBL 1).

⁷ Prim. Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda* 1. Ljubljana 1911, str. 316. Herberstein je trdil, da je Friderik III. Habsburški Postojno podelil njegovemu očetu in ne dedu. Prim. tudi Karajan, *Selbst-Biographie*, str. 70. Kako je bilo s podelitvami, lahko pojasni zgolj temeljita raziskava!

** Slovenjenje besede »Freihaus«, ki po definiciji iz *Glosarja zgodovinskega domoznanstva* (ur. Peter Pavel Klasinc, Maribor, 1995, str. 92) označuje »od dajatev in dolžnosti oproščen/o/ hiš/o/ plemičev ali samostanov v mestih in trgih«, ni poenoteno; *Glosar* jo, denimo, sloveni s »svobodna hiša«, Sergij Vilfan v *Pravni zgodovini Slovencev* (Ljubljana, 1961, str. 161) pa s »prostolastna hiša« /op. prev.; za ta podatek se zahvaljujem direktorju Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici Dragu Trpinu/.

⁸ O Pordenonu prim. Franz Krones, Sigmund von Herberstein. Ein Lebensbild mit besonderer Rücksicht auf die Beziehungen Herbersteins zur Steiermark und seine Schriften. V: *Mittheilungen des historischen Vereins für Steiermark* 19 (1871), str. 3–76, tu str. 6.

⁹ SBL 1, str. 301.

¹⁰ Prim. tudi Mein Sigmunden Freyherr Herberstein, Neyperg und Guttenhag Raittung und Antzaigen meines Lebens und Wesens wie hernach volgt. Martin Georg Kovachich (izd.). Ofen 1805, str. 111.

¹¹ Karajan, *Selbst-Biographie*, str. 70.

Posestva kranjskih Herbersteinov so ležala na Krasu – pri tem sta Postojna¹² in Vipava¹³ spadali k (notranji) Kranjski, Lupoglav¹⁴ pa k Istri – in so se na začetku 16. stoletja znova znašla na obmejnem ozemlju, na katerem je zaradi beneških in habsburških osvajalskih apetitov nenehno vrelo. Kot smo že omenili, je ta dvoboj občutno motila bližajoča se, nepredvidljiva turška oborožena sila, ki je obmejno regijo neredko vznemirjala ob podpori in z orožjem Benečanov. V tem konfliktnem svetu je odražal Herberstein. Ker so kranjski Herbersteini vsaj od prve polovice 15. stoletja v službi Habsburžanov opravljali delo glavarjev v regiji ob meji z beneškim oblastnim območjem, moramo verjetno predpostaviti, da so obvladali tudi slovenščino in italijanščino.

Iz geografskih danosti je možno izpeljati sklepe o Herbersteinovih jezikovno-kulturnih koreninah. Po njegovih navedbah v avtobiografiji, ki jo je izdal Karajan, je Herberstein do leta 1496 obiskoval šolo v Vipavi.¹⁵ V *Mein Raittung*, še enem avtobiografskem delu, je Herberstein sicer zapisal tudi, da je bil v Vipavi »erstlichen in die schuel gelassen«, vendar pa »zu Lonspach baidt sprachen teutsch und windisch gelernt«. Navedbi o njegovem šolanju v Vipavi sta v obeh virih skladni. Od poznega srednjega veka je za Vipavo res izpričana župnijska šola¹⁶, toda brez podrobnejših podatkov o jezikovnem pouku. Različne navedbe krajev, kjer naj bi se naučil obeh jezikov, in večkratno poudarjanje tega dejstva poleg tega napeljujejo k vprašanju, kaj je bil Herbersteinov materni jezik. Nemščina, slovenščina ali celo italijanščina?

Medtem ko se za Vipavo ve, kje leži, pri Lonspachu/Lonsbachu to ni povsem jasno, saj ni izključeno, da je Herberstein ime kraja popačil. Nesporna je vsekakor geografska umestitev obeh krajev na presečišče dveh kulturnih krogov – slovanskega (slovenskega) in romanskega (italijanskega). Ker je bil Herberstein potomec notranjeavstrijskega, torej nemško govorečega rodu, se sprva zdi logično, da je kot materni jezik na pretežno slovensko govorečem ozemlju uporabljal nemščino. Toda njegovo priznanje, »da zw Wippach hab ich teutsch und windisch, baid sprachen gelernnet«, to implicira zgolj na prvi pogled, navidez. Herbersteinove nadaljnje izpeljave, »die windisch hat mir viell mueue in meiner jugenndt gemacht hat. Vill zuenamen muessen hoeren: sclaf', khadrotz und dergleichen«,¹⁷ dopuščajo dve interpretaciji, zlasti ker so v *Mein Raittung* prisotna odstopanja v topografiji in ker poleg tega tam manjka dostavek, da je bilo učenje materinščine težavno.¹⁸ Najenostavneje je bržkone domnevati, da je imel Herberstein z razumevanjem in aktivnim obvladanjem slovenskega jezika, ki ga je v svojem okolju slišal od služabnikov pa tudi od otrok, sprva težave. Verjetna pa je tudi domneva, da so ga zaradi pomanjkljivega obvladanja jezika zasmehovali in obkladali s prostaškimi besedami.

¹² Postojna, ki je ležala na glavni prometni cesti s Kranjske v smeri Jadrana, je bila od 12. stoletja v lasti oglejskih patriarhov, Spanheimov in češkega kralja Otokarja II. Přemysla. Ko so jo leta 1371 dobili Habsburžani, so tam uredili donosno mitnico. Na začetku 15. stoletja je bila Postojna za posebne usluge dodeljena Herbersteinom. Prim. tudi Enciklopedija Slovenije 9, Ljubljana 1995, str. 174.

¹³ Trg Vipava v zgornji Vipavski dolini ob vznožju Nanosa je bil v visokem srednjem veku sprva last rodbine Weimar-Orlamünde. Ko je izumrla, je prešel v last Andechs-Meranskih, ki so ga obdržali do leta 1251. Tik pred smrtjo ga je zadnji moški potomec Andechs-Meranskih, patriarh Bertold, podelil svoji cerkvi. Leta 1344 je posest s starim gradom prešla v habsburško last, novi grad pa je ostal v rokah goriških grofov. Po pripadu njihove dediščine (1364, 1500) so jih nasledili Habsburžani.

¹⁴ Bratje Herberstein so se od leta 1521 pogajali o zamenjavi posesti (Lupoglav za Neyperg na Štajerskem) in jo 14. januarja 1525 uspešno opravili. Prim. tudi Karajan, *Selbst-Biographie*, str. 247, 265. Poleg tega tudi Krones, *Herberstein*, str. 35.

¹⁵ Karajan, *Selbst-Biographie*, str. 70.

¹⁶ Vlado Schmidt, *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1*. Ljubljana 1988, str. 34.

¹⁷ Karajan, *Selbst-Biographie*, str. 70. Prim. tudi *Mein Raittung*, str. 111.

¹⁸ »... hab also daselbst zu Lonspach baidt sprachen teutsch und windisch gelernt, wiewol ich derhalben ein windischer kodroltz und sclaf spotlich genent ...« *Gl. Mein Raittung*, str. 111; kot tudi Friedrich Adelung, Siegmund Freiherr von Herberstein mit besonderer Ruecksicht auf seine Reisen in Russland. St. Petersburg 1818, str. 10.

Druga interpretacija je sicer tvegana, vseeno pa je ni mogoče izključiti, saj omenjenega dostavka o težavnem učenju materinščine v *Mein Raittung* ni. V Herbersteinovem drugem avtobiografskem delu, *Gratae posteritati* (Dunaj, 1558), najdemo tudi stavek »Sclavonica lingua, que illi materna fuit ... licet Germanus esset et a Germanis originem traheret«,¹⁹ kar pomeni, da mu je njegova »slovanska« materinščina omogočila, da se je imel za Nemca in da je tudi zastopal (svoje) nemško poreklo. Ne smemo izključiti možnosti, da je Herbersteinu njegova slovenska materinščina povzročala toliko muk zato, ker so ga zasmehovali. Slovanski jezik v njegovem plemiškem svetu ni ravno užival ugleda oziroma ni veljal za odliko; v najboljšem primeru so ga obravnavali kot manjvredno dodatno kvalifikacijo in nedvomno je tudi v 15. in 16. stoletju služil kot slojno opredeljeno sredstvo identifikacije. Herbersteinovo priznanje »dannocht hat mich niembt von der sprach abtreiben mugen, des mir hernach in vill sachen genutzt hat«²⁰ je treba razumeti s časovne distance in v smislu uspeha pri delu, vodi pa k vprašanju, ali bi se za ta jezik opredelil z enako lepimi besedami, če mu ne bi odprl vrat v širni svet. Nemško poreklo po očetu in slovenščina kot materni jezik nista bila ovira za to, da se je imel za Nemca, saj je bilo očetovo poreklo za oblikovanje posameznikove identitete pomembnejše od materinega. *Lingua franca* tistih, ki jim je Herberstein služil, je bila nemščina. Poleg tega je v 16. stoletju najbrž komaj kdo svojo (nacionalno) pripadnost definiral prek maternega jezika.

Dodaten namig za to, da je bil Herberstein večjezičen že od otroških let, po ovinkih ponuja njegova telesna konstitucija. Zaradi njegove bolehnosti narave ga je zaskrbljena in bogu vdana mati skupaj z drugorojenim sinom Ivanom poslala na romanje v Loretto in Recanati. Oba romarska kraja sta ležala na ozemlju Cerkevne države, kar pomeni, da sta morala dečka z ladjo potovati iz Lovrana (pri Reki) do Ancone (in nazaj).²¹ Kako sta se sporazumevala med potovanjem in v romarskem kraju? Najbrž ne nemško in zagotovo ne slovensko.

Če v skladu s kronologijo v *Mein Raittung* drži, da se je Herberstein najprej šolal v Vipavi, nato iz zdravstvenih razlogov odšel na romanje in se šele zatem v Lonspachu učil nemščino in slovenščino, potem ostaja odprto vprašanje, v katerem jeziku so ga poučevali v Vipavi. V latinščini? Ali celo v italijanščini? K temu, da je Herberstein slednjo moral obvladati, ne napeljujejo zgolj njegove predstavitve pogovorov beneških poslanikov na potovanju v Španijo,²² temveč tudi njegovo sodelovanje v vojni med Benetkami in Maksimilijanom I. od leta 1508 do leta 1513, ko se je bojeval na istrsko-kranjskem ozemlju ter se tako rekoč prvič izkazal kot taktičen posrednik in strateg. In poleg tega: ali bi ga oče leta 1509 poslal v Benetke na zelo težavna pogajanja o dednopravnih vprašanjih glede sporne posesti Lupoglav,²³ če ne bi znal italijansko? Malo verjetno.

¹⁹ *Gratae posteritati Sigismvndvs Liber Baro in Herberstain Neyperg & Guettenhag, Primarius Ducatus Carinthiae Haereditariusque & Camerarius & Dapifer &c. Immunitate meritorum ergo donatus, actiones suas a puero ad annum vsque aetatis suae septuagesimum quartum, breui commentariolo notatas reliquit, Wien 1558: »Cum enim Sclavonica lingua, quae illi materna fuit, uteretur, licet Germanus esset et a Germanis originem traheret, tamen cum vicini vicinos plerumque ob linguarum diversitatem, intestina dissidia, vell bella odio prosequi soleant, frequentibus condiscipulorum conuitiis lacessitus, patientia iniurias vicit.«* Citirano po Adelung, Siegmund Freiherr, str. 10. Prim. tudi SBL 1, str. 478; Primož Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede 16. stoletja. Ljubljana 1979, str. 218; kot tudi Vladimir Kološa, Žiga Herberstein (1486–1566) in Moskovski zapiski. V: Žiga Herberstein. Odkritelj Rusije. XVI. stoletje v Rusiji in slovenskih deželah – Sigizmund Gerberštejn. Pervootkryvatel' Rossii. XVI stoletie v Rossii i slovenskich zemljach (katalog razstave). Ljubljana 1999, str. 11–40, tu str. 19.

²⁰ Karajan, *Selbst-Biographie*, str. 70. Prim. tudi *Mein Raittung*, str. 111: »... hab dennocht die sprach (slovenščino, op. M. W.) erhalten, mich der nit geschambt, ist mir in vill weeg nutz gewest ...«

²¹ Karajan, *Selbst-Biographie*, str. 70; kot tudi *Mein Raittung*, str. 111.

²² Karajan, *Selbst-Biographie*, str. 176.

²³ O pogajanjih, ki so glede Lupoglava potekala v Benetkah, prim. Karajan, *Selbst-Biographie*, str. 72 in sledeča: Adelung, Siegmund Freiherr, str. 17–22; Krones, Herberstein, str. 12.

To, da je Herberstein večkrat poudaril svoje znanje nemščine in slovenščine, ni pa omenjal italijanščine, dopušča naslednjo interpretacijo: Herberstein je pod nemško govorečimi Habsburžani naredil sijajno kariero in družini pomagal k družbenemu vzponu. Kariera in družben vzpon sta bila sprva povezana z znanjem slovenskega jezika, zato je nemščino in slovenščino omenjal kot nekakšno legitimacijo. Podatek o svojem dobrem znanju italijanščine je diplomatski Herberstein za bralca spretno umestil, vendar pa je zamolčal, kdaj in kje si je to znanje pridobil. Je bila italijanščina njegov materni jezik ali jezik, v katerem so ga poučevali v Vipavi?

II. Materina linija

V svojih avtobiografskih delih je Herberstein družino svoje matere obravnaval bolj mačehovsko.²⁴ To je verjetno počel zavestno, čeprav je treba pripomniti, da sta bili usodi družin njegovih staršev veliko bolj prepleteni, kot se je do sedaj domnevalo, in da sorodstvena razmerja, ki so iz tega sledila, brez dvoma podajajo zgledno sliko duhovnega življenja na Kranjskem.

Herbersteinova mati Barbara je izhajala iz rodu slavne in razvpite dinastije Jamskih (Lueger), vitezov z gradu Jama, napačno imenovanega tudi Predjama.²⁵ Jamski so kot goriški ministeriali v prvi polovici 14. stoletja napredovali v viteški stan in se leta 1388 razdelili v lienško in kranjsko linijo. Zaradi zaslug, ki so jih imeli kot deželnoknežji in cesarski uslužbenci, so pripadniki kranjske linije leta 1366 dobili v fevd grad Jamo, ki so ga s prekinitvijo (1396–1398) obdržali do leta 1488. Posestva družine niso ostala omejena zgolj na notranjekranjski prostor, saj je nekaterim članom, denimo Konradu II. kot glavarju Trsta (1415–1420, 1432–1434), uspelo pridobiti tudi posesti v Istri.

Eden najzagonetnejših predstavnikov Jamskih je bil Nikolaj II. (?–1481). Iz njegove zakonske zveze z Margareto iz Kamnika so izšli sinovi Jurij, Erazem, Andrej in Nikolaj ter hčeri Doroteja, mati slavnega ljubljanskega škofa Krištofa Ravbarja, in Barbara, Herbersteinova mati.²⁶ Kot gradiščan Walsejskih (1452–1466) je Nikolaj iz nepojasnjenih razlogov dobil v last herbersteinski Lupoglav. To bi lahko bil tudi razlog za poroko med Lenartom Herbersteinom in Barbaro Jamsko, se pravi – Herbersteini so z nevesto dobili tudi posest, ki so jo za kratek čas izgubili. V prid izboljšanju odnosov med družinama naj bi govorilo tudi dejstvo, da je glavarstvo nad Vipavo po izumrtju Walsejskih leta 1466²⁷ za dve leti (1466–1468) namesto Herbersteinov prevzel Nikolaj. Strmemu napredovanju do položaja glavarja Trsta leta 1468 je okrog leta 1472 (1478?) sledil globok padec; Nikolajevo glavarstvo sta zaznamovali neizprosnost in nasilnost, tako da ga je moral cesar Friderik III. Habsburški leta 1472 (1478?) zaradi številnih pritožb s tega položaja odstaviti. Zaradi izsiljevanja in domnevnega

²⁴ Adelung, Siegmund Freiherr, str. 23, ugotavlja, da Herberstein v svojih spisih »nasploh malo /govori/ o starših«, »toda vsepovsod je najti dokaze o veliki ljubezni in hvaležnosti do očeta«.

²⁵ Po Adelungu, Siegmund Freiherr, str. 4, naj bi Herberstein o družini svoje matere zapisal »... ex foramine dicta ...«.

²⁶ O sorodstvenih razmerjih prim. Slovenski biografski leksikon 2. Ljubljana 1933–1952, str. 479 in sledeča (v nadaljevanju SBL 2).

²⁷ O dedovanju Devina prim. mdr. Wakounig, Přemysl Otakar, str. 62.

umora so ga konec 70. let prišli²⁸ in ga, ko se je s težkim srcem odpovedal svojim posestim v Trstu in Devinu, izpustili na prostost. Na matičnem gradu Jama ga je nasledil sin Erazem.²⁹

Jabolko pa ni padlo daleč od drevesa; Herbersteinov stric se je vrgel po svojem očetu. Leta 1482 naj bi umoril svojega stanovskega tovariša, vendar to ni gotovo.³⁰ Za gotovo velja, da je leta 1478 – zato ker je bil njegov oče odpuščен s položaja glavarja Trsta? – obrnil hrbet Frideriku III. Habsburškemu in se posvetil roparskemu viteštvu. Ko so se pritožbe zaradi njegovih napadov na hribovskih cestah Krasa namnožile, je prav njegov bratranec, Gašper Ravbar, dobil nalogo, da ga ujame. Obleganega Erazma so v težko dostopnem gradu Jama jeseni leta 1484 verjetno s pomočjo izdaje zvalili k oknu in ga ustrelili.³¹

Iz navedenih krajev je razvidna večjezična topografija. Vsa relevantna posestva tako agnatske kot kognatske linije so bila v kranjsko-istrskem prostoru, v katerem so večinoma govorili slovansko in italijansko (beneško). Nemščino je govoril višji sloj, ki so ga od 10. stoletja dalje sem vodili patriarhi in Staufovci. Jamski, denimo, so bili prvič dokumentirani šele kot ministeriali goriškega grofa in kljub temu, da so bili vse od leta 1366 vitezi in od leta 1463 člani kranjskega deželnega zbora, niso spadali h *crème de la crème* te dežele.³² Medtem ko zaradi opisanih dogodkov ni mogoče ugotoviti, kako so bili usidrani in integrirani znotraj kranjskega in istrskega višjega sloja – primanjkuje temeljnih študij o tem –, pa se zdi njihova jezikovna kompetenca nesporna. Kot ministeriali so bili namreč zadolženi, da v imenu svojih gospodarjev izvajajo sodno oblast, kar pomeni, da so morali obvladati jezik svojega okolja.³³ Njihovo napredovanje v viteštvo in opravljanje glavarstva v istrsko-beneškem prostoru si je brez večjezičnosti komaj mogoče predstavljati. Izhajati je treba iz tega, da je bila slovenščina (in mogoče tudi italijanščina) 16. stoletja jezik dnevnega občevanja družine Jamski, italijanščina pa jezik, ki so ga njeni dejavni moški člani uporabljali pri delu.

²⁸ Bojda je bil leta 1440, med spopadi in ob prizadevanjih za mir, ki so potekali med Celjskimi in Habsburžani, sestavljen tako imenovani seznam »lannd veinde« in »der von Cili veinde«, na katerem se je znašel tudi Nikolaj Jamski: »Item Niclas Luger hat unserm herrn den kuenig in sein hauptmanschaft wider lanndesrecht gegriffen, undzwen knecht den Wolfgang und den Liendlein schreiber ze Obernlaibach geuangen und aus der hauptmanschaft gefuert und geantwurt, und der ain getoett, die doch durch die hauptman schaft zu rechter zeit sind eruordet worden, die er aber nicht hat wellen antwurten.« Nazadnje izdal Božo Otoresec, Seznam »deželnih sovražnikov« na Kranjskem in Štajerskem iz okoli 1440. Iz borb med Celjskimi grofi in Habsburžani v letih 1436–1443. V: Grafenauerjev zbornik. Ljubljana 1996, str. 331–342, tu str. 342. Pri tem dragocenem viru bi bilo treba bolj kritično preveriti čas in razloge nastanka. Najbrž je bil napisan po letu 1478; na to napeljujejo podatki o Nikolaju Jamskem.

²⁹ Enciklopedija 4, str. 261. Prim. tudi Simon Rutar, Schloss und Herrschaft Lueg. V: Mitteilungen des Musealvereins für Krain 8 (1895); SBL 2, str. 478.

³⁰ Po Herbersteinu naj bi Erazem na Dunaju zabodel dvornega maršala Pappenheima in z bratovo pomočjo pretepel kranjskega deželnega namestnika Christoph von Theina. Po navedbah sta bila brata zatem zaprta na ljubljanskem gradu, od koder jima je uspelo pobegniti v Jamo. Zahn, Familienbuch, str. 354.

³¹ Prim. SBL 2, str. 478; Slovenski biografski leksikon 3. Ljubljana 1960–1971, str. 36 (v nadaljevanju SBL 3); Enciklopedija Slovenije 3, Ljubljana 1989, str. 53 in sledeča. Tako obleganje kot tudi neobičajna ustrelitev Erazma Jamskega skozi odprto grajsko okno sta burila domišljijo Wolfganga Laziusa, Jakoba Unresta in Janeza Vajkarda Valvasorja. Jakob Unrest, Österreichische Chronik, Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, nova series 11. Karl Grossmann (izd.). Weimar 1957, str. 147, je celo trdil, da je ustreljeni »etlich tag toden bey inn dem gschloss« ležal.

³² O praksi podeljevanja goriških gradov ministerialom in militom v poznem srednjem veku prim. Štih, Studien, str. 223–225.

³³ Štih/Simoniti: Slovenska zgodovina, str. 138 in sledeča; kot tudi Wakounig, Přemysl Otakar, str. 64.

III. Herbersteinov kranjski krog

Herbersteinove bleščeče kariere v službi Habsburžanov brez njegovega porekla in njegove večjezičnosti ni mogoče pojasniti. Na to je v avtobiografskih zapisih deloma opozoril tudi sam. Toda njegova dela namigujejo na to, da je potem, ko se je uveljavil v »širnem svetu«, vezi z ožjo domovino nenadoma prekinil. Možno je, da je ta vtis želel zavestno ustvariti in s tem prihodnjim rodovom po eni strani svoj ognjeni krst na dunajskem dvoru »prodati« kot lasten dosežek ter tako preprečiti vsakršen sum protekcionizma, po drugi strani pa odvrniti pozornost od kroga kranjskih intelektualcev, saj bi članstvo v njem lahko zmanjšalo njegove (latinske) pisateljske dosežke. A če upoštevamo dejstvo, da so Habsburžani za pogajanja z moskovsko kneževino na prehodu iz 15. v 16. stoletje angažirali skoraj izključno diplomate z jugovzhoda – kot so bili plemič Jurij Thurn (Della Torre, Delator, 1490, 1491) iz Gorice³⁴, Jurij Schnitzenpaumer (1514), žovneški vitez in ptujski glavar³⁵, ter nazadnje dvakrat Herberstein (1516–1518, 1526–1527)³⁶ – in da je Maksimilijan I. leta 1518 pogajanja z rusko delegacijo, ki je s Herbersteinom pripotovala v državo Svetega Rimskega Cesarstva, zaupal trem osebam, ki so obvladale slovanski jezik – Herbersteinu samemu, dunajskemu proštu Pavlu Obersteinu iz Radovljice in tržaškemu škofu Petru Bonomu³⁷ –, potem to potrjuje, da je dunajski dvor (Friderik III. Habsburški, še bolj pa njegov sin Maksimilijan I.) uvidel realne politične prednosti znanja slovanskega jezika. Če nadalje upoštevamo, da je na dunajskem dvoru in za njega delovalo še več drugih osebnosti s Kranjske, kot na primer kantor in dunajski škof Jurij Slatkonja (1456–1522)³⁸ ali ljubljanski škof Krištof Ravbar (1476–1536)³⁹, lahko domnevamo, da je bil Herberstein del cvetoče in vplivne subkulture, katere obstoj je njegove poudarjeno lastne uspehe v resnici vendarle relativiral.

Do zdaj je bil veliko premalo upoštevan razlog, ki ga je Herberstein sam navedel za to, da je vodil delegacijo v moskovsko kneževino, namreč: ker »der bischoff so lanng damit umbgiennng, verännndert der khaiser sein gemueth und legt solich purd auff mich«⁴⁰; poleg tega pa se je premalo upoštevalo tudi Herbersteinovo intenzivno vez z rodno Kranjsko. Mož, ki je bil predstavljen kot nestanoviten cerkveni dostojanstvenik, je bil vojaško izkušen, ekonomsko nadvse spreten, večjezičen in humanistično izobražen ljubljanski škof Krištof Ravbar, sin Herbersteinove tete Doroteje, torej Herbersteinov bratranec.⁴¹

³⁴ O Thurnovem znanju ruščine prim. Hans Uebersberger, Österreich und Rußland seit dem Ende des 15. Jahrhunderts. Erster Band: 1488–1605. Wien/Leipzig 1906 (= Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs), str. 62; nadalje Hermann Wiesflecker, Das älteste russische Originaldokument in Österreich? V: Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 25 (1972), str. 141–150, tu 144–146; kot tudi Simoniti, Humanizem, str. 69.

³⁵ Uebersberger, Österreich, str. 77.

³⁶ Prim. mdr. Herbersteinov uvod k delu *Moscovia*.

³⁷ Karajan, Selbst-Biographie, str. 131; Uebersberger, Österreich, str. 132 in sledeča; kot tudi Simoniti, Humanizem, str. 70.

³⁸ Enciklopedija Slovenije 11, Ljubljana 1997, str. 127.

³⁹ Ravbar še čaka na izčrpno biografsko obravnavo. Gl. Karl Amon (izd.), Christoph III. Rauber (Koadjutor 1505, Administrator 1512–1536). V: Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218–1968. Graz/Wien/Köln 1969, str. 197–218; Simoniti, Humanizem, str. 61–78; Enciklopedija Slovenije 10, Ljubljana 1996, str. 97. Kot dopolnilo prim. SBL 3, str. 37–39.

⁴⁰ Karajan, Selbst-Biographie, str. 104. Prim. tudi Capher-Tyfern, Orationes due luculentissimae ab illustri Gymnasio Viennensi in susceptione R. Principum ac Episcoporum Laibacensis Seccovienensisque & Tergestini anno M.D.XVII habitae, in quibus mirae ac rarissime laudes eorum succinctius explicantur. Viennae 1519, fol. A3v: »Transe hic, quam honorifice sis iam ad Sarmatiarum seu Poloniae regem et ad Moschos reliquiosque Scythas usque legatus declaratus.«; Simoniti, Humanizem, str. 68; Uebersberger, Österreich, str. 105.

⁴¹ Zahn, Familienbuch, str. 359.

Ravbarju pripisujejo naklonjenost do protestantizma,⁴² vendar pa najnovejše raziskave to zavračajo.⁴³ V resnici je škof od leta 1521 z odporom opazoval porajanje protestantizma v svoji diecezi⁴⁴ in dal leta 1524 objaviti šest členov zoper protestantizem;⁴⁵ leta 1527 so sledili dekreti za izboljšanje discipline v cerkvi, leta 1528 pa je Ravbar zoper reformatorja Primoža Trubarja izdal prepoved pridiganja v svoji diecezi.⁴⁶ Zakaj je Trubar vseeno še leta 1533 z Ravbarjevim pristankom smel pridigati v Ljubljani, ni pojasnjeno, se pa kot argument za brezpredmetnost tega podatka navaja dejstvo, da je škof takoj zatem ob grožnji s kaznijo razglasil in tudi izvrševal dekrete proti Trubarjevim naukom. Čeprav je bila vloga ljubljanskega škofa pri versko-političnih vprašanih jasna,⁴⁷ se je Herberstein bržkone iz pragmatičnih razlogov odpovedal temu, da bi se v svojih delih podrobneje ukvarjal z bratrancem Ravbarjem.⁴⁸ Škof, ki je od leta 1504 za Maksimilijana I. opravljal kočljive diplomatske misije in kot dvorni maršal pomembno sooblikoval dunajski kongres leta 1515, se je lahko kot poveljnik v beneško-avstrijski vojni med letoma 1508 in 1515 osebno prepričal o vojaških uspehih in diplomatski spretnosti svojega bratranca.⁴⁹ Ker je Ravbar pri cesarju užival velik ugled, je verjetno, da je za naporno potovanje v Moskvo namesto sebe priporočil sorodnika Herbersteina. Slednjemu pa se je najbrž zdelo, da bi omemba te domnevne protekcije zmanjšala njegove lastne dosežke.⁵⁰

Še en domnevni razlog za to, da je Herberstein v svojih številnih avtobiografskih spisih stike s Kranjsko preskočil oziroma jih zaradi osebne prizadetosti olepšal, predstavlja njegov nečak. Ivan Kacijaner (1491/92–1539), sin Herbersteinove sestre Uršule,⁵¹ je vzporedno s Herbersteinom naredil uspešno kariero v vojaški službi. Bil je izjemen strateg in nadarjen taktik tako v obrambi proti Turkom (1524) kakor tudi pri zadušitvi kmečkih uporov (1525). Kot deželni glavar Kranjske (1530–1537) je koordiniral prvi večji begunski val kristjanov iz turškega cesarstva – t. i. uskokov – in bil verjetno zadolžen za njihovo vključevanje v habsburški obmejni obrambni sistem, kasnejšo Vojno krajino.⁵² Obramba pred turško ekspanzijo v Slavonijo je nenadoma ustavila bliskovit Kacijanerjev vzpon; pri neuspešnem obleganju Osijeka leta 1537 je Kacijaner kot vrhovni poveljnik svojo četo pustil na cedilu.⁵³ Ko so ga zaradi veleizdaje prijeli, mu je z Dunaja uspelo pobegniti na Hrvaško.⁵⁴ Odtujitev med nekdanjim

⁴² Prim. SBL 3, str. 38; France Kidrič, *Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja*. V: *Razprave znanstvenega društva za humanistične vede* 1. Ljubljana 1923, str. 179–272, tu str. 201, zapiše drzno in nedokazljivo trditev, da je Ravbar na smrtni postelji hostijo prejel v dveh oblikah.

⁴³ SBL 3, str. 37–39. Prim. Enciklopedija 10, str. 97.

⁴⁴ Simoniti, *Humanizem*, str. 84–86.

⁴⁵ Metod Benedik, *Protireformacija in katoliška prenova*. V: *Zgodovina cerkve na Slovenskem*. Celje 1991, str. 118.

⁴⁶ Enciklopedija 10, str. 97.

⁴⁷ Prim. mdr. Simoniti, *Humanizem*, str. 86–89.

⁴⁸ Prim. skope podatke v družinski knjižici: »Her Christof bischof zu Seccaw vnd Laibach.« Zahn, *Familienbuch*, str. 359.

⁴⁹ Simoniti, *Humanizem*, str. 67; Enciklopedija 10, str. 97.

⁵⁰ Tersch, *Selbstzeugnisse*, str. 209, dokazuje, da je Herberstein v času, ko je opravljal diplomatsko dejavnost, razvil odpor do vpliva duhovščine v posvetnih zadevah. Ta odpor bi se lahko nanašal tudi na bratranca Ravbarja.

⁵¹ Zahn, *Familienbuch*, str. 315, 331.

⁵² Prim. mdr. Vasko Simoniti, *Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju*. Ljubljana 1991, str. 49 in sledeča, 127.

⁵³ S Kacijanerjem je dezertiralo več poveljnikov, med njimi tudi češki grof Alber Schlick in štajerski deželni glavar Ivan Ungnad. »Kazianer, Ungnad und Schlick, die möchten hangen an ainem strick,« so zatem oznanjali lepaki na vratih dunajskih cerkev. Slovenski biografski leksikon 4. Ljubljana 1980–1991, str. 290 (SBL 4); Vasko Simoniti, *Turki so v deželi že*. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju. Celje 1990, str. 144–146.

⁵⁴ Simoniti, *Vojaška organizacija*.

zaščitnikom Ferdinandom I. in ubežnikom Kacijanerjem je doživela vrhunec, ko je cesar razpisal visoko nagrado za tistega, ki bi ubežnika ujel, Kacijaner pa se je zatem spustil v pogajanja s Turki. Njegova stanodajalca, grofa Ivan in Nikolaj Zrinjski, ki sta prav tako padla v nemilost pri cesarju, sta zaslutila priložnost zase. Da bi rehabilitiral družino, je Nikolaj Zrinjski – z vednostjo Ferdinanda I.? – naročil Kacijanerjev umor.⁵⁵

Nečakova usoda se je Herbersteina dotaknila iz družinskih in tudi političnih razlogov. V svoji družinski knjižici je kot pri vseh članih družine naštel njegove najpomembnejše biografske podatke, glede vzrokov cesarjeve nemilosti pa je zadržano zapisal »ain vngluckselig-ger abtzug zuetragen«⁵⁶ oziroma je Kacijanerja celo poskušal rehabilitirati.⁵⁷ Herbersteinovo globoko prizadetost moramo iskati tudi v njegovem odnosu do Ferdinanda I. Medtem ko ga je z Maksimilijanom I. ob vsem spoštovanju povezovalo tudi globoko prijateljstvo, so bili odnosi med starajočim se diplomatom in novim, španskemu ceremonialu zavezanim kraljem zgolj poslovne narave. V tem je verjetno tičal tudi eden od razlogov za Herbersteinove preusmeritvene manevre v njegovih avtobiografskih delih ter v neutrudnem prizadevanju za Casa de Austria in družinsko čast.

Krogu kranjskih intelektualcev na Dunaju so pripadali kantor in dunajski škof Jurij Slatkonja, profesor fizike Jakob Strauss, brata Johann in Urban Cuzner, Lukas Seskar, Gašpar Žitnik in Lukas Drinak oziroma Luka iz Dobropolj, bolj znan pod psevdonimi Gutenfelder (Guettfelder), Bonicampianus, Agathopedius⁵⁸, ter bržkone tudi Herberstein. Ker je pri Jakobu Straussu potrjeno Herbersteinovo mecenstvo,⁵⁹ lahko domnevamo, da je diplomat kot član kroga podpiral tudi Agathopediusa.⁶⁰ Slednji je leta 1537 na dunajski univerzi poučeval predvsem poetiko in retoriko, k delom, ki jih je izbral za interpretacijo, pa sta spadali Ciceronovi *De officiis* in *Pro Archia*. Njegov pristop je bil interdisciplinaren, kot bi rekli danes; to so potrdili tudi njegovi učenci, med njimi prevajalec Ciceronovega *De senectute* Caspar Marchart. Agathopedius sam je zapustil malo napisanega, čeprav je več generacijam študentov predaval poetiko in retoriko ter jih spodbujal k pisanju. V dunajski narodni knjižnici se je v fondu CVP (Codex Vindobonensis Palatinus) ohranila njegova korespondenca s Herbersteinom.⁶¹ Iz pisem razberemo, da je Herberstein v njunem odnosu igral neke vrste očetovsko

⁵⁵ Simoniti, Turki, str. 150.

⁵⁶ Omembe vredno dejstvo je, da je Herberstein v svoji družinski knjižici (Zahn, Familienbuch, str. 331) za običajnimi biografskimi navedbami pri Kacijanerju dodal naslednji latinski zapis: »Hoc clarissimis ducibus fatale videtur ut in ultimo vite actu circumventi invidia imminutaque dignitate in ipso contumelie dolore moriantur. Quid enim vere glorie trophis onusto optacius atque felicius accidere potest, quam ut integra nominis fama sublimis anima in celum unde venerat euolet.«

⁵⁷ Tersch, Selbstzeugnisse, str. 200.

⁵⁸ Agathopedius je izviral iz kmečke ali trgovske družine iz Dobropolja / (sodobno) ime tega kraškega polja je edninske oblike (Dobropolje), kot del Agathopediusovega slovenskega imena pa se uporablja v (stari?) množinski obliki (Luka iz Dobropolj), op. prev./ V dvajsetih letih 16. stoletja je študiral na petih nemških univerzah in študij zaključil leta 1530 na dunajski artistski fakulteti. Leta 1537 je bil imenovan za *ordinarius bonarum litterarum professor*; njegovi predhodniki so bili nenazadnje Celtis, Cuspinian, Vadian in Philipp Gundelis. Do smrti leta 1562 je bil petkrat dekan (1536, 1543, 1545, 1547, 1555) in dvakrat rektor (1547, 1551). Bil je zaslužen za izpeljavo univerzitetne reforme Ferdinanda I. (*nova reformatio*).

⁵⁹ Strauss (?–1590 v Celju) je Herbersteina v nekem pismu imenoval mecen. Prim. SBL 3, str. 501.

⁶⁰ Agathopedius je Herbersteina imenoval *mecenas optimus* oziroma *patronus* (citirano po Christine Harrauer, Die zeitgenössischen lateinischen Drucke der Moscovia Herbersteins und ihre Entstehungsgeschichte (Ein Beitrag zur Editionstechnik im 16. Jahrhundert). V: Humanistica Lovaniensia 31. Leuven 1982, str. 141–163, tu str. 146.

⁶¹ Na to sta neodvisno drug od drugega in s časovnim zamikom opozorila Simoniti, Humanizem, in Harrauer, Lateinische Drucke.

vlogo pa tudi to, da je bil Agathopedius z njim vse življenje – umrl je štiri leta pred svojim očetovskim prijateljem – tesno povezan.⁶²

Iz ohranjenih pisem je razvidno, da je *amicitia* med obema možema zadevala tudi posel.⁶³ Univerzitetni profesor je bil najbrž tisti, ki je prepisal, izboljšal in jezikovno izpilil latinsko verzijo dela *Moscovia*; zaradi njegovih obveznosti in zaradi Herbersteinovih raznovrstnih poslov je bila knjiga natisnjena s precejšnjo zamudo.⁶⁴ Prve namige na uredniške predelave najdemo že v Herbersteinovi utemeljitvi tega, da je napisal *Rerum Moscoviticarum Commentarii*; znanstveno se je oprl na antične avtorje in v delo modro umestil njihove citate (gl. na primer *Praefatio*⁶⁵). Vprašanje je, ali je zelo zaposleni mož sploh imel čas v antičnih besedilih iskati primerna mesta in jih potem ustrezno vplesti v svoj latinski rokopis.⁶⁶ Poleg tega je treba podvomiti tudi o njegovem odličnem znanju latinščine in izčrpnem poznavanju antičnih avtorjev. Herberstein je bil sicer za tiste čase široko izobražen, v letih od 1499 do 1502 je študiral na dunajski univerzi in študij zaključil z bakalavreatom. Toda o svoji študijski vnemi je imel nadvse samokritične pripombe. Pritoževal se je, da je med dvoletnim šolanjem na Dunaju (Sv. Štefan, 1497–1499) užival preveč prostega časa in premalo sedel za knjigami.⁶⁷ Tudi v *Družinski knjižici* je pripomnil: »Zu Wien auff der universität ..., warin ich nit guet oder gelert worden bin, ist mein schuld und sunst niemand.«⁶⁸

Herberstein zaradi svoje nečimrnosti in ambicioznosti ne bi prenesel slabe latinske verzije svoje *Moscovia*. Pomagal si je z lektorjem, ki pa se mu ga ni zdelo vredno omeniti. Prav tako tudi Agathopedius ni videl razloga, da bi bil omenjen, zlasti ker je za svoje izdatne predelave dobil drugačno – denarno? – povračilo.

*

Herbersteinov trejezični rojstni kraj Vipava/Wippach/Vipacco in posesti tako po materini kot po očetovi strani so ležali na presečišču Slavie-Romane. Dejstvo, da je bil Herberstein že v zgodnjem otroštvu zaznamovan z obmejno regijo, kot tudi težavni geografski pogoji in vzgoja v treh jezikih so pripomogli k Herbersteinovi karieri in vzponu njegove družine. Če je bil njegov materni jezik slovenščina in ne italijanščina, potem je bil za njegove poslaniške poti na vzhod Evrope več kot koristen; vendar pa to ni bil niti jezik njegovega zasebnega in poklicnega življenja niti jezik stanu, ki mu je pripadal. Z maternim jezikom je bilo tako,

⁶² Agathopedius je bil Herbersteinov tajnik in občasen spremljevalec na diplomatskih odpravah. V pogrebnem govoru je bila zlasti omenjena humanistova udeležba pri diplomatskih odpravah k Sigismundu I. na Poljsko in Ludviku II. na Madžarsko. Prim. Simoniti, Humanizem, str. 209–212.

⁶³ Prim. Harrauer, Lateinische Drucke, str. 146.

⁶⁴ V pismu, ki ga je jeseni leta 1535 pisal Herbersteinu, se je Agathopedius opravičil za svojo zamudo pri delu, ki mu ga je ta zaupal, in zagotovil, da diplomat ni ravnal nepremišljeno, »non temere anno iam exacto magnificentia vestra pro seu Mozovia misit, quae tamen nondum perfecta est«. Agathopedius je izrazil upanje, da bo kmalu našel čas, »quo liberius in perpolineda transcribendaque Mozovia pergerem«. Citirano po Simoniti, Humanizem, str. 213 in sledeča. Prim. tudi Harrauer, Lateinische Drucke, str. 146. Nadalje Anna Horoškevič, Herbersteinijana danes. V: Žiga Herberstein, 1486–1566. Potomec znamenitega rodu iz slovenske Karantanije, vojščak, državnik, diplomat in mirotvorec. Ob 10. letnici razglasitve suverenosti Republike Slovenije. Moskva 2000, str. 107–126, tu str. 110.

⁶⁵ Christine Harrauer, Beobachtungen zu Darstellungsweise und Wahrheitsanspruch in der »Moscovia« Herbersteins. V: Schriften des Komitees der Bundesrepublik Deutschland zur Förderung der Slawischen Studien 5. Landesbeschreibungen Mitteleuropas vom 15. bis 17. Jahrhundert. Hans Rothe (izd.). Köln/Wien 1980, str. 183–205, tu str. 185.

⁶⁶ Harrauer, Lateinische Drucke, str. 141–163. O zavestni uporabi različnih antičnih avtorjev, kot so Cicero, Tacit ali Herodot, prim. Harrauer, Beobachtungen, str. 189–192.

⁶⁷ »Wollt Got, das ich nit so frey gelassen wär worden, ich hette vill merers gelernet.« Prim. Karajan, Selbst-Biographie, str. 71.

⁶⁸ Zahn, Familienbuch, str. 319.

kakor je z njim pogosto še danes: bil je lestev k družbenemu vzponu; človek ga je po potrebi uporabil, vendar pa ni bil akulturacijski ideal. Herbersteinovo znanje latinščine je bilo povprečno, vsekakor pa ne tako dobro, da bi latinsko verzijo dela *Moscovia* lahko napisal brez skrivnega pomočnika. Da bi se sodobnikom in prihodnjim rodovom predstavil kot humanist, Agathopediusa in kranjskega kroga ni omenjal.

Herberstein ni bil ne ošaben ne vzvišen in zapravljiv, temveč prej liberalen, odprt za to, kar je tuje, in skromen. Skromnost je bržkone zadevala zgolj njegov življenjski slog, ne pa njegove žeje po priznanju. Da bi slednjo potešil, je uporabil vso svojo jezikovno in diplomatsko spretnost, pri tem pa uspešno prikril vse, kar bi lahko zmanjšalo njegova priznanja.

Iz nemščine prevedla Anja Naglič

Z u s a m m e n f a s s u n g

»... hab ich teusch und windisch lerennet...« Zur Herkunft und zu den kulturellen Wurzeln von Sigismund von Herberstein,

Marija Wakounig

Der Beitrag wurde bereits in deutscher Sprache veröffentlicht: in: »... hab ich teusch und windisch gelernnet ...« Zur Herkunft und zu den kulturellen Wurzeln von Sigismund von Herberstein, in: Rußland, Polen und Österreich in der Frühen Neuzeit. Festschrift für Walter Leitsch zum 75. Geburtstag, hgg. Christoph Augustynowicz, Andreas Kappeler, Max Demeter Peyfuss, Iskra Schwarcz, Marija Wakounig (= Wiener Archiv für die Geschichte des Slawentums und Osteuropas; 19. Veröffentlichungen des Instituts für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien, hgg. Horst Haselsteiner, Andreas Kappeler, Walter Leitsch, Max D. Peyfuss, Arnold Suppan, Marija Wakounig), Wien/Köln/Weimar 2003, 15–29.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi *Zgodovinskega časopisa* (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon +1 / 2411 200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si) lahko naročite naslednje zvezke knjižne zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje.** Zbornik razprav. 1980, 44 str. – **320 SIT**
2. Franc Šebjanič: **Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730-1786).** 1982 (ponatis 1999), 28 str. – **320 SIT**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Zbornik razprav. 1987, 134 str. – **960 SIT**
4. Dušan Kos: **Bela krajina v poznem srednjem veku.** 1987, 76 str. – **600 SIT**
5. Janez Cvirn: **Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907.** 1988, 88 str. – **640 SIT**
6. Predrag Belić: **Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1546-1569).** 1989, 40 str. – **320 SIT**
7. Marta Verginella: **Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** 1990, 36 str. – **280 SIT**
8. Rajko Bratož: **Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** 1990, 72 str. + pril. – **560 SIT**
9. Petra Svoljšak: **Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** 1991, 56 str. – **400 SIT**
10. Bogo Grafenauer: **Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** 1994, 44 str. – **320 SIT**
11. Peter Štih: **Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** 1994, 266 str. – **2000 SIT**
12. Rajko Bratož: **Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** 1994, 48 str. – **400 SIT**
13. Miha Kosi: **Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** 1995, 48 str. – **480 SIT**
14. Marjeta Keršič Svetel: **Češko-slovenski stiki med svetovnimi vojnami.** 1996, 88 str. – **800 SIT**
15. Olga Janša-Zorn: **Historično društvo za Kranjsko.** 1996, 320 str. – **4000 SIT**
16. Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: **Rožmanov proces.** 1996, 317 str. – **4000 SIT**
17. Andrej Pleterski: **Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** 1997, 60 str. – **680 SIT**
18. Rajko Bratož: **Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** 1997, 268 str. – **razprodano**
19. Rok Stergar: **»Vojski prijazen in zaželen garnizon«. Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno.** 1999, 88 str. – **880 SIT**
20. Peter Rustja: **Med Trstom in Dunajem. Ivan Nabergoj v avstrijskem državnem zboru (1873-1897).** 1999, 336 str. – **2800 SIT**
21. Herbert Grundmann: **Zgodovinopisje v srednjem veku. Zvrsti – obdobja – posebnosti.** Prev. Janez Mlinar, 2000, 84 str. – **1600 SIT**
22. Ivan Vogrič: **Slovenski književniki in 1 svetovna vojna.** 2001, 46 str. – **880 SIT**
23. Božo Repe: **Slovenci v osemdesetih letih.** 2001, 86 str. – **2000 SIT**
24. Peter Rustja: **Otokar Rybář v dunajskem parlamentu. I. del.** 2001, 96 str. – **1000 SIT**
25. Erik Dolhar: **Boj za slovenstvo Kanalske doline. Od TIGR-a do volitev 1946.** 2002, 368 str. – **3600 SIT**
26. Rajko Bratož: **Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** (Druga, dopolnjena izdaja) 2003, 304 str. – **4800 SIT**
27. Janko Pleterski: **Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu = Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«.** 2003, 64 str. – **800 SIT**
28. Peter Rustja: **Otokar Rybář v dunajskem parlamentu. II. del.** 2003, 376 str. – **3400 SIT**

Znižana cena celotne zbirke je **24.000 SIT**. Na vse cene članom Zveze zgodovinskih društev Slovenije priznavamo **25 %**, študentom pa **50 % dodatnega popusta**. Možnost obročnega odplačevanja.

Ludwig Steindorff

**»Človek ni reven zato, ker ničesar nima, temveč zato,
ker ne dela.«**
Spreminjanje odnosa do revščine v Rusiji (18.– 20. stoletje)

Uvod

Leta 1766 je carica Katarina II. sklicala zakonodajno komisijo, ki naj bi namesto zakonika iz leta 1649, imenovanega *Uloženie*, za rusko cesarstvo oblikovala nov zakonik. Različni stanovi dežele so v komisijo odposlali svoje predstavnike; vsak deputat je dobil od svojih volivcev instrukcijo, *nakaz*, primerljiv s *Cahiers des doléances* za francoske generalne stanove iz leta 1789.

Carica je kot delovno podlago za komisijo napisala svojo »Vélíko instrukcijo«, po mnenju Heinza Duchhardta »najimpresivnejši teoretični koncept za uvajanje 'razsvetljenstva' v državo in družbo.«¹ Že sodobniki Katarine II. so »Vélíko instrukcijo« sprejeli kot senzacijo; v Franciji Ludvika XV. so razširjanje besedila prepovedali, saj naj bi ogrožalo državo.

V »Vélíki instrukciji« najdemo citat iz naslova tega spisa: »Človek ni reven zato, ker ničesar nima, temveč zato, ker ne dela.«²

To niso besede same Katarine II.; vzela jih je iz Montesquieujevega dela *De l'esprit des lois*, »O duhu zakonov«, ki je bil objavljen leta 1748. S tem citatom se tam začne poglavje *Des hôpitaux*, »O delavnicah«³. Splošno gledano je bilo Montesquieujevo delo najpomembnejša podlaga za »Vélíko instrukcijo«. Citat ponazarja odnos do revščine v optimistični podobi sveta razsvetljenstva in v navezavi na Katarino II. dokazuje veljavnost našega predmeta raziskovanja: spreminjanje odnosa do revščine v Rusiji od 18. do 20. stoletja.

Po razmisleku o definiciji pojma revščine bomo v okviru kronološko oblikovane predstavitve iskali odgovore na dve osrednji vprašanji: prvič – katere spremembe lahko zaznamo?; in drugič – katere vzporednice in razlike se kažejo v primerjavi z Zahodno Evropo?

O pojmu revščine

V literaturi na temo revščine najdemo ob različni pojmovanjih skoraj vedno ločevanje med dvema kategorijama revščine.⁴

¹ Heinz Duchhardt: *Das Zeitalter des Absolutismus*, München 1989 (=Oldenbourg Grundriß der Geschichte 11), str. 135.

² V francoščini napisano instrukcijo so takoj prevedli v ruščino in nemščino: Katharinae der Zweiten Kaiserin und Gesetzgeberin von Rußland Instruction für die zur Verfertigung des Entwurfs zu einem neuen Gesetzbuche verordnete Commiſion, Riga/Jelgava 1769, št. 311, str. 87.

³ Charles Montesquieu: *De l'esprit des lois*, zv. 3, Paris 1958, str. 223 (Livre XXIII, Chapitre XXIX). Besedilo iz leta 1748; nemški prevod je izšel šele leta 1782.

⁴ V prvi vrsti se tu opiramo na László Vászkovics: *Armut I.*, v: *Staatslexikon*, 7. izd., ur. Görres-Gesellschaft, zv. 1, Freiburg/Basel/Wien 1985, stolpca 342 in 343; prim. mdr. BronisBaw Geremek: *Geschichte der Armut. Elend und Barmherzigkeit in Europa*, prevedeno iz poljščine, München/Zürich 1988, str. 7–20.

»Ekonomska revščina« pomeni pomanjkanje sredstev, ki človeku zagotavljajo eksisten-co. Pri tej je treba razlikovati med absolutno in relativno revščino. Prvo človek doseže s »prazno vrednostjo fizične ogroženosti organizma«. V zavesti o nujnosti odprave absolutne revščine lahko najdemo antropološko stalnico. Nasprotno pa se relativna ekonomska revščina nanaša na povprečen življenjski standard v neki družbi; glede na čas in prostor se jo torej različno opredeli.

Druga kategorija je »socialna revščina«. Ta implicira podpriviligiranost in »diskriminacijo v obliki družbenega izključevanja«; kaže se v stigmatiziranju in marginaliziranosti. Socialna revščina je ena od oblik socialne smrti kot posledice nepripadnosti kozmosu.⁵ Socialno revščino lahko človek izjemoma prostovoljno sprejme kot asketski dosežek; meništvu deloma temelji na tem samorazumevanju.⁶ Psihosocialne posledice socialne revščine so ambivalentne; prizadeti nihajo med apatijo in resignacijo na eni strani ter povečano agresivnostjo na drugi strani. Temu ustreznost odnos »drugih« do teh ljudi zaznamujejo tako sočutje in posebna naklonjenost kot tudi obrambna drža.

Navadno sta ekonomska in socialna revščina prepleteni in odvisni druga od druge, a kot se bo pokazalo tudi v nadaljevanju, to ni nujen pogoj.

Revščina v Rusiji pred Petrom Velikim

Zahodnoevropski popotniki iz 17. stoletja, ki so obiskali Rusijo, so tam spoznali odnos do revščine, kakršen je bil njim že tuj. Tako Adam Olearius, ki je v službi holsteinskega dvora potoval po Rusiji, pozneje pa je bil knjižničar na gradu Gottorf, poroča, da si Rusi z dajanjem miloščine želijo pridobiti vstop v nebesa in da po smrti bogataša šest tednov revežem delijo kruh:

»Tudi sicer se med Rusi najde veliko ljudi, ki ne darujejo zgolj cerkvam in samostanom, temveč so dobrodušni tudi v odnosu do revežev, čeprav jih sicer ne peče vest, ko svoje bližnje oškodujejo pri nakupu, prodaji ali kako drugače.«⁷

Revščina se v tistem času zdi za obstoj dobroteljnosti še nujna. Dejanja miloščine delujejo simbolno v religioznem smislu in so tesno povezana s skrbjo za umrle.⁸

Odprava revščine še ni bila cilj; treba je bilo zgolj preprečiti absolutno revščino oziroma revežem zagotoviti osnovna sredstva za preživetje. Neodvisno od svojega marginalnega položaja je imel revež trdno mesto v družbenih odnosih. Meja med ekonomsko in socialno revščino je bila zabrisana. Kot pripoveduje Olearius, so ljudje kruh darovali v takšnem obliju, da so prejemniki teh darov iz njega delali *suharki*, »prepečenec«, in ga prodajali.

⁵ Hans-Peter Hasenfratz: Die toten Lebenden. Eine religionsphäno-menologische Studie zum sozialen Tod in archaischen Gesellschaften, Leiden 1982 (=Beihefte der Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte 24).

⁶ Ludwig Steindorff: Einstellungen zum Mönchtum im Spiegel altrussischer Quellen, v: Archiv für Kulturgeschichte 75 (1993), 1, str. 65–90.

⁷ Adam Olearius: Vermehrte Neue Beschreibung Der Muscovitischen und Persischen Reyse, Schleswig 1656 (ponatis: Tübingen 1971), str. 316–317.

⁸ Joachim Wollasch: Toten- und Armensorge, v: Gedächtnis, das Gemeinschaft stiftet, ur. Karl Schmid, Freiburg 1985, str. 9–38; glede Rusije: Ludwig Steindorff: Memoria in Altrußland. Untersuchungen zu den Formen christlicher Totensorge, Stuttgart 1994, predv. str. 24 in sledeča, 161.

Reforme Petra Velikega

V 16. in 17. stoletju najdemo v moskovski Rusiji zgolj prve nastavke državno organizirane skrbi za reveže. Šele pod Petrom Velikim je v različnih ukrepih jasno razpoznaven nov odnos do revščine, ki je med seboj povezal tri cilje:

- treba je bilo vzpostaviti organizirano skrb za reveže, ki je sama sebe v glavnem pojmovala kot skrb zaprtega tipa s hospitalizacijo;
- za tiste reveže, za katere so menili, da so sposobni za delo, je bilo treba uvesti prisilno delo;
- reveži, ki niso bili hospitalizirani in ki niso delali, so bili kriminalizirani.

Vsi posamezni ukrepi so bili konceptualno med seboj povezani tako, da so se izkazali za različne izrazne oblike zgodnjenovoveškega družbenega discipliniranja. Car je večkrat – leta 1691, 1694 in 1708 – izdal zakone proti lažnim revežem v mestih, ki naj bi se vrnili v kraje, iz katerih so izvirali. Leta 1718 je prepovedal izročanje darov neposredno revežem; namesto tega je bilo miloščino treba oddati v ubožnicah.⁹

»Duhovni reglement« o nalogah in položaju pravoslavne cerkve, ki ga je leta 1721 napisal Feofan Prokopovič, vsebuje tudi odlomek o zlorabah s strani lažnih beračev, ki s svojim obnašanjem povzročajo škodo resničnim revežem.

»Zdravi in leni berači so Bogu odvratni in tisti, ki jih oskrbuje z darovi, pomaga in je soudeležen pri njihovem grehu. Kar da za takšno ničevo miloščino, deluje proti njemu in mu ne prinaša duhovne koristi. Takšna slaba miloščina pa tudi domovini ... povzroča veliko škodo.«¹⁰

Tu naletimo na razlikovanje med dobro in slabo miloščino ter med dobrimi in zlobnimi, ponižnimi in agresivnimi berači. Ta odnos do revščine zaznamuje hkratnost starega pojmovanja in novega pogleda. Na eni strani se dajanje miloščine in s tem obstoj revežev še vedno kaže kot nujna za posameznikov dušni blagor, na drugi strani pa se že pojavlja prizadevanje, da bi revščino odpravili ali jo vsaj naredili nevidno.

Sicer pa niti Petru Velikemu niti njegovim naslednicam in naslednikom ni uspelo, da bi nujnost ločevanja med »lažnimi« in »pravimi« reveži postala kolektivno prepričanje. Kot so pripomnili pisci s konca 19. stoletja, v tistem času še vedno ni veljalo za spodobno, če se je človek spraševal o nujnosti pomoči in zaradi možnosti prevare, ki je ni bilo mogoče izključiti, komu odrekel miloščino.¹¹

Peter Veliki je leta 1712 izdal *ukaz* o ustanovitvi najdenišnice, doma, kjer so samske matere lahko anonimno oddale svoje otroke. Dečki naj bi se pozneje izučili za obrtnike in

⁹ O politiki do revežev v Rusiji vse do začetka 20. stoletja prim. v okviru ruske literature mdr.: S. V. Speranskij: K istorii niščinstva v Rossii [O zgodovini revščine v Rusiji], Sankt-Peterburg 1887, str. 19–25; E. D. Maksimov: Obščestvennaja pomošč' nuždajušimsja v istoričeskom razvitii ee v Rossii [Zgodovinski razvoj družbene pomoči ubožnim v Rusiji], Sankt-Peterburg 1906, str. 23–32; zelo informativno tudi: F. G. Brokgauz [Brockhaus]/I. A. Efron: enciklopedičeskij slovar' [Enciklopedijski slovar], prispevki: Vospitatel'nye doma (Najdenišnice (1891)), Detskie prijuty (Domovi za otroke (1893)), Niščinstvo, niščie (Revščina, reveži (1897)), Prizrenie obščestvennoe (Socialno skrbstvo (1898)). – Novejša dela v zahodnih jezikih: Adele Lindenmeyr: Poverty Is Not a Vice. Charity, Society, and the State in Imperial Russia, Princeton, New Jersey 1996, str. 27–30; Daniel H. Kaiser: The Poor and Disabled in Early Eighteenth-Century Russian Towns, v: Journal of Social History 22 (1998), str. 125–155.

¹⁰ Geistliches Reglement, III. del, 12.; nemški prevod v: Die Orthodoxe Kirche in Rußland. Dokumente ihrer Geschichte (860–1980), ur. Peter Hauptmann/Gerd Stricker, Göttingen 1988, str. 417.

¹¹ Speranskij: K istorii niščinstva, str. 6 in sledeča; Maksimov: Obščestvennaja pomošč', str. 4; A. Lihačev: Nakazanie i pomošč' niščim [Kazen in pomoč za reveže], v: Trudovaja pomošč' 2 (1899), zv. 1, Neofficial' naja čast', str. 1–24, tukaj str. 1.

mornarje. Peter Veliki je pri tem očitno sledil zgledom iz Zahodne Evrope, kjer so najdenišnice poznali že od poznega srednjega veka.¹²

Kot je ugotovil Evgenij Dmitrievič Maksimov, eden najplodnejših piscev o socialnem vprašanju na prelomu 19. in 20. stoletja, skrbstvena politika Petra Velikega ni pomenila državnega nosilstva, temveč zgolj zahtevo države, da določi predpise.¹³ Sicer pa bi bilo to formulo mogoče analogno prenesti na carsko cerkveno politiko.

Nov prelom pod Katarino II.

Politiko, ki jo je uvedel Peter Veliki, so nadaljevale njegove naslednice; napetost med zahtevo po absolutnosti norme in zgolj zasnovanim uresničevanjem je ostala.

To nasprotje se je šele z ukrepi Katarine II. nekoliko zmanjšalo. Iz »Vélike instrukcije« smo že citirali; kar zadeva odnos do revščine, je bila programatična. Tu ne najdemo nobenih sledi podeljevanja religioznega smisla, tako kot jih še najdemo v »Duhovnem reglementu« iz leta 1721. S tem, ko se delo ne kaže več kot nujno zlo, temveč – nasprotno – kot pozitivna vrednota, se napoveduje dolg seznam meščanskih kreposti. Predvsem revščina ni več nespremenljiv položaj, ampak jo je mogoče odpraviti z delom.

Tako kot velja tudi za druge teme, je bila zahteva »Vélike instrukcije« tudi tu daleč od uresničljivega; vseeno pa je dala spodbudo za vrsto ukrepov, s katerimi se je jasno okreplil angažma države za reveže prek okvirov represivne politike. Katarina je leta 1764 v Moskvi¹⁴ in leta 1770 v Sankt Peterburgu ustanovila *vospitatel'nye doma* (v dobresednem prevodu »vzgojne domove«) za dojenčke in majhne otroke; pozneje so takšni domovi nastali tudi v drugih krajih po državi. Njihova največja pomanjkljivost je bila visoka umrljivost, zaradi česar so leta 1828 ustanavljanje teh domov prepovedali, ne da bi znotraj javnih ukrepov ponudili kakšno alternativo. Šele ob koncu 19. stoletja je bilo ustanavljanje domov spet mogoče.

V okviru *ukaz* o gubernijski upravi iz leta 1775 je prišlo do enotne ureditve pristojnosti za celotno državo: v vsaki guberniji je bilo treba ustanoviti *prikaz obščestvennogo prizrenija*, »urad za javno skrbstvo«. Ta je bil pristojen za vse oblike zaprte nastanitve v ubožnicah, bolnišnicah in sirotišnicah, poleg tega pa še za *narodnye školy*, najnižjo stopnjo šolstva. *Prikazy* so kot »osnovni kapital« za svojo dejavnost dobili po 15.000 rubljev, ki so jih smeli naložiti v hipoteke. Sicer pa je bilo financiranje ustanov naloga stanov v posameznih gubernijah.

Poleg delavnic, v katerih je delo – v skladu s francoskim *dépôt de mendicité* – služilo kot kazen za beračenje, nedelo, naj bi *prikazy* ustanovili še hiše, v katerih bi lahko ljudje prostovoljno delali za plačilo v naturalijah in tudi v denarju. Podobne ustanove so bile v Rusiji priljubljene še ob koncu 19. stoletja; šlo je za *doma trudoljubija*, »hiše ljubezni do dela«, ki so bile ustanovljene na privatno pobudo.

¹² Prim. David L. Ransel: *Mothers of Misery. Child Abandonment in Russia*, Princeton, New Jersey 1988, str. 26 in sledeča.

¹³ Maksimov: *Obščestvennaja pomošč'*, str. 30, 32.

¹⁴ Nemški prevod statuta že v: *Neuverändertes Rußland oder Leben Catharinae der Zweyten Kaiserinn von Rußland*. 2. del, Riga/Leipzig 1772, str. 3–92: *General-Plan des Kinderhauses und Accouchier-Hospitals in Moskau* [Splošni načrt doma za otroke in porodnišnice v Moskvi].

Človekoljubne družbe in državni ukrepi

Na začetku 19. stoletja se je pričela razvijati privatna dobrodelnost, ki ni bila več tradicionalno versko utemeljena. A namesto da bi se zdaj opozarjalo na pristojnost države, se je v maksimo povzdignilo posameznikovo odgovornost; prve izrazne oblike tega so bile človekoljubne družbe in solidarnostni skladi. Toda značilno je, da so vse človekoljubne družbe, ki so jih ustanovili do leta 1824, nastale v mestih izven stare moskovske države – v samem Sankt Peterburgu (leta 1802), v baltiških provincah in na nekdanjem poljsko-litovskem ozemlju. K najbolj znanim človekoljubnim osebnostim v Rusiji spada Fedor Petrovič Haas [Gaaz] (1780–1853), moskovski zaporniški zdravnik nemškega porekla, ki ga je v pogrebem sprevedu posprenilo približno 20.000 ljudi, večinoma iz nižjih slojev.

V času konservativnega carja Nikolaja I. (1825–1855) je država na privatni angažma gledala z nezaupanjem; v njem je namreč videla del »naprednega gibanja«, zato je njegov razmah ovirala s strogimi predpisi. Leta 1837 so v Moskvi in Sankt Peterburgu, pretežno na državno pobudo, ustanovili po en *Komitet po razboru i prizreniju prosjaščih milostynju*, »Komite za preverjanje in oskrbo ljudi, ki prosijo za miloščino«, ki se je v obeh mestih kmalu uveljavil kot stalna ustanova. Komiteji naj bi pravzaprav pomagali pri iskanju dela in občasno nudili podporo, a so v resnici v prvi vrsti služili kot organ za pomoč policiji pri napotitvah ljudi v delavnice. V Sankt Peterburgu so h komiteju letno privedli od 3000 do 4000 ljudi, od tega 4,3 % plemičev in 32,7 % nekdanjih vojakov.

Tako je bilo to, kar so v času Petra Velikega predvideli kot program, do sredine 19. stoletja uresničeno vsaj v velikih mestih.

Dosežki zemstva

Pri izdelavi projektov za Vélike reforme pod Aleksandrom II. (1855–1881), ki jih je uvedla kmečka odveza leta 1861,¹⁵ sta bila odnos do revščine in organizacija skrbstva za reveže povsem podrejeni temi. Ljudje z družbenega roba so bili skupina brez lobija in podpore v političnih strukturah; uspeh reform ni bil odvisen od njihove razpoložnosti. Kljub temu so imele reforme pomembne neposredne in posredne učinke.

Državne naloge, ki so bile v rokah *prikazy občestvennogo prizrenija*, ki so bili zdaj že zastareli in niso dobro delovali, so leta 1864 prešle na novoustanovljena *zemstva*, samoupravo »pokrajini«, in leta 1870 tudi na mesta s samoupravo. Pri tej reorganizaciji je šlo za več kot administrativen ukrep; to je bil eden od vidikov vključevanja družbe v politično odgovornost.

Financiranje dejavnosti skrbstva s strani posameznih stanov, kot ga je uvedla Katarina II., pa se je ohranilo. Skrbstvena politika pri *zemstva* je trpela zaradi kroničnega pomanjkanja denarja: na eni strani so dopolnilna nakazila iz državnega proračuna vedno zaostajala za želenim, na drugi strani pa veliko vaških skupnosti ni bilo sposobnih plačevati za svoje oskrbovane pripadnike v ustanovah, ki jih je upravljalo *zemstvo*. Šele v skladu s statutom iz leta 1898 so *zemstva* prevzela stroške za hospitalizacijo pripadnikov nižjih stanov. Kljub vsem slabostim so *zemstva*, kot je v raziskavah iz leta 1894 in 1906 na podlagi številčnih podatkov pokazal Maksimov, dosegla pomembne uspehe, zlasti v primerjavi z gubernijami, v katerih *zemstva* niso bila ustanovljena.

¹⁵ Vélike reforme so obsegale kmečko odvezo leta 1861, ustanovitev *zemstva* za regionalno samoupravo leta 1864, reformo sodstva leta 1864, razširitev mestne samouprave leta 1870 v analogiji z ureditvijo *zemstvo* in reformo vojske leta 1874 z uvedbo splošne vojaške obveznosti.

Po ocenah iz leta 1894 je bilo na področju, ki so imela *zemstvo*, odvisno od pomoči 3 % prebivalstva – dobra dva milijona od skupaj 67. K pomoči potrebnim so bili šteti duševni bolniki, invalidi, obubožani in okrog 422.000 izkoreninjenih otrok. Število pomoči potrebnih v vsej državi je bilo ocenjeno na 6 do 6,5 milijonov od približno 123. Iz tega bi bilo treba zaključiti, da je bil v večinoma zaostalih gubernijah brez *zemstvo* delež pomoči potrebnih večji, namreč med 7,1 % in 8 %. Že zaradi omenjenih manjših izdatkov nastala neskladnost v odnosu do gubernij, ki so imele *zemstvo*, se je s tem še dodatno okrepila.

Koliko pomoči potrebnih so zajeli ukrepi pomoči s strani *zemstva* in drugih institucij? V številčne podatke za leto 1894 je poleg prej omenjenih dveh milijonov vključenih tudi 1,2 milijona priložnostnih delavcev in trajno brezposelnih brez zemlje. Za 10 % od 3,2 milijona so skrbeli svojci, za 60 % pa »družbena pomoč«. ¹⁶ To bi znašalo 2,8 % prebivalstva na območjih, ki so imela *zemstvo*. V nemškem cesarstvu je delež prejemnikov pomoči leta 1885 znašal 3,4 % – kar je prej znamenje širše zgrajene mreže pomoči kot pa številčnejše skupine pomoči potrebnih v družbi. 30 % pomoči potrebnih na območjih z *zemstvo* je živelo v sivem območju med priložnostnim delom, organiziranim beračenjem in kriminalom. Pri tem je treba pripomniti, da je beračenje še vedno veljalo za kaznivo dejanje.

Nove oblike skrbstva

Od takrat, ko je skrbstvo postalo stvar *zemstva*, so se spremenile tudi njegove oblike. Oblike odprte pomoči so postale pomembnejše od zaprte nastanitve. S tem je bilo mogoče bolje ohraniti mreže družbenih vezi. Skrbstvo in izvrševanje kazni sta do takrat v enaki meri pomenila vključevanje in segregacijo, zdaj pa so njuno bližino odpravili. V nastavkih za dekriminalizacijo revščine lahko prepoznamo osrednjo spremembo odnosa.

S tem, ko so do leta 1906 ustanovili več kot 800 *popečitel'stva*, »skrbništev«, je prišlo do decentralizacije skrbstva. Tako je bilo mogoče pomoč bolje uskladiti s posameznim primerom, pomoči potrebni ljudje pa so dobili neposredne kontaktne osebe. Vse dejavnosti v okviru skrbništva so bile odprte tudi za ženske. Sposobnost delovanja skrbništev in zaupanje, ki so ga uživala, pa sta bila omejena s tem, da sta aktivna in pasivna volilna pravica pri uradih ostali pridržani za višje cenzusne razrede.

Kot je zabeleženo tudi v sodobni literaturi, tako nastali sistem približno ustreza »elberfeldskemu sistemu«, ki je bil v zadnji četrtini 19. stoletja znan v Nemčiji in po katerem je bilo delo skrbnikov za reveže in njihovih pomočnikov v mestnih skrbniških okrožjih izključno častno. ¹⁷ Toda v nemškem cesarstvu se je ta model že kmalu moral umakniti »strasbourškemu sistemu« iz leta 1906, prvemu, ki ni temeljil zgolj na častnem delu, temveč je imel tudi osrednji urad s poklicnimi skrbniki za reveže. Pomoči potrebna oseba se je najprej obrnila na ta urad in šele takrat so jo napotili k pomočnikom, ki so delo opravljali častno. Poleg javnega skrbstva (deloma je bila njegova nosilka še država; če so bila ustanovljena *zemstva*, pa je bilo skrbstvo večinoma v njihovih rokah) se je razmahnila tudi zasebna iniciativa, zlasti ker je

¹⁶ Vse številke so povzete po: Evgenij Dmitrijevič Maksimov: Istoriko-stati-stičeskij očerk blagotvoritel'nosti i obščestvennogo prizrenija v Rossii [Zgodovinsko-statistični očrt dobrodelnosti in socialnega skrbstva v Rusiji], s. I. 1894, str. 239, 250–252. – Tudi če bi utegnili podvomiti o zanesljivosti tako natančnih števil, pa o jasno razvidnem ponderiranju vendarle ni dvoma. Prim. tudi I. P. Pavlova: Organizacionnye i pravovye osnovy social'nogo popečenija v Rossii na rubeže XIX–XX vekov. Sankt-Peterburg 2003.

¹⁷ O elberfeldskem sistemu iz leta 1853: Christian Sachße/Florian Tennstedt: Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland, zv. I, Stuttgart itd. 1980, str. 215–218, 286–290, zv. II, Stuttgart 1988, str. 23–27.

zakonodaja iz leta 1862 v zvezi z ustanavljanjem *zemstva* v ta namen puščala več svobode.¹⁸ V smislu delitve nalog v meščanski družini je bilo v takšnih organizacijah angažiranih razmeroma veliko žensk.

Privatna dobrodelnost je ob verskem in humanitarnem vzgibu služila tudi zagotavljanju ugleda. Da bi se ustreglo tej želji, je zakon iz leta 1877 dovolil, da se zasebne dobrodelne ustanove imenuje po ustanovitelju ali po osebi, ki jo je izbral.¹⁹

Poleg programov pomoči za lačne je bila pomembna želja zasebne iniciative spodbujati zaposlovanje. To so med drugim uresničevali z ustanavljanjem *doma trudoljubija*, »hiš ljubezni do dela«, v katerih so lahko ljudje čez dan delali za majhno plačilo in hrano. Kot je bilo leta 1899 zapisano v članku časopisa *Trudovaja pomošč'*, »Delovna pomoč«, naj bi ljudje tu živeli kot v družini; hiša naj bi delovala kot šola. Piscu se je celo zdelo nujno, da se te hiše poveže tudi z nočnimi bivališči, saj je po njegovem sicer obstajala nevarnost, da uspehe resocializacije, ki so bili doseženi čez dan, izkušnje nočnega azila uničijo. Za ponazoritev je uporabil poročilo o *nočležnye prijuty*, »nočnih azilih«, v Kijevu, v primerjavi s katerimi je bil »nočni azil« pri Maksimu Gorkem videti prav prijeten.²⁰

V celoti gledano je mogoče ugotoviti že kar hierarhijo gostote skrbniškega dela: od metropol Moskve in Sankt Peterburga²¹ prek drugih velikih mest do manjših središč. Če odmislimo občasne akcije pomoči, je bilo od mest oddaljeno podeželsko prebivalstvo iz novih oblik organizacije večinoma izključeno, poleg tega pa zaradi še razmeroma močne socialne opore v družini in vaški skupnosti od njih tudi ni bilo v takšni meri odvisno.

Teme strokovne publicistike

Spremembo v odnosu do revščine lahko vidimo tudi v nastajanju strokovne publicistike o socialnem vprašanju; izdajali so jo državni in nedržavni nosilci socialnega dela.²² Vsebinski poudarek posameznih revij je bil na ožjem delovnem področju njihovega nosilca; toda vedno se nekatere teme prekrivajo: v vsaki reviji najdemo material za vsa področja ogroženosti zaradi družbene marginalnosti. Tako ponuja *Tjuremnyj vestnik*, »Zaporniški vestnik«, v letniku 1893 zgodovino skrbstva za reveže v Rusiji; *Detskaja pomošč'*, »Pomoč otrokom«, vsebuje mnogo gradiva o bolnišnicah v Moskvi. Povsod prisotna velika tematska področja so:

- skrb za otroke in mladino: sem obenem spadajo prizadevanja za ustanovitev otroških vrtcev in jasli ter za zagotavljanje šolske izobrazbe;²³
- pomoč brezposelnim in brezdomcem;
- zdravstvo;
- izvrševanje kazni in resocializacija.

¹⁸ Prim. A. D. Stepanskij: Obščestvennyye organizacii v Rossii na rubeže XIX–XX vekov [Družbene organizacije v Rusiji na prelomu 19. in 20. stoletja], Moskva 1982, str. 42–44.

¹⁹ Galina Nikolaevna Ul'janova: Blagotvoritel'nost' moskovskih predprinimatelej. 1860–1914 gg. [Dobrodelnost moskovskih podjetnikov 1860–1914], Moskva 1999, str. 184–208. Prim. tudi Galina N. Ul'janova: Wohltätige Unternehmerinnen in Moskau 1860–1914, v: Gesellschaft als lokale Veranstaltung. Selbstverwaltung, Assoziierung und Geselligkeit in den Städten des ausgehenden Zarenreiches, ur. Guido Hausmann. Göttingen 2002 (=Bürgertum. Beiträge zur europäischen Gesellschaftsgeschichte 22), str. 405–432.

²⁰ Trudovaja pomošč' 2 (1899), 7, str. 185–188.

²¹ Posebej za Sankt Peterburg prim. V. I. Kapusta: Istorija peterburgskoj blagotvoritel'nosti. Bibliografičeskij ukazatel' [Zgodovina sanktpeterburške dobrodelnosti. Bibliografski seznam], v: Nevskij archiv. Istorikokraevedčeskij sbornik, Moskva/Sankt-Peterburg 1993, str. 429–458.

²² Prim. obsežno bibliografijo pri Lindenmeyr: Poverty is Not a Vice, str. 305–321.

²³ Prim. Detskaja pomošč' 1894, Priloženie: Iz bumag N. V. Isakova [Iz zapiskov N. V. Isakova], str. 3–5: V meščanski družbi ima vsak pravico do cerkve, šole in bolnišnice.

Prekrivanje tematskih področij je nenazadnje samoumevna posledica bližine prizadetih skupin. Posamezne osebe so pogosto izmenično ali istočasno pripadale več skupinam; po biblijski metaforiki vse te skupine – zanemarjeni otroci, brezposelni in brezdomci, bolniki in zaporniki – spadajo k »najmanjšim Kristusovim bratom«. Tako še zmeraj ni bilo neobičajno, da so ljudje darovali tudi zaporom, predvsem pa poboljševalnicam za mlade, ki so zagrešili kaznivo dejanje.²⁴ Zapornikom, ki so jih peljali po ulicah, so mimoidoči na skrivaj dajali miloščino.²⁵

Revije veliko poročajo o razmerah v tujini, predvsem v Franciji, Veliki Britaniji, Nemčiji in ZDA. Pri tem prevladuje mnenje o lastni zaostalosti. Tako je v *Detskaja pomošč'* leta 1885 o ravnanju z zanemarjenimi otroki v Franciji zapisano naslednje:

»Francija spada k že razmeroma zelo naprednim deželam na poti kulture in družbenega razvoja. /.../ Pri nas to vprašanje [zanemarenih otrok], žal, še ni prišlo na vrsto; čaka na rešitev s strani države in družbe.«²⁶

Le redko najdemo zahtevo po vračanju k lastnim vrednotam kot nasprotju prodiranja tuje kulture.²⁷ Navadno so druge dežele prikazane kot zgled. Čas bi bil, da se zgledu »Zahodne Evrope« sledi tako, da se okrepi zasebno iniciativo.²⁸

Revije so bile pomembne kot forumi za oblikovanje predstav o ciljnih; splošne tendence, ki jih tu prepoznamo, so:

- profesionalizacija socialnega dela;
- okrepitev vidika resocializacije;
- diferenciacija: cilj je jasna delitev nalog med posameznimi nosilci socialnega dela;
- ekonomizacija: zagotovitev finančne osnove je bila pogoj za stabilnost posameznih ustanov; nasproti temu se je pomanjkanje finančne osnove izkazalo za kroničen problem začetkov državnega organiziranega skrbstva v 18. stoletju.

Tako kot v takratni zahodni strokovni literaturi so tudi v predrevolucionarni ruski strokovni literaturi razmišljali o marsičem, kar je bilo v veliki meri uresničeno šele v zahodni socialni državi druge polovice 20. stoletja. Vedno se je pri tem izhajalo iz soobstoja javnega in zasebnega skrbstvenega dela.

Pavperizem kot »nova revščina«

Poleg »stare revščine«, ki je zadevala marginalne skupine oziroma ki je vodila v marginalen položaj, se je v 19. stoletju kot spremljevalni pojav industrializacije in urbanizacije v podobi pavperizma razvila nova oblika množične revščine.

Mladi sloj industrijskega delavstva je zaradi pomanjkanja dela in dohodkov živel v kronični ekonomski revščini. Pri nizkem plačilu – tudi če je bilo na razpolago dovolj dela – človek fizično praktično ni mogel opraviti toliko dela, da bi lahko ušel revščini, poleg tega pa je tudi pogosto primanjkovalo ponudb za delo.

Pavperizem, ki je imel na dolgi rok za družbeni mir zastrašujoče učinke, so v razvitih industrijskih državah s postopnim naraščanjem kupne moči množic ob višjih plačah ekonomsko ublažili. Razvijanje novih oblik solidarnosti v sindikatih in socialne demokracije kot

²⁴ Tjuremnyj vestnik 3 (1893), 12, str. 521: Minister odobri prevzem treh darov.

²⁵ To je nazorno predstavljeno v romanu Leva N. Tolstoja: *Voskresenie* (1899), tukaj po nemški izdaji: *Auferstehung*, Hamburg 1956, zv. I, str. 10 (knjiga I, pogl. 1); str. 149 (I, 41); zv. II, str. 112 (II, 35).

²⁶ *Detskaja pomošč'* 1 (1885), 24, str. 1142–1143.

²⁷ Tako je zapisano v nekem pismu bralcev, objavljenem v *Detskaja pomošč'* 1 (1885), 3, stolpci 189–192.

²⁸ *Detskaja pomošč'* 1 (1885), 1; str. 53: primerjava Zahodne Evrope in Rusije.

oblike politične organizacije je učinkovalo družbeno stabilizirajoče; razvila se je posebna delovna kultura. Država pa je poskrbela za ponovno vključevanje z zakonodajo o varstvu pri delu, z mrežo obveznih zavarovanj in z razširitvijo politične udeležbe.

V Rusiji so pavperizacijo v skladu s pozno industrializacijo le z obotavljanjem sprejeli za družben pojav. V vladajočih krogih celo naletimo na zavestno potlačitev, saj bi zaznavi pavperizma moralo slediti priznanje o obstoju delavskega vprašanja.

Z začetki industrializacije povezane slabe družbene razmere sicer do konca *ancien régime* nikakor niso bile premagane, vendar pa je treba ugotoviti tudi, da je od industrijskega *take off*, ki se je začel leta 1880, pa do postopne zakonodaje o varstvu pri delu in legalizacije sindikatov leta 1906 v primerjavi z Zahodno Evropo minilo le malo časa.

Tako najdemo tudi v članku A. Lihačeva v *Trudovaja pomošč'* iz leta 1899 optimistično napoved. Pavperizem – revščina tistih, ki delajo in tistih, ki iščejo delo – je po avtorjevem mnenju zgodovinska faza in jo je mogoče preseči s pomočjo kompromisa med delavci in »kapitalisti-podjetniki«. Ostala bo samo revščina tistih, ki so za delo nesposobni, in onih, ki jim ni do dela. To bo tudi v prihodnosti ostala naloga družbe, pri kateri bo treba hkrati uporabiti represijo in pomoč.²⁹

Kar zadeva zahodnoevropske industrijske družbe, se je napoved izkazala za povsem točno; v sami Rusiji pa je z oktobrsko revolucijo in zahtevo po izgradnji nove družbe prišlo do popolne zamenjave paradigme.

Revščina kot večinski položaj: sovjetski časi

Zaradi prve svetovne vojne, revolucije, državljanske vojne in končno sovjetske gospodarske in družbene politike je revščina postala v novi državi večinski položaj. Toda ta relativna revščina je bila izključno ekonomskega značaja, zaznamovalo pa jo je kronično pomanjkanje. Niti najmanj ni pomenila družbene deklasiranosti in marginalnosti. Sicer so ekonomsko revščino pozneje omilili, predvsem v šestdesetih in sedemdesetih letih, toda pomanjkanje blaga je ostalo sistemu imanenten pojav.

Revščina v smislu pavperizma je postala pozitivna vrednota, položaj razreda, ki je v skladu s samorazumevanjem sistema v oktobrski revoluciji prevzel oblast. Razumevanje revščine kot položaja večine, katere interese je sistem uradno zastopal, je bilo posebej jasno oblikovano v propagandni kampanji med letoma 1928 in 1930. Usmerjena je bila proti večjim kmetom, »kulakom«, ki so prevladovali v vaških skupnostih, in je delala reklamo za kolektivizacijo: kulake so opisovali kot sovražnike večinske *bednota*, »vaške revščine«.

Na mesto skrbstvene politike, ki se je posvečala predvsem ljudem z obrobja in tistim, ki jih je takšno stanje ogrožalo, je po revoluciji stopila vseobsegajoča socialna politika. To še ni nujno sovjetska posebnost, kajti kot izpeljuje Hans Scherpner, je tudi v Nemčiji po prvi svetovni vojni prišlo do »vdora socialnopolitičnih ciljev v skrbstvo – torej veliko prej kot v Združenih državah –, prinesel pa je preobrat od individualizirajoče pomoči h kolektivistični skrbi za skupine.«³⁰ A ne le, da so to spremembo v Sovjetski zvezi veliko bolj dosledno spravili v tek; v skladu s sovjetskim modelom družbe je država monopolizirala socialno delo. Za zasebno pobudo karitativnih ustanov ni bilo več prostora.³¹ Druga izdaja »Vélike so-

²⁹ Trudovaja pomošč' 2 (1899), 1, Neofficial'naja čast', str. 3.

³⁰ Hans Scherpner: Theorie der Fürsorge, 2. izd., Göttingen 1974, str. 138–157, 162.

³¹ I. N. Il'ina: Obščestvennyye organizacii v 1920-gody [Družbene organizacije v dvajsetih letih 20. stoletja], Moskva 2000, str. 200–201 ponuja seznam združenj za pomoč in solidarnost v dvajsetih letih, vključno z »Rdečim križem«; toda o dobrodelnosti, katere nosilec bi bila zunajdržavna pobuda, ne moremo več govoriti.

vjetske enciklopedije« je šla leta 1950 tako daleč, da je *blagotvoritel'nost'*, »dobrodelnost«, definirala takole:

»Pomoč, ki jo predstavniki vladajočega razreda družbe izkoriščevalcev licemersko izkazujejo določenemu delu nepremožnega prebivalstva, s ciljem, da prevarajo delovne ljudi in jih odvrnejo od razrednega boja.«³²

Sicer pa: tudi če dobrodelnost v sovjetskem sistemu ni bila javno priznana vrlina, se vseeno zastavlja vprašanje, ali je ugotovitev, ki jo včasih lahko slišimo kar od nekdanjih sovjetskih državljanov, da je bila sovjetska družba *bez miloserdija*, »brez usmiljenja«, res upravičena. Kot zasebno-osebna vrlina se je morda ohranila v večji meri kot v zahodnih industrijskih družbah.

Besprizornye

Revščino v smislu ekstremnega ekonomskega pomanjkanja in obenem izrazite marginalnosti so v sovjetski Rusiji sprejemali v zvezi z *besprizornye*, zapuščenimi, dobesedno »nenaadzorovanimi« mladostniki.

Kot smo že prej nakazali, je bil ta pojav prisoten že v predrevolucionarni Rusiji; tudi besedo so takrat že poznali, vendar pa je šlo za pojav obrobnega značaja. Med vojno in državljansko vojno, najmočneje pa med lakoto v letih 1921/22 je število *besprizornye* naraslo na približno sedem milijonov. Že leta 1925 so jih našteali samo še milijon in do konca dvajsetih let je njihovo število še upadlo, vendar pa so *besprizornye* ostali »produktivna kategorija«, predvsem zaradi bega mladostnikov s podeželja; ob tem je kot podrejen dejavnik treba omeniti liberalno sovjetsko družinsko politiko, ki je olajšala hitro razpadanje družin.³³ Še danes znani pedagog A. S. Makarenko si je v svojih delovnih kolonijah za mladino prizadeval za resocializacijo *besprizornye*.

Pri liberalnem nemškem novinarju Hansu Siemensu, ki je leta 1930 odpotoval v Sovjetsko zvezo, najdemo še en pojasnjevalni model za problem *besprizornye*, ki je bil od revolucije naprej veliko bolj izrazit: po njegovem mnenju je zaradi sovjetske verske politike razpadel sistem oskrbovalne mreže za berače, ki je bila vezana na cerkvene praznike:

»Cerkve in samostani stare Rusije so potrebovali berače. Brez beračev ni cerkvenega praznika! Bogata kmečka ali meščanska žena je na poti iz cerkve domov hotela skozi špalir »revežev«. Za odpuščanje grehov je hotela delovati dobrodelno, dati miloščino ... Berači in romarji v Rusiji so potovali in živeli v skladu s koledarjem svetnikov, cerkva in samostanov. In otroci so potovali z njimi.«³⁴

Po uradnem sovjetskem stališču je bil problem *besprizornye* ob koncu dvajsetih let rešen in je šele ob drugi svetovni vojni za nekaj časa znova postal aktualen. Pri tem je ostalo prezrto dejstvo, da je njihovo število na začetku tridesetih let ponovno naraslo zaradi kolektivizacije in lakote, ki ji je sledila, torej zato, ker je odpovedal sistem sam.

³² Bol'shaja sovjetskaja enciklopedija, 2. izd., zv. 5, Moskva 1950, str. 278–279.

³³ Allan Ball: *And Now My Soul Is Hardened. Abandoned Children in Soviet Russia, 1918–1930*, Berkeley/Los Angeles/London 1994; A. Ju. Rožkov: *Bor'ba s besprizornost'ju v pervoe sovetskoe desjatiletie* [Spopad s problemom zanemarjene mladine v prvem desetletju Sovjetske zveze], v: *Voprosy istorii* 1999, 1, 134–139.

³⁴ Hans Siemsen: *Rußland ja und nein*, Berlin 1931, str. 31 in sledeča.

Marginalnost po načrtu: brezpravnost in prisilno delo

Nenazadnje je sovjetski sistem tudi načrtno ustvarjal socialno revščino, tako rekoč stanje socialne smrti, ki je s seboj prinesla tudi gospodarsko obubožanje. Ta revščina je zadevala tako resnične kot domnevne politične nasprotnike. Družbene skupine, ki so jih imeli za nezaželene, so bile odrinjene na rob; sem so spadali pripadniki meščanske inteligence, duhovniki in njihove družine, najizraziteje pa kmečki »kulaki«. Izključevanje je segalo od izgube določenih političnih in državljanskih pravic prek deportacije v kraje z najtežjimi življenjskimi pogoji pa vse do prisilnega dela in pripora v taborišču.

»Likvidacija« – če uporabimo žargon sistema – skupin, ki so jih razglasili za sovražne, je obnem služila notranji homogenizaciji prek ustvarjanja in gojenja jasnih predstav o sovražnikih.

Od tridesetih pa vse do petdesetih let so umetno ustvarjeno marginalnost sistematično ekonomsko izkoriščali. Uporaba ujetnikov je bila pomemben gospodarski dejavnik predvsem pri delih v težkih klimatskih pogojih. Že od sredine 19. stoletja so v Rusiji – kot tudi v drugih državah po Evropi in v ZDA – ujetnike uporabljali pri gradbenih projektih in v tem videli legitimen ukrep. Kot je v članku o delu kaznjencev pri gradnji amurske železnice, objavljenem leta 1911 v *Tjuremnyj vestnik*, ugotovil neki pisec, je spoznanje »jetniki so sužnji države« že staro.³⁵ V času Stalina – bi lahko rekli – so iz tega stavka potegnili nadaljnji sklep: ker število državnih sužnjev ni zadoščalo, je bilo treba zvišati število ujetnikov.

Sedanjest

Kot lahko še danes opazimo pred cerkvami, na ulicah ali postajah podzemne železnice, se je v Rusiji od starega sveta odnosov do revščine gotovo ohranilo več kot pri nas. Veliko beračev goji versko podobo, s tem ko mrmrajo molitve in se križajo; glede na višino zaslužka večine prebivalstva so obdarovani razmeroma velikodušno. Tudi odzivi na marginalnost občasno spominjajo na prejšnje čase. 3. januarja 1996 je poročevalska agencija Interfaks sporočila, da želi moskovska mestna uprava od policije dobiti 300.000 beračev in brezdomcev ter jih namestiti v posebna prenočišča; nato pa jih želijo, kolikor bo mogoče, uporabiti za delo. Toda o uresničitvi načrta ni bilo slišati več ničesar.

A po zaslugi političnih in družbenih preobratov v preteklih desetletjih se v Rusiji kažejo tudi jasne spremembe v odnosu do revščine. Oblike državno vsiljene marginalnosti so v glavnem izginile. Državni monopol socialnega dela je odpravljen. Vzporedno z državnimi, v svoji sposobnosti delovanja pogosto močno oslABLjenimi ustanovami se v navezavi na pred-revolucionarne tradicije in ob prevzemanju zahodnih zgledov razvijajo novi nastavki družbenega in zasebnega karitativnega dela.

Spremembe v odnosu do revščine

Uvodoma zastavljena vprašanja so ob predhodnih izpeljavah posredno že dobila odgovore: spremembo v odnosu do revščine smo opazili predvsem v prehodu od revščine, s katero so bili ljudje sprijaznjeni in ki je bila versko umeščena, »nujna«, k sprejemanju revščine kot

³⁵ *Tjuremnyj vestnik* 1911, zv. 1, str. 77.

neurejenega stanja. Od začetka 18. stoletja so se proti revščini borili predvsem s kriminalizacijo, prisilnim delom, sekundarno pa tudi z organizirano pomočjo. Šele naslednji korak, ki je bil tesno povezan z razsvetljenstvom in družbeno modernizacijo, je pomenil začetek prizadevanja, da bi z oblikovanjem ustreznih ekonomskih okvirnih pogojev in z resocializacijo posameznika revščino na splošno odpravili. Vendar moramo pri tem pomisliti na to, da nov odnos tistega prejšnjega ni popolnoma nadomestil, temveč so novi nastavki prekrili starejše oblike, ne da bi jih popolnoma izpodrinili.

Primerjava z Zahodno Evropo

Katere skupne značilnosti in katere razlike lahko najdemo ob primerjavi sprememb v odnosu do revščine v Zahodni Evropi na eni strani in v Rusiji na drugi strani? Skupni sta zagotovo splošna razvojna težnja – prehod od sprejete revščine do prizadevanja za njeno čim obsežnejšo odpravo – in pa prekrivanje starih oblik z novimi. Prav tako je skupno zaporedje prevladujočih nosilcev institucionalizirane skrbi za reveže: od cerkve oziroma cerkveno normiranega, versko utemeljenega individualnega delovanja je pobuda prešla na državo, ki je to skrb od 19. stoletja naprej deloma odstopila družbi. Posebnost predstavlja »korak nazaj« k državnemu monopolu v sovjetskih časih. Tako v Zahodni Evropi kot v Rusiji so od »praidej« o novih odnosih do revščine pa do njihove uresničitve kot dela družbene prakse pretekla dolga obdobja.

Vendar pa je treba navesti tudi razlike: razvoj v Rusiji je potekal v občutnem časovnem zamiku v primerjavi z Zahodno Evropo. Sprememba v odnosih in obnašanju do revščine je tudi v Rusiji prišla kot odgovor na notranje razvojne poti; toda za posamezne oblike organizacije so od 18. stoletja dalje v Rusiji prevzemali zglede z Zahoda. Prav zato je bilo Katarini II. mogoče in se ji je zdelo primerno uporabiti citate iz Montesquieuja. Samo v sovjetskih časih so se poskušali v vedno večji meri odtrgati od paradigme »zapoznelega razvoja«, s tem ko so ne le diahrono (kot preseganje predrevolucionarne ureditve), temveč tudi sinhrono (kot alternativo zahodni meščanski družbi) propagirali svoj lasten sistem. Že v predrevolucionarnem času močan položaj države – ne kot organizatorice, temveč kot določevalke norm – se je v sovjetskem času izkazal kot pogoj za uveljavitev državnega monopola tudi na tem področju življenja.

Po koncu sovjetske posebne poti se bo zavestno obračanje k vzorom iz zahodnih držav najbrž vse bolj uveljavljalo tudi v socialni politiki. Sledi preteklih odnosov do revščine pa bodo tam verjetno še dolgo časa ostale opaznejše kot v drugih evropskih državah.

Iz nemščine prevedla Anja Naglič

Zusammenfassung

**»Ein Mensch ist nicht deswegen arm, weil er nichts hat, sondern weil er nicht arbeitet.«
Wandlungen in der Einstellung zur Armut in Russland (18.–20. Jahrhundert)**

Ludwig Steindorff

Der Beitrag wurde zur Gänze auch in deutscher Sprache veröffentlicht in »Ein Mensch ist nicht deswegen arm, weil er nichts hat, sondern weil er nicht arbeitet.« Wandlungen in der Einstellung zur Armut in Russland (18.–20. Jahrhundert), in: Christiana Albertina. Forschungen und Berichte aus der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel 52–53 (2001), S. 26–43.

Tone Kregar

Slovaški politični tisk o Slovencih med obema vojnama*

Prva leta po koncu prve svetovne vojne so slovaški politični dnevniki¹ večino svojih strani namenjali zadevam znotraj države, pozornost pa posvečali tudi dogajanju zunaj svojih meja, predvsem revolucionarnemu vrenju v srednjeevropskih državah in Sovjetski zvezi. Poročanje o kraljevini južnih Slovanov je temu primerno skopo, kajti burnih dogodkov, ki bi imeli neposreden vpliv na Češkoslovaško republiko, v tem času ni bilo ravno veliko. Praktično edina novica iz leta 1918 je poročilo ljubljanskega dopisništva liberalno-agrarniškega Slovenskega Dnenníka (SD)² o sestavi nove jugoslovanske vlade, katere ministri so tudi naštetí.³ Tudi v naslednjem letu so novice dokaj skope, medtem ko jih v Slováku⁴ sploh še ni. Socialdemokratske Robotnícke Noviny (RN)⁵ omenjajo le hrvaške in slovenske želje po republikanski ureditvi države ter obmejna vprašanja kot npr. probleme v zvezi z Reko, Slovenský Dnenník pa o razmerah v Jugoslaviji in Sloveniji poroča bolj pogosto, vendar večinoma le v obliki kratkih novic ter brez komentarja. Tako npr. bralstvo obveščajo o imenovanju Ivana Hribarja za jugoslovanskega poslanika v Pragi ter novi ljubljanski vladi.⁶ Prav presenetljiv pa je članek o prodoru jugoslovanske vojske v Madžarsko. Ta naj bi po prestopu Mure že zavzela Szombathely ter prodirala na sever z namenom, da se pod Bratislavo spoji s češkoslovaškimi enotami, vse skupaj pa naj bi privedlo do skupne meje oz. neposrednega sosedstva obeh novih držav, za katerega avtor članka tudi navija.⁷ Pač pa se v SD kolikor je mogoče izogibajo ocenjevanju in vrednotenju jugoslovansko-italijanskim konfliktom, kar je seveda posledica takratnega češkoslovaško-italijanskega zavezništva na eni in pa jasnih simpatij do »južno-slovanskih bratov« na drugi strani. Povsem drugače je seveda pri vprašanju slovenske severne meje, kjer podobnih zavor na slovaški strani ni. Konec januarja precejšnjo pozornost

*Pričujoč prispevek je skrajšan in za objavo prirejen del oz. poglavje magistrske naloge z naslovom Slovensko-slovaški kulturni stiki (1918–1941), ki jo je avtor 16. 12. 2003 zagovarjal na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

¹ Gre za pregled oz. primerjavo pisanja najpomembnejših slovaških političnih dnevnikov oz. pogledov različnih političnih opcij, ki so jih ti dnevniki zastopali. Uporabljeni so Slovenský Dnenník kot glasilo slovaškega dela Republikanske stranke poljedelskega in malokmečkega ljudstva oz. češkoslovaških agrarnikov, dnevnik katoliške in avtonomistične Hlinkove slovaške ljudske stranke (HSL'S) Slovák, Robotnícke Noviny kot časopis slovaških socialdemokratov ter komunistična Pravda oz. Pravda Chudoby.

² Slovenský Dnenník je začel izhajati leta 1918 v Ružomberku, od naslednjega leta naprej pa v Bratislavi. Uredniki in sodelavci so prihajali iz hlasističnih vrst. Kot glasilo slovaškega dela agrarnikov je predvsem v 30. letih v določenih vprašanjih zavzemal stališča, ki so se razlikovala od centralne strankine politike. Bil je najbolje organiziran slovaški dnevnik obravnavanega obdobja, pa tudi nivo člankov in prispevkov je bil v primerjavi z ostalimi na najvišjem nivoju. Izhajati je prenehal 31. 12. 1938.

³ Slovenský Dnenník, 18. 12. 1918.

⁴ Slovák, osrednji časopis SL'S oz. od leta 1925 HSL'S je začel izhajati januarja 1919 v Ružomberku, marca 1922 pa se je redakcija prestavila v Bratislavo, kjer je dnevnik izhajal vse do konca druge svetovne vojne.

⁵ Robotnícke Noviny, glasilo češkoslovaške socialdemokracije na Slovaškem, so od nastanka republike v Bratislavi izhajale najprej dvakrat in pozneje trikrat tedensko, od marca 1920 pa so postale dnevnik. Avtonomna slovaška oblast je časopis ukinila 1. 12. 1938.

⁶ Slovenský Dnenník, 01. 01., 11. 01. 1919; Robotnícke Noviny, 31. 01., 08. 02. 1919.

⁷ Slovenský Dnenník, Za naše súsedstvo s Juhoslovanmi, 16. 01. 1919.

posvečajo mariborskim dogodkom in ultimatu generala Maistra Nemcem. Citirana je tudi njegova izjava, da bo v primeru »...če bo jugoslovanska vojska napadena in se bo morala umakniti, zažgal ustrezna mesta, kajti ne dovolim, da bi se proti našemu pravu nekaznovano vzdignila niti ena sama nemška roka...«⁸

V zvezi z Mariborom SD februarja omenja tudi problem moravskega oglja, ki stoji na češkoslovaški meji in ki bi ga Maribor nujno potreboval, Avstrija pa ne dovoli prevoza čez svoje ozemlje.⁹ Zanimivo je, da slovaški tisk v naslednjih mesecih ne poroča o bojih na Koroškem, tako da SD šele maja ponovno opozori na tamkajšnje razmere in sicer s poročilom iz Ljubljane o nemških okrutnostih na Koroškem. Dopisnik med drugim sporoča, da so Nemci obesili tri slovenske duhovnike, zaprli ženo poslanca Grafenauerja ter internirali okrog 1600 oseb, ne glede na starost in spol. Te podatke je Deželna vlada za Slovenijo že predložila Protiću, ki naj bi jih posredoval jugoslovanski mirovni delegaciji v Parizu.¹⁰ V poletnih mesecih leta 1919 objavi SD Hribarjev poziv Jugoslovanom, naj po svojih močeh pomagajo ČSR v vojni z Madžari,¹¹ poroča pa tudi o sprejetju predloga za ustanovitev slovenske univerze v Ljubljani.¹²

Omenjali smo že, da se list slovaških agrarnikov najprej izogiba vpletanja v jugoslovansko-italijanske obmejne spore, oktobra 1919 pa v uvodnem komentarju prvič jasno obsodi D'Anunzia in italijanske apetite ter se postavi na jugoslovansko stran z naslednjimi besedami: »Razuzdali so se torej temni tokovi italijanskih mas, brezmejnega šovinizma in slavoželjnosti italijanske javnosti, ki si, pijana zmage in obsedena z aneksionističnimi apetiti, hoče prilastiti celotno hrvaško primorje, celo Dalmacijo, zaslužjiti Slovence in zgraditi imperij, ki bi vladal celemu Jadranskemu morju...«¹³

Pisanje SD o italijansko-jugoslovanskih konfliktnih se nadaljuje tudi v naslednjem letu, dobra obveščanost o problematiki pa daje slutiti, da je ta časopis v Ljubljani ves čas imel svojega dopisnika. Le-ta opisuje divje demonstracije Italijanov v Trstu, oziroma nasilje nad Slovenci in slovenskimi stavbami, med drugim tudi požig Narodnega doma ter navaja, da so karabinjerji in vojska vse skupaj le nemo opazovali. Dobro in podrobno opisanega fašističnega divjanja sicer ne komentira, a že brez tega se v članku jasno čuti nesoglasje in odpor do Italijanov in njihovega početja.¹⁴

Leta 1920 se tudi v katoliškem Slováku pojavijo prve novice iz Jugoslavije, med drugim tudi o ustanovitvi Male Antante, kateri bodo v prihodnosti vsi slovaški časopisi posvečali precejšnjo pozornost. Slovák piše tudi o srečanju Orlovske zveze v Mariboru, 30. 07. 1920, ki so se ga udeležili tudi Orli iz ČSR.¹⁵ Te novice drugje ne bomo zasledili, kar niti ne preseneča. Orlovske vrste v ČSR so sestavljali v glavnem moravski, predvsem pa slovaški katoliki, katerih večinski dnevnik Slovák z izrazito klerikalno in konzervativno usmeritvijo je mednarodnemu katoliškemu sodelovanju v celotnem obdobju svojega izhajanja posvečal precejšnjo pozornost in naklonjenost.

Podobno pa na drugi strani ideološkega spektra Robotnícké Noviny kot socialdemokratiški časopis edine poročajo o železničarski stavki v Sloveniji ter o dogodkih na Zaloški cesti.¹⁶ Prav tako RN največ prostora izmed vseh slovaških časopisov namenjajo koroškemu

⁸ Slovenský Denník, Nemci a Juhoslovani, 23. 01. 1919.

⁹ Slovenský Denník, Nemci proti Slovincem, 21. 02. 1919.

¹⁰ Slovenský Denník, Nemecké ukrutnosti v Korutanoch, 14. 05. 1919.

¹¹ Slovenský Denník, Ohlas k Juhoslovanom, 07. 06. 1919.

¹² Slovenský Denník, Slovinská univerzita v Lublani, 20. 07. 1919.

¹³ Slovenský Denník, Pred vojnoo italskou-juhoslovansko?, 01. 10. 1919.

¹⁴ Slovenský Denník, Demonstrácie Talianov proti Slovincem, 15. 07. 1920.

¹⁵ Slovák, 17. 08. 1920.

¹⁶ Robotnícké Noviny, 24. 04. 1920.

plebiscitu. Medtem ko SD o njem skorajda ne poroča, oz. piše več o dogodkih po njem kot je npr. nasilje nad Slovenci in odhod jugoslovanske vojske s plebiscitarnega ozemlja, Slovák pa objavlja le kratka, telegrafska in zelo nevtralna sporočila, RN dogodkom v zvezi z njim skrbno sledijo. Še pred plebiscitom pišejo o zgodovini tega območja, o »stoletnem nemškem pritisku« nad slovenskim ljudstvom, ki je »podobno kot slovaško zaradi tega ostalo kulturno zaostalo in se zato ne zaveda daljnosežnega pomena svojega glasu...« Zato, pišejo RN, »... ne bo veliko presenečenje, če rezultat glasovanja ne bo odgovarjal resničnemu številu slovenskega življa na plebiscitarnem območju Koroške...«, poleg tega pa je avstrijska agitacija močna, na glasujoče pa bo vplivala tudi italijanska prisotnost v plebiscitni komisiji.¹⁷

Ko je njihova zlovesča napoved s plebiscitom potrjena, RN navajajo rezultate in se »skupaj s slovenskim prebivalstvom« sprašujejo, kako so lahko Slovenci kljub večini izgubili. Ponujajo tudi svoj odgovor: »Ta stvar je zares težko razumljiva, ne glede niti na to, da so nezanesljivi volilci pod pritiskom terorja, groženj in podkupovanja glasovali z nasprotniki. Gotovo je, da so nasprotniki zmagali samo z glasovi tujcev, ki so volilno pravico, ki jim po mirovni pogodbi ni pripadala, po zaslugi plebiscitne komisije obdržali.«¹⁸

V naslednjih dneh poročajo še o demonstracijah po Sloveniji, o zahtevah po zasedbi in vdoru jugoslovanske vojske ter o volilnih goljufijah, novembra pa njihovo pozornost (tudi z povzemanjem slovenskega socialističnega časnika Naprej) že pritegne Rapalska pogodba, v zvezi s katero sicer ni daljših komentarjev.¹⁹

O Rapalski pogodbi in jugoslovanskih odzivih nanjo piše tudi Slovák, o dogovorih med Italijo in Kraljevino SHS pa sproti poroča tudi SD. Ta časopis tudi edini komentira rezultate prvih volitev v kraljevini, pri tem pa ves čas omenja termine kot so Jugoslavija, jugoslovanski ipd.

V uvodnem komentarju s pomenljivim naslovom »Poduk iz jugoslovanskih volitev« avtor članka komentira uspehe posameznih strank in za največje poražence označi avtonomistične stranke. Piše o porazu hrvaških avtonomistov in v isti sapi nadaljuje: »Enako slabo se je izteklo SLS pri Slovencih. Do sedaj je imela ljudska stranka pri Slovencih ogromno večino. Jugoslovanska pučka (ljudska) stranka je igrala stranko, ki sicer priznava Jugoslavijo, v resnici pa je bila pod močnim vplivom klerikalnih dunajskih krogov, ki še vedno sanjajo o obnovitvi habsburške monarhije in nesrečno posegajo tako med Slovence kot med Slovake. Pri volitvah je ljudska stranka izgubila polovico volilcev in dobila le 24 mandatov, se pravi manj kot mohamedanci, ki jih imajo 28.«²⁰

Kot vidimo, gre za prvi komentar, ki avtonomaštvo v Jugoslaviji primerja s slovaškim in ga obtožuje teženj po razbitju novih mladih držav ter ambicij po restavraciji črnožolte monarhije. V podobnem tonu še naprej sledijo razne obtožbe in kritike in očitno je, da liberalno-agrarni, čehoslovakistični²¹ SD s podobnim vatlom kot domačo HSL'S, meri tudi jugoslovanske avtonomiste, predvsem Radića in Korošca.

Se pa zato na drugi strani Slovák komentarju jugoslovanskih volitev spretno izogne in se v tem obdobju ukvarja predvsem z vprašanjem in problemom slovaške avtonomije znotraj ČSR. V obilici člankov s tovrstno tematiko in avtonomistično tendenco se dotakne tudi

¹⁷ Robotnícké Noviny, Plebiscit v Korutansku, 13. 10. 1920.

¹⁸ Robotnícké Noviny, Výsledek hlasovania v Korutanoch, 15. 10. 1920.

¹⁹ Robotnícké Noviny, 14, 11., 16. 11. 1920.

²⁰ Slovenský Denník, Poučení z juhoslovanských volieb, 5. 12. 1920.

²¹ Za čehoslovakizem označujemo idejno-politični koncept, ki Čehe in Slovake smatra za dve »veji« enega, češkoslovaškega naroda. V obdobju 1. ČSR (do Münchna) to stališče ni zastopala le uradna Praga, temveč (kljub posameznim razlikam v tolmačenju termina) tudi precejšen del slovaške politike, njegov največji nasprotnik pa je bila avtonomistična in katoliška Slovaška ljudska stranka.

primerjave z nacionalnimi razmerami v Jugoslaviji. Pri poudarjanju narodne različnosti Slovakov in Čehov, poleg primera Dancev in Norvežanov, namreč navajajo tudi primer Srbov in Hrvatov ter Slovencev in Hrvatov, »ki imajo veliko skupnega, a nočejo biti isti narod.«²²

Leto 1921 je Kraljevini SHS med drugim prineslo tudi Vidovdansko ustavo z uzakonitvijo narodnega unitarizma in državnega centralizma in pa poostren pritisk na komuniste, ki je vrhunec doživel z, avgusta v Narodni skupščini izglasovanim, Zakonom o zaščiti države.

Vse te dogodke je pozorno spremljal tudi slovaški tisk, le da vsak od časnikov s poudarki na različnih temah, odvisno pač od njegove politične in ideološke provenience. Robotniške Noviny prostor namenjajo predvsem »zaradi razširitve komunizma slabotni« jugoslovanski socialdemokraciji in poudarjajo, da je »le v Sloveniji zaradi tradicije socializem močnejši«

Pišejo še o komunističnih napadih, sporih med jugoslovanskimi socialdemokrati in komunisti, kot tudi med komunisti samimi, a vendarle menijo, da pregon komunistov »škodi delavskemu gibanju in kapitalizmu podaljšuje življenje.«²³ Slednja misel na nek način celo preseneča, kajti prav v tem času začenjajo RN na svojih straneh z izrazito propagandno kampanjo proti slovaškim komunistom, ki jim očitajo celo madžaronstvo, ter komunizmu nasploh. Če torej RN ukrepe proti jugoslovanskim komunistom vsaj načeloma obsodijo, se SD do njih sploh ne opredeli oz. jih ne komentira, medtem ko jih Slovák celo pozdravi, z njimi soglašata ter jih priporoča in daje za vzgled tudi češkoslovaški vladi.²⁴ Slovák tega leta seveda poroča tudi o smrti kralja Petra, katerega življenje in delo opisuje v zelo pozitivnih in prijaznih tonih, še več prostora pa pokojnemu monarhu nameni SD, v katerem kot podlistek izhaja tudi njegova biografija.²⁵ SD se tudi najbolj posveča Vidovdanski ustavi, pri vseh svojih zapisih in komentarjih pa uporablja izključno termin »jugoslovanski narod«. Z navdušenjem govori o češkoslovaško-jugoslovanskem prijateljstvu, propagira Češkoslovaško-Jugoslovansko ligo ter popularno načelo »Vernost za vernost.«²⁶

In ravno to, tako pogosto poudarjeno prijateljstvo in zavezništvo (tudi v orožju) med ČSR in SHS, bi se iz načel in teorije že konec leta lahko kaj kmalu spremenilo v prakso. Oktobra je namreč zaradi znanih političnih ambicij bivšega cesarja Karla Habsburškega prišlo do mobilizacije v ČSR, čemur je sledila še mobilizacija v kraljevini. Ko je Mala Antanta Budimpešti postavila ultimat, so se zadeve sicer umirile, kljub temu pa se tako ČSR kot Jugoslavija še dolgo nista osvobodili strahu pred morebitno restavracijo Habsburške monarhije, kar je imelo posledice tako v notranji kot zunanji politiki obeh držav.

Dodatno so se recimo zaostriale razmere na relaciji čehoslovakizem – slovaški avtonomizem, katere smo skupaj z jugoslovanskimi paralelami že nakazali, zato v tem kontekstu ne preseneča velik intervju z novim jugoslovanskim veleposlanikom v Pragi, Slovincem dr. Bogumilom Vošnjakom, ki ga je 4. junija 1922 objavil Slovenský Denník. V zvezi z aktualnimi vprašanji Jugoslavije in ČSR je Vošnjak izpostavil nujno sodelovanje tako na gospodarskem kot političnem področju. Govoril je tudi o Jugoslovanskem odboru in Krfski deklaraciji, pri kateri je sam sodeloval kot »predstavnik slovenskega dela našega naroda«, o nujnosti južnoslovanske monarhije, pomenu Vidovdanske ustave, izrazil optimizem pri reševanju jugoslovansko-italijanskih sporov ter kot rešitev jugoslovanskega gospodarstva poudaril predvsem »sistematično in organizirano delo«. Na novinarjevo vprašanje o načrtovanem obisku

²² Slovák, Čo nas spaja s Čechmi, 19. 01. 1921.

²³ Robotniške Noviny, Zostrený režim proti robotnikom v Juhoslávii, 04. 01. 1921; 08. 02., 01. 07., 24. 07., 29. 07., 08. 09. 1921.

²⁴ Slovák, 31. 07., 10. 08. 1921.

²⁵ Slovenský Denník, 18. 08. 1921.

²⁶ Slovenský Denník, 21. 05., 22. 05. 1921.

na Slovaškem (intervju je potekal v Pragi, op. T. K.) je Vošnjak izrazil željo, da bi jo obiskal, saj ima veliko stičnih točk z razmerami v Sloveniji in na Hrvaškem ter dodaja, »da kot rojeni Slovenec dobro razume psihološki položaj, kot je nastal z nastankom nove države.« Besede nekega slovaškega poslanca, ki je v praški skupščini vzkliknil, da je Slovakom šlo pod Madžari bolje, pa tako komentira: »...Ta vzklik, ki je plod mentalitete preteklosti, te preplete preteklosti, ki je hotela uničiti samozavest in bodočnost češkoslovaškega naroda, ni le vaš pojav. Tudi med Slovenci in Hrvati se najdejo takšni čudni ljudje...« Vendar pa Vošnjak v tem ne vidi nič novega in pravi, da je bilo podobno v vseh osvobojenih in združenih državah, kot primer pa navede nostalgijo italijanskega kmeta po stari Avstriji, ki je trajala še dolgo po združitvi Italije. Intervju konča s prepričanjem, da »bodo z močno narodno in državno zavestjo takšni pojavi za vedno izločeni.«²⁷

Seveda takšne in podobne unitaristične izjave luči sveta niso mogle ugledati na straneh Slováka, ki je do nacionalnega vprašanja in imena zastopal diametralno nasprotno stališče. Ta raje ves čas budno in z velikimi simpatijami spremlja hrvaškega voditelja Stjepana Radića in njegovo stranko, s tem v zvezi pa na njegovih straneh že najdemo prve obsodbe Srbov in njihove politike. Kot na primer to, da sta Radić in njegovo ljudstvo nezadovoljna, ker »surovi« Srbi, ki so na nižji kulturni ravni, želijo vladati vsem, pa tudi sami nad sabo. Politiko »originalno« srbske vlade primerja s »češkim imperializmom«, saj stojita na istem temelju, le da so Čehi bolj pretkani, zahodnejši. Nenazadnje, tako Slováček, je tudi v Ženevo vlada SHS poslala samo Srbe, enako pa so storili Čehi, ki so tja poslali Čehe in Čehoslovake, ki slovaškega naroda ne zastopajo.²⁸

Se pa na Slovákovih straneh Slovenci kmalu pojavijo tudi v okviru dosti bolj sproščene in praznične tematike. Ena od številnih rubrik tega časnika je bila tudi Slovenský Orol (Slovaški Orel), ki se je redno posvečala dejavnosti slovaških orlovskih društev, pa tudi njihovemu mednarodnemu sodelovanju. Na orlovski zlet v Brnu, avgusta 1922, so bili med drugimi povabljeni tudi Orli iz Jugoslavije, se pravi iz Slovenije in Hrvaške. Slováček je njihov prihod napovedal že v maju²⁹ in javnost obvestil, da jih namerava v Ružomberku sprejeti sam vodja slovaške katoliške politike Andrej Hlinka.³⁰ O samem poteku zleta časnik izčrpno poroča. Tako naj bi v Brno prišlo 1200 Jugoslovancev na čelu z nadškofom Jegličem, starostom hrvaško-slovenske orlovske zveze dr. Meglerjem ter tajnikom Hrvatske pučke stranke dr. Andrićem,³¹

²⁷ Slovenský Denník, Vyslanec dr. Vošnjak o aktuálních otázkách Juhoslavie a Československa, 04. 06. 1922; prim: Jurij Perovšek, Bogumil Vošnjak in »srbsko-hrvaško-slovenski« jezik, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 257.

²⁸ Slováček, Radić, 29. 04. 1922.

²⁹ Slováček, 27. 05. 1922.

³⁰ Andrej Hlinka (1864–1938), katoliški duhovnik in najpomembnejša oseba slovaškega katolicizma in avtonomizma v času 1. ČSR. V 90. letih 19. stoletja je deloval v madžarski Zichovi ljudski stranki, a se pozneje kot prepričan narodnjak z njo razšel. L. 1906 je pomagal ustanoviti Slovaško ljudsko stranko (SLS), pozornost pa je pritegnil predvsem v zvezi z dogodki v Černovi, ko je bil na političnem procesu obsojen in zaprt. Avreola mučenika, ki je trpel za svoje narodno prepričanje je še povečala njegov prestiž. Čeprav je bil Hlinka tribun slovaške samobitnosti, se je leta 1918 javno izrekel za sodelovanje s Čehi in za razhod z Ogrsko. Po obnovi delovanja SLS je bil znova izvoljen za njenega predsednika, l. 1925 pa je stranka svojemu nazivu dodala tudi njegovo ime. Z zahtevami po samoupravi Slovaške je na lastno pest odpotoval tudi na Pariško mirovno konferenco, kjer ni dosegel ničesar, po povratku pa je bil celo interniran. Osvobodila ga je šele izvolitev za poslanca l. 1920. Vse svoje politično delo v 1. ČSR (poslanec v praškem parlamentu je bil od 1918 do 1938) je Hlinka namenil boju za avtonomijo ter bil gotovo najpriljubljenejši slovaški politik, ki pa si Slovaške ni predstavljal izven okvira skupne, vendar enakopravne ČSR. Umrli je sredi dramatičnih dogodkov na predvečer Münchna, 16. 8. 1938. Eduard NižHanský a kolektív, Kto bol kto za 1. ČSR, QIII, Bratislava 1993 (v nadaljevanju: Kto bol kto za 1.ČSR...), str. 72–76.

³¹ Slováček narobe zapiše, da je Andrić tajnik SLS. (op. T.K.)

odpravo pa je spremljal sam glavni urednik Slovenca Smodej.³² Južnoslovanski gostje so bili navdušeno sprejeti tako v Brnu, kot v slovaškem Ružomberku, kamor jih je po napovedanem programu vodila pot po koncu zleta.

Tam sta jih najprej pozdravila Hlinka in ružomberški župan dr. Mederly, sledil pa je predstavnik gostov, dr. Pirc iz Ljubljane ter si z besedami: »*Prihajamo k vam, da bi videli Ružomberok in Černovo*³³ *in da bi si na tej posvečeni, dragi zemlji nabrali moči, navdušenja in vztrajnosti, potrebnih v boju za narodno in krščansko idejo...*«, pridobil velike simpatije Slovakov.³⁴ Še večje navdušenje in z njim povezan aplavz si je dr. Pirc, ki je bil očitno dežurni govornik Jugoslovanov, zaslužil naslednji dan, ko je zbranemu katoliškemu občestvu spregovoril z balkona ružomberškega magistrata:

»*Ne bojte se, dragi bratje Slovaki moje rdeče srajce. Pod njo bije srce katolika iz Jugoslavije, ki odkriva veliko podobnost med vašimi Tatrami in svojimi gorami, med vašim Vahom in našo Savo. Katoliki v Jugoslaviji stojimo v tej isti bojni Kristusovi fronti kakor vi. Tja so nas postavili enaki ideali kot tudi vas. Tako kot vi, tudi mi nismo čakali obračuna, kot so čakali katoliki v Franciji. Boj smo sprejeli in borili se bomo vse dokler ne uveljavimo življenjsko pravico katolicizma v naši državi. Obljubljamo in obljubite tudi vi vsi, da bomo vztrajali v bojni fronti Kristusovi, dokler ne zmagamo. Bog živi!*«³⁵

Navdušeni Pirc je bil zadolžen še za zdravico na družabnem banketu, ki je sledil in na katerega je bilo povabljenih sedemdeset gostov. Tako tam, kot tudi na celotnih ružomberških svečanostih 19. in 20. avgusta pa so manjkali češki katoliki, tako da so bili navdušenega, na momente celo ekstatičnega poletnega katoliškega druženja deležni zgolj Slovaki, Slovenci in Hrvati.

Najpomembnejši politični dogodek leta 1923 v kraljevini SHS so bile volitve v Narodno skupščino, katere sta med slovaškimi časniki budno spremljala predvsem SD in Slovák. Agrarniški dnevnik pa je še pred volitvami dva članka posvetil dvema izmed nekoč najpomembnejših slovenskih politikov. V prvem spremlja politično vrnitev bivšega kranjskega deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča, njegove politične ambicije in pot v Beograd,³⁶ v drugem pa se poslovi od dr. Ivana Tavčarja, ki ga pisec nekrologa označi za eno najmarkantnejših osebnosti slovenskega političnega življenja ter velikega prijatelja češkoslovaškega naroda in države.³⁷

A nazaj k volitvam. SD spremlja že priprave nanje, prve izide pa objavi pod naslovom »*Volilna zmaga državotvornih strank v Jugoslaviji*«³⁸ Kljub temu dokaj enostranskemu in pretencioznemu naslovu pa časnik v naslednjih številkah dokaj realno oceni volilne rezultate ter se poskuša vzdržati vrednostnih komentarjev.³⁹ A ne za dolgo, saj že v začetku aprila sledi oster protiradičevski komentar o politični situaciji po volitvah. Komentator hrvaškega politika obtoži potvarjanja zgodovine in ščuvanja proti Srbom, glede Radičevega poskusa ustvariti skupni blok s SLS in muslimani pa pravi, da so razlike med Korošcem in Spahom na eni ter Radičem

³² Slovák, Orolský slet v Brne, 12. 08. 1922.

³³ V vasici Černova je leta 1907 prišlo do krvave in odmevne tragedije, saj so madžarski žandarji ubili 15 in ranili več deset slovaških domačinov. Več o tem v: Roman Holec, *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*, Matica slovenská, Martin 1997.

³⁴ Slovák, 22. 08. 1922.

³⁵ Slovák, 23. 08. 1922.

³⁶ Slovenský Denník, 01. 01. 1932; prim: Jurij Perovšek, *Kratko življenje Narodne ljudske stranke*, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 283.

³⁷ Slovenský Denník, 23. 02. 1923.

³⁸ Slovenský Denník, *Volebné vítězstvo štátotvorných strán v Juhoslávii*, 20. 03. 1923.

³⁹ Slovenský Denník, 21. 03. 1923.

na drugi strani prevelike, da bi se prva dva dala tako lahko prikleniti, saj »Korošec, slovenski politik in Spaho, vodja muslimanov sicer sta revizionista, a vendar ob tem patriota in monarhista, ki se ne bojujeta proti kroni, vladi ali proti Srbom, temveč le proti sistemu...«⁴⁰ V drugem zanimivem komentarju naslednjega dne njegov avtor dr. František Kalač razmišlja o jugoslovanskih razlikah ter z velikim optimizmom in upanjem piše o nujnosti razrešitve srbsko-hrvaškega spora, kar je osnova za stabilizacijo Jugoslavije in Srednje Evrope. Poudarja, da je potrebno »odbalkanizirati Balkan, da ne bo več sod smodnika«, zagotavlja pa tudi, da ČSR posebej ne podpira nobene politične stranke v Jugoslaviji, saj ima tako iz razlogov pomena Male Antante kot vseslovenske politike interes za njeno enotnost.⁴¹ S popolno nepristranskostjo uradne češkoslovaške politike, katere eksponent je nenazadnje tudi SD,⁴² se seveda ni mogoče strinjati. A vendarle je časopisu v tem obdobju mogoče priznati vsaj določeno željo po objektivnosti. To nenazadnje potrjujejo tudi naslednji komentarji politične krize v Jugoslaviji, ki ne prizanašajo niti Pašiću, čigar vladno politiko označujejo celo kot poldiktaturo.⁴³

Diametralno obratno in neprimerno bolj enostransko se o jugoslovanskih volitvah na Veliko noč 1923 razpiše Slovák, ki rezultate objavi pod sicer ustreznim naslovom »Zmaga avtonomističnega gibanja v Jugoslaviji«.⁴⁴ Z navdušenjem predstavi jugoslovanske avtonomistične voditelje Korošca, Spaha in Radića, v zvezi z domnevami, da bo vlada posegla po Zakonu o zaščiti države, zaprla avtonomistične voditelje in razpisala nove volitve, pa zapiše naslednje: »Kakorkoli se bodo razmere v Jugoslaviji razvijale naprej, eno ostane neizpodbitno, in to je, da ideja avtonomije zmaguje nad idejo centralizma, specifično narodno uveljavljanje pa zmaguje nad fikcijo enotnega naroda, ki predstavlja smrt za narode.«

Izreden pomen uspeha jugoslovanskih avtonomistov tudi za slovaške avtonomistične težnje pa pričajo naslednje besede: »Zmage avtonomističnega gibanja v Jugoslaviji ne smemo le občudovati, ampak se od njega učiti ter za ohranitev slovaškega naroda takšno zmago uresničiti tudi tu...« Še bolj neposredno je odprto pismo redakcije Slováka na drugi strani iste številke, ki se ga zaradi sporočilnosti, še bolj pa sočnosti spleča prebrati v celoti:

»Bratom Radičevcem in Koroščevcem!

Tisoč štiristo let je minilo od takrat, ko so se Slovaki odtrgali od veje, ki se je iz severne pradomovine Slovanov valila na jug. Na poti smo mi ostali ob vznožju Tater in Karpatov, medtem ko ste vi, naši najbližji sorodniki, nadaljevali naprej proti južnim krajem Evrope. A kljub vsej časovni in prostorski oddaljenosti, smo mi ves čas ohranili spomin na sopripadnost s hrvaškimi in slovenskimi brati v jeziku, običajih in tradiciji. Vseskozi prisotni občutek sloge je zopet oživel v nas danes, ko smo izvedeli, da so bratje Slovenci in Hrvati storili tako velik korak k svoji narodni uveljavitvi. Naša usoda je podobna vaši. Tudi mi hočemo živeti življenje naroda v okviru enotne države, katero tvorimo skupaj s sosodnjim in sorodnim slovenskim narodom, vendar pa trpimo zaradi prekletstva bratskega nesoglasja. Vaš največji politični uspeh nas veseli in nas vzpodbuja. Na predvečer praznika Vstajenja novice o vas v nas krepijo prepričanje o zmagi resnice nad lažjo in o zmagi svobode nad nasiljem. V velikonočnem razpoloženju Vstajenja, vas z najiskrenejšo bratsko ljubeznijo pozdravlja garda borcev za slovaške pravice, zbrana okrog edinega slovaškega dnevnika.«

*Uredništvo Slováka*⁴⁵

⁴⁰ Slovenský Denník, Boj medzi Pašićom a Radićom, 04. 04. 1923.

⁴¹ Slovenský Denník, Juhošlavia a stredná Evropa, 05.04. 1923.

⁴² Agrariki so bili najmočnejša stranka v 1. ČSR in sodelovali v prav vseh vladah, katere so največkrat tudi vodili.

⁴³ Slovenský Denník, 16. 05. 1923.

⁴⁴ Slovák, Vířazstvo avtonomistického hnutia v Juhošlavi, 31. 03. 1923.

⁴⁵ Slovák, Bratom Radičovcom a Koroščovcom, 31. 03. 1923.

Pismo je tako jasno in očitno, da posebnega komentarja sploh ne potrebuje, velja pa opozoriti na trditev uredništva, kako je Slovák edini pravi slovaški dnevnik. Na nek način to tudi drži, saj so bila vsa ostala meščanska glasila usmerjana pretežno iz Prage ter zagovarjala centralizem in čehoslovakizem.⁴⁶

Slovák nadaljuje z intenzivnim spremljanjem politične situacije v Jugoslaviji in se po pričakovanju najbolj posveča narodnemu vprašanju. Slovence poziva k sodelovanju s Hrvati, piše o Pašičevih poskusih pridobiti Korošca v vlado,⁴⁷ maja pa napove 5. shod slovenskih katolikov, ki naj bi potekal med 26. in 28. avgustom. Ob slavospevu katoliški politiki označi pomen shoda ter kot »srečno naključje« napove, da se bodo v istem času v Bratislavi zbrali tudi slovaški katoliki na svojem prvem evharističnem kongresu.⁴⁸ Zanimivo je, da o samem poteku kongresa v Slováku ne najdemo nikakršnih novic, pač pa o njem pišejo RN, ki v skladu s svojo integralistično usmeritvijo izpostavijo predvsem Aleksandrov prihod v Ljubljano ter slavnostni sprevod 40.000 katolikov, ki so »manifestirali za kralja in enotno državo«⁴⁹

Politične situacije v Jugoslaviji RN tega leta ne komentirajo ravno pogosto in raje povzemajo jugoslovanske časopise. Kljub temu pa je opazen odpor do Radića, ki ga celo primerjajo s Tuko,⁵⁰ trnom v očesu (češko)slovaških socialdemokratov. To stališče je povsem razumljivo, če vemo, da je ravno ČSSD nastopala izredno centralistično, slovaške avtonomistične težnje zavračala kot razbijanje države in prevratništvo madžaronov, s podobnimi očmi pa je gledala tudi na jugoslovanske notranje-politične razmere.

Kot da bi stalne jugoslovanske vladne krize, politične zmešnjave in konstantni medstrankarski spori, nenačelna pajdašenja in goljufije, ki pa vsaj navzven niso prinesle nič pomembnega, začele dolgočasiti slovaške opazovalce. Slovaški tisk v naslednjih letih dogodkom v Jugoslaviji ne posveča več tako velike pozornosti (izjema je le Radić in njegova HRSS), sorazmerno s tem pa je slabo zastopano tudi dogajanje v Sloveniji in slovenski politiki.

Leta 1924 je na jugoslovansko stvarnost še najbolj pozoren Slovenský Denník, ki se v julijskem članku o komunistih v Jugoslaviji dotakne tudi Slovenije. Opisuje delovanje komunistov, ki se po razpustitvi partije skrivajo pod okriljem NDSJ ter našteva njihove »teroristične akcije« po Sloveniji. SD opravičuje vladne postopke proti NDSJ, »ki ni nič drugega kot

⁴⁶ Na tem mestu velja opozoriti tudi na prispevek v slovaški literarni reviji Slovenské pohl'ady, ki je izšel leta 1923. V njem Ljubomir Maraković (ki je sicer tako kot Ivan Zorec o slovenski, Slovake obveščal predvsem o hrvaški književnosti in kulturi) pod naslovom Problém juhoslovanskej kultúry (Slovenské pohl'ady, XXXIX, 1923, št. 3, str. 185.) spregovori o razlikah med slovensko na eni ter srbsko in hrvaško kulturo na drugi strani, poudari pa tudi razlike med Hrvati in Srbi, ki se kažejo predvsem v različni vrsti književnosti. Marakovićev članek zveni dokaj antiunitaristično, kar nam priča tudi o tem, da je bilo uredništvo revije Slovenské pohl'ady (SP) dosti bolj »slovaško« orientirano in temu primerno tudi med dopisniki izbiralo ljudi bolj narodne orientacije od tistih, ki so denimo sodelovali s Prúdy. Res pa je tudi, da so bili SP kulturno-literarni časopis, ki se s političnimi vprašanji praviloma ni ubadal in je zato tudi njihov odnos (interes) do Jugoslavije in tamkajšnjega narodnega vprašanja bolj obrobnega značaja.

⁴⁷ Slovák, 06. 04., 24. 04. 1923.

⁴⁸ Slovák, 17. 05. 1923.

⁴⁹ Robotnícke Noviny, 29. 08. 1923; prim: Jurij Perovšek, Peti katoliški shod, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 290,291.

⁵⁰ Vojtech Tuka (1880–1946), univerzitetni profesor, urednik in politik. V slovaško politiko je aktivno vstopil šele po 1. svetovni vojni, po uspešni znanstveni karieri. L. 1920 je postal urednik (pozneje glavni) Slováka ter za HS=S izdelal maksimalistični predlog avtonomije (sprememba ČSR v zvezno unijo, povezano zgolj z osebo predsednika in pa obrambo države v primeru vojne). V 20. letih se je aktiviral pri organizaciji (pozneje prepovedanih) oboroženih oddelkov t. i. »rodobranstva«, prve odkrito fašistične organizacije na Slovaškem. V začetku leta 1928 je javnost razburil njegov članek Vacuum iuris, v katerem je po svoje tolmačil tajno klavzulo Martinske deklaracije. Naslednje leto je bil aretiran in obsojen na 15 let zapora zaradi izdaje domovine. Leta 1937 je bil pogojno izpuščen, v politiko pa se je vrnil ponovno po Münchnu. V obdobju Slovaške republike je bil eden od vodilnih politikov, saj je do bolezn 1944 zasedal funkcijo predsednika vlade in zunanjega ministra. Po vojni ga je narodno sodišče kot vojnega zločinca obsodilo na smrt in obsodbo tudi izvršilo. Kto bol kto... str.196, 197.

filialka III. Internacionale«, prostor pa izkoristi še za kritiko slovenskih klerikalcev: »...Agresivnost teh rdečih elementov pa bi gotovo ne bila tako velika, če ne bi tamkajšnji klerikalni tisk sistematično ščuval proti vsemu, kar ni klerikalno, ter se odkrito povezoval in istovetil z akcijami, katerih cilj je spodkopavati red in konsolidacijo ter širiti nemir med ljudstvom...«⁵¹

Sicer v tem letu SD spremlja tudi vse Radićeve korake ter (dober mesec po pogovoru s takratnim premierom Davidovičem) objavi tudi intervju z njim,⁵² ostro pa obsodi tudi fašistične pojave v Jugoslaviji, oz. organizacije kot so ORJUNA, SRNAO in HANAO obtoži, da namesto boja za konsolidacijo države, ščuvajo k bratomornim spopadom.⁵³

V daljšem članku o razmerah v Jugoslaviji junija 1924 prvič spregovori tudi glasilo komunistov *Pravda Chudoby*.⁵⁴ Članek se posveča predvsem razmeram na Hrvaškem, včlanitvi HRSS v kmečko internacionalo, Radićevemu obisku SSSR, gospodarski krizi ter nezadovoljstvu Slovencev in Hrvatov, »ki so dosti bolj izobraženi od Srbov« in ki enako kot Dalmatinci menijo, da jim je v Avstro-Ogrski šlo bolje kot pa v SHS. Članek tudi obsodi srbsko vlado zaradi pregona delavskih organizacij ter ji očita, da svoje fašiste – orjunaše provocira proti vsakomur, ki se proglasi za republikanca ali socialista.⁵⁵ Članki podobnega antivladnega in antisrbskega tona se vrstijo tudi v naslednjih mesecih, naklonjenost Radiću in Hrvatom pa je moč razložiti predvsem z njegovim takratnim koketiranjem z boljševiki oz. sodelovanjem v kmečki internacionali.⁵⁶

Pravda junijskih trboveljskih dogodkov sploh ne omenja, kratko novico o tem, povzeto iz Ljubljane, pa objavijo *Robotničke Noviny*, ki *ORJUNO* sicer označijo za fašistično organizacijo, vendar pa o njej ne napišejo nič podrobneja.⁵⁷

Volitve v Narodno skupščino februarja 1925⁵⁸ spet vzbudijo večji interes slovaškega časopisja, čeprav manj kot tiste iz leta 1923. Predvsem *Slovenský Denník* in *Slovák* precej prostora namenjata že predvolilnim dogodkom (razpust HRSS, Radićeva aretacija, predvolilni shod dr. Korošca),⁵⁹ rezultate volitev pa, kot smo že navajeni, tolmačita povsem nasprotno. Tako SD poudarja Pašićev uspeh ter absolutno večino, ki jo ima skupaj s Pribičevićem, *Slovák* pa predvsem uspeh SLS.⁶⁰ Oba spremljata tudi zmedo, nastalo po volitvah.

Zanimiv je predvsem članek v *Slováku* z naslovom »*Dr. Korošec proti jugoslovanskemu aparatu*«, v zvezi z obtoževanjem voditelja SLS s strani vladnega lista *Samouprava* za protustavno izjavo. Korošec naj bi dejal, da mu ni znana izbena institucija, urad in oseba v Jugoslaviji, ki bi hotela sanirati sedanjo situacijo, »saj so vsi od zgoraj navzdol podivjani.«⁶¹

Slovák tega ne komentira, pač pa že naslednji dan objavi izrazito protipašićevsko nastrojeni članek, v katerem zatrdi da bo Pašićev režim opisoval zmeraj takšnega, kakršen je v resnici. »*Žali bog danes o njem ne moremo napisati nič dobrega.*«⁶²

Slednji sestavek je izzval reakcijo slovaških socialdemokratov. *Robotničke Noviny* se od njega namreč distancirajo, vendar pa se zdi, da so se za to gesto odločile bolj zaradi

⁵¹ *Slovenský Denník*, Komunisti v Juhoslavii, 17. 07. 1924.

⁵² *Slovenský Denník*, 31. 08., 03. 10. 1924.

⁵³ *Slovenský Denník*, Fašizmus v Juhoslavii, 07. 11. 1924.

⁵⁴ *Pravda Chudoby*, glasilo KSČ za Slovaško. V letih 1920–21 je izhajala v Ružomberku, 1922–24 v Vrútkach, 1925 v Ostravi, med 1932–35 pa v Bratislavi in sicer do trikrat tedensko. Vmes, med 1925 in 1932 je pod naslovom *Pravda* izhajala v Ostravi in Pragi. Med drugimi sta bila njena urednika tudi Klement Gottwald in Laco Novomeský.

⁵⁵ *Pravda Chudoby*, 30. 06. 1924.

⁵⁶ Prim: Jože Pirjevec, *Jugoslavija (1918–1992)*, Lipa, Koper 1995, str. 38–40.

⁵⁷ *Robotničke Noviny*, 04. 06. 1924.

⁵⁸ Prim: Bojan Balkovec, *Predčasne volitve, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941*, str. 306.

⁵⁹ *Slovák*, 13. 01., 04. 02. 1925; *Slovenský Denník*, 03. 01., 04. 02., 08. 02. 1925.

⁶⁰ *Slovák*, 10. 02. 1925; *Slovenský Denník*, 10. 02., 11. 02. 1925.

⁶¹ *Slovák*, *Dr. Korošec proti juhosl. aparátu*, 20. 02. 1925.

⁶² *Slovák*, *Naš odkaz Pašićovi*, 21. 02. 1925.

kontriranja klerikalcem, kot pa zaradi samega nestrinjanja z napisanim. RN pišejo še o marčevskem preobratu v Radičevi politiki, njegovo nadaljnje politično delovanje, kakor tudi z njim povezane vladne spremembe, pa v naslednjih mesecih spremlja predvsem Slovenský Denník.

Leta 1925 zasledimo še en zanimiv članek v že omenjeni literarni reviji Slovenské pohl'ady, le da tokrat izpod slovaškega peresa. Literarni kritik in publicist Jano Igor Hamaliár v recenziji knjige Frana Erjavca Slovenci zelo razumevajoče piše o slovenski realnosti, predvsem o razbitju narodnega telesa med različne države in Slovence primerja s Slovaki. Za slednje pravi, da v mnogo čem ne poznajo jasnih in gotovih poti, po katerih bi stopali k narodnemu idealu, ki prav tako ni točno določen. Hamaliár pravi, da so Slovacom lahko Slovenci z idejo Zedinjene Slovenije in samouprave v okviru Jugoslavije učitelji, zato se morajo Slovaki zanje bolj zneniti in jih opazovati. Avtor se tudi pritožuje, da je informacij o slovenski literaturi premalo, saj bi se morali tudi slovaški slavisti zgledovati po Slovencih. Smatra, da je tudi premalo prevodov v slovaščino, Cankarja še denimo sploh ni videl prevedenega. Za začetek boljšega sodelovanja in medsebojnega povezovanja Hamaliar predlaga predvsem navezavo ožjih stikov med maticama v Martinu in Ljubljani.⁶³

Leta 1926 interes slovaškega političnega časopisja za razmerami v Jugoslaviji ter s tem tudi Sloveniji precej usahne. Člankov o jugoslovanskih razmerah je malo, pa še ti se tičejo v glavnem zunanje politike in so zajeti v širšem kontekstu (jugoslovansko-bolgarski konflikt, jugoslovansko-grški spori...) Še največ prinašajo oktobrske številke Slováka, ki primerjajo Slovake in Hrvate (včasih kot nekaj podobnega tudi Slovence) ter narodnostno zatiranje v ČSR in SHS,⁶⁴ medtem ko Pašičeva smrt najbolj odmeva na straneh SD.⁶⁵ Pač pa češkoslovaški ali bolje rečeno čehoslovakistični pogled na narodno vprašanje v Jugoslaviji zelo lepo pona- zarja predavanje univerzitetnega profesorja dr. Karla Kadleca na slovaški sekciji Češko- slovaško-jugoslovanske lige v Bratislavi 24. aprila 1926, ki ga je v celoti objavil eden najbolj branih literarnih časopisov tega časa Prúdy.⁶⁶ Kadlec najprej opiše zgodovinski razvoj Slo- vencev, Hrvatov in Srbov vse od srednjega veka do zedinjenja, ter pri Slovencih poudari predvsem deželno razdrobljenost, germanizacijo ter pomen domače inteligence v tako težkih okoliščinah. Prizna stalni interes Srbov po obnovitvi velikega cesarstva na Balkanskem polotoku, pri opisovanju zblíževalnih idej in sodelovanja med južnoslovanskimi narodi pa se

⁶³ Slovenské pohl'ady, XLI, 1925, št. 3, str. 186.

⁶⁴ Slovák, 15. 10. 1926.

⁶⁵ Slovenský Denník, 11. 12. 1926.

⁶⁶ Prúdy (Tokovi) so začeli izhajati leta 1909 kot glasilo napredne, liberalne mladine, mladih hlasistov, po njej imenovanih prúdisti. Pozornost nove revije je bila posvečena predvsem študentski mladini, združevala pa naj bi slovaške študente in izobražence, razkrojljene po različnih mestih monarhije. Predvsem mladino naj bi vzgajala tako, da bi ta potem tudi sama širila narodno idejo med ostalim ljudstvom.

Prúdy so bili prvenstveno literarna revija, poleg tega pa so svoje strani namenjali tudi ostalim kulturnim in umetniškim temam in zvrstem ter gospodarskim in političnim vprašanjem in problemom. Revija je propagirala ideje T. G. Masaryka ter vse do razpada monarhije ohranjala izrazit narodnoobrambni, protimadžarizacijski in antikle- rikalni značaj. Po letu 1918 se je večina prúdistov pridružila čehoslovaško in centralistično orientiranim političnim strankam, predvsem agrarni ter v njih zasedla dokaj visoka in pomembna mesta. Njihov glavni cilj – nacionalna osvoboditev Slovakov v tesni povezavi s Čehi, je bil z nastankom 1. ČSR dosežen, Prúdy pa v novi državi pristanejo na pozicijah čehoslovakizma oz. ohranjanja stabilnosti in enotnosti države. Tudi v odnosu do drugih držav, v prvi vrsti do kraljevine SHS oz. Jugoslavije, je opazno zastopanje uradnih stališč Prage. Razumljivo je, da zagovorniki enega, češkoslovaškega naroda niso mogli imeti preveč razumevanja za različne »separatistične« in avtonomistične težnje posameznih jugoslovanskih narodov in so (seveda po lastnem vzorcu) v unitarizmu in narodni enotnosti videli pogoj oz. možnost državne stabilnosti in učvrstitve tudi za zavezniško kraljevino. Več o tem v: Tone Kregar, Slovaško literarno časopisje o Slovencih 1918–1938 (v nadaljevanju: Kregar, Slovaško literarno časopisje...), Diplomska naloga na Oddelku za zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 1997, str. 23–25; Djiny Československé žurnalistiky, II. díl, F. Ruttkay, Slovenský periodický tisk do roku 1918, Novinář, Praha 1984, str. 137, 138.

ne izogne niti medsebojnim sporom, predvsem med Srbi in Hrvati na začetku 20. stoletja. Pozdravi željeno združitev »bratov« in obžaluje, da je veliko Slovencev in Hrvatov ostalo oz. prišlo pod Italijo. Vendar pa, tako Kadlec, so narodi v novo državo prinesli tudi dosti nepotrebnega balasta, saj jih je različna zgodovina tako razcepila in odtujila, da bodo šele po dolgem času lahko izginile te, sicer majhne razlike. Avtor zagovarja predvsem versko zблиžanje in pravi, da mora jugoslovanskemu katoliku postati jugoslovanski pravoslavac bližji kot pa tuji katolik. Normalno se mu zdi, da se narodi ne morejo in nočejo odreči svojim nacionalnim imenom, saj vsako od njih v zgodovini nekaj pomeni, kako bo s tem v prihodnje pa je spet težko napovedati. Nujen pogoj za zблиževanje narodov in njihovo enotnost vidi v gospodarski trdnosti, kajti dobra gospodarska politika bo nujno zmanjšala gospodarske, socialne in ostale razlike. Kar se tiče državne ureditve svetuje, da je »...treba najti zlato srednjo pot med centralizacijo in decentralizacijo. Centralizacija se mora tikati predvsem Srbov in Hrvatov, saj je to en narod. Varovati se morajo vsega, kar bi lahko užalilo drugega in podpirati to, kar zблиžuje...« Po njegovem mnenju stranke ne bi smele biti organizirane na osnovi dežele in vere, temveč na podlagi skupnih programov, odločno pa zavrača tudi možnost nastanka kakršnekoli hrvaške republike v Jugoslaviji, denimo kmečke ali pa boljševisistične.⁶⁷ Kadlec razume, da je Hrvatom težko pozabiti svojega bana in se Slovincem ločiti od svojih deželnih zborov, vendar pa pravi, da imajo sedaj skupni SHS parlament. Srbsko prvenstvo v državi, ki Slovincem in Hrvatom seveda ne ustreza, opravičuje kot logično posledico dejstva, da imajo za nastanek države Srbi največ zaslug. Po drugi strani pa te opozarja, da sta k temu tudi ostala naroda prispevala, kolikor je bilo v njuni moči. Poleg tega Kadlec opozarja, da ni odločilno vprašanje minulih zaslug, saj naj odločajo le zasluge v prihodnosti.

Kot je iz članka razvidno, skuša avtor objektivno razložiti situacijo v Jugoslaviji in razloge zanjo, za odpravo problemov pa vsaj okvirno ponuja tudi konkretne rešitve. Tudi pri njem opazimo nejasnost terminov, saj enkrat Slovence označi kot narod, drugič spet kot pleme, medtem ko je pri Srbih in Hrvatih še bolj nedosleden. Če upoštevamo podobno terminološko zmedo v teh časih tudi na jugoslovanski in celo slovenski strani, mu tega niti ne moremo zameriti. Vseeno pa je iz prispevka razvidna težnja po čim večji, tako kulturni kot nacionalno-politični enotnosti Jugoslovancev oz. stopitev kulturno-zgodovinsko različnih in razdeljenih Srbov, Hrvatov in Slovencev v en, državni, jugoslovanski narod. To naj bi bila naloga vsakega prebivalca ali kot pravi Kadlec: »Vsa tri plemena morajo tekmovati v naporih, da bi iz različne mase prebivalstva vstal kulturno enotni narod, ta cilj pa bo z dobro voljo ter žrtvovanjem vsakega posameznika nekoč prav gotovo dosežen.«⁶⁸

Tudi naslednje leto ne prinaša nič pretresljivega. Volitve so ocenjene v stari maniri (Robotniške Noviny še posebej poudarijo Koroščekov poraz in Kramerjevo zmago v Ljubljani),⁶⁹ o Slovincih pa še pred tem zopet največ piše Slovák. Aprila pohvali »modro« politiko SLS, ki je z vstopom v Uzunovičev vlad (ki pa je takrat že padla) že dosegla »blagodejne« učinke za Slovence, ki se kažejo v železniškem prometu, lokalni samoupravi in ljubljanski borzi.⁷⁰ Maja napove Slovák kongres SLS v Ljubljani, »na katerem bodo (SLS, op. T.K.) zavzeli stališče do sedanje vlade, v katero SLS ni bila povabljena...«⁷¹

⁶⁷ S temi besedami avtor verjetno meri na Radičevu politično povezovanje z Moskvo in pristop HRSS k »zeleni internacionali« l. 1924. V teh letih je namreč uradna Praga zastopala izredno odklonilno stališče do SZ.

⁶⁸ Prúdy, X, 1926, št. 5–6, str. 289–303.

⁶⁹ Robotniške Noviny, 14. 09. 1927.

⁷⁰ Slovák, 22. 04. 1927.

⁷¹ Slovák, 07. 05. 1927.

* * *

Povolilna pomiritev in spajdašenje Radića in Pribičevića ter nastanek KDK novembra 1927⁷² močno preseneti tudi tujo javnost in še posebej Slovák (ta takrat dosti piše o jugoslovansko-francoski prijateljski pogodbi in v zvezi z njo povzema Politikin intervju s Koroščem)⁷³ se temu ne more in ne more načuditi. Ko se po drugi strani Korošec poveže z Vukičevićem in SLS zopet vstopi v vlado, pa začudenje preraste v sila neprijetno zadrego. Jugoslovanski avtonomistični blok, ki ga je uredništvo Slovák dotlej brezrezervno podpiralo, se je s tem namreč dokončno razcepil in večinski stranki »jugoslovanskih katoliških bratov«, pred tem deležni nedeljivih simpatij in zatiskanja oči pred medsebojnimi spori, sta se znašli na popolnoma nasprotnih bregovih.⁷⁴ Ta Slovákov problem se v burnem letu 1928 seveda le še poveča.

Prvi dogodki v tem letu, ki mu prav vsi dnevniki posvetijo večjo pozornost, so bile demonstracije proti ratifikaciji Nettunskih konvencij in obenem obtožba KDK, da je notranji minister Korošec kriv za krvave spopade na njih in da naj zato odstopi. Še preden se je prah v zvezi s tem polegel, je v javnost udarila novica o streljanju v skupščini,⁷⁵ katere delo in zasedanja so v predhodnih dneh tudi slovaški dnevniki budno spremljali. Vsi brez izjeme obsodijo in podrobno opišejo zločin Puniše Račića, v razlagah in komentarjih tragičnega dogodka pa si že niso več povsem enotni. Slovenský Denník se v stilu uradne politike vede zelo diplomatsko in obsodi »gnusni zločin«, kateremu pa, kot pravi, se čudijo predvsem tisti, ki Jugoslavije ne poznajo in »nanjo gledajo kot na kakšno drugo evropsko državo«. Podobno kot jugoslovansko provladno časopisje⁷⁶ SD za zločin jasno obtoži le posameznika, poudari da je Puniša Račić to storil na lastno pest in s tem zavrne kakršnikoli sum o vpletenosti vladnih krogov. Dogodek označi kot škodljiv za vse Slovanstvo, izrazi pa tudi vero v lepšo jugoslovansko bodočnost.⁷⁷ Zanimiv je tudi komentar dva dni pozneje, ki opisuje odnos SD do jugoslovanske situacije. Pisec pravi, da jim Srbi očitajo, da so na hrvaški strani, medtem ko v Zagrebu trdijo ravno obratno. Omenjene očitke komentator zavrne z naslednjimi besedami: »V resnici imamo enako radi tako Srbe, Hrvate kot Slovence, v celoti pa smo se trudili ostati v svoji ljubezni objektivni.« Na komplicirano situacijo opozori tudi z izjavo nekega češkoslovaškega politika in poznavalca jugoslovanskih razmer, ki je pred časom rekel, da je najhuje to, da imata v Jugoslaviji obe strani prav. Sicer pa so SD najbolj motile nekatere že omenjene Radićeve izjave o tem, da je bilo v času Avstro-Ogrske boljše in da narodi pod srbskim režimom nimajo niti najprimitivnejših ljudskih pravic. Po drugi strani pa časnik Srbom očita, da nočejo nič vedeti o hrvaških zaslugah za državo in Hrvate direktno obtožujejo izdaje domovine.⁷⁸

»Strelji v skupščini so direktni nasledek političnega kaosa, ki ga preživlja jugoslovanska notranja politika po Pašičevi smrti.«⁷⁹ S temi besedami označi streljanje v skupščini Slovák, ki zopet začne primerjati razmere v obeh državah, Slovake s Hrvati, Radića s Hlinko, Pribičevića, ki je spoznal zmoto centralizma pa s Hodžo.⁸⁰ Posebne simpatije so namenjene KDK

⁷² Prim: Jurij Perovšek, Kmečko demokratska koalicija, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 326.

⁷³ Slovák, 11. 11. 1927.

⁷⁴ Slovák, 06. 12. 1927.

⁷⁵ Prim: Jurij Perovšek, Strelji v narodni skupščini, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 331.

⁷⁶ Prim: Slovenec, 21. 06. 1928.

⁷⁷ Slovenský Denník, Belehradský zločin, 22. 06. 1928.

⁷⁸ Slovenský Denník, 24. 06. 1928.

⁷⁹ Slovák, 22. 06. 1928.

⁸⁰ Milan Hodža (1878–1944), ustanovitelj in utemeljitelj agrarnega gibanja na Slovaškem. Kot minister je vodil različne resorje večih češkoslovaških vlad, med 1935 in 1938 pa je bil tudi edini ministrski predsednik slovaškega rodu. Čeprav eden od voditeljev agrarne stranke, ni bil pristaš trdega centralizma in mu je nasprotoval predvsem v zvezi z jezikovnimi in administrativnimi vprašanji. V 30. letih je nastopil s koncepcijo slovaškega regionalizma, ki je zanj pomenila obrambo specifičnih slovaških gospodarskih interesov in decentralizacijo javnopolitičnega življenja.

(omenja se pristop »visokocenjenega in delavnega« slovenskega politika dr. Žerjava), ki se trudi okrepiti kraljevino SHS »tako gospodarsko kot npravno«.⁸¹

Tega leta dogodke v Jugoslaviji spremlja tudi komunistična Pravda, ki najprej kritizira Nettunske konvencije, v notranjepolitičnem konfliktu pa se postavi na Radićevo stran.⁸² Simpatije do hrvaškega liderja izvirajo predvsem iz njegovih, leta 1924 izrečenih besed, ko je dejal, da je bila njegova stranka ustanovljena iz malih kmetov, večinoma komunistično orientiranih in dejstva, da je v njegovi stranki našlo zatočišče precej komunistov. Pravda še poudari, da sam Radić sicer nikoli ni bil komunist, pač pa je imel prijateljski odnos s Sovjetsko zvezo.⁸³

Ogorčene so tudi, sicer tradicionalno Radiću najmanj naklonjene Robotničke Noviny. Vodjo HSS sicer označijo za velikokrat grobega in brezobzirnega, istočasno pa obsodijo zločin in dejstvo, da dan po tem ko so grozili z nasiljem, poslanci v skupščini hodijo z revolverjem. Prav tako vladi, »... ki se bo pred javnostjo težko očistila...« očitajo, da bi morala biti bolj objektivna, saj »...opozicija tudi ni bila takšna, da z njo ne bi bil možen nikakršen dogovor.«⁸⁴

Slovaško časopisje budno spremlja dogodke po 22. 06. ter poskuse politične konsolidacije, močno povezane z imenom dr. Antona Korošca. Ko ta konec julija sestavlja novo vlado,⁸⁵ izzove predvsem kritike hrvaške opozicije, ki jih prenaša tudi slovaški tisk. Robotničke Noviny povzemajo očitke, da je s tem, ko je stopil na čelo vlade »...spodbil trditve Hrvatov, da so vsi nesrbski deli Jugoslavije v slabšem položaju od Srbije«,⁸⁶ Slovák pa piše, da so Hrvati proti Korošču tudi zato, ker ga smatrajo za »zakrinkanega namestnika radikalov«, s katerimi je SLS povezana s t. i. Blejskim paktom.⁸⁷

Lonček pristavi še Slovenský Denník, v katerem šef srbskih kmetijcev Jovanović kritizira vlado, Korošču pa očita sovraštvo do HSS in ga krivi za krvave demonstracije, premalo vloženega truda v zbližanje sprtih skupin v skupščini, premajhno poznavanje razmer po celi Jugoslaviji in ne zgolj v Sloveniji ipd.⁸⁸

Poročila o nezadovoljstvu s Koroščevo vlado se vrstijo, RN in Slovák pa pišeta tudi o Predavčevih napadih nanj. Hrvaškemu poslancu Josipu Predavcu naj bi Korošec leta 1924 rekel, da Slovenci kot kulturni narod ne morejo živeti s Srbi, da je v stalnih stikih z zastopniki tujih sil na Dunaju in da Slovencem ne preostane nič drugega, kot pripojiti se Italiji, ki jim bo zagotovila narodne pravice in dala avtonomijo. Korošec je vse to seveda zanikal oz. označil za »neutemeljene govorice«.⁸⁹

Sicer se Slovák v zvezi z konfliktom med Hrvati in Koroščem zaenkrat vzdrži kakršnihkoli obtožb in skuša biti nepristranski. V članku »Korošec poziva Hrvate v Beograd«⁹⁰ pa piše, da

Po Münchenskem diktatu je odstopil s položaja premiera, emigriral ter skušal po svoje organizirati odpor. L. 1944 je osamljen, utrujen in bolan umrl v ZDA. Prim: Tone Kregar, Milan Hodža in Srednja Evropa, Zgodovina za vse, VI/1999, št. 1.

⁸¹ Slovák, K udalostiam juhoslovanským, 26. 06. 1928.

⁸² Pravda, 22. 06., 17. 08. 1928.

⁸³ Pravda, 23. 06. 1928.

⁸⁴ Robotničke Noviny, 22. 06. 1928.

⁸⁵ Prim: Jurij Perovšek, Slovenec na čelu jugoslovanske vlade, Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941, str. 332.

⁸⁶ Robotničke Noviny, Slovinský klerikál predsedom vlády v Juhoslávii, 29. 07. 1928; Zanimivo je, da tudi v nadaljnjem spremljanju krizne situacije v Jugoslaviji Robotničke Noviny pred Koroščevo ime nikoli ne pozabijo dopisati nazivov kot »prelat«, »pater« ali »duhovnik«, kar nosi v tem časopisu nujno slabšalni prizvok in je neposredno povezano z antiklerikalno politiko češkoslovaške socialdemokracije.

⁸⁷ Slovák, 28. 07. 1928.

⁸⁸ Slovenský Denník, 02. 08. 1928.

⁸⁹ Robotničke Noviny, 03. 08. 1928; Slovák, 04. 08. 1928.

⁹⁰ Slovák, 04. 08. 1928.

je kralj s postavitvijo Korošca na čelo vlade napravil dobro potezo, vendar se kot kaže Korošec drži programa prejšnje vlade in ne povzema korakov za razjasnitev situacije. Polemike okrog nove vlade je za nekaj časa utišala Radičeva smrt in dogodki v zvezi z njo.

Slovák in Slovenský Denník pišeta o pokojnem vse najlepše, manj diplomatsko ter z ostrejšimi besedami pa se na Radičevo življenje in delo ozrejo Robotničke Noviny. Označijo ga kot zelo protislovno osebo, ki se je že ob nastanku Jugoslavije postavila na separatistične pozicije. Njegovo tragiko vidijo v tem, da si je znal pridobiti množice, ki pa jih ni znal voditi. Očitajo mu spremenljivo ravnanje, pri katerem se nikoli ni vedelo, kaj pravzaprav hoče ter preobrat iz navdušenega pristaša Habsburžanov v zagretega republikanca. Dodajajo še, da Radič ni znal izkoristiti svoje moči niti v dobro Jugoslavije niti v prid Hrvatov ter upajo, da se bo z njegovo smrtjo v Jugoslaviji in na Balkanu končalo »*uporniško obdobje*«. ⁹¹

Krizni situaciji se slovaški tisk posveča tudi naprej. Robotničke Noviny sicer še najmanj, Slovenský Denník pa poroča o napadih na premiera iz vseh strani in decembra napoveduje, da bo Korošec najbrž v kratkem odstopil. ⁹² Septembra 1928 pa prvič, čeprav zelo previdno, Korošca kritizira tudi Slovák. Komentator se sprašuje, kako lahko hrvaški katoliški duhovniki obsojajo politiko rimokatoliškega duhovnika Korošca. Ti mu očitajo, da ne stori nič v obrambo katoliške cerkve pred posrbljenjem in navedejo primer iz Sente, ko se Korošec ni zavzel za nadaljnjo gradnjo katoliške cerkve, ki je srbska manjšina v kraju ni dovolila. Pisec komentarja opozori tudi na dejstvo, da se s Korošcem ne strinjajo niti vsi slovenski duhovniki, za razumevanje teh razmer pa ponuja razlago, da je Korošec izšel iz politične šole stare Avstrije, kjer brez stalnih kompromisov ni bilo mogoče delati politike. »*Glavna stvar pri tem je obdržati se na oblasti za vsako ceno. To pa je skoraj vedno na škodo celote, pa čeprav morda godi osební nečimrnosti.*« ⁹³ Slovák še v istem mesecu predstavi slovensko in hrvaško časopisje ter izpostavi priljubljenost in branost Jutra, napove pa tudi obisk takratnega češkoslovaškega ministra za zdravstvo, sicer enega voditeljev HSL'S in poznejšega predsednika Slovaške republike, dr. Tisa v Jugoslaviji. ⁹⁴ Zadnji obsežnejši prispevek v tem letu posveti Slovák položaju katoliške cerkve v Jugoslaviji. Nov vladni predlog šolske reforme (verouk naj bi po novem učili posvetni učitelji in ne duhovniki kot doslej) je izzval konflikt med SLS in radikali ter demokrati, v katerem se je Korošec ponovno znašel v paradoksalni situaciji. Slovák navaja besede poslanca SLS Kremžarja, ki je med drugim dejal, da je »*položaj katoliške cerkve sistematično spodkopavan*« ter zahteval škofovo kontrolo nad učenjem verouka oz. da šolski minister imenuje le tiste učitelje verouke, ki jih predlaga škof. Slovák tudi zapiše, da so radikali prepričani, da bo SLS popustila in rajši ostala v vladi, zadeve pa sicer preveč ne komentira, čeprav je razvidno, katero stran v konfliktu podpira. ⁹⁵ V zadnjih dneh iztekajočega leta 1928 se tako v jugoslovanskih razmerah kot slovaškem tisku, ki o njih poroča, pojavi umirjenost, ki pa se kmalu izkaže zgolj za zatišje pred viharjem.

* * *

Z avtoritarnim posegom, s katerim si je obetal prekiniti vse bolj kaotično realnost, se je jugoslovanski kralj v začetku januarja 1929 pojavil na naslovnih večine evropskega tiska, Jugoslavija pa je postala osrednja politična tema, ki je še posebej odmevala v srednjeevropskem prostoru. Zato ji vsaj v prvi polovici januarja tudi celotno slovaško časopisje posveča

⁹¹ Robotničke Noviny, 10. 08. 1928.

⁹² Slovenský Denník, 08. 12. 1928.

⁹³ Slovák, 14. 09. 1928.

⁹⁴ Slovák, 19. 09., 21. 09. 1928.

⁹⁵ Slovák, 18. 12. 1928.

glavno pozornost. Oba glavna meščanska časopisa, klerikalni Slovák in liberalni Slovenský denník sta kot vedno zelo previdna pri vrednotenju in ocenjevanju diktature ter nadaljnjeta s staro usmeritvijo, za katero velja, da je treba zadeve ocenjevati politično previdno, počasi in pa v okviru širšega domačega in mednarodnega konteksta.

SD »*zgodovinskemu preobratu v jugoslovanski politiki*« nameni skoraj vso naslovno stran. Predstavljeni so razlogi za uvedbo diktature in poudarjeno je, da kralju po tako dolgotrajni in globoki krizi ni preostalo nič drugega, če je državo hotel rešiti. Opisana je tudi nemoč zadnje, Koroščeve vlade, katere mandatarja sicer vzamejo v bran kot žrtev zla, ki se je nakopičilo v Jugoslaviji. Imel naj bi namreč dobre namene, a premalo podpore celo med svojimi, zato se je zatekel k strogi uporabi zakona, ki je vodila v teptanje demokratičnih pravic. Tudi zato se bo »*Koroščevo vlado v politični zgodovini poprevratne Jugoslavije komaj kdaj lahko spominjalo po dobrem*«. SD predstavi novo vlado, objavi celoten Aleksandrov proglas ljudstvu, dotakne pa se tudi odmevov iz Beograda in Zagreba, vključno z znano Mačkovo primerjavo »*razkopčanega lajbeka*«⁹⁶ V teku naslednjih mesecev časnik poroča o prvih pojavnih oblikah diktature, na katere gleda razumevajoče, hvali pa tudi Živkovićevo vlado, ki jo označi kar za »*vlado dela*«. ⁹⁷ Pozdravi preimenovanje države v Jugoslavijo (Slovenský denník si že pred tem ni delal večjih tozadevnih problemov) ter administrativno reformo z oblikovanjem banovin, s čemer so po njegovem pisanju povsod zadovoljni, pa tudi bani so »*najboljši od najboljših*«. ⁹⁸ Čedalje bolj so na njegovih straneh prisotne tudi novice, komentarji in pa obsodbe hrvaško-ustaških terorističnih akcij v Jugoslaviji, za katere je značilno nekritično povzemanje beograjskih poročil in pa direktno obtoževanje novega hrvaškega voditelja Mačka, da je vanje vpleten oz. da celo stoji za njimi. ⁹⁹ Da pa SD še naprej ostaja zvesto glasilo uradne češkoslovaške politike, ki se, čeprav z godrnjanjem, slej ko prej sprijazni z vsako oblastjo v prijateljski in zavezniški Jugoslaviji, pa naj bo ta še tako nedemokratična, dokazuje uvodni komentar ob 11. obletnici ujedinjenja in jugoslovanskem državnem prazniku. V njem se uvodničarju dr. Františku Kalaču zapiše, da je »...*ogromne prednosti aktualne vladavine v Jugoslaviji mogoče spoznati le v primerjavi s tem, kar je bilo prej. Nikogar ni v Jugoslaviji-pa tudi ne med njenimi prijatelji, ki bi si želel nazaj razmere izpred enega leta...*«. Ob zagovarjanju diktature avtor zatrjuje, da zanjo ni bilo nikakršne želje iz vrha (Aleksandra označi za idealnega vladarja), prav tako pa tudi ni v skladu s srbsko demokratično tradicijo ter »*junaštvom in ljudskostjo*« srbskega vojaka v 1. svetovni vojni. Skratka, potrjuje že v začetku postavljeno hipotezo, da je bila uvedba diktature nujna in da je tako tudi najbolj prav. ¹⁰⁰

Slovák, čigar strani so to leto polne predvsem znane in razvpite afere Tuka, ¹⁰¹ prav tako previdno in s precejšnjo mero naklonjenosti opazuje uvedbo diktature in njene posledice. Zato najraje povzema jugoslovanski tisk, med drugim tudi Slovenca, ki je vsaj na začetku »*navdušen*« nad kraljevo odločitvijo in poudarja, da je Anton Korošec tako v očeh jugoslovanskega ljudstva kot v kraljevih očeh človek, na katerega je treba staviti upe za bodočnost. ¹⁰² Na kraljevi akt poskuša Slovák gledati predvsem kot nujni ukrep, s katerim je bilo potrebno presekati gordijski voz, predvsem kar se tiče srbsko-hrvaških odnosov. Sicer pa po lastnih besedah diktature ne more ne hvaliti, ne obsojati. Hvaliti ne zato, ker je diktatura nekaj protiljudskega, obsojati pa ne iz že prej omenjenih »*potrebni*« razlogov. ¹⁰³ Slednjemu velja dodati

⁹⁶ Slovenský denník, Král' Aleksander zasiahol; Historický obrat v juhoslovanskej politike, 08. 01. 1929.

⁹⁷ Slovenský denník, 21. 02. 1929.

⁹⁸ Slovenský denník, 09. 09. 1929.

⁹⁹ Slovenský denník, 19. 11., 24., 28., 29. 12. 1929.

¹⁰⁰ Slovenský denník, Juhoslovanská jednota, 01. 12. 1929.

¹⁰¹ Glej opombo 50.

¹⁰² Slovák, 13. 01. 1929.

¹⁰³ Slovák, 17. 01. 1929.

še ves čas prisotne, v kasnejšem obdobju pa še posebej izrazite simpatije slovaških klerikalcev do vsakršne avtoritarnosti, ki pa seveda ne sme biti usmerjena proti njihovim ideološkimi postulatoma. Kot že rečeno, pa ima slovaški avtonomistični tisk tega leta dovolj dela z obrambo enega svojih najvidnejših politikov Vojtecha Tuke.

Avgustovski proces proti njemu nasploh še dodatno aktivira ves češko(slovaški) politični spekter in njegove medijske izpostave, pri katerem pri obsodbah prednjačijo socialdemokrati. Njihove Robotniške novine pa so neverjetno ostre tudi v odnosu do Aleksandrove diktature, ki jo neprizanesljivo spremljajo že od samega začetka. Če se da v prvih dneh ta odklonilni ton le še bežno zaznati, RN že marca odkrito zapišejo, da je v kraljevini SHS podobno stanje kot v zaporu in da so posledice oz. učinki diktature v prvih treh mesecih zgolj negativni.¹⁰⁴ Razloge za nenavadno kritičen odnos do jugoslovanske notranje politike, ki se nadaljuje skozi vse leto, moramo poiskati v takratni opozicijski držbi ČSSD. Ker stranka ni sodelovala v vladi, tudi ni bila zavezana uradni zunanji politiki ČSR, ki si je pred »demokratičnostjo« zavezniške kraljevine, kot smo že in še bomo omenili, večidel zatiskala oči. O tem priča tudi dejstvo, da se z vstopom ČSSD v vlado, decembra 1929, tudi pisanje njenega tiska praktično čez noč spremeni ali vsaj ublaži.

Tovrstne dnevno-politične spremembe pa seveda niso vključevale slovaške komuniste, katerih glasilo Pravda takoj brezkompromisno udari po diktaturi, ki je bila po njenem mnenju uvedena zato, »...da bi Jugoslavija lahko nemoteno stopila v protisovjetsko fronto, da bi bila pripravljena na 'razrešitev spora' z Mussolinijem in da bi srbska buržoazija lahko zatrla narodne manjšine in proletariat«. Novi režim in kraljeve zakone označijo za fašistične, diktaturo pa kot absolutistično in generalsko, katere glavni namen je priprava in sposobnost za vojno.¹⁰⁵ Jugoslovansko, predvsem srbsko buržoazijo (»...kateri je, čeprav formalna, demokracija predstavljala oviro za ohranitev oblasti«) obtožujejo kot glavnega iniciatorja diktature, njeno uvedbo pa uvrščajo tudi v širši mednarodni kontekst.¹⁰⁶

V zvezi z osnovno temo pričujočega pisanja velja opozoriti tudi na članek v katerem Pravda povzema reakcije in komentarje ostalega slovaškega, pa tudi češkega tiska ter bere levite meščanskemu časopisju, ki se »pri najrazličnejših priložnostih izreka z navdušeno odločitvijo za demokracijo in demokratični parlamentarizem, v odločilnih trenutkih za buržoazijo, ko gre za utrditev njenih pozicij, pa cela demokratična združba nima prav nobenih pomislekov pozdraviti vlado sile in vreči ves demokratični parlamentarizem preko palube....« V podkrepitev navaja odlomke iz »grajskega«¹⁰⁷ in ostalega tiska, jih komentira in potencira, a resnici na ljubo se v svojem bistvu ne moti prav veliko.¹⁰⁸ Nasploh se Pravda tega leta odlikuje po zelo dobri obveščeniosti o dogodkih v Jugoslaviji in jim tega leta posveča tudi daleč največjo pozornost v celotnem obdobju svojega izhajanja v 20. in 30. letih 20. stoletja. Glavna teža člankov je seveda usmerjena predvsem v obsodbe pregona jugoslovanskih komunistov (umor Đakovića in Hečimovića),¹⁰⁹ redke omembe Slovencev pa so prav iz tega konteksta kot npr. o aretaciji in zaporu Dušana Kermavnerja in delavca Plankerja.¹¹⁰

Podobno pisanje komunističnega lista se nadaljuje tudi naslednje leto, ki je ob obletnici diktature prineslo še Zakon o zaščiti države, kmalu pa zaradi drugih, notranjopolitičnih tem

¹⁰⁴ Robotniške novine, 03.,15., 20. 03. 1929.

¹⁰⁵ Pravda, Absolutizmus krála – diktatúra generálov, 08.01. 1929.

¹⁰⁶ Pravda, Fašistická diktatúra v SHS; Diktatúra v SHS, 09. 01. 1929.

¹⁰⁷ »Grajska skupina«– skupina vplivnih politikov iz najmočnejših strank, zbrana okrog predsednika Masaryka in zunanjega ministra Beneša, ki je pomembno oblikovala uradno praško politiko ter usmerjala javno mnenje.

¹⁰⁸ Pravda, V dojemnej jednote schvalovaný fašizmus, 10. 01. 1929.

¹⁰⁹ Pravda, 07. 02., 04. 05., 27. 06., 10. 08. 1929.

¹¹⁰ Pravda, 03. 11. 1929.

sledi šestmesečna prepoved izdajanja Pravde. Teh težav takrat že (spet) vladne Robotniške novine ne poznajo, vendar pa vse do jeseni leta 1930 v njih ne najdemo dosti informacij o jugoslovanski politični stvarnosti, še tiste redke pa so v glavnem brez komentarja. Ob obletnici diktature pa njeno veliko in popolnoma nekritično hvalnico prinaša Slovenský denník. Po njegovem naj bi jugoslovanska vlada ogromno naredila in utrdila državo tako navznoter kot navzven, idejo enotne Jugoslavije pa podpirala velika večina naroda. Edini, ki naj bi bili proti njej, so po besedah časnika »odstavljeni politiki, separatisti vseh treh plemen ter razni prevratniki«.¹¹¹

V zvezi s sojenjem Vlatku Mačku SD reagira na pisanje svojega največjega konkurenta Slováka in njegovem mnenju o »srbskem gospodstvu nad Hrvaško« ter mu oporeka predvsem z dejstvom, da v aktualni vladi sedijo štirje Hrvatje in Slovenec Korošec, katerim sta »država in narod več kot pa laži«.¹¹²

Če je Slováček namreč vsaj v začetku še pokazal določeno razumevanje za jugoslovanske izredne razmere, je svoje stališče kaj kmalu zaostрил in se postopoma izoblikoval v najvztrajnejšega (če seveda izvzamemo komuniste) kritika kraljeve diktature in njenih represivnih unitarističnih metod. Glavni vzrok temu je, poleg tradicionalne simpatije do Hrvatov in Slovencev, predvsem odkrit državni pritisk na katoliško cerkev in njene ustanove v Jugoslaviji, kot je bil denimo razpust Orla in podržavljenje ter poenotenje telovadnih organizacij v prid »naprednjaško-brezverskega« Sokola. Kraljevo diktaturo označi za fašistično-prostozidarski kurs, katerega cilj je izničenje in osiromašenje katoliških ustanov ter kratenje pravic in interesov katoliške cerkve, predvsem v šolstvu, pa tudi na kulturnem, društvenem in karitativnem polju. Opisuje nov »nacionalistično-fašistični šolski duh«, na katerega so s protesti že reagirali jugoslovanski škofje in kategorično zaključí, da »v Jugoslaviji vlada stroga diktatura prostozidarjev, zakrita s tančico nacionalizma«.¹¹³

Naslednji pomembnejši članek se ukvarja predvsem z izbruhom kulturnega boja v Jugoslaviji, s katerim je začel jugoslovanski tisk ter poziva oz. upa, da bodo Slovenci in Hrvati v bran »prostozidarskim pritiskom« ustvarili skupno katoliško fronto. Če že ni mogoče politično, pa vsaj na gospodarskem, šolskem in družbenem področju. Pri tem jim Slováček ponuja vso podporo oz.: »Hrvati in Slovenci bodo pri obrambi svojih verskih pravic na svoji strani vedno imeli vso katoliško javnost Evrope, katere zanimanje za položaj katolikov v Jugoslaviji je že prebujeno.«¹¹⁴

Slováčekovo pisanje o procesu proti Mačku oz. reakcije Slovenskega denníka nanj smo že omenili, gre pa pravzaprav za objavo apela hrvaškega poslanca dr. Krnjevića, ki ga je le-ta podal Društvu narodov. Časnik tega memoranduma sicer ne komentira, sklepati pa je mogoče, da za napisanim stoji njegovo uredništvo. Kar nenazadnje in po svoje tudi ni tako daleč od resnice, še posebej če upoštevamo naslednje aprilske, majske in junijske članke, ki vsi po vrsti opisujejo zločine nad Hrvati in jih ostro obsojajo.¹¹⁵ V prvem planu so torej Hrvati, medtem ko beseda o Slovincih tega leta na straneh Slováka teče predvsem v svetlejšem in dosti bolj prijaznem kontekstu, ki je povezan z Drugim slovanskim katoliškim akademskim kongresom v Ljubljani. Le-ta je potekal med 23. in 27. julijem 1930, poleg gostiteljev pa so se ga udeležili Poljaki, Ukrajinci, Hrvati, Čehi, Rusi in Slovaki, ki so nanj poslali številno,

¹¹¹ Slovenský denník, Rok novej Juhoslávije, 05. 01. 1930.

¹¹² Slovenský denník, 24. 04. 1930.

¹¹³ Slováček, Královský fašisticko-slobodnomurársky kurz v Juhoslávii ničí a ožobračuje katolícké ustanovizne, 16. 01. 1930.

¹¹⁴ Slováček, Arcibiskup dr. Bauer na barikáde katol. tlače obraňuje cirkev v Juhoslávii, 06. 02. 1930.

¹¹⁵ Slováček, Zúfalý horvatský protest proti násilníckemu režimu srbského kráľa, 16. 04. 1930.

kar dvanajstčlansko delegacijo. Njen član Julio Stano, ki je predaval o perspektivah slovanskega katolicizma v prihodnosti, je med drugim predlagal, da bi se iz vsake narodne organizacije eden ali dva člana posvetila študiju vsaj enega slovanskega jezika in da bi nadzor nad to dejavnostjo prevzel skupni sekretariat.¹¹⁶ Stano je v Slováku tudi podrobno poročal o poteku kongresa v »beli Ljubljani, ki danes izgleda kot mali slovanski Babilon«,¹¹⁷ še posebej pa velja izpostaviti zdravico, ki jo je Slovenec dr. Lovro Sušnik namenil Slovakom. V njej se je spomnil svoje udeležbe na študentskem srečanju v Ružomberku, kjer je »...videl narod, ki se po dolgi politični podrejenosti razvija v neobičajno hitrem tempu.« Opozoril je tudi na »značajsko sorodnost Slovakov in Slovencev ter svojo zdravico končal z vročo željo, da bi bodočnost Slovakov bila čim bolj vesela.«¹¹⁸ Na kongresu, ki je minil v sproščenem in spodbudnem ozračju so se tudi dogovorili, da bo naslednja gostiteljica Bratislava, zgolj kot zanimivost pa velja omeniti, da je bil na ljubljanskem kongresu med aktivnejšimi člani slovaške delegacije tudi Ferdinand určanský, eden od bodočih voditeljev in ministrov HSL'S.¹¹⁹ Naslednji pomembnejši članek v zvezi z jugoslovanskim katolištvom, septembra 1930, se že vrača v surovo politično realnost. V njem Slovák bralstvo opozarja na »z dneva v dan obupnejše razmere«, v katerih se je znašla katoliška cerkev v Jugoslaviji ter zaplembe cerkvenega premoženja. Tako je spor med Hrvati in Srbi čedalje močnejši, »nemir pa je v zadnjem času velik tudi med sicer zelo mirnimi Slovenci«. Članek postreže z različnimi primeri srbizacije in gospodarske eksploatacije in dodaja, da imajo Srbi še danes Hrvate in Slovence za nezanesljiva naroda, čeprav si take obtožbe z ničemer niso zaslužili. V prid neenakopravnosti narodov postreže med drugim z nacionalnim razmerjem jugoslovanskega generalskega kadra (v katerem je ob samih Srbih le en Hrvat, pa še ta je zato prestopil v pravoslavje) in zatrjuje, da med vsemi Hrvati ni danes niti 2 % teh, ki bi soglašali z diktaturo, pa tudi med Slovenci bi se težko našel kakšen procent več. Edino rešitev vidi v čim hitrejši likvidaciji aktualnega sistema, uvedbi parlamentarizma in federativni ureditvi države. »Drugače se ne bo dalo razrešiti srečanje dveh popolnoma različnih slovanskih kultur, ki bosta edino na principu svobode nekoč v bodočnosti lahko začeli veliko delo sinteze južnih Slovanov po programu velikega Hrvata in Slovana, škofa Strosmayerja.«¹²⁰

V naslednjih člankih izvemo še marsikaj o šikaniranju katoliškega šolstva v Jugoslaviji, cenzuri katoliškega tiska in kulturnem boju, ki je »insceniran s strani srbskih prostozidarskih lož, za katerimi stoji francosko framptonstvo«, pa tudi sam Živković je »prostozidar višje stopnje«.¹²¹

* * *

Vendarle pa največja pozornost Slovincem na straneh slovaškega tiska tega leta velja drugim, še bolj tragičnim dogodkom, ko fašistični teror v Julijski krajini in dogodke, povezane s Tržaškim procesom, brez izjeme obsodi vsa (češko)slovaška politika oz. javnost, ne glede na politično usmeritev.

Robotniške noviny že v podnaslovu prvega tozadavnega članka zapišejo, da je »zločin obsojenega ta, da je ostal Slovenec«,¹²² v naslednjih prispevkih pa opišejo proces, usmrtitve

¹¹⁶ Peter Švaral, Sodelovanje slovenskih in slovaških študentov v organizaciji Pax Romana, Zgodovinski časopis, 54/3, 2000, str. 451, 452.

¹¹⁷ Slovák, II. kongres slovanskej akademicky vzdelanej mládeži v L'ubl'ani, 27. 07. 1930.

¹¹⁸ Prav tam.

¹¹⁹ Ferdinand určanský (1906–1974), pravnik in politik. Kot predstavnik radikalne pronacistične struje znotraj HSL'S je bil nekaj časa tudi zunanji minister Slovaške republike.

¹²⁰ Slovák, Katolícka cirkev v Juhoslávii ozbijaná o dve miliardy majetku, 21. 09. 1930.

¹²¹ Slovák, Kultúrny boj v Juhoslávii, 21. 11. 1930.

¹²² Robotničke noviny, Šovinistický proces fašistov proti Juhoslávcom, 06. 09. 1930.

na Bazovici ter tako jugoslovanske kot češkoslovaške oz. evropske proteste in ogorčenje. Še ostrejši je Slovenský denník, ki sicer že pred kulminacijo tragičnih dogodkov obtožuje Italijane, da izzivajo konflikt z Jugoslavijo in se pri celotni zadevi brez najmanjšega omahovanja brezpogojno postavi na jugoslovansko stran. Glede bližajočega se procesa kategorično zatrdi, da gre za gonjo brez razloga, »saj ti mladi ljudje niso mogli storiti zločinov, za katere so obtoženi« in da se v Trstu pripravlja »veliki zločin, s katerim se želi popolnoma izkoreniniti Jugoslovane v Italiji«. SD je prepričan, da je Rim takšen proces potreboval in trdi da se ga sicer ne tičejo notranje italijanske razmere, vendar »...pa smo dolžni povzdigniti apel k celemu svetu, da bi preprečil grozovit justični umor, ki se v tej deželi pripravlja proti pripadnikom slovanskega plemena.« Če pa bo kulturna Evropa molčala, nadaljuje časnik, bo to dokaz njene strašne slabosti pred Italijo, »kjer je streljanje, obešanje in zapiranje ljudi na leta težkega zapora postalo dogodek, brez katerega ne more miniti več niti en dan.«¹²³

Ta in druga svarila očitno niso zalegla in naslovnica SD, 09. 09. 1930 je že v znamenju izvršenega zločina. Pod velikim in povednim naslovom »Barbarstvo«¹²⁴ so opisani tragični dogodki, ki jih spremljajo fotografije »narodnih mučenikov« Bidovca, Marušiča, Valenčiča in Miloša in pa reakcije jugoslovanskega tiska. V naslednjih številkah se Slovenský denník dotakne tudi odziva ostale evropske javnosti, s posebnim veseljem pa gleda na enotno naklonjenost stališč češkoslovaškega tiska, znotraj katerega je še posebej izstopal slovaški in »znova zapečatil staro prijateljstvo, ki veže Jugoslovane in Čehoslovake.«¹²⁵

Ob tem velja poudariti, da SD na splošno sicer pogosto uporabi termin jugoslovanske žrtve oz. teror nad Jugoslovani, vendar pa ob konkretnih primerih in imenih nikoli ne spregleda, da gre za Slovence, ki že dolgo trpijo pod fašizmom, tako da »če je kateri od njih res storil kak zločin, je to le posledica fašistične surovosti.«¹²⁶ SD tudi izčrpno in z odobravanjem poroča o protestih proti fašističnemu nasilju nad Slovenci, do katerih je prišlo v Bratislavi, pripravile pa so jih različne organizacije. Na protestu, ki ga je organizirala veteranska organizacija češkoslovaških legionarjev se je zbralo skoraj 5000 ljudi, ki so prepevali in zmerjali fašizem, pred jugoslovanskim konzulatom vzklikali k zvestobi, po protestih pred s kordoni zastraženim italijanskim konzulatom pa so se napotili še k francoskemu in madžarskemu.

Obenem se je v Bratislavi sprožila tudi iniciativa za postavitve spominske table štirim ustreljenim Slovencev, v pridobivanje sredstev pa se je vključil tudi Slovenský denník, ki upa, »da se naša slovaška javnost ne bo osramotila in bo v čimkrajšem času poslala toliko prispevkov, da bo to pietetno dejanje mogoče čim prej uresničiti.«¹²⁷

Tudi v naslednjih mesecih se časnik ukvarja s fašističnim nasiljem v Julijski krajini in piše predvsem o ukinitvi slovenskega šolstva ter novih procesih proti Slovincem, ob deseti obletnici koroškega plebiscita pa se spomni tudi žalostne usode in manjšinskih problemov Slovencev v Avstriji, »ki v Ženevi toliko govori o pravicah manjšin in se pritožuje nad Italijo, vendar se nemški manjšini v Italiji godi lepše kot slovenski v Avstriji.«¹²⁸

Tudi Slovák obširno poroča o poteku Tržaškega procesa, obtožnici ter o dogajanjih v Trstu nasploh. Povzema italijanski tisk, obtožbe predstavlja pod narekovaji, sam pa dogodkov še ne komentira, čeprav je čutiti simpatijo do obtoženih.¹²⁹ Že v naslednjem članku, ki

¹²³ Slovenský denník, V Itálii idú odsúdie 15 Juhoslovanov k smrti, 02. 09. 1930.

¹²⁴ Slovenský denník, Barbarstvo, 09. 09. 1930.

¹²⁵ Slovenský denník, 16. 09. 1930.

¹²⁶ Slovenský denník, 18. 09. 1930.

¹²⁷ Slovenský denník, Protest Bratislavy proti fašistickému barbarstvu, 21. 09. 1930.

¹²⁸ Slovenský denník, 01., 19. 10. 1930.

¹²⁹ Slovák, Terstský politický proces proti 18. Juhoslovanom, 05. 09. 1930.

sledi obsodbi in njeni izvršitvi, pa italijanskim oblastem nič več ne prizanaša in med drugim zapiše, da imena štirih mučencev »kličejo k maščevanju in pravičnosti ves kulturni svet« in obtožujejo, »da v Italiji živi zatirana slovanska manjšina, ki ji ne jemljejo le jezika in narodnosti, temveč se posega tudi po njenem življenju«. Slovák še dodaja, da so bili mladeniči ustreljeni od zadaj kot najhujši morilci in da te »žrtve spolitizirane justice predstavljajo seme boljše prihodnosti ubogih, zatiranih Slovencev.« Sprašuje se tudi, »če je le mogoče tako nekaznovano obsojati ljudi na smrt in na zaporne kazni iz političnih razlogov, ki jim poleg tega, nota bene, ni bilo nič dokazano« in razzsodbe v političnih procesih izenači z zločinom.¹³⁰ Pravzaprav niti ne preseneča, da je tako energično odklonilno in enotno pisanje vseh slovaških dnevnikov o Tržaškem procesu in fašistični represiji izzvalo protest italijanskega konzula v Bratislavi Francesca Palmierija na Deželnem uradu. Vendar pa ta gesta ni v ničemer spremenila pogleda in početja slovaškega tiska, ali kot je zapisal Slovák: »...Gospod konzul nas – čisto človeško – mora razumeti, da se postavljamo raje na stran mučenikov, kot pa v vrste poveljevalcev krutih razzsodb v političnih procesih.«¹³¹ Odločna obsodba fašistične politike prihaja tudi s strani fašistom tradicionalno nenaklonjenih, liberalnih Prudov. Zanje so fašisti še hujši od predvojne avstrijske oblasti, saj na Slovence gledajo kot na nižjo raso, istočasno pa obsodijo tudi Vatikan, ker ob tem samo molči in se ne postavi v bran slovenskim in hrvaškim katolikom, ki so bili svetemu sedežu vedno zvesti. Ob tem ne pozabijo pohvaliti Jugoslavije, ki »pri vseh provokacijah ohranja hladnokrvnost in vodi pacifistično politiko.«¹³²

A kot je to v navadi, se nemir in razburjenje okrog omenjenih dogodkov postopoma poležeta in že v začetku leta 1931 se odmevi iz Jugoslavije vrnejo v stare svetovnonazorske tirnice. Slovák najprej sicer korektno predstavi novega jugoslovanskega poslanika v Pragi, Slovenca dr. Alberta Kramerja, povzame njegov pogovor s predsednikom ČSR Masarykom¹³³ ter čajanko, na katero je povabil nekatere praške novinarje,¹³⁴ kmalu pa se ponovno znajde na obrambni fronti slovenskega in hrvaškega katolicizma, ki v »Jugoslaviji bije hud boj s pravoslavjem.«¹³⁵ V istoimenskem članku obsodi nedemokratični režim v Jugoslaviji, ki z geslom »Ena država, en narod, ena vera«, privilegira pravoslavje (le-to ima mimogrede po mnenju časnika »več tujih bizantinskih prvin kot pa katolicizem romanskih«) in ga propagira kot nacionalno vero, pri čemer pa pozablja na »dobro znano mučeništvo hrvaške in slovenske duhovščine v Istri«. Podobno velja za šolstvo, kjer je »v učbeniku narodne zgodovine praktično samo zgodovina srbskega naroda«, Hrvatom in Slovencem pa je namenjenih le par strani. Poleg tega morajo Sv. Savo častiti tudi katoliški učenci, katoliški otroci se morajo ponekod udeleževati pravoslavnega bogoslužja, najhujše pa je sodelovanje državnih oblasti s pred leti ustanovljeno starokatoliško cerkvijo, kar ni nič drugega kot »prikrito dejanje v korist pravoslavja«. Slovák, »ki si želi dobro celi Jugoslaviji« na koncu upa, »da se bo kmalu končala sedanja diktatura, ki je glavni krivec sedanjega vedno večjega sovraštva med katoliškimi Hrvati in Slovenci ter pravoslavnimi Srbi«.

Zato še toliko bolj navdušeno pozdravi in poroča o poteku Tretjega kongresa slovanskih katoliških akademikov in seniorjev, ki je v začetku julija 1931 potekal v Bratislavi.¹³⁶ Kon-

¹³⁰ Slovák, Po výčine spolitizovanej justície v Terste, 10. 09. 1930.

¹³¹ Prav tam: Robotnícke noviny, 09. 09. 1930.

¹³² Prudy, XIV, 1930, št. 7, str. 462.

¹³³ Slovák, 01. 02. 1931.

¹³⁴ Slovák, 01. 03. 1931.

¹³⁵ Slovák, Krutý zápas katolicizmu s pravoslávím v Juhoslávii, 20. 02. 1931.

¹³⁶ Slovák, 05., 08., 11. 07. 1931.

gresa se je ponovno udeležila številna slovenska delegacija na čelu z dr. Francetom Grivcem, dr. Lovro Sušnik pa je bil kot predstavnik Slovencev imenovan v predsedstvo kongresa. Najpomembnejši na kongresu sprejeti sklep, pomemben predvsem za medsebojno slovensko sodelovanje, je bil sklep o ustanovitvi stalne komisije za izmenjavo slovanskih katoliških študentov med slovanskimi univerzami s sedežem v Bratislavi, ki je na relaciji Bratislava – Ljubljana kmalu rodil tudi prve rezultate.¹³⁷ Seveda je bilo za udeležence kongresa tudi sicer dobro poskrbljeno, na izletu po slovaških krajih pa so se ponovno ustavili tudi v Ružomberku, kjer jih je pričakal Hlinka in se »poljubil z dr. Grivcem«.¹³⁸

Isteza meseca se Slovák dotakne spoštljivega odnosa Slovencev do pokojnega jugoslovanskega kralja Petra I. Osvoboditelja, ki se je najočitneje izkazal v postavitvi temeljnega kamna za njegov spomenik. Občuduje radodarnost Slovencev, ki so »v teh težkih časih« zbrali več kot pol milijona din, od česar bo polovica šla za spomenik, polovica pa bo porabljena v dobrodne namene.¹³⁹ V naslednjih člankih tega leta govori še o jugoslovanski (in znotraj nje slovenski) emigraciji, o preživljanju počitnic malih Karađorđević in o jesenskih političnih spremembah, povezanih z oktroirano ustavo in kasnejšimi volitvami.¹⁴⁰

Popolnoma v drugačnem tonu od Slováka jugoslovansko in slovensko stvarnost poleti 1931 tolmači Slovenský denník. Posebno pozornost si zasluži članek »Pred spremembo režima v Jugoslaviji?«, ki špekulira o možnostih vrnitve v parlamentarizem in opisuje razmere in priljubljenost kralja ter režima v posameznih delih Jugoslavije. Prav presenetljivo in diametralno nasprotno od Slovákovega je naslednje razmišljanje o slovenskem odnosu do režima, kateremu da je slovenska dežela (ob stari Srbiji) od vseh v Jugoslaviji najbolj naklonjena: »Najbolj varen pa je sedanji režim v Sloveniji, ki mu je popolnoma vdana. Morda bi kdo rekel, da je za Slovence, ki so bili navajeni obsežnih svoboščin in so izmed Jugoslovancev najrazvitejši ter kulturno najvišje stoječi, to malce nenavadno. To je mogoče razložiti s tem, da so se Slovenci v času avstro-ogrške monarhije morali leta močno in vztrajno boriti in se upirati germanskemu pritisku, kakor tudi, da danes, ko vidijo kako strašna usoda je doletela njihove brate v Italiji, pozdravljajo vsak režim, ki se jih trudi zavarovati. Skrb za prihodnost je Slovence primorala, da so se popolnoma postavili na stran sedanjega režima, ki je, pa naj reče kdo kar hoče, izvlekel deželo v najkritičnejšem trenutku iz velikih težav in se po vsaki strani trudil zavarovati državo in njeno prebivalstvo.«¹⁴¹

V podobnem duhu in hvalospevu režima se pisanje Slovenskega dnevnika tudi nadaljuje. Predvsem ob deseti obletnici Aleksandrove vladavine, ko jugoslovanskega monarha zasipajo s komplimenti tipa »odločnost«, »duhapolnost«, »hrabrost«, »velika ljubezen do ljudstva« ipd.¹⁴²

Slovenský denník tudi najaktivneje izmed vseh slovaških dnevnikov spremlja politične spremembe ter pripravo, izvedbo in rezultate jugoslovanskih volitev,¹⁴³ zadnje pomembnejše novice tega leta pa so spet namenjene pregonu in novemu procesu proti Slovincem v Italiji. Časnik se boji nadaljevanja bazoviške tragedije in ponovno kategorično obsodi fašističen način sojenja in fašistične metode nasplo.¹⁴⁴

¹³⁷ Švaral, n. d., str. 452.

¹³⁸ Slovák, 14. 07. 1931.

¹³⁹ Slovák, Úcta Slovincov ku královi Petrovi I. Osloboditel'ovi, 31. 07. 1931.

¹⁴⁰ Slovák, 14., 15., 20., 28. 10., 04. 09., 23. 10., 03. 11. 1931.

¹⁴¹ Slovenský denník, Pred zmenou režimu v Juhoslávii, 01. 08. 1931.

¹⁴² Slovenský denník, 15. 08. 1931.

¹⁴³ Slovenský denník, 04., 13. 09., 03. 10., 10. 11. 1931.

¹⁴⁴ Slovenský denník, 39 Slovincov pred fašistickým súdom, 05. 12. 1931; Fašisti plnia väzenia Slovanmi, 08. 12. 1931.

Socialdemokratske Robotniške novine namenjajo Jugoslaviji v zgodnjih tridesetih letih razmeroma malo prostora, Slovencem pa skorajda nič. V kolikor o kraljevini že pišejo, gre predvsem za krajše novice iz notranjepolitičnega dogajanja, v ospredju pa ostajata nerešeni hrvaški problem ter seveda diktatura. Slednje praviloma ne istovetijo s kraljem Aleksandrom, o katerem bomo v časopisu le težko prebrali žal besedo, temveč z generalom Živkovićem, ki ga redno napadajo, njegovemu režimu pa zaradi nedemokratičnosti novembrskih volitev in terorja, ki jih je spremljal, celo oporekajo kredibilnost. Ko pa Živković aprila 1932 zapušča premiersko mesto, RN zapišejo, da je bila pod njim »v Jugoslaviji svoboda takšna, kot jo je razumel Živković, mnogokrat še manjša od tiste v kasarnah...«¹⁴⁵ Še bolj neprizanesljiv do generala ostaja Slovák, ki pa se upravičeno boji, da tudi njegova zamenjava na čelu vlade ne bo prinesla bistvenih sprememb.¹⁴⁶ Junija 1932 se tako časopis ponovno izčrpno posveti diktatorskim pritiskom nad narodi, še posebej »trpljenju katoliških Slovencev«. Slovák piše, da je v Jugoslaviji itak umetnost vladati in zadovoljiti vse tri narode, za kar pa ni ustrezná nobena druga oblika razen demokratične. Opozarja na slavno preteklost Srbov, ki so se ravno s svojo demokratičnostjo in samoupravo osvobodili izpod Turkov in ustvarili tako idealno demokracijo, brez kakršnegakoli birokratizma, kot je bila (edino) Srbija. A danes, nadaljuje Slovák, je temu drugače in Srbi, ki so v vojni res največ pretrpeli, zato še nimajo pravice do lastnega favoriziranja. Poleg tega je beograjski centralizem zahteval velike žrtve od Hrvatov in Slovencev, še posebej ogorčenje vzbujajoča je denimo statistika državnih uradnikov glede na narodnost. Glede Slovencev pa sledeče: »... Katoliška Slovenija Beogradu plačuje krvavi davek. Ampak dolgo več ga plačevati, ne le da ne more in noče, ampak tudi ne prenese. Korist od diktature imajo nasprotniki nekdanje dobro organizirane in močne Slovenske ljudske stranke, ki je s svojo politiko in marljivim delom edina privedla Slovence do visoke razvitosti, v kakršni se nahajajo. Samoumevno je, da se ti zavistneži na vse mogoče načine trudijo paralizirati dober glas ljudske politike, kar je Beograd izkoristil tako, da jih je obdaril z mastnimi koriti in jim v roke izročil Slovenijo. Pogosti izbruhi nezadovoljstva po slovenskih centrih dokazujejo, kako priljubljeno je to novo vodstvo, še posebej, ker je dobro znano, kako hladnokrvni so Slovenci v podobnih zadevah in da je demonstracija njihovo zadnje orožje.«¹⁴⁷

Kakšen mesec pred tem se Slovák spomni 60. obletnice vodilnega slovenskega politika tega obdobja dr. Antona Korošca, večkrat poudari njegov duhovniški stan in mu nameni obilo laskavih komplimentov. Predstavi biografijo in politično pot ter dejavnost »ene najsposobnejših in najmarkantnejših političnih osebnosti, ki jo spoštujejo tudi politični nasprotniki« in poudarja njegove zasluge za narod in državo. Predvsem preprečitev državljanske vojne, ki je pretela po streljanju v skupščini l. 1928 in pa prizadevanja za zблиžanje katolikov in pravoslavcev. Po mnenju Slováka »Korošec s svojim političnim in državniškim pomenom presega meje svoje rodne zemlje. Ni le slovenski domoljub in politik, temveč pripada vsej Jugoslaviji, za združitev katere je veliko storil. Njegov pomen je svetoven.«¹⁴⁸

Naslednji članek, ki se posveča izključno Slovencem, najdemo na straneh Slováka konec avgusta, ko je podrobno predstavljen potek praznovanja 70. obletnice prvega slovenskega koncerta v Mariboru, »s katerim se je začel narodni preporod Maribora in okolice«, ¹⁴⁹ septembra pa beseda ponovno teče o Kongresu slovanske katoliške inteligence, ki je tokrat potekal v Zagrebu. Tega meseca lahko v časopisu najdemo precej zanimivo poročilo iz Ljubljane oz.

¹⁴⁵ Robotniške novine, 06. 04. 1932.

¹⁴⁶ Slovák, 09. 01., 06. 04. 1932.

¹⁴⁷ Slovák, Pred zmenou vládneho kurzu v Juhoslávii, 12. 06. 1932.

¹⁴⁸ Slovák, Dr. Anton Korošec 60-ročny, 11. 05. 1932.

¹⁴⁹ Slovák, Ako oslavujú Slovinci začiatky svojho prebudenja, 25. 08. 1932.

bolje rečeno predstavitev glavnega slovenskega mesta in njegovega utripa. Dokaj literarno zasnovan opis se sicer bolj kot aktualnim političnim razmeram posveča življenju v Ljubljani, slovenski zgodovini in kulturi ter primerjavi s Slovaki, a vendarle se jih njegov avtor F. A. Gul'a v naslednjem odstavku vendarle dotakne: »...Slovenska kulturna samozadostnost v današnjem težkem narodnem političnem položaju z nekakšno samoumevnostjo v ospredje postavlja lastnosti, ki Slovenijo danes varujejo pred obupovanjem in ji nedvomno zagotovijo zaslužen zmago. To so: zavednost narodne inteligence, občudovanja vredna politična disciplina, odločni in bojeviti katolicizem, žrtvovanje in končno smela, odločna južnoslovenska kri...«¹⁵⁰

Razlog temu, da je tega leta Slovák še posebej nenaklonjen jugoslovanskemu režimu, za katerega ne najde praktično nobene pozitivne besede, se skriva tudi v problemih slovaškega manjšinskega šolstva v Bačkem Petrovcu v Vojvodini.¹⁵¹ Slednje še posebej izkoristi ob obisku delegacije jugoslovanskih generalov v ČSR, kar izzove polemiko s Slovenským denníkom, ki generale prijateljsko pozdravlja in jih vzame v obrambo, češ da »nimajo nič s tem, kar se dogaja v Petrovcu«¹⁵²

Toleranca slednjega do jugoslovanskega režima se kot običajno nadaljuje, ob čemer celo za zamenjanega in splošno osovražena Živkovića zapiše, da ni bil diktator v pravem smislu besede in se je le trudil »izpolniti od kralja zaupane naloge«, da je bilo v njem precej dobre volje, kar pa ni veljalo za desetine ministrov v njegovih vladah.¹⁵³

Prav tako časnik ne deli Slovakovega mnenja glede narodnega nezadovoljstva v Jugoslaviji in junija 1932 precej stavi na novo vlado, ki naj bi bila izrecno jugoslovanska. Jugoslovanska ideja, tako Slovenský denník, je kljub oviram pognala korenine tako pri Srbih kot Hrvatih, »da o Slovencih sploh ne govorimo«, in na ta temelj se hoče opreti tudi nova vlada, pri čemer pa mora nujno eliminirati ljudi, ki se nočejo odpovedati ničemer plemenskemu. »Če so lahko bili v muzej spravljene dragoceni, s krvjo prepojeni prapori srbskih polkov in zamenjani z jugoslovanskimi, potem končno lahko gredo tudi ljudje, ki v srcu nikoli niso bili in ne bodo Jugoslavlani. Zato, da ne bi ovirali velikega dela, ki mora biti dokončano, če hoče dežela biti zavarovana.« Slovenský denník upe polaga predvsem na možnega bodočega mandatarja dr. Kramerja, »ki nima le dovolj okusa, ampak tudi delovne moči.« Če bi mu uspelo utrditi jugoslovansko idejo in pomiriti narode, bi bilo po mnenju časnika »njegovo ime na veke vekov zapisano v zgodovini Jugoslavije«.¹⁵⁴

Dr. Albert Kramer predsednik vlade ni postal, se ga pa Slovenský denník ob njegovi 50. letnici vseeno spomni s fotografijo in kratkim prijateljskim zapisom,¹⁵⁵ česar je bil na začetku leta deležen tudi Jože Plečnik ob svoji 60. letnici.¹⁵⁶

Na podoben način kot Slovenský denník spremljajo dogodke v Jugoslaviji tudi Prúdy, ki nenazadnje izhajajo iz podobnega svetovnonazorskega okolja. Njihov sodelavec iz Jugoslavije Andrej Vrbacký v pregledu dogodkov po 6. 1. 1929 bolj našteva in predstavlja kot komentira dogajanja v državi. V uvodu sicer zapiše, da je »ljudstvo, sito odvečnih prepirov, nov režim sprejelo z veseljem«, opraviči in pohvali določene Aleksandrove ukrepe, vendar pa ob

¹⁵⁰ Slovák, Bela L'ubl'ana..., 08. 09. 1932.

¹⁵¹ Tam si je skoraj 100.000 glava slovaška manjšina sama (ob denarni pomoči ČSR) zgradila gimnazijo, aktualni jugoslovanski režim pa je nameraval omejiti njen obseg oz. poseči v nekatere že dosežene in uveljavljene šolske pravice Slovakov.

¹⁵² Slovák, 29. 06., 04. 08., 1932; Slovenský denník, 05. 07., 06. 08. 1932.

¹⁵³ Slovenský denník, Po Živkovičovem odchodu, 06. 04. 1932.

¹⁵⁴ Slovenský denník, Dr. Kramer budúcim min. predsedom Juhoslávie?, 25. 06. 1932.

¹⁵⁵ Slovenský denník, 06. 10. 1932.

¹⁵⁶ Slovenský denník, 24. 01. 1932.

koncu izrazi tudi željo, da bo sedaj (po Živkovičevem odstopu, op. T.K.) nastopilo novo obdobje, ki se bo počasi vrnilo k normalnemu, demokratičnemu in parlamentarnemu režimu.¹⁵⁷ Pač pa v tem obdobju Prúdy vestno spremljajo konference, srečanja in ostale dogodke povezane z Malo Antanto, kakor tudi vse druge, predvsem kulturne in znanstvene povezave ter gospodarsko sodelovanje med ČSR in Jugoslavijo.

Nedvomno za Slovence najpomembnejši dogodek tega leta, Ljubljanske (Koroščeve) punktacije Slovenske ljudske stranke so poskrbele, da so se slovenske razmere znašle na straneh slovaškega tiska že na samem začetku leta 1933.

Reakcije na slovenski avtonomistični program si v njem sledijo po pričakovanjih oz. v skladu z že znanimi simpatijami in skoraj navdušenjem slovaških klerikalcev ter zadržanostjo in odporom slovaškega liberalnega tabora. Slednji, ki ga reprezentira Slovenský denník, se v zvezi s punktacijami oglasi prvi. Po njegovem pisanju se »vodja klerikalnih Slovencev« zavzema »za razbitje sedanje Jugoslavije«, zaradi česar je razburjena cela Slovenija. Punktacije časnik tudi na kratko predstavi, Korošca označi kot eno glavnih opor bivšega Živkovičevega režima, obsodbe dejanja s strani »vseh slovenskih krogov« pa povezuje predvsem s strahom pred italijanskimi apetiti po zasužnjenju Slovencev, ki bi jih kakršnakoli sprememba državnopravnega položaja Slovenije le še povečala. In zato »nekateri ljubljanski časopisi ta najnovejši politični nastop vodje klerikalnih Slovencev imenujejo celo izdaja domovine.«¹⁵⁸

Takšnega mnenja seveda ne deli Slovák, kar je mogoče razbrati že iz velikega naslova (*»Slovenska deklaracija«*), še bolj pa iz dveh podnaslovov, ki mu sledita (*»Pregon slovenske inteligence«* ter *»Samoumevne in trezne zahteve Slovencev«*). Slovák začenja z ugotovitvijo, da »bič beograjske diktature« čedalje bolj čuti eden najmanjših, a najkulturnejših narodov – Slovenci. V opisovanju njegove neprijazne usode poudari, da je »ta simpatični narod, po svoji usodi pa tudi imenu (imenuje se slovenski narod, jezik, Slovenka) nam najbližji slovenski narod, po svetovni vojni ostal žalostno razbit med štiri države. Od približno dveh milijonov Slovencev jih v Jugoslaviji živi nekaj več od milijona...« Ostanek, piše Slovák, je izpostavljen terorju italijanskega fašizma ter avstrijskemu in madžarskemu fašizmu in odnarodovanju, tako da je poleg Lužiških Srbov njihov položaj najhujši, pa čeprav spadajo med najizobraženejše slovanske narode. Vendar pa tudi v Jugoslaviji njihov položaj ni zavidanja vreden, saj je preganjana vsakršna akcija, ki nosi pečat slovenstva. Zaradi neudeležbe na »skandaloznih« volitvah oblast preganja slovensko inteligenco, tako da so bili najboljši slovenski profesorji, »dobri strokovnjaki in dobri jugoslovanski patrioti, ki pa zavračajo pansrbsko diktaturo« upokojeni ali pa premeščeni na bolgarske meje. »Kdor vsaj malo pozna razmere na bolgarskih mejah si lahko predstavlja, kaj pomeni za zahodnoevropsko izobraženega Slovenca živeti med tistimi divjaki.« Zato nekateri niso poslušali beograjskega diktata in so raje ostali doma, čeprav v bedi in brez plače.

Slovák še dodaja, da »imajo Slovenci in Slovaki skupno lastnost – so potrpežljivi in prenašajo krivice, dokler se posoda ne napolni«, da pa je danes tudi Slovincem nasilja in nepravilnosti dovolj. Zato je Korošec 1. januarja izdal slovensko deklaracijo, o kateri se je na Slovaškem že dosti pisalo, ampak večinoma »skrivljeno, kot da bi Korošec hotel z njo razbijati jugoslovansko državo«. Slovák se pohvali, da mu je uspelo dobiti original deklaracije,¹⁵⁹ ki jo v slovaškem prevodu tudi objavi ter jo označi kot »samoumevne zahteve zavednega in za svoje življenje zaskrbljenega naroda«. Zanj so zahteve izražene zmerno in z zgo-

¹⁵⁷ Prúdy, XVI, 1932, št. 5, str 268–273.

¹⁵⁸ Slovenský denník, Korošec v jednej fronte s chorvátskymi federalistmi, 12. 01. 1933.

¹⁵⁹ Očitno se prav v pridobivanju oz. pričakovanju originala skriva razlog za razmeroma pozno Slovákovo poročanje o punktacijah, saj se je uredništvo kot kaže hotelo najprej na lastne oči prepričati o napisanem. (op. TK.)

dovinsko slovensko treznostjo, zato se še toliko bolj čudi nekaterim slovaškim časopisom, »da so mogli tako nekritično natisniti nekatere napade svojih beograjskih dopisnikov«. Svoj udarni proslovenski prispevek pa Slovák zaključí z naslednjimi mislimi: »Mi Slovaki lahko le z radostjo pozdravljamo gibanje Slovencev, kajti v njem vidimo pojav prepričanega poguma in zavednosti tega slovanskega naroda, ki si zasluži naše največje spoštovanje; v tem pa vidimo tudi učvrstitev ene od slovanskih držav, katere moč nam veliko pomeni. Brezglava diktatorska politika Beograda jo lahko privede tja, kjer je mi nočemo videti.«¹⁶⁰

Že čez tri dni se Slovák ponovno oglasi s prispevkom o gonji proti inteligenci ter zakonskih poskusih odprave avtonomije Zagrebške in Ljubljanske univerze. Naštev temeljne diktatorske posebnosti novega zakona in pravi, da bodo spet najbolj prizadeti Slovenci, »saj naj bi bila v Ljubljani ukinjena Medicinska fakulteta, kot tudi vse tehnične fakultete, namesto katerih bi se po potrebi ustanovile visoke tehniške šole.«

Slovenci se seveda žilavo borijo proti tej »pansrbski gospodovalnosti«, saj se zavedajo, kaj pomeni narodu odvzeti njegovo najvišjo kulturno ustanovo. Ogroženi so profesorji, študentje in cel narod, kajti ljubljanska univerza je bila vedno najslabše dotirana, pa so jo kljub temu marljivi slovenski profesorji, vodeni z idealizmom in zavedanjem o pomenu in moči dobre univerze za narod, izgradili tako, da jim jo lahko zavida ne le Beograd, ampak tudi katerokoli drugo mesto in narod. Ko podpore ni dajal minister, jo je dajal narod, če je le mogel. Poleg tega, nadaljuje Slovák, so katedre ljubljanske univerze zasedene z ljudmi, katerim so bile ponujene katedre v Pragi, Berlinu in drugje in to še ob lepših finančnih pogojih. »Njih pa ni premamila ne slava, ne denar. Ostali so doma- izgrajevati svoj narod.« In v takšne ljudi ter njihovo delo, se zgraža časnik, se danes posega z drakonskimi zakoni. V nadaljevanju Slovák podaja številke, ki pričajo o prikrajšanosti Slovencev pri finančni pomoči tudi ostalim znanstvenim institucijam. Tako denimo oddelek za arhitekturo na ljubljanski univerzi, »ki ga vodi svetovno znani Jože Plečnik« dobiva letno dotacijo od ministrstva v višini 1500 din, kar znaša približno 700 češkoslovaških kron. »Če pomislimo, da je Beograjska univerza med najbogatejšimi v Evropi, ob tem pa dobiva še neprimerno višje subvencije kot ljubljanska ali zagrebška, lahko uganemo kam meri beograjska politika: k balkanizaciji evropsko omikanih Hrvatov in Slovencev.«

Svojo podporo Slovincem Slovák tudi tokrat še posebej poudari na koncu članka: »Če se beograjska gospoda čudi, da se jim upirajo tudi že Slovenci, se mi temu ne čudimo. Nasprotno, izražamo jim svoje simpatije in želimo, da bi vzdržali. Vsa kulturna Evropa je z vami, mi Slovani pa v prvi vrsti!«¹⁶¹

Aretacija in internacija dr. Korošca konec januarja 1933 je dodatno prilila olje na ogenj Slovákovega pisanja, ki zaradi nasilja proti inteligenci in katoliški cerkvi v Sloveniji pričakuje izbruh ljudstva, ki se vse ostreje postavlja proti diktaturi. Slovák podarja, da je možna le rešitev, kot jo vidijo hrvaški in slovenski opozicijski vodje. Torej v federaciji, oz. da Slovenija in Hrvaška dobita avtonomijo na federalni osnovi. Dodaja tudi, da »nihče z zdravim razumom ne more verjeti izmišljotinam slug diktature, ki Mačka, Korošca in ostale obtožujejo, da so v službi madžarske iredente ali Mussolinija...«, saj imajo prav ti možje največje zasluge za jugoslovansko državo. Kaj takega lahko trdijo, je neusmiljen Slovák, samo ljudje, ki so za »mizerni groš« pripravljene služiti tej najumazanejši diktaturi, tako kot so jutri sposobni služiti tem, ki jih danes zmerjajo. Časnik tudi podrobno opiše Koroščevo internacijo in slabost, ki ga je privedla v zagrebški sanatorij, kjer sta se z nadškofom dr. Bauerjem zaradi

¹⁶⁰ Slovák, Slovinská deklarácia, 25. 01. 1933.

¹⁶¹ Slovák, Pokračuje sa v balkanizácii evropsky vzdelaných Horvatov a Slovincov, 28. 01. 1933.

žandarske prisotnosti pogovarjala kar latinsko, ter poudari, da skupaj z dr. Korošcem danes čutita cela Slovenija in Hrvaška. Pomembno se mu zdi tudi to, da z njim ne simpatizira le ljudstvo, ampak še posebej študentje in akademiki.¹⁶² Slovák je v naslednjih dneh ogorčen še nad Trumbičevo aretacijo ter šikaniranjem že omenjenega zagrebškega nadškofa dr. Antona Bauerja,¹⁶³ posebno pozornost pa posveti tudi reakcijam slovenskega tiska na punktacije ter predvsem Jutro, ki jih najbolj napada, obsodi, da slepi slovensko javnost. Proteste, ki jih na straneh Jutra objavljajo razne sokolske enote, kulturne in sindikalne organizacije ter odbori JRKD označi za delo »maloštevilne klike slovenskih Jugoslovanov pod vodstvom dr. Kramerja«, kateremu je Beograd dal polno moč, da bi iz »kulturne Slovenije naredil gluho provinco srbske države«. Ti ljudje so zato iz strahu za svojo oblast razglasili punktacije za veleizdajo, Kramer pa je dan za dnem v Jutru pozival k obračunu z izdajalci. Zato v Jugoslaviji nobena živa duša, če noče biti zaprta, ne sme javno niti črhiniti, da soglašá z »veleizdajalskimi« punktacijami. Župani ki pošiljajo proteste niso nikakršni predstavniki ljudstva (le-ti so bili zamenjani), vodstvo Sokola je imenovala vlada, zato njihovi protesti niso izraz volje večine članstva, protesti odborov JRKD pa so navadno metanje peska v oči, saj je to edina dovoljena stranka. Skratka, po prepričanju Slováka ti protesti ne izhajajo iz ljudstva oz.: »Slovenska deklaracija je izraz ogromne večine slovenske inteligence in preprostega ljudstva, ki danes ne sme javno izražati svoje volje. Danes mora narod trpeti, da ga prodaja par sebičnih politikov- mešetarjev.«¹⁶⁴

Za tovrstno Slovákovo pisanje (med drugim je 19. 02. predstavil tudi Pribičevičevo knjigo Diktatura kralja Aleksandra) se je očitno razvedelo tudi v Jugoslaviji, kar je povzročilo, da časopis ni več prihajal do svojih naročnikov v vrstah slovaške manjšine v Vojvodini.¹⁶⁵ Te in podobne zadeve pa drže uredništva očitno niso omajale in strani časnika so marca in aprila 1933 polne poročil iz Jugoslavije in Slovenije, v katerih si sledijo obtožbe na račun diktature in njenih eksponentov. Kar nekaj v tej vrsti člankov se ukvarja predvsem s protikatoliško gonjo in povzema polemiko med škofom Srebrničem na eni, ter ministrom dr. Kramerjem in Sokoli na drugi strani. Medtem ko se katoliška stran pritožuje in dokazuje, da je preganjana, je Kramer na shodu v Beltincih izjavil, da nudi jugoslovanska država katoliški ideji »toliko varnosti in svobode kot nihče drug«.

Slovák obsodi časopise na Češkoslovaškem, ki Sokol veličajo kot branilca človekovih pravic in hvalijo diktaturo, nekateri krogi pa so tako zaslepljeni s sovraštvom do katolištva, »da vidijo pravico tam, kjer je samo nasilje in ječa, medtem ko bojavnike za svobodo označujejo za izdajalce«. Pri tem, poudarja Slovák, pozabljajo, da so katoliki v Jugoslaviji največja obrambna trdnjava prave demokracije, označevanje opozicijskih vodij za izdajalce pa je ravno voda na mlin zunanjih sovražnikov. Pri tem Slovák hitro potegne paralelo z razmerami na Češkoslovaškem, kjer se »zaslužni in marljivi borci za avtonomijo označujejo za protidržavne izdajalce«, v resnici pa je »vsaka krivica, vsaka nepravilnost, zakriviljena s strani centralistične Prage proti Slovaški, najboljši pomočnik revizionistov in sovražnikov republike.«¹⁶⁶

Kmalu se na straneh Slováka najdejo tudi ostri napadi na proustavništvo, ki naj bi v Jugoslaviji delovalo proti katolicizmu »z roko v roki s pravoslavjem«, pri čemer naj bi tako kralj kot nekateri ministri bili znani framasoni. To framasonstvo se po mnenju Slováka

¹⁶² Slovák, V Juhoslávii každý deň sa očekáva výbuch, 02. 02. 1933.

¹⁶³ Slovák, 07. 02. 1933.

¹⁶⁴ Slovák, Oslepovanie verejnosti protestmi proti slovinskej deklarácii, 09. 02. 1933.

¹⁶⁵ Slovák, 26. 02. 1933.

¹⁶⁶ Slovák, Diktatura v Juhoslávii dokončava, 09. 03. 1933.

navezuje na »ekscese srbskih kulturtregerov«, pri čemer je njegov cilj ustvariti »enotno državo enotnega jugoslovanskega naroda, ki bo imel eno narodno dušo, eno kulturno središče in enotno narodno kulturo«. ¹⁶⁷ Na podoben način Slovák nadaljuje z obsodbami Sokola, ki ga srbski diktatorski režim uporablja kot eno svojih »glavnih orodij protikatoliške in protinarodne politike«. Tako so predvsem v Sloveniji dijaki in učitelji prisiljeni vstopiti v sokolske vrste, nasploh pa v deželi kjer se polnijo ječe, vladata cenzura in špijonaža tajnih služb. ¹⁶⁸ Ob tovrstnih kritikah so, s procesom proti Mačku še dodatno zaostrene, razmere v Jugoslaviji izzvale tudi obsodbe nekaterih uglednih slovaških politikov, kot npr. senatorja HSLS dr. Jozefa Budaya, ¹⁶⁹ poleti pa padejo Srbi v dodatno nemilost zaradi »neprimerne« odnosa do slovaške manjšine oz. afere okrog izbora »miss totice« v Beogradu. ¹⁷⁰

Na kakšen način je novice o punktacijah slovaški javnosti posredoval Slovenský denník smo zgoraj že omenili, pa tudi ob Koroščevi aretaciji komentator ubere podobno strategijo, v kateri se sicer distancira od državnega terorja, vendar pa tudi Korošca še zdaleč ne vzame v obrambo. Pač pa mu očita, da je »iz največjega pristaša sedanjega režima in njegovega pomembnega predstavnika v kratkem času postal zaveznik tistih, ki si prizadevajo Jugoslavijo razbiti na nekaj življenja nezmožnih držav.« ¹⁷¹ Že v naslednjem članku se časnik povsem odkrito postavi na stran aktualne jugoslovanske oblasti. V njem namreč ponovno na veliko citira dr. Kramerja oz. njegove napade in obsodbe Korošca. V isti številki časopisa je objavljena tudi Koroščeva fotografija z izjavo ministra Puclja o tem, »da se v celi Sloveniji ne bi našlo niti sto Slovencev, ki bi se hoteli odtrgati od Jugoslavije«. ¹⁷²

V zvezi s pastirskim pismom jugoslovanskih škofov in posredno z njim tudi Slovákovi obtožb na račun Sokola, se Slovenský denník postavi v bran »tej organizaciji, ki stoji visoko nad strankami in služi samo interesom domovine« in poudarja njene zasluge za enotno Jugoslavijo. ¹⁷³ V naslednjih tednih in mesecih se liberalni dnevnik razpiše o ustaških pripravah vstaje na Hrvaškem, za katerimi stoji Italija in o procesu proti Mačku, medtem ko dva pomembnejša članka, ki se dotikata Slovencev, tokrat izstopata iz vsakdanje politične konotacije. Prvi opisuje obisk trboveljskih šolarjev v Bratislavi in njihov navdušeni sprejem, ¹⁷⁴ drugi pa govori o predavanju Ljudevita Pivka, ki ga je le-ta pripravil v okviru jugoslovanskih dni v Bratislavi. ¹⁷⁵ Ob notranjepolitičnih razmerah Slovenský denník še naprej spremlja tudi nasilje nad Slovenci v Italiji, ¹⁷⁶ zadnje članke v tem letu, ki se dotikajo Jugoslavije, pa namenja 15. obletnici nastanka kraljevine ter 45. rojstnemu dnevu njenega monarha, pri čemer kot po navadi ne varčuje s superlativi na njegov račun.

Kot da bi v zraku že plavala slutnja, da se bodo besede hvale kontroverznega jugoslovanskega diktatorja v manj kot letu dni iz napitnic preselile v nekrologe. Tragična Aleksandrova smrt je namreč nedvomno najodmevnejši, z Jugoslavijo povezan dogodek v letu 1934, ki je razburil vso svetovno javnost, na straneh češkoslovaškega tiska pa izzval iskreno ogorčenje

¹⁶⁷ Slovák, Položenie katolicizmu v Juhoslávii, 26. 03. 1933.

¹⁶⁸ Slovák, Boj vol'nomišlienkárov s katolíkmí v Juhoslávii!, 23. 04. 1933.

¹⁶⁹ Slovák, 28. 04. 1933.

¹⁷⁰ V Beogradu naj bi potekal »sramoten« izbor za Miss slovaških služkinj, pri čemer so Srbi in srbski časopisi za Slovake uporabljali posmehljiv madžarski vzdevek »tot«. Slovák, 27. 07. 1933.

¹⁷¹ Slovenský denník, Museli už i Korošca internovat, 31. 01. 1933.

¹⁷² Slovenský denník, Min. dr. Kramer o slovinských punktáciach, 01. 02. 1933.

¹⁷³ Slovenský denník, Pravda o Sokole v Juhoslávii, 02. 02. 1933.

¹⁷⁴ Slovenský denník, Trboveljski slavček v Bratislave, 17. 05. 1933.

¹⁷⁵ Pivko je predaval o carzanski akciji, dodatne simpatije Slovakov pa si je pridobil z izjavo, da njegov ded izhaja iz Trenčina in da v njegovih žilah še teče slovaška kri. Slovenský denník, 05., 12. 11. 1933.

¹⁷⁶ Slovenský denník, 05. 09. 1933.

in obžalovanje. Prav vsi časniki, ne glede na njihovo politično provenienco, so nad atentatom v Marseillu zgroženi. Tako Slovenský denník, ki atentatu nameni praktično celo številko zapiše, da »...ne moremo ublažiti bolečine Jugoslavije in Francije. Za to nimamo moči. Lahko jima le zagotovimo, da skupaj z njima čutimo ogromno izgubo, ki je doletela njiju, enako pa tudi nas. Imeni Aleksandra in Barthoua bosta ostali z zlatimi črkami zapisani v naših srcih, saj do njiju čutimo hvaležnost, ki je naravna in nepozabna.«¹⁷⁷ Opis življenjske in politične poti kot tudi karakternih in telesnih lastnosti pokojnega jugoslovanskega kralja prehaja na straneh Slovenskega dnevnika takorekoč v hagiografijo, pri čemer je o svojih spominih na Karađorđevića spregovoril tudi v Bratislavi živeči in delujoči slovenski slikar Ivan Žabota.¹⁷⁸ Podobno velja v naslednjih dneh, ko je podrobno opisan življenjepiš »kmečkega kralja – junaka«. Slovenský denník gre v maniri »o mrtvih vse najlepše« celo tako daleč, da zapiše kako »bo zgodovina pravično sodila in ocenila vsa dejanja kralja Aleksandra. Med monarhi našega stoletja najdemo komaj kakšnega podobnega formata...«.¹⁷⁹ Časnik spremlja tudi vrnitev kraljevega trupla v domovino, še posebej pozorno pa z naslednjimi besedami opiše zadnji poklon iz konfinacije izpuščenega dr. Antona Korošca: »H krsti se je postavil tudi bivši ministrski predsednik dr. Korošec...Dolgo je jokal pred kraljevo krsto, nato pa zbranim dejal: 'V trenutkih, ko vsa Jugoslavija objokuje velikega kralja mora biti vse ostalo pozabljeno. Živeti in delati moramo za Jugoslavijo.'«¹⁸⁰

Po kraljevem pogrebu se Slovenský denník ukvarja predvsem z vprašanjem o nadaljnji ureditvi in poti Jugoslavije, budno pa spremlja tudi pregon kraljevih morilcev oz. njihovih botrov, pri čemer Madžarski in Italiji prizanaša še manj kot pred Marseillom.

Že pred atentatom pa izredno vestno in kritično spremljajo ustaško emigrantsko dejavnost, povezano z madžarsko revizionistično politiko tudi socialdemokratske Robotniške novine.¹⁸¹ Podobno velja tudi v obdobju po Aleksandrovi smrti, ko se tovrstni pozornosti pridružijo še upi v postopno demokratizacijo kraljevine.

Nič manj ogorčenosti od svojih liberalno-levičarskih konkurentov nad teroristično akcijo ne pokaže niti Slovák, ki se v prvi polovici leta sicer še aktivno posveča jugoslovanskim razmeram pod diktaturo. S posebnimi simpatijami ob njegovi 40. obletnici predstavi zgodovino, delo in pomen slovenskega katoliškega akademskega društva Danica,¹⁸² drugi pomembnejši članek pa govori o problemih ljubljanske univerze in prizadevanjih za njeno vsaj približno dostojno preživetje in delovanje.¹⁸³

A kot rečeno, strelji v Marseillu vse ostale dogodke v Jugoslaviji (pa tudi drugje) za nekaj časa potisnejo na stran. Ob novicah o poteku, žrtvah in povzročiteljih tragičnega dogodka, ki zapolnijo naslovnico ter skoraj celotno naslednjo stran časopisa, se poročanje in komentarji Slováka praktično ne razlikujejo od ostalega tiska, izpostaviti pa velja uvodni odstavek, ki se tovrstnega politično motiviranega nasilja loteva z malce širšega oz. bolj poglobljenega moralno-civilizacijskega aspekta: »...Ogorčeno zavračamo – kot vsi – tudi ta poslednji umor.

¹⁷⁷ Slovenský denník, 11. 10. 1934.

¹⁷⁸ Ivan Žabota je leta 1926 na Bledu portretiral kralja Aleksandra in njegovo soprogo kraljico Marijo. Žabotovo spoštovanje do jugoslovanskega monarha se je po tem dogodku še povečalo, zato ga je atentat v Marseillu močno prizadel. V Slovenskem denníku ga je opisal kot človeka »manjše, suhe postave in globokih krasnih oči na izrazitem obrazu, ki je izžareval inteligenco in silno voljo...« Prav tam; prim: Tone Kregar, Ivan Žabota – Slovenec in Slovák, umetnik in bohem, Zgodovinski časopis, 52/4, 1998, str. 541–551.

¹⁷⁹ Slovenský denník, Alexander sedliacky král' – hrdina, 12. 10. 1934.

¹⁸⁰ Slovenský denník, Mrtvý král' doma, 16. 10. 1934.

¹⁸¹ Robotniške noviny, 02. 02., 22. 03., 25. 05. 1934.

¹⁸² Slovák, Najstarší slovinský kat. Akad. Spolok »Danica« jubiluje, 27. 05. 1934.

¹⁸³ Slovák, Slovinskí akademici bojujú za svojo univerzitu, 31. 05. 1934.

*Umor ni rešitev, ni izhod iz bede in kaosa, umor ni pot do boljšega življenja ljudi in narodov. Umor je zmeraj bil in bo zločin. In to vsak umor. Življenje kralja ali podložnika, otroka ali starca, ministra ali berača je enako sveta stvar. Umori ostanejo zločini tudi takrat, ko jih narekujejo politične strasti, ko jih narekuje maščevanje, pa tudi takrat, ko jih narekujejo kakršnikoli višji interesi določenih skupin ali režimov».*¹⁸⁴ Tudi v naslednjih dneh ne manjka novic o pripravah na monarhov pogreb, komentarji o Aleksandrovem življenju in delu ter jugoslovanski stvarnosti pa so, čeprav spoštljivi in dokaj previdni, dosti bolj realni od tistih v SD. Slovák napoveduje še bolj komplicirane razmere v Jugoslaviji, kot so bile pred umorom, čeprav upa da bo prišlo do političnega miru in da bo dosežen cilj »srečnih narodov v močni Jugoslaviji« Velike upe pri tem polaga na opozicijske politike, ki so ponovno na prostosti in ponujajo sodelovanje, ter poroča o Koroščevem slovesu od pokojnega kralja. Čeprav, tako Slovák, ni potrebno posebej poudarjati, da je bila izpustitev Korošca in drugih opozicijskih vodij predvsem taktična poteza.¹⁸⁵ Časnik podrobno opiše pogrebno slovesnost,¹⁸⁶ v naslednjih dneh pa se poročanje o Jugoslaviji vrne v, recimo temu, normalne poročevalske okvire.

Posledično s postopno normalizacijo in »demokratizacijo« po Aleksandrovi smrti, ki jo slovaški tisk brez izjeme pozdravlja, razmere v Jugoslaviji na naslovnica nadomestijo druge velike domače in mednarodne teme. Vendar pa tudi v drugi polovici 30. let oz. v zadnjih letih obstoja ČSR poročil o jugoslovanskih in znotraj njih slovenskih razmerah ne manjka. Interes vzbujajo predvsem pomembnejši politični dogodki kot npr. volitve, nasploh pa Slovencem še naprej največ prostora namenja katoliški Slovák. Ta sicer dosti večjo pozornost posveča Mačku in Hrvatom, s katerimi se v drugi polovici 30. let slovaški avtonomisti očitno lažje poistovetijo kot s klerikalnim slovenskim vodstvom oz. njegovo avtonomistično nenačelnostjo.¹⁸⁷ Tradicionalna naklonjenost do slovenskega naroda se zato preseli bolj na področje kulture. Podobno velja tudi za slovaški tisk liberalne in socialdemokratske politične orientacije, še bolj pa za slovaški kulturno in literarno časopisje. Zato ne preseneča, da v drugi polovici tridesetih let prav na njegovih straneh najdemo nekatere najizčrpnjše in najzanimivejše prispevke o Slovencih ter slovensko-slovaških primerjavah. To še posebej velja za mesečnik Elán,¹⁸⁸ ki je že septembra 1934 objavil pogovor z Josipom Vidmarjem, pozneje pa je v njem slovaško-slovenske vzporednice aktualiziral predvsem Viktor Smolej.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Slovák, Celý svet vzrušený nad vraždou v Marseille, 11. 10. 1934.

¹⁸⁵ Slovák, Rozlúčka s král'om, 18. 10. 1934.

¹⁸⁶ Slovák, Král'ovský pohreb v Belehrade, 19. 10. 1934.

¹⁸⁷ Avgusta 1937 objavi Slovák velik intervju z dr. Vladkom Mačkom in že v uvodu poudari, da je bil Mačkov oče slovenski gradbeni inženir v državni službi, ki se je do smrti čutil Slovenca. Novinar dr. Karol Klinovský je Mačka med drugim povprašal o njegovem pogledu na Koroščevo vladno politiko. Hrvaški voditelj mu je odvrnil, da ga Korošec ne zanima kot minister, temveč kot vodilni slovenski politik, kateremu zameri, da je vedno bil na strani Srbov proti Hrvatom. Slovák, 03. 08. 1937.

¹⁸⁸ Revija, ki je od 1930 do 1939 izhajala v Pragi, od 1939 do 1947 pa (z vmesno prekinitvijo med junijem 1944 in januarjem 1946) v Bratislavi, je pod uredništvom pesnika Jana Smréka združevala širok krog najboljših slovaških literatov, ne glede na njihovo politično, versko ali generacijsko pripadnost. Elán ni bil omejen zgolj na literaturo, ampak se je posvečal tudi ostalim umetniškim zvrstem (gledališču, slikarstvu...) ter širšim kulturnim vprašanjem in problemom. Slovaški javnosti je prinašal dosti informacij o češkem kulturnem življenju, zavzemal se je za širšo slovansko povezavo ter spremljal evropske literarne tokove. Tudi v času Slovaške republike je ostal na pred vojno utrjenih liberalnih pozicijah s sicer dobro zakrito, a kljub temu prepoznavno protifašistično tendenco. Visoka intelektualna raven, pestrost in zanimivost čez vse obdobje izhajanja ga uvrščajo v sam vrh takratne slovaške periodike. Djiny československé žurnalistiky, III. díl, Český a slovenský tisk v letech 1918–1944, NovinaY, Praha 1988, str. 252, 253; Kregar, Slovaško literarno časopisje..., str. 35–43.

¹⁸⁹ Viktor Smolej (1910–1992), publicist, lit. zgodovinar, izdajatelj, kritik, prevajalec in leksikograf. Po diplomii na ljubljanski Univerzi se je v letih 1933/34 izpopolnjeval v študiju slovaškega jezika na univerzi v Bratislavi. Tam

Vprašanje narodne samobitnosti ter političnega in kulturnega položaja znotraj večnacionalne skupnosti namreč tudi v drugi polovici tridesetih let ostaja glavna točka na slovaškem političnem dnevnem redu in se do Münchenskega sporazuma le še stopnjuje. Vsakršna izkušnja naroda v podobnem položaju, in Slovenci so to gotovo bili, ostaja ves čas zelo dobrodošla in aktualna kulturno-politična tema. Interes zanjo zato ne usahne niti z oktobra 1938 doseženo slovaško avtonomijo, kateri sledi prehod v enostrankarski avtoritarni politični režim oz. postopni konec pluralnosti slovaškega tiska,¹⁹⁰ ter marca naslednjega leta razglašeno »samostojnostjo« Slovaške.¹⁹¹

S u m m a r y

Slovak Political Newspapers from the Period between the First and the Second World Wars on Slovenes

Tone Kregar

The end of the First World War and the disintegration of the Hapsburg monarchy in 1918 brought about complex changes on the political map of Europe. The appearance of new countries, that of the Czecho-Slovak Republic and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, or Yugoslavia, denoted a new period of national and political development for Slovaks and for Slovenes. In view of their negative past experience while still a part of the Austria-Hungary, both nations were filled with considerable hope and expectations; yet these, according to the opinion of many Slovenes and Slovaks, had never quite materialized due to the unsolved national issues as well as complex political situations in both multi-national states.

Despite the differences which had originated in the past and were mostly due to different political situations and political strategies in both countries, the two nations shared a number of similar and comparable characteristics. In the period between WWI and II these were so similar that they drew attention of a number of political newspapers from that time. This article focuses on the manner Slovenes were perceived and reported on in Slovakian political newspapers from the 1920s and the first half of the 1930s. Slovakian politics was then influenced by strong Catholic, autonomistic, agrarian/liberal, and communist parties, and by social democrats. All had different ideologies and outlooks on life and also on the question of national autonomy, be it at home or, in view of similar circumstances, in Yugoslavia. Analyzed are opinions and views of different Slovakian political parties as perceived through the eyes of the daily newspapers that advocated them: *Slovenský Denník*, which was the gazette of the Slovakian part of Czechoslovakian agrarian workers, *Slovák*, the daily newspaper of Hlinka's catholically and autonomistically oriented Slovakian People's Party (HSL'S), *Robotnícké Noviny* of Slovakian social democrats, and the communist *Pravda*, or *Pravda Chudoby*.

se je seznanil s slovaško literaturo ter njenimi ustvarjalci. Svoje življenje je posvetil spoznavanju in sodelovanju Slovencev in Slovakov. Iz slovaščine je začel prevajati že v 30. letih, po vojni pa je bil lektor in predavatelj slovaškega jezika na univerzi v Ljubljani. Izdelal je tudi (doslej edini) slovensko-slovaški slovar. Več o Smolejevem življenju in delu v: Andrej Rozman, Viktor Smolej – osemdesetletnik, Slavistična revija, 40/1992, št. 1, str. 3–4; prim. tudi Smolejevo bibliografijo v isti številki.

¹⁹⁰ Po razglasitvi avtonomije je HSL'S v »nezanesljiva« uredništva imenovala svoje vladne komisarje, neke vrste cenzorje, kar je bil zgolj prvi korak do nameravane ukinitve časopisja, ki se ni umeščalo v njen neposredni svetovno-nazorski in ideološki kontekst. Že do konca leta 1938 se je število periodik skoraj prepolovilo, saj je prenehalo izhajati skoraj dvesto naslovov. Med njimi 18. novembra, v svojem 35. letniku, tudi socialdemokratske Robotničke noviny. Agrarniki, ki so se novembra priključili HSL'S – Stranki slovaške narodne enotnosti, so svoj tisk obdržali le malce dlje. Že ves čas močno nadzorovanemu mu je uspelo izhajati le do konca leta 1938, ko je bila večina agrarniškega tiska vključno s Slovenským dennikom ukinjenega. Iz obdobja 1. ČSR je tako ostal le še Slovák kot uradno glasilo HSL'S oziroma nove avtonomne oblasti (po marcu 1939 pa samostojne Slovaške republike), ki je svoj radikalni antikomunizem, antisemitizem in profašizem le še okrepil.

¹⁹¹ Več o tem v: Tone Kregar, Slovensko-slovaški kulturni stiki (1918–1941), Magistrsko delo, str. 162–182.

The articles published in these newspapers reflect the manner in which their editorial boards monitored and evaluated the events taking place in Slovenia: their opinions of the country and its residents; if, and to what degree, they were familiar with events in Slovenia; and how strong was their interest in cooperation with Slovenia. During the period of the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes Slovakian readers were more or less regularly informed of the political, cultural, and social circumstances in Slovenia. It is interesting that despite its small size, especially in comparison with other, considerably larger, Yugoslav nations Slovenia was so often mentioned or reported on. It is true that the differentiation between the situation in Yugoslavia and in Slovenia, the evaluation of the Slovene political situation, the national question and the problems connected with them, and above all the tone of writing, all reflect different political views of the authors of these articles and of different political parties they advocated. Irrespective of this, the majority of articles express considerable affinity and admiration for, and even idealization of, Slovenes and their culture. Emphasized are mutual characteristics of both countries: their small size, their similar histories, and their unkind past. Some authors, especially those in favor of autonomy, compared political situations in Slovakia and in Slovenia and wrote about their mutual wish to attain cultural and political autonomy within their countries. It is therefore understandable that the articles in *Slovák*, the catholically-oriented daily, were the most frequent and faithfully and regularly reported on the current political situation in Slovenia, especially on the 1920s election, or on the period of king Alexander's dictatorship. Other newspapers, although in the light of their different political orientations more reserved toward the question of national rights, praised Slovene scientific achievements, cultural events, social life, the proverbial Slovene industry, perseverance, and patience. Slovenes were often referred to as models for the citizens of Slovakia. The growing cooperation between the two nations was wholeheartedly encouraged and praised. It is therefore not possible to attribute the reasons for this attitude solely to the official friendship and alliance between Czechoslovakia and Yugoslavia, but rather to the mutual feelings of cultural similarity and to comparatively similar »historical destinies« of both small Central European Slavic nations.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejše zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.

Žarko Lazarević

Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne

Že uvodoma je potrebno izpostaviti, da se z odpiranjem teme o slovenskem nacionalnem interesu v gospodarstvu podajamo na spolzek teren, kjer nam lahko hitro spodrsne. Pomisleki, ki mi narekujejo začetno previdnost, izvirajo iz nedorečenosti samega področja, o katerem nameravam govoriti. Gre namreč za opredelitev pojma nacionalnega interesa. Na najbolj splošni ravni je definicija jasna. Gotovo je nesporno, da je visoko tehnološko razvito, učinkovito in donosno gospodarstvo v slovenskem nacionalnem interesu, kar je predpogoj kakovostno enakih vsakdanjih življenjskih razmer. Tako zadevo opredeljujemo v današnjem času. A tudi preteklost ni stregla z drugačnimi opredelitvami. Besede so bile resda različne, a po sporočilu enake. Na začetku 20. stoletja so tako zapisali: »*Sredi šuma, vika in krika strastnih dnevnih političnih bojov in razprtij ne smemo nikdar pozabiti, da narodno gospodarsko življenje sledi svojim lastnim zakonom, neodvisno od političnih programov in da smo na čvrstem razvoju in napredku našega narodnega gospodarstva interesovani enako vsi, brez razlike strank, da je torej tukaj točka, kjer moramo v lastnem interesu vsi složno sodelovati, vsi stanovi in vsi posamezniki, v skupni blagor ljudstva in posameznika*«. ¹

To je več kot očitno izhodiščna podlaga družbenega konsenza, kjer se je zaradi velike posplošitve, brez težav mogoče poenotiti. Proti tako opredeljenemu nacionalnemu interesu, ki neposredno ne ogroža nikogar, ni imel in nima ugovora noben družbeni subjekt, ne glede na dojemanje sveta in dogajanja v njem. Pravo vprašanje, to je točka razločevanja, pa nastopi tisti trenutek, ko v ospredje postavimo dilemo, kako do tega priti? In kot je v življenju v navadi se zaradi množice poti začnejo težave. Težave se začnejo tudi zato, ker so na poti do cilja številne podrobnosti, ki terjajo nenehno opredeljevanje oziroma presojo poti do končnega cilja. Zato znajo biti interpretacije nacionalnega interesa, pa čeprav izhajajo iz enakih empirično ugotovljenih razmer, v svojih zaključkih daleč narazen, če že ne povsem nasprotno. Razlog tiči v različnih izhodiščih, ki generirajo različne odgovore na družbeno in gospodarsko stvarnost. Različna izhodišča pa so bila pogojena tudi z nazorsko razlikujočimi se pogledi, z nasprotujočimi si ekonomskimi in socialnimi interesi, z nasprotujočimi si videnji vsakokratne stvarnosti in predstavami o preteklosti in prihodnosti. Vse to potiska problematiko nacionalnega interesa v domeno politike, na področje prepletanja interesov različnih elit, tako političnih, gospodarskih, kulturniških...

Dileme so torej prisotne že na samem začetku, v celoti se razgrnejo s tem, ko skušamo opredeliti, kaj stoji za nacionalnim, zlasti v okolju narodnostno mešanega prebivalstva. V konkretnih situacijah je to zelo pomembno. Ali so zadeve res tako enostavne, da je že sama pripadnost slovenskemu narodu porok uresničitve slovenskega nacionalnega interesa? Kam šteti ekonomsko aktivnost tistega dela prebivalstva, ki se ni uvrščal med Slovence? Kaj je torej pomembnejše, pripadnost narodu ali geografskemu okolju, ki ga opredeljujemo kot slovensko etnično ozemlje? Kako namreč presojati posamezne odločitve, kako prepoznati

¹ Narodni gospodar št. 1/1900.

oziroma razločevati posamezne interese od splošnih, ki naj bi ustrezali nacionalnemu interesu? Je nacionalni interes skupek parcialnih interesov ali gre za neko vrednoto, na katero vsi prisegajo? Kako razmejiti konkretni podjetniški interes v razmerju do splošno družbenega/nacionalnega interesa? Kateri ima večjo legitimnost, zlasti ko pride do konflikta podjetniških in nacionalnih interesov, če jih uspemo kot take opredeliti? kateremu dati prednost? Kako ravnati ob dejstvu, da je problematika nacionalnega gospodarskega interesa v bližnji soseščini in tudi oddaljenejši tujini praviloma sprejeta kot ekonomski nacionalizem? Je to v slovenskem nacionalnem interesu? Ali morda ni?

Vsi ti vprašaji, pri čemer bi načelno razpravljanje o različnih vidikih nacionalnega interesa lahko raztegnili v nedogled, so mišljeni le kot opozorilo, kot opomin, da je odprtih vprašanj, pomislekov, ugovorov in negotovosti oziroma nedoslednosti ogromno. Povrh vsega pa historična izkušnja priča, da enoznačnega odgovora na problematiko nacionalnega interesa ni. Resda je že od nekdaj znan izrek, da je zgodovina učiteljica življenja, vendar je na drugi strani tudi res, da nam Clio kakor antična Pitija v presojo ponuja bolj ali manj dvoumne odgovore. Sprijazniti se moramo, da enostavnih odgovorov na zapletena vprašanja pač ni mogoče najti.

V zgodovinski perspektivi se je tematika nacionalnega interesa kazala na različne načine, vsaka doba je prinašala svoje poudarke, ki so bili odvisni od splošnih socialnih, političnih in gospodarskih razmer. Za obravnavano dobo, to je dobo enega stoletja, približno od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne, je potrebno že uvodoma poudariti praviloma prevladujoči kriterij nacionalnega/slovenskega kot osnovno točko opredelitve. Slovensko lastništvo gospodarskih subjektov je bil cilj in kriterij »narodnega interesa«. Nobena doba pa ni enoznačna, zato bom opozoril tudi na izjeme in na odstopanja oziroma občasna protislovja.

V drugi polovici 19. stoletja je na Slovenskem potekal proces slovenske emancipacije, iz kulturne je samodejno preraščala v politično. Sestavni oziroma hkratni del tega procesa je bila tudi gospodarska emancipacija. Mislim na izgradnjo lastnih gospodarskih struktur in ustanov. Zaradi narodnostno mešane strukture slovenskega ozemlja se je slovenska emancipacija oblikovala kot odgovor na politične in gospodarske težnje drugih narodov. V pretežnem delu Slovenije nasproti Nemcem, na obrobju slovenskega prostora proti Italijanom in Madžarom. Kaj kmalu je postalo jasno, da je lahko tudi gospodarski element pomemben vzvod v političnem boju. Kmalu so se pojavile besede in pozivi, ki so pozivali k nacionalni/politični diferenciaciji tudi na gospodarskem področju v imenu obče koristnih ciljev politične okrepitve slovenskega naroda. Gre za pojav, ki bi ga danes mirno imenovali nacionalni interes.

Leta 1875 med Slovenci postane nacionalno povsem izpričan kriterij razločevanja tudi na gospodarskem polju. Ljubljanskim narodno zavednim slovenskim ženam položijo v usta sledeče besede: »*Ali ni lepše trgovati, če ostanemo med sabo?*« Ta slogan je bil samo lepše izražena slovenska inačica, v avstrijskih razmerah pogosto uporabljanega klica »Svoji k svojim«. Slovenci naj bi poslovali samo s Slovenci, Nemci pa kakor želijo. Ekonomski pritisk naj bi prisilil nasprotno stran k upoštevanju slovenskih gospodarskih, kulturniških in političnih interesov. Osrednji slovenski časopis tega časa, to je Slovenski narod, je bil več kot jasen: »*Začenja se tiha agitacija, katera našim slovenskim ljudem govori: kupuj vse, česar trebaš in kar moreš pri slovenskem narodnem trgovcu. V štacuno nemškutarjevo, v delavnico ponemčenega in tistega, ki z nemškutarji vleče, voli in vpije -- pa ne hodi. Svoji k svojim.*«²

² Slovenski narod, 22. 4. 1875. O nemških trgovcih in obrtnikih. Citirano po Dragan Matić: Nemci v Ljubljani, 1861–1918, Ljubljana, 2002, str. 130–131.

Ti pozivi so bili povsem v duhu časa, bojkoti so bili legitimno sredstvo v političnem boju. Enak princip presoje sveta skozi lečo nacionalnega so uporabljali tudi drugi. Slovenci pri tem niso bili nobena izjema, prej zamudniki. Slovensko-nemški gospodarski bojkoti so bili aktualni vse do konca monarhije, čeprav vsi niso pustili otipljivih posledic. Nemci Slovencem niso ostajali dolžni, kar dokazuje zaupna brošura s konca 19. stoletja, v kateri so naštetih ljubljanski trgovci in obrtniki zanesljivo zapisani nemštvu.³ V teh sporih je šlo predvsem za prerazporejanje trgovinske marže, saj je glede na gospodarsko strukturo slovenskega prostora, povsem stvarna domneva, da so eni in drugi imeli iste dobavitelje, ponavadi izven slovenskega prostora.

Sicer pa je medsebojne gospodarske bojkote težko presoјati. Ne samo zato, ker ne poznamo njihovega dejanskega obsega in trajanja, temveč ker posledično tudi ne poznamo njihovega stvarnega učinka. Pa to pravzaprav sploh ni pomembno, bojkoti so svoj namen dosegli. Nedvomno so imeli pomembno posledico v vsakdanjem življenju. Sirene nacionalnih klicev so z bojkoti, kot orodjem, močno prispevale k jasni homogenizaciji na obeh bregovih, k jasnemu nacionalnemu opredeljevanju mnogih omahljivcev. Opozoriti pa tudi velja, da so bili gospodarski bojkoti v vsakdanjem življenju dosledno težko izvedljivi. Breme, ki so si ga naložili na pleča, je bilo težko. Življenje, v katerem vsakodnevna, takorekoč samoumevna dejanja postanejo prvovrstno politično dejanje, akt nacionalne opredelitve, ni mogoče opisati kot prijetno in znosno.

Ko se po časovni lestvici premaknemo navzgor, naletimo še na en znamenit bojkot, ki je potekal po znanih septembrskih dogodkih v letu 1908. V izjemno zaostrenih političnih razmerah so se slovenski politiki odločili za postopno uničevanje Kranjske hranilnice, najstarejšega denarnega zavoda v slovenskih krajih. Z neresničnimi govoricami o poslovnih nepravilnostih in posledično preteči nelikvidnosti so spodbudili množično dvigovanje prihrankov. Naval vlagateljev, ki nemudoma terjajo svoje vloge, je lahko življenjsko nevaren za vsako denarno ustanovo, kajti običajne likvidnostne gotovinske rezerve so vedno omejene in ne zadoščajo za množična takojšnja poplačila vlagateljev. V takem primeru se banka ali hranilnica sorazmerno hitro znajde v precepu. Terjatev nikakor ne more tako hitro izterjevati, da bi lahko zadovoljevala svoje upnike, kar vlagatelji/imetniki hranilnih vlog so. In ravno to je bil adut, na katerega so stavili slovenski politiki.

Kranjsko hranilnico je slovenska stran silno črtila, očitali so ji neprikrito uvrščanje na nemško stran. Bila je simbolni steber nemške politične in gospodarske moči na Kranjskem. Kranjski hranilnici ni bilo v pomoč niti dejstvo, da so uradne državne nadzorne institucije pregledale njeno poslovanje in da niso našle stvarnih razlogov, ki bi opravičevali strah dela prebivalstva za svoje vloge. Nadzorniki so javnosti sporočili, da je bila hranilnica glede na strukturo in ročnost naložb sposobna vzdržati tudi dalj časa trajajoče odpovedovanje vlog. Napoved se je izkazala za docela pravilno. Čeprav so se hranilne vloge znižale za dobro petino, Kranjska hranilnica ni omagala, prizadejana pa ji bila velika, sicer v denarju težko merljiva, škoda.⁴

Bojkot Kranjske hranilnice je bil mogoč, ker so Slovenci v preteklih desetletjih izgradili svoj ločen bančni sistem, ki je vključeval kreditne zadruga, hranilnice in bančne delniške družbe. In ravno popolna slovenskost, vodstev in poslovanja v denarnih zavodih, je bilo kriterij narodne koristnosti/nacionalnega interesa. V nasprotnem je bila institucija uvrščena na drugi politični/nacionalni breg in kot smo videli v primeru Kranjske hranilnice tudi sankcionirana. Dejstvo je, da je bila finančna sfera povsem ločena na slovenski in nemški, ki sta obstajala eden mimo drugega. Tako dosledna ločitev je bila mogoča le na finančnem področju,

³ Slovenska kronika 19. stoletja, 1861–1883. Nova revija, Ljubljana, 2003, str. 279–280.

⁴ Matić, nav. delo, str. 345–354.

v proizvodnih dejavnostih si take ločitve trga oziroma odjemalcev nikakor niso mogli privoščiti. Dosledno ločevanje nemške in slovenske sfere je bilo bolj aktualno na narodnostno mešanih območjih, primer tega so bila štajerska mesta.

Vzemimo za primer Celje kot tipičen in nazoren primer, kjer so bili nemško-slovenski nacionalni boji zelo srđiti. V tako majhnem mestu sta si dolgo stali nasproti Mestna hranilnica, trdno v nemških rokah, in slovenska Celjska posojilnica. Prva je bila regulativna hranilnica, torej pod političnim patronatom občinske uprave, druga je bila kreditna zadruga, povsem neodvisna od oblastnih struktur. Resda je bila posojilnica mlajša, vendar se je finančno hitro krepila. Ker je bila zadruga, ni mogla opravljati določenih poslov, ki so bile izrecno pridržane regulativnim hranilnicam. Ker so uradniki v mestni hranilnici dosledno odklanjali kakršnokoli poslovanje v slovenskem jeziku, so, ko je bila mera polna, slovenski veljaki enostavno sklenili ustanoviti svojo hranilnico. Tako so župani celjskih okoliških občin, ki jih družilo priseganje slovenstvu kot politični opredelitvi, leta 1889 enostavno ustanovili Južnoštajersko hranilnico. Njen sedež so postavili v celjski narodni dom. Opazovanje rasti finančne moči nas pripelje do ugotovitve, da sta bila oba sektorja približno enako močna. Že ob prelomu stoletja so se slovenski denarni zavodi glede obračanja vsot denarja že izenačili z mestno hranilnico, pa čeprav so pričeli z delom na začetku osemdesetih let 19. stoletja, skorajda dvajset let kasneje kot mestna hranilnica.⁵

Celjski primer ni bil osamljen. Ker slovensko narodno gibanje največkrat ni moglo uveljavljati svojih teženj v obstoječih hranilnicah, ki so se zlasti na Štajerskem zapovrstjo uvrščale v Slovincem nasprotno stran, so začeli ustanavljati svoje institucije. Pri tem ni bilo izključno vodilo samo politično/narodni interes temveč, kar je potrebno posebno poudariti, tudi stvarna gospodarska potreba. Ponudba kapitala je bila majhna, obrestne mere temu primerne, pokritost prebivalstva nizka. Slovenci so se tedaj oprijeli kreditnega združništva. Odgovor na vprašanje, zakaj ravno združništva, je bil enostaven. Pri registraciji kreditnih zadrug je bil vpliv države minimalen, pobuda je bila povsem svobodna. Če je pobuda ustrezala zakonskim merilom, je registrsko sodišče to vzelo na znanje in zadruga je lahko začela poslovati. Poleg tega ne smemo dajati vnemar dejstva, da so bili zagonski stroški in potrebno finančno zaledje ravno pri kreditnih zadrugah izjemno nizki. Povsem drugače je bilo pri občinskih hranilnicah ali bančnih delniških družbah. Pri prvih je bilo nujno potrebno imeti ustrezno politično večino v občinskih odborih, za bančne delniške družbe pa je bilo potrebno pridobiti dovoljenje finančnega ministrstva. Vsekakor bistveno težja pot, ki jo je oteževala še nujna po veliko večjih vsotah realnega premoženja.

In ravno na področju bančnih delniških družb se nam v razpravljanju o slovenskem nacionalnem interesu pokaže zanimivo protislovje. V primeru bančnih delniških družb so bili Slovenci sorazmerno veliki zamudniki. Banke, ki so jih opredeljevali kot »slovenske« so nastajale šele v prvih letih 20. stoletja. Z Ljubljansko kreditno banko, ki je bila kot prva tovrstna ustanovljena leta 1900, se je jasno pokazalo, da se je oblikovala dvojna vrsta tujosti oziroma bolje rečeno neslovenskosti. Slovincem koristni tuji kapital, se pravi kapital v slovenskem nacionalnem interesu in Slovincem »nekoristni« tuji kapital. Denarni zavod nemško opredeljenih sodeželanov, recimo Kranjska hranilnica, ni mogel veljati za slovenskega, ni bil v slovenskem nacionalnem interesu, pa čeprav je posloval izključno na tem prostoru in izključno z domačimi sredstvi, tudi ali predvsem slovenskimi. Nasprotno pa je banka (Ljubljanska kreditna banka) ali zavarovalnica (Slavija) z absolutno češko prevlado lahko veljala za slovensko ustanovo in s takim statusom tudi uživala vso podporo slovenskih političnih veljakov.

⁵ Žarko Lazarevič, Razvoj institucij finančnega posredništva v Celju do konca prve svetovne vojne. Iz zgodovine Celja 1848–1918. Celje, 1998, str. 127–154.

In kje najti razlog takega početja?

Banka ali zavarovalnica je namreč zadostila političnim kriterijem, kajti njeni interesi so se prekrivali z interesi slovenskega narodnega gibanja. Njeni poslovni interesi so se prekrivali z interesi slovenskih političnih in gospodarskih elit, saj je omogočala krepitev njihove ekonomske podlage.⁶ V duhu naše razprave bi rekli, da je bila uresničitev starega in preizkušenege gesla »sovražnik mojega sovražnika je moj prijatelj« v slovenskem nacionalnem interesu. Vsekakor gre za svojevrstno ironijo.

Podrobno preiskovanje slovenske gospodarske zgodovine bi nam še postreglo z množico drugih primerov. Na tem mestu pa bi rad predstavil še eno od zanimivih situacij, ko sta prišla navzkriž podjetniški in recimo temu »nacionalni interes«. In ne gre za konflikt na nacionalni osnovi, temveč notranje slovenski nesporazum. Kot vemo je v zadnjih desetletjih 19. stoletja prišlo do naglega razmaha zadružništva. Vzcvetele so mnoge zadružne oblike, najbolj številno kreditne zadruge. Njim so se pridruževale še proizvodne in potrošniške. Zadružništvo je na ravni družbenega konsenza veljalo za najbolj primerno obliko, ki lahko malemu narodu z drobno gospodarsko strukturo, omogoči uspešno adaptacijo aktualnemu kapitalističnemu redu in materialno okrepitev v nacionalnih bojih. Dokler zadružništvo ni ogrozilo nikogar, tudi ni bilo sporno. Presoja pa je postala povsem drugačna, ko so, zlasti v katoliškem taboru pod vplivom in vodstvom Janeza Kreka, začeli s snovanjem potrošniških zadrug po podeželju, socialdemokrati pa po delavskih središčih.

S temi zadrugami so pobudniki in praktiki želeli znižati cene vsakdanjih potrebščin, izločiti so želeli trgovce na debelo in na drobno. Nabava blaga je namreč potekala centralizirano prek zadružnih zvez. Tak pristop je seveda pomenil znatno boljše nabavne in s tem tudi prodajne pogoje. Celoten sistem potrošniških zadrug je bil zasnovan na najnižjih možnih stroških z minimalnim dobičkom, če se že niso zadovoljili samo s pokritjem stroškov. Tako so v potrošniških zadrugah tudi dosegali znatno nižje končne cene. Nižje cene naj bi pripomogle k okrepitvi kupne moči na podeželju in v delavskih središčih ob nespremenjenih dohodkih. Posledično bi kmetje lahko malo več namenili za prepotrebne investicije, delavci pa v izboljšanje vsakdanjih življenjskih razmer.

S tem pa so nosilci zadružnega gibanja dregnili v osir, saj je potrošniško zadružništvo pomenilo sicer bolj potencialno kakor neposredno grožnjo interesom slovenskih trgovcev. Povsem razumljivo, saj je imel povprečen slovenski trgovec majhno trgovino, brez velikih rezerv, zlasti na podeželju. Občutljiv je bil že za najmanjša nihanja v povpraševanju. Dokler je politična agitacija preusmerjala potrošnike iz nemških v slovenske trgovine je bilo zadovoljstvo na slovenski strani vsesplošno. Potem pa skorajda naenkrat nič več. V obrambo slovenskega trgovstva so iz liberalnega pola slovenske politike, ki je postal zastopnik trgovskih interesov, naslavljali na zadružnike ploho za ploho očitkov in občasno tudi zmerljivk.

Ta razprava, ki v slovenskem zgodovinopisju še ni osvetljena, nam tudi govori o pojmovanju nacionalnega interesa, kaže nam, kako je dojemanje nacionalnega interesa relativna kategorija. Zelo nazorno priča o konfliktu med interesi posameznikov, družbenih slojev in interesnih skupin ter obče koristnimi cilji. Priča o tem, kako se parcialni zasebni interes ovija v celofan višjih družbenih ciljev. Del zadružništva za del slovenske politike in prebivalstva naenkrat ni imel več legitimnosti slovenskega nacionalnega interesa. Ravno nasprotno, potrošniške zadruge naj bi neposredno rušile slovenski nacionalni interes, ker so s konkuriranjem obstoječim trgovcem delovale proti slovenskemu nacionalnemu interesu, kakor so ga videli zastopniki slovenskih trgovcev. Njihova argumentacija je sicer zanimiva, pa čeprav z dejstvi nekoliko šibka. In ravno šibkost je nenazadnje vzrok, da vendarle posežejo tudi po nacionalnem. Kot

⁶ Žarko Lazarevič, Banke in tuji kapital pri Slovencih. Bančni vestnik, št. 5/2002.

zadnji argument namreč izpostavijo svoje slovenstvo. Ne gre, da bi Slovenci ekonomsko izčrpavali Slovence, to je slovenske trgovce.

Naslednji odlomki nazorno ilustrirajo to zanimivo argumentacijo obrambe parcialnega, zasebnega interesa pred občo družbeno koristnostjo. Ilustrirajo svojevrstno razumevanje nacionalnega interesa skozi optiko svojega gospodarskega položaja. »Društva (konzumna, op. Ž. L.) pa kjer bi se prodajal cukrer in kofe na drobno, kjer bi se popivalo ponarejeno vino in žganje, kjer bi duhovniki prodajali dekletom svilnate robce itd, so neka kranjska špecialiteta. Nek gnjil izrastek na narodno-gospodarskem telesu... vcepljen v to telo v strankarske namene... Ona sistematično uničujejo naš trgovski stan ... Le one deže, katere imajo trgovski stan dobro razvit, ponášati se morejo s svojim blagostanjem... Kdor ima res kaj srca za mili naš narod, mora skrbeti po svojih močeh, da se ta začeta trgovina v kateri smo se komaj nekoliko otresli tujstva, prav skrbno goji... Če bomo pa jeden družega uničevali, postanemo končno vsi lačni berači, katere bode gospodarsko močnejši tujec v kratkem vse premagal in vpregel v svoje oje.«⁷

Naslednja pomembna in izpovedno jasna točka na kateri lahko sledimo razpravam, ki vsebinsko sodijo v kontekst nacionalnega gospodarskega interesa, je čas razpada Habsburške monarhije in nastajanja jugoslovanske države. Bolj se je bližal konec prve svetovne vojne, tem bolj se je podiral dotedanji svet. Razmere so postajale čedalje manj pregledne in težje obvladljive; pričakovane ali zgolj slutene prihajajoče spremembe pa velike. Stvarnost je zaradi prihodnosti zahtevala pravočasne in premišljene ukrepe. Še kako aktualne so bile misli Milka Brezigarja – ki je z analiziranjem tedanjosti skušal dobiti vpogled v »v novi svet«, ko je zapisal, da se bodo spremembe zgodile v slovenski prid: »ako se bomo znali prilagoditi pravočasno velikim izpremembam; ako pa ne bomo razumeli znamenja časa, bomo gospodarsko uničeni.«⁸

Brezigar je predvsem opozarjal na nujnost spremembe razvojnega vzorca, ki naj da več poudarka industrializaciji in prehodu iz ekstenzivnega v intenzivno gospodarjenje v vseh panogah. Le-to naj bi bilo porok za dosego družbene blaginje; omogočilo naj bi tudi izvajanje ustrezne socialne politike, ki je po Brezigarju bistven element uravnoteženega gospodarskega razvoja. Od vseh njegovih poudarkov je bila v širši javnosti največ pozornosti deležna zahteva, da morajo biti pretežni lastniki gospodarskih organizacij narodno neomajni ljudje, kajti »ves dobiček iz naše zemlje mora ostati na domači grudi, da se tukaj porabi v produktivne svrhe ter se ž njim oplode naše deže«. Uresničitev tega je bila mogoča le z zagotovitvijo lastništva in nadzora nad lastnim gospodarstvom; Slovenci morajo biti »zaposleni ne le kot težaki ampak tudi kot voditelji«.⁹

Prevladujoče vzdušje v Sloveniji v prevratnih letih je bilo izrazito usmerjeno proti gospodarski aktivnosti tujcev na slovenskih tleh.¹⁰ Gibalo je postalo geslo o zaščiti slovenskega

⁷ Obravnave deželne zbornice kranjskega v Ljubljani. 40. zvezek, Ljubljana, 1899. VI. Seja dne 5. aprila 1899, str. 119–135.

⁸ Pogled v novi svet. Ljubljana, Slovenska socialna matica, 1918, str. 16.

⁹ Milko Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Celje, Omladina, 1918.

¹⁰ Naj tukaj v ilustracijo tega razpoloženja navedemo le nekatere politične cilje Jugoslovanske demokratske stranke na gospodarskem področju: »Prva zahteva modernega gospodarskega programa, ki je z narodno samoodločbo spojena, je misel, da mora biti vse premoženje, ki se nahaja na zemlji naroda, tudi njegova last... Zahtevamo nacijsko-naliziranje vsega narodnega gospodarstva, trgovine, industrije in obrti. Danes je skoraj vsa naša zunanja trgovina, veletrgovina in vsa naša industrija v rokah tujcev. Tuji kapital je pripeljal s seboj tuje trgovske voditelje in tuje inženirje. Tudi boljše plačani delavci so pripadniki tujega naroda, domačin pa mora opravljati v teh tujih podjetjih težka dela. Le mala obrt in mala trgovina je v naših rokah, a tudi ta je obsojena v to, da dela tlako tujemu veleobratu, tujemu kapitalu. Podjetja na slovenski zemlji morajo priti v slovenske roke. Hočemo, da bo kapital služil našim ljudem in da se bodo porabili vsi pridelki in vse dobrine za oploditev našega gospodarstva in da bodo zaposleni Slovenci ne samo kot težaki, ampak tudi kot trgovski in tehniški voditelji« (Slovenski narod, 6. 7. 1918)...

premoženja. Hitro so želeli popraviti krivično preteklost. V tej retoriki je prednjačil liberalni pol slovenske politike. Prislunhimo trdim besedam: »Glavno prizadevanje pa je ubraniti se prepojitve nacionalnega gospodarstva s tujim podjetništvom. Čemu naj bi v trgovini in industriji zavladal tuj element, čemu naj se okorišča naravnih bogastev, produktivnih sil tuji podjetnik«. ¹¹ Malo je bilo glasov, ki so opozarjali, da zamenjava lastništva na nacionalni osnovi še ni zadosten pogoj za dosego nacionalnega interesa. Kajti tudi novi lastniki naj ne bi bili imuni pred skušnjavo, da varujejo predvsem lastne osebne interese. ¹²

Prav tako so bili redki, ki so v teh letih nacionalne vznesenosti zmogli opozarjati na uravnotežen pristop, ki naj bi zagotovil slovensko lastništvo gospodarskih subjektov, hkrati pa ohranil odprtost do tujega kapitala za nove naložbe in ne odgnal strokovnega osebja po podjetjih, ki se ni moglo v celoti poistovetiti s prevladujočim vzdušjem po letu 1918. Tako lahko preberemo: »Ubijati brezmiselno obstoječe, ne bi bilo pametno, kakor tudi ne preudarno odganjati kapital in pa stare izkušene strokovnjake, če jih ne moremo nadomestiti z res dobrimi silami. Kapitala bo prej primanjkovalo kot ne. Kakor se moramo ogibati tedaj, kadar skušamo uveljaviti svoj gospodarski vpliv v onih podjetjih na naši zemlji, ki se sedaj nahajajo v tujih rokah, nepremišljenega šovinizma in nam mora biti vodnik hladen kupčijski razum, tako je treba tudi pri snovanju novih podjetij postopati premišljeno in ciljno«. ¹³

Glede na povedano je jasno, da je po letu 1918 nastopil čas deavstrifikacije oziroma slovenizacije in to na vseh področjih družbenega življenja, tako tudi na gospodarskem. Slovenci so kot konstitutivni del monarhije srbskih Karađorđevićev pridobili politično in oblastno moč. Z nekoliko zakonske prisile so lahko razmere obrnili v svoj prid, kar je imelo za posledico okrepitev slovenske politične in gospodarske samozavesti. Pričeli so se procesi t.i. »nacionalizacij«, ko so tuja podjetja spreminjali v slovenska/jugoslovanska, v katerih so imeli slovenski delničarji vsaj minimalno večino. ¹⁴ V spremenjenih okoliščinah je bilo potrebno izriniti Nemce in Madžare, če je bilo možno pa tudi Čehe in druge, ne glede na naklonjenost v preteklosti. Češke lastnike so tako brez ozirov izključili iz Ljubljanske kreditne banke, tožbe čeških delničarjev so se po sodiščih vlekle še celo desetletje. Pri gospodarskih subjektih, ki so bili v lasti občin ali okrajev, npr. regulativne hranilnice ali občinska podjetja, so spremembe nastopile takoj s slovenizacijo občinskih uprav.

Čeprav je med sodobniki prevladoval občutek, da Slovenci niso povsem izkoristili priložnosti, ki so se ponujale po letu 1918, pa je s historične distance mogoče drugače sklepati.

»Ideja o nacionalizaciji premoženja je mogočna, njene posledice za slovensko gospodarstvo velikanske važnosti. Politična neodvisnost se more le tedaj praktično izvesti, ako je tudi glavno premoženje, ki se nahaja na ozemlju naroda, last njegovih članov... Nikakor pa to ne pomeni, da se mora premoženje, kakor posestva, podjetja itd., podržaviti, ampak da mora narod stremeti za tem, da postanejo posestva, podjetja narodna« (t.j. slovenska, op. Ž. L.) (Slovenski narod, 11. 7. 1918).

¹¹ Slovenski narod, 16. 7. 1919.

¹² Slovenski narod, 31. 3. 1919.

¹³ Za celovito razumevanje navajam še del teksta pred citiranim pasusom: »Naša samostojnost bi bila pomanjkljiva in nepopolna, če bi bili neodvisni samo politično, dočim bi v gospodarskem pogledu obstajali odvisni od tujine. Pot do gospodarske samostojnosti pa je dolga in težavna... Kakor ne smemo biti na eni strani malodušni in izdvajati prezgodaj nad svojo tvorilno sposobnostjo (gre za občutek gospodarske podrejenosti v AO, op. Ž. L.), tako nas na drugi strani ne sme na tem potu k zgraditvi gospodarske neodvisnosti v veliki industriji voditi lahkomišelnost, vznesenost, napuh. Ne smemo precenjevati svojih moči, ne smemo prenizko ocenjevati nasprotnika (Nemce!, op. Ž. L.)... Imamo dve poti: na eni strani moramo skrbeti za to, da obstoječa podjetja po možnosti dobimo v svoje roke. Je to proces, ki ga navadno označujemo »nacionaliziranje«. Zdrava podjetnost je motor, ki žene gospodarsko življenje«. (Slovenski narod, 25. 12. 1919).

¹⁴ Žarko Lazarević, Obrat proti jugu (Ukrepanje ob vstopanju v jugoslovanski gospodarski prostor). Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju (1918–1945–1991), uredila Neven Borak in Žarko Lazarević. Zbirka Ekonomska knjižnica. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1996, str. 95–106.

Dejstvo je, da so s procesi slovenizacije Slovenci pridobili pomembne gospodarske vzvode v svoje roke, kar je bila glede na predhodno obdobje ogromna sprememba. Pomislimo samo na Trboveljsko premogokopno družbo (TPD), ki je zelo značilen primer. TPD je morala, navkljub velikim odporom, vendarle dati četrtno delnic na voljo jugoslovanski bančni skupini in preseliti svoj sedež z Dunaja v Ljubljano.¹⁵ S tako izvedeno nacionalizacijo se je podvrgla jugoslovanski zakonodaji, ne glede na lastniško strukturo, ki je bila v pretežni meri še vedno sestavljena iz avstrijskih in francoskih bančnih konzorcijev.

Za slovenske in jugoslovanske oblasti je bila nostrifikacija TPD pomemben dosežek, saj je šlo za tedanje razmere za ogromno, naravnost kolosalno podjetje. Po svojem pomenu in moči je daleč presegalo slovenske meje, pa tudi jugoslovanske razsežnosti so mu komaj zadostovale. TPD je bilo namreč največje jugoslovansko podjetje, bilo je lastnik vseh slovenskih rudnikov premoga, poleg tega pa še nekaj opekarn, cementarn in tovarn apna v Revirjih. Veličina TPD je razvidna tudi iz dejstva, da so njene delnice kotirale kar na osmih borzah, treh jugoslovanskih (Ljubljana, Zagreb, Beograd) in v petih tujih finančnih središčih: na Dunaju, v Parizu, Pragi, Lyonu in Ženevi.¹⁶ Že ti podatki so več kot dovolj zgovorni, še bolj povedni pa postanejo, ko jim ob bok postavimo dejstvo, da je delniška glavica TPD znašala v povprečju kar 35 % vsega slovenskega delniškega kapitala.

Ko danes govorimo o slovenizaciji gospodarskih subjektov po prvi svetovni vojni, lahko opozorimo tudi na zelo pomenljivo dejstvo. Že bežno opazovanje takratnega dogajanja izpostavlja, da so večino »nacionalizacij/slovenizacij« izvajale ravno banke, ki so jih, pogojno rečeno, uvrščali v liberalni del slovenskega prostora. Verjetno ni prav nič odveč pripomba, da so za »nacionalnim interesom« stali konkretni zasebni materialni interesi.

Ko je država sredi dvajsetih let opustila nadzorovanje lastniške strukture, je v posameznih primerih prišlo do »denacionalizacije/deslovenizacije« posameznih podjetij. Odmeven primer je bila banka Kreditni zavod za trgovino in industrijo, ki jo je slovenizirala Jadranska banka, dunajski centrali (Creditanstalt) je preostal le 30 % delež. V letu 1923 pa je Jadranska banka zašla v hude likvidnostne težave. Da bi zadovoljila upnike, je pričela odprodajati svoje udeležbe. Tako se je Jadranska banka zatekla tudi k dunajski Creditanstalt in ji ponudila v odkup delnice Kreditnega zavoda in večinska paketa delnic v Pivovarni Union in Ljubljanski Stavbni družbi. Dunajski bankirji so si vzeli nekaj časa za premislek in končno sprejeli ponudbo ter Jadransko banko izplačali. Delnice ljubljanskega Kreditnega zavoda so zadržali v svojem portfelju, medtem ko so prevlado v Pivovarni Union in Stavbni družbi prepustili ljubljanskim bančnikom. Jadranski banki so sledili še drugi delničarji in Creditanstalt je bila kmalu lastnica skorajda 90 % Kreditnega zavoda.

Primer Kreditnega zavoda je v slovenski javnosti budil mešane občutke. Butil je duhove, postal je točka opredeljevanj, sprožal je obilje negativnih čustev. Bil je le najbolj značilen primer konflikta podjetniških interesov in »obče narodnih«, kjer se je tehtnica nagnila v prid zasebnih koristi. To spoznanje je bilo pri ljudeh, ki so svoje okolje opazovali brez čustvenih ozirov, zelo prisotno. Tako je eden izmed njih napisal: »*Lepe industrije in tudi banke bi lahko prišle v naše roke, toda gmotni interesi posameznikov, pa tudi naših bank je prevladal nacionalnega: prodajali so zopet veliko dražje nazaj, tuzemski upravni svetniki pa so samo kimali in niso vztrajali na nadaljnji nacionalizaciji*«. ¹⁷

Tako je Kreditni zavod postal precendenčni vzorec, ki je v javnosti sprožal obžalovanje, da komaj pridobljena gospodarska moč in nadzor Slovincem polzita iz rok. Kot primer skrajnega

¹⁵ France Kresal, Slovensko podjetništvo v industriji. Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/1994, str. 62.

¹⁶ Compass, 1932, str. 549–555

¹⁷ Rudolf Marn, Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana, 1939, str. 369.

»narodno-obrambnega« stališča si oglejmo enega od uvodnikov iz slovenskega časopisja, ki je na to temo sporočal: »*Jadranska banka je sicer pri izpodrivanju Nemcev iz podjetij zasledovala svoje finančne interese, vendar je vršila z nacijonalizacijami važno narodno nalogo. Ni nam treba poudarjati, kake važnosti so industrijska in finančna podjetja za narodni razvoj...Po prevratu smo mislili, da je konec hlapčevanja, da bomo neomejeno gospodovali in razvijali svoje spretnosti v podjetjih na naših tleh, kakor se spodobi svobodnemu narodu...Toda prvotnemu razvoju je sledila reakcija. Prišla je preko istega zavoda, ki je poprej prednjačil v sistematičnem delu za nacijonaliziranje industrije...Jadranska banka mora svojo nesrečno politiko denacijonalizacije **ustaviti** in najti se morajo načini in sredstva, da se poskusi vsaj delna reparacija tega kar se je zgodilo. Mi kličemo vse naše gospodarske kroge na rešilno akcijo. Ne dajte, da se zopet pričnejo vračati časi, ko bo Nemec gospod, Slovenec pa njegov nameščeneec, preprečite, da postanemo le figura, katero nemški igralec premiče po ogromni šahovnici gospodarsko-politične ekspanzivnosti.*«¹⁸

V primeru Kreditnega zavoda so na ranjeni slovenski ponos nalepili obliž sredi leta 1931, ko je slovenski konzorcij kupil Kreditni zavod. Credianstalt se je iz Ljubljane umaknila zaradi bankrota kot posledici velike gospodarske krize. Zaradi višjih, recimo temu nacionalnih interesov, se je takratna slovenska oblast aktivno vključila v oblikovanje konzorcija in s svojim vplivom omogočila Hranilnici dravske banovine in Mestni hranilnici ljubljanski, da sta, kot javni finančni ustanovi, vložili del svojih sredstev, poleg drugih, v nakup Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo. Tako je banka spet postala slovenska in to v celoti, kar je predstavljalo uresničitev slovenskega nacionalnega interesa. Hkrati je bil odkup velik dosežek, saj je bil to čas velike gospodarske krize in vsesplošne nelikvidnosti. Sodobniki so to znali ceniti.¹⁹

Tudi v tem uspešno zaključenem primeru se v ozadju riše določeno neskladje med istovetenjem slovenstva in nacionalnega interesa. Uresničitev slovenskega nacionalnega interesa v primeru Kreditnega zavoda je bila namreč dosežena tudi z nemško pomočjo. Zelo pomembna delničarja sta bila slovenska podjetnika nemškega rodu, Ljubljančan Josef Luckmann in Celjan Avgust Westen. Če je bil Luckmann lastnik dela banke že pred prodajo, pa je bil Westen tisti, ki je s posredovanjem Avgusta Praprotnika, primaknil znaten del sredstev za prevzem banke.²⁰

Z veliko gospodarsko krizo se razmišljanje o nacionalnem gospodarskem interesu pomakne v ozadje, kajti gospodarske razmere se izjemno zaostrijo, kazalci gospodarske aktivnosti so v izrazitem upadanju. V ospredje stopi množica eksistenčnih težav posameznikov in gospodarskih družb. V takih razmerah se je težišče premaknilo, nacionalni gospodarski interes postane iskanje odgovora, kako preživeti krizo in ponovno kreniti na pot blagostanja. In spet nastopi večno vprašanje, kako do tega priti? V slovenski družbi se vse do druge svetovne vojne ni izoblikoval odgovor, ki bi ga lahko opredelili kot obče sprejetega.²¹

¹⁸ Slovenski narod, 14. 12. 1923.

¹⁹ Žarko Lazarevič, Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani do druge svetovne vojne. Melikov zbornik, Ljubljana, Založba ZRC, 2001, str. 1007–1016.

²⁰ Ravno tam.

²¹ Žarko Lazarevič, V prvi jugoslovanski državi: okolje, gospodarstvo in prevladujoče ideje. Od kapitalizma do kapitalizma. Izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v 20. stoletju. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1997, str. 27–54.

S u m m a r y

Slovene National Economic Interest Prior to the Second World War

Žarko Lazarević

Viewed from the historiographic perspective, Slovene national interests were manifested in different ways. Depending upon the general social, political, and economic circumstances, each period brought forth its own unique aspects. The prevailing characteristic of the century-long period from approximately mid-1850s to the Second World War was the emphasis on the national (Slovene) aspect. In the second part of the 19th century Slovenia was in the process of cultural emancipation which gradually grew into a political objective. One of the integral parts of this process, and its principal objective, was economic autonomy of Slovenia. In view of the nationally mixed structure within Slovenia this was but an answer to the political as well as economic aspirations of other nations in Slovenia; especially strong was the German influence evident in the largest part of Slovenia, but there were also pressures from Italy and Hungary, close to their respective borders with Slovenia. Soon it became clear that economic elements would play an important role within this political struggle. Before long, there were appeals for greater national and political differentiation also in the sphere of economy, all with the objective of political growth of the Slovene nation. A strict division between the Slovene and the German was carried out only in the sphere of banking, with the establishment of two parallel networks of banks. Such mentality continued after 1918 when Slovenes ceased to be part of the Hapsburg monarchy and were incorporated into the new state of Yugoslavia. In those turbulent years the general attitude of Slovenia was directed against economic activities of those who were foreigners on Slovene soil. The slogan about the protection of Slovene property resulted in the process of turning economic objects into Slovene hands.

Mateja Ratej

Slovenska ljudska stranka v vladi Antona Korošca* – ratifikacija Nettunskih konvencij

Politična kriza po atentatu na hrvaške narodne poslance¹ je 4. julija 1928 narekovala odstop Velimirja Vukičevića z mesta predsednika vlade.² Vodstvo Slovenske ljudske stranke je sprejelo stališče o oblikovanju koncentracijske vlade in pozvalo vse slovenske politične stranke k sklenitvi nacionalnega konsenza pod pokroviteljstvom Slovenske ljudske stranke.³ Strankin načelnik Anton Korošec se je po Vukičevićevem odstopu neuradno zavzemal za obnovitev stare vladne koalicije,⁴ v juliju 1928 pa je bil v stalnih stikih z Velimirjem Vukičevićem, Vojislavom Marinkovičem⁵ in s kraljem Aleksandrom.⁶ Med reševanjem vladne krize je v javnih nastopih izražal poudarjeno privrženost slovenskega naroda kralju,⁷ ki

* Podrobneje o tem glej: Matej Ratej, Slovenski politični katolicizem s posebnim poudarkom na razvoju dogodkov na Štajerskem med leti 1923 in 1929, doktorska disertacija, Univerza v Mariboru, 2004, str. 204–242.

¹ Črnogorski poslanec Narodne radikalne stranke Puniša Račić je 20. junija 1928 v Narodni skupščini streljal in smrtno ranil poslanca Hrvatske seljačke stranke Pavleta Radića in Đura Basaričeka. V atentatu je bil hudo ranjen tudi vodja Hrvatske seljačke stranke Stjepan Radić, ki je umrl v Zagrebu 8. avgusta 1928. Krvavi dan v Narodni skupščini, Slovenec, 21. 6. 1928, str. 1; Poslanca Pavle Radić in dr. Basariček, Jutro, 21. 6. 1928, str. 1; Branislav Gligorijević, Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929), Beograd 1979 (dalje: Gligorijević), str. 401.

² Vukičević in Korošec v avdienci, Slovenec, 26. 6. 1928, str. 1; Borba v vladi za demisijo, Jutro, 30. 6. 1928, str. 1; Demokratski poslanski klub, Jutro, 4. 7. 1928, str. 1; Tudi socialisti zahtevajo razpust Narodne skupščine, Jutro, 4. 7. 1928, str. 1; Igor Rosina, 20. junij 1928 in Slovenci, Kmetki list, 4. 7. 1928, str. 1; Gligorijević, str. 259.

³ Načrti Vukičevića in dr. Korošca, Slovenski narod, 30. 6. 1928, str. 1; Vladi ni treba podati ostavke, Slovenec, 1. 7. 1928, str. 1; Klerikalci edini so za nadaljevanje krvavega režima, Jutro, 4. 7. 1928, str. 1; Državotvorna vloga Slovencev; Daljša kriza, Slovenec, 5. 7. 1928, str. 1; Za Korošca se ne zmeni nihče, Jutro, 5. 7. 1928, str. 1; Pot za koncentracijsko vlado prosta, Slovenski gospodar, 5. 7. 1928, str. 5; Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu – govor Antona Korošca, 17. 7. 1928, str. 1; Veličastni ljudski tabor v Žalcu, Slovenski gospodar, 19. 7. 1928, str. 6–7; Korošček tabor v Žalcu – ostuden falzifikat zgodovine!, Jutro, 22. 7. 1928, str. 2; Igor Rosina, Slovenstvo v vladi, Kmetki list, 22. 8. 1928, str. 1.

⁴ Vse za sporazum s Hrvati, Slovenec, 6. 7. 1928, str. 1; Najverjetneje stara vlada, Slovenec, 11. 7. 1928, str. 1; Nevtralna vlada?, Slovenec, 12. 7. 1928, str. 1; Franjo Žebot, Tako lahkomišelnji Slovenci nismo, Slovenski gospodar, 12. 7. 1928, str. 2; Dr. Hohnjec, Slovenski gospodar, 12. 7. 1928, str. 7; Hrvatska politika, Domoljub, 12. 9. 1928, str. 576.

⁵ Vojislav Marinković (1876–1935), politik (Jugoslovanske) Demokratske stranke. V letih 1906–1935 je bil poslanec v Narodnih skupščinah Kraljevine Srbije/SHS/Jugoslavije. Sodeloval je pri nastajanju Krfske deklaracije leta 1917. V Kraljevini SHS je bil v letih 1921–1922 minister za notranje zadeve, v letih 1924 in 1927–1932 pa minister za zunanje zadeve. Vodil je politiko približevanja Kraljevine SHS/Jugoslavije Franciji. Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 5. knjiga, Zagreb 1979, str. 326.

⁶ Večerna avdijenca dr. Korošca, Jutro, 7. 7. 1928, str. 1; Sestavi se delovna vlada, Slovenec, 7. 7. 1928, str. 1; Kandidatura dr. Korošca, Jutro, 8. 7. 1928, str. 2; Vsi šefi pri Nj. Vel. kralju, Slovenec, 8. 7. 1928, str. 1; Normalen in parlamentaren razvoj, Slovenec, 10. 7. 1928, str. 1; Nova avdiencia dr. Korošca, Slovenec, 12. 7. 1928, str. 1; Koalicija, Slovenec, 13. 7. 1928, str. 1; Dr. Korošec v avdienci, Slovenec, 14. 7. 1928, str. 1; Avdiencie na dvoru, Slovenec, 24. 7. 1928, str. 1; Dr. Korošec je sinoči dobil mandat, Slovenec, 25. 7. 1928, str. 1; Večerke konference hegemonističnih voditeljev, Jutro, 26. 7. 1928, str. 1; Večerke konference hegemonističnih voditeljev, Jutro, 26. 7. 1928, str. 1; Dolgotrajna včerajšnja pogajanja, Slovenec, 27. 7. 1928, str. 1; Opoldanska avdijenca dr. Korošca, Jutro, 28. 7. 1928, str. 1; Branislav Gligorijević, Kralj Aleksandar Karađorđević. Srpsko-hrvatski spor, Beograd 2002, str. 327.

⁷ Slovesna zaobljuba slovenskega naroda v Žalcu – govor Antona Korošca, 17. 7. 1928, str. 1; Veličastni ljudski tabor v Žalcu, Slovenski gospodar, 19. 7. 1928, str. 6–7; Korošček tabor v Žalcu – ostuden falzifikat zgodovine!, Jutro, 22. 7. 1928, str. 2; Vlada slovenskega premijera, Slovenec, 28. 7. 1928, str. 1; Vlada dr. A. Korošca, Delavska politika, 1. 8. 1928, str. 1.

mu je 24. julija 1928 poveril mandat za sestavo vlade. Anton Korošec je kot prvi nesrbski politik 27. julija 1928 sestavil koalicijsko vlado in v njej opravljal tudi funkcijo ministra za notranje zadeve.⁸

Tako imenovano četverno koalicijsko sestavo so sestavljale Narodna radikalna⁹, Demokratska in Slovenske ljudske stranke, ter Jugoslovanska muslimanska organizacija.¹⁰ Edina nova članica vladne koalicije je bila Hrvatska pučka stranka, ki je bila od oblikovanja Jugoslovanskega poslanskega kluba¹¹ politična zaveznica Slovenske ljudske stranke. Anton Korošec je prvaku Hrvatske pučke stranke Stjepanu Bariću zaupal resor za socialno politiko, ki je po koalicijski pogodbi pripadal Slovenski ljudski stranki.¹² Za Kmečkodemokratsko koalicijsko¹³ dokaz o zastopanosti Hrvatov v vladi ni bil zadosten razlog za priznanje njene legitimnosti, posebno še, ker so ministri na čelu državotvornih resorjev iz Vukičevićeve vlade ostali na svojih položajih.¹⁴ Anton Korošec je kot edini predstavnik Slovenske ljudske stranke v vladi tudi po prevzemu položaja predsednika vlade tesno sodeloval z Velimirjem Vukičevićem;¹⁵ njun odnos

⁸ Dr. Korošec je sinoči dobil mandat, Slovenec, 25. 7. 1928, str. 1; Mandat za sestavo vlade ima dr. Korošec, Jutro, 25. 7. 1928, str. 1.

⁹ Vodstvo Slovenske ljudske stranke je bilo med člani ministrskega sveta posebno naklonjeno radikalskemu ministru za vere Dragiši Cvetkoviću, ki je, denimo, decembra 1928 skušal pri ministru za agrarno reformo Daki Popoviću doseči izvzetej dela posesti ljubljanske škofije iz razlastitvenih postopkov. Dragiša Cvetković, Slovenec, 28. 7. 1928, str. 1; Dr. Korošec izdeluje deklaracijo, Slovenec, 31. 7. 1928, str. 1; Manifestacije za bratsko narodno zvezo in politično skupnost med radikali in SLS, Slovenec, 10. 12. 1928, str. 1; Nikola Žutić, Kraljevina Jugoslavija i Vatikan, Beograd 1994, str. 272.

¹⁰ Ferdo Čulinović, Jugoslavija između dva rata, I. knjiga, Zagreb 1961 (dalje: Čulinović I.), str. 534; Ferdo Čulinović, Jugoslavija između dva rata, II. knjiga, Zagreb 1961 (dalje: Čulinović II.), str. 301.

¹¹ **Jugoslovanski klub** je bil leta 1919 oblikovan parlamentarni poslanski klub Slovenske ljudske, Bunjevsko-šokačke in Hrvatske pučke stranke. Politični katekizem ali kaj mora vsak državljan vedeti o politiki?, Ljubljana 1920, str. 40; Glej tudi: Neda Engelsfeld, Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo, Zagreb 1989, str. 112.

¹² Korošec hoče obdržati notranje ministrstvo, Jutro, 27. 7. 1928, str. 1; Velike težkoče, Slovenec, 27. 7. 1928, str. 1; Novi in stari ministri, Jutro, 28. 7. 1928, str. 2; Zlatko Matijević, Politika Hrvatske pučke stranke u vrijeme atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS (1927–1928), v: Časopis za suvremeno povijest, št. 2/1995, str. 240.

¹³ Samostojna demokratska in Hrvatska seljačka stranka sta 11. novembra 1927 sprejeli resolucijo o ustanovitvi **Kmečkodemokratske koalicije** s ciljem osamitve srbske centralistične politike. Prvaka Svetozar Pribičević in Stjepan Radić sta oblikovala zahteve o varovanju ustavnega reda za zaščito parlamentarizma in demokracije, o izvedbi socialnoekonomskih reform ter o nadzoru nad delovanjem vladnih strank. Sklenitev političnega zavezništva med nekdanjima ostrima političnima nasprotnikoma, ki je odločilno vplivalo na nadaljnji razvoj notranje politike jugoslovanske države, je ob koncu leta 1927 močno odmevala tudi v Slovenski ljudski stranki, saj je postavila pod vprašaj unitaristično stališče Samostojne demokratske stranke (o razvoju unitaristične ideje v Samostojni demokratski stranki po oblikovanju Kmečkodemokratske koalicije glej: Jurij Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva. Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929, Ljubljana 1996, str. 260–272). Radić-Pribičević v prijateljskem objemu, Slovenski gospodar, 27. 10. 1927, str. 1; Radić-Pribičevićeva uloga v parlamentu, Slovenski gospodar, 10. 11. 1927, str. 1; Radić + Pribičević, Slovenski gospodar, Slovenec, 15. 12. 1927, str. 2; Hrvoje Matković, Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature, Zagreb 1972 (dalje: Matković, Samostalna demokratska stranka), str. 213–215.

¹⁴ Mandat za sestavo vlade ima dr. Korošec, Jutro, 25. 7. 1928, str. 1; Izjave Svetozarja Pribičevića o Koroščevem mandatu, Jutro, 26. 7. 1928, str. 2; Obnova Vukičevićevega režima pod Koroščevo firmo, Jutro, 28. 7. 1928, str. 1; Ivan Ribar, Politički zapisi, Beograd 1948, str. 220; Matković, Samostalna demokratska stranka, str. 225.

¹⁵ Glej npr.: Prva posvetovanja mandatarja krone z Vukičevićem, Slovenec, 25. 7. 1928, str. 1; Koroščeve konference z Vukičevićem, Jutro, 25. 7. 1928, str. 1; Opoldanska avdijenca dr. Korošča, Jutro, 28. 7. 1928, str. 1; Senzacionalna demonstracija proti finančni politiki Vukičević-Koroščevega režima, Jutro, 12. 8. 1928, str. 2; Odgoditev Koroščevega potovanja na Bled, Jutro, 21. 8. 1928, str. 2; Nihče naj si ne dela iluzij, Slovenec, 22. 8. 1928, str. 1; Dr. Korošec zopet v Beogradu, Slovenec, 2. 9. 1928, str. 1; Obiski pri dr. Korošču, Slovenec, 8. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec-Vukičević, Slovenec, 3. 10. 1928, str. 1; Konference voditeljev vladnih strank, Jutro, 11. 10. 1928, str. 1; Konference vladnih šefov, Jutro, 16. 10. 1928, str. 1; Izprememba ustave, Slovenec, 9. 11. 1928, str. 1; Mučna

je v razpravi o vladni deklaraciji v Narodni skupščini 7. avgusta 1928 problematiziral slovenski socialistični poslanec Josip Petejan: »*Kajti dr. Korošec je neštetokrat sam izjavil, da kar govori Velja Vukičević, govori tudi v njegovem imenu. In to je jasen dokaz, da je sedanja vlada samo druga Vukičevićeva vlada. Zato tudi nisem in ne morem biti ponosen, da je dr. Korošec ministrski predsednik v tej vladi. In ker nimam zaupanja do te in take vlade, je naravno in logično, da ne morem glasovati za vladno deklaracijo.*«¹⁶

Vlada je po atentatu v Narodni skupščini poostrila nadzor nad vsemi oblikami organiziranega javnega delovanja.¹⁷ Pripravila je spremembo Zakona o tisku, ki je povečeval kazensko in politično odgovornost novinarjev in zaostrel cenzuro,¹⁸ javni tožilci pa so dobili po pooblastilu ministra za pravosodje razširjeno pravico do pregona v skladu z Zakonom o zaščiti države.¹⁹ Močna in idejno homogena opozicijska Kmečkodemokratska koalicija je po izrednem sklicu Narodne skupščine 1. avgusta 1928 izpostavila zahtevo o uvedbi federativne ureditve²⁰ države za zagotovitev popolne zakonodajne in gospodarske samostojnosti nesrbskim delom države.²¹ Njeno vodstvo je zavračalo udeležbo pri delu parlamenta in je po smrti Stjepana Radića 8. avgusta 1928 skorajda povsem prekinilo stike z vlado.²² Prvak Samostojne demokratske stranke Svetozar Pribičević, ki je imel po Radićevi smrti vodilno vlogo pri oblikovanju politične taktike Kmečkodemokratske koalicije, je julija 1928 odločno zavrnil povabilo k sodelovanju v vladi,²³ še preden je predsednik vlade javno zavrnil zahtevano izvedbo skupščinskih volitev kot državni celovitosti nevarno dejanje.²⁴

situacija Koroščeve vlade, Jutro, 21. 11. 1928, str. 1; Dr. Korošec v avdijenci, Slovenec, 21. 11. 1928, str. 1; Včerajšnji politični dogodki v Beogradu, Jutro, 4. 12. 1928, str. 1; Sporazum voditeljev opozicije?, Slovenec, 15. 12. 1928, str. 1; Koroščevi naporji za ohranitev hegemonističnega režima, Jutro, 19. 12. 1928, str. 1; Korošec in Vukičević se borita, Slovenec, 21. 12. 1928, str. 1; Številna posvetovanja politikov, Slovenec, 21. 12. 1928, str. 1; Odločitev za osem dni odložena, Jutro, 23. 12. 1928, str. 1; Sestanek trojke, Slovenec, 27. 12. 1928, str. 1; Odločilni razgovori šefov vladne koalicije, Jutro, 28. 12. 1928, str. 1; Mučni medsebojni očitki, Jutro, 28. 12. 1928, str. 1; Demisija sprejeta, Slovenec, 3. 1. 1929, str. 1.

¹⁶ Govor poslanca s. Petejana v debati o deklaraciji vlade, Delavska politika, 15. 8. 1928, str. 3.

¹⁷ Igor Rosina, Revizija ustave, Kmetki list, 18. 7. 1928, str. 2; Uspešna misija dr. Antona Korošca, Slovenec, 26. 7. 1928, str. 1; Vlada bo ščitila avtoriteto zakona; Vsak bo odgovarjal po zakonu, Slovenec, 25. 8. 1928, str. 1; Vlada zahteva zgolj enakost pred zakonom, Slovenec, 26. 8. 1928, str. 1; Korošček režim se poslužuje vseh možnih sredstev, Jutro, 3. 10. 1928, str. 1; Krvave rapalske manifestacije v Ljubljani, Jutro, 13. 11. 1928, str. 2; Gligorijević, str. 261, 264 in 267; Nadežda Jovanović, Politički sukobi u Jugoslaviji 1925–1928, Beograd 1974 (dalje: Jovanović, Politički sukobi), str. 335–336.

¹⁸ Listi, ki jih je prepovedano uvažati in razširjati, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 104 / 6. 11. 1928; Zadeva vseh časnikarjev, Slovenec, 11. 11. 1928, str. 1.

¹⁹ Jovanović, Politički sukobi, str. 336.

²⁰ Vprašanje prihodnje državne ureditve je bilo v resoluciji Kmečkodemokratske koalicije rešeno le na načelni ravni, saj se je za federativno oziroma konfederativno državno ureditev odločno zavzemalo vodstvo Hrvatske seljačke stranke, medtem ko med predstavniki Samostojne demokratske stranke iz Slovenije in Dalmacije o vprašanju ni bilo soglasja. Svetozar Pribičević je bil do leta 1928 zanesljiv zagovornik enovite države, po oblikovanju Kmečkodemokratske koalicije pa je postal prav tako vnet zagovornik federativne ureditve; podrobno utemeljitev je podal v svojih spominih na diktaturo kralja Aleksandra. Gligorijević, str. 265; Svetozar Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra, Zagreb 1990, str. 79, 81, 87 in 118–126.

²¹ Zgodovinsko važna deklaracija poslanskega kluba Kmečkodemokratske koalicije, Jutro, 2. 8. 1928, str. 1; Čulinović I., str. 532–533 in 525; Gligorijević, str. 258 in 265–266.

²² Ivan Mužić, Stjepan Radić u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Ljubljana 1987, str. 256–266.

²³ Koroščevo pismo Pribičeviću; Pribičevićev odgovor, Jutro, 26. 7. 1928, str. 1; Pismo Svetozarju Pribičeviću, Slovenec, 26. 7. 1928, str. 1; Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljana 1925, str. 3 in 22; Matković, Samostalna demokratska stranka, str. 225.

²⁴ Anton Korošec je nemškemu novinarju v intervjuju, ki ga je povzel časnik Jutro, oktobra 1928 povedal: »*Nemogoče pa je izvesti volitve v sedanji situaciji, kakor to zahteva opozicija. V tem trenutku bi volitve ne dovedle do praktičnih rezultatov. Prišlo bi do volilne borbe, v kateri bi se oba tabora pobijala z veliko mržnjo in nerealnostjo,*

Razvoj dogodkov po atentatu za Slovensko ljudsko stranko ni pomenil odmika od politike, h kateri se je njeno vodstvo zavezalo s sklenitvijo Blejskega sporazuma²⁵. Povod za imenovanje slovenskega politika na čelo izvršilne oblasti je bil atentat v Narodni skupščini, po katerem se je pričel kralj intenzivno pripravljati na uvedbo diktature.²⁶ Anton Korošec je imel ob Aleksandrovim obisku v Parizu med 3. in 19. novembrom 1928 kot namestnik vrhovnega poveljnika oboroženih sil in kot načelnik policijskih enot v skrajno napetem političnem trenutku resda formalno nadzor nad vsemi vzvodi oblasti, saj je bila vlada v skladu z 59. členom vidovdanske ustave vršilec dolžnosti kralja v času njegove odsotnosti.²⁷ Ne glede na to pa je imel v času svojega mandata močno skrčena pooblastila. Poglavitna naloga njegove vlade je bila ohranitev miru v državi,²⁸ kar je jasno opredelila tudi vladna deklaracija: »*Mi (vlada, op. p.) bi zelo obžalovali, če bi se našle tudi take stranke, ki bi, izkoriščajoč ta splošno obžalovan in tragičen dogodek (atentat v Narodni skupščini, op. p.), navajale mase na korake proti ustavi in zakonskim predpisom. Bili bi ne samo dolžni, ampak tudi voljni, da ustavi in zakonom vedno in proti vsakemu zagotovimo veljavnost in spoštovanje. /.../ Da ponovim: Naša vlada bo v notranjosti vlada zakona in reda, dela in pomirljivosti.*«²⁹

Anton Korošec je po prevzemu ministrstva za notranje zadeve februarja 1928 in v času predsedniškega mandata opravljal predvsem državniške dolžnosti,³⁰ na vprašanje novinarja,

kar bi politični položaj le še poslabšalo. Opozicija je v zmoti, ako trdi, da so nove volitve edina pot k pomirjenju v državi.« Proti izvedbi skupščinskih volitev je v razpravi o deklaraciji vlade 7. avgusta 1928 v Narodni skupščini govoril tudi Josip Hohnjec. Razprava o vladni deklaraciji – govor Josipa Hohnjeca, Slovenec, 8. 8. 1928, str. 1; Dr. Korošec o nalogah svoje vlade, Jutro, 11. 10. 1928, str. 1.

²⁵ **Blejski sporazum** je bil sklenjen 11. julija 1927 med Velimirjem Vukičevićem in Antonom Koroščem. Pomenil je višek taktičnega približevanja Slovenske ljudske stranke Narodni radikalni stranki oziroma vladi. O blejskem sporazumu glej tudi: Mateja Ratej, Slovenski politični katolicizem s posebnim poudarkom na razvoju dogodkov na Štajerskem med leti 1923 in 1929, doktorska disertacija, Univerza v Mariboru, 2004, str. 165–181.

²⁶ Gligoričević, str. 261, 267 in 297; Isti, Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1970 (dalje: Gligoričević, Demokratska stranka), str. 545; Isti, Kralj Aleksandar Karadorđević. Srpsko-hrvatski spor, Beograd 2002, str. 343.

²⁷ Nj. Vel. kralj in kraljica odpotovala, Slovenec, 4. 11. 1928, str. 1; Kralj in kraljica odpotovala v Pariz, Jutro, 4. 11. 1928, str. 1; Seja ministrskega sveta – pred podpisom trgovinske pogodbe s Francijo, Jutro, 7. 11. 1928, str. 2; Kralj pri predsedniku francoske republike, Jutro, 15. 11. 1928, str. 1; Po kraljevem povratku v Beograd, Jutro, 20. 11. 1928, str. 1; Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ljubljana 1925, str. 23.

²⁸ Anton Korošec je po besedah politika Slovenske ljudske stranke Mihe Kreka posvečal veliko pozornost resnosti političnega položaja, nastalega po atentatu v Narodni skupščini; kasneje naj bi svojo odločitev o sprejetju mandata utemeljil z besedami: »*Zaupal sem, da bom mogel rešiti državo notranje revolucije, ki je grozila, in preprečiti nove spopade in ubijanje, zlasti na Hrvatskem. /.../ Na niti smo viseli med dejanskim obračunavanjem med Srbi in Hrvati.*« V tem smislu so bili oblikovani tudi komentarji v časniku Slovenec: »*Iz državne nujnosti, iz ljubezni do naroda, iz iskrenega jugoslovanskega prepričanja je porojena Koroščeva politika in zato ne pozna nobenih špekulacij, temveč samo slovenski in državni interes.*« Politika dr. Korošca, Slovenec, 15. 12. 1928, str. 1; France Filipič, Anton Korošec in marksisti, v: Prispevki za novejšo zgodovino, št. 1/1991, str. 89; Glej tudi: Dr. Korošec o svoji nalogi, Slovenec, 25. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec o političnem položaju, Jutro, 25. 9. 1928, str. 2; Dr. Korošec o nalogah svoje vlade, Jutro, 11. 10. 1928, str. 1; Jasna linija dr. Korošca – izjava, Slovenec, 4. 11. 1928, str. 1.

²⁹ Deklaracija Koroščeve vlade, Slovenec, 3. 8. 1928, str. 1; Jutro, 3. 8. 1928, str. 2.

³⁰ Glej npr. številne Koroščeve avdience pri kralju: Opoldanska avdijenca dr. Korošca, Jutro, 28. 7. 1928, str. 1; Dr. Korošec v avdijenci, Slovenec, 11. 8. 1928, str. 1; Ministrski predsednik dr. Korošec na Bledu, Slovenec, 29. 8. 1928, str. 1; Dr. Korošec na Bledu, Jutro, 29. 8. 1928, str. 1; Nj. Vel. Kralj v Beogradu, Slovenec, 18. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec v avdijenci, Slovenec, 22. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec pri kralju, Slovenec, 30. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec v avdijenci, Slovenec, 3. 10. 1928, str. 1; Politično zatišje v Beogradu, Jutro, 5. 10. 1928, str. 1; Številne avdience, Jutro, 14. 10. 1928, str. 1; Šefi strank pri kralju, Slovenec, 14. 10. 1928, str. 1; Dr. Korošec v avdijenci, Slovenec, 17. 10. 1928, str. 1; Včerašnje avdience, Jutro, 31. 10. 1928, str. 1; Avdijence na dvoru, Jutro, 2. 11. 1928, str. 1; Dr. Korošec v avdijenci, Slovenec, 21. 11. 1928, str. 1; Po imenovanju Maksimovića, Slovenec, 7. 12. 1928, str. 1; Opoldanska avdijenca dr. Korošca, Jutro, 7. 12. 1928, str. 1; Sporazum voditeljev opozicije?, Slovenec, 15. 12. 1928, str. 1; Demisija vlade je neizogibna?, Jutro, 20. 12. 1928, str. 1; Dr. Korošec čaka na odločitev demokratov,

kako gleda na politiko Kmečkodemokratske koalicije, je, na primer, avgusta 1928 odgovoril: »Gledam, kakor vidite, s štirimi očmi.«³¹ Minister za notranje zadeve in predsednik vlade Anton Korošec od julija 1928 skorajda ni dajal izjav za časnike.³² V slovenskih političnih časnikih so septembra 1928 večkrat objavljali Koroščeve izjave iz intervjuja za belgijski časnik *L'Independance Belge*, v katerem je med drugim nazorno prikazal omejene možnosti samostojnega odločanja predsednika vlade: »Jaz vam ne morem povedati svojega osebnega mnenja. Gotovo je, da imam neke želje, toda jaz ne morem razvijati programa. Na mestu, na katerem sem, sem samo zato, da vzdržujem sedanje stanje.«³³

Predsednik vlade se je intenzivno ukvarjal tudi z usklajevanjem zahtev in pričakovanj koalicijskih partnerjev, saj je težko obvladljiv politični položaj v državi vplival razdiralno tudi na odnose med njimi. Predstavniki okrepljenega krila pristašev Nikole Pašiča v Narodni radikalni stranki so želeli prevzeti vodenje ministrstva za notranje zadeve, v Demokratiški stranki pa so zahtevali razpis volitev in ustavne reforme. Opozarjali so na samovoljno (pre-ostro) odločanje ministrskega predsednika v zvezi s hrvaškim narodnim vprašanjem in na neizpolnjevanje koalicijske pogodbe glede rešitve vprašanja agrarne reforme v Dalmaciji³⁴,

Jutro, 22. 12. 1928, str. 1; Odločitev za osem dni odložena, Jutro, 23. 12. 1928, str. 1; Dolge avdijence v dvoru, Jutro, 28. 12. 1928, str. 1; Odločitve še ni, Slovenec, 30. 12. 1928, str. 1; Opoldanska avdijenca dr. Korošca, Jutro, 30. 12. 1928, str. 1; Demisija sprejeta, Slovenec, 3. 1. 1929, str. 1; Jutro, 3. 1. 1929, str. 1; O tekočih poslih predsednika vlade glej: Prva posvetovanja mandatarja krone z Vukičevićem, Slovenec, 25. 7. 1928, str. 1; Koroščeve konference z Vukičevićem, Jutro, 25. 7. 1928, str. 1; Senzacionalna demonstracija proti finančni politiki Vukičević-Koroščevega režima, Jutro, 12. 8. 1928, str. 2; Odgoditev Koroščevega potovanja na Bled, Jutro, 21. 8. 1928, str. 2; Nihče naj si ne dela iluzij, Slovenec, 22. 8. 1928, str. 1; Dr. Korošec zopet v Beogradu, Slovenec, 2. 9. 1928, str. 1; Obiski pri dr. Korošču, Slovenec, 8. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec-Vukičević, Slovenec, 3. 10. 1928, str. 1; Konference voditeljev vladnih strank, Jutro, 11. 10. 1928, str. 1; Konference vladnih šefov, Jutro, 16. 10. 1928, str. 1; V pričakovanju odgovora predsednika vlade, Slovenec, 9. 11. 1928, str. 1; Korošec odgovori Savčiću, Slovenec, 10. 11. 1928, str. 1; Odmevi odgovora šefov četverne koalicije, Jutro, 14. 11. 1928, str. 1; Vladna koalicija – najmočnejši političen činitelj, Slovenec, 14. 11. 1928, str. 1; Po imenovanju Maksimovića, Slovenec, 7. 12. 1928, str. 1; O Koroščevih posredovanjih v sporih med člani vladne koalicije glej: Vlada uživa zaupanje radikalov, Slovenec, 8. 9. 1928, str. 1; Korošec se odmika od Vukičevića, Jutro, 13. 9. 1928, str. 1; Pred novim delom vlade; Za sporazum med radikali, Slovenec, 14. 9. 1928, str. 1; Šefi vladnih strank so proti demisiji, Jutro, 15. 9. 1928, str. 1; Radikali proti dr. Korošču, Jutro, 18. 9. 1928, str. 2; Morgenblatt o SLS, Slovenec, 27. 11. 1928, str. 2; Ob desetletnici naše države, Slovenski gospodar, 29. 11. 1928, str. 1; Velika politična nervoznost v Beogradu, Jutro, 1. 12. 1928, str. 1; Včerajšnji politični dogodki v Beogradu, Jutro, 4. 12. 1928, str. 1; Stanko Majcen, Moji spomini na Antona Korošca, v: Zbrana dela, 4. knjiga, Ljubljana 1996, str. 333.

³¹ Dr. Korošec na Bledu, Jutro, 29. 8. 1928, str. 1; Dr. Korošec – molči!, Slovenec, 6. 9. 1928, str. 3.

³² Glej npr.: Dr. Korošec: vedno in brezpogojno bom branil državo, Slovenec, 3. 8. 1928, str. 2; Nihče naj si ne dela iluzij, Slovenec, 22. 8. 1928, str. 1; Proti izdaji KDK, Slovenec, 24. 8. 1928, str. 1; Jasna linija dr. Korošca – izjava o občinskih volitvah v Bosni, Slovenec, 4. 11. 1928, str. 1; Koroščeva izjava novinarjem, Slovenec, 7. 11. 1928, str. 1; Izjava dr. Korošca, Slovenec, 10. 11. 1928, str. 2; Dvolična vloga dr. Korošca, Jutro, 17. 11. 1928, str. 2; Odločitev za osem dni odložena, Jutro, 23. 11. 1928, str. 1; Dr. Korošec odklanja glavne zahteve, Jutro, 27. 12. 1928, str. 1; Onemogla jeza dr. Korošca na novinarje, Slovenski narod, 31. 12. 1928, str. 1; Komuniké o sprejemu ostavke, Slovenec, 3. 1. 1929, str. 1; Demisija sprejeta, Jutro, 3. 1. 1928, str. 1.

³³ Dr. Korošec o svoji nalogi, Slovenec, 25. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec o političnem položaju, Jutro, 25. 9. 1928, str. 2; Dr. Korošec o situaciji, Slovenski narod, 24. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec o položaju, Domoljub, 26. 9. 1928, str. 1; Glej tudi: Dr. Korošec o nalogah svoje vlade, Jutro, 11. 10. 1928, str. 1; Kaj pravi Korošec o političnem položaju, Slovenski narod, 23. 10. 1928, str. 1.

³⁴ Naloga vlade o ureditvi agrarnih odnosov v Dalmaciji kot zahteva predstavnikov koalicijske Demokratske stranke je bila oblikovana tudi v smislu prizadevanj za zagotovitev hrvaške podpore vladi. Ministrski predsednik je 9. oktobra 1928 sprejel več delegacij hrvaških kmetov, vendar se vprašanju vsebinsko ni posvečal; Ljubomir Davidović je 16. oktobra 1928 povedal novinarju: »G. Korošec se za to vprašanje mnogo ne angažira. Njemu je v prvi vrsti do tega, da poravna spor med nami (Demokratsko stranko, op. p.) in radikali.« Hrvati pri dr. Korošču, Slovenec, 10. 10. 1928, str. 2; Agrarno vprašanje v Dalmaciji in SLS, Delavska politika, 10. 10. 1928, str. 2; Konferenca med Koroščem in Davidovićem, Jutro, 17. 10. 1928, str. 1; Spor za dalmatinsko agrarno reformo, Jutro, 17. 10. 1928, str. 2.

glede sprejetja zakona o kmečkih dolgovih, zakona proti korupciji ipd.³⁵ Po pisanju slovenskih demokratskih časnikov sta bila med člani Demokratske stranke premieru naklonjena le Kosta Timotijević in Vojislav Marinković. Slednji je kot eden vodilnih politikov v Kraljevini SHS užival politično podporo in zaupanje Antona Korošča, vendar je bil v času Koroščevega mandata zaradi diplomatske dejavnosti in bolezni večino časa odsoten iz domače politike.³⁶

Predsednik vlade Anton Korošec je v deklaraciji vlade 2. avgusta 1928 napovedal nadaljevanje dotedanjih vladnih usmeritev v vodenju zunanje politike, kar se je nanašalo na spoštovanje in varovanje mednarodnih pogodb, na krepitev prijateljskih odnosov s sosednjimi državami, oziroma na vzpostavljanje novih.³⁷ Ratifikacija Nettunskih konvencij je sodila med prednostne naloge njegove vlade in je bila Koroščev najpomembnejši prispevek k reševanju zunanjepolitičnih vprašanj jugoslovanske države v dvajsetih letih prejšnjega stoletja.³⁸ Ekonomsko-pomorski dogovori o ureditvi gospodarskih razmer v Reki in Zadru, tako imenovane Nettunske konvencije, so bili sklenjeni 20. julija 1925 med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo, in so olajšali gospodarski prodor italijanske sosedne na ozemlje Kraljevine SHS. Konvencije so postale predmet političnega izsiljevanja opozicijskih parlamentarnih strank, zato jih vlada po sklenitvi ni predložila v ratifikacijo Narodni skupščini.³⁹ Po obdobju napetih odnosov med državama, ki so bili posledica italijanske ofenzivne zunanje politike, so diplomatski predstavniki Kraljevine Italije in Kraljevine SHS maja 1927 sklenili sporazum, s katerim se je jugoslovanska stran obvezala k ratifikaciji spornih konvencij v Narodni skupščini.⁴⁰

Minister za zunanje zadeve Vojislav Marinković je Nettunske konvencije predložil Narodni skupščini v potrditev že 16. junija 1928, vendar so dogodki v zvezi z atentatom na hrvaške poslance razpravo preprečili; potrjene so bile 13. avgusta 1928 v odsotnosti poslancev Kmečkodemokratske koalicije in poslancev opozicijske Zemljoradniške stranke.⁴¹ Sodobni hrvaški književnik in intelektualec Miroslav Krleža, ki je kritično spremljal aktualne dogodke

³⁵ Šefi vladnih strank so proti demisiji, *Jutro*, 15. 9. 1928, str. 1; Korošec ne vidi vzroka za demisijo, *Jutro*, 29. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec o nalogah svoje vlade, *Jutro*, 11. 10. 1928, str. 1; Davidović napada, *Slovenec*, 28. 10. 1928, str. 1; Lepe besede Ljube Davidovića, *Jutro*, 28. 10. 1928, str. 1; Režimovci že kockajo za Koroščev plašč, *Jutro*, 3. 11. 1928, str. 1; Vlada ostane nespremenjena, *Slovenec*, 3. 11. 1928, str. 1; Nov oster konflikt v Koroščevi vladi, *Jutro*, 8. 11. 1928, str. 1; Vlada se pripravlja na otvoritev krize, *Slovenski narod*, 29. 11. 1928, str. 1; Gligoričević, Demokratska stranka, str. 543–544; Jovanović, Politički sukobi, str. 336–337.

³⁶ Dr. Šumenković minister brez portfelja, *Slovenec*, 29. 7. 1928, str. 1; Marinković in Karapanos, *Slovenec*, 7. 9. 1928, str. 2; Dr. Marinković se še ne vrne, *Slovenec*, 14. 9. 1928, str. 1; Zakaj se je dr. Marinković mudil v Parizu, *Slovenski narod*, 13. 10. 1928, str. 1; Povratek zunanjega ministra Marinkovića, *Jutro*, 14. 10. 1928, str. 1; Dr. Marinković se baje namerava popolnoma umakniti, *Jutro*, 25. 10. 1928, str. 1; Borba za nasledstvo ministra Marinkovića, *Jutro*, 23. 11. 1928, str. 1; Zakaj se tako tepejo za Marinkovićevo nasledstvo, *Jutro*, 25. 11. 1928, str. 1; Skupna linija NRS, SLS, JMO in pristašev Marinkovića, *Jutro*, 16. 12. 1928, str. 1; Koroščevo napori za ohranitev hegemonističnega režima, *Jutro*, 19. 12. 1928, str. 1; Dr. Marinković odložil odhod v Švico, *Slovenski narod*, 20. 12. 1928, str. 1; Zadnja seja ministrskega sveta, *Jutro*, 30. 12. 1928, str. 1.

³⁷ Deklaracija Koroščeve vlade, *Slovenec*, 3. 8. 1928, str. 1; *Jutro*, 3. 8. 1928, str. 2.

³⁸ Dolgotrajna včerajšnja pogajanja, *Slovenec*, 27. 7. 1928, str. 1; Vlada začela poslovati, *Slovenec*, 29. 7. 1928, str. 1; Dr. Korošec izdeluje deklaracijo, *Slovenec*, 31. 7. 1928, str. 1; Seja ministrskega sveta, *Slovenec*, 3. 8. 1928, str. 1.

³⁹ Čulinović I., str. 521; Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941. Diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975 (dalje: Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*), str. 45; Jože Pirjevec, *Jugoslavija. Nastanek ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995, str. 53.

⁴⁰ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*, str. 47.

⁴¹ Nettunske konvencije predložene Narodni skupščini, *Jutro*, 17. 6. 1928, str. 1; Nettunske konvencije sprejete, *Slovenec*, 14. 8. 1928, str. 1; Ratifikacija nettunskih konvencij, *Jutro*, 15. 8. 1928, str. 1.

hrvaške in jugoslovanske politike, je po ratifikaciji izpostavil vprašanje pietete do umrlih v Narodni skupščini: »Govoriti nad krvavim Radićem je žalostno in težko. Zaprli so ga, njegove zastave so raztrgali in ga z revolverjem v roki prisilili, da se je vdal. Ko pa se je vseslovansko dobrodušno zares vdal, so ga opljuvali, obrcali in vrgli pred vrata kakor psa. Pred vrati so ga nato ustrelili in potem čez njegovo truplo prešli na svoj državotvorni dnevni red, kakor da stopajo čez staro in raztrgano krpo. In prvi opravke po umoru jim je bil ta, da so vrgli na tehnico kos Dalmacije ter ga prodali za dva, tri groše.«⁴² V Slovenski ljudski stranki so zavrnitev ratifikacije konvencij s strani Kmečkodemokratske koalicije označili kot protidržavno dejanje, akcijo parlamentarne opozicije pa povezali z ekonomskimi interesi madžarskih Židov in z revizionističnimi interesi madžarske vlade.⁴³ Veleposlanik Kraljevine SHS v Rimu je 14. novembra 1928 izročil ratifikacijske listine italijanskemu premieru Benitu Mussoliniju, s čimer je bilo pred uvedbo diktature zaključeno politično odmevno poglavje jugoslovanske zunanje politike.⁴⁴

Ratifikacija Nettunskih konvencij ni prinesla izboljšanja položaja Kraljevine SHS v odnosu do Kraljevine Italije.⁴⁵ Sodila je v okvir kraljevega načrta o oblikovanju dolgoročne politike sodelovanja z italijansko sosedo, pomenila je iskanje mednarodnega priznanja vladi po atentatu v Narodni skupščini in je bila del skupnega strateškega programa male antante.⁴⁶ Vlada po sprejetju konvencij ni več posvečala pozornosti delu Narodne skupščine, četudi so v skupščinskih odborih številni zakonski predlogi čakali na parlamentarno obravnavo.⁴⁷ Kralj je 30. novembra 1928 še zadnjič sprejel skupščinsko predsedstvo,⁴⁸ poslanci pa so se na zasedanju Narodne skupščine zadnjič sestali 28. novembra 1928, ko se je pričela vladna kriza.⁴⁹

Za razumevanje vloge vodstva Slovenske ljudske stranke pri ratifikaciji mednarodne pogodbe med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo, ki je dejavno zaznamovala notranjo politiko Kraljevine SHS v času vlade Antona Korošca osvetlimo nekatera stališča Slovenske ljudske stranke do pomembnejših vprašanj mednarodne politike v obravnavanem obdobju.⁵⁰ Vodstvo Slovenske ljudske stranke je julija 1925 zaradi bojzani pred prodorom italijanskega kapitala v Slovenijo in italijansko širitveno politiko v jugovzhodni Evropi obsodilo sprejetje

⁴² Miroslav Krleža, *Deset krvavih let in drugi politični eseji*, Ljubljana 1962, str. 213.

⁴³ V razglasu volivcem Slovenske ljudske stranke, ki je bil objavljen maja 1928 v časniku *Slovenec*, je bilo med drugim zapisano: »Ogrska in židovska politika in njeni vplivni podporniki v inozemstvu morejo vzeti kampanjo KDK za povod, da pokažejo našo državo svetu, predvsem pa prijateljskim velikim državam, kot izzivalko. Zato je treba v najvišjem interesu naše države, naroda in miru to preprečiti in SLS je storila svojo državno, patriotsko in narodno dolžnost, kakor tudi svojo dolžnost kot zagovornica evropskega miru in po mirovni pogodbi ustanovljenega stanja v Evropi, da je pristala na izpolnitev obveznosti, prevzetih in podpisanih od prejšnjih vlad (mišljene so bile Rapalska pogodba iz leta 1920, Sanmargheritske konvencije iz leta 1922 in Beograjske konvencije ter Rimski sporazum iz leta 1924, op. p.)«. SLS je za mir, za soglasje naše politike s smernicami naših zaveznikov in miren razvoj države, *Slovenec*, 26. 5. 1928, str. 1; Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*, str. 39 in 45; O antisemitizmu v slovenskem katoliškem taboru glej tudi: Židovsko vprašanje, *Straža*, 30. 3. 1921, str. 1–2; Še – Nettuno!, *Slovenec*, 27. 5. 1928, str. 1; Bratom, *Slovenec*, 4. 7. 1928, str. 1; Hrvatje o dr. Korošču, *Slovenski gospodar*, 23. 8. 1928, str. 2.

⁴⁴ Nettunske konvencije ratificirane, *Slovenec*, 16. 11. 1928, str. 1; Definitivna ratifikacija nettunskih konvencij, *Jutro*, 17. 11. 1928, str. 2.

⁴⁵ Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*, str. 50–51 in 141.

⁴⁶ Prav tam, str. 45, 49–51 in 141; Gligorijević, *Demokratska stranka*, str. 538; Jovanović, *Politički sukobi*, str. 273.

⁴⁷ Gligorijević, str. 263–264.

⁴⁸ Skupščinsko predsedstvo pri kralju, *Slovenec*, 1. 12. 1928, str. 3.

⁴⁹ Gligorijević, str. 267.

⁵⁰ O zunanjepolitičnih stališčih Slovenske ljudske stranke v dvajsetih letih 20. stoletja glej tudi: Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini. Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919–1929*, Ljubljana 2002, str. 105–118.

Nettunskih konvencij.⁵¹ Stališče o nujnosti ratifikacije konvencij je zavzelo šele v okviru pogajanj z vlado maja 1927, ko se je jugoslovanska vlada k temu zavezala v sporazumu s Kraljevino Italijo.⁵² V časniku *Slovenec* so konec maja 1928 zapisali: »Navaden politični začetnik pa bo vedel, da bi pomenil odstop od že sklenjene pogodbe krvavo izzivanje, da Italija vojaško nastopi. /.../ Čim je vprašanje postavljeno tako, da je izbirati med enim in drugim, potem je jasno, da se SLS, ki nosi odgovornost tako za državo kakor za slovenski narod, ne more in ne sme odločiti drugače, kakor zahteva najvišji interes naše države, da se razvija dalje v miru, ne da bi se žrtvovali kakšni njeni bistveni interesi.«⁵³

Vodstvo Slovenske ljudske stranke je oblikovalo stališča o strategijah jugoslovanske zunanje politike glede na razvoj zunanjepolitičnih smernic italijanskega predsednika vlade Benita Mussolinija na Balkanu. Pri tem je imela ključno vlogo sklenitev prijateljskega sporazuma, tako imenovane Tiranske pogodbe, med Kraljevino Italijo in Albanijo novembra 1926, ki je omogočila italijanski politični prodor na Balkan in je s tem napovedovala predruženje odnosov med balkanskimi državami.⁵⁴ Anton Korošec je po sklenitvi Blejskega sporazuma poleti 1927 želel dejavno sodelovati tudi na področju jugoslovanske mednarodne politike: »Slovenska ljudska stranka je sicer mala stranka, vendar ni vseeno, kako mnenje ima ona o zunanji politiki. Ona predstavlja narod, ki stoji na meji treh držav. Naše mnenje v zunanji politiki je treba upoštevati in dosedaj je bilo tudi vedno upoštevano. /.../ Abotno in smešno pa je, zahtevati od Slovenske ljudske stranke, da se za našo zunanjo politiko ne brigamo. /.../ Nam ni vseeno, ako nas Italija neprestano vznemirja, bodisi od Snežnika sem bodisi od Albanije sem, nam ni vseeno, ali se na Madžarskem piše in govori o reviziji Trianonske pogodbe, tudi ni vseeno, ali ostane ono tiho in mirno sožitje z Avstrijo, kakor je sedaj, ali ne ostane.«⁵⁵

Načelnik Slovenske ljudske stranke se je po podpisu Tiranskega pakta ob koncu leta 1926 zavzemal za krepitev prijateljskih odnosov z Nemčijo, Anglijo in Zvezo sovjetskih socialističnih republik.⁵⁶ Vodstvo Slovenske ljudske stranke je ob koncu leta 1927 pozdravilo sklenitev tudi jugoslovansko-francoskega pakta o prijateljstvu kot korak v smeri oblikovanja tako imenovanega *novega Locarna*⁵⁷ oziroma *balkanskega Locarna*.⁵⁸ Kraljevina SHS je

⁵¹ Govor poslanca dr. Hohnjeca, *Slovenec*, 29. 7. 1925, str. 1; O zunanji politiki – govor Josipa Hohnjeca 28. julija 1925 v Narodni skupščini, *Naša Straža*, 7. 8. 1925, str. 1; Nettunske pogodbe, *Domoljub*, 30. 6. 1926, str. 406; SLS za brezpogojno kapitulacijo pred Italijani, *Jutro*, 27. 5. 1928, str. 2; Čulinović I., str. 521; Krizman, Vanjska politika jugoslavenske države, str. 45; Jože Pirjevec, *Jugoslavija. Nastanek ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*, Koper 1995, str. 53.

⁵² Nettunske konvencije, *Slovenec*, 2. 6. 1927, str. 2; Celokupna opozicija proti nettunskim konvencijam, *Slovenec*, 16. 6. 1926, str. 1; Seja opozicionalnih voditeljev, *Slovenec*, 1. 7. 1926, str. 1; Nova orientacija naše zunanje politike?, *Jutro*, 7. 1. 1927, str. 1; Napetost med Italijo in Jugoslavijo ponehala, *Slovenec*, 14. 5. 1927, str. 2; Pred likvidacijo spora z Italijo?, *Slovenec*, 25. 5. 1927, str. 1; Napetost med Italijo in Jugoslavijo čedalje manjša, *Slovenec*, 26. 5. 1927, str. 1; Spor z Albanijo se bo mirno likvidiral, *Slovenec*, 12. 6. 1927, str. 1; Spor med nami in Italijo stacionaren, *Slovenec*, 14. 6. 1927, str. 1; Marinkovičev ekspezo o zunanji politiki, *Slovenec*, 24. 11. 1927, str. 1–2; Ekspezo zunanjega ministra, *Jutro*, 24. 11. 1927, str. 1; Nettuno pride pred skupščino, *Slovenec*, 24. 5. 1928, str. 1; Nettunske pogodbe, *Slovenski gospodar*, 31. 5. 1928, str. 8; Krizman, Vanjska politika jugoslavenske države, str. 47.

⁵³ Nettunske konvencije, *Slovenec*, 25. 5. 1928, str. 1; SLS je za mir, za soglasje naše politike s smernicami naših zaveznikov in miren razvoj države, *Slovenec*, 26. 5. 1928, str. 1.

⁵⁴ O tem glej: Krizman, Vanjska politika jugoslavenske države, str. 46.

⁵⁵ Važen programatičen govor dr. Korošča v Ptuj, *Slovenec*, 23. 8. 1927, str. 1; Sijajno uspeli shodi dr. Korošča v Moravčah, *Kamniku in Škofji Loki*, *Slovenec*, 6. 9. 1927, str. 1.

⁵⁶ Izjava dr. Korošča o italijansko-albanskem paktu, *Slovenec*, 4. 12. 1926, str. 1; Korošec, Davidovič, Pribičević pri kralju, *Slovenec*, 14. 12. 1926, str. 1; Dr. Korošec o italijansko-albanski pogodbi, *Slovenec*, 1. 1. 1927, str. 1.

⁵⁷ **Sporazumi v Locarnu** so bili sklenjeni 1. decembra 1925 za ureditev napetih odnosov med Nemčijo, Belgijo in Francijo. Države podpisnice so v Locarnu potrdile meje, ki so bile po prvi svetovni vojni določene z versajsko pogodbo. Vodstvo Slovenske ljudske stranke je sklenitev omenjenih sporazumov sprejelo z zaskrbljenostjo za položaj Kraljevine SHS in zadržanostjo do morebitnih nadaljnjih ločenih dogovorov o mejah med Kraljevino Italijo,

bila ena redkih evropskih držav, ki v obdobju med svetovnima vojnama ni priznala Zveze sovjetskih socialističnih republik, kar je bila posledica družinskih povezav kralja Aleksandra z bivšo carsko rodbino in njegovega odpora do novega režima boljševikov.⁵⁹ Vodstvo Slovenske ljudske stranke se je zavzemalo za normalizacijo odnosov s to državo in za njeno vključitev v Društvo narodov, saj bi se s tem povečal vpliv slovanskih držav v evropskih integracijah v odnosu do Kraljevine Italije.⁶⁰

Predstavniki slovenskega političnega katolicizma so posebno po sklenitvi Locarnskih sporazumov v Društvu narodov videli tudi zagotovilo za ohranitev poveljne ureditve Evrope na podlagi spoštovanja mednarodnega prava.⁶¹ Države naslednice Avstro-Ogrske monarhije so po prvi svetovni vojni skušale kljub sklenjenim mednarodnim manjšinskim pogodbam in nadzoru Društva narodov prisilno asimilirati narodne manjšine, ki so jih ustvarile mirovne pogodbe.⁶² Zaradi ureditve statusa slovenske narodne manjšine na avstrijskem Koroškem in v Kraljevini Italiji je zato razvoj mednarodnega prava pozorno spremljal zlasti štajerski poslanec Slovenske ljudske stranke Josip Hohnjec.⁶³ V Slovenski ljudski stranki so se zavzemali za rešitev manjšinskega vprašanja po načelu enakopravnosti, na podlagi mednarodnega

Francijo in Češkoslovaško. Anton Korošec je na agitacijskih zborovanjih v Dalmaciji oktobra 1925 kot odgovor na omenjene sporazume izpostavil Zvezo sovjetskih socialističnih republik kot zanesljivega zunanjepolitičnega partnerja Kraljevine SHS, pozival pa je tudi k navezavi stikov z rusko Pravoslavno cerkvijo. V sklenitvi Locarnskih sporazumov je videl predvsem osnovanje evropske politične zveze pod vodstvom Velike Britanije proti Zvezi sovjetskih socialističnih republik za prevlado v Aziji. V Narodni skupščini je o potrebi po vzpostavitvi diplomatskih odnosov med Kraljevino SHS in Zvezo sovjetskih socialističnih republik januarja 1926 govoril tudi poslanec Slovenske ljudske stranke Vladimir Pušenjak. Vprašanje poslanca Hohnjeca na zunanje ministra, Slovenec, 23. 10. 1925, str. 2; Dr. Korošec v Splitu, Slovenec, 30. 10. 1925, str. 1; Sijajni uspehi dr. Korošca v Dalmaciji, Slovenec, 4. 11. 1925, str. 1; Razgovor z dr. Koroščem, Slovenec, 13. 11. 1925, str. 3; Debata o zunanji politiki vlade, Slovenec, 19. 1. 1926, str. 1; Pogodba s Francijo in njen pomen – govor dr. Hohnjeca, Slovenski gospodar na zboru SLS, 24. 11. 1927, str. 1–2; Locarnski sporazumi, v: Oxfordova enciklopedija zgodovine, 2. del, Ljubljana 1993, str. 158.

⁵⁸ Locarnski sporazum, Slovenski gospodar, 5. 11. 1925, str. 3; Dr. Korošec v Slivnici pri Mariboru in v Slov. Bistrici, Slovenec, 9. 8. 1927, str. 2; Važen programatičen govor dr. Korošca v Ptujju, Slovenec, 23. 8. 1927, str. 1; Oprtji na Francijo, Domoljub, 17. 11. 1927, str. 1; Pogodba s Francijo in njen pomen – govor dr. Hohnjeca, Slovenski gospodar na zboru SLS, 24. 11. 1927, str. 1–2; Marinkovičev ekspozé o zunanji politiki, Slovenec, 24. 11. 1927, str. 1–2; Ekspozé zunanje ministra, Jutro, 24. 11. 1927, str. 1; Delo zastopnikov Slovenske ljudske stranke, Ljubljana 1928, str. 9.

⁵⁹ Krizman, Vanjska politika jugoslavenske države, str. 68 in 142–143.

⁶⁰ Velika zunanjepolitična debata v skupščini; govor poslanca Vesenjaka, Slovenec, 10. 6. 1925, str. 1; Dr. Korošec v Splitu, Slovenec, 30. 10. 1925, str. 1; Anton Korošec, Zedinjene države Evrope, Naša Straža, 4. 1. 1926, str. 1; Debata o zunanji politiki vlade, Slovenec, 19. 1. 1926, str. 1; Karel Potočnik, Stanje ruskega gospodarstva in vprašanje priznanja Rusije, v: Socialna misel, I. III/1924, str. 69; Anton Korošec, Nekaj evropske politike, v: Socialna misel, I. V/1926, str. 53–54; Josip Horvat, Politička povijest Hrvatske 1918–1929; Kronika dojučerašnje hrvatske politike, Zagreb 1989, str. 280.

⁶¹ Za razorožitev – iz govora poslanca Josipa Hohnjeca v Narodni skupščini 25. marca 1926, Naša Straža, 31. 3. 1926, str. 1; Deklaracija Koroščeve vlade, Slovenec, 3. 8. 1928, str. 1; Jutro, 3. 8. 1928, str. 2; Korošec Anton, Nekaj evropske politike, v: Socialna misel, I. V/1926, str. 52.

⁶² Hannah Arendt, Izvori totalitarizma, Ljubljana 2003, str. 348 in 351.

⁶³ Škofijski arhiv Maribor, Januš Golec, Spomini, str. 1351; Josip Hohnjec, Katolicizem in politika, Slovenec, 20. 1. 1926, str. 1; Vera in politika – govor Josipa Hohnjeca na taboru v Velesovem pri Kranju, Slovenec, 7. 10. 1926, str. 6; Zbor zaupnikov Jugoslovanske ljudske stranke v Celju, Straža, 17. 1. 1919, str. 1; Hohnjec o političnem položaju, Straža, 20. 1. 1919, str. 2; Ljubljanca, dolga vas!, Straža, 25. 10. 1920, str. 1–2; Vse kar je prav, Straža, 25. 10. 1920, str. 2; Vprašanje krivde, Slovenec, 20. 10. 1920, str. 1; Narodni poslanec g. Josip Hohnjec, Slovenski gospodar, 9. 11. 1922, str. 3; Poslanec Hohnjec, Straža, 27. 11. 1922, str. 2–3; Za varstvo naših mej, Slovenec, 23. 10. 1925, str. 2; Locarno in naša država – odgovor dr. Ninčiča, Naša Straža, 2. 11. 1925, str. 1; Dr. Hohnjec o žigosa nekulturnost italijanskega gospodarstva, Slovenec, 11. 11. 1925, str. 1; Naša Straža, 13. 11. 1925, str. 1; Slovenci na Koroškem – Nemci v naši državi, Slovenski gospodar, 20. 1. 1926, str. 1; Varstvo narodnih manjšin, Naša Straža, 29. 1. 1926, str. 1; Dr. Josip Hohnjec o naši zunanji politiki – govor v Narodni skupščini 25. 3. 1926, Slovenec, 26. 3. 1926, str. 1.

prava in v okviru evropskega integracijskega modela, z Društvom narodov pa so povezovali tudi zaščito položaja Slovencev v diaspori.⁶⁴ Zaradi možnosti ozemeljske širitve Nemčije v primeru priključitve Avstrije so pogosto opozarjali na pomen zaščite slovenske manjšine na Koroškem.⁶⁵ Čeprav so upali na pravno izničenje koroškega plebiscita po mednarodnem priznanju nemške širitve, so bili do ideje zadržani, saj kot je poudaril Anton Korošec, »je iz varnostnih razlogov za vse slučaje vendarle bolje imeti poleg sebe 7-milijonsko nego 70-milijonsko državo;« ne glede na to je bil prepričan, da bo prišlo do združitve obeh držav.⁶⁶

Ker je ratifikacija Nettunskih konvencij preprečila razpust Narodne skupščine, padec četverne koalicije in razpis novih volitev, so bili predstavniki Kmečkodemokratske koalicije prepričani, da je bila nepričakovana pobuda vlade posledica prizadevanj oblasti po razdelitvi države.⁶⁷ Ideja o **amputaciji**, odcepitvi hrvaških in slovenskih ozemelj od ostalih delov države, in oblikovanju Velike Srbije se je pričela v najvišjih političnih krogih ponovno pojavljati po atentatu v Narodni skupščini. Razbitje države je bilo tudi v interesu velikohrvaških krogov. Kralj Aleksander je 7. julija 1928 o tem govoril z vodstvom Kmečkodemokratske koalicije, ki je amputacijo zavrnilo in zahtevalo odstop vlade ter veleizdajniški proces za prvake vladne koalicije, zaradi dejavnosti za ratifikacijo Nettunskih konvencij zlasti za Antona Korošča.⁶⁸ Opozicijski poslanci so skušali prizadevanja ministrskega predsednika za ratifikacijo konvencij onemogočiti na podlagi razkritja poslanca Kmečkodemokratske koalicije Josipa Predavca, ki je predsednika vlade 2. avgusta 1928 pred poslansko zbornico obtožil prikritega delovanja za

⁶⁴ Minister za socialno politiko v Uzunovičevi in Vukičevići vladi Andrej Gosar je **izseljensko vprašanje** uvrstil v svoj program, bil pa je tudi član pogajalske skupine strokovnjakov za ureditev pravic jugoslovanskih delavcev v Nemčiji, ki jo je imenovala vlada Antona Korošča. Ob sprejetju vladnega predloga Zakona o državljanstvu v Narodni skupščini avgusta 1928 je minister za notranje zadeve Anton Korošec kot predlagatelj opozoril na potrebna dopolnila v zvezi z vprašanjem odpusta iz državljanstva, kar se je nanašalo predvsem na status jugoslovanskih izseljencev v Združenih državah Amerike. V zvezi z odpustom iz državljanstva je bil za Korošča sporen 28. člen, ki se je glasil: »Državljan kraljevine, ki stanuje stalno izven ozemlja kraljevine, a po dovršenem 21. letu življenja v dobi 30 let ni izpolnjeval nikakršnih obveznosti proti domovini, prestane biti državljan kraljevine.« Zakon o državljanstvu Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 109 / 19. 11. 1928, str. 741–744; Socialni delovni program ministra dr. Gosarja, Slovenec, 16. 2. 1927, str. 1; Slovenski minister pred finančnim odborom, Slovenec, 15. 1. 1928, str. 1; Zaščita delavstva v inozemstvu, Slovenec, 29. 9. 1928, str. 1; Zakon o državljanstvu sprejet, Jutro, 31. 5. 1928, str. 1; Zakon o državljanstvu sprejet, Slovenec, 5. 8. 1928, str. 1; Jutro, 5. 8. 1928, str. 1; Novi zakon o državljanstvu, Slovenski narod, 6. 11. 1928, str. 2; Glej tudi: Izseljeniško vprašanje, Straža, 24. 3. 1924, str. 1; Dr. Korošec pred ljubljanskimi volivci, Slovenec, 9. 5. 1926, str. 1; Seja načelstva SLS, 22. 11. 1927, str. 2; Deklaracija Koroščeve vlade, Slovenec, 3. 8. 1928, str. 1; Jutro, 3. 8. 1928, str. 2; O odnosu Katoliške cerkve do izseljenskega vprašanja in o delovanju Katoliške cerkve med ameriškimi Slovenci glej: Darko Friš, Ameriški Slovenci in katoliška Cerkev 1871–1924, Celovec–Ljubljana–Dunaj 1995, str. 25–31.

⁶⁵ Slovenci na Koroškem, Slovenski gospodar, 20. 1. 1926, str. 1; Varstvo narodnih manjšin, Naša Straža, 29. 1. 1926, str. 1; Dr. Korošec o slovenski politiki, Slovenec, 10. 10. 1926, str. 6; Čulinović I., str. 521; Krizman, Vanjska politika jugoslavenske države, str. 45; Jože Pirjevec, Jugoslavija. Nastanek ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije, Koper 1995, str. 53.

⁶⁶ Vprašanje priključitve Avstrije – razprava o interpelaciji poslanca Smodeja, Slovenec, 14. 7. 1925, str. 3–4; Avstrijsko priključitveno vprašanje v Narodni skupščini, Slovenski narod, 15. 7. 1925, str. 1; Naša zunanja politika – govor poslanca Josipa Hohnjeca v Narodni skupščini 25. 3. 1926, Naša Straža, 31. 3. 1926, str. 2–3; Jugoslavija in njeni sosedje – predavanje dr. Antona Korošča, Slovenec, 3. 10. 1926, str. 7; Anschluss, Slovenec, 5. 8. 1927, str. 1; A. G. (= Andrej Gosar), Kako daleč smo z Anshlussom?, Slovenec, 19. 1. 1928, str. 1; Korošec Anton, Nekaj evropske politike, v: Socialna misel, 1. V/1926, str. 49.

⁶⁷ Nove avtentične ugotovitve o amputacijah, Jutro, 13. 9. 1928, str. 2; Vođa govori: ličnost, izjave, govori in politički rad vođe Hrvata dra. Vladka Mačka, ur. Mirko Glojnaric, Zagreb 1936, str. 83.

⁶⁸ Hočemo jasnost!, Mariborski večernik Jutra, 4. 9. 1928, str. 1; V vladi o amputaciji niti besede – izjavi Ljube Davidovića in dr. Spaha, Slovenec, 8. 9. 1928, str. 1; Razprava o amputaciji končana, Slovenec, 9. 9. 1928, str. 1; Čulinović I., str. 544–547; Branislav Gligorijević, Kralj Aleksandar Karađorđević. Srpsko-hrvatski spor, Beograd 2002, str. 317–318.

priključitev Slovenije Kraljevini Italiji.⁶⁹ Načrte o vatikanskem protektoratu, ki bi Slovencem zagotovil kulturno avtonomijo, naj bi načelnik Slovenske ljudske stranke razkril v času oblikovanja Opozicijskega bloka leta 1924.⁷⁰ Josip Predavec je bil takrat glavni predstavnik Hrvatske republikanske seljačke stranke.⁷¹ Po navedbah v časniku Jutro in Predavčevih besedah je Anton Korošec dejal: »Vidim, da tu mi ne moremo živeti. Tako ne moremo več dalje. Mi smo vendarle kulturni narod, mi se tu v Beogradu ne moremo znati. /.../ Mi smo dva različna sveta. Mislim, da je za nas Slovence edini spas, da se priključimo Italiji. Nas Slovencev je poldrugi milijon. V Jugoslaviji nas je le en milijon. Ni pa misliti na to, da bi se kdaj posrečilo, spraviti onega pol milijona Slovencev, ki so pod Italijo, k nam v Jugoslavijo. Pač pa je mogoče misliti na to, da gremo mi pod Italijo, kjer bomo mogli s svojimi zvezami pri Vatikanu doseči vsaj kulturno avtonomijo in bomo tako lahko živeli vsaj kot kulturni narod.«⁷²

V Slovenski ljudski stranki se v obravnavanem obdobju niso zavzemali za odcepitev Slovenije od Kraljevine SHS, temveč so po sklenitvi mirovnih pogodb v njenem okviru videli zagotovilo za ohranitev slovenskega narodnega telesa.⁷³ Anton Korošec je leta 1919 spremljal pogajanja za določitev slovenske zahodne meje na mirovni konferenci v Versaillesu v duhu ideje: »Tudi najslabša Jugoslavija je za nas Slovence še vedno najboljša rešitev.« V nasprotju s prizadevanji predhodnika na čelu Slovenske ljudske stranke Ivana Šušteršiča, ki se je marca 1919 pogajal z italijansko vlado proti interesom jugoslovanske države, je aktivno sodeloval pri oblikovanju državne tvorbe južnoslovanskih narodov.⁷⁴ Čeprav nekatere raziskave kažejo, da se je Anton Korošec pred začetkom druge svetovne vojne ukvarjal z mislijo o priključitvi Slovenije Kraljevini Italiji,⁷⁵ po besedah Svetozarja Pribičevića pa se 7. julija 1928 ob skupni avdienci pri kralju do vprašanja odcepitve zahodnih delov države od Kraljevine SHS ni jasno opredelil,⁷⁶ njegovo politično delovanje leta 1924 ni kazalo na tovrstna prizadevanja: pri

⁶⁹ Arhiv Srbije i Crne Gore (dalje: ASCG), fond: Jovan Jovanović Pižon, št. 80, fasc. 29, Rokopis skupščinskega govora ob ratifikaciji Nettunskih konvencij.

⁷⁰ Senzacionalne obtožbe poslanca Predavca; Dr. Korošec odločno demantira, Jutro, 3. 8. 1928, str. 1; Koroščevi nazori o priključitvi Slovenije k Italiji, Jutro, 5. 8. 1928, str. 2; Dr. Korošec: vedno in brezpogojno bom branil državo, Slovenec, 3. 8. 1928, str. 2; Velik vtis Predavčevih razkritij; Izjave dr. Žerjava, Jutro, 4. 8. 1928, str. 1.

⁷¹ Opozicionalni blok ustvarjen, Slovenec, 9. 3. 1924, str. 1; Razgovor s posl. Predavcem, Slovenec, 11. 3. 1924, str. 1; Vidovdanska ustava odpravljena, Domoljub, 28. 5. 1924, str. 1; Brez parlamenta, Slovenec, 29. 5. 1924, str. 1; Slovenskemu narodu!, Slovenec, 31. 5. 1924, str. 1; Sklepi Jugoslovanskega kluba, Slovenec, 25. 6. 1924, str. 2; Kako dr. Korošec v Beogradu laže, Jutro, 6. 7. 1924, str. 1; Senzacionalna izjava Ljube Jovanovića, Jutro, 25. 7. 1924, str. 1.

⁷² Slovenija naj bi prišla pod Italijo?, Jutro, 3. 8. 1928, str. 1.

⁷³ Štajerski teolog in teoretik Josip Jeraj je, na primer, leta 1923 zapisal: »Občudovati moramo genialno intuicijo našega voditelja dr. Korošca, ki je s preroškim duhom izbral ne samo slovenskemu ljudstvu, temveč celotnemu jugoslovanskemu narodu od Triglava do Črnega morja pravilno državno koncepcijo, ki ima bodočnost.« Podobno stališče je zagovarjal tajnik Slovenske ljudske stranke Bogumil Remec leta 1925: »Ljubezen do slovenskega občestva ne terja, da bi se nujno morali ločiti. Nasprotno! Iz krepke, samostojno živeče Slovenije pelje pot do organično zgrajene evropske federacije le po naravni cesti. Gorje nam, ako bi nas časovne stiske ozlobile, da bi podrla mostove, ki nas družijo z narodi, ki so nam po naturi najbližji.« Josip Jeraj, Centralistična ideologija in jugoslovanstvo, Straža, 18. 6. 1923, str. 1; Bogumil Remec, Preskušnja slovenske moči, v: Križ na gori, št. 7–8/1925–1926, str. 117; Glej tudi: Kje treba amputirati?, Straža, 9. 4. 1923, str. 1; Seja vodstva SLS v Celju, Slovenec, 10. 7. 1923, str. 1; Zbor zaupnikov SLS, Slovenec, 12. 12. 1924, str. 1; Amputacija ali strah za otroke, Domoljub, 31. 12. 1924, str. 757; Naše pojmovanje države – razgovor z Josipom Hohnjecem, Slovenec, 4. 2. 1926, str. 5; Bratom, Slovenec, 4. 7. 1928, str. 1; Slavnostna seja oblastne skupščine – govor predsednika dr. Natlačna, Slovenec, 30. 10. 1928, str. 6.

⁷⁴ Janko Pleterski, Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma, Ljubljana 1998, str. 449–452; Igor Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860–1918, Ljubljana 2003, str. 316; Uroš Lipušček, Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920, Ljubljana 2003, str. 250 – glej tudi strani: 109, 113, 162, 167–170, 174, 184, 186 in 233.

⁷⁵ Prav tam, str. 159.

⁷⁶ Svetozar Pribičević, Diktatura kralja Aleksandra, Zagreb 1990, str. 68.

predsedniku vlade Nikoli Pašiču je posredoval za zaščito slovenske narodne manjšine v Kraljevini Italiji, Jugoslovanski klub pa je ostro nasprotoval sklenitvi Rimskega sporazuma med italijansko in jugoslovansko vlado.⁷⁷

Z ratifikacijo Nettunskih konvencij je bil pomembno povezan tudi najem **angleško-ameriškega državnega investicijskega posojila** (po navedbah časnika Slovenski gospodar je šlo za okrog 14 milijard dinarjev) za stabilizacijo dinarja in obnovo prometne infrastrukture v državi.⁷⁸ Postopki za najem so s prekinitvami tekli od srede leta 1924.⁷⁹ Po intenzivnih pogajanjih ministra za zunanje zadeve Vojislava Marinkovića s tujimi finančnimi partnerji v prvi polovici leta 1928 je angleška vlada 19. junija 1928 končno privolila v izplačilo visokega denarnega posojila Kraljevini SHS za izgraditev železniške proge od Beograda do Jadranskega morja.⁸⁰ Posojilo je po atentatu v Narodni skupščini blokirala,⁸¹ zato je bila ponovna vzpostavitev pogajanj in končni najem posojila eden od programskih ciljev Koroščeve vlade.⁸² Posojilodajalci so že pred sklenitvijo sporazuma med Stjepanom Radićem in Nikolo Pašičem leta 1925 od predsednika vlade Pašiča kot pogoj za najem posojila zahtevali potrditev v Narodni skupščini. Poziv poslanca Slovenske ljudske stranke Josipa Hohnjeca ob sprejemanju vladne deklaracije 7. avgusta 1928, naj se poslanci Kmečkodemokratske koalicije vrnejo k parlamentarnemu delu, lahko zato razumemo tudi kot prizadevanje Jugoslovanskega kluba za uspešen zaključek najema investicijskega posojila.⁸³

Ministrski predsednik Anton Korošec je oktobra 1928 v intervjuju za časnik Neue Freie Presse, ki ga je povzel časnik Slovenski narod, povedal: »*Ne glede na zamotano parlamentarno situacijo, ki je nastala po tem atentatu, atentat tudi na pogajanja za inozemsko posojilo ni vplival ugodno, kar je povzročilo zastoj v pogajanjih.*«⁸⁴ Ker vodstvo Kmečkodemokratske koalicije vladi ni priznavalo legitimnosti, prizadevanja za sprostitev posojila tudi po ratifikaciji Nettunskih konvencij niso bila uspešna.⁸⁵ Vlada je zato 30. oktobra 1928 sklenila sporazum

⁷⁷ Protest dr. Korošca pri Pašiču; To ni sporazum!, Slovenec, 22. 1. 1924, str. 1; Resolucija dr. Korošca in dr. Spahe, Slovenec, 23. 1. 1924, str. 1; Jugoslovanski klub proti pogodbi vlade z Italijo, Slovenec, 24. 1. 1924, str. 1.

⁷⁸ 14 milijard posojila, Slovenski gospodar, 16. 2. 1928, str. 3.

⁷⁹ ASCG, fond: Ministrski svet Kraljevine Jugoslavije, št. 138, fasc. 21/82–86, Pismo predsednika banke Armstrong – Whitworth (Jugo – Slavia) predsedniku jugoslovanske vlade Nikoli Pašiču, Beograd 10. 6. 1925; Deklaracija vlade pred novinarji, Jutro, 6. 2. 1927, str. 1; Velika gospodarska reforma, Slovenec, 6. 2. 1927, str. 1; Nameralvano inozemsko investicijsko posojilo, Slovenec, 11. 2. 1927, str. 1; Ekspoze finančnega ministra v Narodni skupščini – investicije, Slovenec, 12. 2. 1927, str. 1; Demisija vlade Nikole Uzunovića, Slovenec, 18. 4. 1927, str. 1; Ostavka g. Uzunovića, Jutro, 19. 4. 1927, str. 1; Nehajte z demagogijo!, Slovenec, 30. 5. 1928, str. 1; Nova akcija vlade za najetje inozemskega posojila, Slovenski narod, 29. 10. 1928, str. 1; Krizman, Vanjska politika jugoslavenske države, str. 49.

⁸⁰ Zaupanje do Jugoslavije narašča, Slovenec, 16. 2. 1928, str. 1; Finančni minister gre podpisat, Slovenski gospodar, 10. 5. 1928, str. 3; Nehajte z demagogijo!, Slovenec, 30. 5. 1928, str. 1; Finančni minister v Londonu, Slovenski gospodar, 16. 5. 1928, str. 3; Iz uspešnega delovanja sedanje vlade, Slovenski gospodar, 24. 5. 1928, str. 1; Posojilo je tu – emisija odložena, Slovenec, 27. 6. 1928, str. 1.

⁸¹ Posojilo je tu, emisija odložena – izjava ministra za finance, Slovenec, 27. 6. 1928, str. 1; Ločiti je potrebno gospodarska in politična vprašanja, Slovenski gospodar, 18. 10. 1928, str. 1.

⁸² Deklaracija dr. Koroščeve vlade, Slovenec, 3. 8. 1928, str. 1.

⁸³ ASCG, fond: Ministrski svet Kraljevine Jugoslavije, št. 138, fasc. 21/82–86, Pismo predsednika banke Armstrong – Whitworth predsedniku jugoslovanske vlade Nikoli Pašiču, Beograd 10. 6. 1925; Razprava o vladni deklaraciji – govor Josipa Hohnjeca, Slovenec, 8. 8. 1928, str. 1.

⁸⁴ Kaj pravi dr. Korošec o političnem položaju, Slovenski narod, 23. 10. 1928, str. 1.

⁸⁵ Nova akcija vlade za najetje inozemskega posojila, Slovenski narod, 29. 10. 1928, str. 1; Zakaj se je dr. Marinković mudil v Parizu, Slovenski narod, 13. 10. 1928, str. 1; Krasna manifestacija KDK v Celju – resolucija, Jutro, 30. 10. 1928, str. 3; Nasveti angleškega poslanika?, Jutro, 12. 12. 1928, str. 1; Finance – smrt dr. Koroščevega režima, Slovenski narod, 21. 12. 1928, str. 2; Sestanek poslanika Kennarda z dr. Koroščem, Jutro, 22. 12. 1928, str. 1.

s predstavniki švedsko-ameriške korporacije STAB (Svenska Tändsticks Aktienbolaget) o najemu nižjega posojila, vezanega na monopolno prodajo vžigalic švedske družbe v Kraljevini SHS; Narodna banka je prvo emisijo omenjenega posojila prejela v zadnjih dneh decembra 1928.⁸⁶

V Slovenski ljudski stranki so se z mednarodnim investicijskim posojilom prvič neposredno srečali ob prevzemu ministrstva za promet v vladi Ljubomirja Davidovića, ko si je minister za promet Anton Sušnik avgusta 1924 zadal za temeljno nalogo svojega ministrovanja izkoreninjenje strankarske politike iz uprave državnih železnic.⁸⁷ Anton Korošec je najem državnega posojila za izgradnjo železnic navedel kot pogoj za vstop v vlado Nikole Uzunovića ob koncu leta 1926,⁸⁸ Dušan Sernec pa je kot minister za javna dela v Uzunovićevi vladi skušal pridobiti denarna sredstva za izgradnjo treh železniških prog v Sloveniji (Sevnica–Št. Janž, Krapina–Rogatec in povezava s Sušakom).⁸⁹ Železniška povezava Slovenije z morjem je bila pogoj za gospodarsko okrepitev Slovenije, ki je bila spričo centralističnega državnega ustroja in italijanskih širitvenih teženj v interesu njenega vodstva, hkrati pa skladna s programskimi izhodišči Slovenske ljudske stranke;⁹⁰ avtonomistični program je predvidel državno lastništvo za železnice, železniško zakonodajo pa bi po predlogu programa Andreja Gosarja iz leta 1922 urejala socialnoekonomska zbornica.⁹¹ V stranki je zanimanje za železnice povečalo tudi uvajanje decentralizacijskih in tržnogospodarskih elementov v železniške upravljavske strukture, posebno ker se je tako imenovana depolitizacija železnic v drugi polovici dvajsetih let 20. stoletja razvijala v smeri odvzemanja političnih pravic politično levo usmerjenim železničarskim delavcem.⁹²

Slovenska ljudska stranka se je obračala na železničarje v Mariboru in na Jesenicah pred skupščinskimi volitvami leta 1925,⁹³ prizadevanje njenega vodstva za povečanje vpliva na železnice pa je bilo izrazito predvsem po vstopu v vlado Nikole Uzunovića februarja 1927.⁹⁴ Glavni predstavnik železničarskih delavcev v Slovenski ljudski stranki, štajerski poslanec

⁸⁶ ASCG, fond: Narodna skupščina Kraljevine Jugoslavije, št. 72, fasc. 53/228, Zakon o 6 ¼ % monopolskom zajmu Kraljevine SHS od 22.000.000 dolara i o ustupanju prava prodaje žižica, 9. 11. 1928; Dopis ministra za finance predsedniku Narodne skupščine z dne 23. 11. 1928; Švedsko posojilo, Slovenec, 7. 11. 1928, str. 1; Pogoji švedskega posojila, Jutro, 8. 11. 1928, str. 2; Monopolsko posojilo odobreno, Jutro, 10. 11. 1928, str. 1; Odločna izjava guvernerja Narodne banke, Jutro, 16. 12. 1928, str. 1; Prvi obrok monopolskega posojila, Jutro, 23. 12. 1928, str. 1; Uradniki zopet enkrat potegnjeni?; Dr. Korošec odklanja glavne zahteve Ljube Davidovića, Jutro, 27. 12. 1928, str. 1.

⁸⁷ Minister Sušnik za potrebe železničarskih uslužbencev, Slovenec, 6. 8. 1924, str. 1–2; Boj za obstoj in svobodo Slovenije, Tajništvo Slovenske ljudske stranke, Ljubljana 1924, str. 42; Avtonomistični program SLS, Slovenec, 13. 1. 1927, str. 3.

⁸⁸ Veliki govor dr. Korošca na Vrhnikih – zunanje investicijsko posojilo, Slovenec, 4. 1. 1927, str. 1.

⁸⁹ Franc Gabrovšek, Dva meseca v vladi, v: Socialna misel, I. VI/1927, str. 97–99.

⁹⁰ Fran Radešček, Železniška zveza Slovenije z morjem, Slovenec, 22. 12. 1920, str. 1.

⁹¹ Avtonomistični program SLS, Slovenec, 13. 1. 1927, str. 3; Andrej Gosar, Načrt političnega programa, v: Socialna misel, I. I/1922, str. 185–189.

⁹² Nove železniške proge se začno graditi še letos – seja finančnega odbora, Slovenec, 14. 5. 1927, str. 1; Franjo Aleš, Vprašanje komercializacije železnic; Komercializacija železnica, Ujedinjeni železničar, 15. 10. 1927, str. 2; Depolitizacija saobračaja, Ujedinjeni železničar, 15. 5. 1928, str. 1.

⁹³ Bivši prometni minister Sušnik o svojem delovanju, Slovenec, 14. 12. 1924, str. 3; 16. 12. 1924, str. 2; 17. 12. 1924, str. 2; Železničarjem in delavcem, Straža, 24. 12. 1924, str. 3.

⁹⁴ Glej npr.: Krščanski socialci, izvedite program!, Ujedinjeni železničar, 15. 2. 1927, str. 2; Socialna politika generalsko-klerikalne vlade, Ujedinjeni železničar, 15. 4. 1927, str. 1; Dobrote klero-radikalne vlade, Ujedinjeni železničar, 15. 5. 1927, str. 4; Razredni boj – političen boj, Ujedinjeni železničar, 15. 7. 1927, str. 1; Pred volitvami, Ujedinjeni železničar, 1. 8. 1927, str. 2; Kaj je laž in kaj je resnica?, Ujedinjeni železničar, 15. 8. 1927, str. 1–2; Radikalnoklerikalni režim je udaril, Ujedinjeni železničar, 15. 11. 1927, str. 1.

Jugoslovanskega kluba Franjo Žebot,⁹⁵ je pred skupščinskimi volitvami leta 1927 uresničil široko zastavljeno agitacijsko akcijo, s katero je ob pomoči vodstva Narodne radikalne stranke⁹⁶ prikazoval demokratsko politično orientiranost vodstva Udruženja jugoslovanskih narodnih železničarjev in brodarjev, ki je bilo ustanovljeno leta 1923 kot krovno strokovno združenje železničarjev na državni ravni.⁹⁷ Žebot je pozorno in kritično spremljal razvoj prometne politike tudi v času najtesnejšega sodelovanja Slovenske ljudske stranke z vladno Narodno radikalno stranko; 9. marca 1928 je v razpravi o proračunu ministrstva za promet med drugim dejal: »Smatram potrebno poudariti, da posebno personalna politika prometnega ministrstva ni taka, da bi mogli biti mi, čeravno smo v vladni večini, z njo popolnoma zadovoljni.«⁹⁸

Vodstvo Slovenske ljudske stranke je ob deseti obletnici jugoslovanske države 1. decembra 1928 nagovorilo pristaše in državljane: »Vsak, kdor ljubi državo, je v tej dobi (1918–1928, op. p.) spoznal ljudsko in državotvorno delo Slovenske ljudske stranke. Ni dvoma, da bo tudi v bodočem desetletju imela država ravno v Slovenski ljudski stranki najkrepkejšo oporo. Slovenska ljudska stranka se danes pridružuje splošnemu klicu vsega naroda in kliče: Živio Njegovo Veličanstvo kralj Aleksander! Bog čuvaj našo domovino v vernih rokah poštenih in ljudskih politikov!«⁹⁹ Slovesnosti ob državnem prazniku so se v Zagrebu razvile v nasilne izgrede pristašev Kmečkodemokratske koalicije,¹⁰⁰ kar je bil vrhunec razhajanj med politiko

⁹⁵ O dejavnosti Franja Žebota v Narodni skupščini za pravice železničarskih delavcev glej npr.: PAM, fond: Zveza jugoslovanskih železničarjev – podružnica Maribor 1910–1927, AŠ 1, Zapisnik 26. redne seje odbora, 4. 7. 1923; Zapisnik 29. seje odbora, 25. 7. 1923; Zapisnik 43. seje odbora, 18. 11. 1925; PAM, fond: Franjo Žebot, AŠ 1, Železničarji! – volilni oglas Slovenske ljudske stranke; Stenografske beleške. Redovan saziv, br. 24 / 29. 5. 1925, str. 238; Odvojeno mišljenje Jugoslovanskega kluba in Jugoslovanskega muslimanskega kluba (zanju: Franjo Žebot), Stenografske beleške. Vanredan saziv za 1925 god., br. 48 / 21. 7. 1925, str. 484–485; Zakon za železničarje, Straža, 15. 6. 1923, str. 3; Usoda železničarskega zakona, Straža, 27. 7. 1923, str. 2; Shod krščanskosocialnih železničarjev, Straža, 4. 2. 1924, str. 3; Kako je Pašičeva vlada varala železničarje – govor Franja Žebota v Narodni skupščini 13. 3. 1924, Straža, 21. 3. 1924, str. 2–3; 24. 3. 1924, str. 2–3; Zakaj so ustavili izplačilo penzij vpokojenim železničarjem, Naša Straža, 19. 6. 1925, str. 3; Vprašanje narodnega poslanca Franja Žebota, Naša Straža, 21. 7. 1925, str. 2; Poslanci Jugoslovanskega kluba za železničarje, Naša Straža, 27. 7. 1925, str. 2; Za železničarje, Naša Straža, 2. 11. 1925, str. 3; Razprava o proračunu železniškega ministrstva – govor poslanca Žebota, Slovenec, 13. 3. 1926, str. 1; Novo železničarsko glasilo, Naša Straža, 26. 3. 1926, str. 3; Franjo Žebot, Kdo je zakrivil krivice železničarjev?, Slovenski gospodar, 21. 7. 1927, str. 2; Za železniške upokojence, Slovenec, 20. 4. 1928, str. 1; SLS in železničarska gospodarska poslovalnica, Jutro, 21. 4. 1928, str. 2; Poziv gospodu F. Žebotu, Ujedinjeni železničar, 1. 5. 1928, str. 2; Ciril Žebot, Neminljiva Slovenija. Spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od majniške deklaracije, Ljubljana 1990, str. 172.

⁹⁶ Ministrski predsednik v Mariboru in Celju, Slovenec, 13. 7. 1927, str. 1; Kako je g. Vukičević snubil mariborske železničarje, Jutro, 13. 7. 1927, str. 2; Še en odmev blejskega pakta, Jutro, 14. 7. 1927, str. 2.

⁹⁷ PAM, fond: Zveza jugoslovanskih železničarjev – podružnica Maribor 1910–1927, AŠ 1, Poročilo s shoda v Mariboru dne 15. novembra 1923; PAM, fond: Franjo Žebot, AŠ 1, Železničarjem!; Pismo predstavnika mariborske podružnice Udruženja jugoslovanskih narodnih železničarjev in brodarjev Franju Žebotu, Maribor, 6. september 1927; Velik železničarski shod v Mariboru, Delavska politika, 29. 6. 1927, str. 1; Novo protestno zborovanje mariborskih železničarjev, Jutro, 6. 7. 1927, str. 1; Velik uspeh naših poslancev za slovenske železničarje, Slovenec, 7. 7. 1927, str. 1; Železničarski protestni shodi in strankarstvo; Besnenje Jutra proti železničarjem, Slovenec, 7. 7. 1927, str. 5; Kako je g. Vukičević snubil mariborske železničarje, Jutro, 13. 7. 1927, str. 2; Uspešne intervencije poslanca Žebota, Jutro, 15. 7. 1927, str. 2; Izsiljevalci, Delavska politika, 16. 7. 1927, str. 1; SDS in železničarji, Slovenec, 26. 8. 1927, str. 2; Klerikalizem in mi, Delavska politika, 27. 8. 1927, str. 1; SLS in železničarji, Delavska politika, 10. 9. 1927, str. 2; Franc Gabrovšek, V začetku volivne borbe, v: Socialna misel, l. VI/1927, str. 148–149.

⁹⁸ Govor narodnega poslanca Fr. Žebota, Slovenec, 10. 3. 1928, str. 1.

⁹⁹ Ves narod praznuje 1. december, Slovenec, 1. 12. 1928, str. 3.

¹⁰⁰ Vodstvo KDK in proslava 1. decembra, Jutro, 25. 11. 1928, str. 1; Krvav 1. december v Zagrebu, Jutro, 1. 12. 1928, str. 1; Slovesne proslave narodnega praznika v vsej državi, Slovenec, 1. 12. 1928, str. 1; Matković, Samostalna demokratska stranka, str. 233.

vlade; 29. decembra 1928 je v komunikeju napovedala svoj odstop z obrazložitvijo, da so se koalicijske partnerice znašle pred nepremostljivimi ovirami v reševanju notranjepolitične krize.¹⁰¹

Predsednik vlade Anton Korošec in Velimir Vukičević odstopu vlade nista bila naklonjena. Bila sta mnenja, da notranjepolitični položaj v razmerju do Kmečkodemokratske koalicije ni na stopnji »rešitve ustavnega vprašanja in pravne razdelitve države«.¹⁰² Kralj Aleksander je 2. januarja 1929 sprejel vladno ostavko in po končanih pogovorih med predstavniki političnih strank 5. januarja 1929 obvestili državljane, da parlamentarna pot za rešitev vladne krize ne zagotavlja obstoja narodne in državne enotnosti. To je bila napoved državne diktature.¹⁰³ Iz kabineta predsednika vlade je po posvetu s kraljem pozno popoldne prišel še zadnji komunike, ki je govoril o nesprejemljivosti zahtev glede uvedbe federalistične državne ureditve, ki so jih predstavniki Kmečkodemokratske koalicije predložili kralju.¹⁰⁴ Aleksander je kot nosilec državne oblasti 6. januarja 1929 razveljavil vidovdansko ustavo, razpustil Narodno skupščino, in na podlagi Zakona o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi razglasil diktaturo.¹⁰⁵

Novo vlado je sestavil general Peter Živković, Anton Korošec pa je kot edini strankarski voditelj v njej prevzel resor ministrstva za promet.¹⁰⁶ Po pisanju škofa Jegliča je v času svoje predsedniške funkcije Aleksandru večkrat predlagal uvedbo diktature za rešitev parlamentarne krize.¹⁰⁷ Vodstvo Katoliške cerkve je pozdravilo odločitev načelnika Slovenske ljudske stranke o vstopu v Živkovićevo vlado – jugoslovanski škofje so ga obiskali takoj po sprejemu pri kralju 22. januarja 1929¹⁰⁸ –, medtem ko je Korošec očitke strankarskih kolegov zavrnil po odposlancu, uredniku časnika Slovenec Ivanu Ahčinu, ki mu je med drugim dejal: »*Saj vendar veste, da nisem šel v šestojanuarsko vlado kot eksponent stranke ali po njenem nalogu in tudi ne njenem pristanku, ampak čisto osebno kot dr. Anton Korošec. Le kot takšnega so me tudi vabili, ker novi režim ni več poznal političnih strank. Za svoje dejanje odgovarjam torej osebno, ne kot stranka. Stranka si zaradi mene lahko roke umije.*«¹⁰⁹

Slovenska ljudska stranka je ob zadržku, da gre za »*dokaz sile*«, diktaturo sprejela kot korak k sklenitvi narodnega sporazuma med Srbi, Hrvati in Slovenci ter kot dokaz o pravilnosti svoje politike, v okviru katere je leta 1921 zavrnila centralistično državno ureditev.¹¹⁰

¹⁰¹ Svetozar Pribičević o klerikalnih revizijonističnih projektih, Jutro, 28. 12. 1928, str. 1; Službena napoved demisije vlade, Jutro, 30. 12. 1928, str. 1; Odločitve še ni – komunike, Slovenec, 30. 12. 1928, str. 1; Dr. Koroščeva vlada v ostavki, Slovenski narod, 31. 12. 1928, str. 1.

¹⁰² V pričakovanju krize, Slovenec, 29. 12. 1928, str. 1; Kriza, Slovenec, 30. 12. 1928, str. 1; Ugibanja o razvoju vladne krize, Jutro, 1. 1. 1929, str. 1; Po demisiji vlade, Slovenec, 1. 1. 1929, str. 1; Demisija sprejeta, Slovenec, 3. 1. 1929, str. 1; Jutro, 3. 1. 1929, str. 1; Znamenita izjava Nj. Vel. kralja Aleksandra, Slovenski gospodar, 23. 1. 1929, str. 1.

¹⁰³ Demisija sprejeta, Slovenec, 3. 1. 1929, str. 1; Jutro, 3. 1. 1929, str. 1; Parlamentarna rešitev nemogoča – obvestilo dvorne pisarne, Slovenec, 6. 1. 1929, str. 1.

¹⁰⁴ Dr. Korošec v avdijenci; Predlogi posameznih skupin, Slovenec, 6. 1. 1929, str. 1; Vladni komunike o rezultatu konzultacij, Jutro, 6. 1. 1929, str. 1.

¹⁰⁵ Kraljev manifest na narod – Mojemu dragemu narodu, Vsem Srbom, Hrvatom in Slovencem!; Zakon o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi, Jutro, 7. 1. 1929, str. 2; Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, Slovenec, 8. 1. 1929, str. 1.

¹⁰⁶ Zakon o kraljevski oblasti in vrhovni državni upravi, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 4 / 11. 1. 1929; Vlada je apel na nove ministre, Jutro, 7. 1. 1929, str. 2; Nova vlada, Jutro, 7. 1. 1929, str. 1.

¹⁰⁷ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Anton Bonaventura Jeglič, Dnevnik, 11. 1. 1929.

¹⁰⁸ Škofje v Belgradu – avdijenca na dvoru, Slovenec, 23. 1. 1929, str. 1.

¹⁰⁹ Bojan Godeša, Ervin Dolenc, Izgubljeni spomin na Antona Korošca, Ljubljana 1999, str. 70.

¹¹⁰ Nadškofijski arhiv Ljubljana, Anton Bonaventura Jeglič, Dnevnik, 6. 1. 1929; Parlamentarna rešitev nemogoča!, Slovenec, 6. 1. 1929, str. 1; Program nove vlade, Slovenec, 9. 1. 1929, str. 1; Nova vlada in njene naloge, Slovenski gospodar, 16. 1. 1929, str. 1; Naša smer, Slovenec, 17. 1. 1929, str. 1.

Nastop diktature je za stranko pomenil nadaljevanje politike Blejskega sporazuma, ki je začrtal tesno sodelovanje z Vukičevićevim krilom Narodne radikalne stranke in s kraljem Aleksandrom.¹¹¹ Načelstvo je 27. decembra 1928 v Celju sprejelo sklep o nadaljevanju politike narodnega sporazuma do uresničitve programskega cilja: zakonodajne avtonomije Slovenije.¹¹² Z vizijo o oblikovanju korporativnega (stanovskega) parlamentarizma se je zato v članku Naša smer, ki ga je 17. januarja 1929 objavil Slovenec, ponovno izreklo za reorganizacijo države na podlagi strankinega ustavnega načrta iz leta 1921.¹¹³ Čeprav je Anton Korošec kot predsednik vlade razvijal teorijo o postopni »nivelizaciji« in stapljanju jugoslovanskih narodov, je vodstvo Slovenske ljudske stranke s tem ponovno zavrnilo narodni unitarizem.¹¹⁴ Tvorci slovenskega političnega katolicizma torej pred uvedbo šestojanuarske diktature niso uspeli skladno z razvojem notranjepolitičnega položaja preoblikovati idejnopolitičnih izhodišč Slovenske ljudske stranke, s čimer bi bilo moč ohraniti enotnost slovenskega katoliškega tabora.

Predsednik vlade Petar Živković je 6. januarja 1929 izdal Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, ki je med drugim prepovedal delovanje političnih strank z verskim in plemenskim obeležjem.¹¹⁵ Ukaz o razpustu Slovenske ljudske stranke je izšel 22. januarja 1929. Vodstvo je samoiniciativno zaprlo tajništva Slovenske ljudske stranke, s čimer je bila prepredena zaplemba dokumentacije s strani policije; glavno tajništvo v Ljubljani in okrožno tajništvo v Mariboru sta prenehala delovati 21. januarja 1929, okrajno tajništvo v Celju pa 22. januarja 1929. V Ljubljani je izpraznjene prostore tajništva Slovenske ljudske stranke zasedlo uredništvo časnika Slovenec, v Mariboru in Celju pa uprava katoliške izobraževalne organizacije Prosvetna zveza.¹¹⁶ V skladu s Pravilnikom Vseslovenske ljudske stranke bi morala o razpustu stranke odločati dvotretjinska večina zaupnikov na strankinem zboru, vendar je imel pooblastila o ukrepanju v »nujnih slučajih« tudi načelnik;¹¹⁷ na pristaše in člane stranke je 23. januarja 1929 naslovil apel o mirnem prehodu s političnega na kulturno, gospodarsko in humanitarno področje za zadostitev državnim interesom.¹¹⁸

¹¹¹ ASCG, fond: Milan Stojadinović, št. 37, fasc. 9/48, Historiat sodelovanja med Slovensko ljudsko in Narodno radikalno stranko, Knjaževac 16. 11. 1934; Manifestacije za bratsko narodno zvezo in politično skupnost med radikali in SLS, Slovenec, 10. 12. 1928, str. 1; Svečana proglasitev klerikalcev za radikale, Slovenski narod, 10. 12. 1928, str. 1; Poostrejeni ukrepi proti KDK – možnost vladne krize, Slovenec, 8. 12. 1928, str. 1; Državna politika SLS in dr. Korošca, Slovenec, 10. 12. 1928, str. 1; Vedno večji razdor v vladni koaliciji, Jutro, 16. 12. 1928, str. 1; Davidovičev govor na seji demokratskega kluba, Jutro, 23. 12. 1928, str. 1; Manifestacije za bratsko narodno zvezo in politično skupnost med radikali in SLS, Slovenec, 10. 12. 1928, str. 1; Demisija sprejeta, Slovenec, 3. 1. 1929, str. 1; Razburjenje med kleroradikali, Jutro, 6. 1. 1929, str. 1.

¹¹² Seja načelstva SLS, Slovenec, 28. 12. 1928, str. 1; Jutro, 28. 12. 1928, str. 2.

¹¹³ Naša smer, Slovenec, 17. 1. 1929, str. 1.

¹¹⁴ Anton Korošec je novinarju belgijskega časnika L'Independance Belge v intervjuju, ki so ga septembra 1928 objavili tudi slovenski časniki, povedal: »Ne smete pozabiti, da je naš narod na svoji prvi stopnji. Vsi mi, i Srbi i Hrvati i Slovenci, moramo preiti in preživeti daljšo evolucijo. Nivelizacija se bo izvedla na veliko višjem nivoju, kakor je sedanji. Razlike, ki so danes med nami, so veliko, veliko premalenkostne v razmerju na pot, ki jo bomo prehodili. /.../ Verujte mi, nimajo prav tisti, ki se boje nivelizacije, kajti ta bo nastopila šele po dolgi, dolgi evoluciji, po dolgem razvoju.« Dr. Korošec o svoji nalogi, Slovenec, 25. 9. 1928, str. 1; Dr. Korošec o političnem položaju, Jutro, 25. 9. 1928, str. 2.

¹¹⁵ Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 5 / 17. 1. 1929; Slovenec, 8. 1. 1929, str. 1.

¹¹⁶ Slovenska ljudska stranka razpuščena; 1905–1929, Slovenec, 23. 1. 1929, str. 1; Tajništvo SLS v Mariboru, Slovenec, 24. 1. 1929, str. 6; Razpust tajništva SLS v Mariboru, Slovenec, 27. 1. 1929, str. 6; Tajništvo SLS v Celju, Slovenec, 25. 1. 1929, str. 1.

¹¹⁷ Pravilnik Vseslovenske ljudske stranke, Ljubljana 1919, str. 8.

¹¹⁸ Anton Korošec, Vsem somišljenikom!, Slovenec, 23. 1. 1929, str. 1; Vse politične stranke razpuščene, Slovenec, 25. 1. 1929, str. 1–2; V prosvetne organizacije več življenja in dela, Slovenski gospodar, 30. 1. 1929, str. 1; Prosvetne in gospodarske organizacije niso razpuščene, Slovenski gospodar, 30. 1. 1929, str. 3.

S u m m a r y

Slovene People's Party in the Government of Anton Korošec and the Ratification of the Treaty of Nettuno

Mateja Ratej

The attempt on the lives of Croatian Parliament members on June 20, 1928 provoked King Aleksander to give the mandate to form a new government to Anton Korošec, leader of the Slovene People's Party. This was exclusively the result of excellent cooperation of the Slovene People's Party with the National Radical Party after the ratification of the Bled Agreement, and with King Aleksander who was gradually taking over the executive authority in the country. While the principal task of Anton Korošec's government, which was formed on July 27, 1928, was to preserve peace in the country another preferential objective was the ratification of the Treaty of Nettuno concluded between the Kingdom of Italy and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes in 1925. Viewed as Anton Korošec's most important contribution toward the solution of Yugoslav foreign policy problems in the 1920's, this ratification was part of the royal plan to form long-term political cooperation with the Kingdom of Italy, and part of the joint strategic program of Little Entente – defence alliance between Romania, Czechoslovakia, and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes. Its objective was also to seek international recognition of the new government after the incident at the National Assembly. Closely connected to the ratification of the Treaty of Nettuno was the raise of an Anglo-American state investment loan in order to stabilize the dinar and to renovate the traffic infrastructure of Yugoslavia. Although in compliance with the economic interest of the Slovene People's Party the loan could not be brought into effect. On January 6, 1929 King Aleksander abolished the Constitution, prorogued the Parliament, and introduced personal dictatorship. In order to realize their principal objective, which was to acquire autonomous legislature for Slovenia, leaders of the Slovene People's Party decided to follow the resolutions of the Bled Agreement and continue with their close cooperation with King Aleksander. Since due to new political circumstances they had not been able to reorganize and alter their political beliefs and preserve the unity of Slovene catholicly-oriented parties leaders of the Slovene People's Party once again presented to their voter body their plan of reorganization of the country on the basis of an autonomist program. Upon the introduction of dictatorship all political parties had been dissolved, and the head of the Slovene People's Party addressed on January 23 of the same year an appeal to the party's political supporters to help with a peaceful transition from political issues to cultural, economic, and humanitarian themes.

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. – Ljubljana, 1994. – 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. – Ljubljana 1995. – 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. – Ljubljana 1996. – 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. – Ljubljana, Kranj 1996. – 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. – Ljubljana 1996. – 1.500 SIT

Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. – 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30- zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. – Ljubljana 2001. – 2000 SIT

Za zainteresirani lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.

Darko Friš

Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani

Uvod

23. junija 1935 je mandat za sestavo vlade v Kraljevini Jugoslaviji dobil finančni minister v vladi Bogoljuba Jevtića dr. Milan Stojadinović, ki je vlado sestavil iz nekdanjih strank: dela Narodne radikalne stranke (dalje NRS) zveste Milanu Stojadinoviću, Slovenske ljudske stranke (dalje SLS) in Jugoslovanske muslimanske organizacije (dalje JMO). Načelnik nekdanje Slovenske ljudske stranke dr. Anton Korošec je v novi vladi prevzel mesto notranjega ministra, v vlado pa so stopili tudi pomembni akterji iz prejšnjih režimov, kot npr. armadni general Petar Živković, ki je postal minister za vojsko in mornarico.¹ S tem so pristaši nekdanje SLS po petih letih ponovno prešli iz opozicije na oblast. Vstop v vlado je bila njihova dolgoletna želja, saj so bili v vsem opozicijskem obdobju podvrženi najrazličnejšim pritiskom, ki jih je Ivan Ahčin takole opisal: »Zaradi odločnega opozicionalnega stališča smo morali od takratnih režimov veliko pretrpeti. Naši ljudje so bili ob službe, metali so jih na cesto [prejizganjali so jih v južne kraje, mnogi so bili kaznovani z denarnimi globami, nešteti so trpeli kot podjetniki, obrtniki, trgovci.« Kljub neugodnemu položaju v dolgoletni opoziciji z vstopom v vlado v 'stranki' niso vsi soglašali, do vstopa pa naj bi imel pomisleke tudi Anton Korošec, ki je svojim najožjim sodelavcem pojasnjeval, da nova vlada ni idealna, ker ne pomeni izpolnitve 'strankinih' zahtev po slovenski samoupravi, saj kraljevi namestniki niso bili pripravljeni spremeniti ustave iz leta 1931 vse do kraljeve polnoletnosti. Kljub temu pa mu je v 'strankinem vrhu' za vstop v vlado uspelo pridobiti zadostno podporo.²

Jugoslovanska radikalna zajednica

Približevanje treh nekdanjih strank NRS, SLS in JMO (in različne kombinacije o njihovem združevanju) sega v leto 1933 in je potekalo z večjo ali manjšo dinamiko vse do padca Jevtićeve in formiranja Stojadinovićeve vlade. Zamisel o trojnem prevzemu oblasti brez spremembe ustave je vključevala namero o ustanovitvi ene politične stranke, saj ustava ni dovoljevala obstoja 'plemenskih, verskih in regionalnih strank'. Po noveliranem zakonu o političnih organizacijah iz marca 1933 je vsaka politična organizacija morala imeti svoje organizacije v polovici vseh srezov v državi, razporejenih najmanj v šestih od devetih banovin.³

¹ Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941, Ljubljana 1965 (dalje Mikuž), str. 437; Milan M. Stojadinović, Ni rat ni pakt, Jugoslavija između dva rata, Rijeka 1970 (dalje Stojadinović), str. 317–322; Branko Petranović, Istorija Jugoslavije 1918–1978, Beograd 1980 (dalje Petranović), str. 135; Todor Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937), Beograd 1985 (dalje Stojkov), str. 17–63; John R. Lampe, Yugoslavia as History. Twice there was a country, Cambridge 1999, str. 174; Bojan Godeša, Ervin Dolenc, Izgubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina, Ljubljana 1999, (dalje Izgubljeni spomin), str. 144 in 154.

² Izgubljeni spomin, str. 149 in 151.

³ Stojkov, str. 44.

Skrb za ustanovitev stranke je bila prepuščena glavnim odborom treh omenjenih nekdanjih strank, glavni odbor nove stranke pa je imel nalogo, da se nekdanje stranke zlijejo v novo 'zajednico'. Zato so vse tri nekdanje stranke razglasile, da so se razpusstile in prenehale obstajati je glavni odbor pozval vse svoje pristaše, kot tudi ostale državljane, da se pridružijo nove.⁴

Podobno kot pred vstopom v vlado so v nekdanji SLS obstajali tudi nasprotniki vstopa 'stranke' v JRZ, ki so se zavzemali za sodelovanje s Kmečko-demokratsko koalicijo. O vstopu so v Ljubljani organizirali konferenco, na kateri pa 25 delegatov ni sprejelo dokončne odločitve. Kljub temu je Korošec uspel obdržati odločujoči vpliv na večino strankarskih prvakov Frana Kulovca, Marka Natlačna, Miho Kreka, Andreja Gosarja ... , ki so pristop v JRZ podpisali 14. avgusta, 'strankin načelnik' pa je kot kaže prijavo podpisal kar v Beogradu.⁵

19. avgusta so JRZ prijavili Ministrstvu za notranje zadeve, naslednjega dne pa v javnosti predstavili Program in Statut stranke.⁶ Ustanovitelji so pri predstavljanju programa posebej poudarili, da stranka ni ne centralistična in ne federalistična, temveč da bazira na najširši samoupravi in da bo kot takšna pritegnila širše množice. Tako so pričakovali, da se jim bodo pridružili tudi tisti Hrvati in Slovenci, ki niso bili pripadniki strank, ki so formirale JRZ. V stranko pa izrecno niso včlanjevali »jugofašistov«, kot so strankini propagandisti imenovali pristaše Bogoljuba Jevtića. V pogledu državne in notranje politične ureditve je trojna vladna kombinacija v celoti sprejela oktorirano ustavo iz leta 1931. V programu so se izrekli za monarhijo in dinastijo Karađorđevićev, kot za narodno in državno enotnost (nacionalni državni unitarizem). Nacionalni državni unitarizem so želeli ublažiti s tezo, da je stranka imela pred očmi, v preteklosti pridobljene posebne administrativne, politične in druge značilnosti teritorijev, ki so sestavljale državo, kakor tudi s poudarjanjem načela lokalnih in širših samouprav. V stranki so želeli razviti in ojačati zavest o državni in narodni enotnosti in zmanjšati razlike, pridobljene v preteklosti, kar pa so želeli doseči postopno in se pri tem izogibati 'preživele metode'. Zagovarjali so spoštovanje treh imen jugoslovanskega naroda: Srb, Hrvat in Slovenec in njihove enakopravnosti ter spoštovanje tradicije in tako v osnovi niso spremenili stališča o 'troimenem narodu'. Posebnost v strankinem programu je bila tako kritika šestojanuarske diktature in obljuba, da bodo postopno delovali v razvijanju zavesti o državni in narodni enotnosti. V skladu z najavljeno orientacijo o demokratizaciji političnega življenja so v Programu izpostavili opredelitev JRZ za ustavno in parlamentarno ureditev, za »splošno, enako, neposredno in tajno volilno pravico«, za svobodo tiska, svobodo združevanja... Na ugodno rešitev prošnje za registracijo stranke ni bilo potrebno čakati dolgo, saj je Ministrstvo za notranje zadeve izdalo pozitivno odločbo že 27. avgusta. Ob tem je bila smešna trditev glavnih organizatorjev, da se vlada ne želi vmešavati v ustanovitev stranke in da se ustanavlja od spodaj in ne od zgoraj – torej iz baze in ne od oblasti.⁷

Med šestojanuarsko Jugoslovansko nacionalno stranko (v nadaljevanju JNS) in novo-ustanovljeno JRZ so bile nekatere podobnosti in razlike. Največja podobnost je bila, da sta bili obe ustanovljeni od 'zgoraj', od oblasti in s pomočjo državnega aparata in da sta vodstvi obeh strank, upoštevajoč ustavo iz leta 1931 in politično zakonodajo osnovano na njegovih načelih, želele ustanoviti vsedrjavno in vsejugoslovansko stranko kot masovno socialno-politično podlogo, s pomočjo katere bi se obdržala na oblasti. Razlika med obema strankama je bila v tem, da je bilo vodstvo JNS formirano iz nekdanjih pripadnikov starih političnih strank, ki so v stranko stopali ne kot zastopniki strank, temveč kot posamezniki. JNS je

⁴ Stojadinović, str. 317–322.

⁵ Stojkov, str. 53 in 54.

⁶ Prav tam.

⁷ Stojkov, str. 54–57.

namreč negirala predšestojanuarske stranke in jih želela uničiti, medtem ko je JRZ nastala z združitvijo treh predšestojanuarskih strank, ki so do tedaj bile v opoziciji (razen samega Stojadinovića). Za razliko od JNS, katere vodstvo je striktno zagovarjalo »*integralno jugoslovanstvo*« in smatralo nacionalno vprašanje rešeno s kraljevim državnim udarom, je vodstvo JRZ v svojem programu vsaj verbalno zavzelo bolj fleksibilno stališče, v praksi pa tolerantnejši odnos do drugih meščanskih skupin, zlasti Hrvaške seljačke stranke, medtem ko je do Komunistične partije Jugoslavije obdržala skrajno sovražen odnos, podobno kot ga je ohranilo vodstvo JNS.⁸

Po vstopu v vlado je vodstvo nekdanje SLS zelo okrepilo svoj položaj in vpliv v Sloveniji. Večji del članov, ki je prešel v JNS, se je vrnil v SLS, oziroma JRZ.⁹ JRZ je bila torej ustanovljena kot enotna politična formacija, sestavljena iz nekdanjih političnih strank, v njenem okvirju pa le-te niso izgubile svoje individualnosti.¹⁰

Z vstopom v Stojadinovićevo vlado je Anton Korošec v veliki meri ojačal pozicije vodstva nekdanje SLS v Sloveniji (Dravski banovini). V Sloveniji je pomenila ustanovitev JRZ praktično samo spremembo imena SLS. Po vstopu v vlado so zamenjali vse funkcionarje – pristaše šestojanuarske diktature – s svojimi pristaši.¹¹

V prvi polovici meseca maja 1936 so v JRZ v vseh banovinah organizirali banovinske konference, 1. junija pa so izvedli državno konferenco JRZ. V Ljubljani je bila banovinska konferenca organizirana 10. maja 1936, na njej je imel govor tudi Korošec. Svoj govor je poslal v pogled Stojadinoviću, nakar mu je predsednik vlade svetoval, da naj bo v kritikah čim blažji. Korošec pa je deloval ravno nasprotno in še posebej naglasil ravno to, kar mu je Stojadinović svetoval, da bi v govoru izpustil. Tako je kritiziral volilno zmago strank Ljudske fronte v Franciji in še posebej poudaril, da favoriziranje komunizma v Jugoslaviji ni in ne bo vzor. Ko je govoril o nasprotnikih vlade, je še zlasti poudaril, da širijo laži in klevete celo o najvišjih državnih avtoritetah. O JRZ je poudaril, da ni ne stara Radikalna stranka in ne oživljena SLS, temveč nova stranka.¹²

V tem času so se v političnih krogih pričele širiti vesti o verjetni zamenjavi vlade. Kot enega izmed možnih kandidatov za mesto predsednika vlade so omenjali tudi Petra Živkovića, poleg tega je Stojadinović imel že nekaj časa resne težave z glavnim odborom Radikalne stranke. Zapleten politični položaj so izkoristili v nekdanji SLS in sporočili Stojadinoviću, da se delegati iz Dravske banovine državne konference JRZ ne bodo udeležili, Anton Korošec in Miha Krek pa ne bosta več sodelovala v vladi, če ne bodo sprejeli njihovih zahtev o odkupu 35.000 ton slovenskega premoga za državne železnice. Stojadinović se je tako znašel v težavnem položaju, saj so odkup bosanskega premoga zahtevali tudi v nekdanji JMO, ki je s prodajo premoga prav tako želela pridobiti politične točke. Na konferenci so za predsednika JRZ izvolili Milana Stojadinovića, podpredsednika pa sta postala Anton Korošec in Mehmed Spaho. Izvolili so še 25 članski Glavni odbor in širši Glavni odbor, ki ga je poleg članov Glavnega odbora sestavljalo pet delegatov iz vsake banovine. V opoziciji so Državno konferenco JRZ seveda ocenili negativno in Stojadinovićeve obljube o demokratizaciji označili kot prazne fraze.¹³

Na zborovanju JRZ 17. januarja 1937 v Ljubljani so poudarjali zlasti široko dekoncentracijo uprave – Ljubljana naj postane središče široke samouprave na kulturnem, ekonomskem in finančnem področju, kjer se naj rešujejo vse zadeve, ki se tičejo slovenskega naroda, v

⁸ Prav tam, str. 57.

⁹ Prav tam, str. 107.

¹⁰ Petranović, str. 134.

¹¹ Stojkov, str. 146.

¹² Prav tam, str. 148.

¹³ Stojkov, str. 149–154.

Beogradu pa tiste, ki se tičejo državne skupnosti. Zahtevali so priznanje polne enakopravnosti slovenskega jezika, posebno v šolah, popolno univerzo, poleg državne uporabo slovenske zastave, Sloveniji pa naj bi pripadel tisti del javnih dajatev, ki ji je pripadal po številu prebivalcev in davčni moči.¹⁴

Jugoslovanska nacionalna stranka

Prvaki šestojanuarske JNS so bili po mnenju zgodovinarja Stojkova sredi tridesetih let »kot generali brez vojske«. Z oblasti so bili vrženi že konec leta 1934 in so predstavljali politiko, ki ji je čas že potekel. JNS Stojadinovičevi vladi ni pomenila resne opozicije, ker njene organizacije niso imele baze. Težave je bilo mogoče pričakovati le v Senatu, kjer je delovala večja skupina prvakov JNS. Stranka je bila dezorientirana že v času Jevtičeve vlade, v podobnem položaju pa so se znašli tudi ob imenovanju Stojadinovičeve vlade. Šele konec avgusta 1935, ko so vladajoči krogi na veliko ustanavljali novo vladno stranko, se je v Beogradu sestalo nekompletno vodstvo JNS, ki mu je predsedoval Nikola Uzunović, in razpravljalo o splošnem položaju in možnosti oživitve stranke. Ob tej priložnosti so kritizirali nekdanjo Jevtičevo vlado, medtem, ko so, zanimivo, Stojadinovičevi vladi izrazili lojalnost.¹⁵

Jugoslovanska nacionalna stranka, ki je bila oslABLJENA že po smrti kralja Aleksandra,¹⁶ je z ustanovitvijo JRZ postala opozicijska stranka, ki se ji v novem položaju ni obetalo nič dobrega.¹⁷

Svojo programsko usmeritev so v JNS izrekli v t.i. Pohorskih punktacijah¹⁸ in v njih kot edini izhod iz politične in gospodarske krize videli v izvajanju »čiste in iskrene jugoslovanske politike, kakšno je kot osnovo vsega našega narodnega in državnega življenja proglasil kralj Ujedinitelj«. V resoluciji so poudarili, da so v etničnem smislu Srbi, Hrvati in Slovenci en narod, zato je lahko le jugoslovanska misel soliden temelj za napredek naroda in države. Posamezni deli naroda imajo le v enotni naciji možnost kulturnega razvoja in varovanja tradicij. Jugoslovani kot narod so se lahko razvijali le v unitaristični državi, nosilec državnosti je narod: Srbi, Hrvati in Slovenci, kot ena politična enota zbrana okoli kralja. Državna politika se ne sme voditi pod vplivom enega dela naroda, noben del naroda pa se ne sme otresti obveznosti, ki jih je imel do celote. V resoluciji so tudi zagovarjali, da naj bi vprašanja, ki niso bila državnega značaja, reševala po pokrajinah. Zahtevali so dekoncentracijo oblasti in decentralizacijo uprave v banovinah z izgrajeno in finančno zagotovljeno samoupravo. Zagovarjali so takojšnjo rešitev hrvaškega vprašanja, vendar samo v okviru jugoslovanske politike in v skladu z načelom narodne in državne enotnosti. Odklanjali so politično delovanje na temelju odkrite ali prikrite obnove starega strankarskega sistema in pozvali združitev v enotno jugoslovansko nacionalno fronto. T.i. Pohorske punktacije so bile ponovno potrjene 2. in 3. septembra na Hvaru in na konferenci nacionalistov 27. septembra 1935 v Sarajevu. Strankino politično usmeritev so ponovno podprli na kongresu JNS, med 10. in 14. februarjem 1936 in na njem sprejeli resolucijo (notranji minister dr. Anton Korošec jo je prepovedal natisniti), v kateri so označili politično-gospodarski položaj kot vedno težji, padala pa naj bi

¹⁴ Stojadinović, str. 448.

¹⁵ Stojkov, str. 44 in 157.

¹⁶ Petranović, str. 135.

¹⁷ Stojkov, str. 439 in 440.

¹⁸ Pohorske punktacije, oblikovane med 19. in 20. avgustom 1935, je podpisalo okoli trideset podpisnikov, med njimi: Jovan Banjanin, Svetislav Popović, Petar Zec, Albert Kramer in drugi.

tudi avtoriteta državnih oblasti. V državi se je po mnenju nacionalistov razvijala nevarna demagogija o socialnih in gospodarskih vprašanjih, separatizem pa je razbijal narodne vrste. Politično življenje v državi se je razvijalo v duhu stare strankarske razdvojenosti. V resoluciji so odklanjali misel o ustanovitvi totalitarne države in obsodili fašizem. Svoj program so ustvarjali na ideji jugoslovanskega unitarizma, bili so proti federaciji in proti centralizmu, ki naj bi oviral zdravo energijo posameznih delov naroda in krajev.¹⁹

Težave Milana Stojadinovića z generalom Petrom Živkovićem in Glavnim odborom radikalov je vzbudil prvake JNS, da so s svojimi kritikami v Narodni skupščini in Senatu začeli napadati predsednika ministrskega sveta.²⁰ Nacionalisti so vlado v skupščinski interpelaciji 19. oktobra 1935 ostro napadli in ji očitali, da je vladna deklaracija obljubljala »pomiritev, nastala pa je nevarna zaostritev, kajti značilno za JRZ je lažniva demokracija in plemenska ozkosrčnost«. 11. novembra 1935 so vložili še interpelacijo v Senatu in v njej poziciji očitali vračanje na staro politično življenje in ponovno delitev naroda po plemenskih, regionalnih in konfesionalnih vidikih ter vladajočemu režimu očitali, da je koalicija treh starih strank pod vodstvom najvidnejših članov vlade.²¹ V interpelaciji so napadli vodstvo nekdanje SLS, da v Ljubljani vodi politiko 'punktacij', tj. zavzemanje za slovensko avtonomijo, v Beogradu pa politiko narodne in državne enotnosti.²²

Narodna skupščina in Senat sta postajala prizorišče vedno ostrejših debat in pogostih interpelacij, ki so dosegle višek ob proračunski debati konec februarja 1936, ko je poslanec iz Jevtičevega kluba Damjan Arnautović streljal na ministrskega predsednika Stojadinovića. Kroglja ga sicer ni zadela, vendar pa je vlada uporabila atentat za obračun s političnimi nasprotniki in 9 aretiranih poslancev, kljub hudi skupščinski debati, izročila sodišču.²³ V spominih je Milan Stojadinović zapisal, da je za atentatom stal minister v njegovi vladi Petar Živković,²⁴ in dejanje izkoristil za obračun z generalom. V rekonstruirani vladi (7. marca) ni bilo več prostora za generala Živkovića – zamenjal ga je armadni general Ljubomir Marić.²⁵ Knez Pavle naj bi Stojadinoviću celo predlagal, da bi Živkovića aretirali, na kar pa ta zaradi pomanjkanja dokazov ni pristal. Kljub svojim političnim ambicijam pa general ni imel poguma stopiti na čelo upora proti vladi. »Tudi v tem primeru, kot že večkrat prej, se je izkazalo, da je bil osebnost nagnjena, v prvi vrsti, zakulisnim potezam in intrigam.« Dejstvo, da politični obračun kneza Pavla in Stojadinovića z Živkovićem ni naletel na nobeno resnejšo reakcijo v vojaškem vrhu, dopušča zaključek, da Živković ni imel dovolj močnih zaveznikov. Njegova moč, v katero so mnogi verjeli, je bila po mnenju radikalnih prvakov »blef«.²⁶

Čeprav je bila JNS legalna stranka, je oblast zaplenila Pohorske punktacije in komunique s Hvara in Sarajeva. Zato so v začetku aprila 1936 izdali ilegalni letak in v njem odkrito pozivali na revolucijo. Na letaku so zapisali, da jim ni uspelo zrušiti gangsterske vlade zaradi slabe organizacije v Narodni skupščini, »zato je potrebno uporabiti druga sredstva, da jo vržemo«.²⁷

V začetku leta 1936 so oživel poskusi pomiritve nekaterih najpomembnejših politikov JNS, poleg tega pa je prišlo do oživitve strankinega delovanja. S tem namenom so med 10. in

¹⁹ Beseda jugoslovanskih nacionalistov, Jutro 22. avgusta 1935, str. 1; Cinizem, Jutro, 23. avgusta 1935, str. 1; Ustvarjajoča sila jugoslovanske ideje, Jutro, 25. avgusta 1935, str. 1; Petranović, str. 439 – 442.

²⁰ Stojkov, str. 158.

²¹ Mikuž, str. 440.

²² Stojkov, str. 159.

²³ Mikuž, str. 442 in 443.

²⁴ Stojadinović, str. 351–358.

²⁵ Prav tam, str. 351–358.

²⁶ Stojkov, str. 134–136.

²⁷ Mikuž, str. 444 in 445.

15. februarjem 1936 v Beogradu organizirali konferenco, ki pa se je udeležil le del strankinih prvakov. Na konferenci so ponovili že znane napade na vladu iz interpelacije. Najvažnejši zaključek konference je bil v apelu pristašem JNS po obnovi političnih dejavnosti. V začetku maja 1936 so na sestanku t.i. Akcijskega odbora JNS pod predsedstvom Jovana Banjanina objavili sporočilo pristašem JNS in v njem pojasnili vzroke za poziv njenega vodstva po obnovi delovanja stranke. Kot glavni vzrok so navedli politično situacijo, ki se je razvijala v nasprotju s temeljnimi načeli, na katerih je nastala država. Nekdanja krutost je v stališčih in praksi v pogledu notranje politične ureditve države v veliki meri diskreditirala vodstvo JNS, v tem sporočilu pa je bilo opaziti določeno elastičnost, ki se je kazala v odstopanju od stroge centralistične ureditve države, s poudarjanjem najširše samouprave in decentralizacije. Prvaki JNS, ki se v času vodenja države niso izkazali kot demokrati, so od vlade zahtevali novi volilni zakon, poleg tega pa zakon o svobodi tiska in zakon o svobodi zbiranja in političnega združevanja. Svojim pristašem so sporočili, naj se aktivirajo in pripravijo na kongres stranke. Pred kongresom so organizirali konference v posameznih banovinskih središčih. Organizirali so jih politiki z vrha stranke in imeli na njih govore. Na konferenci v Skopju so objavili, da so pobudo za obnovo dela JNS dali kraljevi namestniki in pri tem mislili na Radenka Stankovića in Iva Perovića. Po kongresu naj bi prišlo do koalicije med JNS in JRZ, s katero bi obe 'državotvorni' stranki tvorili fronto proti HSS, Združeni opoziciji v Srbiji in Ljudski fronti, za katero je stala KPJ. Napori, da prvaki JNS pred kongresom dosežejo vsaj navidezno enotnost, niso uspeli. Izigranega se je počutil celo dotedanji predsednik JNS in bivši predsednik vlade Nikola Uzunović, saj so prvaki JNS želeli na predsedniško mesto postaviti Petra Živkovića. General Živković kot bivši minister v vojski ni več imel večjega vpliva, političnim ambicijam pa se ni želel odreči. Zato se je po odstranitvi iz vlade še tesneje povezal na eni strani z Jevtićem in na drugi s prvaki JNS. To je izzvalo med generali, njegovimi nasprotniki, še večje ogorčenje, še zlasti zaradi njegove povezanosti z nepopularnim Jevtićem, s katerim se je pobotal in začel sodelovati še v času svojega ministrovanja. Ker Živković v vojski ni imel več možnosti za uresničitev svojih ambicij, se je odločil nadaljevati civilno politični kariero, pri čemer je precenjeval svoj politični kapital in svoje sposobnosti za pomembnejši vpliv na političnem prizorišču. 29. junija 1936 je zaprosil za upokožitev in po pričakovanju mu je vlada še isti dan izdala odločbo. Dan pred tem, na Vidov dan, so v JNS organizirali kongres, ki se ga je udeležilo okoli 700 delegatov. V govorih so ponavljali kritike vladi, stališča do aktualno-političnih in ekonomsko-socialnih problemov. Prevladovala je teza o narodni in državni enotnosti in uvedbi decentralizacije in samouprave. V ožje vodstvo stranke so bili izvoljeni: Petar Živković, predsednik, Jovan Banjanin, prvi podpredsednik, in Juraj Demetrović, drugi podpredsednik, za tajnika so izvolili Alberta Kramerja, Nikola Uzunović pa je bil izbran za častnega predsednika. Za ideologa stranke je veljal Jovan Banjanin. Živkovićeve pristaneke, da prevzame vodenje JNS, je v političnih krogih izzval presenečenje. Poznan je bil kot slab govornik in človek brez smisla za politično sceno. Pokazalo se je, da je preračunljivost nekaterih prvakov JNS, ki so si od njegovega predsednikovanja obetali, da bodo pridobili na političnem vplivu, iluzija. Prav tako Živkoviću s pomočjo JNS ni uspelo uresničiti političnih ambicij.²⁸

²⁸ Stojkov, str. 138, 159, 161 in 162; Jurij Perovšek, *Jugoslovanska nacionalna stranka in nacionalno vprašanje v letih 1935–1936*, Prispevki za novejšo zgodovino, 2004, št. 1, str. 12–15.

Prihod Petra Živkovića in vodstva JNS v Ljubljano in polomljena ter razcefrana jugoslovanska zastava

Politični spopadi med obema strankama so potekali tudi v Sloveniji. Pred občinskimi volitvami oktobra 1936 so pristaši JNS celo minirali in podirali evharistične križe, ki so jih v katoliškem taboru postavljali v spomin na evharistični kongres leto poprej,²⁹ spori pa so se nadaljevali tudi v letu 1937, ko se je maja razvnela časnikarska vojna³⁰ ob povodu dvajsetletnice majniške deklaracije, ki je še nekaj časa razvnela pristaše obeh političnih strank.³¹

Spor med nacionalnim in katoliškim taborom je v Sloveniji doživel višek v začetku junija 1937, ko je JNS organizirala banovinsko konferenco.³² Dogodku so v JNS v Ljubljani pripisovali velik pomen, saj so se ga udeležili vsi najpomembnejši strankarski voditelji. Banovinska konferenca v Ljubljani je bila organizirana v sklopu konferenc in zborovanj po celi državi – z namenom obnoviti stranko. Obisk predsednika Živkovića in vodstva JNS v Sloveniji je organiziral dr. Albert Kramer s člani banovinskega odbora.³³ Namen obiska je bil, da bi se člani stranke iz Dravske banovine spoznali s predsednikom in njenim najožjim vodstvom ter njihovimi idejami in nazori in tako še bolj spletli skupne interese v skupni borbi.³⁴ O vzrokih za prihod celotnega vodstva JNS v Ljubljano in namenih povečane aktivnosti v tej opozicijski stranki so razglabljali tudi v drugih jugoslovanskih časnikih. V *Obzoru*, ki ga je povzemał *Slovenski narod*, so omenjali govornice o skorajšnjem prihodu JNS na krmilo t.i. vlade narodne koncentracije. V časniku so to možnost sicer označili kot neverjetno, članek pa so pomenljivo zaključili s tremi pikicami.³⁵

V *Jutru* so ob banovinski konferenci nacionalistov svojim bralcem predstavili stranko in njeno delovanje, ki je po prehodu v opozicijo zapadlo v težko krizo. Iz članka lahko povzamemo, da je bila stranka ustanovljena, »kakor današnja JRZ od zgoraj«, da bi izvedla prehod iz diktature v demokracijo in imela monopolni položaj. Zaupanje naj bi izgubila, ko je svetovna gospodarska kriza zamajala temelje države in izgubila oblast še preden je lahko izpolnila svoje poslanstvo. Takratno »konzervativno« vodstvo je bilo popolnoma pasivno, mnogi člani, ki so zasedali najvišje položaje, so se od stranke distancirali, mnogi pa prestopili v JRZ. Pričakovati je bilo, da bo stranka po prehodu v opozicijo razpadla. V času najhujše krize so

²⁹ Izkoreninjenci, Slovenec, 8. julija 1937, str. 1; Mikuž, str. 447; Izgubljeni spomin, str. 159–166.

³⁰ Časnik Jutro so 14. maja 1937 zaplenili, ker naj bi prinašalo »lažne trditve z namero povzročiti nerazpoloženje zoper politični red v državi in ščuje na razdor med plemeni in družbenimi sloji«. Današnje Jutro zaplenjeno, Slovenski narod, 14. maja 1937, str. 1.

³¹ O dogodkih ob dvajsetletnici Majniške deklaracije glej: Pred dvajsetimi leti, Jutro, 30. maja 1937, str. 1; Za kaj prav za prav gre, Jutro, 30. maja 1937, str. 2; Slovensko ženstvo ob dvajseti obletnici majniške deklaracije, Jutro, 30. maja 1937, str. 1; Slovenska žena v deklaracijski dobi, Jutro, 29. maja 1937, str. 1; Deklaracijska proslava JRZ v kinu Unionu, 31. maja 1937, str. 1; »Slovenec« krije z bombardiranjem svoj umik, Jutro, 2. junija 1937, str. 1; Politični obzornik. »Obzor in majniška deklaracija«, Slovenski narod, 3. junija 1937, str. 1; O majniški deklaraciji, Slovenski narod, 9. junija 1937, str. 1; Politični obzornik. Črna točka, Slovenski narod, 12. junija 1937, str. 1; Politični obzornik, Zgodovinska dejstva, 15. junija 1937, str. 1; Mikuž, str. 450.

³² O tem: Mikuž, str. 451–453; Slavko Kremenšek, Slovensko študentsko gibanje 1919–1941, Ljubljana 1972, str. 234–235; Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941, Ljubljana 1978, str. 84–85; Ciril Žebot, Neminljiva Slovenija, Ljubljana 1990, str. 177 in 386; Anka Vidovič Miklavčič, Mladina med nacionalizmom in katolicizmom, Ljubljana 1994, str. 88 in 215.

³³ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), fond Antona Korošca, Stenografiral in dešifriral Franc Hribar, Poročilo, 6. junija 1937.

³⁴ Jugoslovanska nacionalna stranka, Jutro, 6. junija 1937, str. 1; Petar Živković v Sloveniji, Slovenski narod, 8. junija 1937, str. 1; Pot Petra Živkovića po slovenskih krajih, Jutro, 8. junija 1937, str. 2; Obisk borcev za jugoslovansko misel, Jutro, 8. junija 1937, str. 3.

³⁵ »Razlogi ojačanja aktivnosti vodstva JNS«, Slovenski narod, 11. junija 1937, str. 1.

na čelo stopili možje, ki so znova formulirali strankin program, ki je temeljil na 'Pohorskih punktacijah'. V *Jutru* so tudi odkrito govorili o obtožbah glede fašisoidnosti JNS in zapisali, da jih bodo v stranki odvrgli z demokratičnimi metodami. Stranka je bila namreč edina v državi, katere članstvo je svobodno izbiralo svoje vodstvo, so menili v *Jutru* in jo ocenili kot »pravo zatočišče demokratičnega dela«. Nasploh pa naj bi obnova stranke potekala odlično, saj naj bi doživljali uspehe po celi državi, celo v Dalmaciji in Hercegovini, kjer so bili prepričani, da je jugoslovanska ideja popolnoma zamrla. Na odličen odziv so v JNS naleteli tudi v Srbiji, kjer je bil pritisk 'oportunistične politike' in 'opozicijskih demagoških gesel' zelo velik, pa še strankin program je odkrito zagovarjal nevzdržnost vsake 'plemenske' premoči. Tudi v Sloveniji je po izgubi oblasti v stranki prišlo do močnega upada članstva. Kljub temu je JNS, po mnenju *Jutra*, ostala glavno zatočišče jugoslovanskega političnega programa, napredne in slovenske kulturne misli. Kot takšna je ostajala glavna in najresnejša nasprotnica JRZ, ki se je »največ bojijo /.../ in pred katerimi imajo respekt«. Propagandno pisanje o JNS so v *Jutru* zaključili: »Široki krogi ljudstva vedno očitneje kažejo svoje zupanje politični organizaciji, ki je svojo duhovno in moralno silo pokazala ne le, ko je bila na moči, temveč tudi sedaj, ko se bori v opoziciji«. ³⁶

Po napovedih so se banovinske konference JNS v Ljubljani udeležili vsi najpomembnejši strankini voditelji: predsednik stranke Petar Živković, strankin ideolog Jovan Banjanin in dr. Petar Zec, poleg njih pa še dr. Grga Angjelinović, Milutin Dragović, dr. Svetislav Popović, Josip Cvetić in drugi narodni poslanci. Prihod vodstva stranke s Petrom Živkovićem na čelu je bil predviden za 5. junija, konferenco pa so načrtovali naslednji dan v Kazinski dvorani. ³⁷ V časniku *Slovenski narod* so prihod predsednika Živkovića pozdravili s sledečimi besedami: »Ljubljana iskreno pozdravlja predsednika Živkovića in mu kliče: Dobro došel v naši sredini!« ³⁸

Na popolnoma drugačen sprejem je naletel Živković v taboru slovenske JRZ. Po pisanju dr. Alberta Kramerja v kasnejši interpelaciji na predsednika ministrskega sveta dr. Milana Stojadinovića so v JRZ pripravili odbor za organizacijo demonstracij, v katerem so bili banovinski tajnik JRZ in bivši minister Franc Kulovec, ter Matej Tomazin in Franc Gabrovšek. Odbor je po pisanju Kramerja deloval v skrajno sovražnem duhu, saj naj bi Kulovec celo javno izražal, da je Petra Živkovića potrebno ubiti. Pomembno vlogo pri organizaciji demonstracij naj bi imel tudi ban dravske banovine dr. Marko Natlačen, saj naj bi skliceval 'politično-upravne uradnike' srezov, kjer so načrtovali turnejo vodstva JNS in jim nalagal, naj organizirajo demonstracije ter jim v ta namen izročil finančna sredstva. ³⁹

V časnikih blizu JRZ so Živkovićevo prihod namenoma prezrli, saj je osrednji časnik stranke *Slovenec* prvič pisal o prihodu predsednika JNS v Ljubljano šele 6. junija, na sam dan konference. Ob tej priložnosti so se z ogorčenjem spominjali njegovega zadnjega obiska v Ljubljani. Takratni predsednik vlade Živković je jeseni 1930 s člani svoje vlade pripotoval v Ljubljano v okviru jugoslovanske turneje z namenom, da bi člani vlade prišli »v neposredni stik z jugoslovanskim prebivalstvom in se prepričali o njegovih željah in potrebah, zlasti pa o gospodarskih razmerah med narodom,« kot so zapisali v uradnem obvestilu vlade. Živkovića so takrat kot kraljevega odposlanca na ljubljanskem kolodvoru pričakali z vsemi častmi,

³⁶ Jugoslovanska nacionalna stranka, *Jutro*, 6. junija 1937, str. 1.

³⁷ Politični obzornik, Banovinska skupščina JNS v Ljubljani, *Slovenski narod*, 1. junija 1937, str. 1.

³⁸ Predsednik JNS Živković v Ljubljani, *Slovenski narod*, 5. junija 1937, str. 1.

³⁹ Dr. Albert Kramer, Junjski dogodki v Sloveniji. Ozadje, potek in posledice klerikalnih nasilstev proti jugoslovanskim naprednim in nacionalnim postojankam (dalje Kramer, Junjski dogodki v Sloveniji). Klerikalni komite pripravlja 'demonstracije', *Ljubljana* 1937, str. 4 in 5.

sprejema so se udeležili vsi najvidnejši slovenski politični in cerkveni dostojanstveniki. V svečanem sprejemu je sodelovala šolska mladina, gasilci in Sokoli, ki so v narodnih nošah »tvorili gost špalir od kolodvora do hotela Union«. Po pisanju Slovenca naj bi Živković na takratnem obisku zavedel člane bivše SLS, ki niso dojeli resničnega namena njegovega obiska in mu v »svoji dobri veri in slovenski odkritosti res v deputacijah odkrivali svoje želje in težave, pa tudi resnično razpoloženje ljudstva napram diktaturi«. Svojo politično naivnost so kmalu občutili z represalijami oblasti. Na banketu v čast predsedniku vlade so dobili priložnost spregovoriti tudi predstavniki nekdanjih političnih strank. V imenu SLS je govoril bivši minister dr. Anton Sušnik, ki je v svojem govoru omenil tudi samobitnost slovenskega naroda, kar naj bi stranko, po pisanju *Slovenca*, izločilo iz naslednjih vladnih kombinacij diktatorskega režima. Cenzura ni dovolila objaviti Sušnikovega govora in prepovedala uporabljati besedi slovensko ljudstvo in slovenski narod. Za strankine privrženice so sledili še težji časi: razpust Prosvetne zveze, politično preganjanje, procesi, konfinacije. In čeprav Živkovića tedaj ni bilo več v vladi, so posebej poudarili, da je »njegovega duha in njegovo delo nadaljevala JNS«.40 V Jutru so na te obtožbe odgovorili, da 'napredni' Slovenci (nekdanji liberalci) v času obiska takratnega predsednika vlade v Ljubljani niso imeli zastopnikov v vladi in nobenega vpliva na vladno politiko41 in torej ne morejo biti 'krivi' za takratne dogodke.

Na prihod Petra Živkovića in banovinsko konferenco JNS v Ljubljani so se odzvali tudi v Slovenskem ljudskem gibanju (dalje SLG)42. V začetku junija so izdali letak43 in v njem pozvali pristaše bivše SLS in druge demokratične sile na skupno akcijo proti JNS in generalu Živkoviću.44 Poziv k skupnemu boju vseh demokratičnih sil proti fašizmu je bil v kontekstu ljudsko frontnega gibanja tudi drugod po Evropi, kjer so delavci povabili v skupni boj vse nasprotnike fašizma.45 Politično ofenzivo nacionalistov so v SLG videli kot uvod v fašistični prevrat po vzgledu generala Franka v Španiji, kjer so združeni nemški nacisti in italijanski fašisti izvedli fašistični udar. »Danes pripravlja isti fašizem z generalom Živkovičem državni udar v Jugoslaviji«, so svarili v SLG.46 Kasneje pa so si v komunističnem taboru pripisali vse zasluge za demonstracije proti Živkoviću.47

V katoliškem taboru so v odgovor na letak SLG prav tako izdali letak, v katerem so pozvali na boj proti 'odpadnikom-komunistom' in opozarjali, da je ogorčenje proti Živkoviću že tolikšno, da »neko 'ljudsko gibanje' pač ne more pozivati k boju«.48 Deklarativno so odklonili pobudo za sodelovanje z ljudskim gibanjem,49 saj so v njem prikrito delovali komunisti, ki so bili »drug element, ki razjeda naše narodno občestvo.« V *Slovencu* so zapisali, da se v katoliškem taboru ne smejo vezati s komunizmom, saj JNS ni tako močna, da bi potrebovali kakšnega zaveznika v boju proti stranki in da komunizem ni tako močan, da bi jih mogel podpreti. Tako komunisti kot JNS sta bila njhova sovražnika in čeprav nista bila organizacijsko povezana, naj

40 Živković v Ljubljani pred 7 leti, *Slovenec*, 6. junija 1937, str. 2.

41 »Slovenčeva« pozabljivost, *Jutro*, 7. junija 1937, str. 2.

42 O Ljudsko frontnem gibanju: Alenka Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941*, Ljubljana 1978.

43 Albert Kramer je v interpelaciji na Milana Stojadinovića trdil, da oblast letakov ni zaplenila, čeprav je kraljevsko banska uprava prepovedovala tovrstne tiskovine. Kramer, *Junijski dogodki v Sloveniji, Dogodki v Ljubljani*, str. 5 in 6.

44 PAM, fond Antona Korošca, Živković jugoslovanski Franko na delu!, Plakat, izdali pristaši Slovenskega ljudskega gibanja.

45 Mikuž, str. 452.

46 PAM, fond Antona Korošca, Živković jugoslovanski Franko na delu!, Plakat, izdali pristaši Slovenskega ljudskega gibanja.

47 Mikuž, str. 451 in 452.

48 JNS, *Kominterna in mi*, *Slovenec*, 8. junija 1937, str. 1.

49 Nedog, str. 84.

bi imela skupne značilnosti: obojni so nasprotovali Vatikanu in verski vzgoji v šolah, obojni so sovražili slovenski narod – JNS kot centralisti in unitaristi, komunisti pa kot 'internacionalci'. Nacionalisti so zagovarjali tezo, da je vera zasebna stvar, komunisti pa trdili, da je vera strup za ljudstvo. V katoliškem taboru so komunizem označili kot »dogmatični, trajni in narodni nasprotnik«, JNS pa samo nasprotnik v dnevni politiki. Zato so pozvali na boj proti komunizmu, pa naj bo v kateri koli obliki.⁵⁰

Predsednik JNS Živković je s spremstvom pripotoval v Ljubljano 5. junija 1937 zvečer. Ob prihodu so mu pripravili popolnoma drugačen sprejem kot ob njegovem zadnjem obisku leta 1930 – JRZ je organizirala velike demonstracije. Na železniški postaji se je zbralo okoli 2000 ljudi iz obeh političnih taborov Živkovičevi pristaši in njegovi nasprotniki, med njimi približno 200 'akademikov'⁵¹ simpatizerjev JRZ. V obeh taborih so se na sprejem dobro pripravili.⁵² Iz poročila Banske uprave je razvidno, da je med demonstranti že na postaji posredovala policija, ki je preprečila spopad obeh skupin, demonstracije pa so se nato nadaljevale na Kongresnem trgu pred poslopjem Kazine. Ljubljanska policijska straža je bila na demonstracije pripravljena, saj so bile njene enote okrepljene z oddelkom iz Maribora, ki jim je uspelo obvladati množico. »Demonstranti so kričali, žvižgali, piskali na piščalke, metali jajca in kose lesa,« pristaši JNS pa so skušali ublažiti demonstracije z vzklikanjem Petru Živkoviću. V poročilu banske uprave so še zapisali, da v demonstracijah ni bilo uporabljeno orožje, ni bilo poškodovanih, prišlo je le do manjše materialne škode (nekaj razbitih šip na poslopju Kazine), policija pa je aretirala pet oseb.⁵³ Iz poročila, ki ga je banska uprava nasloвила na notranjega ministra pa je razvidno, da so demonstranti na kolodvoru napadli Živkovića in njegovo spremstvo obmetavala z jajci. Policija je okoli avta napravila kordon, vendar jim ni uspelo obvladati množice, ki so na Živkovičevem avtomobilu polomili stekla in žaromete, demonstranti pa voditelj JNS fizično niso napadli.⁵⁴ Vodstvo JNS so nato po stranskih ulicah odpeljali do Kazine, kjer se je zbrala množica pristašev in demonstrantov.⁵⁵ Medtem naj bi pred kolodvorom in v bližnjih ulicah zmanjkalo električne energije, da bi olajšali delo napadalcem.⁵⁶

Na posredovanje policije na demonstracijah so imeli v taboru JNS celo kopico pripomb. Njeno delovanje so označili kot popolnoma pasivno, posredovala da je le proti napadenim nacionalistom. Da so lahko razlikovali med pripadniki obeh taborov, so pristaši JRZ imeli na vidnem mestu značke s slovensko trobojnico. Nacionalisti so proti takšnemu početju ostro protestirali, vendar brez uspeha.⁵⁷

Pristaši JNS so imeli pred kolodvorom veliko jugoslovansko zastavo in se z vzkliki 'Žive-la Jugoslavija' v sprevedu odpravili proti mestnemu središču. Takrat so jih napadli s palicami »klerokomunistični najemniki«, kot so v taboru JNS imenovali demonstrante, in vzklikali »Dol jugoslovanska zastava« in »Živela svobodna Slovenija«. Ker so bili nacionalisti

⁵⁰ JNS, Kominterna in mi, Slovenec, 8. junija 1937, str. 1.

⁵¹ Akademik – nekdanji termin za študenta, visokošolca.

⁵² PAM, fond Antona Korošca, Demonstracije v Ljubljani; Pera Živković v Ljubljani, Slovenec, 8. junija 1937, str. 3.

⁵³ Poročilo banske uprave, Slovenec, 8. junija 1937, str. 3.

⁵⁴ PAM, fond Antona Korošca, Demonstracije v Ljubljani.

⁵⁵ PAM, fond Antona Korošca, Petar Živković v Ljubljani. (pripoveduje akademik Janiš); Demonstracije v Ljubljani.

⁵⁶ Kramer, Junjski dogodki v Sloveniji, Dogodki v Ljubljani, str. 6.

⁵⁷ Prav tam, Napad na državno zastavo. Policija noče posredovati, str. 6.

neoboroženi, je napadalcem uspelo zastavo iztrgati in jo razcefrati. Rešili so jo tako, da si je eden izmed nacionalistov razcefrano razstavo ovil okoli sebe.⁵⁸

V taboru JNS so incident izkoristili za obtožbe, da so demonstranti namenoma uničili simbol jugoslovanske države. Dogodek so raziskali v policijski preiskavi, ki je ugotovila, da pristaši JNS zastave pred kolodvorom sploh niso razvili, pač pa so jo uporabili za pretepanje nasprotnikov. Med udeleženci naj bi prišlo do spopada za drog zastave, ki se je prelomil, zastavo pa so razvili šele, ko je bil drog že polomljen.^{59, 60}

Ko so pripeljali avtomobili s Petrom Živkovičem in njegovim spremstvom pred poslopje Kazine, so bili »banditi«, kot je Kramer imenoval katoliške 'akademike', že na trgu Zvezda izza policijskega kordona.⁶¹ Petar Živković je hotel svoje privrženca pozdraviti iz balkona Kazine, vendar se je vsula nanj ploha kamenja, zato se je umaknil.⁶² V nacionalnem taboru so bili prepričani, da je policija imela ukaz, da proti demonstrantom ne posredujejo. Imeli naj bi celo priče, ki so videle, da so grozili posameznim policajem, da jih bodo vrgli iz službe, če bodo posredovali proti demonstrantom. Zato so lahko maloštevilni protestniki čez policijski kordon proti poslopju Kazine metali kamenje, petarde in kose železa. Ko jim je zmanjkalo 'municije', pa naj bi jih policija razgnala brez vsakršnih težav.⁶³

Iz pritožb katoliških 'akademikov' pa je na drugi strani mogoče razbrati, da so se pred Kazino med demonstrante 'zakadili' policaji na konjih, da so le-ti popadali po tleh. Policaji naj bi proti demonstrantom nastopili izredno surovo in s sabljami, pri čemer je izstopal policijski poveljnik Pavlovič, »Primorec in navdušen Sokol«. Dva policaja sta aretirala nekega katoliškega 'akademika', ki je na ograji Kazine vihral s slovensko zastavo. Zvezanega sta odvedla na stranišče Kazine in ga brutalno pretepla ter ozmerjala s »klerikalno svinjo«. Ko je ležal na tleh v stranišču, ves v podplutbah, so ga mimoidoči še popljuvali. Rešil ga je šele njun poveljnik, ki je oklofotal oba nasilna policaja. Policija je med tem pred Kazino demonstrante razgnala, zato so se umaknili v akademski dom. Od tam se je formiral sprevod, udeleženci so se po ljubljanskih ulicah odpravili pred tiskarno Jutra, vendar je policija demonstrante še pred tiskarno razbila na dva dela. Prvi del demonstrantov je dosegel tiskarno, od koder se je na njih vsula toča kamenja, le ti pa so jim odgovorili z isto mero in razbili šipe na zgradbi. Drugi del sprevoda je policija razgnala, med njimi je bilo veliko komunistov, ki so nosili slovenske zastave in vzklikali Korošču. Po besedah 'akademika' Janiša se katoliški 'akademiki' z njimi niso želeli družiti, ker so se bali, da bi komunisti kasneje to izkoristili. Do manjših spopadov je prišlo med demonstranti in policijo še pred zgradbo univerze, nato pa so se demonstranti mirno razšli.⁶⁴

Jutro demonstracij ob prihodu Živkovića ni omenjalo, *Slovenski narod* pa je zapisal, da so goste na kolodvoru pozdravili predstavniki JNS iz Dravske banovine in množica 'nacionalistov'. O demonstracijah so zapisali le: »Skupina nahujksanih ljudi, ki so prišli od zunaj, je

⁵⁸ Prav tam; Kako je bilo z državnimi zastavami, *Jutro*, 17. junija 1937, str. 2.

⁵⁹ 2. julija 1937 je skupina poslancev JNS prinesla omenjeno razcefrano zastavo kot *corpus delicti* v Narodno skupščino, kjer so jo razvili in pokazali poslancem – predsednik skupščine Stevan Čirič je ob tem dogodku vstal in od navzočih zahteval, da izkažejo državnim zastavi spoštovanje, ne oziraje se na to, kdo je zločin nad državnim simbolom izvršil. Seja Narodne skupščine, Mravlje... Slovenec, 3. julija 1937, str. 7; Mikuž, str. 453.

⁶⁰ PAM, fond Antona Korošca, Demonstracije v Ljubljani; »Laži JNS o zastavah«, *Jutro*, 11. junija 1937, str. 2; Še ena objava banske uprave, *Slovenski narod*, 16. junija 1937, str. 3.

⁶¹ Kramer, Junjski dogodki v Sloveniji, Napad na Kazino, str. 6.

⁶² PAM, fond Antona Korošca, Petar Živković v Ljubljani. (Pripoveduje akademik Janiš); Demonstracije v Ljubljani.

⁶³ Kramer, Junjski dogodki v Sloveniji, Napad na Kazino, str. 6.

⁶⁴ PAM, fond Antona Korošca, Petar Živković v Ljubljani. (Pripoveduje akademik Janiš); Demonstracije v Ljubljani.

na prav neokusni način demonstrirala, vendar pa svojega cilja ni dosegla, nacionalistična mladina pa je z veliko državno zastavo s kolodvora krenila v mesto in manifestirala za kralja, Jugoslavijo in narodno enotnost.«⁶⁵

»Banovinska skupščina⁶⁶ JNS v Ljubljani«⁶⁷

6. junija 1937 je v Kazini potekala banovinska konferenca JNS, ki se je je po uradnih ocenah udeležilo okoli 800 povabljenih članov stranke iz celotne Dravske banovine, največ pa jih je bilo seveda iz Ljubljane.⁶⁸ Na kongresu so bili po zakonodaji navzoči predstavniki policije, ki so bili v službi cenzorja in so obenem stenografirali vse govore. Konferenci je predsedoval predsednik banovinskega odbora dr. Janko Rajar, ki je pozdravil goste in udeležence. Ponovil je znano frazo, da »je JNS bila v zadnjih treh letih že ponovno položena v grob in končno-veljavno pokopana, kdor pa je videl včerajšnji sprejem na kolodvoru, potem pa pozdrave v tej dvorani, se je moral prepričati, da JNS ni umrla, ampak da še vedno živi in se vedno krepkeje razvija«. Ena izmed pomembnejših nalog banovinskih konferenc stranke so bile volitve banovinskih odborov. Ker pa so volitve v Dravski banovini izvedli že jeseni leta 1936, je bila edina točka dnevnega reda konference branje političnih poročil.⁶⁹ Podali so jih prvak stranke Petar Živković, poleg njega pa še Jovan Banjanin, dr. Petar Zec, Daka Popović in dr. Grgo Andželinović. Udeležence pa so nagovorili še gostitelji dr. Albert Kramer, Ivan Pucelj ter Andrej Uršič v imenu nacionalne mladine.⁷⁰ Predsednik Živković v svojem poročilu programa stranke ni posebej predstavljal, saj ga niso spreminjali od leta 1932, uvodoma pa je opozoril na težnje po razbitju nacionalnih sil in pozval na združevanje vseh 'pozitivnih elementov' na osnovi edine odrešilne ideologije – jugoslovanstva. Jugoslavija se je po njegovem mnenju nahajala v težkem položaju, iz katerega je videl edini izhod v »enakosti, ravnopravnosti in bratstvu vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov.« Poudaril je, da 'jugoslovanski človek' ljubi svojo domovino in da je njegov cilj doseči lepšo in boljšo bodočnost. Cilj stranke je bil tudi zadovoljstvo vseh jugoslovansko mislečih v državi, pri čemer se nihče ne bi čutil zapostavljenega. Plemena Slovencev, Hrvatov in Srbov naj bi obdržali svoje značilnosti in obenem bili dobri Jugoslovani. »Naša naloga je, da čuvamo svoje plemenske svetinje, vendar pa pri tem ne smemo pozabiti na koristi naše skupne domovine Jugoslavije«. Živković ni bil karizmatičen voditelj in ne posebno dober govornik, zato njegov nastop na konferenci med udeleženci ni bil doživel posebnega odziva. Njegov govor so samo enkrat podprli s klici »Tako je!«⁷¹

Naslednji govornik je bil strankin ideolog Jovan Banjanin, ki je posebej poudaril, da je jugoslovanska nacionalna misel »pognala korenine« po vsej državi. Svojim pristašem je zagotavljal, da bo JNS dosegla končno zmago. Kategorično je zavrnil očitke političnih nasprotnikov, ki

⁶⁵ Petar Živković v Sloveniji: Temelji, cilji in naloge JNS, Slovenski narod, 7. junija 1937, str. 1.

⁶⁶ V virih se pojavljata dva termina: skupščina in konferenca.

⁶⁷ Banovinska skupščina JNS v Ljubljani, Slovenski narod, 1. junija 1937, str. 1.

⁶⁸ PAM, fond Antona Korošca, Min. notr. poslov, Kabinetu g. min. notr. posl., G. banu drav. Ban. v Ljublj, Kr. Ban. upravi v Ljubljani, Kante Vladimir, Poročilo, 6. junija 1937.

⁶⁹ Glej: PAM, fond Antona Korošca, Stenografiral in dešifriral Franc Hribar, Poročilo, 6. junija 1937.

⁷⁰ Petar Živković v Sloveniji, Jutro, 8. junija 1937, str. 1; Petar Živković v Sloveniji: Temelji, cilji in naloge JNS, Slovenski narod, 7. junija 1937, str. 1.

⁷¹ PAM, fond Antona Korošca, Stenografiral in dešifriral Franc Hribar, Poročilo, 6. junija 1937; Govor Petra Živković, Jutro, 7. junija 1937, str. 1; Petar Živković v Sloveniji: Temelji, cilji in naloge JNS, Slovenski narod, 7. junija 1937, str. 1.

so stranki očitali, da se povezuje s fašisti in komunisti, ter zagotavljal, da nacionalisti nimajo ne z enimi ne z drugimi ničesar skupnega – to povezavo je zanikal v svojem govoru še nekajkrat. »JNS se bori edino za dobrobit in napredek Jugoslavije, kar pa nam skušajo preperečiti.« Poudaril je, da je njihova borba usmerjena tudi proti tistim, ki so poklicani, da čuvajo red in mir v državi, pa tega ne store, in tako indirektno napadel vladajočo stranko. Polemični ton govornika se je stopnjeval in dosegel višek v govoru o takratni aktualni temi, praznovanju dvajsetletnice Majniške deklaracije, ki je že dodobra razburkala politični prostor v Dravski banovini. Banjanin je poudaril, da se je o njej pisalo, kot da sploh ni bilo prve svetovne vojne in so Jugoslavijo ustvarili dr. Anton Korošec, dr. Anton Bonaventura Jeglič, dr. Antun Bauer in dr. Anton Mahnič. Ob tem je izzval burne klice občinstva: »Dol ž njimi!« Banjanin v nadaljevanju omenjenim sicer ni oporekal zaslug za domovino in je celo poudaril pozitivno vlogo Majniške deklaracije, ki je bila izdana v želji po združitvi Slovencev, Hrvatov in Srbov, vendar, kar je posebej izpostavil: »pod žezlom Habsburško-Lotarinške dinastije«. Nato je na podlagi brošure nekdanjega prvaka SLS dr. Ivana Šušteršiča⁷² dokazoval, da so bili »nekdaj mladoliberalci – današnji demokratje – vedno Srbofili, pristaši SLS oziroma klerikalci pa iskreni avstrofili, ki so pa hitro presedlali, ko so po izvrstnem instinktu zaslutili, da se bivša avstroogrška monarhija ruši.« Banjanin je iz omenjene knjige povzel tudi Šušteršičevo pisanje o obisku pri takratnem ministrskem predsedniku Heinrichu von Clam-Martinicu⁷³, ki ga je naprosil, da v imenu svoje stranke poda izjavo o lojalnosti Slovencev Avstriji. Šušteršič naj bi mu odgovoril, da mora za mnenje vprašati dr. Korošca, nakar mu je predsednik pokazal njegovo pismo, »ki se je kar cedilo avstrijskega patriotizma in ki je obljubljal zase in za svoj narod, da žrtvuje vse, kar ima, zadnjo srago krvi za Avstrijo. Dr. g. Šušterič je z bengalično lučjo osvetlil zasluge za avstroogrsko monarhijo, današnjega voditelja bivše SLS.« Zadnje besede so med občinstvom ponovno izzvale klice: »Dol ž njim!« Banjanin se je v svojem govoru dotaknil tudi dnevnopolitičnih razmer in označil vladajočo stranko za nenačelno in nedosledno, saj so v vsakem mestu ali kraju »proglašali politiko, ki je primerna za dotičen kraj«. JRZ je očital, da ni sposobna rešiti hrvaškega vprašanja, ki pomeni eno glavnih ovir za konsolidacijo razmer v državi. Zahteval je, da se to vprašanje uredi nemudoma, vendar na temelju narodne in državne enotnosti in ne separatizma. Banjanin je naslovil očitke tudi na vlado, češ da ni spremenila zakonodaje, kar je obljubila pred prevzemom oblasti, kljub temu, da je imela večino v Narodni skupščini in Senatu. Spregovoril je tudi o delavskem razredu, za katerega rešitve ni videl v internacionali, temveč v izboljšanju razmer v državi. Neurejene razmere so bile po njegovem mnenju vzrok za špansko državljansko vojno, česa podobnega pa si v Jugoslaviji niso želeli. Banjanin je spregovoril tudi o zunanjepolitičnih zadevah in obsodil vlado, da o tem vprašanju ni imela izdelane jasne strategije. Zahteval je, da vlada razčisti odnose do vseh držav, še zlasti do sosed in ostane zvesta Mali antanti in Balkanski zvezi. Po besedah njenega ideologa je JNS ostajala zvesta tradicionalni politiki pokojnega kralja Aleksandra, zato so v stranki upali, da bo tej politiki ostal zvest tudi mladi kralj Peter II, kar je vzbudilo navdušene klice poslušalcev: »Živijo Peter II.«⁷⁴

Dr. Petar Zec je v svojem govoru poudaril ogromne žrtve in strahovite napore celotnega jugoslovanskega naroda za nastanek Jugoslavije. In ravno en jugoslovanski narod, in ne trije, je bil po njegovih besedah prevladujoč moment, ki je prepričal odločujoče faktorje (članice

⁷² Ivan Šušteršič, Moj odgovor, Volders, Tirolska, 1922, str. 211.

⁷³ Heinrich von Clam-Martinic (1863–1932), avstrijski ministrski predsednik med decembrom 1916 in junijem 1917. Janko Pleterski, Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925, Pot prvaka slovenskega političnega Katolicizma, Ljubljana 1998, str. 364 in 389.

⁷⁴ PAM, fond Antona Korošca, Stenografiral in dešifriral Franc Hribar, Poročilo, 6. junija 1937; Jovan Banjanin, Preizkušeni nacionalni borci govoriijo, Jutro, 7. junija 1937, str. 1.

antante), da niso nasprotovale ustanovitvi Jugoslavije. Zahteval je politično odgovornost v državi, da bi preprečili dogodke, kot je bilo uničenje državne zastave dan poprej in obljubil, da bodo jugoslovanski nacionalisti vedno branili narodne svetinje, ki so vsem ljube.⁷⁵

Naslednji govornik je bil senator Daka Popović, ki je zagovarjal potrebo po uvedbi specialnih zakonov: v prvi vrsti zakona o banovinski samoupravi, ki bi zaščitil interese banovine, ob tem pa bi bilo potrebno zagotoviti še finančna sredstva za delovanje banovin. Popović je v svojem govoru očital vladajoči stranki, da nima »osnovne volje«, brez česar ne more živeti niti posameznik, kaj šele narod. Od vlade je zahteval izdelavo natančnega programa svojega delovanja, ki naj bo tako jasen, da ga bodo razumeli tudi 'navadni kmetje'.⁷⁶

Dr. Grgo Andželinović je, v nasprotju s strankino doktrino narodnega unitarizma, dal Slovencem priznanje za stoletno borbo za ohranitev svojega naroda. Poudaril je, da je bila borba zelo težka, saj je bil slovenski narod obdan s sovražniki, ki jih je imel tudi v 'lastni hiši'. Nato je prešel na kritiko političnega položaja v državi in obsodil oblasti, da so prepovedale shod JNS, ki so ga načrtovali v Splitu, pri tem pa s prepovedjo sploh niso seznanile organizatorjev. Dogodek je označil za »sramoto in šuftarijo« in si ob tem prislužil opozorilo zastopnika policije. Govornik se je zgražal tudi nad prepovedjo objave slike iz leta 1931 v časniku *Jutro*, na kateri sta bila skupaj takratni ministrski predsednik Petar Živković in član njegove vlade Anton Korošec, kar je bil po njegovem dokaz, da je slednji tudi sam branil in ščitil diktaturo (žpolicijski zastopnik' je govornika ponovno pozval k dostojnemu obnašanju). Razmere v državi je označil za neurejene – to trditev je podkrepil z opisom 'žalostnih dogodkov' v Kerestincu⁷⁷ in Senju⁷⁸, ki jih je poimenoval »krvava balada«. Ob tem ga je 'policijski zastopnik' strogo pozval k redu in mu prepovedal uporabo podobnih izrazov. Govornik se je opravičil s 'pardon', izraz spremenil v »crvene balade« in nadaljeval, da se s pendreki in palicami ne dviga jugoslovanska zavest, s čimer si je ponovno prislužil opozorilo 'policijskega zastopnika'. Svoj polemični govor je končal z opozorilom na oporoko kralja Aleksandra »Čuvajte Jugoslavijo!« in pozval vse navzoče, da kraljevo željo čim boljše uresničijo.⁷⁹

Naslednji govorec je bil senator Miljutin Dragović, ki je apostrofiral navzočega 'policijskega zastopnika' in opomnil, da se oblastniki morajo zavedati svoje odgovornosti. Nato je

⁷⁵ Prav tam; Dr. Petar Zec, Preizkušeni nacionalni borci govorijo, *Jutro*, 7. junija 1937, str. 1.

⁷⁶ Prav tam; Daka Popović, Preizkušeni nacionalni borci govorijo, *Jutro*, 7. junija 1937, str. 1.

⁷⁷ 16. junija 1936 je pripotovala iz Zagreba v Podused skupina ljudi, med njimi so prepoznali 'četnike', in se odpravila po cesti v vas Rakitja. Med potjo so izzivali kmete, ki so delali na njivi. Kmetje so posumili, da so namenjeni v Kupinac, kjer se je nahajal dr. Vlado Maček. Skupina je nato krenila proti Kerestincu v dvor nekdanjega hrvaškega bana Antuna pl. Mihalovića (Mihaloviča). Kmetje so jim sledili, nakar je med kmeti in omenjeno skupino pred dvorcem prišlo do streljanja, v katerem je bilo ubitih pet 'četnikov', bivši ban pa je bil ranjen. Ob vrnitvi so razjarjeni kmetje napadli še hišo, ki je imela tablo 'Četniško udruženje Samobor' in umorila bivšega redarja, njegovo ženo in hči.

Krvoproliće u Kerestincu. Četnik Čipera izazvao strašne događaje u kojima je zaglavilo 10 ljudskih života, *Jutranji list*, Zagreb, 18. travnja 1936, str. 1 in 2; Istraga o događajima u Kerestincu. Rezultati sudske obdukcije, *Jutranji list*, 19. travnja 1936, str. 1 in 5; Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992, str. 562 in 563.

⁷⁸ Uradno obavestilo, objavljeno v časniku *Jutranji list*, je o dogodku navajalo sledeče: 8. in 9. maja 1937 so v Senju organizirali proslavo, posvečeno Matiji Gubcu in bratom Radićem, ki se je je udeležilo več tisoč ljudi. Že na sami prireditvi je prihajalo do poskusov neredov, ki pa so jih oblasti uspele zadušiti. Ob koncu proslave je prišlo do streljanja med skupino iz Gospića, ki so bili na kamionu, in žandarmerijo. V streljanju je umrlo šest ljudi, šest pa jih je bilo ranjenih, med njimi naj bi bili kriminalci in komunisti. Poslednje vesti. Službeno saobćenje o događajima u Senju, *Jutranji list*, Zagreb, 11. V.1937, str. 15; Političke i kulturne vijesti, *Seljački dom*, Zagreb, 13. maja 1937, str. 6. Rudolf Horvat je v knjigi *Hrvatska na mučilištu* dogodek v Senju opisal diametralno nasprotno: v Senju na bi 9. maja 1937 imeli koncert člani hrvaškega pevskega društva Trebević iz Sarajeva. Na koncert so se pripeljali tudi mladinci iz Gospića, kar pa ni bilo po godu srbskim orožnikom, ki so streljali na kamion in ubili šest mladeničev in eno dekle. Orožnikom za to dejanje niso sodili. Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992, str. 578 in 579.

⁷⁹ PAM, fond Antona Korošca, Stenografiral in dešifriral Franc Hribar, Poročilo, 6. junija 1937.

opisal politične razmere v Šumadiji in pokrajino označil za oporišče JNS. Pojasnil je, da je Petar Živković postal predsednik JNS zato, »da je s tem podana najboljša sigurnost, za delo, za edinstvo in napredek Jugoslavije«. ⁸⁰

Banovinska konferenca se je nadaljevala z nagovori gostiteljev. Predstavniki mladinske organizacije JNS Andrej Uršič je prireditev označil kot manifestacijo mladine in zagotovil, da bo mladina vedno stala ob strani starim preizkušenim borcem za jugoslovansko idejo. Njegov govor je prekinil 'akademik' Rado Bordon, ki je stopil na stol in v imenu mladine burno pozdravil predsednika Živkovića. Nato je ostro protestiral proti 'nahujskani drhali', ki je raztrgala državno zastavo. ⁸¹

Naslednji govornik senator dr. Albert Kramer je v začetku svojega govora pokazal krtačni odtis prve strani časnika *Jutra* tistega dne, ki je prinašala reportažo s slikami ob prihodu vodstva JNS v Ljubljano, vendar je bila konfiscirana. Kramer je udeležence spomnil na obisk takratnega predsednika vlade Petra Živkovića v Ljubljani leta 1931, ko je na sprejemu v hotelu Union pokojni podpredsednik bivše SLS dr. Anton Sušnik poudarjal kulturno in tradicionalno skupnost Slovencev, Hrvatov in Srbov (govornika je takrat prekinil prisotni 'policijski zastopnik'). Kramer je nadaljeval, da je Petar Živković užival spoštovanje tudi pri 'pravičnih' političnih nasprotnikih in da ga zato še bolj preseneča, da je državni tožilec konfisciral celotni članek v *Jutru*. Ob koncu je konferenco ocenil s samimi superlativi in pozval vse navzoče k nadaljevanju skupnega dela »za izvojevanje končne zmage za jugoslovansko nacionalno idejo«. ⁸²

Tudi zadnji govornik senator Ivan Pucelj je bil kot predhodni govorniki prepričan o zmagi jugoslovanske ideje, kljub naporom nasprotnikov, ki so jo skušali ubiti z železno palico in z revolverskim strelom – o tem bi po njegovem moral razmisliti tedanji režim, ki se je hvalil, da uživa podporo celotnega slovenskega naroda (žpolicijski zastopnik' je opozoril govornika, da naj ne napada režima). V resnici pa je, po njegovem mnenju, jugoslovanska misel med ljudstvom uživala veliko naklonjenost. Nato je prešel na dnevno-politična dogajanja in tudi on krivdo za nerešeno hrvaško vprašanje videl na strani bivše SLS in jo umestil v leto 1926 in dogodke povezane s Koroščevim preklicem (prisotni 'policijski zastopnik' ga je opozoril, da naj ne omenja osebe) vstopa SLS v vlado, saj je Korošec že leta 1926 pristal na vstop v vlado takratnega mandatarja Nikole Uzunovića, nato pa odločitev preklical. Kralju Aleksandru je Korošec svojo odločitev pojasnil, da kot demokratični politik ne more sedeti v vladi z oficirjem (general Milosavljević je bil minister za promet), vzrok pa je bil po Pucelju v tem, da je želel kot »šef klerikalizma« osmešiti Stjepana Radića in pridobiti katoliške volivce na Hrvaškem. Svoj govor je končal, da »je borba jugoslovanske nacionalne stranke težka. Toda ta borba je potrebna in jo radi tega jugoslovanska stranka z veseljem sprejema in je tudi pripravljena na vsako žrtev. Brez žrtev ne bi bilo naše države, brez Jugoslavije pa ne bi bilo Slovencev. Ponovno poudarja, da je JNS vedno pripravljena za vsako borbo in da je pripravljena doprinesti vse žrtve, ki se od nje zahtevajo. Živahno odobravanje in ploskanje/«. S tem je predsedujoči dr. Rajar končal banovinsko konferenco. ⁸³

Banovinsko konferenco so v časnikih *Slovenski narod* in *Jutru* označili kot izjemno uspešno. *Slovenski narod* je zapisal, da je dokaz, »da jugoslovanska misel ne samo živi, marveč zajema vedno širše sloje.« ⁸⁴ Tudi *Jutro* je ocenilo konferenco s samimi visoko donečimi

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ PAM, fond Antona Korošca, Stenografiral in dešifriral Franc Hribar, Poročilo, 6. junija 1937; Pozdrav mladine, Preizkušeni nacionalni borci govorijo, *Jutro*, 7. junija 1937, str. 1.

⁸² PAM, fond Antona Korošca, Stenografiral in dešifriral Franc Hribar, Poročilo, 6. junija 1937; Dr. Albert Kramer in Ivan Pucelj, Preizkušeni nacionalni borci govorijo, *Jutro*, 7. junija 1937, str. 1.

⁸³ Prav tam.

⁸⁴ Banovinska skupščina JNS v Ljubljani, *Slovenski narod*, 1. junija 1937, str. 1.

besedami: »Krasen zbor borcev in delavcev za jugoslovansko misel iz vse Slovenije – Sklica na banovinska konferenca se je pretvorila v veličastno manifestacijsko zborovanje – Nepopisno navdušenje in nezlomljiva borbenost – Viharne ovacije Petru Živkoviću«. Po pisanju *Jutra* in *Slovenskega naroda* je v dravski banovini za konferenco vladalo med člani JNS veliko zanimanje, tako da so akreditacije pošle že nekaj dni pred pričetkom. Kazina je bila prepolna, udeleženci so bili razen v dvorani še v stranskem prostoru, restavraciji in vrtu. Kljub neznosni vročini je na 'stotine navdušenih nacionalnih borcev' vztrajalo na tri urni prireditvi.⁸⁵

Po končani banovinski konferenci so se predsednik Petar Živković s člani vodstva stranke in gostitelji dr. Albertom Kramerjem, Ivanom Pucljem in drugimi predstavniki dravskega banovinskega odbora JNS odpeljali z avtomobili na turnejo po Notranjskem, Dolenjskem, Gorenjskem in Štajerskem. »Da se še natančneje spoznajo s političnimi delavci po slovenskem podeželju«, kot so v napovedniku turneje zapisali v *Jutru*.⁸⁶ Po trditvah nacionalistov so v katoliškem taboru izdali navodila, da naj v vseh krajih, kamor je bilo namenjeno vodstvo JNS, pripravijo demonstracije. Toda med ljudstvom za demonstracije naj ne bi bilo odziva, zato so sklenili na vsak način onemogočiti napovedane sreske konference JNS v Mariboru, Konjicah in Celju. V ta namen so organizirali skupino okoli 60 katoliških 'akademikov', ki so že sodelovali v demonstracijah v Ljubljani, da so v dveh avtobusih krenili iz Ljubljane proti Mariboru.⁸⁷

In tako je Živkovičev obisk in turneja nacionalistov po Sloveniji dobila tragičen epilog – terjala je smrtno žrtev – katoliškega 'akademika' Rudolfa Dolinarja. Incident se je pripetil 8. junija na državni cesti blizu Prihove, kjer je okoli 15 pristašev JNS iz zasede napadlo dva avtobusa, ki sta vozila proti Celju pristaše JRZ.⁸⁸ Rudolfa Dolinarja so v slovenskem delu JRZ oklicali za narodnega mučenika in njegov pogreb spremenili v pravo vseslovensko katoliško manifestacijo.⁸⁹ V noči iz 12. na 13. junij je zagorel še glasbeni paviljon na telovadišču ljubljanskega Sokola.⁹⁰ Oblasti so za požig sokolskega paviljona obtožili nacionaliste,⁹¹ medtem ko so slednji požig izkoristili za protinapad, češ da se začenja prava gonja proti Sokolstvu.⁹² V mesecu juliju se je prerekanje iz Slovenije preneslo v Narodno skupščino in Senat v Beogradu. V obeh političnih taborih so interpelacije kar deževale.⁹³

Posledica interpelacij obeh političnih taborov je bila policijska preiskava, ki jo je naročil notranji minister dr. Anton Korošec. Preiskava je pokazala, da so bili krivci za vse nemire, ki

⁸⁵ Petar Živković v Sloveniji, *Jutro*, 8. junija 1937, str. 1; Petar Živković v Sloveniji: Temelji, cilji in naloge JNS, Slovenski narod, 7. junija 1937, str. 1; Po Živkovičevem obisku, *Jutro*, 13. junija 1937, str. 1.

⁸⁶ Obisk borcev za jugoslovansko misel, *Jutro*, 8. junija 1933, str. 3.

⁸⁷ Kramer, Junjski dogodki v Sloveniji, Triumfalna pot predsednika Živkovića po Sloveniji, Klerikalni generalštab mobilizira zadnje rezerve, str. 8.

⁸⁸ Incident pri Prihovi, *Jutro*, 10. junija 1937, str. 2; Akademik Rudolf Dolinar, Domoljub, 16. junija 1937, str. 1.

⁸⁹ Narodni mučenik Rudolf Dolinar, Slovenec, 12. junija 1937, str. 1; Mikuž, str. 451.

⁹⁰ Kramer, Patriotske manifestacije nacionalistov. Policija divja na manifestante, str. 21 in 22.

⁹¹ Sokolski paviljon zgorel. Zločinska roka je zažgala paviljon na letnem telovadišču ljubljanskega Sokola v Tivoliju, *Jutro*, 14. junija 1937, str. 1; Uradno sporočilo o požigu sokolske lope, Slovenec, 15. junija 1937, str. 3; Izjava dr. M. Kreka, Slovenec, 17. junija 1937, str. 2; Kramer, Klerikalci besne dalje. Požig sokolskega paviljona, str. 21; Kramer, Junjski dogodki v Sloveniji, Laži in obrekovanje v komunikeju o požigu sokolskega doma, str. 27 in 28.

⁹² Kramer, Junjski dogodki v Sloveniji, Laži in obrekovanje v komunikeju o požigu sokolskega doma, str. 28.

⁹³ Npr.: Seja Narodne skupščine, Slovenec, 3. julija 1937, str. 7; Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine Jugoslavije, II redovan saziv za 1936/37 godinu, knjiga III, od 16. marta do 17. jula 1937 godine, Beograd 1937 (dalje Stenografske beleške), str. 186; Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine Jugoslavije, II redovan saziv za 1936/37 godinu, knjiga III, od 16. marta do 17. jula 1937 godine, Beograd 1937, str. 186.

so pretresali Slovenijo v prvi polovici junija 1937, v taboru JNS – drugačne ugotovitve glede na razmerje politične moči niti ni bilo pričakovati.⁹⁴

V JNS so skušali oživiti delovanje stranke že od februarskega kongresa 1936. V ta namen so nemoteno, bolj ali manj uspešno, organizirali turneje po celi državi, na najostrejši odziv pa so nacionalisti naleteli ravno v Dravski banovini. Seveda se postavlja vprašanje, zakaj? V mariborskem časniku *Neodvisnost*, glasilu kmečko-delavskega gibanja, ki ga je povzemal *Slovenski narod*, so zapisali: »*Ta odpor izhaja predvsem iz vrst sedaj vladajoče stranke, ki vidi v stranki Petra Živkovića svojega najnevarnejšega tekmeca. Če je taka ocenitev pravilna, ne bomo tu razpravljali. Zdi pa se nam vendarle čudno, da se je morala ravno v Sloveniji vršiti ta vroča bitka med pristaši JRZ in JNS. Če more v drugih krajih države Živković, vsaj kar se tiče pristašev sedanje vlade, nemoteno zborovati, moramo logično sklepati, da se drugod ali podcenjuje ali pa da nima sedanja večina v drugih pokrajinah dovolj pristašev za organizirano akcijo proti javnim prireditvam Živkovićeve stranke. Z drugimi besedami bi to pomenilo, da ima sedanja vlada nekaj več pristašev samo v Sloveniji, kar je pa z obzirom na vsedržavno obsežnost in pomen stranke JRZ vse premalo*«. ⁹⁵

Dejstvo je vsekakor, da so v JNS junija 1937 slabo ocenili politične razmere v Dravski banovini – podcenjevali so moč vladajoče JRZ, ki je imela v Sloveniji vso oblast trdno v svojih rokah, na eni strani in krepko precenili svojo moč na drugi. Ali je bila slaba politična ocena JNS posledica razburjenja v stranki, ker so si v vladajoči JRZ ob praznovanju dvajsetletnice Majniške deklaracije prilastili večino zaslug za nastanek Jugoslavije, ali kakšnih drugačnih političnih iger v državi, pa ostaja odprto vprašanje.

Banovinsko konferenco JNS in turnejo po slovenskih krajih, ki ji je sledila, lahko štejemo za enega zadnjih neuspešnih poskusov ponovno oživiti stranko.

Summary

Provincial Conference of the Yugoslav National Party in Ljubljana in 1937

Darko Friš

After the resignation of prime minister Bogoljub Jevtić the mandate to form a new government was given to Dr. Milan Stojadinović. The new government consisted of the supporters of the Main Committee of the radicals, the Slovene People's Party, and the Yugoslav Muslim Organization. In August 1935 the former parties that joined the new government organized a new state party, the Yugoslav Radical Party (JRZ). A minister of the new government was also army general Petar Živković, who was one of the principal political figures in former regimes. On suspicion of being implicated in the unsuccessful attempt upon the life of prime minister Stojadinović, Živković was deposed from his post in March 1936. After joining the weakened oppositional Yugoslav National Party (JNS), Živković was elected its president. With his help, the party wished to restore its power, influence, good reputation, and the leading political role in the country.

Political confrontations between the ruling Yugoslav Radical Party and the oppositional Yugoslav National Party took place in Slovenia as well. They culminated in June 1937 when the latter organized

⁹⁴Prim.: PAM, fond Antona Korošca, Min. notr. poslov, Kabinetu g. min. notr. posl., G. banu drav. Ban. v Ljublj., Kr. Ban. upravi v Ljubljani, Kante Vladimir, Poročilo, 6. junija 1937.

⁹⁵Politični obzornik, Odmev dogodkov preteklega tedna, Slovenski narod, 17. junija 1937, str. 1.

a regional conference in Ljubljana. It was attended by all prominent Party leaders. Aside from the conference in Ljubljana there had been rallies and meetings in other towns, all with the principal objective of renewing and reviving the Party. It is clear from the response of the media that there was a severe clash between the supporters of the Yugoslav National Party and their catholicly-oriented political adversaries.

After the conference, which provoked tumultuous demonstrations of the Yugoslav National Party opponents, Živković and other Party leaders set to campaign throughout Slovenia in order to win additional support and revive their Party's political activities in Slovenia. Yet their efforts were met with harsh dissent everywhere they went. They had obviously strongly underestimated the political situation in the Banate of Drava and the power of the ruling Yugoslav Radical Party, which was the undisputed authority in Slovenia.

Borut Batagelj

Mitološke razsežnosti bloškega smučanja in konstrukt stereotipa o smučanju kot slovenskem nacionalnem športu

Uvod

Bloško smučanje je bilo zaradi svoje »ekskluzivnosti« vedno privlačna tema, žal pa se je raziskovanje in posebej predstavljanje tega zgodovinsko izstopajočega fenomena osredotočalo vedno zgolj na iskanje pomembnosti, če že ne na slavljenje oziroma čaščenje slovenske nacionalne smučarske zgodovine. Pretekla slovenska smučarska literatura je skoraj en sam panegirik bloškemu smučanju, v katerem le redko kdaj trčimo ob kanček kritičnega premisleka. V bloškem smučanju lahko tako prepoznavamo številne mitološke attribute, ki so zelo močno zaznamovali oblikujočo slovensko smučarsko identiteto.

Ker se nikoli doslej še ni povezovalo raziskovanja bloškega smučanja s klimo, ki je bila prisotna v obdobju širjenja modernega smučanja, se ta sicer izvorni starosvetni fenomen ni ocenjevalo skozi propagandni moment potovanja smučanja v slovenski zgodovinski spomin. Kot posledico tega smo na Slovenskem sprejeli nekakšen nov izum tradicije smučanja, kjer se je tudi na principu interpretiranja zgodovine smučanje sidralo v slovensko identiteto.

Zgodovinar lahko tako danes v sodobnem dojemanju bloškega smučanja prepozna nekatere »romantične« koncepte zgodovine, ki do sedaj v skromnejših raziskavah športnega oziroma smučarskega zgodovinopisja še niso bili izpostavljeni, kar pa seveda ne pomeni, da bi zgodovinski spomin nanje ostajal imun – prej nasprotno. Cilj prispevka je torej pokazati, kako je zgodovinsko odkrivanje nekega fenomena povežalo z ustvarjanjem mita o konkretnem nacionalnem športu. Pojav mitologiziranja bloškega smučanja je namreč tesno povezan z njegovim odkrivanjem oziroma raziskovanjem. Analiza številnih razdrobljenih in razstresenih virov za slovensko smučarsko zgodovino namreč nakazuje tesno povezavo med odkrivanjem fenomena bloškega smučanja z njegovo propagando v korist razvoju modernega smučanja na Slovenskem.

Starosvetno bloško smučanje – pojav, ki je izrecno po zaslugi odmevnega in dokaj natančnega Valvasorjevega opisa iz Slave vojvodine Kranjske (1689) – v večini strokovnih pregledov smučarske zgodovine uvrščen na prav posebno mesto v okviru predmoderne smučarske zgodovine, je postal namreč zelo aktualen šele v času širjenja smučanja kot moderne športne panoge v prvi polovici 20. stoletja. Prvi načrtni organizatorji slovenskega modernega smučanja in tudi prvi raziskovalci so se posledic mitologiziranja le deloma zavedali, saj so v prvi vrsti gledali bolj na koristi, ki bi jo lahko razvito kulturno izročilo bloškega smučanja¹ prinašalo.

¹ Med kulturno izročilo bloškega smučanja štejemo ne le že z Valvasorjem opisane (Johann Weichard Valvasor, *Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laybach 1689, IV. Buch, str. 583–586*) in tudi materialno ohranjene smuči (Danes najstarejše ohranjene smuči so najverjetneje iz ok. 1845. Povezava z: Podgrivarski, Huda zima na Blokah in raba šmečev, *Kmetijske in rokodelske novice, 1845, str. 66, 67.*), ampak tudi njih rabo v praktičnem in zabavnem smislu, tradicijo različnih načinov izdelovanja ter bloško smučarsko izrazoslovje. K izrazu bloško smučanje pa naj k osnovnemu razumevanju pojava, ki je v slovenskem zgodovinopisju ostajal bolj kot ne vedno na robu, dodam vsaj še to: Boris Orel je natančneje definiral območje ljudskega bloškega smučanja in ga ni omejil le na Bloško planoto, ampak tudi na teritorialno širše območje planote (npr. Vidovske hribe). Glej: Boris Orel, *Bloške smuči. Vprašanje njihovega nastanka in razvoja, SAZU, Ljubljana 1964, str. 16–21.*

Zgodovinski pomen bloškega smučanja se je tako preoblikoval v klišejsko slavljenje starosvetnih bloških smučarjev.

V vsem pomenu, ki se ga na Slovenskem pripisuje bloškemu smučanju, kaže situacija tudi danes podobne značilnosti. Četudi gre za pojav, ki je brez dvoma izrednega pomena za slovensko in tudi srednjeevropsko smučarsko zgodovino, ostaja razumevanje starosvetnega bloškega smučanja še vedno omejeno na simbolno in zelo poenostavljeno osnovo. Podoba bloškega smučanja danes se tako mnogokrat pokaže le kot fascinacija nad starejšo zgodovino. Zgodovina, ki tekmuje po formuli: starejši si, več veljaš ali moja zgodovina je slavnejša, zato ker je starejša, kritični metodi zgodovinopisja nikakor ne more biti lastna. Bloško smučanje v obravnavi zgodovinarja tako nikoli ne more postati gnetljivo sredstvo za sodobno rabo.

Ne bi hotel, da kdo razume moj prispevek zgolj kot relativiziranje pojava, ki ima zagotovo izjemno vrednost zgodovinske dediščine, rad bi le, da bloško smučanje na kritični osnovi odločneje prestopi prag v obravnave zgodovinopisja in drugih sorodnih ved ter da se razkriva nove teme v njegovi povezavi. Pričujoči prispevek naj bo le eden izmed poskusov teh stremeljenj, ki poskušajo presegati stereotipne poglede in v skladu z zgodovinsko metodo umeščajo oznako (bloškega) smučanja kot slovenskega nacionalnega simbola v razumljivejši zgodovinski kontekst.

Začetki raziskovanj bloškega starosvetnega smučanja Bloke kot »kranjski Telemarki« in koncept slavljenja zgodovine

Zgolj dejstvo, da se je predmoderno bloško smučanje na velika vrata odprlo v Slovensko javnost šele z naraščanjem interesa po uvajanju modernega smučanja, bi marsikomu povedalo dovolj. Pred tem je bloško smučanje ostajalo zaprto v kontekst zgolj nekakšne etnološke raritete, tako nekako kot ga je opisal Valvasor ali pa Podgrivarski in je le semtertja »zašlo« v kakšen potopis.² S pojavom modernega smučanja pa se slovenske smučarske perspektive in retrospektive predrugačijo.

Prvi, ki se je med Slovenci ogrel za temeljito raziskovanje bloškega smučanja je bil »slovenski Baedeker« Rudolf Badjura. Pregled njegovih beležnic, ki so ohranjene v okviru njegove osebne zapuščine v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani nam razkriva, da se je Badjura prvič načrtno raziskovalno na Bloke podal pozimi leta 1912. V neko gostilno v Metuljah je zvalil sedem tamkajšnjih očancev, »ki so že na drugi svet škili-li«.³ Zanimalo ga je vse, kar so mu sogovorniki povedali.⁴ Beležil je tako, da je »težko dohajal s svinčnikom na papirju«. Posebej ga je pritegnila bloška smučarska terminologija, ki je morda še najbolj zaznamovala njegovo življenjsko smučarsko aktivnost.

Potem, ko se je v slovenskem časopisju že nabrala precejšnja vrsta novih smučarskih izrazov⁵, ki so po njegovem mnenju »mrcvarili naša občutljiva smučarska ušesa«⁶, je v

² Reise nach Venedig über Triest, Krain, Kärnten, Steuermark und Salzburg, Frakfurt / Leipzig 1793, str. 41. Za opozorilo na vir se zahvaljujem Dragici Čeč.

³ Rudolf Badjura, Smučka terminologija. II. Izpopolnjena izdaja, Samozaložba, Ljubljana 1932, (dalje: Badjura, 1932), str. 2.

⁴ Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisni oddelk, Osebna zapuščina Rudolfa Badjura, Beležnica 1912.

⁵ Ker so ves čas pred prvo svetovno vojno moderne smuči prodirale k nam kot novost in ker je izraz smuči (razen na Blokah) označeval sani, se je nove priprave prijemalo ime utemeljeno v norveškem korenu »ski«. Nekaj primerov iz časopisja: »izlet s skiji« (Planinski vestnik, 1895, št. 4, str. 57), »skijevec...ki se je peljal na skijih« (Planinski vestnik, 1897, št. 12, str. 185), »tečaji za skij« (Planinski vestnik, 1910, št. 1, str. 23), šele tik pred prvo vojno zasledimo npr. primer, da so v Bohinju za »smučalce zaznamovane smučne ture« (Slovenski narod, 11. 1. 1913).

⁶ Rudolf Badiura, Slovenska smučka terminologija, v: Slovenski narod, 6. 2. 1914.

rubriki Listek dnevnika Slovenski narod leta 1914 objavil prvih deset izrazov – prav vse bloškega izvora.⁷ Ker je Badjura izhajal iz obdobja, ki je bilo zaznamovano z nemško slovenskim nacionalnim konfliktom, so bila njegova glavna prizadevanja usmerjena v izogibanje germanizmom.⁸

Badjura je bil prvi, ki je začel načrtno kazati na povezavo med starosvetnim bloškim smučanjem in modernim smučanjem na Slovenskem. Ko Bloke imenuje »Kranjski Telemarki« in zapiše, da smo do nedavno pogrešali nekaj, kar smo že davno imeli, je jasno kam meri. Že tedaj Badjura obžaluje, da se smučanje – tako kot pri Norvežanih – pri Slovencih ni razvilo do »nacionalnega športa«.⁹ Zadeve se je bilo treba lotiti znova. Kot dobro vemo, se moderno smučanje po Sloveniji ni razširilo iz Blok.

Akcije na pobudo Badjura so se nadaljevale tudi po prvi vojni, tedaj še bolj načrtno in organizirano, saj je bil Badjura eden izmed prvih organizatorjev smučarstva v okviru osrednje državne organizacije, Jugoslovanske zimsko-športne zveze. Zveza je namreč že takoj po svoji vzpostavitvi (1922) organizirala še isto zimo propagandni smučarski izlet v »najugodnejši smučarski rajon.«¹⁰ Ideja propagandnih izletov v »domovino slovenskega smučarstva na Blokah«¹¹ je imela za svoj cilj vzpostavitev novega smučarskega okoliša, kamor bi hodili na izlete slovenski in hrvaški smučarji. Po drugi strani pa so za večjo aktivnost – posebej v športnem smislu – hoteli spodbuditi tudi domačine same. Ob isti priložnosti je zveza tako priredila med Bločani, ki so smuči uporabljali pretežno v praktične namene, celo tekmovanje, ko je osmim najboljšim bloškim smučarjem podarila moderne smuči¹², ki naj se uvajajo namesto »težjega in sportno manj pripravnega, četudi staroslavnega domačega bloškega smuškega modela.«¹³ Medtem, ko so slavili starosvetno bloško smučanje, so torej hkrati paradoksalno prispevali k njegovemu funkcionalnemu izumrtju.

Načrti zimsko-športne zveze so bili tudi po umiku Badjura iz njenih vrst leta 1924 še vedno usmerjeni zgolj v spodbujanje moderne smučarske dejavnosti na Blokah. Leta 1923 je bilo v okolici Rakeka, torej v neposredni bližini Blok organizirano jugoslovansko državno prvenstvo v smučarskem teku. Skozi daljša obdobja pa lahko spoznamo tudi načrte zveze, da bi bolj učinkovito organizirala pošiljanje vremenskih poročil, sprva preko posameznikov¹⁴, nato pa tudi prek tam delujočih društev.¹⁵ V letu 1927 je tako v zvezi pošiljanja vremenskih

⁷ Rudolf Badiura, Slovenska smuška terminologija, v: Slovenski narod, 6. in 7. 2. 1914, (dalje: Badiura, 1914).

⁸ Podoben smisel pa tudi metodo dela – Badjura je, kot piše, izraze zbiral ne le na Blokah, ampak po vsej Sloveniji od »mož po raznih zapuščenih gorskih kotih« (Badjura, 1932, str. 2) – najdemo tudi pri Henrikumu Tumi. Na tem mestu ga omenjam zato, ker je že pred Badjuro objavil slovenski izraz za smuči. V Planinskem vestniku je ta znani politik in gornik že leta 1910 v članku Nekoliko morfologije in terminologije za turiste definiriral izraza »smuč« in »smukati«. Edninski ženski samostalnik »smuč« pomeni nemško »ski«, »smukati« pa je »skilaufen«.

⁹ Badiura, 1914.

¹⁰ O omenjenem propagandnem izletu glej: Jutro, 16., 18., 19. in 23. 1. 1923. Glej tudi ohranjeno gradivo Jugoslovanske zimsko-športne zveze, ki ga hrani knjižnica Fakultete za šport. Gradivo žal ni urejeno po načelih arhivistike, zato je tudi nadaljnje citiranje pomanjkljivo. Jugoslovanska zimsko-športna zveza (dalje: JZŠZ), pismo Juga, 17. 12. 1922; JZŠZ, pismo Jugu na Bloke (preložitev izleta), 28. 12. 1922; JZŠZ, pismo Juga, 4. 1. 1923; JZŠZ, dopis Furlanu, 15. 1. 23; JZŠZ, pismo Ravnateljstvu Južne železnice (o polovični ceni železniške vozovnice), 16. 1. 1923; JZŠZ, pismo Lavriča, 25. 1. 1923; JZŠZ, brzojavka, 2. 2. 1923; JZŠZ, Poročilo načelstva smučarske sekcije za občni zbor JZŠZ, 1923 (Rudolf Badjura).

¹¹ JZŠZ, Poročilo načelstva smučarske sekcije za občni zbor JZŠZ v letu 1923 (Rudolf Badjura).

¹² Prav tam. Sicer pa je JZŠZ še isto leto obljubila 3 pare smuči (sicer proti odškodnini) tudi šoli v Novi vasi na Blokah. Glej: JZŠZ, prošnja Josipa Jerala, 25. 1. 1923 in JZŠZ, odgovor na prošnjo učiteljstvu, 2. 12. 1923.

¹³ Jutro, 23. 1. 1923.

¹⁴ Primer: JZŠZ, dopis sodniku Jožetu Baričeviču, 3. 1. 1923.

¹⁵ Npr. prek sokolskega društva. Glej: JZŠZ, dopis sokolskega društva na Blokah, 11. 1. 1932. Poleg sokola so bili v tridesetih smučarsko aktivni na Blokah tudi oddelki Zveze kmečkih fantov in deklet.

poročil omenjen celo smuški klub Bloke iz Nove vasi¹⁶, ki ga zopet zasledimo spet v tridesetih letih.¹⁷ Zdi se, da prav njegovo ponikanje kaže na propagandne vzgibe zunaj planote, sicer bi se klub s pobudami in jedrom delovanja v domačem okolju, obdržal gotovo dlje ali vsaj bolj stalno.

Skozi dvajseta leta tako lahko spoznamo, da je bloško smučanje slovenskim organizatorjem dajalo predvsem navdih, iz katerega so črpali energijo za aktualne akcije. Nagovor generalnega tajnika jugoslovanske zimsko-športne zveze Josa Gorca na skupščini zveze leta 1927 lepo zrcali omenjeno stanje.

»Naš zimski sport, osobito naš smuški sport, ki je pred toliko stoletji služil našim kmetom na Blokah in jih zabaval, je danes tako razvit, da postaja pravi sport našega naroda. Ne pozna ne starosti ne stanov in znova (Sic!) bo zavzel pomembno vlogo v našem življenju ...«¹⁸

Torej, če je bloško smučanje dajalo samozavest v športno-političnem govoru to še ne pomeni, da se je za ohranjanje dediščine že kaj načrtno storilo. Na pomen dediščine bloškega smučanja so v Sloveniji postali bolj pozorni, ko se je povečalo zanimanje tujih raziskovalcev.

Za bloško smučanje se začne zanimanje na tujem Pomen bloškega smučanja v širšem evropskem okviru

Prvi resnejši odmev v nemškem svetu v povezavi s predmodernim bloškim smučanjem se je zgodil leta 1893. Medtem ko je istega leta izdan smučarski priročnik gozdarskega nadzornika na snežniških posestvih Henrika E. Schollmayerja¹⁹, ki omenja bloško smučanje, ostal v glavnem prezrt, so gotovo nekaj pozornosti pritegnili krajši članki v različnih serijskih publikacijah. Ena izmed prvih objav, ki je v širšem avstrijskem prostoru opozorila na starosvetno bloško smučanje, je bila objava nekoč priznanega zgodovinarja Petra Radicsa v *Oesterreichische Forst-Zeitungu* januarja 1893.²⁰ Podobno, sicer krajše poročilo, prav tako sloneče na Valvasorjevih opisih je približno istočasno podal tudi graški profesor matematike in s slovensko planinsko organizacijo tesno sodelujoči Johann Frischauf. Frischauf²¹ je v *Österreichische Touristenzeitung*²² objavil Valvasorjevo poročilo o bloškem smučanju in vzbudil med planinci in smučarji zanimanje. Gotovo ga je z zanimanjem prebral tudi znani nemški pionir smučanja Wilhelm Paulcke, saj nas na to navaja opomba k enemu od njegovih člankov

¹⁶ JZŠZ, Smuški klub Bloke se obvezuje, da bo ob petkih pošiljal vremenska poročila, 14. 1. 1927.

¹⁷ Smučarski klub Bloke zasledimo spet v seznamu klubov v sezoni 1935–1936. V sezonah, ki so sledile pa ga spet ni najti na uradnih seznamih društev, ki so bila vključena v jugoslovansko zimsko-športno zvezo.

¹⁸ JZŠZ, Tajniško poročilo za glavno skupščino jugoslovanske zimsko-športne zveze za leto 1927 (Joso Gorec).

¹⁹ Henrik Ethbin Schollmayer, *Auf Schneeschuhen. Ein Handbuch für Forstleute, Jäger und Touristen*, Verlag von Joh. Leon sen., Klagenfurt 1893, str. 20–21.

²⁰ Peter Radics, *Das Skilaufen der krainischen Bauern vor 200 Jahren*, v: *Oesterreichische Forst-Zeitung*, 11/ (1893), št. 1, str. 1–2.

²¹ Johannes Frischauf (1837–1924) se je med Slovenci oprijel naziv »odkritelja Savinjskih Alp«. Med leti 1874 in 1878 se je vanje zaljubil in sklenil, da jih bo s svojimi prizadevanji še bolj približal obiskovalcem. Poleg spisa »Die Santhaler Alpen«, s katerim je leta 1877 prvi seznanil hribolazce s krasoto Savinjskih Alp, je skupaj z domačini do leta 1876 poskrbel za postavitev prvih treh koč v Savinjskih Alpah: pod Kokrskim sedlom, na Okrešlju in na Korošici. Takrat ga narodna pripadnost še ni tako ovirala kot v devetdesetih (leta 1892 se vrne, da obudi prijateljstva in agitira za gradnjo več cest), ko se je kljub nemškemu izvoru odločno postavil in zagovarjal akcije Slovenskega planinskega društva. O Frischaufovi dejavnosti: Kocbek Fran (ur.), *Savinjske Alpe, Založila Goričar in Leskovšek*, Celje 1926.

²² Joh. Frischauf, *Zur Geschichte des Schneeschuhes in den österreichischen Alpen*, v: *Österreichische Touristenzeitung*, 1893, str. 23–24.

v Zeitschrift des Deutschen und österreichischen Alpenvereins iz leta 1902.²³ Paulcke je bil domnevno eden prvih tujcev, ki se je leta 1931 celo podal na Bloke in tam opravil terenske raziskave. Toda še pomembnejše se z vidika današnjega pogleda zdi, da je Paulcke za raziskovanje bloškega smučanja po letu 1903 navdušil zelo dejavnega in s svojim objavami odmevnega rojaka Carla J. Luthra, ki vsekakor predstavlja prelomnico v raziskovanju in odkrivanju bloškega smučanja. Luther namreč z novimi dejstvi ni seznanil le širše svetovne javnosti, ampak je k načrtnemu raziskovanju spodbudil Slovence.

Potem ko je Luther na neki priložnostni lovski razstavi na Dunaju leta 1910 opazil bloške smuči in je kasneje odkril še Schollmayerjev zapis, se je dokončno prepričal, da nikakor ne držijo navedbe Henryja Hoeka, ki je še v osmem ponatisu njegove uspešne knjige »Der Schi« leta 1925 zatrjeval, da je bloško smučanje brez sledi izumrlo. Radovednost mu ni dala miru. Ker tedaj s Slovenci ni imel nobenega stika, je težko kaj novega dognal. Kmalu pa so se slovenski smučarski tekmovalci vse pogosteje začeli udeleževati mednarodnih tekmovanj, kar je Luthru pomenilo prvo resnejšo vez s slovenskim ozemljem. Marca 1928 sta se Janko Janša in Stanko Kmet udeležila nemškega državnega prvenstva v Feldbergu. Kot je v nekem pismu Josu Gorcu napisal Janša, ga je Luther posebej vneto spraševal prav o bloškem smučanju.

»Dr. Luther naju je naprosil, da sporočiva Savezu (Jugoslovanski zimsko-športni zvezi, op. p.), naj bi isti ugotovil, da li so pričeli Bločani voziti vsled tujega upliva ali po lastnem nagibu. Dalje se je interesiral za obliko smuči izza Valvazorjevih časov ter za smuči, kakršne uporabljajo domačini po Notranjskem danes. Ker se on bavi mnogo s historijatom in nastankom smučarstva, ne dobi pa, kar se nas tiče, nobenih pripomočkov, prosi, da Savez navedeno ugotovi in ga ob priliki o tem obvesti.«²⁴

Podobna situacijo opisuje Janša naslednjo zimo, ko so bili kot predstavniki Jugoslavije na tekmovalni turneji po srednjeevropskih državah. V pismu iz Krakova, kjer so bili na poti iz nemškega Klingentala v poljske Zakopane, je Janša tešil radovednost Luthru kar v vlaku.

»Spotoma sem tolmačil Dr. Luthru razne zanimivosti iz našega sportnega življenja. Govor je nanesele tudi na Bloke, na zgodovino in običaje ondotnih prebivalcev ter na naše specijalne izraze, ki se tičejo smučanja. Pri tej priliki nismo pozabili omeniti lego in lepoto naših krajev, opisati razvoj našega zimskega sporta in zimsko-sportnih naprav ter navdušenja, ki ga kaže naš narod za ta lepi 'kraljevski' sport. Gospodje so nas poslušali z vidnim zanimanjem in nam obljubili, da nas ob prvi priliki obiščejo. Izkoristili smo še moment ter propagirali tudi za našo letno sezono ob morju in v hribih.«²⁵

Naslednjo zanimivo situacijo nam kažejo ohranjeni dokumenti v povezavi z Albinom Kolbom, ki je blizu Ljubljane nameraval ustanoviti podjetje, ki bi na moderen industrijski način izdelovalo športno opreme, med drugim tudi smuči. Ker v Sloveniji o tem ni mogel nič koristnega izvedeti, je pisal zimsko-športni zvezi, naj mu pomaga v njegovi »špijonski« akciji. Prosil je, če bi ta izposlovala pri nemški smučarski zvezi pooblastilo, s katerim bi imel Kolb omogočen vstop v proizvodne prostore sodobnih nemških športnih tovarn.²⁶

Zveza je pooblastilo dobila – toda, usluga gre z uslugo. Generalni tajnik Joso Gorec je Kolbu naštel zadolžitve: Kolb naj zainteresira znano Münchensko založniško hišo Bergverlag Rother, ki je izdajala revijo Winter, naj objavlja članke o Jugoslaviji; obenem pa naj osebno povabi na nameravane prve mednarodne smučarske tekme v Jugoslaviji pozimi 1931

²³ Wilhelm Paulcke, Auf Skiern im Hochgebirge, v: Zeitschrift des Deutschen und österreichischen Alpenvereins, 1902, str. 170–186.

²⁴ JZŠZ, pismo Janka Janše, 10. 3. 1928.

²⁵ JZŠZ, pismo Janše, Krakov, 11. 2. 1929.

²⁶ JZŠZ, pismo Albina Kolba, Tacen, 16. 6. 1930.

v Bohinj in Bled funkcionarja nemške zveze Ganzenmüllerja in Luthra. O vsem tem naj Kolb poda ob vrnitvi poročilo. Naloge je Kolb izpolnil in jih tudi v poročilu navedel. Posebej zanimiv je del v povezavi z Luthrom.

»Privatno se je (Luther, op. p.) informiral in prosil za nasvet, kam naj se obrne, da bi dognal faktični položaj našega 'prasmučarstva na Blokah' – Omenil je, da je pisal privatno g. Janši, dalje da je pisal na Jug. zimsko-sportni savez, vendar, da je ostal brez odgovora. Zelo se je zavzemal, če bi mogli DSV (nemški smučarski zvezi, op. p.) staviti na razpolago par takih starih smučí, ki so jih uporabljali na Blokah. Referat o tej zadevi je 'doktorsko delo', pravi dobesedno. Kazal je nadvse živo zanimanje za to vprašanje. Z ozirom na izrečeno prošnjo pri 'Bergverlagu' o priobčevanju člankov o naših krajih je bil mnenja, da bi bila najlepša pot, t.j. nekaki 'most' do nas članek o 'smučarstvu na Blokah'. Zbudil bi interes vsega nemškega smučarstva in priobčevanje nadaljnjih člankov o naših krajih bi bilo lahko, ker članek o 'Blokah' bi bil zanj kot urednika nekaka zaslomba. Ker sicer, pravi, bi mi kdo lahko očital, časopis je naš, čemu agitiraš za druge. Kot strasten zbiratelj literature o zim. športu želi in prosi za vse naše stvari ki so izšle in bile izdane. Nima, pravi, od Slovencev prav nobene stvari o zimskem športu.«²⁷

Priprava materiala za članek in objava v reviji Der Winter Zgodovina bloškega smučanja kot »most« do oglaševanja

Ko je lastnik založbe Bergverlag Rother, ki je izdajala posebej v celotnih nemških deželah odmeven časopis Winter dal Kolbu vedeti, da pogojuje objave o zimsko turistični dejavnosti v Jugoslaviji z oglaševanjem v reviji, je ideja glavnega urednika Luthra, ki govori o »mostu«, Slovincem vlila novega elana. Situacijo lahko ostreje razumemo celo v smislu, da jim je bloško smučanje pomenilo »most« do oglaševanja. Stvar postane razumljiva, če se prebijamo skozi korespondenco zimsko-športne zveze, ki je v finančnem smislu bila pogosto v rdečih številkah in konstantno odvisna od državnih podpor. Med temi je vidno mesto vedno zasedalo ministrstvo trgovine in industrije, ki je pokrivalo tudi turistično dejavnost.

Zveza je zadevo zagrabila z obema rokama in šla kmalu v akcijo. Ni bilo tako, kot pred leti, ko jih je o Luthrovem zanimanju obveščal Janša in se praktično ni zgodilo nič. Tokrat je Luther kmalu dobil odgovor.

Čudno, so zapisali, da jih ni doseglo nobeno njegovo pismo. Tudi v arhivu, ki je posebej v povezavi s tujo korespondenco bil zgledno urejen, niso našli nobenega njegovega pisma. Sporočili so mu še, da že delajo na tem in že zbirajo material, ki mu ga bodo kmalu dali na razpolago. Za nemško zvezo so obljubili par bloških smučí, povabili so ga še enkrat na zimske tekme v Bohinj in Bled, poslali pa so mu še dve Badjurovi knjigi.²⁸

Zveza je kmalu začela s terenskimi raziskavami. Še v poletju je Sotošek pregledal in prepotoval teren na Bloški planoti in pripravil dve poročili. Prvo je pripravil še v avgustu, drugo pa v septembru 1930.²⁹ Najbrž so material namenjen Luthru izročili kar nekemu uradniku iste založniške hiše, ki je novembra v Sloveniji zbiral podatke za Winter in kateremu je zveza, kot je zabeleženo, v njegovi dejavnosti rada pomagala.³⁰

²⁷ JZŠZ, poročilo Albina Kolba, Tacen, 23. 7. 1930.

²⁸ JZŠZ, pismo Luthru, 12. 8. 1930. Badjurovi knjigi sta bili prva smučarsko knjiga v slovenščini: Smučar iz leta 1924 in njegov prispevek o terminologiji.

²⁹ JZŠZ, zapisnik 3. plenarne seje, 1. 9. 1930 in JZŠZ, zapisnik 4. plenarne seje, 6. 10. 1930.

³⁰ JZŠZ, zapisnik 5. plenarne seje, 3. 11. 1930.

Članek o bloškem smučanju je tako izšel v februarški številki leta 1931³¹ pod udarnim naslovom: »Na sledi za najstarejšim alpskim smučanjem« in s podnaslovom »Valvasorjevo smučanje živi še danes!« Kvalitetne reprodukcije fotografij Janka Ravnika na temo bloških smučarjev so vsebini članka pridale še večjo živo dokumentarno vrednost. Vsebine članka na tem mestu nima smisla povzemati, omembe vredno se mi zdi z vidika raziskovanja bloškega smučanja le dejstvo, da je bil na tem mestu najbrž prvič objavljen pomemben zgodovinski vir, t.j. poročilo kaplana iz Blok objavljeno v Kmetijskih in rokodelskih novicah leta 1845, ki bi ga po svoji sporočilni vrednosti za preučevanje ljudskega bloškega smučanja lahko uvrščali takoj za Valvasorja.

Zanimanje skandinavskih raziskovalcev Uveljavljanje srednjeevropske smučarske zgodovine

Še preden pa je bil članek objavljen, že je pisal Luther v Ljubljano o tem, kako se nad novimi dognanji o bloškem smučanju zanima švedski raziskovalec Wiklund. Profesor Wiklund iz Uppsale, katerega Luther označi kot najpomembnejšega smučarskega zgodovinarja, naj bi bil nad bloškim smučanjem celo zelo presenečen. Očitno zato, da bi se na lastne oči prepričal, je zaprosil za slovenski original iz Kmetijskih in rokodelskih novic iz leta 1845 in toplo se je priporočil, če bi iz Ljubljane stopili z njim v stik in še njemu poslali nekaj fotografij.³²

Wiklund je sicer sprva napačno domneval o zgodovinski povezavi bloških smučič s švedskimi vojaki v tridesetletni vojni in je to teorijo kasneje opustil, ko je njegov rojak Zettersten na bloških smučeh, ki jih je prejel za smučarski muzej v Stockholmu, na podlagi zunanjih značilnosti ugotovil nasprotno in bloške smučič uvrstil med dosti starejši t.i. južni tip smučič.³³

Pomen objav v skandinavskih časopisih ni tako majhne veljave, posebej ne z vidika vloge, ki so jo skandinavske dežele odigrale v razvoju smučarskega športa. Luther je tako o bloškem smučanju leta 1931 pisal v norveški časopis *Aftenposten*³⁴, leta 1938 pa je bilo v osrednji letni švedski smučarski publikaciji *På skidor* objavljeno njegovo poročilo o obisku Blok v letu 1936.³⁵

Morda gre Luthrovo dejavnost za popularizacijo dediščine bloškega smučanja razumeti tudi v kontekstu izgublajočega primata, ki so ga imele v začetnem obdobju mednarodnega smučarskega razvoja skandinavske dežele. Srednjeevropske države so si v iskanju interesa znotraj mednarodnega foruma iskale enakovrednejšo pozicijo v primerjavi s Skandinavci, ki so si jo slednji lastili predvsem na podlagi tradicije. Srednja Evropa je z odkritjem in neizpodbitnimi dokazi o predmodernem bloškem smučanju pridobila novo »zgodovinsko« vrednost. Zgodovina je bila namreč razumljena kot nekaj, kar daje samoumevno pravico do identitete, v tem primeru smučarske identitete. Svojo smučarsko podobo pa so alpske dežele v svoji krajši smučarski zgodovini šele pridobivale z mednarodnim uveljavljanjem alpske šole smučanja. Bloško smučanje jim je nudilo novo priložnost³⁶, s katero so pokazali, da se je na

³¹ Carl J. Luther, *Auf der spur des ältesten alpinen Ski*, v: *Der Winter*, 24/(1930–31), zv. 9, februar 1931, str. 129–132.

³² JZŠZ, dopisnica Luthra, München, 18. 1. 1931. Poleg tega se je Luther kasneje še posebej zanimal za bloško oziroma slovensko smučarsko izrazoslovje. Glej: JZŠZ, pismo Luthra, München, 2. 6. 1932.

³³ Artur Zettersten, *Jugoslaviska skidor*, v: *På skidor* 1933.

³⁴ JZŠZ, pismo Luthra, München, 29. 5. 1931.

³⁵ Carl J. Luther, *Ett besök i Krains skidområde*, v: *På skidor* 1938, str. 136–146. Prevod članka mi je posredoval Aleš Guček, za kar se mu zahvaljujem.

³⁶ Pod vprašljivim kriterijem je tako npr. Luther bloško smučanje uvrstil med dogodke nemškega smučanja. Glej: C. J. Luhter, *Erst-Ereigisse im deutschen Skilauf*, v: *Der Winter*, 24/(1930–31), zv. 1, oktober 1930, str. 4.

določenem območju smučalo oziroma celo vijugalo že dolgo preden se je ob koncu 19. stoletja začelo širiti smučanje v alpske dežele iz skandinavskih dežel. Bloško smučanje je tako v srednjeevropskem okviru z vidika podajanja zgodovinskih argumentov prevzelo velik pomen.

Werner Salvisberg najbrž na začetek svoje knjige *Slalom und Abfahrtslauf* leta 1931 ni brez razloga uvrstil Valvasorjev opis bloškega smučanja, iz katerega lahko razberemo alpskemu slogu (slalomu in smuku) lastno smučanje v zavojih.³⁷ Četudi Salvisberg v bloškem smučanju ni iskal kakšnih globljih pomenov in ga omenja izključno kot posebnost, najbrž ni naključje, da je omenil prav srednjeevropsko bloško smučanje, ni pa napisal nič več o tradicionalnem norveškem slogu smučanja »slalaam«, ki je eni od dveh glavnih alpskih disciplin celo dal ime.

Bloško smučanje med Slovenci po letu 1931 Smučanje kot slovenski nacionalni šport

Kako bi ob Luthrovih jasnih in poudarjenih navedbah, da so Slovenci najstarejši smučarji v Alpah in Srednji Evropi, v Sloveniji ostjali ravnodušni?

Omenjeni članek pa ni odzval med Slovenci le navdušenja, ampak je povzročil pozitivno posledico, da so se postopoma razkrivala nova dejstva v povezavi s starejšo smučarsko in slovensko zgodovino. Ante Gaber je tako v Slovenskem narodu aprila 1931 v celostranskem članku vzel kot povod pisanje Winterja za objavo novih podatkov. Nihče pred njim namreč še ni pisal, da je »Slovenec« Žiga Herberstein že leta 1549 v njegovih *Rerum Moscoviticarum Commentarii* pisal o smučarjih v ruskem guberniju Perm.³⁸

Bloški smučarji so tako dobili na polju zgodovinskih izgovorov, zakaj smo Slovenci zapsani temu, da postane smučanje naš nacionalni šport, novo družbo.

Joso Gorec tako na letni skupščini jugoslovanske zimske-športne zveze le nekaj mesecev kasneje ni pozabil poudariti, da »prvi in najstarejši tiskani viri o smučarstvu sploh izvirajo od Slovenca, grofa Žige Herbersteina, doma iz Vipavske doline« in kasneje nadaljeval »Naše izrazoslovje za smuči in smučanje je naš narodni ponos, je živ dokaz naše smuške zgodovine, ki nam bo še v mnogem oziru prinesla koristi (Sic!), vsekakor imamo v njej važen kulturni faktor, s katerim lahko opozarjamo svet nase, ker smo edini (Sic!) narod s smuško zgodovino v južni in srednji Evropi.«³⁹

Kako si lahko po vsaj štirih minulih desetletjih dinamične in zanimive zgodovine smučanja v alpskih deželah samo en narod lasti zgodovino oziroma še huje, kako mu zgodovina lahko prinaša celo koristi, je vprašanje, ki pri zgodovinarju gotovo vzbuja vtis olajšanja, da se je Gorčeva retorika dotikala zgolj smučarske sfere, ki je v svojem bistvu še tako nenevarna, da bi težko svetu prinesla hujših posledic. Šlo je pač zgolj za propagando modernega smučarstva, ki se je v praksi neredko izvajala kot nekakšna prostitucija dediščine.

Podobno retoriko naj bi po ogledu Blok leta 1936 uporabil tudi Luther: »Čudim se Jugoslovanom, da ne znajo izrabiti (Sic!) svoje zgodovine.«⁴⁰

Da je šlo pri bloškem smučanju in Slovencih za načrten konstrukt vzpostavljanja mitoloških značilnosti smučanja kot slovenskega nacionalnega športa nam kaže tudi Luthrovo mnenje

³⁷ Werner Salvisberg, *Slalom und Abfahrtslauf*, Bergverlag Rudolf Rother, München 1931, str. 7–8.

³⁸ Ante Gaber, *Čez 400 let za sledjo naših smuči*, v: *Slovenski narod*, 4. 4. 1931.

³⁹ Tajniško poročilo v: *Jugoslavenski zimsko sportni savez*, IX. redna glavna skupščina za sportno sezono 1930/31, dne 7. junija 1931 v Ljubljani, str. 4.

⁴⁰ Jože Župančič, *Na Blokah smučajo že 700 let*, v: *Razori*, 5/(1936–37), št. 5, (dalje: Župančič), str. 140.

objavljeno na Švedskem, da je edina prava pot za Slovence ta, da najprej raziščejo staro kulturo smučanja v svoji deželi. Šele nato bodo pozitivni rezultati teh raziskav tako obogatili mlado jugoslovansko smučanje, da se bodo pri ustvarjanju javnega mnenja o smučarskem športu lahko naslonili na raziskano tradicijo.⁴¹

Skozi trideseta leta in nato še v čas, ko je druga vojna pri nas že potekala, lahko zasledujemo po časopisju različne objave v povezavi z bloškim smučanjem. Te redko ponudijo kaj revolucionarno novega, četudi bi to lahko obetale. Ko leta 1942 Drago Ulaga mimogrede v članku v *Obisku*⁴² zapiše, da je o naši smučarski zgodovini napisal diplomsko nalogo Pavle Kveder in v reviji *Naš rod* nekaj let prej slučajno naletimo na (domnevni) avtorjev članek »Kako so smučali naši pradedje«⁴³, ta ne razkrije nič bistveno novega. Podoba bloškega smučanja se tako v zgodovinskem spominu ni gradila na kakšnih novejših dognanjih.

Za postavljanje smučanja na vidno mesto v slovenskem športu je zadostovalo že nekaj zgodovinskih podatkov – najprikladnejše je bilo in ostajalo citiranje ekskluzivnega Valvasorjevega opisa.⁴⁴

Mesto smučanja v slovenski družbi nam tako lahko razkriva že število in groba analiza vsebine člankov. Skozi analizo nepreglednega števila serijskih publikacij se ne moremo namreč izogniti vtisu, ki nam ga v povezavi z vsebino raziskave tega članka dajejo že naslovi. V več primerih je namreč že v naslovih jasno izpostavljena formulacija : »Smučanje – naš narodni šport«.⁴⁵ Da je smučanje torej v času med vojnama postalo oziroma se imenovalo za Slovencem lastni »nacionalni šport«, je velik razlog dokaz obstoja predmodernega bloškega smučanja, ki se je do tedaj že usidralo v slovenski kolektivni zgodovinski spomin.

Stanje kaže, da je bila skozi trideseta leta na Slovenskem sprejeta stereotipna predstava, ki je v marsičem temeljila na vzpostavljanju navidezne kontinuitete med starosvetnim smučanjem in razvojem modernega smučanja na Slovenskem. Posebne priložnosti in zato formulirane izjave kažejo na to umetno vzpostavljeno vez v tradiciji. Na letaku smučkega kluba Bohinj, ki vabi na njihovo slavnostno akademijo leta 1931 najdemo še en takšen primer retoričnega »izuma tradicije«.⁴⁶

»To je naš davni kulturni spomenik, in izneveriti se tako velikim dobrim pojavom se pravi, pustiti in uničiti delo naših pradedov – svojega naroda. Zato z našim gibanjem obnavljamo nekaj tradicionalnega, nekaj kar se je rodilo med nami, kar ni bilo zanešeno od drugod.«⁴⁷

Pri bloškem smučanju torej lahko iščemo novih nastavkov postopnega oblikovanja slovenske identitete, ki so temeljili na principu zgodovine. Če se je slovenska narodna identiteta v loku daljšega trajanja v prvi vrsti konstantno gradila skozi jezik, jo je vendarle vzporedno zaokroževala tudi interpretacija različnih zgodovinskih dejstev. Pojav starosvetnega bloškega smučanja se tako v tem kontekstu lahko primerja tudi z v slovenskem zgodovinopisju večkrat izpostavljenim karantanskim primerom, le da je bil slednji bolj izpostavljen zaradi iskanih »slovenskih državotvornih momentov«, bloški pa teh seveda nima, bil pa je seveda tisti ključni historični moment, ki je že od vseh začetkov modernega smučarstva pri nas utemeljeval stereotip o smučanju kot slovenskem nacionalnem športu.

⁴¹ Carl J. Luther, *Ett besök i Krains skidområde*, v: *På skidor*, 1938.

⁴² Drago Ulaga, *Stoletja smučanja na Blokah*, v: *Obisk*, 3/(1942), št. 1, (dalje: Ulaga), str. 17.

⁴³ Pavle Kveder, *Kako so smučali naši pradedje*, v: *Naš rod*, 11/(1939–40), št. 7, str. 265–266.

⁴⁴ Glej: Janez Vajkard Valvasor, *Slava Vojvodine Kranjske*, Ljubljana 1984, str. 96.

⁴⁵ Primera: *Smučanje – naš narodni šport*, v: *Kočevski Slovenec*, 4/(1941), št. 8, str. 2–3; ali *Od Blok do Planice: Smučanje naš narodni šport*, v: *Družinski tehnik*, 12/(1940), št. 52, str. 17.

⁴⁶ Primerjaj: Erich Hobsbawm, Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition*, University Press, Cambridge 1996.

⁴⁷ JZŠZ, letak SK Bohinj ob priliki akademije kluba ob prvih mednarodnih tekmovanjih 1931.

Res da se je z vse pogostejšim opozarjanjem na fenomen bloškega smučanja pri nas morda večal občutek za smučarsko dediščino, a je hkrati ta v očeh smučarskih organizatorjev predstavljala zgolj sredstvo propagande modernega smučarstva. Eno od najverjetneje redkih mest, kjer je bloško smučanje pomenilo pretežno sredstvo propagande kulturne dediščine, bi lahko postali krogi muzejske dejavnosti, kjer naj bi našlo mesto tudi smučarstvo.

Medtem ko »so postale častitljive bloške smuči tako slavne, da se trgajo zanje tudi veliki evropski muzeji«⁴⁸, se na Slovenskem v času med obema vojnama le malo ve o načrtnem zbiranju bloških smuči kot muzealij za potrebe domačih muzejev.⁴⁹ Od domačih muzejev sta omembe vredni le dve ustanovi, ki bi smučanju posvetili vidnejše mesto, toda obe sta ostali bolj pri načrtih. V Ljubljani se je v letu 1935 snoval alpski muzej, ki naj bi bil priključen mestnemu muzeju in v okviru katerega naj bi imela zagotovljen svoj oddelek tudi jugoslovanska zimsko-športna zveza, ki bi ga izpolnila s svojim zgodovinskim gradivom.⁵⁰ Izključno na dediščino bloškega smučanja pa naj bi se tik pred drugo vojno osredotočil posebni smučarski muzej na Blokah. Vzpostavila naj bi ga bloška občina⁵¹ in sicer po vzorcu muzejev v drugih državah.⁵² O poslanstvu bloškega muzeja je v reviji Vrtec leta 1941 razmišljal Janko Sicherl in nakazal na pomen izobraževanja otroške mladine, ki je bil gotovo tesno povezan tudi z njihovim navduševanjem za smučarski šport. »Že mladim je treba privzgojiti ponos, da smo Slovenci v vsej Srednji Evropi edini, ki poznamo že stoletja smuči in imamo poleg Rusov in Norvežanov edini svoj lastni izraz za smučke. Ponosni bodimo in ne pozabimo ob priliki šolskih izletov na Bloke in bloški muzej.«⁵³ Vcepljanje slovenske smučarske identitete v otroške glavice bi se potemtakem začinjalo tudi že v tedaj skromneje predvideni pedagoški muzejski dejavnosti.

V projekt pridobivanja starega bloškega gradiva za muzejsko dejavnost se je vključila tudi državna oblast. O mestu bloškega smučanja, ki ga je to pridobivalo v simbolu narodne vrednosti, priča finančna podpora banske uprave Dravske banovine. Raziskave bloškega smučanja, ki bi bile po Luthrovem mnenju zrele za »doktorsko disertacijo«⁵⁴, je oblast podprla v vrednosti 8.000 dinarjev. Težko sklepam, če je ta denarna vsota zadostovala potrebam, da bi se tako temeljito izvršilo raziskovanje in bi se »otel izgubi in pozabljenju marsikateri košček naše slovite smučke zgodovine, ki je res edinstvena.«⁵⁵ Toda delo, ki naj bi ga vodil Ante Gaber, je po navedbah Rudolfa Badjura zastalo. »Tako je pred bližajočo se drugo svetovno vojno ta stvar zaspala.«⁵⁶

⁴⁸ Drago Ulaga, Stoletja smučanja na Blokah, v: Obisk, 3/(1942), št. 1, str. 15.

⁴⁹ V nasprotju z domačimi, so smuči prej imeli nekateri tuji muzeji. Pisci, ki omenjajo to že tedaj: Župančič, Ulaga, Sicherl. V tej povezavi glej še pismo, ki kaže visok interes direktorja Müllerja iz Münchenskega planinskega muzeja, da bloške smuči pridobi. JZŠZ, dopis Luthra, München, 29. 5. 1931.

⁵⁰ Poročilo za XIII. redno glavno skupščino dne 26. maja 1935 v Ljubljani, Knjižnica Jugoslovanskega zimsko-sportnega saveza, Knjiga 8, str. 26.

⁵¹ Mirko Prevalek, Od Blok do Planice, v: Družinski tehnik, 12/(1940), št. 52, (dalje: Prevalek), str. 17.

⁵² Janko Sicherl, Tam na bloških gričih..., v: Vrtec, 71/(1940–41), št. 6, str. 223.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prevalek, str. 17.

⁵⁵ JZŠZ, Poročilo za XVI. redno glavno skupščino dne 29. maja 1938, str. 8.

⁵⁶ Rudolf Badjura, Bloško starosvetno smučanje in besedje, Samozaložba, Ljubljana 1956, str. 6.

Stanje po drugi svetovni vojni Kontroverzna podoba bloškega smučanja

Načrtno temeljito zbiranje materialne dediščine se je zgodilo šele z raziskavami terenskih ekip pod vodstvom direktorja Slovenskega etnografskega muzeja Borisa Orla v petdesetih letih 20. stoletja. Rezultat njegovega znanstvenega dela je danes še najbolj viden iz njegove leta 1964 posthumno izdane doktorske disertacije.⁵⁷ Njegovi dosežki pa so pomembni tudi zato, ker so njegova dognanja prišla v stik s pomembnejšimi svetovnimi raziskovalci, ki so bloško smučanje uvrstili znotraj svetovnih pregledov smučarske zgodovine na zelo vidno mesto. Eden od teh je gotovo tudi pregled starejše smučarske zgodovine Erwina Mehla⁵⁸, ki navkljub že rahlo stari letnici izida, še vedno predstavlja eno od temeljnih preglednih del pri raziskavah starejše smučarske zgodovine. Bloško smučanje se je tako dokončno utrdilo kot integralni del svetovne smučarske zgodovine, zelo pomembno tudi v znanstvenih krogih raziskovalcev.

Če se dotaknem še aktualnega položaja in s tem poskušam ne tako podrobno potegniti zgodovinski lok do danes, bi ob koncu mojega prispevka v par mislih označil situacijo dožemanja bloškega smučanja skozi dioptrijo ocenjevanja njegovega zgodovinskega pomena še vedno precej podobno tisti v preteklosti.

Tekmovalna uspešnost nekaj vrhunskih smučark in smučarjev ni ostajala brez vpliva na dejstvo, da se je v toku zgodovinskega razvoja smučanje še bolj stereotipno zlivalo s Slovenci. To velja tako za obdobje prvih slovenskih mednarodnih smučarskih uspehov že v času med obema vojnoma, še bolj pa za »zlato« obdobje slovenskih smučarskih uspehov v 80-tih in 90-tih letih prejšnjega stoletja. Povrhu vsega se je smučanje tedaj oblikovalo v stereotipni nacionalni šport tudi kot razločevalni element do drugih jugoslovanskih narodov, kar je v času po osamosvojitvi Republike Slovenije prineslo nemalo zmede. Nacionalno kolektivno športno čustvovanje se je v kratkem času namreč zasukalo od smučanja k nekaterim moštvenim športom z žogo.⁵⁹ Kolektivno čustvovanje je bilo tudi povsem primerljivo s polpreteklimi smučarskimi uspehi v zadnjih desetletjih 20. stoletja. Kriterij aktualnih uspehov, ki so že ob dogodkih samih prevzemali oznake »zgodovinski«, je tako le še utrjeval psevdohistorični kriterij legitimnosti identifikacije Slovencev s smučanjem. Smučarski »zgodovinski« tekmovalni uspehi so se tako kot nekakšni dodatki zlivali v zgodovinski lonec, kjer si je že dolgo pred tem bloško smučanje zagotovilo svoje mesto prve zgodovinske sestavine.

Danes je razlika od tiste med vojnoma drugačna seveda še v tem, da je bloško smučanje kot geografsko omejen pojav ljudskega starosvetnega smučanja že izumrlo v svoji prvotni funkcijski vlogi. Bloško smučanje se tako ohranja le še v izročilu, ki tako kot nekoč prenaša mnogo retoričnega naboja.

⁵⁷ Orel Boris, *Bloške smuči. Vprašanje njihovega nastanka in razvoja*, SAZU, Ljubljana 1964.

⁵⁸ Erwin Mehl, *Grundriss der Weltgeschichte des Schifahrens (Schigeschichte)*, I. Von der Steinzeit bis zum Beginn der schigeschichtlichen Neuzeit (1860), Verlag Karl Hofmann, Schorndorf bei Stuttgart 1964. Kar gre dopolniti Mehlove navedbe je le to, da je bloško smučanje v času do formalnega izumrtja leta 1942, postopoma zaradi vpliva modernega smučanja odmiralo in ni izumrlo v prvotni obliki. Glej: Marjan Jeločnik, *Razmerje med starim bloškim in modernim smučanjem v Sloveniji*, v: *Telesna kultura*, (1971), št. 7–8, str. 41–43. Anton Obholzer, *Geschichte des Schilaufs*. D. Verlag für J. und V., Wien / Leipzig, 1935, str. 23. O funkcionalnem izumrju bloškega smučanja glej: Borut Batagej, *Udarec smučarstvu med drugo vojno*, v: *Šport* 48/(2000), št. 4. str. 44–45.

⁵⁹ Primerjaj npr. *Mladina*, 17. 9. 2001. Rubrika izjave tedna. Izjava po nogometni tekmi Jugoslavija : Slovenija: »... smo jim pokazal, da nismo samo za smučanje.« Sebastjan Cimerotič na POP TV, o Jugoslovanih.

Visoki funkcionarji v slavnostnih govorih športno-političnih forumov ga še vedno ne pozabljajo omenjati.⁶⁰ Pogostost pojavljanja bloškega smučanja v slavnostnih nagovorih kaže na situacijo, ki je povsem sorodna času med obema vojnama. Dejansko bloško smučanje od vseh začetkov modernega smučanja še vedno bolj kot ne zgolj služi propagandni dejavnosti slovenskega smučanja. Z bloškim smučanjem se izpostavlja posebna vloga Slovenije v svetovnem smučanju, ki govorniku ponuja izhodišče, da dokaže s pomočjo zgodovinskega dejstva že s stavkom ali dvema na samoumevno aktualno pozicijo izvajanja lastnega sodobnega interesa. Takšen način seveda ne razkriva dejstva, da se zato kaj več ve o pomenu in vlogi dediščine bloškega smučanja. Celo nasprotno. V takšni situaciji, ko je bloško smučanje omejeno na neko a priori pomembno zgodovinsko referenco, ostaja pomen dediščine bloškega smučanja celo zamegljen. Zgolj simbolna⁶¹ vrednost, ki jo danes bloško smučanje nosi pa kaže na njegovo kontroverzno podobo.

Zgolj kot nekakšno aktualno zanimivost, ki pa zaenkrat niti še ne sodi v tako zastavljen zgodovinski prispevek pa naj kot sklepno misel omenim z vidika posledic omenjene kontroverzne podobe neko novo opažanje. Medtem ko se zdi, da je treba konstantno opozarjati na pomen zgodovinske dediščine, se je v javnosti pred kratkim že oblikovala nova stereotipna podoba o bloškem smučarju kot o nekem smučarju v stari smučarski opremi. Iz lastnih izkušenj predstavljanja več vrst starejših smučarskih tehnik lahko tako danes večkrat opažam, da je za bloškega smučarja pogosto proglašen⁶² tudi smučar iz kateregakoli drugega obdobja modernejše smučarske zgodovine.

Summary

Mythological Dimensions of the Traditional Ski Style from Bloke and the Stereotype of Skiing as the Slovene National Sport

Borut Batagelj

The traditional ski style from the Bloke plateau, described in considerable detail in Valvasor's book *Slava vojvodine Kranjske* (The Glory of the Duchy of Carniola) in 1689, is of great historic value. It is one of the rare historically verified examples of ski activities that had taken place before the end of the 19th century when what is now known as the Nordic ski style started to spread from Scandinavia to other parts of Europe, and also to Slovenia. Yet the modern Nordic ski style bears no direct connection with the traditional ski style of Bloke.

So far, Slovene historiography has not shown much interest in how the ski style from Bloke indirectly influenced the development of modern skiing in Slovenia, and especially its connection with the proverbial statement that in Slovenia, skiing is a national sport and part of Slovene identity. It is significant that the traditional ski style of the Bloke plateau has been rediscovered and closely examined only after modern Nordic skiing had gained widespread popularity.

⁶⁰ Kot primer navajam 3 slavnostne nagovore ob priložnosti kongresa Mednarodne smučarske zveze (FIS) v Portorožu. Govorniki: Janez Kocijančič (predsednik Slovenskega Olimpijskega komiteja in član sveta FIS), Milan Kučan (Predsednik Republike Slovenije) in Gian-Franco Kasper (Predsednik FIS). Glej v: Slovenian skiing. Federation internationale de ski. 43. Congress, Portorož, 2002, Smučarska zveza Slovenije, Ljubljana 2002, str. 3–7.

⁶¹ Podoba bloškega smučarja namreč predstavlja logotip Slovenske smučarske zveze, bloške smučarje je Pošta Slovenije že uvrstila med redne pošne znamke, i.t.d.

⁶² Prav nič v čast si tega ne morejo šteti nekateri novinarji ali napovedovalci nekaterih prireditve. Kot naključen in bolj svež primer navajam: *Žurnal*, 5. 3. 2004, str. 53.

The original ski style from Bloke has often been used as propaganda and, as a result, induced a »rediscovery of skiing tradition« in Slovenia that, with the help of an altered interpretation of the history of skiing, became deeply rooted in the subconscious as an inseparable part of Slovene identity.

Since the beginning of modern ski style in Slovenia its pioneers tried to connect it with the traditional ski style of Bloke. Rudolf Badjura, for instance, introduced Slovene ski terminology that was based on the nomenclature from the Bloke area. There have also been attempts to turn Bloke into an important Yugoslav ski centre.

The ski style of Bloke was highly respected not only in Slovenia, but elsewhere in Europe as well. At the beginning of the 1930's Cart Luther, editor of distinguished German newspaper *Winter*, initiated one of the most prominent studies of this tradition. It is therefore very interesting that such investigations were initiated only after the beginning of organized promotion of the newly-established sports centers in Slovenia. While up to that time the Yugoslav Winter Sports Federation did almost nothing to help preserve the cultural tradition of this traditional ski style from Bloke it was, at the same time, using it as a convenient argument in favor of establishing skiing as the Slovene national sport.

Indirectly, the ski style of Bloke assumed an additional function: Central European ski associations used it as a strong weapon against the then leading Scandinavian skiing authorities who strongly emphasized their long ski tradition which, according to them, was still in its initial stages in Central Europe.

Research of the skiing tradition from Bloke had been closely connected with ski organizations that thoroughly exploited it for their own objectives. Serious and impartial research started in the 1950's under the guidance of ethnologist Boris Orel.

Until this day, the phenomenon of the traditional ski style from Bloke has retained a symbolic, and very much simplified, place in the consciousness of Slovenes. Often reflecting nothing more than fascination with a specific period in history, it is frequently subjected to stereotypic glorification. This is especially obvious at celebrations in which speakers emphasize this historic fact in order to further their own interests and objectives. The traditional ski style of Bloke has thus been reduced to a mere historic reference serving to advertise and market Slovene ski events.

HISTORIA

znanstvena zbirka oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani

V zbirki HISTORIA, ki jo izdaja oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, so do sedaj izšle monografije:

Avstrija. Jugoslavija. Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : zbornik, Lipica, 29. maj – 1. junij 1996. – Ljubljana 1997. – 1.000 SIT

Mojega življenja pot : spomini dr. Vladimira Ravniharja. – Ljubljana 1997. – 1.500 SIT

Janez Peršič, Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu. – Ljubljana 1999. – 1.000 SIT

Mikužev zbornik. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Sloenci v Evropi : (o nekaterih vidikih slovenske povezanosti s sosedi in Evropo) – Ljubljana 2002 – 1.500 SIT

Dragan Matič, Nemci v Ljubljani. – Ljubljana 2002. – 1.500 SIT

Meje v jugovzhodni Evropi : kultura in politika od XVIII. do XXI. stoletja = Borders in Southeastern Europe : culture and politics between the 18th and 21st century – Ljubljana 2004 – 1.500 SIT

Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert – Ljubljana 2004

Rok Stergar, Slovenci in vojska, 1867–1914 : slovenski odnos do vojaških vprašanj od uvedbe dualizma do začetka 1. svetovne vojne – Ljubljana 2004 – 2.000 SIT

Navedene knjige lahko dobite na Filozofski fakulteti, v knjižnici oddelka za zgodovino, Ljubljana, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200).

Danijela Trškan

Metodična struktura izpitnih priročnikov za zgodovino v Sloveniji, Franciji in Veliki Britaniji

Uvod

Priročnike za zgodovino lahko razdelimo v dve vrsti. Prva vrsta so priročniki, ki so namenjeni pouku in jih učitelji uporabljajo kot pomoč pri načrtovanju in izvajanju pouka na določeni šolski stopnji (osnovnošolski, srednješolski), v določenem razredu oz. letniku ali pri določenem učbeniku.¹ Druga vrsta pa so izpitni priročniki, ki so namenjeni učiteljem in učencem kot priprava na različne srednješolske zunanje izpite.

Vrste izpitnih priročnikov

Obstajajo tri vrste izpitnih priročnikov: priročniki za učitelje, priročniki za učitelje in učence ter priročniki za učence.

Izpitni priročniki za učitelje so namenjeni predvsem pravilni in uspešni pripravi učiteljev, da lahko posredujejo znanje in informacije o poteku pisnega ali ustnega izpita pri predmetu zgodovina učencem.

V Sloveniji je tak priročnik izpitni katalog, ki posreduje informacije o izpitnih ciljih, poteku pisnega izpita in vsebinah, ki se preverjajo na maturi. Te informacije učitelj uporablja pri organiziranju priprav za učence oz. ponavljanju za maturo.² V Franciji takšnih izpitnih katalogov ne poznajo, informacije o maturitetnem izpitu pa učitelji dobijo v uradnem dokumentu (B.O. Bulletin Officiel), v Veliki Britaniji pa so izpitnim katalogom najbolj podobni izpitni učni načrti.

¹ V Sloveniji so bili izdani naslednji splošni priročniki: Mrevlje, B. (1998). *Evropa in svet od 16. do 18. stoletja: priročnik za učitelje zgodovine v osnovni šoli*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo; Mrevlje, B. (1999). *Rojstvo moderne Evrope (1700–1815): priročnik za učitelje zgodovine v osnovni šoli*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo; Mrevlje, B. (2000). *Evropa in slovenske dežele v obdobju 1815–1848. Priročnik za učitelje zgodovine v osnovni šoli*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo; Trškan, D., Gerden, V., Kunaver, V. (1999). *Evropsko gospodarstvo v 18. stoletju in začetki moderne industrializacije v Angliji. Uporaba aktivnih učnih oblik in metod*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Za določene učbenike so bili izdani naslednji priročniki za učitelje: Rode, M. (1999). *20. stoletje. Gradivo za učitelje*. Ljubljana: DZS; Rode, M. (2002). *Novi vek. Gradivo za učitelje*. Ljubljana: DZS; Karba, P. (1999). *Raziskujemo skupaj: priročnik za učitelje*. Ljubljana: DZS; Brodnik, V. (2002). *Zgodovina I. Priročnik za učitelje*. Ljubljana: DZS; Otič, M. (2000). *Priročnik za učitelje družboslovja. Zgodovina*. Ljubljana: Mladinska knjiga; Novak, F., Globočnik, M., Globočnik, J., Podlesnik Požar, S. (2001). *Zgodovina. Družboslovje. Priročnik za učitelje*. Ljubljana: DZS; Brodnik, V. idr. (2003). *Kako do bolj kakovostnega znanja zgodovine*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo; Trškan, D. (2003). *Sodobno pisno preverjanje in ocenjevanje znanja pri zgodovini v srednji šoli na izbranih temah 20. stoletja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

² Izpitni katalog mora vsebovati cilje mature; znanje, ki se preverja na posamezni ravni zahtevnosti; načine in oblike preverjanja znanja; delež ocene pri pisnem in ustnem delu izpita v skupni oceni; vsebine in dejavnosti pri maturitetnem predmetu, pri katerem se ocenjuje dosežen uspeh v zadnjem letniku gimnazije ali v drugih oblikah priprave na maturo; izpitne pripomočke in sredstva, ki jih je dovoljeno uporabljati; trajanje pisnega in ustnega dela izpita; primere izpitnih vprašanj in primere ocenjevanja itd. Povzeto po: Prvi strokovni posvet o maturi. (1995). Škofja Loka, 8. 12. in 9. 12. 1995. Ljubljana: Republiški izpitni center, str. 104.

Izpitni priročniki za učence in učitelje so priročniki, ki so ponavadi namenjeni učencem, lahko pa jih uporabljajo tudi učitelji, saj vsebujejo izbor učne vsebine, vaje za različne tipe nalog pri pisnem izpitu ter primere izpitnih pol.³

Čeprav je didaktično dobro oblikovan učbenik tudi dober priročnik, ki ponuja neposredno pomoč pri učenju, pa obstajajo v Franciji, Veliki Britaniji in tudi v Sloveniji številni **izpitni priročniki za učence**, ki naj bi pomagali učencem, da bi se lažje in učinkovito vsebinsko pripravili na zaključne zunanje izpite.

Ker so izpitni priročniki za učence različno didaktično in metodično zasnovani, jih lahko razdelimo v tri vrste. Prva vrsta so vsebinski priročniki, ki vsebujejo le vsebinsko tematiko oz. obseg in širino učne snovi, ki naj bi jo morali poznati učenci za izpit. Druga vrsta so metodično-didaktični priročniki, ki poleg vsebine, vsebujejo tudi vrste izpitnih nalog in navodila za reševanje z rešitvami. Tretja vrsta priročnikov pa so le metodični in pomagajo učencem, da se naučijo reševati različne tipe nalog.

Vsak dober priročnik predstavi v uvodu izpitne učne cilje, število ur, ki bi bilo potrebno za pripravo v šoli ali načrtovanje dela za domačo pripravo, dodatno literaturo za posamezne teme, vrste nalog na pisnem izpitu in organizacijo ustnega dela izpita. Zelo dobri priročniki pa seznanjajo učence tudi s točkovanjem nalog in ocenjevalnimi kriteriji za posamezne naloge.

Na podlagi didaktično-metodičnih funkcij lahko priročnike delimo v:

- priročnike, v katerem so učne vsebine samo razložene;
- priročnike, ki vsebujejo napotke za didaktično-metodično obliko učnega predmeta;
- priročnike, v katerem sta postopno obravnavani vsebina in metodična oblika;
- priročnike, v katerem se zaporedno povezujejeta metodična oblika in predmetna vsebina;
- priročnike, v katerem se sočasno povezujejeta predmetna vsebina in metodična oblika;
- priročnike, ki imajo v temeljnem delu (povezovanje predmetne vsebine in metod dela) uvodne informacije;
- priročnike, ki imajo na koncu oz. za temeljnim delom priloge (npr. primere izpitnih pol, izpitne naloge z rešitvami ipd.).⁴

Po teh kriterijih bi lahko slovenski izpitni katalog za zgodovino uvrstili med priročnike, v katerem so izpitne – učne vsebine samo razložene. V uvodnem ali zaključnem delu pa katalog vsebuje tudi izpitne cilje in informacije o vrstah izpitnih nalog s konkretnimi primeri nalog.

Francoski in angleški priročniki so raznovrstni. Večina francoskih priročnikov spada v kategorijo priročnikov, kjer se povezujejeta vsebina in metodična oblika, medtem ko vsebujejo angleški priročniki pred temeljnim delom tudi uvodne informacije o izpitu. Priročniki za maturo v Franciji in Veliki Britaniji vsebujejo krajše povzetke vsebine ali pa različne naloge, ki se nanašajo na zgodovinske vire ali učbeniško besedilo. Veliko pozornost pa posvečajo tudi metodam učenja. Učencem podajajo navodila, nasvete pri učenju določenih didaktičnih-vsebinskih poudarkov tem in pri reševanju določenih izpitnih tipov nalog. Priročniki vsebujejo za vsako predstavljeno temo različne naloge, navodila za reševanje in rešitve.

V nadaljevanju so predstavljeni posebej slovenski, francoski in angleški izpitni priročniki, ki so bili izbrani zaradi različne metodične zasnove.

³ »Maturitetni katalog za zgodovino je namenjen dijakom, ki so izbrali zgodovino kot maturitetni predmet, in učiteljem, ki poučujejo predmet in pripravljajo kandidate na maturo.« Predmetni izpitni katalog za maturo. Zgodovina. (1994). Ljubljana: Republiški izpitni center, str. 3.

⁴ Opis teh priročnikov je v: Poljak, V. (1983). Didaktično oblikovanje učbenikov in priročnikov, Ljubljana: DZS, str. 45–48. »Izdelava priročnika je torej zelo kočljivo in odgovorno delo, ker avtor prevzema določeno funkcijo mentorskega vodenja učitelja. Zato je treba znati izbrati primeren način usmerjanja učiteljev k temu, da poiščejo tudi lastne ustvarjalne rešitve.« Poljak, V. (1983). Didaktično oblikovanje učbenikov in priročnikov, Ljubljana: DZS, str. 50.

Primerjava metodične zasnove izpitnih priročnikov za zgodovino v Sloveniji, Franciji in Veliki Britaniji

Slovenski izpitni priročniki

Slovenski priročniki za maturo iz predmeta zgodovine se lahko razdelijo v pet vrst. Prva vrsta je predpisan izpitni katalog, ki je namenjen učencem, ki so izbrali zgodovino kot izbirni maturitetni predmet in tudi učiteljem, ki pripravljajo učence na maturo oz. zunanji izpit. Druga vrsta priročnikov je vsebinsko-didaktični priročnik za učence in je namenjen ponavljanju učne snovi izbranih učnih tem za maturo. Tretja vrsta priročnikov je metodični priročnik, ki vsebuje naloge, ki se nanašajo na odlomke iz primarnih in sekundarnih pisnih virov in na slikovno gradivo ter navaja učence na samostojno delo. Četrta vrsta priročnikov je priročnik, v katerem se sočasno povezujeta predmetna vsebina in metodična oblika (primeri izpitnih pol z rešitvami). Peta vrsta priročnikov pa je priročnik, ki ima za uvodnim delom primere izpitnih pol in rešitve.

Za analizo in primerjavo prve vrste priročnikov (izpitnih katalogov) sta uporabljena dva izpitna kataloga: **Predmetni izpitni katalog za maturo. Zgodovina. (1994). Ljubljana: Republiški izpitni center in Predmetni izpitni katalog za maturo 2000 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center.**

Slovenski izpitni katalog je namenjen učiteljem, ki pripravljajo učence in tudi učencem, če nimajo organizirane priprave na maturitetni izpit iz zgodovine. Izpitni katalog iz leta 1994 je bil namenjen za opravljanje mature od leta 1995 do leta 1999, izpitni katalog iz leta 1999 pa je namenjen za opravljanje mature od leta 2000 naprej.⁵

Oba kataloga za maturo vsebujeta v uvodnem delu uvod, temeljne izpitne cilje zgodovine kot maturitetnega predmeta, v osrednjem delu pa izpitno vsebino. V zaključnem delu vsebuje katalog iz leta 1994 področja in cilje preverjanja.⁶ Katalog iz leta 1999 pa vsebuje zgradbo in vrednotenje izpita s shemo izpita, tipe nalog in merila vrednotenja.⁷

Oba kataloga vsebujeta tudi seznam učbenikov in dodatne literature za posamezne široke teme, katalog iz leta 1999 vključuje seznam na koncu kataloga, katalog iz leta 1994 pa na koncu širokih tem.⁸

Metodična stran kataloga iz leta 1994 je skromna, saj samo ena stran v katalogu predstavlja dve področji ocenjevanja (prvo področje je za znanje in razumevanje; drugo področje pa je za interpretacijo, argumentacijo, sintezo, analizo in vrednotenje), ocenjevalno shemo za dve izpitni poli, čas trajanja pisanja in tipe vprašanj (strukturirana vprašanja s slikovno in pisno osnovo).

⁵ »Katalog znanja ni strokovno gradivo, ki bi imelo dolgo življenjsko dobo, marveč je podvrženo stalnim spremembam, ne samo zaradi razvoja znanosti in tehnologije, marveč tudi zaradi rezultatov in spoznanj, ki jih bomo pridobili s stalnim in sistematičnim spremljanjem katalogov znanja.« Kušče Zupan, S. (1993). Kako sestaviti predmetni izpitni katalog znanja za maturo. Ljubljana: RS Ministrstvo za šolstvo in šport, ZRS za šolstvo in šport, str. 24.

⁶ Format (17x24 cm). 45 strani. Priročnik nima posebnih navodil za uporabo, saj je že v uvodu predstavljena struktura izpita.

⁷ Format: A4. 41 strani. Katalog ne vsebuje posebnih navodil za uporabo, v uvodu je predstavljena usmeritev in tudi izbirnost učbenikov in dodatne literature, ki jih kandidati lahko uporabljajo za pripravo na izpit.

⁸ Oba kataloga spadata med priročnike, v katerem so vsebine razložene in sta podobna angleškimi in mednarodnim izpitnim učnim načrtom. Če primerjamo oba izpitna kataloga z angleškimi in mednarodnimi izpitnimi učnimi načrti, lahko ugotovimo številne podobnosti, saj izpitni katalog vsebuje vse elemente izpitnega učnega načrta (splošne in specifične izpitne cilje, tematizacijo vsebine, informacije o načinu preverjanja, npr. število izpitnih pol, število in vrste nalog, vrednost izpitnih pol ipd.).

Novost v katalogu iz leta 1999 pa je, da so predstavljeni vsi tipi nalog in merila vrednotenja odgovorov, zato je metodična vrednost večja pri tem katalogu. Oba kataloga ne vključujeta konkretnih primerov izpitnih vprašanj in navodil za reševanje določenih tipov nalog.⁹

Maturitetna kataloga imata predvsem didaktično vrednost, saj natančno določata vsebine, ki so na maturitetnem izpitu. Izpitni katalog zahteva od učencev veliko samostojnega branja in dela, saj vsaka široka tema vsebuje tudi seznam dodatne literature.¹⁰

Od leta 2000 do leta 2004 je bilo uvedenih nekaj manjših sprememb v maturitetnih katalogih. Npr. katalog iz leta 2001 je uvedel spremembo deleža taksonomskih stopenj spoznavnih ciljev za dve izpitni poli.¹¹ Katalog iz leta 2003 pa je uvedel že zglede tipov nalog, tri primere za naloge zaprtega tipa in dva primera za naloge polodprtega tipa ter možne prilagoditve opravljanja mature pri kandidatih s posebnimi potrebami, kar povečuje metodično stran kataloga.¹²

Izpitni katalog (poleg učbenika) tako predstavlja glavno vsebinsko osnovo za pripravo na maturo iz predmeta zgodovine v Republiki Sloveniji.

Za analizo druge in tretje vrste priročnikov, ki jih uporabljajo učenci za pripravo na maturo, so bili izbrani naslednji priročniki. Prvi priročnik: **Pavliha, B. (1998). Zgodovina na maturi '99. Mengeš: ICO** spada med priročnike, v katerih so vsebine razložene.¹³ Drugi priročnik: **Jernejčič, R. A. (2000a). Zgodovina na maturi, Ljubljana: DZS** spada med priročnike, v katerem se sočasno povezuje metodična oblika in predmetna vsebina.¹⁴ Tretji priročnik: **Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2000b). Zgodovina na maturi. Ljubljana: Gyrus** pa spada med priročnike, v katerih so vsebine razložene s slikovnim gradivom.¹⁵ Pri primerjavi so priročniki predstavljeni z letnico izdaje.

Notranja sestava priročnikov nima posebnosti. Vsak priročnik vključuje uvodno besedo avtorja, kazalo in vsebino, ki je razdeljena v poglavja za izbrane široke teme.

Prvi priročnik (1998) ima predvsem didaktično vrednost, saj je vsebina razdeljena v teme tako kot v izpitnem katalogu, vsebinski poudarki pa so tudi usklajeni z didaktičnimi poudarki v izpitnem katalogu. Vsebinska usklajenost je popolna, saj je vsebina izbrana na podlagi predpisanih učbenikov in predpisane dodatne literature v izpitnem katalogu. Vsebinska je pregledna in zgoščeno predstavljena.

Drugi priročnik (2000a) predstavlja učno vsebino z izbranimi pisnimi odlomki in slikovnim gradivom za izbrane izpitne široke teme. Učenci lahko poglobljeno spoznajo učno vsebino z branjem in analiziranjem pisnega in slikovnega gradiva.

⁹ Za učence sta bili izdani dve zbirki maturitetnih nalog: Zbirka maturitetnih nalog 1995/96 z rešitvami. (1997). Ljubljana: Državni izpitni center; Zbirka izpitnih nalog s poskusne mature 1994. (1994). Ljubljana: Republiški izpitni center.

¹⁰ »V seznamu knjig in člankov k posameznim maturitetnim temam so navedena predvsem besedila, s katerimi si je mogoče učinkovito pomagati pri pripravi na izpit, učitelj in dijak pa naj vzameta v roke delo, ki jima je najbolj dostopno, in poskušata nato z njim in učbenikom odgovoriti na vprašanja iz posameznih problemskih sklopov. Pomagata si lahko tudi s priročniki, ki jih v seznamu ni, z leksikoni, enciklopedijami in zlasti zemljevidi (atlas), saj so odgovori na nekaterih izpitnih polah povezani s poznavanjem zemljevida in temeljnih zgodovinsko-geografskih pojmov.« Predmetni izpitni katalog za maturo 2000 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center, str. 5. Učenci se pripravljajo na maturitetni izpit v okviru 280 ur pouka zgodovine, kjer se mora upoštevati tudi učni načrt. Izpitni katalog pa priporoča še dodatnih 70 ur za ponavljanje in pripravo na izpit.

¹¹ Znanje 30 %, razumevanje in uporaba 50 % ter interpretacija, argumentacija, sinteza in vrednotenje 20 %. V: Predmetni izpitni katalog za maturo 2003 – Zgodovina. (2001). Ljubljana: Državni izpitni center, str. 8.

¹² Predmetni izpitni katalog za splošno maturo 2005 – Zgodovina (2003). Ljubljana: Državni izpitni center, str. 9–11 (Zgledi tipov nalog) in str. 41 (Kandidati s posebnimi potrebami).

¹³ Leta 1998 je izšel prvi priročnik za zgodovino (211 strani), ki je bil namenjen učencem, ki so izbrali zgodovino za maturo v letu 1999. Format: 16,5x23 cm.

¹⁴ Priročnik (95 strani) je napisan za učence kot dodatno učno gradivo pri pripravi za maturo. Format: 21x28,5 cm.

¹⁵ 264 strani, format: 21x25 cm.

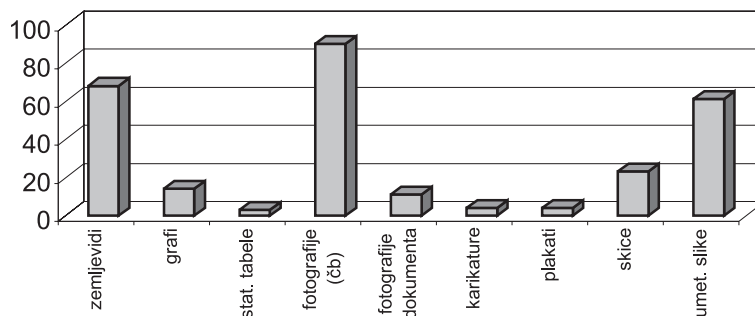
Tretji priročnik (2000b) predstavlja učno vsebino s slikovnim gradivom za izbrane izpitne široke teme, ki vsebujejo v uvodu pregled ključnih tem za vsako temo. Novost je, da so na koncu ključnih tem kronološke preglednice in vsebinski povzetki. Na koncu vsake teme je tudi obširen seznam uporabljene literature.

Prvi priročnik (1998) nima metodične vrednosti. Široke teme so podobno zasnovane. Na začetku je seznam tem, potem pa je povzeta vsebina iz učbenikov in strokovne literature, ki jo predpiše izpitni katalog. Na koncu vsake teme je seznam uporabljenih virov in literature, ki jih učenci lahko uporabljajo kot dopolnilo priročniku, učbeniku in zapiskom. Na koncu vsake teme je tudi prazna stran za dodatne zapiske.

Drugi priročnik (2000a) pa ima predvsem metodično vrednost, saj navaja učence na uporabo virov. Omogoča pa tudi didaktično in metodično oblikovanje pouka, zato ga lahko uporabljajo tudi učitelji. Vsebuje različne naloge, ki se nanašajo na odlomke iz primarnih in sekundarnih pisnih virov ter raznovrstno slikovno gradivo. S pomočjo vprašanj, ki so postavljena na te virov, pa se učenci lahko naučijo učno snov, utrdijo že predelano učno snov ali razširijo novo učno snov.¹⁶

Tretji priročnik (2000b) pa poleg vsebine vsebuje tudi črno-belo slikovno gradivo, ki ilustrira in konkretizira učno vsebino. Priročnik vsebuje največ fotografij, zemljevidov, umetniških slik in skic. Vsebuje pa tudi fotografije dokumentov, pisne odlomke, grafe, karikature in plakate.

Spodnji graf prikazuje vrste slikovnega gradiva pri treh predstavljenih slovenskih priročnikih:¹⁷

Drugi priročnik (2000a) pa je novost v Sloveniji, saj vsebuje naloge na različne pisne in slikovne virov ter spodbuja kandidate k branju, analiziranju in izbiranju podatkov iz virov (podoben je delovnemu zvezku).

Metodična vrednost je pri teh treh slovenskih priročnikih manjša kot npr. pri francoskih ali angleških, predvsem zaradi tega, ker ne vsebujejo maturitetnih nalog (slovenske naloge zaprtega in polodprtega tipa) ter ne podajajo navodil za reševanje in ne vključujejo rešitev nalog.¹⁸

¹⁶ Jernejčič, R. A. (2000). Zgodovina na maturi, Ljubljana: DZS, str. 3.

¹⁷ V priročnikih prevladujejo fotografije (32 %), zemljevidi (25 %) in umetniške slike (22 %).

¹⁸ V prihodnosti bi bilo potrebno vključiti še pisne odlomke (zlasti za zgodovino 20. stoletja), ki bi predstavljali različne interpretacije o istem dogodku, tako da bi se učenci naučili tudi primerjati in vrednotiti različne interpretacije zgodovine.

Vsi zgoraj omenjeni priročniki, razen drugega priročnika, izhajajo še vedno vsako leto brez večjih sprememb.¹⁹ **Od leta 2003** pa izhajajo še novi priročniki, ki že vključujejo primere izpitnih nalog z rešitvami ter predstavljajo veliko metodično vrednost.²⁰

Za primerjavo četrte in pete vrste priročnikov sta bila izbrana dva priročnika: priročnik, v katerem se sočasno povezuje predmetna vsebina in primeri izpitnih pol z rešitvami (v nadaljevanju četrti priročnik): **Rozman, T., Valič Zupan, A. idr. (2003a). Zgodovina na maturi 2004. Delovni zvezek. Ljubljana: Modrijan** in priročnik, ki ima za uvodnim delom primere izpitnih pol in rešitve (v nadaljevanju peti priročnik): **Petrič, I., Radonjič, Z., Razpotnik, J., Segalla, A. (2003b). Zgodovina na maturi: vzorci maturitetnih pol. Prvi in drugi del. Ljubljana: Rokus.**

Četrti priročnik (2003a) vključuje na začetku kratka didaktična priporočila za uporabo desetih maturitetnih tem. Vsaka maturitetna tema je sistematično razdeljena na štiri dele. Prvi del ima zanimiv uvod, ki vključuje povezave vsebine s srednješolskimi in tudi osnovnošolskimi učbeniki ter priporočeno literaturo, predvsem iz izpitnega kataloga. Drugi del ima didaktično vrednost, saj vključuje kratek pregled teme, vsebinski poudarki pa so usklajeni s ključnimi temami v izpitnem katalogu, vsebina pa ravno tako z razčlenitvijo tematike. Med besedilom je ustrezno vključeno slikovno gradivo. Tretji del vključuje 15 ponovitvenih vprašanj, ki se nanašajo na kratek pregled teme ali na učbenik. Prevladujejo vprašanja, ki zahtevajo kratke odgovore ali daljše odgovore, nekatera vprašanja pa se nanašajo tudi na vključena besedila in zemljevide. Četrti del pa vključuje en primer izpitne pole, ki je sestavljena tako kot prava izpitna pola s slikovnim in pisnim gradivom (npr. 25 nalog, 60 točk). Vsaka izpitna pola ima tudi rešitve in točkovnik, s katerim se učenci lahko naučijo tudi točkovati svoje odgovore.²¹

Peti priročnik (2003b) je razdeljen v tri dele. Prvi del vključuje uvod v maturiterne teme, ki informira dijake o izpitnih polah, o poteku izpita iz zgodovine ter jih seznanja z različni tipi izpitnih nalog na konkretnih primerih. Na koncu pa podaja tudi nasvete za uspešno odgovarjanje na vprašanja. Zanimivi so tudi štirje koraki, ki usmerjajo učence k uspešnemu obvladovanju

¹⁹ Seznam priročnikov, ki so izšli do leta 2004:

Pavliha, B. (1998). Zgodovina na maturi 1999. Mengeš: ICO.

Pavliha, B. (1999). Zgodovina na maturi 2000. Mengeš: ICO.

Pavliha, B. (2000). Zgodovina na maturi 2001. Mengeš: ICO. A4 format.

Pavliha, B. (2001). Zgodovina na maturi 2002. Prenovljena izdaja z zemljevidi in slikami. Mengeš: ICO.

Pavliha, B. (2002). Zgodovina na maturi 2003. Mengeš: ICO.

Pavliha, B. (2003). Zgodovina na maturi 2004. Mengeš: ICO.

Pavliha, B. (2004). Zgodovina na maturi 2005. Mengeš: ICO.

Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2000). Zgodovina na maturi 2001. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.

Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2001). Zgodovina na maturi 2002. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.

Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2002). Zgodovina na maturi 2003. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.

Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2003). Zgodovina na maturi. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.

Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2005). Zgodovina na maturi. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.

Jernejčič, R. A. (2000). Zgodovina na maturi. Ljubljana: DZS.

Jernejčič, R. A. (2001). Zgodovina na maturi 2. Ljubljana: DZS.

²⁰ Seznam priročnikov, ki so izšli do leta 2004:

Petrič, I., Radonjič, Z., Razpotnik, J., Segalla, A. (2003). Zgodovina na maturi: vzorci maturitetnih pol. Prvi in drugi del. Ljubljana: Rokus.

Razpotnik, J., Segalla, A. (2003). Zgodovina na maturi: vzorci maturitetnih pol. Tretji del: dodatek za maturo 2004. Ljubljana: Rokus.

Rozman, T., Valič Zupan, A. idr. (2003). Zgodovina na maturi 2004. Delovni zvezek. Ljubljana: Modrijan.

Rozman, T., Valič Zupan, A. idr. (2004). Zgodovina na maturi. Delovni zvezek. Ljubljana: Modrijan.

²¹ Priročnik ima 164 strani, format A4, 112 barvnih in črno-belih slik (fotografije, umetniške slike, sheme, zemljevidi, plakati, grafi, preglednice itd.).

izpitne snovi (najprej razumevanje, potem izdelovanje izvlečkov, pomnjenje in nazadnje še ponovitev). Drugi del sestavlja pet maturitetnih tem, tretji del pa ravno tako pet maturitetnih tem. Skupaj je deset maturitetnih tem, ki so strukturirane na enak način. Vsaka maturitetna tema v uvodu vsebuje ključne teme iz maturitetnega kataloga in vsebinske cilje, potem tri vzorce izpitnih pol z različnim slikovnim in pisnim gradivom (25 vprašanj, 60 točk), na koncu pa rešitve s točkovnikom za vse tri vzorce.²²

Na podlagi izdanih različnih slovenskih priročnikov lahko ugotovimo, da različni priročniki za učence vključujejo splošne informacije o maturi in poteku mature, kratke ali daljše preglede izpitne vsebine ter tudi primere izpitnih pol z rešitvami. Čeprav so izpitni priročniki namenjeni učencem oz. domačem delu, pa se lahko uporabljajo tudi za šolsko delo.

Francoski izpitni priročniki

Priročniki za maturo iz predmeta zgodovine so v Franciji zelo različni, saj jih izdajajo številne založbe. Vsi priročniki so namenjeni učencem, lahko pa jih seveda uporabljajo tudi učitelji. Priročniki so izdelani tako, da omogočajo vsebinsko in metodično načrtovanje priprave oz. učenja za maturo. Tako vsebujejo izpitno vsebino v skrajšani obliki in navodila za reševanje esejskih nalog ter navodila za reševanje nalog, ki se nanašajo na zgodovinske vire. Poleg navodil pa vsebujejo tudi primere nalog z rešitvami, tako da lahko učenci sami kontrolirajo svoj napredek. Velik poudarek je na operativnih navodilih.

V nadaljevanju so predstavljeni naslednji izpitni priročniki, ki so pri primerjavi nakazani z letnico izdaje:

1. **Varenne, G. (1989). Histoire. Point bac. Aide-mémoire. Paris: Hachette;**
2. **Gauthier, A., Husson, J.-P.; Gayot, P. (1992). Histoire. Terminales. Les cahiers du bac. Rosny s /Bois: ABC éditions Bréal;**
3. **Histoire Bac. (1993). Réussir l'Histoire à l'examen, Magnard;**
4. **Dumont, G. (1998a). Plans-types. Bac toutes sections. Histoire. Albin Michel Education;**
5. **Triaud, C. (1998b). Composition, étude et commentaire de documents. Histoire et géographie. Baccalaureat L-ES-S. Paris: Vauibert;**
6. **Les Sujets Nathan Bac 2000. Histoire-Géographie. L-ES-S. (1999). Corrigés. Paris: Nathan.**

Priročnike lahko razdelimo med didaktične priročnike, ki poudarjajo vsebinsko pripravo (1989), metodične, ki poudarjajo pripravo na izpitne naloge (1998b, 1999) in didaktično-metodične priročnike, ki pripravljajo učence vsebinsko in metodično na maturitetni izpit (1992, 1993, 1998a).

Francoski priročniki so lahko tudi priročniki, v katerih so učne vsebine predstavljene v krajši obliki (kot npr. v učbeniku) oz. predstavljajo učne vsebine v učnem načrtu (1989). Takšni priročniki so podobni slovenskemu priročniku Pavliha, B. (1998). Zgodovina na maturi '99. Mengeš: ICO.

Francoski priročniki so tudi takšni, da imajo v temeljnem delu (zaporedno povezovanje učne vsebine in metode dela) uvodne informacije o učnem načrtu, o dopolnilih k učnemu načrtu

²² 270 strani, A4 format. Vse maturitetne teme, razen Mirovna gibanja in organizacije po drugi svetovni vojni (dva vzorca), vključujejo tri vzorce maturitetnih pol. Priročnik vsebuje 188 črnobelih slik (zemljevidi, besedne sheme, fotografije, umetniške slike itd.).

ter informacije o maturi (1992).²³ Številni priročniki pa vsebujejo napotke za didaktično-metodično izvedbo pouka zgodovine (1993,²⁴ 1998a²⁵).

Poseben priročnik je priročnik iz leta 1998b,²⁶ ki ima naslov: Esej, preučevanje in komentar dokumentov, ki spada med priročnike, ki imajo za temeljnim delom (metodična oblika) še prilogo s konkretnimi primeri nalog in odgovori. Priročnik lahko uporabljajo tudi učitelji, ki pripravljajo učence na maturitetni izpit. Namenjen pa je predvsem učencem, da bi razumeli strukturo izpita.

Pomemben priročnik za maturo je priročnik, ki vsebuje vse izpitne pole, rešitve izpitnih pol in tudi analizo izpitnih vprašanj (1999²⁷).

Priročniki vsebujejo v uvodnem delu kratke odlomke iz uradnih dokumentov o splošnih ciljnih izpita ter seznam vsebin, ki niso predvidene za maturo (1989, 1999), glavne značilnosti mature (ustni in pisni izpit, čas trajanja, tipi nalog) ter napotke za pisanje izpitnih tipov nalog (1992, 1998b, 1999).²⁸ Učenci, ki se pripravljajo na maturitetni izpit, lahko s pomočjo teh priročnikov spoznajo, kako maturitetni izpit poteka in kako so sestavljene maturitetne pole.²⁹ Na koncu priročnikov so lahko časovne preglednice dogodkov (1989,³⁰ 1999) in tudi predlagane dodatne naloge za daljši esej.

V nadaljevanju so predstavljene nekatere metodične kvalitete francoskih priročnikov.

Npr. zelo zanimiv je priročnik iz leta 1993, ki je podoben delovnemu zvezku in vsebuje 27 različnih delovnih učnih listov, ki vsebujejo teoretični uvod v reševanje določene naloge, vprašanja in na koncu priročnika tudi rešitve vprašanj.

Naloge v tem priročniku (1993) so zelo pomembne, saj omogočajo razvijanje določenih sposobnosti kot npr. preučevanje kronologije; ugotavljanje vrste virov; razumevanje naslova esejske naloge; uporabo zemljevida politične Evrope; spoznavanje pomembnih letnic; priprava komentarja za vire; ugotavljanje bistva in pomembnosti teme; analizo geopolitičnega prostora; ugotavljanje ključnih besed in bistva besedila; izdelavo zemljevida; interpretacijo in klasifikacijo podatkov v časovni preglednici; izbor, klasifikacijo in povezavo podatkov za oblikovanje načrta esejske naloge; primerjavo virov; preučevanje časovne preglednice za oblikovanje načrta esejske naloge; analizo karikature; izdelavo uvoda in zaključka neke naloge; izdelavo načrta in osrednjega dela naloge; ugotavljanje glavnih etap političnega, gospodarskega in družbenega razvoja; preučevanje političnih dogodkov ali osebnosti preko virov; analizo ustave; ugotavljanje družbenih in kulturnih sprememb; pisanje komentarja in esejske naloge.

Priročnik ima predvsem metodično vrednost. Vsak delovni list predstavlja nalogo, ki vključuje teoretični uvod, da se lahko učenci naučijo reševati različne tipe nalog, ki preverjajo določene zgodovinske sposobnosti, ki so predstavljene v zgornjem odstavku. Naloge vsebujejo tudi različno gradivo, tako da se naloge nanašajo na zemljevide (neme karte), grafe, karikature in predvsem na pisne vire. Priročnik vsebuje tudi več časovnih preglednic, ki so namenjene esejskim nalogam.

²³ Format: 15,5x23 cm. 93 strani.

²⁴ Format: 18x24 cm. 80 strani.

²⁵ Format: 16x21 cm. 128 strani.

²⁶ Format: 13,8x21 cm. 128 strani. Priročnik vsebuje tudi grafične predstavitve v obliki preglednic, skic ipd.

²⁷ Format: 13,5x21 cm. 280 strani. Ta priročnik vsebuje vse izpitne pole, ki so bile v Franciji v letu 1999. Priročnik vsebuje zgodovinske in geografske izpitne pole, saj sta oba predmeta vključena v eno izpitno polo.

²⁸ Francoska matura je do leta 1999 vključevala daljše esejske naloge (brez ali s časovno preglednico dogodkov) in naloge, ki so se nanašale na vire oz. komentar enega ali več virov.

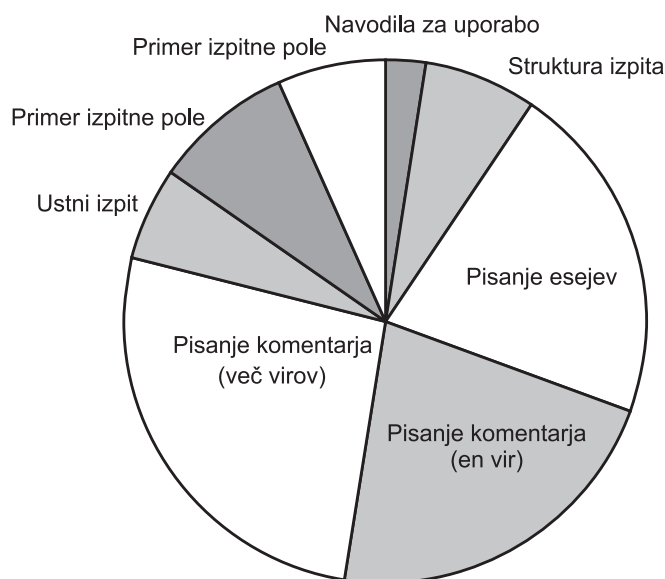
²⁹ Za vsako leto založba Nathan izdaja takšne priročnike. Priročniki do leta 1998 so vsebovali podatke za starejšo maturo, saj je matura leta 1999 potekala po novem učnem načrtu iz leta 1995. Za pripravo na maturo v letu 1998 je bil npr. priročnik: Histoire-Géographie L-ES-S. (1997). Les Sujets Nathan. 98 Bac corrigé. Paris: Nathan.

³⁰ Format: 11x18 cm. 160 strani.

Zanimivo kombinirano didaktično-metodično zasnovano pa ima priročnik iz leta 1998a, kjer je vsebina razdeljena v tri poglavja (Druga svetovna vojna, Svet od 1945 do danes in Francija po letu 1945) s 30 temami. Vsaka tema pa predstavlja primer osnutka eseja oz. daljšega sestavka, kjer je dodana analiza tega esejskega odgovora. Vsaka tema predlaga še druge naslove esejskih nalog za to temo in ima razložene pojme. Metodična vrednost je enostranska, saj pripravlja učence le na možne esejske naloge oz. odgovore. Prednost teh nalog pa je, da vsaka naloga obrazloži pomen vsebinskih poudarkov pri nalogi, kar omogoča, da se učenci naučijo, kateri poudarki so pomembni in jih morajo poudariti pri eseju.

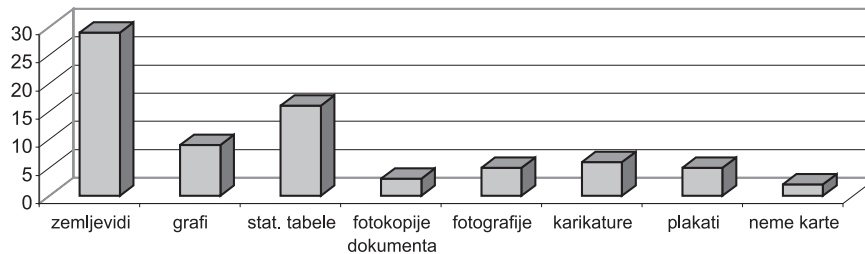
Poseben priročnik je iz leta 1998b, ki vsebuje teorijo in prakso pisanja izpitnih tipov nalog. Tako je npr. eno poglavje v priročniku posebej namenjeno samo teoretični predstavitvi in praktičnem pisanju esejev oz. daljših sestavkov; posebno poglavje je namenjeno komentarju enega vira, ki vsebuje teoretično predstavitev in praktično uporabo različnih pisnih in slikovnih virov (grafov, plakatov, zemljevidov, fotografij, časopisnih člankov, odlomkov iz primarnih pisnih virov ipd.). Ravno tako je posebno poglavje namenjeno preučevanju več virov, eno poglavje pa je namenjeno tudi predstavitvi ustnega dela mature s predlogi, kako naj bi kandidat odgovarjal na vprašanja. Na koncu priročnik vsebuje še dva primera izpitne pole. Prvi primer vsebuje preučevanje virov, drugi primer pa komentar enega vira.

Spodnji graf prikazuje metodično strukturo tega priročnika:

Francoski priročniki tako pripravljajo teoretično in praktično učence na reševanje različnih tipov nalog, še posebej pa na tri vrste izpitnih nalog: esejsko nalogo (brez ali s časovno preglednico), komentar enega vira in preučevanje več virov. Priročniki navajajo učence k samostojnemu delu in samostojni pripravi na izpit, saj vsebujejo tudi rešitve nalog.

Spodnji graf prikazuje vrste slikovnega gradiva v francoskih priročnikih:³¹

Zaključimo lahko, da francoski priročniki vsebine učnega načrta in učbenikov ne širijo. To pa ne velja za slovenske priročnike, saj pogosto razširijo učbeniško vsebino s pomočjo dodatne literature. Nekateri priročniki so podobni celo učbeniku (npr. tretji slovenski priročnik iz leta 2000b).

Tudi slovenski priročniki bi lahko vsebovali naloge, ki bi omogočale utrjevanje učne snovi in naloge, ki bi omogočale boljše razumevanje ter tudi razvijanje sposobnosti podrobne analize zgodovinskih virov. V tem primeru bi morali slovenski priročniki vsebovati tudi teoretične napotke za reševanje takšnih nalog.

Angleški izpitni priročniki

Angleški priročniki so namenjeni učencem, ki se pripravljajo na zunanje izpite v srednji šoli. Obstajajo priročniki za pripravo na izpit GCSE (16 let) in za maturitetni izpit GCE (18 let).³²

V nadaljevanju so predstavljeni trije priročniki za izpit GCE: **Scaife, M., Williams, R. (1996). A Level Questions and Answers, Modern British and European History. London: Letts Educational; Townley, E. (1997). A-level British and European History, Longman Exam Practice Kits. Harlow: Addison Wesley Longman; Townley, E. (1998). A-level and AS-level Modern History, Longman Study Guides (Updated edition). Harlow: Addison Wesley Longman.**

Glede na didaktično-metodične funkcije jih lahko razdelimo v priročnike, ki pred temeljnim delom (učna vsebina in metodična oblika se zaporedno povezujeta) vsebujejo uvodne informacije (1996³³), v priročnike, ki vsebujejo napotke za didaktično-metodično obliko predmeta oz. pripravo na izpit (1997³⁴) in v priročnike, ki imajo pred temeljnim delom (učna vsebina se sočasno povezuje z metodami dela) uvodne informacije (1998³⁵).

³¹ Graf prikazuje slikovno gradivo za osem priročnikov, šest izpitnih priročnikov in še dva priročnika za zadnji letnik srednje šole.

³² GCSE je kratica za General Certificate of Secondary Education, GCE pa General Certificate of Education.

Obstajajo tudi splošni vodniki za angleške izpite. Učenci imajo na voljo zelo splošen vodnik za A nivo GCE, ki vsebuje podatke, kateri predmeti so na voljo, kako se je potrebno učiti za ta program, kako se je potrebno pripraviti na izpit. Longman A-level Survival Guide. (1996). Students' Guides. Harlow: Addison Wesley Longman. Podobni splošni vodniki obstajajo za starše. Seznanjajo jih z učnim programom in možnostmi nadaljnjega izobraževanja ter s predmeti v programu GCSE. GCSE and Key stage 4 of the National Curriculum. (1996). Parent's Guides. Harlow: Addison Wesley Longman.

³³ Format: A4. 106 strani.

³⁴ Format: A4. 107 strani.

³⁵ Format: A4. 284 strani.

Med uvodne informacije spadajo navodila za uporabo priročnika; napotki, kako je potrebno reševati naloge, informacije o učnih ciljih, ocenjevalni shemi in tipih nalog. Osrednji del sestavlja vsebina, ki je razčlenjena v teme oz. poglavja. Priročniki imajo v zaključnem delu rešitve vseh nalog (npr. esejskih vprašanj pri priročniku iz leta 1996) ali seznam ključnih besed (1998).

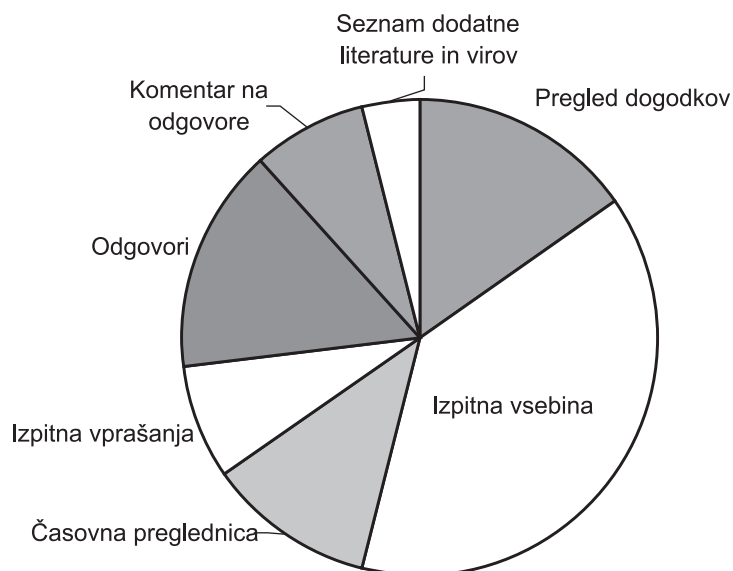
Metodična struktura priročnikov je zelo različna. Zanimivo metodično strukturo ima priročnik iz leta 1996, ki vsebuje v osrednjem delu za vsako temo časovno preglednico in didaktične poudarke ter esejska vprašanja s številom točk. Posebno poglavje v priročniku pa vsebuje tudi naloge, ki se nanašajo na zgodovinske pisne vire.

Drugi primer je priročnik iz leta 1997, kjer vsaka tema v prvem delu vsebuje izpis pomembnejših problemov teme, kratek povzetek učne vsebine, vprašanja za ponovitev teme in praktična esejska vprašanja. Drugi del pa vsebuje rešitve oz. odgovore na vsa vprašanja in tudi primer točkovanja odgovorov nalog iz vseh tem. V zaključnem delu pa je dodan tudi primer pisnega izpita z dvema polama (vprašanja na vire in esejska vprašanja) z rešitvami.

Priročnik poudarja, da se morajo učenci pripraviti za pisanje esejskih nalog ali krajših prostih odgovorov (npr. z branjem knjig, izdelovanjem povzetkov, načrtovanjem ponavljanja, reševanjem starih testov, uporabo priročnikov). Pri izpolnjevanju pisnih izpitnih pol morajo paziti na navodila, npr. koliko vprašanj morajo rešiti, kolikšna mora biti dolžina odgovora (saj se dolžina lahko ugotovi tudi s številom točk) in, katere so ključne besede v vprašanjih.³⁶

Tretji primer pa je priročnik iz leta 1998, kjer je vsaka tema sestavljena iz uvodnega dela, ki vsebuje pregled pomembnih dogodkov in poudarkov, ki bi jih učenci morali poznati ter iz pisne predstavitve glavnih vsebinskih poudarkov, ki so kronološko razporejeni in časovne preglednice pomembnejših dogodkov. Poleg tega pa so pomembna tudi izpitna vprašanja (esejske naloge in naloge, ki se nanašajo na besedilo) s primeri učenčevih odgovorov ali primeri odgovorov z učiteljevim komentarjem. Na koncu teme pa je še seznam koristnih knjig in virov, ki se nanašajo na to temo.

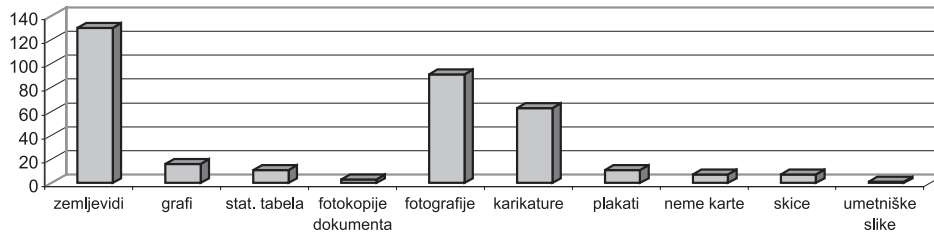
Spodnja grafična predstavitev prikazuje metodično strukturo priročnika iz leta 1998:

³⁶ Townley, E. (1997). A-level British and European History, Longman Exam Practice Kits. Harlow: Addison Wesley Longman, str. 2–8.

Priročniki za izpit GCE ne vsebujejo veliko slikovnega gradiva, zato vključujejo manj nalog, ki se nanašajo na slikovno gradivo.

Spodnja tabela prikazuje vrste slikovnega gradiva pri vseh angleških priročnikih:³⁷

Priročniki za izpit GCE imajo didaktično vrednost, saj pomagajo učencem, da se naučijo pomembnejše vsebine in poudarke pri določenih temah, ravno tako pa imajo tudi metodično vrednost, saj vsaka tema vsebuje ponovitvena reproduktivna ali produktivna vprašanja in izpitne naloge. S pomočjo odgovorov na esejska vprašanja, ki prevladujejo, pa učenci utrjujejo učno snov in se učijo pisati esejske odgovore. Priročniki so sestavljeni tako, da se učenci lahko tudi sami pripravijo na izpite.

Dobra stran priročnikov za izpit GCE je, da poudarjajo vsebino, ki je predstavljena na kratek in pregleden način z razloženimi pojmi, ter da vsaka tema vsebuje tudi praktične naloge z rešitvami.

Zaključek

Poudarimo lahko, da sodobni francoski in angleški ter tudi slovenski izpitni priročniki z izbrano pregledno in jedrnato učno vsebino pomagajo učencem pri utrjevanju in ponavljanju izpitne učne snovi na eni strani, na drugi strani pa s primeri izpitnih nalog, napotki za reševanje in z rešitvami spodbujajo samostojno pripravo na zunanje srednješolske izpite pri predmetu zgodovina.

Zelo uporabno in koristno za slovenske učence je, da poleg izpitne vsebine, slovenski priročniki, ki so začeli izhajati po letu 2003, vsebujejo tudi primere izpitnih nalog in načine ocenjevanja. Na ta način se lahko učenci tudi samostojno pripravljajo na zunanje ocenjevanje.

Ker bo slovenska matura iz zgodovine vključevala tudi interno ocenjeno nalogo, bodo morali priročniki vsebovati tudi navodila za takšno obliko ocenjevanja znanja. Če bi uvedli tudi naloge, ki se nanašajo na različne zgodovinske vire ali esejske naloge, ki so značilni predvsem za Veliko Britanijo in Francijo, pa bi morali priročniki vključevati tudi napotke oz. navodila za reševanje takšnih nalog s konkretnimi primeri.

Literatura

- A Student Guide to the AP European History. (1995). Course and Examination. The College Board.
 Catchpole, B. (1987). GCSE. History 1: World History since 1914. London: Pan Books.
 Ceruti, S., Marotte, P. (1999). Faire le point. 1res toutes séries. Histoire-Géographie, Paris: Hachette.

³⁷ Graf prikazuje slikovno gradivo za šest priročnikov GCSE in tri priročnike GCE.

- Gauthier, A., Husson, J.-P., Gayot, P. (1992). Histoire. Terminales. Les cahiers du bac. Rosny s /Bois: ABC éditions Bréal.
- GCSE and Key stage 4 of the National Curriculum. (1996). Parent's Guides. Harlow: Addison Wesley Longman.
- Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2000). Zgodovina na maturi 2001. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.
- Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2001). Zgodovina na maturi 2002. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.
- Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2002). Zgodovina na maturi 2003. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.
- Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2003). Zgodovina na maturi. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.
- Globočnik, J., Globočnik, M., Segalla, A. (2005). Zgodovina na maturi. Ljubljana: Gyrus, d.o.o.
- Histoire Bac. (1993). Réussir l'Histoire à l'examen. Magnard.
- Histoire Terminale. (1994). Carnet Lycée Bac. Paris: Hatier.
- Humbert, J.-L. (1996). Histoire. Terminales L-ES-S. Larousse Bordas.
- Instant Revision. (1999). Modern World History. GCSE Key stage 4. Collins Educational.
- Jernejčič, R. A. (2000). Zgodovina na maturi, Ljubljana: DZS.
- Jernejčič, R. A. (2001). Zgodovina na maturi 2. Ljubljana: DZS.
- Kušče Zupan, Stanka. (1993). Kako sestaviti predmetni izpitni katalog znanja za maturo. Ljubljana: RS Ministrstvo za šolstvo in šport, ZRS za šolstvo in šport.
- Lacey, G., Shephard, C. (1998). GCSE Questions and Answers. Modern World History. London: Letts Educational.
- Lane, P. (1987). History 1750–1986. British Political and Social. A Complete Revision Course for GCSE. Charles Letts&Co Ltd.
- Longman A-level Survival Guide. (1996). Students' Guides. Harlow: Addison Wesley Longman.
- Nichol, J., Lang, S. (1990). Work Out Modern World History GSCE. Macmillan Education Ltd.
- Parsons, M. (1989). History. Coursework Companion. Charles Letts (Scotland) Ltd.
- Pavliha, B. (1998). Zgodovina na maturi 1999. Mengeš: ICO.
- Pavliha, B. (1999). Zgodovina na maturi 2000. Mengeš: ICO.
- Pavliha, B. (2000). Zgodovina na maturi 2001. Mengeš: ICO. A4 format.
- Pavliha, B. (2001). Zgodovina na maturi 2002. Prenovljena izdaja z zemljevidi in slikami. Mengeš: ICO.
- Pavliha, B. (2002). Zgodovina na maturi 2003. Mengeš: ICO.
- Pavliha, B. (2003). Zgodovina na maturi 2004. Mengeš: ICO.
- Pavliha, B. (2004). Zgodovina na maturi 2005. Mengeš: ICO.
- Petrič, I., Radonjič, Z., Razpotnik, J., Segalla, A. (2003). Zgodovina na maturi: vzorci maturitetnih pol. Prvi in drugi del. Ljubljana: Rokus.
- Poljak, V. (1983). Didaktično oblikovanje učbenikov in priročnikov, Ljubljana: DZS.
- Predmetni izpitni katalog za maturo 2000 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center.
- Predmetni izpitni katalog za maturo 2001 – Zgodovina. (1999). Ljubljana: Državni izpitni center.
- Predmetni izpitni katalog za maturo 2003 – Zgodovina. (2001). Ljubljana: Državni izpitni center.
- Predmetni izpitni katalog za maturo Zgodovina 1999. (1997). Ljubljana: Republiški izpitni center.
- Predmetni izpitni katalog za maturo Zgodovina. (1994). Ljubljana: Republiški izpitni center.
- Predmetni izpitni katalog za splošno maturo 2005 – Zgodovina (2003). Ljubljana: Državni izpitni center.
- Prvi strokovni posvet o maturi. (1995). Škofja Loka, 8. 12. in 9. 12. 1995. Ljubljana: Republiški izpitni center.
- Rayner, E., Stapley, R. (1997). GCSE World History, Longman Study Guides. Harlow: Addison Wesley Longman.
- Razpotnik, J., Segalla, A. (2003). Zgodovina na maturi: vzorci maturitetnih pol. Tretji del: dodatek za maturo 2004. Ljubljana: Rokus.
- Rozman, T., Valič Zupan, A. idr. (2003). Zgodovina na maturi 2004. Delovni zvezek. Ljubljana: Modrijan.
- Rozman, T., Valič Zupan, A. idr. (2004). Zgodovina na maturi. Delovni zvezek. Ljubljana: Modrijan.
- Scaife, M., Williams, R. (1996). A Level Questions and Answers, Modern British and European History. London: Letts Educational.
- Snellgrove, L. E. (1989). Modern World History. Course notes, Examples, Exercises. London: DP Publications LTD.

- Townley, E. (1991). A-level and AS-level Modern History, Longman Revise Guides. Harlow: Addison Wesley Longman.
- Townley, E. (1997). A-level British and European History, Longman Exam Practice Kits. Harlow: Addison Wesley Longman.
- Townley, E. (1998). A-level and AS-level Modern History, Longman Study Guides (Updated edition). Harlow: Addison Wesley Longman.
- Varenne, G. (1989). Histoire. Point bac. Aide-mémoire. Paris: Hachette.
- Zbirka izpitnih nalog s poskusne mature 1994. (1994). Ljubljana: Republiški izpitni center.
- Zbirka maturitetnih nalog 1995/96 z rešitvami. (1997). Ljubljana: Državni izpitni center.

S u m m a r y

Methodical Structure of Examination Reference Books on History in Slovenia, France, and Great Britain

Danijela Trškan

On the basis of analysis, comparison, and evaluation of examination reference books on history in Slovenia, France, and Great Britain it can be said that contemporary examination reference books contain didactic and methodic guidelines for learning and for revising subject matter; as such, they are the basis of the preparation for sitting external examination.

Reference books fulfill their didactic role by containing guidelines for revision of historic concepts and principal historic events, as well as short summaries of subject matter. The subject matter they cover is usually abbreviated and condensed. In Slovenia, on the other hand, the subject matter is more extensive and often exceeds the one covered by required classroom books, which is in compliance with didactic requirements in the examination catalog. Since reference books contain the guidelines on solving numerous written tests and assignments as well as correct answers, hereby helping students to adequately prepare for their external examination, the methodic role of reference books is extremely important.

When comparing Slovene external examination reference books on history with those in Great Britain and in France it can be said that the former already resemble the latter. What is still needed, however, is a better combination of methodic elements and subject matter, together with a supplement that would include examination sheets as well as guidelines for solving examination questions and assignments.

Prior to 2002, Slovenia mostly published reference books with didactic value. They enabled students to learn and revise subject matter on different external examination topics required by the examination catalog. Since 2003, however, reference books have not only didactic, but also methodic values in that they include examples of examination sheets with answers and examination points, and as such are suited for work at school and at home. A didactically improved examination catalog with clearly outlined topics, examples of examination assignments and questions, and answers to them, remains in Slovenia a special examination reference book.

ZAPISI

Marko Mugerli

Slovenski študentje na baselski univerzi v 16. stoletju

Na začetku 16. stoletja je bila za naše in tuje študente zelo priljubljena dunajska univerza. Imela je več kot 1000 študentov letno, kar jo uvršča med največje izobraževalne ustanove tistega časa. S pojavom reformacije in s širitvijo augsburške veroizpovedi je bilo jasno, da se bo njena popularnost nekoliko zmanjšala. In res, od 20. let 16. stoletja je opazen trend upadanja njenega števila študentov.

Velik del krivde za upadanje števila študentov dunajske univerze nosijo nemške univerze v Jeni, Heidelbergu, Strasburgu in Tübingenu. V teh primerih gre za univerze v luteranskih krajih. Da so bili med njihovimi študenti tudi naši rojaki, ni nič presenetljivega, saj so med reformacijskimi smermi pri nas prevladovali luterani. Bolj presenetljiva bi bila ugotovitev, da bi našli naše študente na univerzi v območju druge reformacijske smeri. V mislih imam baselsko univerzo¹, torej izobraževalno institucijo na področju švicarske reformacijske smeri.

Švicarski reformaciji so poseben značaj poleg njenih verskih voditeljev dajali švicarski humanisti, ki so si ravno Basel izbrali za eno od svojih najpomembnejših središč. V mestu, ki je slovelo zlasti po svojih obrtnikih, trgovcih in bankirjih, je bilo več tudi priznanih tiskarn. Najbolj znana med njimi je bila tiskarna Johanna Frobenja, kateremu so že sodobniki nadeli naziv »kralj tiskarjev«. Tu so izdajali številna humanistična dela, med katerimi je treba v prvi vrsti omeniti dela Erazma Rotterdamskega, ki je v mestu tudi nekaj časa živel in imel svojo šolo. Njegovih svetovno znanih spisov ni potrebno posebej poudarjati, ne smemo pa pozabiti na njegovo odklonilno stališče do Luthra, saj je s tem pomembno vplival na odnos švicarskih humanistov do omenjenega reformatorja.²

V Baslu je živel in deloval tudi Heinrich Loriti-Glareanus (1488–1563), znamenit švicarski humanist in geograf. Njegova knjiga »Geographia«, prvič objavljena 1523, je bila učbenik na številnih evropskih univerzah.³ Glarean je bil znan tudi po svojih prevodih antičnih avtorjev, še posebej Homerjeve Iliade. Kruh si je služil še s predavanjem na baselski univerzi.

Na njej je poučeval tudi Sebastijan Münster (1489–1552), in sicer teologijo, Stari testament in hebrejščino. V šolskem letu 1547/48 je opravljal funkcijo rektorja. Poleg že omenjenega se je zanimal še za geografijo. Zaslovel je z delom »Cosmographia«, ki je doživela kar 46 izdaj.⁴

Tukaj je deloval še en svetovno znani humanist Theophrastus von Hohenheim, bolj znan kot Paracelsus (1493–1541). Bil je eden med najpomembnejšimi prirodoslovci 16. stoletja,

¹ Univerzo v Baslu je papež Pij II. ustanovil z bulo, izdano v Mantovi dne 12. november 1459. 4. aprila 1460 je bila univerza slovesno odprta.

² Mijo Mirković, Matija Vlačić Ilirik, Pula, Rijeka 1980, str. 353.

³ Walter Rüegg, *Geschichte der Universität in Europa, von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800)*, Band. II, München 1996, str. 35.

⁴ Prav tam.

zdravnik in kemik. Ob prevzemu učnega mesta v Baslu je javno zažgal dela Avicennasa in Galena, ki so tedanjim zdravnikom pomenila skoraj toliko kot teologom Sveto pismo. Paracelsus je bil doma s Koroške. Svoji domovini je posvetil zgodovinsko delo »Chronica und Ursprung des landts Kärnten«.⁵

Močna prisotnost humanistov je gotovo vplivala na bodočega reformatorja Ulricha Zwinglija, ki se je leta 1502 vpisal na baselsko univerzo. Po študiju je postal vojaški duhovnik in je dvakrat spremljal svoje rojake v Italijo ter prisostvoval njihovim bojem. Leta 1518 je postal pridigar v züriški stolnici. Podobno kot Luther se je tudi Zwingli posvetil študiju svetega pisma. Bil je mnenja, da se v njem razodeva Božja volja, zato je treba preveriti vse cerkvene običaje in ugotoviti, če jih sveto pismo predpisuje. Če jih ne zapoveduje, jih je treba odpraviti. Zwingli, ki je užival podporo mestnih oblasti, je v Zürichu odpravil čaščenje svetnikov in relikvij. Nastopil je zoper cerkveno hierarhijo, duhovništvo, romanja in mašo. Pod vprašaj je postavil redovne zaobljube, praznike in postne dneve. Iz cerkva so odstranili podobe, slike in sveče. Prepovedal je cerkveno petje in orgle. Po novem je bilo bogoslužje sestavljeno iz molitev, branja svetega pisma, pridige in obhajanja evharistije štirikrat letno. Krst je postal le znamenje zaveze, evharistija zgolj spomin Kristusovega trpljenja.⁶

Reformacijske ideje so se širile v ostale švicarske kraje, med drugim tudi v Basel. Njihovi privrženci so leta 1529 nasilno prevzeli oblast. V mestu so odpravili mašo in uničili podobe svetnikov.⁷

Novoverci so iskali zaveznike tudi pri Luthrovih privržencih. Želeli so doseči spravo med obema stranema. Tako je oktobra 1529 v Marburgu prišlo do verskih pogovorov med Luthrom in Zwinglijem. Vendar pogovori niso pripeljali do zedinjenja. Skupnega jezika nista mogla najti ob vprašanju Kristusove navzočnosti v evharistiji. Luther se je izrekel za fizično, realno navzočnost. Zwingli je opiraje se zlasti na Janezov evangelij, zagovarjal pojmovanje evharistije kot duhovne hrane. Kmalu potem je prišlo do nastanka cvinglijanske oziroma baselske ter augsburške veroizpovedi, ki sta dokončno ločili oba reformacijska tabora. Tako so cvinglijanci imeli dva sovražnika, na eni strani luterance na drugi pa katoličane. S slednjimi so se leta 1531 spopadli pri Kapplu in bitko izgubili. Med padlimi je bil tudi Zwingli.⁸ Vodilno vlogo med njegovimi privrženci je prevzel Henrik Bullinger, ki je poskušal z novim švicarskim reformatorjem Jeanom Kalvinom doseči kompromis. Kalvin je bil mnenja, da človek ne more prostovoljno izbirati med dobrim in zlom, on sploh nič ne izbira, on je že odrešen ali preklet. Kdor ni preklet, se za to srečo ne more sklicevati na svoja lastna dejanja, ampak zgolj na Zveličarjeve zasluge. Glede vprašanja evharistije je Kalvin zagovarjal stališče, da Kristusovo telo in kri v posvečenem kruhu nista navzoča, vendar je evharistija kljub temu milostni dar Boga.⁹

Jean Kalvin in Henrik Bullinger sta leta 1549 sklenila Consensus Tigurinus, ki glede evharistije in predestinacije sprejema omiljene kalvinistične formulacije, in sta tako ustvarila temelje za zedinjenje švicarske reformirane Cerkve, ki se je zgodilo leta 1562 z nastankom skupne veroizpovedi cvinglijancev in švicarskih kalvinistov, tako imenovane »Confessio helvetica posterior«.¹⁰

⁵ Prav tam, str. 425.

⁶ Zgodovina Cerkve 3, Reformacija, protireformacija in katoliška prenova (1500–1715), Družina, Ljubljana 1994, str. 72.

⁷ Prav tam, str. 82.

⁸ Prav tam, str. 87.

⁹ 2000 let krščanstva, Ljubljana 1991, str. 845.

¹⁰ Zgodovina Cerkve 3, Reformacija, protireformacija in katoliška prenova (1500–1715), Družina, Ljubljana 1994, str. 195.

Za ta čas, torej od začetka pa do 60. let 16. stoletja, so izpričani stiki nekaterih naših rojakov z baselsko univerzo, švicarskimi humanisti in reformatorji.

Baltazar Praunsperger, doma iz Savinjske doline, je na začetku stoletja študiral na tamkajšnji univerzi. Bil je avtor številnih glasbenih knjig. Razen tega o njem ne vemo praktično ničesar. Vprašanja, ali je imel stike s švicarskimi humanisti, in če jih je imel, ali je to vplivalo na druge njegove rojake, ostajajo odprta.

Več vemo o Lenartu Budini, ustanovitelju stanovske šole v Ljubljani. V 20. letih je deloval v Baslu in njegovi okolici. Od leta 1522 je bil vodja neke šole v Rheinfeldenu v švicarskem kantonu Aargau. Še leto pred tem je služboval kot korektor v tiskarni Johanna Frobenova v Baslu. Stiki s Frobenovim podjetjem so dokazljivi še leta 1537, ko je bil že v Ljubljani. Obstajajo tudi domneve, da je osebno poznal humanista Glareana oziroma da je bil celo njegov učenec. Oba sta se leta 1529 zaradi nemirov v Baslu in zaprtja univerze umaknila v Freiburg. Tu je Lenart dosegel bakalavreat, Glarean pa je dobil službo profesorja. V zgodovino-pisju se omenja tudi Budinova izredna glasbena nadarjenost, kar bi lahko kazalo na njegovo šolanje pri Glareanu, ki je bil izvrsten glasbeni teoretik in pisec raznih del s tega področja. Dodatno pozornost vzbuja njegov prozni latinski prevod prvih šestih spevov Iliade, ki se je ohranil prav v Ljubljani. Mogoče ga je Lenart prinesel s seboj ob vrnitvi v domovino.¹¹

S tem v zvezi lahko omenim še eno osebo, ki je sicer prihajala izven slovenskega etničnega ozemlja, vendar je imela stike s slovenskimi protestanti. Gre za Matija Vlačića-Ilirika (1520–1575), ki je prihajal iz Labina v Istri. V mladosti se je šolal v Benetkah, kjer je bil njegov učitelj Giambattista Cipeli, prijatelj in učenec Erazma Rotterdamskega. Verjetno je bil prav Giambattista vzrok, da je Vlačić leta 1539 izbral prav Basel za prvi kraj svojega študija. Tu se je gibal v krogu Erazmovih učencev, ki so bili protestanti, cvinglijanske smeri. Omeniti je treba univerzitetnega profesorja Oporina, ki je poleg poučevanja grščine vodil tudi svojo privatno tiskarno ter skrbel za izdajanje protestantskih knjig. Objavil je številna Vlačićeva dela. Ne smemo pozabiti omeniti tudi doktorja Simona Gryneuma, baselskega profesorja in enega od sestavljavcev baselske veroizpovedi. Vlačić je bil v času svojega študija nastanjen prav v njegovi hiši. Z njim je ohranjal stike še potem, ko je leta 1540 odšel v Tübingen. Prekinili so se naslednje leto, ko je njegovega učitelja in mecena pobrala kuga, ki je tedaj razsajala v Baslu.¹²

S švicarskimi humanisti sta imela stike tudi Peter Bonomo in njegov učenec Primož Trubar. Jože Rajhman v Pismih Primoža Trubarja omenja pet njegovih pisem, naslovljenih na Henrika Bullingerja, po smrti Ulrika Zwinglija, duhovnega vodjo švicarske reformacije.¹³ V njih je razvidna neka pozitivna naravnost do omenjene smeri, vendar se v vprašanju evharistije Trubar postavlja na Luthrovo stran. Pri tem je dosti zgovorno pismo z dne 13. marca 1557. V njem pravi, da mu je Bullinger poslal knjižico z njegovo versko razpravo, nad katero ni imel pripomb. Njemu in vsem drugim predstavnikom »helvetske« cerkve se opravičuje zaradi lažnih govoric, češ, da je javno na prižnici vse cvinglijance preklel in jih zmerjal za krivoverce. V nadaljevanju je govora o sporu med luteranci in cvinglijanci zaradi zakramenta-obhajanje večerje.¹⁴ Pri svojih pridigah je govoril o substanci zakramenta. Zaradi tega

¹¹ Primož Simoniti, *Humanizem na Slovenskem*, Ljubljana 1979, str. 114–128.

¹² Mijo Mirković, *Matija Vlačić-Ilirik*, Pula, Rijeka 1980, str. 26–88.

¹³ Prvo pismo je bilo napisano 13. septembra 1555, ostala pa 13. marca 1557, 10. julija 1557, 20. decembra 1557 in 1. februarja 1559. Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, str. 24–37.

¹⁴ Marburški pogovori med luteranci in cvinglijanci v oktobru leta 1529 niso privedli do zedinjenja. Medtem ko so lahko 14 členov skupno določili, so se duhovi ob 15. členu, ob vprašanju Kristusove navzočnosti v evharistiji, ločili. Luther se je, sklicujoč se na posvetitvene besede, ki jih je s kredo napisal predse na mizo, izrekel za fizično, realno navzočnost; Zwingli je opiraje se zlasti na Janezov evangelij, zagovarjal pojmovanje evharistije kot duhovne hrane. *Zgodovina Cerkve* 3, str. 84.

nauka je prišlo do razdora in needinosti v krščanski cerkvi ter do počasnejšega širjenja evangelija. Pravi, da tako visoke disputacije o resnični, telesni, bistveni in duhovni navzočnosti Kristusovega telesa ne koristijo preprostim ljudem. Postavi se na Lutrovo trditev, da se pri večerji kristjanom resnično deli Kristusovo telo in njegova kri in da niso samo znamenja.¹⁵

Konec 60. let ni moč najti Trubarjevih pisem naslovljenih na švicarskega reformatorja. Iz tega se je v našem zgodovinopisju sklepalo, da Trubar verjetno ni želel poglobljati stikov s Švicarji, ker bi s tem lahko pripeljal do razkola med slovenskimi reformatorji.¹⁶

Od vseh obstoječih pisem vzbuja pozornost predvsem prvo pismo z dne 13. september 1555, v katerem Trubar pravi, da se je iz Bullingerjevih del veliko naučil in da je iz njih že 17 let pridigal v slovenski deželi. Nadaljuje, da je bil zaradi tega dostikrat preganjan in so ga naposled hoteli celo spraviti v ječo, kljub temu pa nanj ni jezen, ampak mu je vdan.¹⁷ Zanimivo je, da je potemtakem Trubar začel po njegovem zgledu pridigati že leta 1538, torej v času ko je bil še katoliški duhovnik. V času od leta 1533 do 1540 je bil v Ljubljani stolni pridigar. Za to obdobje je značilno, da je že zagovarjal zmerna reformacijska načela (proti romanjem in zidanju novih cerkva). Mogoče je ob stikih s tedaj maloštevilnimi protestanti prišel do del Henrika Bullingerja. Skoraj bolj verjetna bi bila domneva, da so imeli pri tem prste vmes člani humanističnega krožka tržaškega škofa Petra Bonoma, med katere prištevamo tudi Primoža Trubarja. V krožku so poleg tozadevnih del prebiral še reformacijske spise. V letu, ki ga omenja v pismu Henriku Bullingerju, se Trubar ni nahajal v Trstu. Mogoče mu je njegovo delo dostavil kateri izmed članov krožka. Zgledi, ki jih je po njem prevzel Trubar v svojih pridigah, so bili po vsej verjetnosti vzrok za njegov odhod iz Ljubljane leta 1540.¹⁸

Protestantska dela naj bi vzbudila zanimanje tudi koprškega škofa Petra Pavla Vergerija, ki je moral zaradi obtožb krivoverstva leta 1549 pobegniti v Basel¹⁹ in kasneje v Tübingen.²⁰

Vidimo, da so obstajali kontakti z Baslom in tamkaj delujočimi humanisti in reformatorji. Zato lahko upravičeno domnevamo, da bi se med baselskimi študenti našel kakšen naš rojak. Peter Pavel Vergerij, Primož Trubar, Peter Bonomo, Lenart Budina in Matija Vlačić Ilirika so bile osebe, ki so imele velik vpliv na našo reformacijo in bi lahko prispevale pri odločitvi posameznih študentov, da gredo na študij v Švico.

To so bili vzroki, da sem svoj pogled usmeril na baselsko univerzo. Iz tega kraja sem prejel sezname vpisanih študentov, ki jih je v obliki dveh knjig napisal Hans Georg Wackernagel. Prva knjiga zajema čas od 1460 do nemirnega leta 1529. Takrat je bila univerza zaprta zaradi vstaje Zwinglijevih privrženecv. Drugi del prinaša imena študentov od leta 1530 do 1601.

Prva knjiga ni prinesla pričakovanega rezultata. Med vpisanimi nisem našel skoraj nobene slovenskega študenta. Pozornost so mi vzbudila le tri imena. Prvo izmed njih je ime študenta »Gabriel Krantz de Stein«, vpisano že leta 1461.²¹ Ob imenu ni nobene navedbe dežele, iz katere je študent prihajal. Označba kraja, bi lahko pomenila imena krajev Kamnik ali Kamen na Koroškem. Njegov priimek, ki se prebere »Kranc«, je bil lasten številnim prebivalcem Kranjske in bi lahko kazal na njegovo domačo deželo. Drugo ime »Michael Resch

¹⁵ Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, str. 27–29.

¹⁶ Prav tam, str. 8, 9.

¹⁷ Prav tam, str. 24.

¹⁸ Trubar se je potem, ko si je pridobil naklonjenost novega ljubljanskega škofa Franca Kacijanerja, vrnil v Ljubljano in leta 1542 prevzel kanonikat.

¹⁹ Peter Pavel Vergerij je objavil v Baslu številna dela, na primer: »Francisci Spierae Civitatulani horrendus casus« (1549) in 12 drugih del reformacijske vsebine. Hans Georg Wackernagel, *Die Matrikel der Universität Basel*, II. Band 1532/33–1600/01, Basel 1956, str. 63.

²⁰ Mijo Mirković, *Matija Vlačić-Ilirik*, Pula, Rijeka 1980, str. 124.

²¹ Hans Georg Wackernagel, *Die Matrikel der Universität Basel*, I. Band 1460–1529, Basel 1951, str. 2.

de Stein in Slavonia Gurcens. dyoc.«²² označuje študenta, vpisanega leta 1513. Gre za osebo, ki je prihajala s področja krške škofije. Čez šest let se omenja še Kamničan »Conradus Henseler Litopolitanus.«²³

Podobna slika se je kazala tudi ob pregledu prvih strani druge knjige. Do srede 16. stoletja sem našel vpisane le Vergerija (vpis 1. januarja 1550) in Ilirika (vpis 1. maja 1539). Nekaj sem jih našel še v 50 letih. Po 60. letih 16. stoletja nisem pričakoval boljših obetov, saj od tega časa niso izpričani kontakti slovenskih protestantov s švicarskimi. Presenečenje je bilo veliko, ko sem prav od tega časa do šolskega leta 1600/01 našel okoli 40 študentov, ki naj bi prihajali s slovenskega etničnega ozemlja. Pomembni se zdita ugotovitvi, da je večina vpisana v zadnji tretjini stoletja in da so mnogi izmed njih pred tem študirali na nemških univerzah, zlasti v Tübingenu. Mogoče je pri tem imel vlogo Trubar in morda le ni popolnoma prekinil stikov s švicarsko reformacijo. Na ta vprašanja bodo morda dale odgovor bodoče raziskave.

V 16. stoletju je bila za študente z današnjega slovenskega etničnega ozemlja popularna univerza v Baslu. Ker do sedaj niso bila objavljena imena teh študentov, sem sklenil, da jih navedem:

	ime in priimek	leto vpisa	dežela/mesto, odkoder izhaja	otročstvo, študij, kariera...
1	Gabriel Krantz	1461	»de Stein«	
2	Michael Resch	1513	»de Stein in Slavonia Gurcens.dyoc.«	
3	Conradus Henseler	1519	»Litopolitanus«	
4	Matej Flacius	1539		
5	Peter Pavel Vergerij	1549/1550	Koper	Bil je znan borec za cerkveno reformacijo. Rodil se je 1497/98 v Kopru. Postal je koprski škof. V letih 1549 in 1550 se je nahajal v Baslu. Tukaj je datiran 1. januarja 1550. Tu je objavil številna dela, na primer: »Francisci Spierae Civitatulani horrendus casus«(1549) in 12 drugih del reformacijske vsebine. Umril je 4. oktobra 1565.
6	Ludvik Vergerij	1549/50	Koper	Bil je nečak Petra Pavla Vergerija .
7	Jurij Hätzel	1550/51	Koroška	
8	Janez Mittenburgerus	1553/54	Štajerska	
9	Janez z Grabna pri Kamnu na Koroškem	1556/57	Graben pri Kamnu na Koroškem	
10	Krištof Weitmoser	1557/58	Koroška	
11	Janez Weitmoser	1557/58	Koroška	Krištofov brat
12	Jurij Bitterkraut	1568/69	Koroška	
13	Simon Planta	1568/70	Cerknica	V letih od 1589 in 1593 je služboval kot župnik v Devinu.

²² Prav tam, str. 316.

²³ Prav tam, str. 342.

²⁴ Valvasor v Slavi našteva kranjske plemiške rodbine. Med njimi ne omenja rodbine Kaitschach. Morda je prišlo do napake pri pisanju in je mogoče mišljena rodbina Katschitsch.

14	Erhard Hedeneck	1570/71	Beljak	6. junija 1559 se je vpisal na univerzo v Tübingenu. 10. januarja 1571 se pri doktorski promociji Simona Ostermanna omenja kot doktor medicine.
15	Krištof Putzi	1571/72	Koroška	
16	Melchior Putzi	1571/72	Koroška	
17	Janez pl. Kaitschach ²⁴	1571/72	Kranjska	
18	Žiga pl. Kaitschach	1571/72	Kranjska	Janezov brat
19	Wolfgang pl. Kaitschach	1571/72	Kranjska	Janezov brat
20	Anton Kronecker	1571/72	Kranjska	
21	Jurij Bitterkraut	1572/73	Koroška	
22	Andrej Bühelerus	1572/73	Ptuj	
23	Frančišek baron pl. Stubenberg	1572/73	Ptuj	
24	Daniel baron pl. Stubenberg (1572/73)	1572/73	Ptuj	Frančiškov brat
25	Janez Wels	1574/75	Gorica	
26	Anton Langmantel	1577/78	Vipava	
27	Daniel Flacius	1579/80		sin Matija Vlačiča
28	Janez Langmantel	1579/80	Vipava	
29	Krištof Halvinger	1580/81	Koroška	
30	Filip Bucella	1581/82	Ptuj	
31	Herbard baron pl. Auersperg	1591/92	Kranjska	Rodil se je na Kranjskem leta 1574. 26. avgusta 1592 se je vpisal na univerzo v Tübingen, 1593 pa še v Padovo.
32	Vajkard baron pl. Auersperg	1591/92	Kranjska	Rodil se je leta 1575. 26. avgusta 1592 se je vpisal na univerzo v Tübingenu, 1593 pa v Padovo.
33	Ditrih baron pl. Auersperg	1591/92	Kranjska	26. avgusta 1592 se je vpisal na univerzo v Tübingenu, 1595 pa v Padovo.
34	Herbard baron pl. Lamberg	1591/92	Kranjska	Rodil se je na Kranjskem leta 1578. 26. avgusta 1592 je začel obiskovati univerzo v Tübingenu, 1593 pa v Padovi.
35	Jakob Wabeccius	1591/92	Kranjska	
36	Lenart Faschang	1591/92	Ljubljana	26. avgusta 1592 se je vpisal na univerzo v Tübingenu, 1597 v Padovo. Tu je študiral medicino. V Baslu je bil 18. julija 1599 promoviran v doktorja medicine.
37	Jakob Pantaleon	1595/96	Ljubljana	25. septembra 1592 se je vpisal na univerzo v Tübingenu.
38	David Pantaleon	1595/96	Ljubljana	25. septembra 1592 se je vpisal na univerzo v Tübingenu, 3. novembra 1596 pa v Wittenbergu.
39	Krištof Stettner	1595/96	Ljubljana	25. septembra 1592 se je vpisal na univerzo v Tübingenu.
40	Janez Stettner	1595/96	Ljubljana	2. oktobra 1593 je postal doktor obojega prava.
41	Adam Gabelchoverus	1595/96	Ljubljana	30. marca 1596 je postal doktor medicine.
42	Gregor Schönius	1596/97	Gorica	

43	Marko Roseta	1598/99	Ptuj	
44	magister Bernard Steiner	1599/1600	Koroška	18. decembra 1599 je postal doktor medicine.
45	magister David Verbec	1600/1601	Ljubljana	Rodil se je leta 1577. 20. aprila 1600 je postal doktor medicine. Kot preceptor je bil 16. oktobra 1600 v Tübingenu. Kasneje je bil zdravnik v Tübingenu, Ulmu, Stuttgartu, Augsburgu, Strasburgu in Speyerju. Umril je leta 1644.
46	Pavel baron pl. Dietrichstein	1600/1601	Kranjska	
47	magister Tomaž Schiffman	1600/1601	Celovec	18. avgusta 1600 je postal doktor medicine.
48	Elias Staudach	1600/1601	Koroška	

Nove publikacije Zbirke Zgodovinskega časopisa

V zadnjem času smo ob rednih zvezkih *Zgodovinskega časopisa – ZČ* izdali še več zvezkov *Zbirke Zgodovinskega časopisa*.

24. in 28. zvezek Zbirke ZČ, ki smo ju izdali v sodelovanju s tržaškim Krožkom za družbena vprašanja Virgil Šček, objavljata delo mag. Petra Rustje **Otokar Rybář v dunajskem parlamentu**. V prvem delu so študija akademika prof.dr. Vasilija Melika, življenjepis dr. Otokarja Rybáře kot predstavnika »zlate dobe« tržaških Slovencev, vrsta fotografij in dokumentov, nekaj avtorjevih pojasnil, članki iz Edinosti ter povzetki celotne izdaje v slovenščini, italijanščini, nemščini in češčini. V drugem delu so Rybářevi parlamentarni govori in vprašanja ter pomenljivejši članki iz Edinosti, ki jih je Peter Rustja s kratkimi veznimi besedili tudi komentiral. S tema zvezkoma se končuje niz knjig, posvečenih parlamentarnim nastopom primorskih poslancev v dunajskem in nato rimskem parlamentu. Oba zvezka skupaj v prosti prodaji staneta 4.400 SIT, za člane ZZDS 3.300 SIT, za študente pa 2.200 SIT.

26. zvezek Zbirke ZČ, ki smo ga izdali v sodelovanju s Študentsko založbo, je druga, dopolnjena izdaja standardnega učbenika akademika prof. dr. Rajka Bratoža **Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo**. Tej izdaji je dodan izbor novejšje literature za grško zgodovino, predstavljene so novosti iz raziskovanj grške kolonizacije na Jadranu in navzočnosti Grkov na današnjem slovenskem ozemlju ter v njegovem sosledstvu, delo pa zaokrožajo kazala literarnih virov, oseb, krajev in avtorjev. Maloprodajna cena je 4.800 SIT, za člane ZZDS 3.600 SIT, za študente 2.400 SIT.

27. zvezek Zbirke ZČ smo izdali v sodelovanju z ljubljanskim Inštitutom za narodnostna vprašanja in objavlja delo akademika prof.dr. Janka Pleterskega **Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu = Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«**. Po obsegu drobna, po vsebini pa bogata publikacija predstavlja referenčni pregled historičnih dognanj o prelomnem dogodku slovenske zgodovine. Maloprodajna cena je 800 SIT, za člane ZZDS 600 SIT, za študente pa 400 SIT.

Vse številke ZČ in *Zbirke ZČ* lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 01/24-11-200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si

Joža Mahnič

Dejavnost slovenskega Penkluba pred drugo svetovno vojno

Slovenski Penklub je proti koncu leta 1926 po zgledu londonskega ustanovil Janko Lavrin, za prvega predsednika so izvolili Otona Župančiča, za tajnika Pavla Karlina. Člani so se sestajali mesečno na klubovih večerjih, ki so imele družabno povezovalni značaj. Leta 1928 se je pesnik udeležil kot zastopnik vseh jugoslovanskih klubov mednarodnega kongresa v Oslu. O doživljanju severnjaške Norveške in srečanjih s pomembnimi osebnostmi je imel obširen intervju z Božidarjem Borkom (glej knjigo *Pripovedi o Župančiču in pomenki z njim*, SM 2004, str. 87–98). Slovenski PEN je pripravil tedaj več narodnoobrambnih nastopov zunaj Ljubljane, 1929. npr. v Črnomlju, kjer je zahteval upravnopolitično vrnitev Bele krajine v Slovenijo. Deloval je tudi Mladi penklub, vodil ga je France Vodnik, in 1931. so ga prišli obiskat tovariši iz Londona. Naslednje leto je klub mladih izrazil nevoljo zaradi Župančičevega eseja *Adamič in slovenstvo*, pesnik je zato odložil predsedstvo. Ker pa se je pripravljala mednarodni kongres v Dubrovniku, so se duhovi pomirili: za predsednika so izvolili Izidorja Cankarja, Župančiča pa imenovali za častnega predsednika. Cankar je opravljal predsedniške posle do leta 1936, ko je zapustil univerzo in odšel v diplomacijo, Župančič je tedaj spet prevzel predsedstvo. Za Karlinom je v tridesetih letih do začetka vojne opravljal delo tajnika France Stelè.

O pomembni dejavnosti slovenskega Penkluba pred zadnjo vojno sem na osnovi arhivskega gradiva iz Stelètove zapuščine v rokopisnem oddelku NUK napisal članek *Predvojni PEN v boju za jezikovne in človekove pravice*. V njem sem prikazal odpor kluba zoper unitaristične jezikovno kulturne težnje takratnega Beograda in klubovo obsodbo trganja Cankarjevega *Kurenta* iz naših srednješolskih beril ter njegovo prizadevanje, da bi rešil Franceta Bevka fašističnega preganjanja in konfinacije ter omogočil v ilegali živečemu Vorancu Prežihu vrnitev iz tujine v domovino. Članek je izšel 26. oktobra 1989 v Delu – Književnih listih in pozneje v knjigi izbranih razprav *Presoje in pogledi* pri SM 2000 na str. 182–189. Nedavno pa mi je prišlo v razvid novo gradivo o dejavnosti predvojnega slovenskega PEN, prav tako iz zapuščine prof. Stelèta, ki ga hrani biblioteka SAZU, oskrbela mi ga je ljubeznivo bibliotekarka svetovalka ga. Anika Koblar-Horetzky. Gre za šest arhivskih enot, pisem in poslanic, raznim naslovljencem, datiranih v letih 1932 do 1938, v usodnem času torej, v katerem so se nagrmadili razni pereči in usodni kulturno politični problemi.

1. Pismo slovenskega Penkluba z dne 21. junija 1932 banu Dragu Marušiču in ministru Albertu Kramerju

Znane naše književnike, ki se spričo svoje demokratične usmerjenosti 8. novembra 1931, v času zloglasnega premiera Petra Živkovića, niso udeležili prisilnih enostrankarskih volitev v beograjsko skupščino, so oblasti kaznovale s službeno premestitvijo iz Slovenije na jug države. Naš Penklub je skušal zanje s tem pismom posredovati pri navedenih domačih politikih, pismo je natipkano v dvojniku, opremljeno s pečatom kluba in podpisoma predsednika Župančiča in tajnika Stelèta. Marušič je bil tedaj ban Dravske banovine v Ljubljani, Kramer pa minister za trgovino in javna dela ter zastopnik premiera v Beogradu.

Gospod ban (minister)!

Penklub kot mednarodna organizacija književnikov ni nikoli posegal v tok političnih dogodkov, je pa vseeno vedno oznanjal in branil načela človeškega dostojanstva v vsem javnem življenju.

Le zato, da brani ta načela, si Penklub, center Ljubljana dovoljuje opozoriti Vas, gospod ban (minister), da se v zadnjem času tudi pri nas baje uvajajo v ravnanju s političnimi obtoženci načini, ki nasprotujejo čutu človeškega dostojanstva in pravičnosti ter smislu zakonov.

V prepričanju, da se te stvari dogajajo brez Vaše vednosti in proti Vaši volji, Vas, gospod ban (minister), prosimo, da ukrenete, kar morete, da se tako obsojanja vredno ravnanje konča.

Pismo enakega besedila smo naslovili tudi na gospoda ministra dr. Alberta Kramerja (gospoda bana Dravske banovine).

Z izrazi odličnega spoštovanja

2. Župančičevo z roko napisano pismo dr. Stelétu z Bleda 20. avgusta 1932

Ad 3 in 4

Spoštovani gospod Stelét,

Zastran Lebna, Lovčiča in Seliskarja sem pisal ministrom Pučji in Kramerju, zraven pa še profesorju Boesniku, ki je z vsemi nerodnejimi prijatelji ali vsaj vsji znanec in lahko zalazi kakšne dobre besede. Kramerje sem iskal, da bi mu stvar še osebno razložil, pa je nisem našel doma, mogoče se ni še dni poročil. Bomo videli.

Zastran Berke pa ne vem več, kaj smo sklenili: ali se oborniti na italijanski Penklub? Prihodnji teden bom dva dni ali pa še dalje v Ljubljani, skušal Vas bom dobiti po telefonu.

Hvale lepe za kresne razplodnice in

opravišite mi, da sem delk povsemne z
odgovori, a ves sem v aklu.
Z lepimi pozdravi
Kas

Henj Jurančič
Na Bledu, 20. 8. 1932

Stelè je bil v pismu 13. avgusta prosil pesnika, naj se kot predsednik Penkluba zavzame za politično preganjanega dr. Lebna, ki ga je Beograd premestil v Čuprijo; istega dne ga je za to prosil tudi Juš Kozak. Naslednje dni je pesnik sporočil Kozaku: »Ona stvar: Leben, Sovrè, Seliškar. Pisal sem Puclju, Kramerju in Brezniku, ki je tem politikom blizu in, ako hoče, lahko sproži dobro besedo... France (Albreht) pravi, da so premestitve bolj za strah in da jih bodo dodelili v službovanje na starih mestih. Bomo videli.«

Kakor Kramer je bil tudi Ivan Pucelj minister v tedanji beograjski vladi, in sicer za socialno politiko in narodno zdravje. Josip Breznik, politični somišljenik omenjenih ministrov, pa je bil sicer srednješolski profesor in vpliven funkcionar založbe Tiskovna zadruga.

Pri posredovanju za Bevka, ki je živel v Gorici in bil italijanski državljan, seveda ni šlo za preprečenje premestitve, pač pa ga je bilo treba zaščititi pred preganjanjem fašistov. Že takrat, in ko so pisatelja še konfinirali, se je slovenski Penklub obrnil na rimskega in njegovega predsednika futurista Marinettija.

Župančič je bil na Bledu, kjer je imela družina počitniško hišo, kakor zmeraj na videz, na oddihu, v resnici pa »ves v delu«, prevajal je gledališki deli, Molièrovega *Tartuffa* in Shakespeareovega *Hamleta*.

Ob obravnavanem pismu moramo dodati še nekaj pripomb v zvezi z njegovo tematiko. V prvem od dveh pisem iz konca poletja 1932 je pesnik prosil Kramerja, naj prepreči premestitve Lebna, Sovrèta in Seliškarja, ker bi prizadele slovensko kulturo in njihove žene ter bi jih javnost po pravici razumela kot naperjene proti slovenstvu; v drugem pismu ministru izpoveduje svoje politično jugoslovanstvo in kulturno slovenstvo ter ga spet svari pred preganjanjem kulturnih delavcev.

Puclju je bil pesnik že po volitvah v novembru 1931 izjavil, da je zaradi navezanosti na Jugoslavijo sam sicer šel volit, da pa nasprotuje politiki diktature in morebitnemu preganjanju tistih, ki niso šli na volitve. Konec septembra 1933 je v pismu temu ministru protestiral zoper trganje Cankarjevih besedil iz slovenskih beril po šolah.

Večina naših kulturnikov se je v času diktature in unitarizma zavzemala za avtonomijo slovenskega jezika in kulture. V letu 1932 sta izšla dva eseja s to problematiko, a različna v gledanju nanjo. Vidmarjev *Kulturni problem slovenstva* in Župančičev *Adamič in slovenstvo*. Prvi je bil v gledanju na slovenstvo dosleden, drugi nekoliko ohlapen.

Naši takratni liberalni politiki pa so se ogrevali za unitaristično jugoslovenarstvo. Zgodaj pomladi leta 1934 je Župančič Kozaku sporočil, da je bilo njegovo posredovanje za trojico kulturnikov pri Kramerju kljub prvotnemu drugačnemu pričakovanju neuspešno. O tem ministru je moral z grenkobo zapisati spoznanje, da ga je »politično kompromisarstvo zapeljalo v nesrečno stapljanje in morda likvidiranje slovenskega jezika«.

Spoštovani gospod doktor,

zastran Lebna, Sovréta in Seliškarja sem pisal ministroma Puclju in Kramerju, zraven pa še profesorju Brezniku, ki je z vsemi merodajniki prijatelj ali vsaj ožji znanec in lahko založi kako dobro besedo. Kramerja sem iskal, da bi mu stvar še osebno razložil, pa ga nisem našel doma, mogoče se mi te dni posreči. Bomo videli.

Za stran Bevka pa ne vem več, kaj smo sklenili: ali se obrniti na italijanski Penklub? Prihodnji teden bom dva dni ali pa še dalje v Ljubljani, skušal Vas bom dobiti po telefonu.

Hvala lepa za krasne razglednice in oprostite mi, da sem tak počasne z odgovori, a ves sem v delu.

Z lepimi pozdravi

Vaš Oton Župančič

Na Bledu, 20. 8. 1932

3. Poslanica slovenskega Penkluba knezu namestniku Pavlu

Datira nekako iz sredine tridesetih let, po 9. oktobru 1934, ko so v Marseillu ubili kralja Aleksandra. Pod poslanico so »za slovenski Penklub«, se pravi, v njegovem imenu, podpisali Župančiča, čeprav mu je takrat predsedoval Izidor Cankar, tako slog kot pisava poslanice sta pisarniško brezosebna. Vsebinsko jo je po vsej priliki pobudil France Bevk, tedaj že član našega Penkluba, saj je položaj slovenske manjšine v fašistični Italiji med našimi penklubovci najbolj poznal in se za njegovo izboljšanje najbolj prizadeval. Časovno in tematsko se s to poslanico ujema tudi brošura *Les persécutions de la littérature slovène dans la Vénétie Julienne en Italie* (Preganjanje slovenske knjige v italijanski Julijski Benečiji). O tem problemu so spregovorili tudi na mednarodnem kongresu penklubov v Barceloni.

*Njegovemu kr. Visočanstvu
knezu namestniku Pavlu
Beograd*

V naši javnosti se širijo glasovi, da se bodo v najkrajšem času začela pogajanja med našo državo in kraljevino Italijo. Slovenski Penklub v Ljubljani se obrača k Vašemu kr. Visočanstvu kot najvišjemu zaščitniku naših narodnih interesov s prošnjo, da bi naložili predsedniku vlade, naj pri teh pogajanjih brezpogojno zavaruje življenjske pravice naše manjšine v Italiji. Gre za usodo skoro ene tretjine Slovencev in več stotisoč Hrvatov, ki so najbolj kruto tlačena narodnost v Evropi. Posebna konvencija naj zajamči Jugoslovanom v Julijski krajini enakopravnost z Italijani v Dalmaciji.

Vaše kr. Visočanstvo naj izvoli sprejeti tudi pri tej priliki izraze naše vdanosti in zvestobe.

4. Protest Penkluba banski upravi zaradi prepovedi uprizoritve Kreftove Vélike puntarije

Besedilo protesta je sestavil in lastnoročno napisal Župančič sam kot upravnik SNG in je datirano z 8. marcem 1938. Pesnik zavrača v imenu ustvarjalne svobode in razvoja književnosti politično cenzuro. Bratku Kreftu, ki je bil tedaj v Drami redno nameščeni režiser, so v tridesetih letih dovolili uprizoritev *Celjskih grofov* in *Malomeščanov. Vélika puntarija*, drama o hrvaško-slovenskem kmečkem uporu 1572/73, pa je mogla priti na oder šele v spremenjenih političnih razmerah po vojni, jeseni 1946.

Besedilu protesta je Župančič s svinčnikom pripisal tajniku Stelétu v vednost za večerni sestanek naslednje: »Dragi gospod Stelè – tole sem v naglici sestavil in Vam pošiljam, da premislite in v prvi polovici večera malo predebatirate. Nisem utegnil prepisati in bolje stilizirati, ker sem zakopan v delo.« O spomenici, naslovljeni na bansko upravo, so torej penklubovci na sestanku – najbrž je šlo za vsakomesečno večerjo – razpravljali in jo seveda odobrili, a dovoljenja za uprizoritev kljub temu niso dosegli.

Vrnimo se še za trenutek k dokumentu! Tajnik je pesnikovemu pripisu dodal tale nedokončani zapis: »Slutimo, da utegne biti povod za to (prepoved uprizoritve) drugod kakor v umetnosti, zato prosimo, da se ukrep prekliče. Smešimo se pred nam prijaznim inozemstvom, če dela, ki so z uspehom bila igrana...« Zadnji stavek nakazuje domnevo, da so Kreftovo pri nas nezaželelo dramo že nekje drugje uprizorili. Poslanica, kakor jo je zasnoval Župančič, pa se glasi:

Slovenski pisatelji vseh struj, zbrani na penklubskem večeru, so pretresali ukrep, s katerim je po sporočilu banske uprave upravniku Narodnega gledališča v Ljubljani prepovedano uprizorjanje Kreftove zgodovinske drame »Velika puntarija«, in so soglasno zaključili: da se s takim ukrepom dela sila literarnemu delu med Slovenci, da je z njim ogrožen razvoj našega gledališča in umetnostne kulture, ki more rasti samo v svobodnem ustvarjanju. Po pravici se bojimo, da tesnosrčnost, ki tako omejuje svobodo izraza, prizadene veliko škodo v našem duševnem življenju in rodi stanje, ki našemu narodu ne more biti niti v prid niti v čast. Bojimo se, da bo politična nestrpnost vnovič razvnela strasti in jih zanesla v področja duševnega dela in v pisateljske vrste ter zastrupila lepe odnošaje med slovenskimi pisatelji, ki so si dodobra v svesti odgovornosti, katero imajo pred narodom in bodočnostjo.

Zato – zvesti principom Penkluba in svojemu notranjemu prepričanju – soglasno obsojamo ukrep, naj je izšel od koderkoli, kot nedovoljen atentat na svobodo ustvarjanja in razvoj naše kulture, in v pravični obrambi resnega literarnega uveljavljanja opozarjamo na vse posledice takega ravnanja ter najnujneje prosimo, da se gori omenjeni ukrep razveljavi.

5. Predsednikova poslanica delegatom jugoslovanskih penklubov na sestanku v Celju

Poslanico je sestavil in z roko napisal Župančič, nad besedilom beremo datum 5. junij 1938. Šlo je za vsakoletni sestanek jugoslovanskih penklubov, tokrat v Celju in Rogaški Slatini, udeležili so se ga zastopniki iz Ljubljane, Zagreba, Beograda in tudi Sofije. Poslanica govori o resnosti političnega položaja tik pred drugo svetovno vojno, ko morajo tudi penklubi razmišljati o svobodi in obstoju svojega naroda, o pravilnem in pravičnem razmerju med jugoslovanskimi narodi, o miru, blaginji in kulturnem sodelovanju po vsem svetu. Pesnik bi se rad z delegati osebno srečal in pomenil, zaradi obolelosti pa jih samo od daleč pozdravlja. Njegovo poslanico je v Celju prebral tajnik Stelè.

K pesniku jo je na njegovo stanovanje v Dalmatinovi prišel iskat služitelj z univerze, zato beremo na koncu pripombo: »Zdaj je prišel Vaš sluga, prosim Vas, posnemite iz teh naglo napisanih vrstic, kar se Vam zdi vredno in potrebno. Vaš Oton Župančič.« Prof. Stelè je pesnikovo besedilo za tipkano različico poslanice skoraj v celoti obdržal.

Rokopisni izvornik poslanice – njegovo besedilo tu priobčujemo – se je ohranil v Stelétovi zapuščini v biblioteki SAZU, več tipkanih izvodov imajo v rokopisnem oddelku NUK, njihova verzija je natisnjena v Župančičevem Zbranem delu IX (1984).

Dragi tovariši,

rad bi vas pozdravil z živo besedo in toplo roko, ki včasih več pove, nego kar izgovoriš. Z veseljem bi obnovil stara znanja in prijateljstva, slišal želje in potrebe iz vseh krajev naše širše Jugoslavije, rad bi sodeloval pri sklepih, ki naj bi odločali o našem nadaljnjem strem-ljenju in sodelovanju.

Časi so resni kakor morda še nikoli – in pisatelj bi moral prvi zaslutiti pravo pot iz zmed in zmot, usmeriti sebe in s tovariši iskati izhoda za svoj narod in ohraniti njega samobitnost, ki bodi v skladu s skupnimi koristmi države in človeštva. Rad bi opozoril na češke pisatelje, ki so uvideli zahteve trenutka in hočejo opustiti vse malenkostne spore, da rešijo svojo misel-nost in obstoj svojega naroda. Moramo najti pravo razmerje med Slovenci, Srbi, Hrvati in Bolgari. Omogočiti vsaki edinici vesel in svoboden razmah in veselo in svobodno delo za skupnost. Kako naj vršimo pensko idejo, idejo sodelovanja vseh kultur na svetu, ako ne najdemo stikov med seboj, ki smo si po krvi najbližji? O vsem tem bi se rad pogovoril od ust do ust, da bi okrepil svojo vero v našo bodočnost.

Tako vas morem samo od daleč pozdraviti kot naše drage goste in se vam zahvaliti za prijaznost, s katero ste se odzvali našemu povabilu v geografsko središče naše Slovenije, v »mesto belo, Celje lepo in veselo«. Zahvalil bi se rad županu celjskemu, ki nam je rade volje ponudil svojo gostoljubnost, ker se zaveda važnosti kulturnega uveljavljanja na razgibanih (zgodovinskih) tleh.

Mnogo uspeha, da bi se razšli z lepimi sklepi in novim duhom!

6. Spomenica članom slovenskega Penkluba z dne 8. decembra 1939

Udeležba članov na občnem zboru tega dne je bila šibka, kar naj bi po predsednikovi sodbi kazalo na njihovo brezbriznost do društva in njegovih nalog. Župančič sodi, da je penklubski idejni program še vedno živ in obetaven, v zaskrbljujočem svetovnem položaju po nemškem septembrskem napadu na Poljsko pa posebno, saj so »dandanes ogrožene človeške pravice, individualne in narodne, resnična kultura, človeško dostojanstvo, duševna svoboda: misel na obrambo teh dobrin se tudi v najviharnejših dobah ne sme izgubiti, ako naj se človeštvo ne pogrezne v nekulturno, zgolj civilizirano barbarstvo«. O nadaljnjem obstoju in dejavnosti kluba naj zato odloči izredni občni zbor, ki bo po društvenih pravilih potekal čez teden dni.

Tipkana poslanica je ohranjena v Stelétovi zapuščini pri SAZU in v zapuščinah nekaterih drugih članov ter natisnjena v pesnikovem Zbranem delu IX.

Tovarišem iz Penkluba!

Že dalj časa je opaziti pojemajoče zanimanje za Penklub in njega prireditve. Dosti slaba udeležba na rednem občnem zboru je bila tega dokaz; zato smo navzoči člani odložili volitve odbora na izredni občni zbor, ki bo dne 12. XII. Ta izredni občni zbor naj odloči o bodočnosti

kluba – ali naj se ohrani in po časovnih potrebah in željah članov preosnuje ali pa razpusti, ako se izkaže, da za naše kulturno življenje ni koristen.

Razgovor pri zadnjem občnem zboru me je prepričal, da so bili vsi udeleženci istega mnenja: da se Penklub še ni preživel, da predstavlja tudi danes aktivno postavko v slovenski kulturni družbi in bi bilo lahkomišlno, ako bi ga po svoji brezbriznosti pomagali pokopati. Ideja, ki ga je rodila in vsa leta doslej vodila, je brez dvoma zdrava, in mogoče je danes važneje nego kdaj, da jo ohranimo med seboj živo, ako tudi je svetovni položaj tak, da ji ovira svoboden razmah in polno uveljavljanje. Kakor morda nikoli so dandanes ogrožene človeške pravice, individualne in narodne, resnična kultura, človeško dostojanstvo, duševna svoboda: misel na obrambo teh dobrin se tudi v najviharnejših dobah ne sme izgubiti, ako naj se človeštvo ne pogrezne v nekulturno, zgolj civilizirano barbarstvo. Za Slovence same lahko trdim, da naša književnost in umetnost, sploh naša narodna individualnost brez pismenih in osebnih zvez po Penklubu ne bi bila po svetu toliko znana in upoštevana, kakor je. Pa tudi že samo gojenje odkritosrčnega tovarištva med slovenskimi pisatelji se mi ne zdi za našo kulturo tako brez pomena, kakor je morda na prvi pogled videti.

Gorenje poglede dajem tovarišem iz Penkluba v premislek: ako so mnenja, da je treba Penklub ohraniti, da pa je potreben ljubljanski centrum preosnove, je moje in vsega odbora mišljenje tole: sedanji odbor ni temu nikaka ovira; predsednik in vsi odborniki dajejo svoja mesta na razpolago in iz volitev dne 12. XII. naj izide odbor, ki bo ustrezal vsem zahtevam. Tedaj se Penklub prenovi in poživi; ako pa se izkaže, da je večina drugega mnenja, naj se razide.

Odločitev o tem se mi zdi tako važna, da z gotovostjo pričakujem Vaše udeležbe pri občnem zboru.

7. Spomenica Penkluba senatorju dr. Antonu Korošču

Korošec, takrat predsednik državnega senata, je 7. marca 1940 v beli unionski dvorani predaval katoliškim študentom in v predavanju obtožil jugoslovanske penklube, da iz obzirnosti do svojih levo usmerjenih članov ne nastopajo proti framasonski in komunistični propagandi v kulturi.

Župančič je kot predsednik slovenskega Penkluba nanj naslovil poslanico z naslednjimi mislimi: penklubi se zavzemajo za svobodo v umetniškem ustvarjanju in za kulturno sodelovanje med narodi; slovenski Penklub ubrano in plodno združuje ustvarjalce raznih svetovnih nazorov in literarnih smeri; »politika umetnost lahko podpira ali ovira, voditi pa je ne more«.

Rokopis poslanice je ohranjen v pesnikovi zapuščini v rokopisnem oddelku NUK, v Stelétovi zapuščini v biblioteki SAZU je ni, natisnjeno jo najdemo v Župančičevem Zbranem delu IX. V naš članek jo pritegujemo, da z njo dopolnimo in zaokrožimo oris dejavnosti slovenskega Penkluba v času pred zadnjo vojno.

Gospod predsednik!

Na javnem shodu v Unionu ste izrekli na naslov vseh treh penklubov v Jugoslaviji očitke, ki so vse člane našega kluba prizadeli in jih moramo podpisani v njihovem in svojem imenu resnici na ljubo zavrniti, čeprav smo prepričani, da so izvirali iz pomanjkljivih informacij.

Mi služimo ideji prijateljskega sodelovanja s pisatelji vsega sveta, ideji medsebojnega spoznavanja in spoštovanja duševnega dela vseh narodov. Naše prepričanje je, da je umetniško ustvarjanje možno samo v svobodi izražanja misli – kolikor niso v nasprotju z zahtevami človečanstva in z veljavnimi zakoni in z zahtevami osebne časti – zato smo v ljubljanskem Penklubu zbrali duševne tvorce vseh smeri in svetovnih nazorov ter omogočili skupno

delovanje in nastopanje pisateljev z vseh duševnih front. Mislimo, da smo v tem ozračju storili mnogo za harmoničnost našega kulturnega življenja. Ako smo dosegli najprej pri sebi to skladnost z upoštevanjem vseh vrednot, ki jih ustvarja slovenski duh, smo šele sposobni uveljaviti se z uspehom tudi na mednarodnem torišču.

Vedno so nam bile svete koristi slovenskega naroda in jugoslovanska država. Z dnevno politiko se Penklub nikoli ni ukvarjal, vedno se je varoval zapletati se v dnevne spore, spoštoval pa je vsako resno politično delo za naš narod in za našo državo.

Imena podpisanih odbornikov so Vam porok, gospod predsednik, da je naše delovanje in mišljenje res nepristransko in naše presojanje javnih zadev – kolikor je v človeških močeh – objektivno.

Vemo, da imajo politiki na odločilnih mestih tudi svoj odnos do umetnosti in umetniškega ustvarjanja, in želeli bi si pravilnega razmerja med njimi in nami: naša trdna vera pa je, da politika umetnost lahko podpira ali ovira, voditi pa je ne more. Vsa preteklost naše kulturne zgodovine nam to prepričanje utrjuje.

Prosimo Vas, gospod predsednik, da vzamete ta naš odgovor na znanje, in prepričani smo, da nas boste po njem pravilno in pravično sodili.

Povzetek

Pričujoči prispevek k poznavanju naše novejšje kulturne zgodovine vsebuje naslednja dognanja: v zapuščini konservatorja in zatem univ. profesorja dr. Franceta Steléta, predvojnega tajnika slovenskega Penkluba, se je v biblioteki SAZU ohranilo šest pisem in poslanic iz let 1932–1938, v zapuščini pesnika in gledališkega upravnika Otona Župančiča, predvojnega predsednika istega penkluba, v rokopisnem oddelku NUK pa ena poslanica iz leta 1940.

Ta pisma in poslanice obravnavajo razne pereče kulturno politične téme, značilne za tedanji čas: kazensko premeščanje demokratičnih književnikov na jug države; ogroženost slovenske in hrvaške manjšine v fašistični Italiji; prepoved uprizorjanja Kreftove socialne drame *Velika puntarija*; ogroženost svobode, duha in človečanstva spričo bližnje vojne; življenjska nujna obstoja in dejavnosti penklubov; zgrešeno gledanje liberalnih in klerikalnih politikov na kulturo in penklube.

Dodatek

V Stelétovi zapuščini v biblioteki SAZU se je ohranilo tudi Župančičevo pismo umetnostnemu zgodovinarju Vojeslavu Molétu z dne 24. julija 1912, poslano iz Ljubljane v Kandijo pri Novem mestu. Pismo ni v nikakršni zvezi z našo kulturno politično problematiko tridesetih let, temveč je izrazito osebne in zasebne značaja ter je doslej ostalo neobjavljeno in neznano.

Tudi od Župančiča osem let mlajši Molè je pesnikoval, verze je objavljaj pod psevdonom Spitignjev v Omladini, Ljubljanskem zvonu in Slovanu, 1910. pa je objavil pretežno ljubezensko zbirko *Ko so cvele rože*. V Novem mestu je obiskoval gimnazijo in maturiral, v Kandiji so 1912. leta, ko je bil sin na Dunaju promoviran za doktorja, še vedno živeli njegovi starši. Z Župančičem se je bil seznanil že prvo leto univerze na Dunaju, pozneje je študiral na univerzah v Krakovu, Rimu in spet na Dunaju. S sodobno poljsko književnostjo in gledališčem, posebno s simbolistom Wyspiańskim se je seznanil v Krakowu. (Glej prvi del Moletovega dela *Iz knjige spominov*, SM 1970.)

Pesnik *Samogovorov* je tedaj služboval kot dramaturg pri Deželnem gledališču v Ljubljani in s Cankarjem vred stanoval na Rožniku. Prej je od 1896 s presledki živel precéj bohemske v tujini, v glavnem na Dunaju, vmes odpravil vojaščino v Gradcu in se pol leta mudil v Parizu. Študija zgodovine in zemljepisa ni docela dokončal, imel pa je za seboj življenjske skušnje in je tudi kot umetnik dozorel.

Iz pisma je razvidno za mladega Župančiča značilno razmerje do ženske, samega sebe je kot ustvarjalec imenoval »carja višin« in na ženske gledal nekako zviška. Takšno gledanje pa je v veliki meri izviralo iz bridkih skušenj z njegovo prvo ljubeznijo, ki jo je že v *Čaši opojnosti* obtoževal nezvestobe in se je pozneje zaradi razmerja z drugim z njo razšel.

Kakor je videti iz pisma, je delo pri gledališču občutil bolj za tlako kot za poklic, saj je moral nadzirati odrski jezik, skrbeti za repertoar in popravljati predložena besedila. Služba je bila tudi skromno plačana in nezanesljiva, gledališče je bilo namreč kmalu ukinjeno, vendar je pomenilo zasilno gmotno podlago, spričo katere je mogel misliti na ženitev in družino.

Pismo ni zapisano z Župančičevo roko, ohranilo se je v zanesljivem Stelétovem prepisu.

Dragi Molè!

Z veseljem sem prejel Tvoje vrstice in Ti odgovarjam takoj nanje. Razumem Tvojo radost, da imaš vse tiste formalnosti za hrptom in Ti še enkrat iskreno čestitam. Da sem si jaz o pravem času stesal svoj čoln, bi se me bilo sklonilo (izognilo) marsikaj neprilik in hudičarij, navsezadnje pa sam ne vem, ali ni bolje tako. Zdi se mi vsaj, da sem ta leta, kar sem se tepel po svetu, precej izgubil, a tudi dokaj pridobil, in če tehtam oboje na pravični vagi, vrag vedi, nekako v ravnovesju so skodele.

Materialno si nisem od življenja nikoli kaj posebnega obetal in mi je tudi dandanes prava figa, ali imam kaj v žepu ali ne, kvečjemu tisto me grize, kar moram svoji duši odtrgati; upam pa, da najdem svoje zadoščenje kakorkoli že, po svoje in po naših slovenskih razmerah. Pravzaprav sem se napačno izrazil, a če si bova dopisovala pogosteje, boš že videl, kako mislim.

Ženske, praviš... Hm. Mati je svetost. Z materinstvom je ženska v centru vsega življenja, – drugače pa ženske bog in bogme niso vredne vse tiste tragike, v katero se zapletamo moški radi njih in nje zapletamo vanjo. To je še najbolj čudno.

Moški ima zase svojo tragikomedijo, o kateri se ženskam niti izdaleka ne sanja. Ženska pa ne more brez moškega ničesar globokega doživeti. To se mi zdi temeljiti razloček med nami in njimi. Smilijo se mi revice bolj, nego jih zaničujem.

In pri vsem tem se bom še najbrže kmalu oženil, samo ko si utrdim stališče, da spletem lahko gnezdo za dvoje tičkov. Kako in kaj – ne izprašuj. Bilo je strašno. Troje duš je trpelo in troje duš trpi.

O drugih stvareh. Kakor veš, sem sedaj pri gledališču. Sramotno je to, a kaj hočeš. Jaz se smatram bolj za nastavljenca in zvracam krivdo na rame onim, ki bi bili to zadevo lahko drugače, častneje rešili. Dela imam preko glave, in če bi mi dali še tako nagrado, ne bi odvagala kolesa, s katerim si tarem um edino z ozirom na bodočnost, ki pa seveda še po vseh vejah skače. O priliki, bi Te prosil, mi pošlji repertoar poljski – ali veš, je li kaj WyspiaDskega prevedenega v nemščino?

Z lepim pozdravom

Tvoj Oton Župančič

Na Rožniku, 24. 7. 1912.

Predno prideš v Ljubljano, bodi tako prijazen in mi sporoči! Sicer se bi lahko iskala zaman.

Pismo je zanimivo tako po vsebini kakor po slogu. Pisano je do kraja človeško odkrito in življenjsko stvarno, razočarano in trpko, brez poezije in iluzije. Uporablja otipljivo nazorne primere: stesati si čoln, splesti si gnezdo, s kolesom si tretji um, bodočnost skače še po vseh vejah; veristične krepke izraze in rekla: hudičerijske, vaga, skodela (Prešeren), prava figa; seže tudi po belokranjski govoricni: skloniti se česa, bog in bogme. Pred nas stopi človek v preskušnjah življenja, ne poet s svetlo zvonečim verzom.

Danijela Trškan

Obvezna pedagoška praksa za študente 4. letnika zgodovine pedagoške smeri (Prispevek k visokošolski didaktiki)

Uvod

Od študijskega leta 1999/2000 do študijskega leta 2001/02 je na oddelku za zgodovino potekala prostovoljna enotedenska pedagoška praksa v osnovnih ali srednjih šolah za študente 4. letnika pedagoške smeri zgodovine. Odgovori na anketni vprašalnik, ki so ga izpolnjevali študentje in učitelji – mentorji, so pokazali, da mora biti pedagoška praksa obvezna za vse študente in da mora biti organizirana tako, da se upoštevajo tudi individualni interesi in potrebe študentov ter učiteljev, saj je pedagoška praksa izredno koristna tako za študente kot za učitelje.¹

Zato je bila v študijskem letu 2002/03 uvedena obvezna dvotedenska pedagoška praksa kot sestavni del prenovljenega študijskega programa za predmet Didaktika zgodovine na oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti.² Glavni namen pedagoške prakse je, da se študentje pripravijo na začetno samostojno opravljanje učiteljskega poklica. Pedagoška praksa traja dva tedna oz. vsaj osem delovnih dni in omogoča posameznemu študentu(tki) hospitiranje izkušenega učitelja v osnovni ali srednji šoli, izvajanje nastopov, seznanjanje z učnim načrtom in učili za zgodovino, učenje uporabe učnih pripomočkov, seznanjanje s pedagoško dokumentacijo (zlasti šolsko redovalnico in dnevnikom) ter udeležbo pri dodatnih dejavnostih (npr. krožkih, sestankih, ekskurzijah ipd.) itd.

V prispevku je predstavljen potek izvedbe dvotedenske obvezne pedagoške prakse in tudi rezultati anket za študente in učitelje mentorje, ki so sodelovali pri pedagoški praksi v letih 2003 in 2004.

Priprava na pedagoško prakso

Pedagoška praksa je sestavni del praktičnih vaj pri didaktiki zgodovine in se najpogosteje izvaja v poletnem semestru 4. letnika. Študentje morajo izbrati čas opravljanja tako, da ne ovirajo delo pri drugih predmetih. Zato morajo že na začetku študijskega leta načrtovati vse obveznosti, ki jih bodo imeli v poletnem semestru in ta načrt zabeležiti tudi v osebni mapi.

Študentje so seznanjeni s pedagoško prakso v uvodnem predavanju. Informacije o pedagoški praksi so objavljene v študijskem programu za vsako študijsko leto posebej,

¹ Trškan, D. (2001). Prostovoljna tedenska pedagoška praksa študentov zgodovine. V: Visokošolski pouk – malo drugače. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete, str. 77–81.

² Trškan, D. (2002). Študijski program didaktike zgodovine 2002/03. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

Trškan, D. (2003). Študijski program didaktike zgodovine 2003/04. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

Trškan, D. (2004). Študijski program didaktike zgodovine 2004/05. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

posebne informacije z minimalnimi obveznostmi pa so objavljene tudi v publikaciji Dnevnik pedagoške prakse.³ Študentje prejmejo obrazec za pedagoški dnevnik tudi v elektronski obliki.

Študentje, ki si sami izberejo osnovno ali srednjo šolo, morajo vodstvu šole predložiti uvodno pismo, ravno tako pa tudi učitelju – mentorju. Učitelj – mentor prejme tudi informativni priročnik, ki vsebuje navodila za pedagoško prakso in tudi seznanja učitelje z didaktično-metodičnimi novostmi pri pouku zgodovine.⁴

Študentje, ki ne morejo pridobiti šol za opravljanje pedagoške prakse v svojem kraju, pa lahko opravljajo v ljubljanskih osnovnih ali srednjih šolah, ki jih izbere visokošolska učiteljska.

Opravljanje pedagoške prakse

V času pedagoške prakse morajo študentje opraviti vsaj šest hospitacij oz. spremljati potek pouka pri učitelju (vsaj tri različne učne vsebine), opraviti vsaj osem samostojnih nastopov, od katerih pa morajo biti vsebinsko različni vsaj štirje nastopi. V primeru ponovitve učne vsebine, morajo študentje spremeniti učne oblike in metode dela.

Študentje morajo biti na šoli prisotni vsaj šest dodatnih ur (npr. pri krožku, dodatnemu pouku, krajši ekskurziji, sestanku, konferenci, konzultaciji z učiteljem ipd. oz. vsaj dve različni dejavnosti). Dodatne dejavnosti s številom ur študentje predstavijo tudi v dnevniku.

Če študentje izberejo obe stopnji, potem morajo opraviti najmanj enotedensko pedagoško prakso v osnovni šoli in enotedensko pedagoško prakso v srednji šoli. V tem primeru se minimalne obveznosti razpolovijo.

V skladu z individualnimi potrebami in interesi pa lahko študentje povečajo število hospitacij ali nastopov v dogovoru z učiteljem – mentorjem. Učitelj in študent(tka) načrtujeta urnik hospitacij in nastopov za dva tedna. V prvem tednu je več hospitacij kot nastopov. Urnik hospitacij in nastopov je pripravljen vsaj en teden pred začetkom pedagoške prakse. Dvotedenska praksa je strnjena, v primeru, če to ni mogoče, pa morajo študentje čimprej opraviti vse obveznosti.

Vloga učiteljev – mentorjev je zahtevna in tudi odgovorna naloga. Učitelji – mentorji dajejo vzor za poučevanje, organiziranje in vodenje pouka, omogočajo spoznavanje nalog in odgovornosti učiteljev, sodelujejo s študenti, jim dajejo priložnosti za samostojno poučevanje, sporočajo povratne informacije in spodbujajo refleksijo.

Glavne naloge učiteljev – mentorjev v času pedagoške prakse so izvedba vsaj šestih vzornih nastopov za študenta(tko); pomoč in svetovanje pri osmih samostojnih nastopih študenta(tke); vključevanje študenta(tke) pri dodatnih dejavnostih na šoli, npr. pri krožku, dodatnemu pouku, krajši ekskurziji, sestanku, konferenci, konzultaciji z učiteljem ipd; izpolnitev anketnega vprašalnika, ki je v pedagoškem dnevniku študenta(tke) in izpolnitev ocenjevalnega obrazca v pedagoškem dnevniku.

Dodatne obveznosti učitelja pa so lahko še seznanitev študenta(tke) z učnim načrtom in učili za zgodovino; pomoč študentu(tki) pri uporabi učnih pripomočkov (npr. grafoskop, diaproyektor, video ipd.); seznanitev študenta(tke) s pedagoško dokumentacijo (dnevnik, re-dovalnica, letni delovni načrt po razredih ...); seznanitev študenta(tke) s šolo in organizacijo pouka; izvedba več vzornih nastopov za študenta(tko); pomoč pri dodatnih samostojnih nastopih študenta(tke) itd.

³ Trškan, D. (2004). Dnevnik pedagoške prakse. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

⁴ Trškan, D. (2003). Priročnik za učitelje zgodovine. Pedagoška praksa študentov 4. letnika pedagoške smeri zgodovine. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

Učitelji – mentorji pa lahko v dogovoru s šolo in študenti dodajo tudi druge dejavnosti, ki pomagajo k pedagoški usposobljenosti študentov – bodočih učiteljev zgodovine v osnovnih in srednjih šolah.

V času pedagoške prakse si lahko študentje izposodijo učila na oddelku oz. didaktičnem kabinetu. Učitelji in študentje lahko komunicirajo z visokošolsko učiteljico na več načinov: po telefonu, po elektronski pošti, pisno ali ustno na govorilnih urah. V času pedagoške prakse se priporoča tudi branje didaktične literature, ki jo študentje lahko dobijo v različnih knjižnicah.

Dnevnik pedagoške prakse

Seveda pa zahteva pedagoška praksa tudi pisanje dnevnika, ki ga morajo študentje natančno izpolniti. Opravljena pedagoška praksa in izpolnjeni dnevnik sta sestavni del študijskih obveznosti, ocena mentorja pa tudi prispeva h končni oceni dnevnika pedagoške prakse.

Pedagoški dnevnik vsebuje naslednje rubrike, ki jih izpolnijo študentje:

1. MOJA PRIČAKOVANJA.
2. URNIK.
3. PREDSTAVITEV ŠOLE.
4. ZAPISNIKI DELA PO DNEVIH.
5. ZAPISNIKI NASTOPOV UČITELJA/ICE.
6. UČNE PRIPRAVE ŠTUDENTA/TKE .
7. GLAVNE PRIDOBITVE DVOTEDENSKE UČNE PRAKSE.
8. SAMOOCENJEVALNI OBRAZEC.
9. ANKETNI VPRAŠALNIK ZA ŠTUDENTA/TKO.
10. ANKETNI VPRAŠALNIK ZA UČITELJA/ICO.
11. MENTORJEVA OCENA.⁵

Študentje morajo v urnik natančno navesti datume in ure za hospitacije učiteljev in samostojne nastope. V primeru, da študentje opravljajo hospitacije in nastope pri različnih učiteljih, morajo urnik hospitacij in nastopov ter dodatnega pedagoškega dela navesti posebej za vsakega učitelja.

Študentje vadijo pisanje zapisnikov in učnih priprav na več načinov ter poskušajo opisati svoje razmišljanje o pedagoškem delu in občutke na pedagoški praksi. Učitelji – mentorji pa izpolnijo 10. in 11. rubriko v pedagoškem dnevniku.

Ocenjevanje pedagoške prakse

Pri pedagoški praksi se ocenjuje predvsem pedagoški dnevnik. Ravno tako pa se upošteva tudi mentorjeva ocena pedagoškega dela študentov na praksi.

Mentorjeva ocena dela študenta(tke) je sestavljena iz treh delov. V prvem delu učitelj poda mnenje o celotnem delu študenta(tke) na pedagoški praksi. V drugem delu oceni nastope študenta(tke) s pomočjo treh kriterijev (vsebinska priprava na nastope, metodična spretnost, vloženi trud in pozitiven odnos do dela). Za vse kriterije sta predvideni dve stopnji: zelo uspešen in uspešen. V tretjem delu pa oceni celotno delo z ocenami (zelo uspešno, uspešno, dobro ali manj uspešno) in poda kratko obrazložitev.

⁵ Ideje za pedagoški dnevnik so vzete tudi iz: Skela, J., Sešek, U., Zavašnik, M. (2003). Pedagoška praksa. Teaching Practice Pack. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in Cencič, Mi., Cencič, Ma. (1994). Praktično usposabljanje kandidatov. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Ocenjeni dnevnik pedagoške prakse študentje vložijo v osebno mapo ter dodajo ocenjevalni obrazec, ki je predstavljen v nadaljevanju.

Točke/ Kriteriji:	Urejenost dnevnika	Izpolnjeni obrazci	Šest zapisnikov hospitacij	Osem učnih priprav	Mentorjeva ocena (iz dnevnika)
0	Dnevnik ni oddan v roku.	Obrazci niso oddani v roku.	Zapisniki niso oddani v roku.	Dnevnik ni oddan v roku.	
0,5	Dnevnik je manj pregledno urejen. Naslovna stran nima vseh podatkov o šoli.	Nekateri obrazci niso izpolnjeni oz. več obrazcev je pomanjkljivo izpolnjenih.	Priloženi so vsaj trije zapisniki. Zapisniki so izredno pomanjkljivo in nečitljivo napisani ter niso v skladu z določenimi obrazci.	Dnevnik vključuje manj kot štiri učne priprave. Učne priprave ne vključujejo zahtevanih didaktično–metodičnih elementov. Učne priprave so napisane zelo nečitljivo in nepregledno.	
1	Dnevnik je zelo pregledno urejen. Naslovna stran ima vse potrebne podatke o šoli, učitelju in študentu.	Vsi obrazci so natančno izpolnjeni (zlasti 1.–4., 7.–9.).	Priloženi so trije zapisniki. Navedenih razlik pri razredih z enako učno snovjo ni. Zapisniki so pomanjkljivo izpolnjeni in nečitljivo napisani. Zapisniki so zapisani po enem obrazcu.	Dnevnik vključuje štiri učne priprave. Učne priprave so nepregledno in izredno pomanjkljivo napisane.	
1,5			Priloženi so štirje zapisniki, dva pa sta enaka oz. navedenih podrobnih razlik pri razredih z enako učno snovjo ni. Manjše pomanjkljivosti nekaterih zapisnikov. Zapisniki so zapisani z dvema obrazcema.	Dnevnik vključuje pet učnih priprav. Večje pomanjkljivosti so pri izdelavi učnih priprav.	Mentorjeva ocena vključuje pri vseh treh kriterijih uspešno.
2			Priloženo je šest zapisnikov z različnimi obrazci (od tega vsaj trije z različno učno vsebino), ki so natančno izpolnjeni. Natančno so navedene razlike v razredih z isto učno vsebino.	Dnevnik vključuje štiri učne priprave, pri štirih pa ni metodičnih variant na enako učno snov.	Mentorjeva ocena vključuje pri dveh kriterijih uspešno.
2,5				Dnevnik vključuje šest učnih priprav, pri dveh učnih pripravah z enako učno vsebino ni metodičnih variant. Manjša pomanjkljivost je pri izdelavi učnih priprav.	Mentorjeva ocena vključuje pri dveh kriterijih zelo uspešno.

3				Dnevnik vključuje osem učnih priprav (od tega štiri z različno učno vsebino), ki so izdelane po navodilih za izpitni učni nastop. Učne priprave z enako učno snovjo vsebujejo metodične variante.	Mentorjeva ocena vključuje pri vseh kriterijih zelo uspešno.
Št. točk za oceno					

Visokošolska učiteljica oceni dnevnik pedagoške prakse na osnovi petih kriterijev, ki vključujejo različno število točk. Univerzitetna ocena se pridobi s seštevkom točk. Pedagoška praksa oz. dnevnik predstavlja 20 % zaključne ocene iz predmeta.

Delo visokošolske učiteljice

Visokošolska učiteljica mora voditi evidenco o študentih in pedagoški praksi, tako da lahko izda potrdila za študente in učitelje – mentorje. Vsi učitelji – mentorji prejmejo potrdilo Oddelka za zgodovino o mentorstvu študentu(tki). Enotedensko mentorstvo za vsakega študenta na pedagoški praksi prinese eno točko po Pravilniku za napredovanje v nazive iz leta 2002.⁶ Za dvotedensko pedagoško prakso se tako pridobita dve točki. Ravno tako vsi učitelji prejmejo potrdilo Oddelka za zgodovino o številu vzornih nastopov. Trije vzorni nastopi prinesejo eno točko po Pravilniku za napredovanje v nazive iz leta 2002. Za šest vzornih nastopov se pridobita dve točki. Potrdilo prejme tudi študent(tka), ki ga lahko uporabi za dokazilo o pedagoških izkušnjah.

Po končani pedagoški praksi visokošolska učiteljica analizira anketne odgovore učiteljev – mentorjev in študentov. S pomočjo anketnih odgovorov lahko načrtuje izboljšanje organizacije in izvajanje pedagoške prakse. Na eni strani s pomočjo refleksij študentov načrtuje teoretične vsebine in naloge pri predavanjih ter poskuša z navodili odpravljati težave zlasti pri didaktično-metodičnem načrtovanju učnih ur. Na drugi strani pa tudi s pomočjo anketnih odgovorov učiteljev izpopolnjuje priročnik in načrtuje tudi vsebinsko zasnovo seminarjev, ki so namenjeni osnovnošolskim in srednješolskim učiteljem na oddelku za zgodovino.⁷

Rezultati anketnega vprašalnika za učitelje – mentorje, ki so sodelovali pri pedagoški praksi študentov v letih 2003 in 2004

Anketni vprašalnik je oddalo 100 učiteljev v osnovnih in srednjih šolah v Sloveniji.⁸

V anketnem vprašalniku so učitelji v **prvem delu** odgovarjali, ali so bili zadovoljni s pedagoško prakso in z delom študenta(tke) ter, ali je bilo to delo naporno.

⁶ Pravilnik o napredovanju zaposlenih v vzgoji in izobraževanju v nazive. Uradni list RS, št. 54/2002.

⁷ Na oddelku za zgodovino so potekali od leta 2001 do 2005 seminarji za osnovnošolske in srednješolske učitelje, kjer je bilo vsaj eno predavanje povezano z didaktiko zgodovine.

⁸ Od tega je osem učiteljev, ki so imeli enotedensko pedagoško prakso, ker so štirje študentje izbrali opravljanje dvotedenske pedagoške prakse na obeh stopnjah.

97 učiteljev je bilo zadovoljno s pedagoško prakso, le dva učitelja delno. En učitelj ni odgovoril na to vprašanje.

98 učiteljev je bilo zadovoljno z delom študenta(tke), le dva učitelja delno. Pri 78 učiteljih je študent odlično sodeloval z učiteljem, pri 16 učiteljih zelo dobro, pri šestih učiteljih pa dobro. Slabo ni sodeloval noben študent.

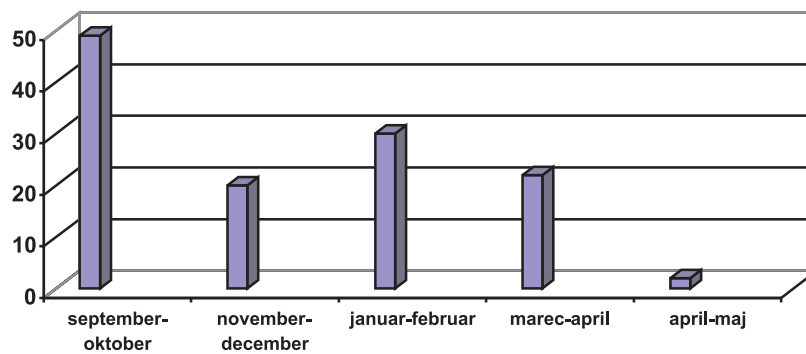
Za 75 učiteljev je bilo delo nenaporno, za 20 učiteljev pa naporno, trije učitelji so dodali, da delno, dva učitelja nista odgovorila.

V drugem delu so učitelji odgovarjali na vprašanja, kdaj naj bi bila izvedba pedagoške prakse najbolj ustrezna, koliko časa naj bi trajala in, ali je bilo ustrezno najmanjše število hospitacij študenta.

Zanimivo je, da je 67 učiteljev izjavilo, da ne bi bilo potrebno podaljšati pedagoške prakse. Na dodatno vprašanje je poleg 33 učiteljev, ki je navedlo, da bi pedagoška praksa morala biti daljša, odgovorilo še dodatno 6 učiteljev. Tako 16 učiteljev predlaga tri tedne pedagoške prakse, 21 učiteljev en mesec, dva učitelja pa več kot en mesec pedagoške prakse.

Zanimiva je tudi časovna razporeditev pedagoške prakse, saj največ učiteljev predlaga opravljanje pedagoške prakse v septembru in oktobru, najmanj pa v aprilu in maju. Primerni pa so tudi meseci januar in februar, malo manj marec, november in december.

Spodnja preglednica prikazuje možno časovno razporeditev pedagoške prakse v šolskem letu:

Vprašanje o hospitacijah oz. nastopih učitelja, je pokazalo, da je za 90 učiteljev najmanjše število hospitacij ustrezno, šest učiteljev je mnenja, da jih je premalo, trije učitelji menijo, da jih je preveč, le en učitelj pa navaja, da ni ustrezno število hospitacij.

Ker so učitelji dobili le pisna navodila za izvajanje pedagoške prakse, so se vprašanja v **tretjem delu** nanašala na navodila in tudi na priročnik, ali so bila pisna navodila ustrezna in, ali bi moral priročnik vsebovati še druge elemente ter, ali bi bilo potrebno izvesti za učitelje, ki bi ali že sodelujejo pri pedagoški praksi, tudi posebne seminarje.

Pisna navodila so bila ustrezna za 98 učiteljev, za dva učitelja pa delno ustrezna. 57 učiteljev je mnenja, da ne bi bilo potrebno imeti seminarjev za učitelje, ki sodelujejo pri pedagoški praksi. 41 učiteljev pa, da bi bili potrebni, dva učitelja nista odgovorila na to vprašanje.

Vprašalniki so v letu 2004 vključevali tudi dodatno vprašanje o ustreznosti priročnika za učitelje, tako je 54 učiteljev odgovarjalo tudi na vprašanje, kaj bi moral priročnik za učitelje še vsebovati. 32 učiteljev (59,3 %) ni odgovorilo, 18 učiteljev (33,3 %) je odgovorilo, da je ustrezen, štiri učitelji (7,4 %) pa so vsak posebej predlagali, da bi priročnik lahko vključeval še ocenjevalne obrazce za učitelje, metodične napotke oz., da ne bi bil potreben, če bi bili seminarji.

Učitelji so imeli tudi eno odprto vprašanje, kjer so lahko predlagali konkretne predloge za izboljšanje pedagoške prakse študentov. 49 učiteljev ni predlagalo ničesar za učinkovito prakso študentov zgodovine. 13 učiteljev je navedlo, da je praksa ustrezna, 11 učiteljev je predlagalo, da bi morala biti daljša. Ostali predlogi pa so individualni, npr. ustrezna pripravljenost študenta, ustrezna pripravljenost mentorja, praksa naj bi bila v 3. in 4. letniku, dvakrat po 14 dni, več hospitacij in nastopov, manj pisanja v dnevniku, največ dva študenta letno pri enem učitelju, sodelovanje s šolo skozi leto, večkratna praksa skozi leto, potrpežljivost, dopuščanje samostojnosti študentom, manj nastopov, ustrezno plačilo za učitelja. Nekateri predlogi so bili pri dveh učiteljih enaki, npr. dodatni seminarji za učitelje, praksa pri različnih mentorjih, strnjeno 14 dni, pripravljenost do samokritike in predčasno načrtovanje in informiranje mentorja.

Zaključne ugotovitve so, da je sedanja oblika izvajanja pedagoške prakse že precej ustrezna, potrebno bo obdržati možnosti za povečanje minimalnega števila hospitacij in nastopov ter tudi natančneje določiti dodatno pedagoško delo študentov na praksi. Dve tretjini učiteljev se ne zavzema za podaljšanje pedagoške prakse, saj bi to pomenilo več dodatnega dela za učitelje, čeprav je kar 75 % učiteljev navedlo, da dvotedenska pedagoška praksa ni bila naporna.

Če pa bi bila pedagoška praksa daljša, bi glede na odgovore, lahko bila od tri tedne do največ enega meseca. Glede na najbolj primeren termin za opravljanje pedagoške prakse (september-oktober), bi moral biti predmet npr. v 4. letniku, pedagoška praksa pa v dodatnem letu. Glede na predloge pa bi se moralo upoštevati, da en učitelj lahko sprejme največ dva študenta letno in da se morajo študentje dobro pripraviti na pedagoško prakso ter da so mentorji že prej obveščeni, da lahko bolje načrtujejo izvedbo pedagoške prakse. Zelo dobro pa bi bilo tudi izkoristiti šolsko delo, projekte in druge dejavnosti na šolah za dodatne obiske v šolskem letu.

Rezultati anketnega vprašalnika za študente, ki so opravljali pedagoško prakso v letih 2003 in 2004

Anketni vprašalnik je izpolnilo 100 študentov.⁹

V prvem delu so se anketna vprašanja nanašala na celotno pedagoško prakso. 97 študentov je izjavilo, da so bili s pedagoško prakso zadovoljni, le trije delno. 95 študentov je pridobilo pedagoške izkušnje, pet le delno. 97 študentov je pridobilo samozavest z nastopi, trije pa delno. 77 študentov je z učiteljem sodelovalo odlično, 19 študentov zelo dobro, trije študentje dobro, en študent pa ni odgovoril. Če primerjamo z odgovori učiteljev, potem lahko ugotovimo manjše razlike, saj je 78 učiteljev izjavilo, da so odlično sodelovali s študenti, 16 zelo dobro, 6 pa dobro.

V študijskem letu 2003/04 so imeli študentje še dodatno vprašanje. Tako je 64 študentov dodatno odgovorilo na vprašanje, zakaj so se odločili za opravljanje pedagoške prakse na določeni stopnji. Študentov, ki so se odločili za obe stopnji, je bilo bistveno manj. Odločili so se predvsem zaradi primerjave ali pa zaradi drugega predmeta, ki so ga tako opravljali istočasno. Za srednjo šolo so se odločili zaradi poznavanja mentorja, zaradi izziva, starejših učencev, večje poglobljenosti in tudi zaradi matične šole. Za osnovno šolo so se odločili predvsem zaradi matične šole, že izkušenj dela na šoli, lažje učne vsebine, poznavanje učitelja, mlajših otrok in zaradi manjših disciplinskih težav.

⁹ Od tega so štirje študentje, ki so izpolnili anketni vprašalnik dvakrat, ker so imeli pedagoško prakso na osnovni šoli in na srednji šoli.

Študentje so tudi odgovorili, da je bila organizacija pedagoške prakse na šoli ustrezno organizirana (98 %), kar pomeni, da so se mentorji zelo potrudili in uspešno organizirali pedagoško prakso za študente. En študent je izjavil, da ni bila dobro organizirana, en študent pa ni podal odgovora.

V drugem delu so študentje podali mnenje o ustreznosti minimalnega števila hospitacij in nastopov ter o trajanju pedagoške prakse. 84 študentov je izjavilo, da je bilo najmanjše število obveznih hospitacij učitelja ustrezno, 11 študentov, da jih je bilo preveč, trije študenti, da jih je bilo premalo in dva študenta, da ni bilo ustrezno.

77 študentov je odgovorilo, da je bilo najmanjše število obveznih samostojnih nastopov ustrezno, 13 študentov, da jih je bilo premalo, osem študentov, da jih je bilo preveč, en študent je odgovoril, da ni bilo ustrezno, en pa ni odgovoril.

49 študentov je izjavilo, da bi morala biti pedagoška praksa daljša, 50 študentov pa da ne, en študent ni odgovoril. Če primerjamo z odgovori učiteljev, je razlika večja, saj je 67 % učiteljev odgovorilo, da ne bilo potrebno, da bi bila pedagoška praksa daljša.

Na vprašanje, koliko časa bi morala biti pedagoška praksa, je odgovorilo 55 študentov. Tako se 23 študentov (42,6 %) zavzema za tritedensko prakso, ravno tako 23 študentov za enomesečno in devet študentov (16,7 %) za več kot enomesečno prakso.

V tretjem delu je bilo odprto vprašanje, kjer so študentje lahko podali predloge za učinkovito pedagoško prakso študentov.

9 študentov ni podalo odgovora, ravno tako 10 študentov ne bi ničesar spremenilo; vsi ostali pa so podali vsaj en predlog. Tako je bilo največ odgovorov: daljša praksa (21 %), pripravljenost in volja študentov (14 %), sodelovanje z mentorjem (8 %), usposobljen mentor (8 %), manj hospitacij (5 %), več nastopov (6 %), manj pisanja za dnevnik (6 %), načrtovanje pedagoške prakse (4 %), praksa v času, ko ni drugih obveznosti na fakulteti (4 %), pripravljenost šole (3 %), didaktika zgodovine že v 3. letniku (4 %), obvezno na osnovni in srednji šoli (2 %), hospitacije pri različnih učiteljih (2 %) ...

Največ odgovorov je bilo, da bi morala biti praksa daljša. V nadaljevanju so predstavljeni nekateri primeri odgovorov.

Prvi odgovor: »Predvsem se mi zdi, da je praksa prekratka in bi morala trajati dlje. Kajti ravno v dveh tednih se navadiš na učence in dijake, oni nate, pa že moraš oditi. Mislim, da bi tudi sami študenti imeli boljše vtise in izpolnjena ali neizpolnjena pričakovanja.«

Drugi odgovor: »Praksa bi morala biti daljša, da bi lahko bolje preverila svoje delo (znanje učencev), se seznanila s sestavljanjem, preverjanjem in ocenjevanjem testov znanja, se preizkusila v ustnem ocenjevanju. Več časa bi imela za pregled številnih učil (atlas, prosojnice, videokasete, zgoščenske). Bolje bi se lahko seznanila s potekom dela na šoli, se udeležila konferenc, roditeljskih sestankov, morda tudi govorilnih ur. Želela bi si tudi izpeljati kakšno alternativno obliko pouka (obisk muzeja, delo v knjižnici, ekskurzija), kjer bi imela več časa za druženje z učenci in za spoznavanje njihovih interesov ter njihovega načina razmišljanja. Učencem bi lahko dala tudi domačo nalogo (krajši sestavek, brskanje po knjigah, spremljanje vsakodnevnega dogajanja ipd.)«

Tretji odgovor: »Predlagam, da bi se le ta v prihodnjih letih izvajala v daljšem časovnem intervalu. Praksa je izvrstna izkušnja. Ne da ti povratne informacije samo o tvojem poučevanju, temveč lahko na tak način spoznaš sebe, kako reagiraš v različnih situacijah, kakšna je tvoja sposobnost prilagajanja, sposobnost komuniciranja ...«

Zanimivi pa so bili tudi odgovori, ki predstavljajo medsebojne napotke. Npr.: »Na prakso odhajaj pripravljen. Praksa naj ti bo v užitek, ne pa samo še ena obveznost. Prakso jemlji kot pozitivno izkušnjo, četudi prinese veliko dodatnega dela. Kritike, ki jih doživiš, jemlji kot izredno konstruktivne, ki ti bodo nekoč pri nečem pomagale. Četudi ti ne uspe vse, kar načrtuješ, poskusi znova, najbrž bo drugič bolje.«

Glavne ugotovitve, ki jih je prinesel anketni vprašalnik za študente, pa so, da so skoraj vsi študentje bili s pedagoško prakso zadovoljni in so pridobili dragocene izkušnje. Odlično ali zelo dobro so sodelovali z mentorjem, ki je tudi ustrezno organiziral pedagoško delo in prakso za študente.

Večina študentov se strinja z najmanjšim številom hospitacij in nastopov, velika razlika pa je pri odločitvi, ali bi morala biti pedagoška praksa daljša ali ne, saj so se mnenja skoraj razpolovila. V primeru podaljšanja pedagoške prakse, bi študentom, ki so odgovorili na to vprašanje, ustrezalo najbolj od tri tedne do enega meseca. Minimalno število hospitacij bi se lahko delno znižalo, npr. iz 6 na 4 ali še bolje 6 hospitacij, a samo 3–4 izbrani zapisniki, število nastopov pa bi se povečalo, npr. na 10, na ta način, da bi se dovolila tudi identična priprava v drugem razredu. Hospitacije pa bi poleg klasične obravnave učne snovi vključevale tudi preverjanje in ocenjevanje.

Na podlagi anketnih odgovorov ugotavljamo, da bo treba v priložniku za učitelje in študente vključiti različne primere časovne razporeditve hospitacij, nastopov in dodatnega dela ter uskladiti njihovo minimalno število, ravno tako pa tudi določiti termine za opravljanje pedagoške prakse na oddelku za zgodovino (ali na celotni fakulteti).

Zaključek

Anketni odgovori in samoevalvacija študentov, ki so že oddali pedagoški dnevnik, še naprej dokazujejo, da študentje nujno potrebujejo pedagoško prakso že v času dodiplomskega študija. Študentje pridobijo prve izkušnje, še posebej izkušnje pri načrtovanju, organiziranju in izvedbi učnega dela v razredu. Pridobijo pa tudi samozavest ter lahko pokažejo svojo ustvarjalnost in inovativnost. Navajajo se na sprejemanje povratnih informacij, na spremljanje svojega napredka in na samoocenjevanje.

S pedagoško prakso se študentje navajajo na časovno in vsebinsko načrtovanje pedagoškega dela ter na odgovornost za sprejete odločitve in načrte. Dnevnik pedagoške prakse študentov prikazuje, da je pedagoška praksa nujno potrebna in ena od najbolj zaželenih obveznosti, saj pomeni veliko motivacijo in spodbudo za prihodnje pedagoško delo ter povečuje sproščenost, zadovoljstvo in samozavestnost pri študentih. Organizacija pedagoške prakse pa mora omogočati študentom tudi podaljšanje pedagoške prakse v dogovoru s šolo in učitelji.

Na drugi strani pa pedagoška praksa spodbuja večjo motivacijo za pedagoško delo tudi pri učiteljih – mentorjih, saj jim praksa omogoča, da svoje bogate izkušnje posredujejo študentom. Pri tem jim pomagajo in svetujejo, od mladih študentov pa dobijo nov zalet za pedagoško delo. Tudi anketni odgovori učiteljev prikazujejo, da zelo radi sprejemajo študente in sodelujejo pri pedagoški praksi. Poleg hospitacij in nastopov jim omogočajo tudi celovito vključevanje ali sodelovanje pri pedagoškem delu na šoli, kar je za mlade bodoče učitelje zgodovine življenjskega pomena.

Študijska obveznost pedagoška praksa je povezana s celoletnim delom študenta. Uspešna pedagoška praksa pa ni odvisna le od študenta, ampak tudi učitelja, zato je posebna zahvala za uspešno izvedeno pedagoško prakso namenjena vsem učiteljem v Sloveniji, ki so sodelovali pri pedagoški praksi študentov pedagoške smeri zgodovine na Filozofski fakulteti.

Literatura

- Cencič, Mi., Cencič, Ma. (1994). Praktično usposabljanje kandidatov. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Skela, J., Sešek, U., Zavašnik, M. (2003). Pedagoška praksa. Teaching Practice Pack. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Trškan, D. (2001). Prostovoljna tedenska pedagoška praksa študentov zgodovine. V: Visokošolski pouk – malo drugače. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete, str. 77–81.
- Trškan, D. (2002). Dnevnik pedagoške prakse. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. (2002). Študijski program didaktike zgodovine 2002/03. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. (2003). Dnevnik pedagoške prakse. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. (2003). Priročnik za učitelje zgodovine. Pedagoška praksa študentov 4. letnika pedagoške smeri zgodovine. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. (2003). Študijski program didaktike zgodovine 2003/04. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. (2004). Študijski program didaktike zgodovine 2004/05. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.
- Trškan, D. (2004). Dnevnik pedagoške prakse. Priročnik za študente zgodovine pedagoške smeri. Didaktika zgodovine. Filozofska fakulteta: Oddelek za zgodovino.

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

32. zborovanje slovenskih zgodovinarjev in zgodovinarok

Celje, 30. september – 2. oktober 2004

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je 30. septembra ter 1. in 2. oktobra 2004 v Celju izvedla načrtovano 32. zborovanje slovenskih zgodovinarjev in zgodovinarok pod naslovom »ŽENSKÉ SKOZI ZGODOVINO«. Programski odbor je na svoj poziv dobil presenetljivo število prijav referentov, kar je potrdilo pravilnost odločitve za tematsko navezavo zborovanja na ženske in njihovo vlogo v zgodovini.

43 prijavljenih referentov (od tega 6 iz tujine) je bilo razporejenih v tri vsebinske sklope, ki so dodobra zapolnili oba delovna dneva zborovanja, precej časa pa je bilo namenjenega tudi strokovnemu posvetu učiteljev zgodovine. Društvo učiteljev zgodovine Slovenije je namreč vzorno organiziralo spremljevalni program, ki se je odvijal v petek, 1. oktobra. Predavanju Roberta Stradlinga o sodobnem poučevanju evropske zgodovine 20. stoletja je sledila popoldanska okrogla miza o zgodovinsko »občutljivih« temah v sistemu eksternega preverjanja znanja.

»Glavni« del posvetovanja je bil torej posvečen interdisciplinarnemu pogledu na vlogo žensk v zgodovini. Širok okvir posvetovanja pa je napovedal že izbor uvodničark: Marta Verginella je razglabljalala o dilemi med »zgodovino žensk« in »žensko zgodovino«, gostja iz Hrvaške Andrea Feldman, je spregovorila o stanju ženskih študij v sodobni hrvaški historiografiji, Milica Antič Gaber pa razodela sociološki pogled na zgodovino ženske.

Prvi vsebinski sklop je začel trojček referatov o vlogi ženske v srednjeveški in zgodnji novoveški družbi. Darja Mihelič je spregovorila o ženi v predkapitalističnem obdobju, Katja Mahnič Žvanut o ženskih pečatih na listinah iz zbirke ARS, Rolanda Fugger Germadnik pa o skrivnostni in nerazumljeni Barbari Celjski in njenih »portretih« v zgodovinopisju. Sabine Florence Fabijanec je predstavila gospodarsko dejavnost žensk v Dalmaciji med 14. in 16. stoletjem, Andrej Hozjan nekrolog za Rožo Rebeko Schratzenbach, grofico Nádasdy z Gornje Lendave iz leta 1718, Boris Hajdinjak pa je spregovoril o ženskah gospodov Ptujskih v prvih treh generacijah tega plemiškega rodu. Barbara Šatej je predstavila delovanje Goriškega splošnega slovenskega ženskega društva, Tina Bahovec vlogo žensk pri prelomnih dogodkih v letih 1918–1920 na Koroškem, Silva Bon pa delež Slovenk v osvobodilnem gibanju in povojni obnovi na Tržaškem. S slovenskimi književnicami 19. stoletja se je v svojem referatu ukvarjala Mira Delavec, Maja Gombač nas je popeljala skozi pregled modnega časopisja pred in po 2. svetovni vojni, Tomaž Pavlin pa je prispevek o pomenu telovadbe za ženske zavil v provokativen naslov: »Ženska ne potrebuje telovadbe, ostane naj v kuhinji in pri domačem ognjišču«. Da so bile Slovenke dejavne tako pred kot tudi za kamero in da brez njih ni filma, je dokazala Marta Rau Selič. Zadnji trije referati prvega sklopa so prikazovali ženske v zanje manj običajnih okoljih in situacijah – vojni in vojaški zgodovini vobče (Janez J. Švajncar), vrvežu 1. svetovne vojne (Petra Svobljšak) ter v labirintu obveščevalnih in varnostnih služb (Ljuba Dornik Šubelj).

Drugi vsebinski sklop je združeval referate s področja (ženskega) šolstva ter mesta žensk v družbenem in gospodarskem življenju. France Kresal je podal pregled deleža žensk v gospodarskem življenju na Slovenskem do leta 1941, Ljudmila Bezljaj Krevel je opisala zaposlovanje žensk v poštni, telegrafski in telefonski dejavnosti, Anka Vidovič Miklavčič pa je obudila spomin na Zvezo delavskih žena in deklet. Referati Tanje Žigon (o književnici Hedwig Radics-Kaltenbrunner), Nataše Kolar (o začetkih dekliškega šolstva na Ptujskem), Stanislava Južniča (o prvi Slovenki, študentki fizike in matematike Henriette von Aigentler) in Aleša Gabriča (o padanju še zadnjih trdnjav izključno »moških« študijev) so odstrli pogled na odnos do izobraževanja žensk in predstavili razgibane življenjske poti pionirk na področju visokošolskega študija, ki je dolgo veljal za izključno domeno moških. Dve zanimivi intelektualki sta

nam predstavila Jože Rataj (pisateljico Ano Wambrechtsamer) in Janez Stergar (naravoslovko dr. Ángelo Piskernik), Mojca Kovačič pa nas je popeljala srednjeveško Istro in nas seznanila s položajem tamkajšnjih žensk v zakonski zvezi. Damjan Hančič je v svojem referatu obdelal ženske samostane in vlogo njihovih predstojnic v družbi, Janez Šumrada je predstavil prispevek »Slovenca« Jurija iz Brežic k razpravam o devištvu v Franciji v začetku 15. stoletja, Dragica Čeč pa se je spopadla z obravnavanjem detomora na Kranjskem v 18. stoletju. Zaključni del drugega vsebinskega sklopa je bil namenjen zgodovini »(zlo)rabe« žensk v političnem življenju. Maca Jogan je predavala o opravičevanju podrejenega položaja žensk do začetka 2. svetovne vojne, Irena Selišnik o začetkih političnega angažmaja žensk v katoliškem in liberalnem taboru, Vida Deželak Barič pa o politizaciji ženske na Slovenskem med drugo svetovno vojno.

Tretji vsebinski sklop se je začel z referatoma, ki sta osvetlila položaj žensk na »obeh straneh« zakona. Igor Zemljič je raziskal odmeve ženskega kriminala v slovenskem časopisju na začetku 20. stoletja, Jelka Melik pa je podala pregled ženskega ukvarjanja s pravom v štiridesetletju 1919–1959. Referati Mojce Šorn (o liku pridne ljubljanske gospodinje), Dunje Dobaja (o podobi ženske v slovenskem katoliškem časopisju med 2. svetovno vojno) ter Mateje Jeraj (o položaju Slovenk v socializmu) so podali pregledno in zanimivo galerijo stereotipov in kalupov, v katere je družba tlačila ženske v preteklosti.

Glavni del zborovanja sta zaključila prispevka Matjaža Klemenčiča in Marjana Drnovška, ki sta spregovorila o izseljenkah, njihovi podobi v javnosti (Drnovšek) ter organiziranju v novi domovini – Združenih državah Amerike (Klemenčič).

Pomemben del vsakokratnega zborovanja je tudi občni zbor ZZDS, ki je bil tokrat na vrsti v petek, 1. oktobra. Zbor se je začel s tretjo podelitvijo nagrade Klio, ki jo je komisija to pot namenila Matjažu Bizjaku za delo *Ratio facta est*. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem, ki je izšlo pri Založbi ZRC SAZU.

Delovni del občnega zbora je bil precej razgiban, saj je običajnim poročilom predsednika, Vojaške sekcije, finančnemu poročilu in poročilu Nadzornega odbora o poslovanju ZZDS, ki so bili sprejeti brez pripomb, sledilo poročilo o delu Častnega razsodišča, na katerega je imel precej pripomb Igor Grdina, ki se je na razsodišče obrnil v strokovnem sporu. Diskusija predsednika ZZDS Branka Goropevska in Igorja Grdine je navrgla precej nedorečenosti statuta ZZDS in dala veliko spodbud za organiziranost in zakonsko ureditev delovanja ZZDS ter njenih organov v bodoče.

Občni zbor je razrešil staro in izvolil novo vodstvo ZZDS, katere predsednik je postal Mitja Ferenc, podpredsednika Petra Svoljšak in Darko Friš, tajnica pa Barbara Šatej.

Sobota je bila rezervirana za ekskurzijo v Rogaško Slatino, kjer smo si pod vodstvom Bojana Cvelfarja ogledali prenovljen Zdraviliški dom (zdaj Grand hotel Rogaška) in njegovo Kristalno dvorano, nato pa smo se podali na obnovljen grad Strmol pri Rogatcu, kjer nas je sprejel rogaški župan Martin Mikolič. »Strokovni« del ekskurzije je sklenil ogled muzeja na prostem Rogatec.

32. zborovanje ZZDS je bilo sodeč po vtisih udeležencev uspešno in dobro izvedeno, saj je udeležence »motila« le natrpanost vsebin in spremljevalnih dogodkov (županov sprejem, filmska predstava za udeležence), kar pa lahko kljub vsemu jemljemo kot kompliment. Izkazalo se je, da je moč pod streho spraviti tudi znanstveno srečanje s precejšnjim številom referentov, poslušalcem pa olajšati izbiro vsebin s pravočasno (predčasno) pripravo zbornika referatov (za kar gre zahvala v prvi vrsti referentom) ter s smiselnim oblikovanjem vsebinskih sklopov.

Ocenjujemo, da je v dveh delovnih dneh spremljalo strokovni program preko 200 poslušalcev.

Aleksander Žižek

Poročilo o delu Zveze zgodovinskih društev Slovenije za obdobje 2002–2004

Spoštovane kolegice, spoštovani kolegi!

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je – tako kot pred tem – po občnem zboru 31. oktobra 2002 v Mariboru uresničevala svojo statutarno določeno dejavnost. Zveza je v sodelovanju s SAZU-jem decembra 2003 pripravila znanstveni simpozij Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja. Na simpoziju je sodelovalo 18 referentov. Sledi še zbornik posvetovanja, ki je v pripravi.

Zadnje, že izvedeno znanstveno in strokovno srečanje, ki ga je pripravila ZZDS je bilo danes zaključeno 32. zborovanje slovenskih zgodovinarjev.

ZZDS je na pobudo Zgodovinskega društva Franca Kovačiča v Mariboru 2003 sodelovala tudi pri odkritju spominske plošče dr. Francu Kovačiču.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je bila v tem mandatnem obdobju dejavna tudi na drugih področjih.

Dva svoja predstavnika smo imenovali v organe upravljanja javnih zavodov:

- dr. Staneta Grando v strokovni svet Narodnega muzeja Slovenije
- mag. Marka Štepca v svet Medobčinskega muzeja Kamnik.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije je imela v tem mandatnem obdobju tudi prijetno priložnost, da je v sodelovanju z Zgodovinskim društvom Ljubljana posebej počastila dva svoja člana. V skladu s svojimi statutarnimi pristojnostmi je 20. februarja 2003 akad. prof. dr. Janka Pleterskega in prof. dr. Toneta Ferenca imenovala za svoja častna člana. S tem jima je ob njunih življenjskih jubilejih izrekla priznanje in zahvalo za prispevek k slovenskemu zgodovinopisju, mentorsko in pedagoško delo ter uveljavitev zgodovinske vede v slovenskem in mednarodnem prostoru.

Naj na tem mestu spomnim še na najnovejše pridobitve iz bogate zgodovinopisne produkcije, ki so nam bile predstavljene na tem zborovanju. O naših zgodovinopisnih pridobitvah je seveda kompetentno spregovoril tudi predsednik Komisije *Klio* dr. Ervin Dolenc. Opozorim naj, da so naši kolegi zelo dejavni tudi kot pisci vrste učbenikov zgodovine.

Na koncu le še zbirna navedba o delovanju Izvršilnega odbora in Predsedstva ZZDS v tem mandatnem obdobju. Kot je že navedeno v poročilu, se je Izvršilni odbor sestel štirikrat, Predsedstvo ZZDS pa je imelo prav tako štiri seje, od katerih je bila ena korespondenčna.

Delovanje drugih organov Zveze – *Raziskovalne, Vojaške in Šolske sekcije* – je že zajeto v samostojnih poročilih. *Častno razsodišče ZZDS* je razsojalo v enem primeru in prišlo do zaključka, da v prijavljenem primeru za to ni pristojno.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije si je tudi v letih 2002–2004 po svojih najboljših močeh prizadevala uresničevati svoje poslanstvo. Upamo, da uspešno. Torej, velja ostati optimističen. Zahvaljujem se vsem, ki so v tem mandatnem obdobju delovali v Zvezi zgodovinskih društev Slovenije in z vsemi mi je bilo v čast in veselje delati. Še preden pa zaključim svoje poročilo, mi dovolite, da novo izvoljenemu vodstvu, še posebej pa mojemu nasledniku dr. Mitji Ferencu, zaželim pri delu veliko uspeha. S tem zaključujem svoje poročilo. Hvala lepa!

Celje, 1. oktobra 2004

Predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije
Branko Goropevšek

Poročilo nadzornega odbora za leto 2003 in 2004

Nadzorni odbor v sestavi mag. Alenka Kačičnik Gabrič (Arhiv R Slovenije), mag. Tomaž Teropšič (Posavski muzej Brežice) kot člana in mag. Branko Šuštar (Slovenski šolski muzej) kot predsednik, je prejel finančna poročila zveze za leto 2003 in 2004 (do 21.9.). Pripravila jih je računovodkinja gospa Fani Groznik.

Iz leta 2002 izkazan velik prenos sredstev (skoraj 21,380.000 SIT) in dotacije ministrstev (MŠŠ, MZT, MK) v letu 2003 za obe osrednji reviji in dva projekta (Kermavnerjev simpozij, Koroški plebiscit) v višini 11.721.000 predstavljajo poleg prodaje ZC (4,570.000) in Kronike (2,161.000) ter drugih publikacij glavne prihodke Zveze. Kljub 25,8 milijona SIT odhodkov v letu 2003 je bilo tako ob prihodkih 19,3 milijona SIT – in ob sredstvih prenosa iz leta 2002– tako še za 14,895 milijona SIT ostanka, ki je namenjen in porabljen za dejavnost v letu 2004.

Prihodkov v letu 2004 (do 21.9.) je bilo 12, 225.000 SIT, največ od ZČ in Kronike (5,641.000 SIT) ter od kotizacije zborovanja (1,541.000 SIT), ostalo pa so bila sredstva MSZS (znanost) za sofinanciranje tiska revij in publikacij, do sedaj 4,171.000. Ob sredstvih prenešenih iz leta 2003 (14,895 milijona SIT) in dosedanjih odhodkih v letu 2004 9,686.000 SIT, je tako ostanek sredstev (219.) 17,433.948 SIT.

Kronika je v letu 2003 prejela lepe dotacije s strani MŠZŠ in Ministrstva za kulturo (skupaj skoraj 4,500.000 SIT), v letu 29Q4 pa doslej le dober milijon samo s strani enega financerja (znanost pri MSZS). Zgodovinski časopis pa je bil v letu 2003 deležen lepega sofinanciranja s strani MSZS in MK (skupaj 6,555.000), v letu 2004 pa je doslej prejel le 1,615.000 od istega financerja MSZS (znanost).

V letu 2004 je opazen izpad sofinanciranja naših periodičnih publikacij s strani MK. Vedno bolj pomemben je prihodek od prodaje publikacij za kar z nakupom poskrbimo tudi člani. Bolj skromno, a vendarle so bili sofinancirani tudi nekateri drugi projekti ZZDS, posebej še publikaciji v zbirki Knjižnica Kronike. Finančno stanje ZZDS kaže, da so sredstva za nadaljnje korake pri izdajatelj6L dejavnosti zagotovljena, zato lahko uredništva (in bralci) optimistično gledajo v prihodnost (sicer pri. Kroniki bolj svetla kot pri ZČ, pa tudi ZZDS bo lahko lepo izpeljala zborovanje in še kakšno od načrtovanih akcij. Vse to bo možno kot doslej pazljivo porabo sredstev za društveni namen in zanašanjem na sredstev prodaje, takorekoč tudi na lastne finančne sile.

Finančno poročilo je pregledno pa posameznih postavkah, ki kažejo na namensko porabo sredstev. Poslovanje ZZDS predstavlja finančno stanje, ki omogoča izpeljavo začrtanega programa posebej na področju izdajateljske dejavnosti. Zgodovinski časopis ima tako po plačilu stroškov tiska za št. 1,2/2004 še 5,689.000 SIT in podobno Kronika (še 4,655.000), ki pa ima poravnane tudi večje stroške zadnjih dveh publikacij v Knjižnici Kronike. Ob opozorilu na redno izhajanje revije, saj lahko zamude vplivajo tudi na prejem že odobrenih sredstev razpisov, naj priporočamo še proučitev možnosti. za večjo dotacijo za ZČ in možen dogovor z MK tudi za njihovo sodelovanje. Kolegicam in kolegom, ki so poskrbeli za redno izhajanje revij, plačevanje naročnine / članarine in posebej izpeljali prijave za razpise za sofinanciranje tiska in drugih projektov, naj velja naša zahvala. Nadzorni odbor lahko občnemu zboru predlaga, da potrdi uspešnost poslovanja ZZDS v letu 2003 in v letu 2004 do celjskega zborovanja.

*Branko Šuštar,
predsednik nadzornega odbora*

Poročilo o delu častnega razsodišča v mandatnem obdobju 2002–2004

Častno razsodišče ZZDS v sestavi: predsednik doc. dr. Andrej Vovko, člana prof. dr. Mirko Stiplovšek in dr. Bojan Godeša je v preteklem mandatnem obdobju obravnavalo eno vlogo, za katero pa je na podlagi 16. člena statuta ZZDS, ki določa, da častno razsodišče razsoja »o sporih, ki nastopijo v društvenem življenju«, ugotovilo, da ni pristojno za njeno reševanje. Zato ni sprejelo nobenih ukrepov iz svoje pristojnosti.

*Predsednik:
Doc. Dr. Andrej Vovko
Ljubljana, 29. 9. 2004*

Poročilo o delu Vojaške sekcije Zveze zgodovinskih društev Slovenije v obdobju 2002–2004

Po sklepu IO Zveze zgodovinskih društev Slovenije se je 28. maja 2002 sestel iniciativni odbor za ustanovitev sekcije in je potem sklical ustanovni sestanek. Na njem se je zbralo deset zainteresiranih članov. Z mandatom Zveze smo se konstituirali v sekcijo in 24. septembra 2002 izmed 15 članov izvolili vodstvo: predsednik sekcije dr. Damijan Guštin, tajnik nadporočnik Zvezdan Markovič, zadolžen za stike z javnostjo mag. Matjaž Bizjak.

Zastavili smo si ambiciozen program, ki naj bi pripeljal vojaško zgodovino (v Sloveniji) do metodološke definiranosti in hkrati promoviral njeno področje dela, posebej zaželen cilj je vojaška zgodovina Slovencev. Tretji cilj je vključitev v mednarodno okolje, povezava z Mednarodno komisijo za vojaško zgodovino, s katero smo posredno navezali stike.

Načrtovali smo in še vedno načrtujemo izhodiščni pogovor o terminoloških in s tem tudi vsebinskih vprašanjih, o predmetu vojaške zgodovine in pregledu dosedanjega dela, ki naj bi bilo izhodišče za naslednje faze, vendar se je za naše moči pokazal kot prezahteven in ga bomo izvedli lahko le s pomočjo drugih članov naše zveze. Vsekakor pa na njem še vztrajamo.

Nameravali smo tudi označiti 90 letnico prve svetovne vojne, ki pa je zaradi priprav drugih inštitucij, predvsem pa ker je ta tema bila ena od možnih za to zborovanje zgodovinarjev, pripravljali pa so se drugi, vsaj zaenkrat opuščena. Kljub temu je bila obletnica prve svetovne vojne dobro obeležena. Trije člani sekcije smo nastopili na simpoziju o prvi svetovni vojni, ki ga je priredila Slovenska Matica, dva tudi na konferenci, ki ga je priredila Arhivska služba Ruske federacije in njihova akademija znanosti v Moskvi.

Tako je, samokritično ocenjeno, tudi zaradi prezasedenosti predsednika sekcija naredila manj kot si je zadal, vendar pa ostajajo te naloge še dalje žive in tudi v programu sekcije, ki je bil itak dolgoročen.

Gotovo pa se je vojaška zgodovina v zadnjih letih močno uveljavila v slovenskem zgodovinopisnem raziskovanju, nenazadnje bolj zaradi prvič tudi finančno podprtega interesa Ministrstva za obrambo, ki je v svoj razpis CRPov prvič vključilo tudi zgodovinsko področje, rezultati pa niso izostali. Odobreni so štirje programi, eden ki se ukvarja z delovanjem obveščevalnih služb na zahodnem slovenskem ozemlju, drugi z vojaško tradicijo Slovenije, tretji s problemi ustvarjanja lastnih oboroženih sil v 20. stoletju in četrti z Jurijem Vego kot vojakom in matematikom. Vsekakor bistveno bolj spodbudno ozračje kot pred nekaj leti, posebej še če vemo, da se pripravlja tudi stalna postavitve vojaškega muzeja, poleg vseh zasebnih in družbenih pobud in raziskovalcev, naj omenimo vsaj načrtno in širokopotezno obnavljanje območja frontne črte v Posočju.

Ljubljana, 28. septembra 2004

*Predsednik Sekcije za vojaško zgodovino
Doc. dr. Damijan Guštin*

Poročilo o delu Zgodovinskega društva Celje v letih 2003–2004

Na občnem zboru 31. januarja 2003 izvoljeno predsedstvo Zgodovinskega društva Celje je nadaljevalo z utečeno društveno dejavnostjo, predvsem založniško in popularizacijsko.

Revija **Zgodovina za vse** – letno izideta 2 številki – stopa v dvanajsto leto izhajanja. Izdajati smo jo začeli v upanju, da bo slovenski zgodovinarski prostor razširila z novimi pogledi in pristopi ter nenazadnje vanj vnesla tudi malce sproščenosti, zabavnosti in humornosti. Ob 10. letnici izhajanja revije smo organizirali družabno srečanje ustvarjalcev in sodelavcev revije ter objavili bibliografijo za vseh 10 letnikov (Zgodovina za vse 2003/2 – v tem času smo objavili 114 razprav 76 avtorjev).

V letu 2003 je Zgodovinsko društvo Celje ustanovilo knjižno zbirko **zgodovini.ce**, ki predstavlja nadgradnjo društvenega založništva. Njen namen je objava del celjskih raziskovalcev slovenske zgodovine oz. del, ki se nanašajo na zgodovino Celja in Celjskega. Prva knjiga te zbirke, V pričakovanju stabilnega denarnega sistema, je izšla decembra 2003, v njej pa dr. Andrej Pančur obravnava poti in stranpoti razvoja monetarnega sistema habsburške monarhije do 1. svetovne vojne. Drugi naslov te zbirke, Našim zvestim, ljubim celjskim meščanom, je izšel leto kasneje, gre pa za projekt izdaje arhivskega vira – potrditve celjskih mestnih pravic Karla VI. iz leta 1717, ki ga je pripravil mag. Aleksander Žižek.

Zgodovinsko društvo Celje je s svojo izdajateljsko dejavnostjo pod okriljem Antike Celje sodelovalo na 20. slovenskem knjižnem sejmu v Cankarjevem domu (1. – 5. december 2004).

Društvo je (samostojno ali v soorganizaciji Muzeja novejšje zgodovine Celje) organiziralo kar nekaj **Večerov v muzejski kavarnici**:

- mag. Marko Štepec: predavanje O življenju med prvo svetovno vojno, 11. 6. 2003
- dr. Božo Repe: predstavitev knjige Rdeča Slovenija, 20. 1. 2004
- dr. Vasko Simoniti: predstavitev knjige Fanfare nasilja, 11. 3. 2004
- dr. Andrej Rahten: tematski večer Slovenci in evropska ideja: zgodovinski temelji in perspektive, 21. 4. 2004
- predstavitev Zgodovine za vse 2004/1 in Moški večer – predavanje Janeza Polajnarja Začetki erotične kinematografije na Slovenskem, 21. 6. 2004
- predstavitev Zgodovine za vse 2004/2 in predavanje Boruta Batagelja Ali naj dame kolesarijo?, 13. 10. 2004
- Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije – soorganizator ob Zgodovinskem arhivu Celje, 28. 10. 2004
- dr. Andrej Studen: predstavitev knjige Rabljev zamah, 1. 12. 2004

IO ZDC se je v omenjenem obdobju sestal na treh sejah (30. maja 2003, 29. aprila in 22. oktobra 2004); med drugim se je odzival na aktualna dogajanja v Celju: poleg ostalega je dal pobudo za označitev kulturnih spomenikov v mestu Celje (junij 2003) ter pobude za ohranitev cinkarniških dimnikov, za poimenovanje novega športnega parka na Hudinji in severne vezne ceste (julij 2003). Zgodovinsko društvo Celje je kot **soorganizator** sodelovalo tudi pri organizaciji 32. zborovanja ZZDS – Ženske skozi zgodovino, ki je potekalo v Celjskem domu od 30. septembra do 1. oktobra 2004.

Aktualne informacije o delovanju in dejavnosti društva so predstavljene na spletni strani www.zgd.celje.si.

Celje, 10. 1. 2005

Marija Počivavšek
predsednica

Poročilo o delu zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča v Mariboru od oktobra 2002 do decembra 2004

Prvi odmevnejši dogodek, ki je povezan z društvom dr. Franca Kovačiča, je bilo v tem obdobju 31. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v mariborskem Narodnem domu od 10. do 12. oktobra 2002 (o regionalnih vidikih slovenske zgodovine), ki ga je soorganiziralo naše društvo. Do konca tega leta je društvo organiziralo še tri redna mesečna predavanja. Dr. Jože Mlinarič je predaval o gradovih in graščinah ter dvorih v mariborski okolici, pokojni dr. Sergej Vrišer je govoril o Mariboru v barvah njegovega časa, dr. Bruno Hartman pa je orisal prevrat v Mariboru 1918/1919. Leto je društvo sklenilo z izdajo prvega zvezka letnika 2002 *Studie Historice Slovenice-Maribor skozi čas I.*

Mesečna predavanja leta 2003 je pričela dr. Maja Godina Golja s temo *Pustovanja v Mariboru od 1840 do 1940*. Februarja je društvo ob Pokrajinskem arhivu Maribor organiziralo v razstavišču Archivum razstavo ob 100-letnici smrti skladatelja Huga Wolfa, ki jo je pripravila dr. Manica Špendal. Ob tem jubileju je društvo soorganiziralo še koncert v Kazinski dvorani, kjer so bile prvič izvedene skladbe Huga Wolfa, ki jih je skomponiral v letih 1873–75, ko je živel v Mariboru.

Marčno redno mesečno predavanje je bilo namenjeno isti temi. O življenju in delu Huga Wolfa je govorila dr. Manica Špendal, o njegovi patologiji pa je predaval dr. Viljem Brumec. Na 6. občnem zboru istega meseca je društvo sklenilo postaviti spominsko ploščo dr. Francu Kovačiču in imenovalo dr. Bruna Hartmana za častnega člana društva. Aprila je o fotografiji Stojana Kerblerja predavala dr. Marjeta Ciglencečki, maja pa sta društvo in Oddelek za zgodovino Pef organizirala v Glazerjevi dvorani UKM *Annales, Series historia et sociologia*, 12, 2002, 1 in 2, ter *Series Historia naturalis*, 12, 2002, 1 in 2, koprškega ZRS. Konec maja je bil v Glazerjevi dvorani UKM simpozij ob 100-letnici zgodovinskega društva za Slovensko Štajersko, ob tem pa odprtje razstave ob 100. obletnici ustanovitve v razstavišču Archivum in odkritje spominske plošče dr. Francu Kovačiču pred arhivsko stavbo. Študijsko leto je sklenil dr. Božo Repe, ki je na povabilo društva, Pokrajinskega arhiva Maribor in Oddelka za zgodovino v Razstavišču Archivum predstavil *Vire o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije*, prvi in drugi del.

Prva tri predavanja novega študijskega leta so zaznamovali dr. Dragan Potočnik s kinematografskimi predstavami v Mariboru do 1941, mag. Mateja Ratej je predavala o Franjo Žebotu, poslancu Narodne skupščine v Beogradu in dr. Andrej Hozjan, ki je govoril o maticah mariborske župnije sv. Janeza Krstnika. Januarja 2004 je v razstavišču Archivum v soorganizaciji društva predstavil svojo knjigo *Rdeča Slovenija, tokovi in obrazi iz socializma* dr. Božo Repe. Marca je predaval na rednem mesečnem predavanju dr. Andrej Fidelj, *Iz mojega življenja in dela*. Dr. Marija Wakounig je zaradi bolezni predstavila svoje januarsko predavanje na konec marca in govorila o položaju žensk v vzhodni Evropi v 20. stoletju. Konec marca je bil še 7. občni zbor, ki je potrdil dr. Darka Friša kot predsednika društva tudi v naslednjem mandatu. Do konca študijskega leta sta predaval še dr. Bruno Hartman o Rudolfu Maistru in dr. Anton Ožinger, *Perfectio Christiana in redovništvo od antike do danes*. Maja je društvo predstavilo prvo redno številko in dvojno številko Maribor skozi čas II *Studia Historica Slovenica*.

Konec leta 2004 je društvo imelo še tri mesečna predavanja. Dr. Hartman je predaval o Križevem dvoru v Mariboru, dr. Ljubica Šuligoj je govorila o ptujskem območju pred prvo svetovno vojno, dr. Aleksandra Berberih Slana pa je predstavila Stjepana Radića in republikansko gibanje v Sloveniji. Oktobra je v Archivumu predstavil še tretji zvezek *Virov o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije* dr. Božo Repe.

Vrhunec leta nedvomno pomeni simpozij ob 750-letnici Maribora med 2. in 4. decembrom, ki sta ga organizirala Oddelek za zgodovino in naše društvo, in predstavlja pomemben prispevek k zgodovini mesta Maribor.

Filip Čuček

Poročilo o delu zgodovinsko društvo za severno Primorsko za obdobje 2002–2004

Zgodovinsko društvo za severno Primorsko v letih 2002 in 2003 ni izkazalo dejavnosti, vsaj tako je mogoče sklepati iz ohranjenega dokumentarnega gradiva društva.

V letu 2004 je društvo oživilo dejavnost. Sklican je bil občni zbor, ki je potekal 15. aprila 2004. Izvoljen je bil nov izvršni odbor društva, ki ima 8 članov: predsednik Drago Trpin, podpredsednik Renato Podbersič, tajnik Jurij Rosa, blagajnik Jernej Vidmar in člani Nataša Nemeč, Vojko Pavlin, Peter Stres, Vlasta Tul. Sedež društva je bil prenesen iz Goriškega muzeja v Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (na naslov Trg Edvarda Kardelja 3). V letu 2004 se je izvršni odbor sestel na dveh sejah, ožje vodstvo društva pa še na dveh sestankih.

Društvo razpolaga le z minimalnimi denarnimi sredstvi, zato je bila temu podrejena tudi dejavnost v letu 2004. Večino časa so se člani izvršnega odbora ukvarjali z administrativnimi zadevami glede ureditve statusa društva in predvsem s pridobivanjem članstva. V društvo se je do konca leta 2004 včlanilo 50 članov, od katerih je večina novih.

Kljub omenjenim okoliščinam je društvu uspelo v letu 2004 izpeljati dve pobudi.

Izvedlo je voden ogled arheološke dediščine na Kekcu (Sv. Katarina) nad Novo Gorico, ki jo je večji skupini udeležencev predstavil priznani arheolog Drago Svoltjšak.

V soorganizaciji z Društvom TIGR Primorske in Kobariškim muzejem pa je društvo v Kobaridu pripravilo tudi predstavitev knjige člana društva Boruta Rutarja *Iz primorske epopeje* (izšla pri Mohorjevi družbi Celovec), kar je bil lep kulturni dogodek, ki se ga je udeležilo precej številno občinstvo. Predstavitev knjige je skupaj s piscem opravil član društva Luka Lisjak Gabrijelčič.

mag. Drago Trpin
predsednik

Poročilo o delu Muzejsko društvo Škofja Loka za obdobje 2002–2004

Ohranili smo standardno več kot petsto člansko društveno članstvo in leta 2004 izvolili nov izvršni odbor v sestavi: *Alojzij Pavel Florjančič (predsednik), Peter Hawlina, Ivica Krek, Franc Podnar, Peter Pokorn, Stane Rupnik, Judita Šega, Jože Štukl, Dušan Koman, Mojca Ferle in Srečko Beričič.*

Pri naši prvi dejavnosti, rednem letnem izdajanju domoznanskega zbornika *Loški razgledi*, smo z jubilejno 50. številko za leto 2003 naši »loški enciklopediji« prešteli 1806 prispevkov na 15.786 straneh. V zbirki *Doneskov* smo izdali tri dela. Leta 2002 smo izdali *Domoznanske spise* dr. Branka Berčiča ob njegovi petinsemdesetletnici. Leta smo, skupaj s Knjižnico Ivana Tavčarja, izdali kot osmi zvezek *Doneskov Bibliografijo dr. Pavleta Blaznika* in skupaj z založbo Družina kot deveto številko imenitno izvorno izdajo dr. Tineta Debeljaka *Črni Kamnitnik, Loma Negra*.

V aleji znamenitih Ločanov smo uspeli leta 2003 z Občino Škofja Loka postaviti spominsko obeležje našemu prvemu predsedniku dr. Pavletu Blazniku ob stoletnici njegovega rojstva. Tako smo izpolnili zahteve našega članstva zadnjih štirih sklicev. Mesec dni po Blazniku je bil postavljen v alejo še spomenik dr. Tinetu Debeljaku. Tako so končno skupaj vsi trije znameniti škofjeloški »podnunci«, prof. France Planina, dr. Pavle Blaznik in dr. Tine Debeljak. Leta 2004 smo skupaj z filatelističnim društvom Lovrenc Košir in občino Škofja Loka postavili v alejo spominsko obeležje poštnega inovatorja Lovrenca Koširja ob 200 letnici njegovega rojstva. Aleja z dosedaj sedmimi portreti akad. kiparja Metoda Frlica je ena naših bolj vidnih javnih kulturnih manifestacij.

Z znanstveno raziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti iz Ljubljane ter pokroviteljstvom Občine Škofja Loka smo 10. in 12. dec. 2003 v Škofji Loki pripravili *Mednarodni*

znanstveni simpozij ob dvestoletnici sekularizacije freisinške in briksenške posesti. Šestnajst avtorjev iz Slovenije je nastopilo z osemnajstimi referati. Dobro obiskano in odzivno posvetovanje je bilo po ocenah strokovnjakov kakovostno in pomeni velik prispevek k poznavanju slovenske in loške zgodovine.

Blaznikovi večeri muzejskega društva kvalitetno dopolnjujejo loško diskusijsko sceno. Omenimo predstavitev osebnosti in dela arhitekta Borisa Kobeta s posebnim povdarkom na Loko, pa Babištvo na Škofjeloškem in 50 let Zdravstvenega doma Škofja Loka avtorja dr. Toneta Koširja, razstavo Brižinskih spomenikov avtorja dr. Branka Berčiča, Rodoslovje na Loškem, ter primerjalne razstave nekdanjih freisinških mest Loka, Zamorc s krono avtorja Petra Hawline.

Pri ohranjanju kulturne dediščine smo se angažirali za ohranitev Mrtančevega znamenja, Marijinega hramčka v Binklju na dosedanjem mestu, opozorili investitorja o neprimernosti nedomišljenih rustikalnih kamnitih škarp v mestnem miljeju, o primerni prenovi hotela Krona (izhajati iz členjenja fasade in upoštevanjem gabaritov ter izgradnjo erkerja po podobi izpred druge sv. vojne), o znižanja nivoja in ustreznega tlakovanja Mestnega trga (na primer »mačje glave«, prodniki iz obeh Sor) in preprečili nepremišljeno selitev skulpture Jurij in Agata, delo akad. kiparja Toneta Logondra.

Vključili smo se v problem varnosti cerkvene opreme in osvetlitve v cerkvi Marijinega oznanjenja v Crngrobu. Pri tem smo sodelovali z župnijskim uradom Stara Loka in z izvedenko prof. dr. Vido Hudoklin Šimaga iz Ljubljane. Začeli smo tudi iskati rešitev za obnovo Rdečega znamenja v Crngrobu.

Leta 1903 smo Loškemu muzeju omogočili pridobiti bogato paleontološko zbirko loškega rojaka priznanega mednarodnega strokovnjaka prof. dr. Antona Ramovša. Zgodovinskemu arhivu Ljubljana, Enoti Škofja Loka smo izročili v hrambo osebni arhiv prof. Franceta Planine v desetih fasciklih in v eni mapi, ki sta nam jih podarila dr. Janez in Ljudmila Planina. Arhivu smo posredovali tudi dokumentacijsko gradivo in osebno korespondenco prof. dr. Antona Ramovša. Knjižnica Ivana Tavčarja Škofja Loka je z našim posredovanjem pridobila več kot tisoč enot geološke strokovne literature.

Aktivno smo sodelovali z g. Štefanom Pavlijem in ZVKS pri obnovi podružnične cerkve sv. Miklavža v Godešiču. V sodelovanju z osnovno šolo Škofja Loka – mesto in z Loškim muzejem smo v letu celinskih voda septembra 2003 v akciji Geotrip izvedli terensko akcijo *Je Žegnani studenec v Vincarški grapi presahnil?* Pri iskanju podatkov za hišico gotskega kamnitnega pokopališkega svetilnika iz Stare Loke, ki je na Blejskem gradu, so nam pomagali v dokumentacijskem centru Franceta Steleta in v Narodnem muzeju v Ljubljani.

V letu 2004 smo odprli lastno spletno stran: <http://www2.arnes.si/čmdsloka/>.

Alojzij Pavel Florjančič

Nagovor ob podelitvi nagrade Klio na 32. zborovanju slovenskih zgodovinarjev

Nagrado Klio letos podeljujemo šele tretjič in sicer za dela, ki so izšla v letih 2002 in 2003. Prvič, torej na zborovanju na Rogli leta 2000, jo je dobil Peter Štih za odlično medievistično študijo »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«, o ozadju in razmerah, ki so botrovale prvi omembi Gorice leta 1001. Drugič, leta 2002 v Mariboru, je nagrado prejel Igor Grdina za Ipavce, večplastno in široko zastavljeno študijo o meščanski dinastiji zdravnikov in skladateljev iz Šentjurja pri Celju.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije se je odločila za podeljevanje nagrade Klio iz dveh že znanih razlogov. Glavni namen nagrade je spodbuda k boljšemu, predvsem prodornejšemu in pogumnejšemu raziskovalnemu delu. Drugi namen nagrade je promocija zgodovinopisnega raziskovalnega dela, njegovih vidnejših dosežkov med samimi zgodovinarji ter vsega slovenskega zgodovinopisja v širši javnosti, kar je sicer trši oreh in ne teče najbolje. Nagrada je namenjena monografiji, razpravi ali eseju, objavljenemu v preteklih dveh koledarskih letih in je denarna, v višini treh povprečnih neto plač v Sloveniji. Glavni kriteriji za podeljevanje so poleg verodostojnosti, korektnosti in analitične prodornosti raziskave tudi metodološka inovativnost in seveda potrebnost v kontekstu slabo raziskanih problemov. Pravilnik

komisije izbor možnih del omejuje s tem, da je delo izdano v slovenščini, kar se nekaterim članom komisije zdi preveč omejujoče. Tako se je odprlo vprašanje, ali bi bilo smiselno nagrajevati tudi tuja historiografska dela o tem prostoru.

Komisija je imela letos pri izboru posebej težko delo, saj je v letih 2002 in 2003 izšlo precej tehničnih monografij. Evidentirali smo 26 možnih del za nagrado. Število del v primerjavi s prejšnjimi leti postopoma narašča, še bolj pa raste njihova kakovost, saj je število resnih analitičnih monografij, ki celovito obravnavajo določen historičen problem, med vsemi evidentiranimi čedalje večje. Zato je zahtevnega branja vedno več, argumentirane razprave na komisiji so daljše in odločitve težje. Nas pa stopnjevanje težavnosti izbora kljub temu veseli. Na seji 20. septembra 2004 smo tako s težavo naredili najožji možen izbor, v katerega so se uvrstila štiri dela, omembo pa bi si jih verjetno zaslužilo precej več. Izbrane so bile monografije po abecednem vrstnem redu avtorjev:

Matjaž Bizjak, *Ratio facta est: Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospošte na Slovenskem*, Založba ZRC SAZU 2003, 339 str.

Igor Grdina, *Slovinci med tradicijo in perspektivo: Politični mozaik 1860-1918*, Študentska založba 2003, 386 str.

Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo 1943-1945: Ustanovitev, organizacija idejno ozadje*, Slovenska matica 2003, 544 str.

Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermač*, Nova revija 2002, 776 str.

Komisija se je po tehtni razpravi odločila za delo mladega **Matjaža Bizjaka**, **Ratio facta est**.

Malo je del v slovenskem zgodovinopisju, ki jih lahko označimo kot pionirska in ki nam odpirajo popolnoma nove strani naše preteklosti. Eno takšnih je zagotovo knjiga dr. Matjaža Bizjaka o poslovanju poznosrednjeveških zemljiških gospošte na Slovenskem. Sliši se paradoksalno, saj so bila zemljiška gospodstva temeljna strukturna enota fevdalne družbe, pa vendar o njihovih gospodarskih podlagah, o tem npr. od kod so črpala denar in druge dohodke, zakaj so jih porabila, s kolikšnim dobičkom so lastniki smeli računati ipd., vse do metodološko zelo zahtevne raziskave nagrajenca nismo vedeli veliko.

V svojem delu je Matjaž Bizjak na podlagi računskih knjig 14. in 15. stoletja – se pravi na osnovi ohranjene knjigovodske in finančne dokumentacije – z veliko znanja in znanstvene akribije prišel do ugotovitev, ki povsem na novo rišejo gospodarsko sliko poznega srednjega veka pri nas. Pokazal je, da se agrarni, obrtni, sodni, upravni in prometni konglomerat, ki ga je pokrival pojem zemljiško gospodstvo zelo dobro zrcali v njegovih prihodkih, kjer so poleg agrarne produkcije, ki je seveda prednjačila, in obrti pomemben segment predstavljali davki, sodne takse in mitnina. Natančno je razčlenil tudi izdatke zemljiških gospošte, kot so bila plačila uradnikom in nameščencem, potni stroški, gradbena dela, dotacije, sprotne porabe ipd. in pokazal, da je bilo razmerje med dohodki in izdatki vedno v korist prvih. Dobiček se je gibal med 10% in celo 70%, kar pomeni, da so bila zemljiška gospodstva lahko zelo donosna tudi še v času, ki ga običajno označujemo kot krizo fevdalizma. Primerjava – kolikor je bila pač mogoča – je tudi pokazala, da se slovenski prostor tudi v gospodarskem oziru ni bistveno razlikoval od bavarsko-avstrijskega, s katerim je bil tudi sicer trdno povezan. Ker je v poznem srednjem veku na Slovenskem sočasno obstajalo več merskih in denarnih sistemov po različnih gospodstvih in celo krajih, je moral avtor za to, da je lahko sploh kvantificiral in primerjal proizvodnjo in odhodke, najprej vzpostaviti razmerja med posameznimi merskimi in valutnimi sistemi. To zahtevno nalogo je Matjaž Bizjak ob pritegnitvi praktično vse razpoložljive dokumentacije opravil natančno in metodološko odlično ter tako naredil zelo uporaben in tudi zelo potreben pripomoček za vse zgodovinarje, ki se ukvarjajo s proučevanjem poznega srednjega veka na Slovenskem.

Knjiga Matjaža Bizjaka ni lahko branje, je pa odlično delo, ki si po mnenju komisije zaradi svoje širine, natančnosti, metodološke in »obrtne« zahtevnosti, jezikovne korektnosti in seveda predvsem zaradi svojih pomembnih ugotovitev, med vsemi deli, ki so kandidirala, najbolj zasluži tokratno nagrado Klio.

Celje, 1. oktobra 2004

Komisija v sestavi: Branko Marušič, Janez Marolt, Avgustin Malle, Peter Štih in Ervin Dolenc

Mednarodni znanstveni sestanek

»Primorska od kapitulacije Italije 1943 do Londonskega memoranduma leta 1954«

Koper, 4. – 5. oktober 2004

Mednarodni znanstveni sestanki, ki jih redno prireja Znanstveno-raziskovalno središče v Kopru so postali že vsakoletno tradicionalno srečanje znanstvenikov, strokovnjakov in ljubiteljev posameznih zgodovinskih poglavij. Tokrat se je tema sestanka neposredno navezovala na petdeseto obletnico sklenitve Londonskega memoranduma, s katerim je takratna Jugoslavija pridobila večji del Primorske in Istre, medtem ko je Italiji pripadel Trst s svojo neposredno okolico. Dokončna sklenitev memoranduma je pomenila izredno pomemben korak bodisi v bilateralnih odnosih med sosednjima državama bodisi novo poglavje na mednarodni ravni. Zato se je Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem v sodelovanju z Zgodovinskim društvom za južno Primorsko in Fakulteto za humanistične študije odločilo obeležiti obletnico z znanstvenim pristopom do problema, ki je prevečkrat predmet brezplodnih, neutemeljenih in hkrati tudi neustreznih obravnav. Tudi tokrat se je sestanek vršil sredi Kopra v prostorih Pokrajinskega muzeja.

Ob odprtju sestanka so goste, udeležence in ostale slušatelje najprej pozdravili Lucija Čok, rektorica Univerze na Primorskem, Bruno Scapini, italijanski generalni konzul v Kopru, Jože Šušmelj, slovenski generalni konzul v Trstu, Marko Belavič, predstavnik Ministrstva za šolstvo znanost in šport, ki je finančno podprl organizacijo sestanka, ter Darko Darovec, direktor Znanstveno-raziskovalnega središča. Po uvodnih nagovorih je besedo prevzel Jože Pirjevec, ki je v svojem posegu *Tržaško vprašanje med leti 1943–1954* podal širši okvir dogodkov, v katerem je na koncu prišlo do podpisa Londonskega memoranduma. Poudaril je mednarodne razsežnosti problema, ki je pomenil odločilno poglavje v zgodovini primorskega prostora. Odmevi, ki jih je v širšem obsegu imel primorski prostor, so bili predmet analize tudi referata Uroša Lipuščka »*You will not be robbed*«: *Slovenci in velike sile od Londonskega pakta 1915 do Londonskega memoranduma 1954*. Le-ta je pokazal, kako so v Washingtonu, Londonu, Parizu in Moskvi obravnavali poglavje Trsta in Primorske, ter problematiko razmejitev tega območja. Milan Pahor se je s svojim posegom *Viharni september 1943 v Trstu, v Gorici in na Primorskem: prva svoboda* osredotočil na stanje, ki je nastalo v tem prostoru po kapitulaciji fašistične Italije. Pozornost je usmeril predvsem v tiste kraje, ki so po Londonskem memorandumu in posledični razmejitvi začeli pridobivati ime Zamejstvo. Dopoldanski del prvega dne zborovanja je zaključil Bojan Godeša z referatom *Slovensko osvobodilno gibanje in umestitev Trsta v program Zedinjene Slovenije*, v katerem je osvetlil eno izmed temeljnih točk programa slovenske Osvobodilne fronte in v sklopu tega posebno pozornost posvetil Trstu.

Po jutranjem sklopu, ki je ob pozdravnih nagovorih vseboval domače, slovenske zgodovinarje, je popoldanski del ponujal tudi nekaj tujih predavateljev. Prvi izmed njih je bil Petar Strčić, ki je s svojimi *Esuli od 40-ih do 50-ih: povijesni ili politički problem?* vzbudil precejšnje zanimanje. Obravnavo problema izseljevanja in priseljevanja iz tega prostora je začel z obdobjem po prvi svetovni vojni in poudaril, da se od konca druge svetovne vojne dalje problem *esulov* uporablja v politične namene in se ga ne obravnava kot zgodovinski problem. S problemi etničnega prepletanja v tem prostoru se je ukvarjal tudi nemški zgodovinar Michael Wedekind, ki je v italijanščini predstavil spis *Nemška okupacija v »Jadranskem primorju« (1943–1945) in prisilna etnična preureditev območja Alpe-Jadran*. Podrobno je predstavil koncept nacionalsocialistične etnopolitike v »Jadranskem primorju« oziroma jo umestil v širši načrt prisilne preureditve etnične in družbene strukture območja Alpe-Jadran s strani nacistične Nemčije. Profesor na celovški univerzi Karl Stuhlpfarrer je v svojem *Avstrijski interesi v Primorju od 1943 do 1945* analiziral, kako je to območje ostalo privilegirani sogovornik za razkosano Avstrijo po prvi svetovni vojni, med vključitvijo v skupni Rajh in tudi po nacističnem porazu, ko so Avstrijci prek tržaškega pristanišča bežali pred povojno bedo. O povezavi med Avstrijo in primorskim območjem je poročal tudi Dušan Nečák v referatu z naslovom *Avstrijski odnosi do tržaškega vprašanja, 1947–1954*. V svojem posegu je postavil v ospredje pomen Trsta oziroma njegovega pristanišča za gospodarske interese Avstrije,

ki je po vojni za uresničitev svojih načrtov ustanovila »Avstrijsko tržaško trgovinsko zbornico«. Boris Mlakar je v prispevku *Vloga in pomen Primorske v delovanju protirevolucionarnega tabora v Sloveniji* predstavil neenotnost omenjenega tabora, ki pa si je bil edini pri ozemeljskih zahtevah na Primorskem in vključitev teh ozemelj v bodočo združeno Slovenijo. Pred odmorom je publiki predstavil svoje ugotovitve še Egon Pelikan v referatu *Primorska duhovščina in vprašanje meje*, v katerem je avtor poglobil stališča katoliške duhovščine do vprašanja razmejitve med Italijo in Jugoslavijo od konca prve vse do konca druge svetovne vojne.

Sestanek se je nadaljeval s posegom tržaškega odvetnika Jožeta Škerka s prispevkom naslovljenim *Premirji, podpisani v Cassibile in na Malti (1943). Izjemna pooblastila ZDA, Velike Britanije in Federativne republike Jugoslavije v osvobojeni in zasedeni Italiji do mirovne pogodbe (1947)*. V njem so od blizu predstavljene pravne in diplomatske značilnosti medvojnih stikov takratnih zavezniških sil. Na diplomatsko zgodovino se je nanašal tudi prispevek Antona Beblerja in Gorazda Bajca *Vloga dr. Aleša Beblerja v zvezi s Primorsko 1943–1954*, ki ga je slednji tudi prebral. V njem je postavljeno v ospredje Beblerjevo delo v zvezi z vprašanjem Primorske med vojno in še zlasti po njenem koncu, ko se je izkazal kot eden izmed soavtorjev londonskega protokola leta 1954.

S tem posegom in krajšo diskusijo, ki je sledila se je zaključil prvi dan simpozija. Naslednji dan je sestanek začel predavatelj z ruske akademije znanosti Leonid Gibianskij, ki se je v svojem referatu *Tržaško vprašanje in Sovjetska zveza med leti 1940 in 1950* osredotočil na raziskovanje glavnih faz sovjetske politike glede tržaškega vprašanja med drugo svetovno vojno in v prvih letih po njej. Označil je štiri temeljna obdobja, v katerih se je tržaško vprašanje reševalo v okviru poveljnih mirovnih poravnjav. Marina Rossi je od blizu analizirala prisotnost sovjetskih vojaških enot na obravnavanem teritoriju, ki je še skorajda povsem neobdelana tematika; v referatu *Sovjetski vojaki v enotah OF na Primorskem* izhaja iz osebnih zgodb Mihajla in Ivana Ruskega, ki sta neposredno povezana s slovenskim osvobodilnim bojem in partizanstvom na Primorskem. *Velika Slovenija – Združene države Evrope?* je naslov posega Dušana Bibra, v katerem se od blizu posveča načrtu polkovnika Vladimirja Vauhnikarja, ki je v zadnjih mesecih vojne hotel uveljaviti pri zahodnih diplomatih idejo o ustanovitvi Zveze evropskih držav. Znotraj te bi bil ves slovenski narod združen v eni celoti, a Vauhnikarjev načrt je propadel zaradi nezaupanja ameriških obveščevalcev. Obveščevalne službe so v ospredju tudi v spisu Gorazda Bajca; referat *Britanske obveščevalne službe in misije med partizani na Primorskem, v Furlaniji in Karniji med drugo svetovno vojno* na bazi novoodprtih arhivov prikazuje sliko vseh britanskih misij na tem območju, ki jih je bilo skupno vsaj 38. Nato se je Borut Klabjan s prispevkom *Češkoslovaška in tržaško vprašanje* poglobil v stike, ki jih je strateško zelo pomembna Češkoslovaška gojila s Trstom in zlasti njegovo lukko od pariške mirovne konference dalje, ko je odkrito podprla ideološko sorodno Jugoslavijo. Darko Dukovski je v svojem *Gospodarske in politične prilike u Istri, 1945–1950* predstavil gospodarske procese, ki so se neobhodno prepletali s politično situacijo v Istri v povojnem obdobju. Pri tem je KP Jugoslavije oziroma Hrvaške in Slovenije imela odločilno vlogo, ker je bila v tistem obdobju edina organizirana enota. Nevenka Troha se je od blizu posvetila Svobodnemu tržaškemu ozemlju; v spisu *Politika levih strank v času do sprejetja resolucije Informbiroja (september 1947–junij 1948)* je obravnavala preobrazbo Komunistične partije Julijske krajine v KP Svobodnega tržaškega ozemlja in popolno spremembo položaja po objavi resolucije Informbiroja, ko se je velika večina delavstva opredelila za Sovjetsko zvezo. Poseg Vida Jakše Opačiča je temeljil na predstavitvi medijskega boja med italijanskim in jugoslovanskim tiskom nanašajoč se na dogajanja v STO-ju. Posebno vlogo so pri tem imele karikature in ostali slikovni material.

Popoldanski del drugega dne je začela Sabine Rutar, ki se je predstavila s prispevkom *Nacionalni dejavnik v letih nemške okupacije in po njej*, v katerem je avtorica predstavila več aspektov slovenskega in italijanskega odporniškega gibanja. Poseben poudarek je namenila nacionalni problematiki in retoriki, ki je izhajala iz takratnega obdobja. Tržaški zgodovinar Piero Purini je v svojem spisu *Etno-demografske spremembe v Trstu med leti 1943–1954* ponudil celo vrsto podatkov o etničnih spremembah prebivalstva, ki so med vojno in po njej bistveno spremenile videz pokrajine. Z demografskimi spremembami se posredno ukvarja tudi Sandi Volk, saj se v spisu *Med tradicionalnimi stereotipi in novimi strahovi: Slovenci na Tržaškem in Goriškem v očeh ezulskega tednika l'Arena di Pola* ubada z odnosom, ki ga je begunski tisk gojil do Slovencev. Iz člankov je izluščil stališča in večkrat tudi predsodke, ki so prevevali ezulsko elito. Z Italijani, ki so ostali na jugoslovanskem ozemlju se je ukvarjala Alessan-

dra Argenti Tremul; v referatu *Londonski memorandum in italijanska narodna skupnost* je prikazan odnos jugoslovanskih oblasti do italijanske skupnosti na območju cone B takratnega STO-ja. Tudi Jure Gombač se je poglobil v preučevanje istega območja; v prispevku *Vplivi londonske spomenice na migracije prebivalstva z okraja Koper* je z grafikoni prikazal izseljevanje slovenskega, hrvaškega in italijanskega prebivalstva, ki je potekalo skozi celotno povojno obdobje in se zaostrilo ob sprejemanju sporazumov. Kako so sporazumi vplivali na širše Primorsko območje, je obdelal tudi generalni konzul Republike Slovenije v Trstu Jože Šušmelj v referatu *Videmski sporazum*. V njem je obdelal pomembnost tega sporazuma bodisi za meddržavne odnose med Italijo in Jugoslavijo bodisi z vidika praktičnih sprememb za ljudi, ki so živeli na obmejnem območju.

Sestanek sta zaključila posega Boža Repeta *Slovensko-italijanski odnosi od Londonskega memoranduma do osamosvojitve Slovenije*, ki je prikazal razčlenjeno politično prepletanje Slovenije oziroma Jugoslavije in Italije v zadnjih desetletjih, in Milana Bufona *Politično-geografski učinki mirovnega sporazuma in Londonskega memoranduma na Slovensko-italijansko obmejno območje*, ki se je osredotočil na spreminjanje politične karte in integracijske modele slovensko-italijanskega območja.

Po krajši diskusiji se je zaključil dvodnevni znanstveni sestanek, ki je v Koper, na pobudo Znanstveno-raziskovalnega središča privabil skoraj trideset zgodovinarjev in strokovnjakov iz šestih različnih evropskih držav, ki so nedvomno pripomogli k širšemu in celovitejšemu prikazu obravnavane tematike.

Borut Klabjan

5. Eustory generalna letna skupščina in posvetovanje

»Commemorating 20th Century Migration in National Societies«

Varšava, 27. – 30. januar 2005

Najprej naj pojasnim, kaj sploh je Eustory. To je mednarodne mreža mladinskih raziskovanj najnovejše zgodovine. V mreži sodelujejo države zahodne, srednje in vzhodne Evrope. Država z najdaljšo tradicijo tovrstnih tekmovanj je Nemčija. Tam je to tekmovanje pod okriljem predsednika republike. Med organizatorji pa je fundacija Körber Stiftung iz Hamburga. Iz sodelovanja omenjene fundacije s sorodnimi organizacijami v vzhodni Evropi je nastala ideja o ustanovitvi mednarodne mreže tekmovanj. Mreža je bila uradno ustanovljena leta 2001. Združuje skoraj 20 evropskih držav. V teh državah domači organizatorji pripravljajo tekmovanja po lastnih pravilih. Temeljno vodilo mreže je zapisano v Eustory listini. Več o mreži in listini lahko najdemo na spletni strani <http://www.eustory.org/>.

Na vsakokratni letni skupščini člani mreže razpravljajo o svojih aktivnostih tj. tekmovanjih in morebitnem delu z mentorji, opravijo volitve za člane izvršilnega odbora in del časa posvetijo tudi mednarodnemu posvetu.

Del letošnje skupščine je bilo tudi posvetovanje o spominjanju oz. pomnjenju migracij v dvajsetem stoletju v nacionalnih okoljih. Na posvetovanju so sodelovali razpravljavci iz Nemčije, Poljske, Norveške, Turčije, Švice in ZDA. V uvodnem referatu je Philipp Ther z dunajskega IWM analiziral in predstavil temeljne značilnosti migracij v 20. stoletju. V grobem bi se lahko govorilo o preseljevanju zaradi iskanja dela, zaradi političnih razlogov in zaradi etničnih razlogov. Vsako od teh preseljevanj ima svoje vzroke in posledice, pogosto se vse tri vrste med seboj tudi prepletajo. Različni so tudi stiki, ki jih preseljenci ohranjajo s staro domovino. Christiane Derrer iz švicarske zveze učiteljev je predstavila nekaj trenutnih značilnosti ukvarjanja z migracijami v Švici. Tako je poudarila, da je bil pred kratkim zavržen predlog o lažji naturalizaciji tujcev. Predlog je bil zavržen, ker večina sploh ni dobro razumela bistva, namreč razlikovanja med tujci, ki v državi živijo že nekaj časa, imajo delo in urejen status, in jih je zamenjevala z begunci in ilegalnimi priseljenci. V švicarskem šolskem sistemu so migracije obravnavane kot del geografskih tem. Pri zgodovini je to lahko le del vsebin, ki jih učitelj sam vključuje po lastnem predudarku. Kljub zapletenosti teme o prisotnosti tujcev, je o tem potrebno govoriti oz. želja je, da bi učenci

spoznavali, da je okolje v katerem živijo večnacionalno, in da je mogoče živeti skupaj. Iz diskusije, ki je sledila uvodnima predstavitevama, naj omenim le misel Dariusza Stole iz poljskega Collegium Civitas, ki je opozoril na eno od dimenzij Železne zaves, ki je delila Evropo po drugi svetovni vojni. Zavesa je onemogočila premikanje prebivalstva po celini v običajni smeri vzhod zahod. Tako se je kot nova smer vzpostavila tista iz juga in jugovzhoda na zahod oz. iz sredozemskih dežel proti zahodu celine.

V nadaljevanju dopoldanskega dela je Sofija Dyak predstavila pojavljanje nasilnih selitev v raziskovalnih projektih mladine na Poljskem, Rusiji, Ukrajini in Nemčiji. Predstavila je vsebine, ki se jih učenci dotikajo v nalogah, kjer so bile migracije naslov raziskovanja oz. so bili naslovi takšni, da so mladi raziskovalci lahko vanje vključili nasilno preseljevanje. Tako se v nemških nalogah pojavlja predvsem izseljevanje Nemcev iz vzhodne Evrope v Nemčijo po drugi svetovni vojni. V ostalih treh državah pa je seveda največ nalog o nasilnih preseljevanjih posameznikov ali skupin v nekdanji Sovjetski zvezi.

Dopoldanski del je zaključil Halil Berktaý iz Istanbula. Predstavil je zanimivo pot, ki jo je skozi učne načrte in nacionalni spomin prehodila zavest o nasilju nad Armenci, ki jih je Turčija zagrešila med prvo svetovno vojno. Tako se o tem sploh ni govorilo, ali pa se je govorilo kot o operaciji, ki je bila nujna zaradi varnosti Armencev – njihov umik iz vojaškega območja – ne omenja pa se pobojev oz. nasilja turške vojske. Sledila je zanimiva razprava o pomenu vsebine, ciljev in metodologije pri poučevanju zgodovine. Znova se je pokazalo, da vnašanje ene od teh komponent lahko brez podpore ostalih dveh pripelje tudi do povsem nezaželenih rezultatov oz. do prikrojenega poučevanja zgodovine.

Popoldan smo poslušali prispevke Dovile Budryte iz univerze Brenau (ZDA), Dariusza Stole in Boda von Borriesa iz hamburške univerze. Krajše prispevke so dodali še Alessandro Cavalli iz univerze v Paviji ter Svein Lorentzen in Magne Angvik iz Bergna oz. Trondheima. Budrytova je spregovorila o preseljevanju v baltičskih državah. Tu sta vidni dve gibanji. Prvo je povezano z naseljevanjem ruskega prebivalstva v ta prostor, drugo pa je nasilno izseljevanje domačega prebivalstva takoj po tem, ko je ta prostor zasedla SZ in pa deportacije po koncu druge svetovne vojne.

Dariusz Stola je prikazal zanimivo dogajanje, ki mu je priča Poljska v zadnjih petnajstih letih. Poljska je bila v zavesti Poljakov vedno dežela izseljevanja, predvsem iz gospodarskih, kasneje pa tudi iz političnih razlogov. Danes pa je Poljska postala tudi država priseljevanja. Zanimiva so predvsem obmejna področja z Ukrajino in Belorusijo. Trenutno nestrpnih izpadov ni, kar je morda posledica kratkega časovnega odmika od poljskega izseljevanja. Tako morda Poljaki menijo, da migranti pač delajo tista dela, ki so jih pred kratkim tudi oni. Element, ki morda vpliva na razumevajoč odnos, je tudi »nevidnost«
migrantov. Zaradi jezikovne bližine se Ukrajinci lahko prilagodijo poljskemu okolju, in tako postanejo nevidni oz. neizstopajoči.

V Nemčiji so imeli leta 2003 raziskovalni projekt o migracijah. Udeležilo se ga je veliko dijakov, vendar pa ne toliko tistih, ki bi se tega lahko udeležili zaradi lastnega statusa migranta oz. potomca migrantov. Tako je bil največji del nalog povezan z Nemci, ki so se morali po drugi svetovni vojni vrniti v Nemčijo, iz nekdanjih vzhodnih dežel tj. današnjih delov Poljske, Češke in nekaterih drugih držav. Po mnenju von Borriesa so tudi tovrstne naloge lahko pokazatelj stanja imigrantske skupine. Profesor Cavalli je omenil, da v Italiji migracije niso posebna tema v učnih načrtih. Tako je vse prepuščeno učiteljem in njihovi odločitvi o obravnavanju te teme. Le manjšina učiteljev izkoristi to možnost, kljub nemajhnemu številu migrantskih otrok v razredih.

Poleg nekaj primerov zanimivih nalog iz teme migracij, ki jih je predstavil Magne Angvik, je bila zanimiva predstavitev Sveina Lorentzena o javnomnenjskih raziskavah na Norveškem o odnosu do imigrantov. Anketa kaže, da v norveški družbi ni opaziti negativnega odnosa do priseljencev. Morda je eden od vzrokov v ugodnem gospodarskem položaju in nizki brezposelnosti.

Wolf Schmidt iz fundacije Körber Stiftung je v zaključni razpravi ugotavljal, da je učenje o preseljevanjih in priseljevanju v šoli nujno oz. zelo zaželeno. Res pa je, da je to lahko v mešanih okoljih tudi zelo težko in boleče. Morda je ena od možnosti t.i. Family history, ki je učencem lahko bližja, a po drugi strani je lahko kateri od učencev postavljen v zelo kočljiv položaj, ki je zanj lahko tudi ponižujoč.

Posebna pozornost je bila namenjena tudi prvemu predvajanju filma o Evi Kor. Eva Kor je eden od preživelih iz Auschwitza, kjer je bila skupaj s sestro dvojčico žrtev medicinskih poskusov Josefa Mengeleja. Zanimiv je bil pogovor z njo in njen način »obračuna«
z nacističnim mučenjem. O njenem načinu odpuščanja, vendar nepozabljanja si lahko več preberete na spletni strani muzeja (http://www.candles-museum.com/amnesty_04.htm), katerega gonilna sila je.

Letno skupščino in posvet sta pripravili Körber Stiftung ob sodelovanju poljske organizacije Karta (<http://www.karta.org.pl>). Med posvetom smo obiskali tudi sedež Karte. Karta je nastala leta 1982 v ilegalnih razmerah po vojaškem udaru generala Jaruzelskega. Izdajala je ilegalne publikacije. Po demokratizaciji se je preoblikovala v fundacijo. Ena od pomembnejših nalog je zbiranje gradiva o družbenem dogajanju na Poljskem po drugi svetovni vojni. Karta ima obsežen arhiv različnih dokumentov, izjav, fotografij in tudi muzealije. Gradivo je dostopno za različne raziskave.

Naslednja letna skupščina Eustory bo v začetku leta 2006.

Bojan Balkovec

Šolska kronika

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

OCENE IN POROČILA

Régine Pernoud, **Nehajmo že s tem srednjim vekom**. Ljubljana : Družina, 2003. 182 strani. (Razumevanja ; 6)

Pod izzivalnim naslovom je končno tudi v slovenščini izšla knjiga, ki jo je ugledna francoska medievistka Régine Pernoud (1909–1998) prvič izdala že pred 27 leti (*Pour en finir avec le Moyen Age, Paris 1977*). Delo sta po eni od kasnejših dopolnjenih žepnih izdaj prevedla Matej Leskovar in Drago K. Ocvirk. Slednji je poskrbel za nekaj dodatnih opomb in besednjak manj znanih izrazov, kot urednik zbirke Razumevanja pa je napisal tudi predgovor *Zgodovinopisje kot nasilje nad drugačnimi* (str. 5–19). V njem prihaja do »usodnega spoznanja«, da je zgodovinopisje »še kako tvegana znanost, ker je tesno povezano z režimom, ki zgodovinopisce plačuje, je njihov naročnik in porabnik« (str. 5). Ker imamo pred seboj knjigo o srednjem veku in o obravnavi le-tega, moram takoj izpostaviti prepričanje, da je medievist glede tega načeloma v precej manjši »nevarnosti«, saj spomin ljudi, politikov še posebej, v povprečju ne nese več kot nekaj desetletij nazaj. Seveda ima zadnja trditev nekaj izjem, na primer izmaličene predstave o (španski) inkviziciji, preganjanju čarovnic v srednjem veku, neizobraženosti duhovščine na predvečer reformacije ali pa gotsko teorijo o izvoru in naselitvi Hrvatov v Dalmaciji, po kateri naj bi bili Hrvati slovanizirano gotsko (germansko) pleme. Ta Gumpłowiczewa teorija je, čeprav jo je znanost kategorično zavrgla, doživela velik (političen) odmev v času NDH. Dober domač primer, sicer z drugačnim predznakom, je glorifikacija slovenskih kmečkih puntov.

Ocvirk v predgovoru s peresom teologa kar preveč aktualizira in slovenizira tako in drugačno režimskost zgodovinopisja, gotovo pa se moramo strinjati z njegovo ugotovitvijo, da je srednji vek temačen le še za človeka, ki ima sam temo v glavi.

Régine Pernoud je svoje delo razdelila na devet poglavij. V *Srednjem veku* ugotavlja, da obstaja – morebiti predvsem zaradi navad duha ali zaradi besedišča – določen prepad med srednjim vekom, ki ga človek občuduje, ko le ima priložnost za to (npr. likovno umetnost, arhitekturo, glasbo), in tem, kar zanj pomeni izraz »srednji vek« (naj omenim zgolj srednjeveški kazensko-pravni sistem). Pot od učenih raziskav do širokih množic je (pre)dolga; in to ne le v Franciji, iz izkušenj katere je nastala obravnavana knjiga.

Poglavje *Nespretni in nerode* je posvečeno (visoko)srednjeveški likovni umetnosti in arhitekturi. V miselnosti 16. stoletja, pa tudi še kako stoletje kasneje, sta obstajali dve obdobji luči: antika in renesansa. Med njima je bil »srednji vek« – vmesno, robustno in mračno obdobje. Ta pojem so tendenciozno izumili italijanski humanisti, da bi »zapolnili« čas med propadom antike in njenim ponovnim rojstvom v renesansi; zanje je bil srednji vek tisočletno obdobje teme in nevednosti, nekakšna motnja v razvoju. Bistvo renesanse je bilo posnemanje antike, renesančniki pa so ob tem pozabili, da do renesanse ne bi moglo priti, če ne bi bila antična besedila ohranjena v rokopisih, ki so jih prepisovali v srednjeveških stoletjih.

Umetnostni zgodovinarji in teoretiki so bili dolgo obremenjeni s posnemanjem, z vzori in vplivi; namesto da bi srednjeveške umetnine obravnavali same zase, v družbi, v kateri so nastale in odgovarjale na njene potrebe in miselnost. Misleč, da so vsi nekaj posnemali, najraje »idealno« antiko, so v srednjeveških umetnikih in rokodelcih videli nespretniže in nerode, ker jim je posnetek tako slabo uspel. Šele v romantiki so se začeli zavedati, da je srednji vek vendarle poznal dovolj skladnosti in dovršenosti v arhitekturi, kaligrafiji, pečatih...

V tem poglavju in tudi v naslednjem o literaturi, zopet z ironičnim naslovom *Zaostali in nevedni*, avtorica seveda ne zanikuje veličine antike v književnosti in umetnosti nasploh. Opozarja zgolj na zakon posnemanja, ki se je uveljavil v 16. stoletju. Iz antike tudi v srednjem veku niso prenehali črpati, le da njenih del niso obravnavali kot obvezujoče vzorce oziroma modele. Pernoudova protestira, da sicer odlični Villon pač ni prvi francoski pesnik. Kaj pa dvorska lirika in nova zvrst – roman, ki je bila v klasični antiki neznana? Najprej je treba poznati obdobje nastanka, njegovo družbo, odnose, ne pa se

prvo spraševati po vzorih prejšnjih dob. Ravno romana, domislice fevdalne dobe, ni mogoče razumeti zunaj konteksta, če se ne umestimo v konkretno življenje, v institucije fevdalnega časa, v svet, v katerem so pomembne najprej osebne vezi.

Odrevenelost in barbarstvo je poglavje o začetkih in vzrokih fevdalnega reda, o kompleksnosti fevdnega prava in raznolikosti običajev, ki se v fevdalni družbi vzpostavljajo. »Ničesar ne razumemo o tem obdobju, če ne razumemo razlike med zakonom, ki izhaja iz osrednje oblasti in je dokončne in opredeljene narave, in običajem, celoto navad, značilnih za neko ozemlje, ki se stalno razvijajo.« (str. 76) Fevdalni kralj, na primer, je gospod med drugimi gospodi; kakor drugi gospodi upravlja osebni fevd, na katerem deli pravico, brani tiste, ki prebivajo na njegovi posesti in sprejema dajatve v naturalijah ali v denarju. Zunaj te posesti je kralj tisti, ki ga zaznamuje sveto maziljenje – je razsodnik v sporih, fevdni gospod fevdnih gospodov, branilec kraljestva, kateremu so zaradi tega drugi fevdni gospodje dolžni pomagati z orožjem in nasvetom (*auxilium et consilium*). Fevdalnemu kralju se je lahko napovedalo fajdo, zasebno vojno po predpisih, ki je za modernega človeka gotovo eden najbolj nenavadnih inštrumentov srednjeveškega prava. In ravno nevednost je povzročila, da so ljudje izraza »fevdalno« in »fevdalizem« po krivici očrnili, saj naj bi bilo fevdalno vse iz ancien régime, česar niso marali.

Pernoudova je včasih namenoma sarkastična, da njene besede učinkujejo kot parodija preživetih gledanj na srednji vek. Pri tem izbira bolj »udarne« primere, a ji vseeno težko očitamo enostranskost ali cenenost.

Nesmiselno se ji zdi z izrazom »srednji« – kot da bi šlo za preprosto vmesno obdobje – označevati tisoč let človeške zgodovine. Kot je zapisano že zgoraj, so to tisočletje tako najprej poimenovali italijanski humanisti. Izraz *medium tempus* je za srednji vek na primer prvič izpričan leta 1373 pri Petrarci, šele ob koncu 17. stoletja pa se je izraz dokončno uveljavil v pregledih svetovne zgodovine, kjer se je ta delila v staro, srednjo in novo. Cristoph Cellarius je tako leta 1688 objavil pregled svetovne zgodovine z naslovom *Historia tripartita*, katere druga knjiga je nosila naslov *Historia medii aevi*. (Glej mdr. P. Štih, O zgodovinskih prelomnicah v srednjem veku na Slovenskem, v: Temeljne prelomnice preteklih tisočletij. Zbornik referatov 30. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 2001, str. 43s.) Čeprav je vsaka periodizacija zgodovine po besedah Milka Kosa (M. Kos, Periodizacija slovenske zgodovine, v: Srednjeveška kulturna, družbena in politična zgodovina Slovencev. Izbrane razprave, Ljubljana 1985, str. 21.) do neke mere nasilje, kajti živega toka historičnega dogajanja se ne da vkleniti v tesne spone, razdeliti in omejiti z letnicami, je potrebno nekemu dogodku (datumu), procesu ali pojavi njegov prelomni značaj pripisati naknadno, da lahko kljub svoji nenatančnosti postane simbolna meja nekega obdobja, in to ne glede na to, da se sodobniki ali celo akterji tega dogodka (procesa, pojava) njegove prelomnosti niso zavedali oziroma ga niso imeli za prelomnega. Vsak enkratni oziroma prelomni dogodek ima v sebi tudi kontinuiteto in je sestavni del procesa preobrazbe. Če pustimo ob strani bolj ali manj argumentirana prerokanja o dogodkih (datumih), ki so »edino pravilni« za označitev začetka ali konca srednjega veka (za konec srednjega veka v slovenskem prostoru bi med letoma 1414 in 1519 brez težav in z dolgo obrazložitvijo našteali vsaj pol ducata »prelomnih« dogodkov), in če se strinjamo s pragmatično potrebo po razdelitvi preteklosti oziroma našega védenja o njej, potem (p)ostane pojem srednji vek za poantično zgodovino krščanskega zahoda do reformacije uporaben in nepogrešljiv. Dopustiti pa moramo, da ima svojo periodizacijo in svoj srednji vek vsak kontinent, vsaka kultura in ne nazadnje vsak narod. Navzlic bojem med papeštvom, cesarstvom in drugimi silami, kljub prehodom od naturalnogospodarsko zaprtega zemljiškega gospodstva zgodnjega srednjega veka, prek razcveta viteštva in fevdnega sistema v visokem srednjem veku pa do razvoja mest, vzpona meščanstva in denarnega gospodarstva v poznosrednjeveškem obdobju, upošteva različna »heretična« gibanja in jasneje izoblikovana nacionalna nasprotja, kaže srednji vek skupne poteze v stanovsko urejeni družbi, v krščanski duhovni držbi, umetnosti, literaturi in znanosti ter sestavlja trdno podobo samostojne in učinkujoče kulturne epohe. Zato je pojem srednji vek za Evropo lahko tudi nesporen.

Kratko poglavje *Žabe in ljudje* primerja srednjeveško tlačanstvo s staroveškim suženjstvom. Slednje je – dovolite ironijo – preskočilo mračno tisočletje barbarstva in v morda še hušji obliki oživel v novoveškem kolonialnem pehánju.

Ker se je Régine Pernoud v svoji znanstveni karieri veliko ukvarjala s položajem žensk v srednjem veku, je lahko v poglavju *Ženska brez duše* argumentirano ovrgla ali vsaj zrelativizirala klišeje, da je bila tedanja ženska zatirana in zapostavljena. Trdi, da je odločala precej več kot od 16. stoletja do konca

ancien régime. Nekatere ženske, višje redovnice denimo, so imele zaradi svojih redovnih funkcij celo v laiškem življenju moč, ki bi jo danes moglo zavidati veliko mož. (str. 110) O redovnicah, zlasti njihovi izobrazbi, je v tem poglavju sploh veliko govora, in Pernoudova trdi, da je bil položaj ženske v Cerkvi enak kot v svetni družbi. Ob resnem raziskovanju položaja kmetic ali meščank, družinskih mater, se pokažejo drugačne podobe, kot jih slikajo epske pesnitve, viteški romani in drugi literarni viri, ki so jih v preteklosti pogosto imeli za prave »zgodovinske vire«. Presenetljivo se v nekaterih francoskih pokrajinah ženske izrecno omenjajo med glasovalci na mestnih ali vaških zborovanjih, ne da bi se to predstavljalo kot kako posebnost kraja. Tudi notarski zapisi dokazujejo, da je poročena ženska v obrti ali trgovini lahko delovala samostojno, ne da bi morala predložiti možu dovoljenje. Pač pa: »Šele ob koncu 16. stoletja so ženskam z odlokom parlamenta, sprejetim leta 1593, izrecno prepovedali vsakršno državno službo. Vpliv rimskega prava, ki se je takrat že razbohotil, je omejil žensko na to, kar je bilo v vseh časih njeno prednostno področje: skrb za dom in vzgoja otrok.« (str. 115)

Obtožujoči kazalec se najprej obrne na čarovnice in čarovnike, ki so obstajali ves čas. Še več je bilo seveda zgodb o njih. Do prvih, izrazito sporadičnih procesov je prišlo šele v 14. stoletju, zanimanje za to pa se je vidno povečalo v 16. in zlasti 17. stoletju, stoletju Razuma, ko se je število čarovniških procesov dvignilo čez vse razumne meje, daleč od »mračnjakega« srednjega veka.

Glede krivoverstva in inkvizicije naj za boljše razumevanje pojavov dobe, ko spoštovanje verskih prepričanj še ni bilo del človekovih pravic, ponovim naslednjo resnico: »Iz številnih vidikov je bila inkvizicija obrambni odziv družbe, za katero je bilo – upravičeno ali po krivem – ohranjanje vere prav tako pomembno kakor danes ohranjanje fizičnega zdravja. Tukaj se dotikamo razlike med enim in drugim obdobjem, se pravi razlike v merilih, v lestvici vrednot. In v zgodovini je bistvenega pomena, da jih začnemo upoštevati, še več, da jih začnemo spoštovati, brez česar se zgodovinar preoblikuje v sodnika.« (str. 123) Neskončno zmotno je z današnjim pojmovnim svetom, današnjo logiko, vrednotami, vedenjem, miselnimi in pravnimi vzorci žugati srednjeveški družbi, njeni »zaostalosti« in »krutosti«. To poglavje je zagotovo treba pozorno prebrati. Avtorica nikakor ne želi zanikati inkvizicije, nasprotno – razčiščuje na primer vlogo papeštva kot njenega pobudnika – a hkrati pobija številne stereotipne nesmisle, in to z izvrstnimi primeri, ki nas lahko marsičesa naučijo. Verjamem, da bi lahko ta knjiga, ki je z izjemo redkih pasusov zelo berljiva, marsikateremu dvomljivcu (da ne rečem nevednežu) vzbudila zanimanje za srednji vek. Nekoliko sicer moti, da se avtorica v glavnem opira na primere iz francoske zgodovine, le sem ter tja se sprehodi do papeškega Rima, za stavek v Španijo, drugam pa komaj kdaj. Misli in asociacije pa tudi to spravi v tek.

Poglavje *Zgodovina, ideje, domišljija* se odpre z mislimi o potvarjanju zgodovinske resnice, o pravicah do lastne, svobodne misli, o manipulaciji z zgodovino in o žurnalizmu. Kako »zgodovinsko« izmišljotino lahko po televiziji ali radiu sliši ogromno ljudi, bore malo pa je takih, do katerih potem pride tudi kritika te izmišljotine, objavljena v tej ali oni strokovni reviji. Mediji pogosto ustvarjajo »zgodovinske« predstave (javno mnenje), ki utegnejo že ob majhni »svobodi misli« hitro postati sporne in spačene. Če zgodovinarji ne bomo budni, bo zgodovina kot stroka prišla na slab glas, saj je tudi stroka sama zgodovinski pojav in podrejena zgodovinskim okoliščinam. (Prim. M. Bloch, Apologija zgodovine ali zgodovinarjev poklic, kritična izdaja E. Blocha s predgovorom J. Le Goffa, Ljubljana 1996, str. 14.) Ne le zaradi žurnalistov, budni moramo biti tudi zaradi nas samih. Imenitni Marc Bloch je v svoji »oporoki«, Apologiji zgodovine, sporočil tole: »Kaj nam je ob tem mar zapoznena odločitev tega ali onega zgodovinarja? Zahtevamo samo, naj ga ne omami lastna izbira, tako da ne bi več sprevi-del, da je bila [in da bo, op. A. N.] svoj čas mogoča tudi kakšna druga.« (M. Bloch, o. c., str. 130.)

Nič manj kot mediji (žurnalisti) so zgodovini nevarne tudi legende, katerim je realno zgodovinsko dogajanje (ali oseba) le medel okvir, na katerega zmorejo skoraj neverjetne domišljjske akrobacije skozi stoletja nataktni mamljive zgodbe. Demitologizacija zgodovine je vsekakor nujna, vendar se je moramo lotiti previdno, saj je za širšo javnost potrebno pisati še bolj sveže, polnokrvno in berljivo kot za poklicne kolege. Tako imenovana zgodovina za vse mora poiskati srednjo pot med znanstveno eksaktnostjo in populističnostjo v smislu razširjenosti med nezgodovinarskim občinstvom. Kompromis na škodo zgodovinski resnici, kolikor smo le-to zmožni doseči, je seveda nesprejemljiv. »Trebaja iti k virom, vendar ne h katerim koli, kajti ljudje izjemno pogosto zamenjujejo literarne vire in zgodovinske vire.« (str. 146) Objektivna meja virov gre z roko v roki s subjektivno mejo zgodovinarjeve tehnične in metodološke dozorelosti ter zgečkljive radovednosti. Vir namreč ne more govoriti namesto zgodovinarja;

potrebuje vprašanja, ki jih postavlja človek sedanosti, z dobrim poznavanjem in zmožnostjo vživljanja v preteklost. Zgodovinar, znanstvenik in do neke mere tudi umetnik, mora zgodovinski vir prepojititi s kontekstom, če želi, da se bo približal času. Naloga zgodovinarja je namreč oživiti čas, ne vira.

Pernoudova nam iz svojih dolgoletnih izkušenj niza številne primere, ki govorijo o nevednosti glede srednjega veka, o stereotipni podobi mrzlega, nevednega in zastarelega časa. Ko slišim za zastarelost srednjega veka, ne morem mimo besed, ki jih je Božo Otorepec na račun takih pogledov izrekel na predstavitvi knjige *Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana jeseni 1998*: »Srednji vek je bil za neandertalca *science fiction*.«

Srednjeveški ljudje so bili ljudje kot mi, s človeško naravo, kakršna je naša, niti z boljšo niti s slabšo, toda pred katero ne zadošča skomigniti z rameni ali se prezirljivo nasmehniti. Srednjeveško zgodovino in ljudi (predmet zgodovine je pač najprej človek v času) lahko proučujemo prav tako kakor katero koli drugo. Pa ne le ljudje, tudi oblika oblakov ni danes nič drugačna kot v srednjem veku, se je pošalil Bloch. (M. Bloch, o. c., str. 108.) Konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja se je Régine Pernoud veselila, ker se je zanimanje za srednji vek vendarle povečevalo. Podobno je (bilo) tudi pri nas, le da je bilo še precej bolj kot proučevanje določenega obdobja nezanimivo ali celo nezaželeno proučevanje določenega stanu. (Prim. npr. P. Štih, *Srednjeveško plemstvo in slovensko zgodovinopisje*, v: Melikov zbornik. *Slovinci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosodje* (ured. V. Rajšp et al.), Ljubljana 2001, str. 61–72.)

Nespremenljivost človeške mentalitete (hotenj, želja, slabosti) je znotraj dinamičnega mrgolenja zgodovinskih (naravnih) sprememb nekaj najbolj stalnega. Kri ni spremenila svoje sestave, in to je brez dvoma osnovna resnica zgodovine, če jo skušamo dojemati iz moralnega vidika. Bitje je isto, sredstva in posledično možnosti pa se neprimerno razvijajo. Posameznik, ki ima dostop do sredstev, lahko naredi v primerjavi s preteklimi časi bistveno več dobrega oziroma slabega.

Zaključno poglavje knjižice nosi naslov *Preproste misli o poučevanju zgodovine*. To naj poleg učenja dejstev vključuje tudi oblikovanje zgodovinskega čuta. Le-to je po avtoričinem mnenju glavni pozitivni vidik učenja zgodovine. Pernoudova tudi pravi, da je zgodovina vendarle učiteljica življenja, in da je – nasprotno – kartezijska *tabula rasa* »morebiti najmočnejša filozofska laž vseh časov ... Kajti vse, kar je življenje, je dano, predano. Nikoli ne izhajamo iz nič.« (str. 164) Mnogi filozofi so se s tem strinjali, še posebej Leibnitz, ki je trdil, da se izvor sedanjih stvari nahaja v preteklih stvareh, »stvar pa se nikdar ne spozna bolje kakor po svojih vzrokih«. (Citirano po: B. Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, Ljubljana 1960, str. 15.)

Ne prenehajmo torej (še) s tem srednjim vekom. Régine Pernoud nam je že pred skoraj tridesetimi leti ponudila več kot dovolj preprostih, a prepričljivih razlogov.

Andrej Nared

Darko Darovec, **Davki nam pijejo kri. Gospodarstvo severozahodne Istre v novem veku v luči beneške davčne politike**. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004. 438 strani. (Knjižnica Annales Majora)

Nova Darovčeva monografija je dopolnjena doktorska disertacija. Študija izhaja iz obstoječe literature in na tehtni podlagi neobjavljenega arhivskega gradiva podaja sliko strukture in gibanja istrskega gospodarstva v novem veku, ki je originalna že samo zaradi tega, ker ta prostor obravnava celovito in za daljše obdobje s težiščem na gospodarski tematiki.

Delo se poleg bibliografije opira predvsem na arhivsko gradivo beneškega izvora, ki je zaradi za tedanje pojme razvejane in, mogli bi reči, pronicljive državne uprave Republike razmeroma bogato, tudi s podrobnimi kvantitativnimi podatki. Slovenski zgodovinar, ki je bolj vaje mestoma brezupnega vzdihovanja nad papirji in listinami habsburškega izvora, se ob beneških dokumentih lahko razveseli in si malodane oddahne, pa čeprav vsako novo dognanje in vsak niz kvalitetnih podatkov vedno odpirajo nova, tudi kompleksnejša vprašanja, kar je razvidno tudi v Darovčevem delu.

Po strukturi se delo odpira s predstavitvijo demografske in socialne podobe Istre do vključno osemnajstega stoletja, v kateri je velik del pozornosti namenjen etnični razgibanosti dežele, predvsem pa migracijskim gibanjem z razmislekom o (večznačnem) pomenu selitev za istrsko gospodarstvo. Sledi pregled denarnega sistema in gibanja cen v beneški Istri, ki z dosledno prisotnim meroslovjem predstavlja zahtevno osnovo za razbiranje gospodarstva.

Analiza gospodarske stvarnosti v severozahodni Istri najprej vzame v pretres osrednji javni ekonomski inštituciji v deželi, to sta mestna *Monte di pietà* v Kopru in Piranu, ki sta imela vlogo »zastavljalnice, posojilnice in hranilnice«, ter njun pomen v gospodarskem dogajanju (skupaj s *Fontikom*). Pogled se zatem razširi na splošnejšo sliko gospodarstva v Istri med 16. in 18. stoletjem, kjer je pozornost namenjena trgovini z zalednimi avstrijskimi kraji, dostopu domačih pridelkov na trg ter odnosu med obdavčevanjem prometa in razpredanjem tihotapstva.

Bogato arhivsko gradivo, na katerem je delal Darovec, je v dobri meri davčne narave in porekla. Taka »fiskalna perspektiva« v analizi gospodarstva pa ni izrazito povedna le zaradi kakovosti tovrstnega beneškega gradiva, saj je po Darovčevem mnenju beneška davčna politika tudi pomembno sooblikovala, če že ne ravno krojila, istrsko gospodarsko dogajanje.

Po drugi strani je pri tedanjih davčnih službah in carinskih uradih gradivo nastajalo v specifičnih okoliščinah, saj so se davčni obvezanci v večji ali manjši meri vselej skušali izmikati plačevanju bremen in pristojbin, medtem ko so sami davčni uslužbenci mogli biti bolj ali manj vestni in pošteni. Davčni vir zato od preučevalca vedno zahteva, da upošteva njegovo izvorno nepopolno naravo. Darovec na primer opozarja, kako so uradniki poročali, da je polovica vinskega izvoza v sosednje habsburške dežele uhajala davčnemu nadzoru. In vendar je gradivo davčnega izvora dragoceno, ker omogoča širok pogled, saj obsega velik del prostora in stvarnosti in ker nudi pregled nad trgovinskimi tokovi v določeni regiji. Poleg tega pa so v istih uradih nastajala tudi poročila o neplačevanju davkov in o tihotapstvu, ki zaokrožajo stvarnost.

V tem sklopu Darovec pozornost posveča najprej davčni politiki Beneške republike v Istri, kjer osvetli strukturo in delovanje osrednjih in mestnih davčnih uradov na regionalni ravni. Lokalna in državna bremena so zadevala predvsem trgovino oziroma tiste panoge in proizvode, ki so se pojavljali na trgu. Gospodarske panoge, ki so v severozahodni Istri ustvarjale presežno proizvodnjo in torej promet, zaradi česar so postajale zanimive za obdavčitev, so bile predvsem vinogradništvo, oljkarstvo, solinarstvo, ribištvo ter svilarstvo, tkalstvo in usnjarstvo. Ker je Darovec ta sklop obdelal predvsem na podlagi davčnih virov, nam delo ponuja presek gospodarstva severozahodne Istre v novem veku skozi panoge, ki so igrale pomembnejšo vlogo v trgovinskem prometu v deželi. Pri obravnavi vsake od omenjenih panog posebej se avtor posveča vidikom proizvodnje in trgovanja, sistema obdavčevanja in pojava tihotapstva, cenam in obsegu pridelka, in to predvsem z diahronične perspektive, ki omogoča pogled na konjunktura in dolgoročno gospodarska gibanja. Poleg tega je vselej prisotno podrobno meroslovje, kar predstavlja pomemben pogoj za razbiranje podatkov in razumevanje gibanj, obenem pa omogoča (dragoceno) primerljivost rezultatov.

Na zmanjševanje davčnega priliva od carin v mediteranskem in evropskem trgovinskem prometu so v Benetkah v novem veku postopoma odgovarjali tudi s kapilarnim obdavčevanjem svojih dežel. Osnovna teza avtorja je, da je stopnjevanje davčne obremenitve v severozahodni Istri dejansko dušilo možnosti za gospodarsko rast, v kolikor je bilo dosledno uperjeno v zadevanje vsake tržno pomembnejše domače proizvodnje in v carinsko prestrezanje trgovinskih tokov z zaledjem, da ne omenjamo gospodarstva, ki so ga Benetke izvajale nad jadranskimi vodami.

Dolgoročno gibanje istrskega gospodarstva se tako prevesi v stagnacijo in nazadovanje že nekje sredi 16. stoletja ter se znova začne dvigati šele v zadnjih desetletjih 18. stoletja. S tem Istra prehiteva čas evropske, predvsem pa južnoevropske t.i. »krize sedemnajstega stoletja«, a obenem obdobje prehoda v stagnacijo bližnjih notranjeavstrijskih dežel, pa čeprav so tudi te razmeroma zgodaj ubrale pot navzdol. Iz Darovčevega dela lahko tudi razberemo, da so v obeh obdobjih, ko je severozahodna Istra doživljala gospodarsko rast v novem veku, to je na prehodu iz srednjega v novi vek in proti koncu te dobe, pomembno vlogo odigrali trgovinski tokovi z bližnjimi in zalednimi habsburškimi deželami, zlasti s Kranjsko, kasneje pa je na Istro učinkoval tudi razvoj sosednjega mesta Trsta pod vplivom aktivnejše avstrijske gospodarske politike v duhu merkantilizma. Na gospodarska gibanja in zlasti na spreminjanje smeri trgovinskih tokov tako v Beneški republiki kot v notranjeavstrijskih deželah je v

novem veku poleg splošnega premika evropskega gospodarskega težišča proti deželam ob Severnem morju znatno vplivalo napredovanje in konsolidacija turške nadoblasti nad Balkanom.

Z Darovčevim delom se Istra umešča kot subjekt v beneško in v slovensko, a tudi širšo, gospodarsko zgodovino, ob tem pa raziskava nudi zanimiva dognanja, ki dograjujejo dosedanje poznavanje novoveških dinamik tako v Beneški republiki kot na Slovenskem. Obenem so s tem delom podane osnove za primerjavo gospodarskih struktur in gibanj s sosednjimi beneškimi in habsburškimi deželami v novem veku, kjer je v zadnjih letih bilo več premikov v znanju. Z napredkom v poznavanju, ki nam ga zdaj za Istro (s poudarkom na njenem severozahodnem – slovenskem delu) nudi Darovčevo delo, je stanje raziskovanja bližje trenutku, ko bo na podlagi primerljivega znanja mogoče utemeljeno razpravljati tudi o naravi gospodarskih in družbenih stikov in vezi v čezmejnem prostoru Primorske, Istre in Furlanije v novem veku. Darovčevo delo je torej regionalna študija, ki se tako na ravni vprašanj kot dognanj navezuje na širši prostor, obenem pa Istro ponuja v primerjavo in vpenjanje v skupen prostor s sosednjimi deželami.

Aleksander Panjek

Dušan Kos, O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah : tržaška afera Gallenberg 1740. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004. 303 strani. (Knjižnica Annales ; 37)

Med enega večjih presenečenj preteklega leta v domačem zgodovinopisju vsekakor lahko uvrstimo izid knjige *O melanholiji, karierizmu, nasilju in žrtvah (tržaška afera Gallenberg 1740)*. Poglobljena in pronicljiva študija »senčne plati« kariere in zakonskega življenja plemiča s sredine 18. stoletja že sama po sebi predstavlja dobrodošlo poživitev historiografske ponudbe, še bolj pa preseneča dejstvo, da je nastala v kabinetu priznanega (in do nedavnega tudi zapriseženega) medievista Dušana Kosa. Če pa se nekoliko podrobneje ozremo na njegov opus, lahko ugotovimo, da se je takšno (beri: vsekakor nekonvencionalno, tokrat tudi nesrednjeveško) delo izpod njegovega peresa napovedovalo že nekaj let (naj navedem le nekaj del, ki avtorja oddaljujejo od t.i. konvencionalnega zgodovinopisja: Pot na Avalon, *Zgodovinski časopis*, 1997; Legenda o čarobnem prstanu, Melikov zbornik, 2001; Vitez in ugrabljenka: nasilnik in njegova žrtev?, *Acta Histriae*, 2002; Blesk zlate krone: gospodje svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov, 2003). Potreben je bil le pravi povod; v tem primeru odkritje navdihujočih virov v arhivu, ki ga avtor dramatično opisuje v uvodu.

Glavni junak zgodbe je grof Sigmund Gallenberg, ki ga spoznavamo skozi pripoved o njegovih koreninah, preživljanju mladostnih let, snovanju kariere in njej podrejene zakonske zveze, njenem propadu, in, po prizemljitvi, kljub vsemu razmeroma udobnem in mirnem poteku zrele dobe njegovega življenja, seveda na bistveno nižji ravni, kot bi ga bil pripravljen sprejemati v svoji vihravi in ambiciozni mladosti. Njegovo osebnost so zaznamovale razmere v družini (rodbini) – vzgoja pod okriljem uspešnega politika strica Wolfa, izobrazba – jezuitski kolegij in pravna fakulteta ter med kranjskim plemstvom zakoreninjeni provincializem, ki se ga Sigmund kljub temu, da je nekaj let preživel na tujem, ni nikoli otrešel. Bralcu se vtisne v spomin kot naduti nergač, ki v svojem prepričanju – ki koleba med načeloma, da je oblast na eni strani dana od boga in na drugi pridržana sposobnim (od cesarja do zadnjega kranjskega uradnika) – ne izbira načinov in ne pozna meja za dosego položaja, ki mu »pripada« (ta se seveda popolnoma sklada s tistim, ki si ga želi). Čeprav ga pri tem zanese daleč prek meja še dopustnega v sicer dokaj tolerantni družbi, ga začuda ne doleti »pravična kazen«. Začuda le, če pozabimo, da ne gre za fiktivno, času, ki ga obravnava primerno vzgojno zasnovano zgodbo (kar se nam ob branju mojstrsko napisanega, mestoma kar napetega dela rado pripeti), temveč za resnično, življenjsko zgodbo, v katerih je pravičnost dostikrat potisnjena v drugi plan.

Avtor zre in piše zgodbo o vzpenjanju in padcu Sigmunda Gallenberga skozi prizmo zakonskega konflikta med njim in njegovo ženo Jožefo. To jasno nakaže že na samem začetku, kjer po principu »s kolom po glavi« bralca brez milosti postavi v dodobra razplamtelo vojno med zakoncema – na sam začetek procesa pred ljubljanskim konzistorialnim sodiščem. Tudi v nadaljevanju je študija posvečena

iskanju, razlagi in vrednotenju vzrokov za razpad tako skrbno načrtovane zveze. Pri tem je Kos – kar vsekakor velja izpostaviti – med drugim primoran poseči na polje, ki bi ga pogojno lahko imenovali historična psihoanaliza (posthumno, t.j. zgolj na podlagi zgodovinskih virov, preučevanje duševnih motenj neke osebe) in kjer premaguje ne vedno lahke ovire s pomočjo priznanega nevropsihiatra Jurija Zalokarja. Nikakor pa delo ni ozko omejeno na razkrivanje intimnih plati življenja zakoncev Gallenberg; v njem mimogrede spoznavamo širše kontekste, kot so zakulisje novoveške plemiške administracije na Kranjskem, bivanjsko kulturo in vedenjske vzorce provincialnega plemstva, razmerja moči in vpliva na relaciji Dunaj, Ljubljana, Trst ter nekoliko podrobneje spremljamo gospodarsko, politično in zasebno usodo ene eminentnejših kranjskih plemiških rodbin v času njenega zatona.

Še droben napotek tistim, ki nameravajo delo brati samo enkrat: Poglavlje Nedolžne žrtve vojne (str. 239 ss), kjer se nahaja pregled gallenberške mekinjske, ljubljanske in tržaške hišne uprave ter osebja, je mogoče uporabljati tudi kot nekakšen prozopografski dodatek, kjerkoli v pripovedi nanese beseda na koga iz vrst gallenberškega osebja in bi si o njem zaželeli nekaj osnovnih podatkov.

Pred nami je nadvse zanimiva knjiga, ki bo najbrž precej prispevala k utemeljitvi razmeroma novega področja v slovenskem zgodovinopisju, ekstenzivne zgodovine, kot jo poimenuje Dušan Kos. Je dobrodošla popestritev in bo verjetno, sodeč po obstoječih trendih v zadnjih letih, imela stimulativen učinek, kar pa se tiče avtorja, nam prejkone že pripravljamo novo presenečenje.

Matjaž Bizjak

Vasja Klavora, **Predel 1809. Avstrijsko-francoski vojni spopadi na slovenskem narodnostnem ozemlju**. Celovec : Mohorjeva, 2003. 330 strani.

Celovška Mohorjeva je v tradiciji svojih vojnogodovinskih knjig za najširši krog bralcev, kakršne je izdajala že v začetku 20. stoletja – naj spomnim na Jerneja Andrejko in njegove »*Slovenske fante v Bosni in Hercegovini 1878*« (izšlo 1904–1905), pa na Capudrovo »*Zgodovino c. kr. pešpolka št. 17*« (1915) – in jo je v našem času najprej uspešno obudila njena celjska sestra z monografijo »*Turki so v deželi že*« (1990) Vaska Simonitija, objavila obsežno monografijo prim. dr. Vasje Klavore, po poklicu kirurga iz bolnišnice v Šempetru pri Novi Gorici, sicer pa enega od podpredsednikov Državnega zbora Republike Slovenije in avtorja treh odmevnih knjig o soški fronti med prvo svetovno vojno (založila jih je prav tako najstarejša slovenska založba, vse tudi v nemškem prevodu). Predmet avtorjeve obravnave so tokrat francosko-avstrijski boji leta 1809 za tri ključne strateške prehode, namreč Naborjet (Malborg-hetto) v Kanalski dolini, visokogorski prelaz Predel v Julijcih in preval Razdrto pri Postojni, ki so na zahodu slovenskega etničnega ozemlja zapirale pot Napoleonovi Italijanski armadi v notranjost Avstrijskega cesarstva.

Gre za prvi obsežen, monografski prispevek slovenskega avtorja k bibliografiji o napoleonskih vojnih operacijah na naših tleh, zato sem ga vzel v roke z velikim zanimanjem. Publikacija je lepa, s privlačno oblikovanimi platnicami in v glavnem odličnimi, v slovenskem prostoru pretežno neznanimi slikovnimi prilogami, zato je že naletela na nekatere ugodne javne odmeve (gl. npr. DELO, 27. 1. 2004, str. 6). V knjigi je tudi precej avtorjevih lastnih fotografij terena in objektov, povezanih z dogajanjem iz leta 1809, kar še poudarja osebno noto publikacije. Sam sem bil najbolj navdušen nad zgodovinskimi in sodobnimi posnetki t.im. »Napoleonovih« mostov čez Sočo in Nadižo, ki sta v resnici starejša od treh prihodov napoleonske armade na naša tla (str. 168–172), opozorilom na (vsaj meni doslej) neznani najdbi gumbov s francoske vojaške uniforme (str. 180) in nad posnetki ohranjenega habsburško-beneškega mejnika v dolini Jezernice (str. 62–63). Odlična – preprosta, jasna, nazorna – se mi zdi tudi pregledna kartografija, računalniško delo avtorjevega vnuka Janija Klavore.

Žal se začenja doslej ugodni vtis naglo spreminjati, brž ko se lotimo branja besedila. V sicer zanimivo napisanem tekstu je dobesedno na stotine tiskovnih napak, ki na bralca, če mu je blizu lepota in pravopisna pravilnost domače (v našem primeru pa, kar zadeva navedke iz mednarodne literature, tudi francoske, nemške, italijanske in angleške) besede, delujejo porazno, knjigo pa po nepotrebnem kazijo, saj bi se jih bilo moč znebiti že s temeljitejšim lektorjevim posegom. V tem smislu se zdi močno

pretirana poimenska avtorjeva zahvala človeku, ki naj bi »pregledal besedilo in opravil lektorsko delo« (str. 327), saj rezultatov tega »dela« v knjigi ni čutiti, bolje, so prejkone porazni. Ob tem močno moti še odločitev, da so sicer navadno podomačena osebna lastna imena znanih zgodovinskih oseb v knjigi zapisana po – nemškem pravopisu, celo v primerih, kadar gre za vladarje slovenskih dežel in Nenečce! Vpeljana jezikovna manira ni uperjena le zoper tradicijo v slovenskem zgodovinopisju, ampak je tudi v nasprotju s Slovenskim pravopisom (prim. zadnje izdajo, Ljubljana 2001, odstavki 172–179, str. 23–24). V letu 1809 tako vlada Habsburški monarhiji Franz I. (v tekstu je omenjen tudi njegov stric cesar Joseph II.; njuna babica oz. mati se izjemoma ponaša s svojim podomačenim imenom Marija Terezija), ki ga vojaško in politično podpirata njegova mlajša brata, nadvojvodi Karl in Johann. Omenjeni način zapisovanja osebnih imen je prignan *ad absurdum* v primeru podmaršala iz znamenite hrvaške plemiške družine Jelačićev-Bužimskih, sicer očeta poznejšega generala in bana Josipa, ki pač ni bil ne Franz (passim), čeprav je znal nemško, in ne Franc (str. 118), dasi je razumel po kranjsko, pač pa najprej in predvsem – Franjo (1746–1810, avstrijski junak iz vojn s Francozi 1797 in 1805).

Namenimo zdaj kar nekaj besed hevrističnemu (viroslavnemu) stanju Klavorine knjige, na drugi strani pa uporabljeni literaturi. Avstrijsko vojaško zgodovinopisje je konec 19. in v začetku 20. stoletja objavilo nekaj temeljnih del o obravnavani problematiki (avtor jih pozna in uporablja), zasnovanih predvsem na sistematični analizi zgodovinskih virov iz dunajskega vojaškega arhiva (Kriegsarchiv), v bistveno manjši meri pa so pritegnila k obravnavi francosko arhivsko gradivo in tedanja francosko literaturo. V kategorijo temeljnih del (naj)novjšega datuma je treba prišteti odlično monografijo o bojih pri Naborjetu leta 1809 izpod peresa poznavalca napoleonskega obdobja v Furlaniji dr. Paola Foramittija iz Vidma, ki je izšla z naslovom *L'Assalto. Malborghetto 1809 fra gli Asburgo e Napoleone* (Udine, Edizioni del Confine 1999). Avtorju je bila v marsičem za vzor in iz nje obsežno navaja. Raven zgodovinarjevega znanja, doseženo v navedenih delih, bi bilo moč do- in presepati le s sistematičnim, torej tudi dolgotrajnim raziskovalnim delom v francoskih arhivih, v prvi vrsti v vojaškem arhivu kopenske vojske (Service Historique de l'Armée de Terre, grad Vincennes pri Parizu; naprej SHAT), do neke mere pa tudi v Zgodovinskem centru pariškega Nacionalnega arhiva (Centre Historique des Archives Nationales; odslej CHAN). Žal se je avtor na to možnost, ki je draga, neprivlačna in ne zagotavlja naglih rezultatov, je pa temelj resnega zgodovinarjevega dela in vir njegovih novih spoznanj, oprl le v majhni meri. Še največ v prvem poglavju z naslovom *Avstrijski vojni pohod proti Italiji 10. aprila 1809* (str. 26–97), ki ni zasnovano le na literaturi, ampak tudi na virih iz Vojnega arhiva na Dunaju – uporabljena korespondenca vnaša v besedilo precejšnjo notranjo dinamiko in svežino.

Pričakovali bi, da bo nova monografija o avstrijskih-francoskih spopadih leta 1809 za Naborjet, Predel in Razdrto, podobno kot Foramittijeva, zasnovana tako na relevantni literaturi kot tudi na virih v francoskih arhivih, ki so za to problematiko doslej v glavnem neizrabljeni. Iz knjige same pa na žalost izhaja (prim. str. 105 op. 73, str. 110 op. 81, str. 116 op. 85, str. 141 op. 100, str. 186 op. 136, str. 231 op. 187, str. 232 op. 188, str. 243 op. 197), da je avtor – poleg gradiva, ki mu ga je prepustil v objavo P. Foramitti (in je citirano na tako poseben način, da ostajajo njegove signature skrivnost celo za poznavalca), ali pa dokumentov, prevzetih neposredno iz Foramittijeve monografije – uporabljal pri pisanju v glavnem dva fascikla iz sicer obsežne serije, ki nosi signaturo C4 (in ne 4 C ali celo IV c, kot praviloma napačno navaja publikacija) – namreč C4 10 ter C4 58 (hrani SHAT). Serija *C4 Armée d'Italie (1803–1814)* je dobro ohranjena in urejena v tri podserije (korespondenca; registri; sezname častnikov in vojakov). Opirajoč se na svojo kartoteko in zbirko kopij arhivskega gradiva, ki sta rezultat dolgoletnega arhivskega dela v pariških arhivih, tudi v SHAT, pa na obe objavljeni arhivski pomagali za delo v tem arhivu (*Inventaire des archives conservées au Service Historique de l'État-Major de l'Armée. Archives modernes*, 2. izdaja, Vincennes 1954; *Guide des archives et de la bibliothèque du Service Historique de l'Armée de Terre*, 2. izdaja, Vincennes 2001), z vso odgovornostjo trdim, da je gradiva za boje na Predelu v seriji C4 bistveno več in ga je moč zaslediti v vsaj sedmih fasciklih te serije. Avtorjevo prepričanje, da »žal obstajajo le redki arhivski dokumenti v francoskem vojnem arhivu v gradu Vincennes (sic), ki v tej knjigi dopolnjujejo podobo vojnega dogajanja na Predelu« (str. 208), je zato le deloma točno: dokumenti so resda »redki«, a samo v »tej knjigi«, v seriji C4 pa jih sploh ni malo! Vendar pa je v SHAT zadevnih virov še precej več. Avtor bi mogel najti vrsto dragocenih podatkov v serijah *C10 Correspondance militaire générale du Premier Empire (1804–1815)* in *C17 Correspondance de Napoléon Ier et du Major-Général (1779–1814)* – fascikla C17 199 in C17 200 npr. v celoti obsegata

korespondenco med francoskim vladarjem in njegovim maršalom Berthierom glede Italijanske armade; že pri površnem pregledu vsebine je v njiju tudi gradivo o Naborjetu, Predelu in Razdrtem 1809 ... Podobno velja za veliko serijo vojaške dokumentacije (karte, rekognosciranje terena in objektov, obveščevalne informacije), ki jo hranijo v SHAT pod imenom *Mémoires et reconnaissances*. Iz te serije pozna avtor, ne da bi to navedel z ustrežno signaturo, eno samo karto z vojaškim opisom ozemlja med Tilentom (Tagliamento) in Sočo iz l. 1806 (str. 109 op. 77), pogled v zdavnaj objavljeni inventar (Louis Tuetey, *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Archives de la Guerre* 2, Paris, Plon-Nourrit 1915, str. 296–308, 315) pa nas prepriča, da je ohranjenega in dostopnega gradiva bistveno več ... Seveda pa za naš problem važnih zgodovinskih virov ne hranijo zgolj v SHAT, temveč tudi v drugih arhivskih institucijah. Med specialisti ni skrivnost, da bi v odlično ohranjenem zasebnem arhivu italijanskega podkralja in nominalnega poveljnika Italijanske armade leta 1809 – kjer je na voljo nekaj dokumentov za Predel (avtor jih ne uporablja, čeprav ve zanje, prim. str. 251 op. 204; sicer gre za *Eugène de Beauharnais Archive*, signatura C0645 v Princeton University Library, Princeton, New Jersey, ZDA; analitični inventar fonda je dostopen raziskovalcem in ljubiteljem preko interneta na naslovu: <http://libweb.princeton.edu/libraries/firestone/rbsc/aids/beauharnais>) – zaman brskali za podkraljevimi vojaškimi in upravnimi poročili Napoleonu. Ta del de Beauharnaisovega arhiva je dolgo veljal za izgubljenega, a se je v zadnjih letih okrepilo upanje, da bi se stvari utegnile obrniti na bolje. Leta 2000 jim je namreč v CHAN uspelo pridobiti register Eugènovе vojaške korespondence s cesarjem – in to prav za leto 1809, v njem pa so tudi dragocena Eugènova detajlna sintetična poročila o bojih pri Naborjetu, na Predelu in pri Razdrtem (signatura CHAN 251 AP, entrée no. 4641 du 29 décembre 2000) ... Še dolgo bi mogli podrobno naštevati, a sklenimo z ugotovitvijo, da Klavorova monografija žal ni zasnovana na evidentiranih in raziskovalcu dostopnih francoskih virih o obravnavanih spopadih. Hkrati se nam vsiljuje vtis, da je avtorjevo raziskovanje v arhivih nesistematično in prejkone paberkovskega značaja. Utemeljeno zavračamo avtorjevo izjavo, da je opravil »pregled ohranjenih francoskih dokumentov, ki jih hrani francoski Vojni arhiv« (str. 231). Poraja se tudi občutek, da delo v arhivskih institucijah občasno prepušča kar svojim pomočnikom, ki mu zatem po naključju odkrite dokumente tudi prevajajo (prim. str. 327 in kar nekaj opomb pod črto); nekateri prevodi ostajajo pri takšnem načinu dela polni vsebinskih in stvarnih spodrseljajev.

Literatura o napoleonskih vojnah je obsežna in nekaj življenj bi bilo potrebnih, da bi jo mogli vsaj približno obvladovati. Avtorju pa bi bilo pri razgledovanju po njej v veliko pomoč, če bi uporabljal nekatere standardne priročnike, v katerih bi našel dobrodošle napotke o najvažnejših delih za posamezna vprašanja. Gotovo so med takšnimi neizogibna Jean Tulard ur., *Dictionnaire Napoléon* 1–2 (Paris, Fayard, 2. izdaja 1999), Alain Pigéard, *Dictionnaire de la Grande Armée* (Paris, Tallandier 2002) in Alain Pigéard, *Dictionnaire des batailles de Napoléon* (Paris, Tallandier 2004; avtor sicer pozna ime najuglednejšega živečega francoskega strokovnjaka za Napoleonovo vojsko in vojaško organizacijo ter na str. 180 citira Pigéardovo razpravo, prevedeno v italijanščino). Za temeljna vprašanja o francoski vojski v Napoleonovem času obstajata poleg klasičnega dela Jean Morvan, *Le Soldat impérial* 1–2 (Paris, Plon 1904; ponatis Paris, Teissedre 1999), tudi sintetična Jean Delmas ur., *Histoire militaire de la France* 2 (Paris, PUF 1992) in pa zelo uporabna pregledna Pigéardova monografija *L'Armée de Napoléon. Organisation et vie quotidienne* (Paris, Tallandier 2000). Toliko o splošnih delih.

Kar zadeva specialno bibliografijo o francosko-avstrijski vojni leta 1809, je treba podčrtati, da avtor pozna dobro, bogato ilustrirano delo: Jean Tranié (ne Tranie!), Juan-Carlos Carmigniani, *Napoléon et l'Autriche. La campagne de 1809 d'après les notes et documents du commandant Henry Lachouque* (Paris, Copernic 1979). Uporabljal je tudi pionirsko delo o francosko-avstrijski vojni leta 1809, ki ga je napisal general Jean Jacques Germain Pelet-Clozeau (*Mémoires sur la guerre de 1809 en Allemagne* ... 1–4, Paris, Roret 1824–1826), ne pa študije s preloma v 20. stoletje, kateri je avtor major Charles Gaspard Louis Saski in nosi naslov *Campagne de 1809 en Allemagne et en Autriche* 1–3 (Paris-Nancy, Berger-Levrault 1899–1902). Ker avtor pravilno poudarja odločilni pomen bodočega maršala MacDonalda kot dejanskega operativnega poveljnika Italijanske armade, bi pričakovali, da bo pritegnil k obravnavi vsaj njegove spomine (*Souvenirs du maréchal MacDonald, duc de Tarente*, Paris, Plon 1892), saj so v njih po francoski navadi v podporo spominskemu besedilu objavljeni dokumenti iz maršalovega zasebnega arhiva. Še bolj izrazito velja povedano za monumentalne spomine princa Eugèna de Beauharnaisa (*Mémoires et correspondance politique et militaire du prince Eugène* 1–10, Paris,

M. Lévy frères 1858–1860; to delo je v celoti dostopno v elektronski obliki na naslovu: <http://catalogue2.bnf.fr>). Avtor se med drugim sprašuje tudi o številu padlih na francoski strani, zato naj opozorimo, da je bil že v drugi polovici 19. stoletja objavljen vsaj seznam padlih in ranjenih častnikov Napoleonove vojske, urejen po enotah in bitkah (A. Martinien, *Tableaux par corps et par batailles des officiers tués et blessés pendant les guerres de l'Empire 1805–1815*, Paris, Lavauzelle s.d.); zanj bi avtor sicer lahko izvedel v na str. 227 in op. 185 citiranem delu. Glede višjih činov, katerih biografije zanimajo avtorja, nekatere pa tudi objavlja, je iskanje po njihovih osebnih dosjehih v SHAT nepotrebna izguba časa (gl. str. 163 in op. 109), saj sta objavljena ne samo biografski slovar generalov in admiralov (Georges Six, *Dictionnaire biographique des généraux et amiraux français de la Révolution et de l'Empire (1792–1814)* 1–2, Paris, G. Saffroy 1934; nova izdaja 1974), temveč celo polkovnikov (Danielle et Bernard Quintin, *Dictionnaire des colonels de Napoléon*, Paris, SPM 1996). Zadnje delo omogoča tudi vpogled v bojno sestavo enot Italijanske armade leta 1809 do vključno polkov, kar je pa sicer razvidno tudi naravnost iz Napoleonovega ukaza od 11. 3. 1809, objavljenega v delu Ernest Picard, Louis Tuetey, *Correspondance inédite de Napoléon Ier conservée aux Archives de la Guerre* 3, Paris, Lavauzelle 1913, str. 21, št. 3103.

Pomembnejše konkretne opombe: str. 8 – Napoleon naj bi z uvedbo celinske zapore »uničil ekonomsko moč« Velike Britanije, kar je trditev, za katero bi v resni literaturi zaman iskali opore.

Str. 13 – Avstrija naj bi »bila in ostala najbolj neomajna nasprotnica Francije«, kar je bila seveda v resnici Britanija.

Str. 16 – avstrijski cesar Franc I., »ki je globoko sovražil vsakršno ljudsko gibanje, je poskusil pripraviti ljudstvo do vstaje – zanj, za monarhijo, za cesarstvo«. Zadeva tudi približno ni tako enostavna; o gibanju, katerega najoprijemljivejši nasledek je bilo brambovstvo (Heimwehr), njegova ideološka nosilca pa dunajska intelektualca Caroline Pichler in baron Joseph Hormayr pod pokroviteljstvom cesarjevega brata nadvojvode Janeza, gl. literaturo, navedeno v moji razpravi v Slavistični reviji 50, 2002, 51–60.

Str. 30 z op. 13, 69, 72 – polk Banal, hrvaška okrožja Banal. Gre za polke iz Banske Hrvatske, imenovane tudi Banija, po slovensko torej za banske oz. banijske polke.

Str. 39 op. 21 – poljski knez in bodoči francoski maršal Poniatowski, ki naj bi »sprva kot vojak služil v avstrijski armadi«, je v resnici tam v desetletju med 1778 in 1788 delal častniško kariero in napredoval iz čina poročnika v polkovnika dragoncev (Six 2, 323–324).

Str. 42 – Francozi naj bi v času 1806–1809 »držali v posesti ... vso Istro«, kar ni točno, saj jim je t.im. Habsburška Istra oz. Pazinska grofija pripadla šele s schönbrunskim mirom in ustanovitvijo Ilirskih provinc.

Prav tam – »leta 1808 so Francozi okupirali Dubrovnik in ukinili Dubrovniško republiko«, kar je napaka, na katero v literaturi pogosto naletimo. V resnici je francoska vojska okupirala Dubrovnik že 27. 5. 1806, republika pa je bila zatem odpravljena 31. 1. 1808 (gl. Stjepan Čosić, *Dubrovnik nakon pada republike 1808–1848*, Dubrovnik 1999, str. 17).

Prav tam – Marmont naj bi bil imenovan za vojaškega poveljnika Dalmacije 12. 6. 1806, leta 1807 pa za dubrovniškega vojvodo. V resnici sta točna datuma 7. 7. 1806 in 15. 4. 1808 (Six 2, 158).

Str. 43 – »Čeprav je podpis v pismu nečitljiv, je mogoče sklepati, da mu (= Zachu, J.Š.) ga je poslal nadvojvoda Johann«. Ne, saj je iz sloga pisma samega (gl. fotografijo nemškega izvornika na str. 44) razvidno, da je pošiljatelj nekdo iz nadvojvodovega glavnega štaba, morebiti polkovnik grof Laval Nugent, ne pa nadvojvoda sam.

Str. 46–50 – načelnik glavnega štaba nadvojvode Janeza grof Laval Nugent je v besedilu in podnapisih nekajkrat omenjen kot polkovnik, nekajkrat pa kot podpolkovnik, čeprav sta izvornika pisem (fotografiji na str. 48 in 49) jasna: Nugent je bil »Obrist«, torej polkovnik.

Str. 53–54 – Napoleon Bonaparte naj bi 26. marca 1797 prenočil v Kobaridu. Ali so za to trditev v resnici na voljo kakšni dokazi? Edini dan Bonapartejevega potovanja po slovenskem zahodnem robu, ko kraj postanka in prenočišča nista znana, je ponedeljek 7. germinala leta V po francoskem revolucionarnem koledarju oziroma 27. marec 1797; torej ne dan prej, kot se zdi avtorju. Najpomembnejši mednarodni sodobni strokovnjak za Napoleona in njegovo dobo, pariški profesor Jean Tulard, je s svojimi znanstvenimi sodelavci sicer pravilno sklepal, da je bil vrhovni poveljnik Italijanske armade tega dne »na poti v Trbiž« (*en route vers Tarvis*), kamor je 28. marca tudi prispel, vendar pa, tako kot vrsta drugih avtorjev pred njim, ni mogel ugotoviti, kje se je z glavnim štabom svoje armade in oboroženim

spremljavo tistega večera ustavil in prenočil. Tudi najnovejša znanstvena izdaja Napoleonovih pisem nam pri tem v ničemer ne pomaga, saj se da iz nje samo ugotoviti, da je Bonaparte svoje zadnje dopise v Gorici datiral v nedeljo 26. marca, naslednja znana pisma pa šele v Beljaku v sredo 29. marca (9 germinala). Ker je bil vmes na poti iz Gorice skozi Posočje preko Predela, Trbiža in Vrat v Beljak, se s korespondenco bodisi ni ukvarjal, ali pa je danes ne poznamo. Vsi, ki so doslej pisali o tem problemu, so pa spregledali, da daje odgovor nanj – Napoleon sam. Odstavljeni in pregnani francoski cesar je namreč v svojih spominskih »Fragmentih o italijanski vojni« (*Fragments de la campagne d'Italie*), ki jih je med izgnanstvom na Sv. Heleni narekoval zvestemu komorniku, grofu Emmanuelu de Las Cases (ta je, mimogrede bodi povedano, nekaj let svojega življenja predtem preživel kot francoski visoki uradnik v ilirski prestolnici Ljubljani) dokazal, da se je celo v zadnjih letih svojega življenja zelo živo in v glavnem natančno spominjal svojega vojskovanja s Habsburžani tedaj že oddaljenega leta 1797. Ko je na kratko opisal spopad pri Klužah (in pri tem zamešal, da ni šlo za Beneške Kluže, Chiusaforte, kot napačno navaja, temveč za Bovške oz. tim. »Avstrijske«), je tudi jasno povedal, da se je njegov »glavni štab (iz Gorice, J.Š.) podal zaporedoma v Kobarid, v Trbiž, v Beljak, v Celovec« (*Le quartier général se rendit successivement à Caporetto, à Tarvis, à Villach, à Clagenfurt*). Z veliko verjetnostjo je tako mogoče sklepati, da se je Bonaparte svoje poti ob Soči v »Fragmentih« pravilno spominjal. Morda nam bo kdaj celo uspelo ugotoviti, v kateri kobariški hiši je s svojim štabom prenočil od 27. na 28. marec 1797? (K temu problemu prim. naslednjo literaturo: Jean Tulard, Louis Garros, *Itinéraire de Napoléon au jour le jour 1769–1821. Nouvelle édition revue et corrigée par Jean Tulard et Jacques Jourquin*, Paris, Tallandier 2002, str. 114; *Napoléon Bonaparte. Correspondance générale publiée par la Fondation Napoléon*, Paris, Fayard 2004, 1. zvezek, str. 892–893; Emmanuel de Las Cases (G. Walter éd.), *Le Mémorial de Sainte-Hélène*, Paris, Gallimard 1999, 1. del, str. 680).

Str. 67 – priimki nekaterih generalov so zapisani napačno: Séras (ne Seras) se zatem v knjigi še pogosto omenja (z biografijo na str. 163–164), na žalost vedno napačno; Domenico Pino (ne: Pini) je bil komandant italijanske kraljeve garde in nekaj časa (1804–1806) minister za vojsko in mornarico. Popoln priimek njegovega naslednika v ministrskem fotelju se glasi Caffarelli du Falga.

Str. 71 – komandant predhodnice Italijanske armade (oz. druge brigade divizije Broussier, prim. tudi str. 96 op. 70), brigadni general Joseph Marie Dessaix (1764–1834; Six 1, 344–345), ni imel istega priimka z znamenitim generalom francoske revolucije Louisom Charlesom Antoinom, ki se je pisal Dessaix (1768–1800; Six 1, 333–335); seveda tudi nista bila v sorodu.

Str. 105 – Napoleon ni dobival vojaških poročil le od svojega vojnega ministra, temveč tudi neposredno od poveljnikov posameznih armad. Ta so praviloma nadrobnejša od ministrovih in napisana takoj po koncu operacij. Tista, ki mu jih je 1809 pošiljal formalni poveljnik Italijanske armade, princ Eugène de Beauharnais, so ohranjena in dostopna (prim. zgoraj).

Str. 106 in 111 – prevajalec je imel nekajkrat težave s francosko (angleško, italijansko ...) besedo »Sire«. V prevodu poročila francoskega vojnega ministra cesarju od 20. 5. 1809 jo je enostavno izpustil (kar opazimo, če prevod primerjamo s fotografijo izvornika na str. 107), v prevodu pisma princa Eugèna Napoleonu z dne 27. 12. 1808 (str. 111–113) pa jo je samovoljno zaokrožil v nekakšnega »visoko spoštovanega gospoda« (!) Edini mogoči prevod v slovenščino je pač »Vaše (cesarsko in kraljevo) veličanstvo«. Za pismo, objavljeno na str. 106 (fotografija izvornika str. 107) avtor sicer trdi, da bi naj bilo »zelo težko berljivo, posebno krajevna imena«, kar pa ne bo držalo. Obratno, fotografijo izvornika bi brali brez težav, če bi ne bil desni rob slike in s tem teksta v objavi nerodno odrezan. Naivna je tudi avtorjeva misel, da je na koncu citiranega poročila »težko razbrati podpis vojnega ministra«, saj se vendar ve, da je bil od 1807 do 1814 to Henry Jacques Guillaume Clarke, grof de Hunebourg oz. vojvoda de Feltre (1765–1818; Six 1, 242–243).

Str. 116–117 – načelnik glavnega štaba Italijanske armade Henri François Marie Charpentier (1769–1831) leta 1809 ni bil »generalmajor«, saj Napoleonova vojska tega čina ni poznala, temveč od 1804 divizijski general, kar sicer avtor na str. 231 in 232 pravilno navaja (Six 1, 225). Ko Charpentier oslavlja MacDonalda s tradicionalnim francoskim »mon général«, ki je v rabi še dandanes, se lahko spet čudimo prevajalčevi nespretnosti: namesto »gospod general«, kar bi bil logičen, čeprav ne dobeseden slovenski prevod, najdemo groba kalka »mon general« (!) in »moj general«, kar je vsaj toliko smešno kot okorno (K temu prim. tudi Charpentierovo drugo pismo MacDonaldu od 18. 5. 1809 – prevod na str. 232, fotografija izvornika str. 235).

Str. 191 in op. 147 – avtorjeve »klafre« so pač dunajske klafre!

Str. 229 – »Ni nobenega podatka, da bi kjerkoli na tem območju (= na Predelu, J.Š.) obstajalo obeležje o pokopu mrtvih branilcev in napadalcev«. Pa je to res? Avtor objavlja na str. 313 svojo lastno fotografijo preprostega kamnitega nagrobnika, na katerem sta pod znamenjem križa vklesana letnica »1809« in datum, ki je brez dvoma »XVIII MAI« (ne pa »XIII MAI«, kot navaja podnapis; boji so se zaključili 18. maja, tako da je napis logičen). V podnapisu k sliki je avtor sam zapisal, da gre za »spominsko obeležje« in to njegovo mnenje najbrž ni daleč od resnice.

Str. 232 – Charpentier poroča v originalu svojega drugega pisma MacDonaldu od 18. 5. 1809, da je general Séras »v naskoku zavzel« (pris d'assaut), ne pa »naskočil« trdnjavo Predel, kot verjame prevajalec. Razlika je vsebinska, ne slogovna!

Str. 242 op. 196 – maršal Bernadotte ni bil nikoli »guverner Ilirskih provinc«! To so bili zaporedoma dubrovniški vojvoda maršal Marmont, divizijski general grof Bertrand, divizijski general Junot vojvoda d'Abrantès in bivši policijski minister Fouché vojvoda Otrantski.

Str. 254 – »general Massena« leta 1806. Masséna je bil od 19. 4. 1804 maršal (Six 2, 164–166).

Str. 259 in 273 – ne glede na formulacijo dokumenta na str. 273 pa 11. linijski polk ni bil v sestavu divizije Broussier Italijanske armade, temveč iz sestava Dalmatinske armade (Six 1, 40).

Str. 267 – divizija Lamarque, ki se nenadoma pojavi v besedilu, je bila 2. divizija tim. »desnega« korpusa Italijanske armade pod MacDonaldivim poveljstvom (Six 2, 42–43).

Str. 277 – avstrijski cesar leta 1809 je bil seveda Franc I., ne pa »Karl«!

Delo prim. dr. Vasje Klavore o avstrijsko-francoskih vojnih spopadih na slovenskem zahodu leta 1809 je dovolj zanesljivo, kadar povzema že znane raziskave tujih, v glavnem avstrijskih avtorjev. Žal predstavlja njen najšibkejši člen avtorjevo lastno raziskovalno delo, saj mu v sicer zanimivo pisano besedilo ni uspelo vključiti danes evidentiranega in dostopnega arhivskega gradiva o vprašanih, ki jih obravnava. Pri analizi avtorju znanih virov bi si želeli, da bi bila upoštevana obrtniška pravila zgodovinske vede; podobno lahko samo obžalujemo, ker ni pritegnil sicer nepogrešljive obče in posebne vojaškozgodovinske literature.

Knjiga »Predel 1809. Avstrijsko-francoski vojni spopadi na slovenskem narodnostnem ozemlju« zato žal ostaja na pol poti: je soliden slovenski povzetek rezultatov drugih avtorjev, ki jih pa ne uspeva nadgraditi z lastnim poglobljenim zgodovinskim preučevanjem in novimi rezultati.

Janez Šumrada

Janez Toplišek, **Rodoslovje : kot znanost in hobi**. Trzin : Samozaložba, 2004. 360 strani

Rodoslovje je postalo v zadnjih letih zelo priljubljeno. Zanimanje za rodoslovje je pravzaprav doma v vsakem človeku. Večina se slej kot prej vpraša, kdo so moji predniki in od kod smo. Z rodoslovjem se tako srečuje že otrok, ko začne spoznavati svoje sorodnike, čeprav se njegovo zanimanje omejuje ali pa ga omejujemo le na živeče sorodnike. S starejšimi pokojnimi sorodniki se pri pogovoru o rodu in družini z otrokom kar nekaj časa ne moremo pogovarjati, saj ima obilne težave z dojetjem dimenzij časa – kaj je prej, kaj je kasneje, kolikšen čas je npr. 100 let in podobno. Vendar kasneje za rodoslovje ni nikoli prepozno in vsak se je raziskovalnih postopkov sposoben naučiti, kar nam govori tudi Topliškova knjiga.

Topliškova knjiga je razdeljena na 35 poglavij, v katerih bralce popelje od začetnih vprašanj o vsebini rodoslovne raziskave, prek različnih vrst virov in njihovih nahajališč, do različnih oblik končnega izdelka tj. na različne tekstovne in grafične načine prikazana zgodovina družin(e). Na začetku svojega dela se rodoslovec sreča z vprašanji kot so kje začeti, kako začeti in ali mi lahko kdo pomaga. Toplišek tu opozarja na umetno dilemo o pomembnosti očetove ali materine veje in namigne začetniku, da je morda bolje najprej si zastaviti lažje dosegljiv cilj. Predvsem se je dobro pogovoriti z živečimi predniki in jih izprašati o vsem, kar bi lahko vedeli. Ne le na začetku, temveč še na mnogih mestih Toplišek opozarja na možnost in nujnost sodelovanja z drugimi rodoslovci, predvsem takrat, ko je naše raziskovanje poglobljeno in ni omejeno le na našo družino. Vsako raziskovanje in uporabo različnih virov je potrebno dokumentirati, in na to Toplišek opozarja že v samem uvodu.

Preden Toplišek bralca popelje med najrazličnejše vire, je v nekaj podpoglavjih napisal še nekaj o priimkih, o osebnih imenih in domačih ter hišnih imenih. Slednja so imela včasih še večji pomen kot danes. Ponekod so lahko več oseb, ki so imele enak priimek in ime, ločili le s pomočjo domačega ali hišnega imena.

Z rodoslovjem se ukvarjajo najrazličnejši posamezniki, ki se lahko v svojem življenju ne srečujejo s pojmi, ki so povezani z rodoslovjem in delno tudi z zgodovinsko stroko. Med takšne pojme nedvomno sodita pojma vir in nahajališče. Nepoučeni tu lahko pojma enačijo, kar vodi k nesporazumom in zmedri. Na več mestih zato Toplišek poudarja nujnost uporabe dogovorjenih izrazov. Slovensko rodoslovje uporablja izraze iz slovenskega besednjaka, le redko se uporablja tuj izraz. Uporaba tujke je povezana z rednostjo pojava ali postopka, ki ga označuje. Rodoslovje se ne razlikuje od ostalih raziskovalnih postopkov, saj tudi tu govorimo o večji ali manjši verodostojnosti virov. Med viri rodoslovje loči *monumentalne* (spomeniki, nagrobniki, napisi), *slikovne* in *zapisane vire* (različni zapisani viri, predvsem na papirju).

Za pomoč pri iskanju ohranjenih pisnih virov, ki jih hranijo arhivi, so nam v pomoč vodniki po arhivih. Žal tu Toplišek ugotavlja in poudarja, da samo rodoslovju namenjenih vodnikov ni. V največji meri sta za rodoslovce uporabna *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije* in *Vodnik po župnijskih arhivih*. Pri njuni uporabi ne smemo pozabiti na dejstvo, da sta oba stara več kot trideset let. Ostali vodniki po arhivih so za rodoslovce manj uporabni oz. uporabni le delno. Res pa je, da ko ni ohranjenih matičnih knjig ali statusa animarum, so drugi viri še kako pomembni. Različni vodniki po arhivih običajno ne vsebujejo seznamov oseb (tj. priimkov) in seznamov župnij, medtem ko seznane krajev najdemo, vendar ne v vseh primerih. Sezname priimkov, oseb in krajev bi bili uporabni tudi za kakšne druge raziskave in ne le za rodoslovje. Ob razmišljanju o pomanjkanju različnih pomožnih seznamov v vodnikih se hitro srečamo z dejstvom, da je pripravljanje takšnih seznamov naporno in dolgotrajno delo.

Posrečen je podnaslov enega od podpoglavij o virih: *Bližnjica: status animarum*. Po morebitne začetnem navdušenju je rodoslovni začetnik kmalu postavljen na realna tla. Avtor priročnika ne pozabi bodočega uporabnika opozoriti, da je status animarum bogat in pregleden zapis, ki pa je lahko tudi nenatančen in nedosleden (glej razmišljanje o tem v okvirju na str. 52). Poleg tega ni nujno, da sploh najdemo status animarum za vsako župnijo. Status animarum sodi med pastoralne knjige in med tovrstne sodita tudi še birmanska knjiga in knjiga oklicev. Tudi ti dve sta lahko uporaben vir.

Najobsežnejše poglavje o virih je smiselno namenjeno matičnim knjigam. Tu so opisane različne vrste matičnih knjig, njihov nastanek in razvoj. Ob samem prikazu različnih vrst matičnih knjig Toplišek s primeri opozarja tudi na različne možne analize, ki jih omogočajo podatki zapisani v matičnih knjigah. Na naslednjih devetdesetih straneh se bralec srečuje z ostalimi vrstami virov od popisov in evidenc prebivalstva, imenikov, šolskih virov, naselij z zemljevidi, zemljiško knjigo in katastrom, viri na pokopališčih, urbarji, davčnimi knjigami in drugimi knjigami gospodarjev, vojaški viri do sodnih in notarskih virov. Sledijo še različni družinski viri, krajevni viri, kjer je primer pregleda rodoslovnih raziskav po krajih in še o mormonskem rodoslovju ter raziskovanju po naročilu. V praksi se rodoslovec z gradivom sreča v župnišču ali v arhivu. Prvi stik z institucijo in gradivom je lahko zaradi nepoznavanja pravil dela, neroden in neprijeten. Zato je dobro poznati nekatera pravila oz. način dela institucij, da si prihranimo neprijetnosti.

Današnji rodoslovec se že zelo zgodaj sreča z vprašanjem uporabe računalnika. Seveda je mogoče opravljati rodoslovne raziskave tudi brez posebnih računalniških programov. Računalniški rodoslovni program rodoslovcu omogoča hitrejšo in preglednejšo delo z veliko zbirko podatkov. Na razpolago je veliko raznovrstnih rodoslovnih programov. Najštevilčnejša je ponudba na ameriškem trgu. Med vsemi programi je v slovenščino preveden *Brother's Keeper*. Računalniška tehnologija omogoča tudi hitro izmenjavo podatkov med rodoslovci ter seveda izmenjavo mnenj in nasvetov.

Natančnost pri delu je potrebna tudi pri rodoslovju. V tej natančnosti je upoštevana tudi doslednost. Doslednost je mišljena v vseskozi enakem načinu zapisovanja najrazličnejših podatkov. Na drugi strani ne smemo spregledati, da je potrebno različno zapisane podatke, ki pa so po svoji vsebini enaki, zapisovati enako, da sploh lahko izkoristimo možnosti računalniških programov, ki nam lahko analizirajo podatke. O tovrstnih zahtevah avtor piše v posebnem poglavju, ki mu sledi poglavje o različnih rodoslovnih prikazih in analizah. Med pogoste in zanimive dodatke k rodoslovnemu raziskovanju sodi tudi pisanje družinske kronike in srečanja sorodnikov in nenazadnje srečanja z drugimi rodoslovci.

Kot nekaj povsem novega se je v zadnjem času pojavilo gensko rodoslovje. Tu gre za iskanje oz. potrjevanje sorodstva na osnovi primerjave genskih zapisov posameznikov. Ugotavljanje genske sorodnosti je lahko omejeno na posameznika lahko pa se išče tudi povezave v širših skupinah. Z rodoslovjem je povezano tudi vprašanje etičnosti oz. pravica do pridobivanja podatkov.

Zelo dobrodošlo je poglavje Rodoslovni leksikon, kjer je pojasnenih veliko pojmov s področja rodoslovja, in dodan je latinsko-slovenski in nemško-slovenski slovar. Posebno poglavje je namenjeno, kot zapiše Toplišek, *stičnim vedam*, ki so rodoslovcem v pomoč (od paleografij, kronologij, prek meroslovja do sfragistike in drugih).

Struktura priročnikov oz. zaporedje poglavij je seveda odločitev avtorjev in sledi njihovi presoji. Sam bi zamenjal vrstni red poglavij od enaindvajsetega dalje tako, da bi najprej sledila poglavja povezana s samim zbiranje podatkov in težavami pri tem (poglavja 21, 22, 23, 24, 31 – ne v tem vrstnem redu), o stičnih vedah, o prikazovanju podatkov (poglavja 25, 28 in 29), o genetskem rodoslovju in etičnih vprašanjih in nazadnje bi bila poglavja o rodoslovnih društvih, zgodovini rodoslovja, literatura in rodoslovni leksikon.

V zadnjem času se je pojavilo več rodoslovnih priročnikov, med katerimi se mi zdi, da je Topliškov med boljšimi oz. uporabnejšimi. Prednost njegove knjige, ki jo je potrebno posebej pohvaliti je razumljiva razlaga, ki je dojemljiva vsem bralcem. S to preprosto razumljivostjo pridobi vsaka knjiga, saj ne odganja od branja, temveč bralca brez težav vodi od začetka do konca. Toplišek opozarja na veliko število objavljenih tekstov, ki bi bralca lahko pritegnili. Posebnost knjige je tudi navajanje velikega števila naslovov spletnih strani. Ob tem bi morda pri posameznih spletnih naslovih želeli ali pričakovali, da bi bil zapisan tudi datum vpogleda, saj se spletne strani lahko spremenijo, arhiv prejšnjih postavitev pa pogosto ni dostopen ali celo ni shranjen. Vendar tega avtorju ne smemo zameriti, saj dokončnih standardov o navajanju spletnih naslovov in hranjenju starih strani še ni.

Bojan Balkovec

Ljudmila Bezljaj Krevel, **Pošta, telegraf in telefon 1918–1950. Organizacija poštno-telegrafsko-telefonske dejavnosti v Sloveniji**. Ljubljana : Pošta Slovenije, Tehniški muzej Slovenije, 2004. 573 strani.

Muzejska svetnica dr. Ljudmila Bezljaj Krevel, vodja Muzeja pošte in telekomunikacij v okviru Tehniškega muzeja Slovenije ter vsebinska oblikovalka njegove stalne razstave, je svoje sedemnajstletno muzejsko delo ves čas povezovala z znanstvenim in strokovnim preučevanjem problematike poštno-telegrafsko-telefonske (PTT) dejavnosti v Sloveniji ter nekatere njene vidike osvetlila v petih samostojnih publikacijah ter številnih znanstvenih razpravah in strokovnih člankih. V obsežni monografiji oziroma za tisk prirejeni doktorski disertaciji, ki obsega 573 strani velikega formata, pa je obdelala njeno organiziranost in razvoj od ustanovitve Države Slovencev, Hrvatov in Srbov 29. oktobra 1918 do leta 1950, ko se je z oblikovanjem novih organov upravljanja v poštni direkciji začel tudi v tej panogi postopen proces deetatizacije, ki pa je nato potekal počasi in z občasnimi prekinitvami. Z izborom teh dveh pomembnih mejnikov v PTT dejavnosti v Sloveniji je prikazala njen razvoj v okviru Države SHS, ves čas obstoja prve Jugoslavije, v štiriletnem obdobju nemške, italijanske in madžarske okupacije ter delovanja organov narodnoosvobodilnega gibanja, in končno še v prvih petih letih druge Jugoslavije.

Avtorica je uvodoma poudarila, da so pošta, telegraf in telefon tiste specifične prometne dejavnosti, ki so »kot organizirani prenašalci sporočil oziroma posredniki v izmenjavi informacij ter hkrati kot del državne uprave – odigrali pomembno vlogo v političnem, gospodarskem in kulturnem dogajanju...«, posebej pa je opozorila na medsebojno prepletenost razvitosti PTT dejavnosti z gospodarstvom. Glede na pomembnost in specifičnost PTT dejavnosti so jo osrednje državne oblasti smatrale kot eno tistih področij, ki jih je potrebno centralistično upravljati. Avtorica se je pravilno odločila, da organizacijo osrednje poštne uprave prikaže le z vidika, kakšne možnosti je imela v njenem okviru, ob osredotočenju tudi finančnih sredstev, slovenska poštna uprava za opravljanje raznolike dejavnosti, pri čemer je posebno pozornost posvetila njenim nenehnim prizadevanjem za ohranitev vsaj nekaterih avtonomnih

pristojnosti. S tega izhodišča je avtorica osvetlila možnosti za ustanovitev ustreznega števila poštnih, telegrafskih in telefonskih uradov, za čim hitrejši in čimbolj razviti poštni promet, za vzdrževanje in gradnjo telegrafskih in telefonskih linij in naprav ter za zagotavljanje rednega poštnega, poštno-čekovnega, poštno-hranilnega, telegrafskega in radiotelegrafskega, telefonskega in radiofonskega prometa v Sloveniji. V ozemljskem pogledu problematike razvoja PTT ni obdelala le za območje jugoslovanskega dela Slovenije, temveč je raziskavo razširila tudi na ozemlje Slovenskega primorja in Istre za obdobje od vključitve v italijansko državo do delovanja poštne službe v času obstoja cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, skratka za celotno ozemlje v sestavi povojne Ljudske republike Slovenije. Glede na takšno pestrost problematike in obsežnost obdelave je z vidika preglednosti posebej pomembno, da je avtorica svoje delo po tematsko-kronoloških kriterijih smotno razdelila na enajst poglavij, vsako pa še na več podpoglavij.

V prvem poglavju o organiziranosti pošte in brzojava v Državi SHS je avtorica podrobno opisala težave in dileme, ki so se tudi na tem področju pojavile ob prehodu iz avstroogrškega v jugoslovanski državni okvir. Zlasti na temelju preučitve fonda Narodnega vijeća v Hrvatskem državnem arhivu je na novo, predvsem z vidika organiziranja poštne, brzojavne in telefonske uprave, osvetlila nekatere vidike odnosov med najvišjim organom v Državi SHS in narodnimi vladami v posameznih pokrajinah. Pri tem je posebno pozornost posvetila hrvaškim prizadevanjem, da bi zagrebško generalno poštno in brzojavno ravnateljstvo razširilo svojo dejavnost na celotno Državo SHS, čeprav to področje ni sodilo med tista, ki so jih narodne vlade prepustile v pristojnost Narodnemu vijeću. Ob tem naj na drugi strani opozorimo na dejstvo, da je to svojo pristojnost za obrambne zadeve izvajalo skoraj izključno le za hrvaško vojsko, Narodni vladi pa prepustilo urejanje problematike slovenske vojske, kot je prav tako na podlagi gradiva Narodnega vijeća ugotovil v svojem magistrskem delu Matjaž Bizjak. Za slovensko Narodno vlado je pomembno, da je v odnosu do Narodnega vijeća ohranila tudi na poštnem področju samostojnost s tem, da je njeno poverjeništvu za promet uspelo v Ljubljani novembra 1918 ustanoviti Poštno in brzojavno ravnateljstvo, s katerim je »postavila temelje bodoče slovenske poštne uprave«. Avtorica je osvetlila tudi pereče poprevarno reševanje kadrovske problematike v poštni in telegrafski službi, posebej na Štajerskem, kjer so številni nemški uradniki celo s stavkami neuspešno poskušali ohraniti svoje privilegirane položaje.

V drugem poglavju je avtorica pregledno prikazala organiziranost poštne uprave v Jugoslaviji, v posebnih razdelkih za vsako obdobje posebej, pri čemer so bila z nekaj prekinitvami glede na specifičnost PTT dejavnosti najvišji organi zanjo posebna ministrstva za pošto, ki so izdajala tudi svoja službena glasila. Po njih in drugih uradnih listih je prikazala tudi notranjo organiziranost različnih osrednjih institucij v Beogradu (generalnih ravnateljstev, generalnih inšpektoratov, glavne uprave) in kar je posebej pomembno tudi njihove odločilne kompetence, pri čemer je ugotovila, da se je obdobje samostojnega poslovanja slovenske poštne uprave končalo maja 1919, edino posebni poštno-hranilni in čekovni zavodi so se še do srede dvajsetih let izognili popolni centralizaciji, ki je bila nato značilna tudi za začetno obdobje druge Jugoslavije.

Bolj podrobno je avtorica v tretjem poglavju osvetlila organiziranost poštne uprave v Sloveniji v obdobju 1918–1941, posebej v času štiriletne okupacije in končno poslovanje slovenske direkcije PTT po drugi svetovni vojni, pri čemer so morali najvišji slovenski uradi prilagajati svojo organiziranost osrednjim organom. Slovensko poštno upravo je posebej prizadela finančna odvisnost od Beograda, ki jo je zastopoval pri dodeljevanju proračunskih sredstev, zlasti za naložbe, ob dejstvu, da je konec tridesetih let ustvarila ljubljanska poštna direkcija kar tretjino poštnih dohodkov v državi, zaradi česar je protestirala tudi slovenska Zbornica za trgovino, obrt in industrijo. Po osvetlitvi različne organiziranosti PTT dejavnosti pod nemškim, italijanskim in madžarskim okupatorjem, je avtorica posvetila posebno pozornost osvetlitvi slovenskih prizadevanj za čimbolj samostojno urejanje PTT prometa v začetku druge Jugoslavije, za kar je s svojim načrtom o njegovi povojni organiziranosti dalo izhodišče že predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Zanimivi so podrobni opisi poteka obnove notranjega in mednarodnega PTT prometa po prvi svetovni vojni, ob začetku okupacije in po koncu druge svetovne vojne.

V četrtem poglavju z naslovom Pošte, telegrafi in telefoni je avtorica prikazala način poslovanja poštnih uradov, kriterije za oblikovanje njihovih tipov (državne, potujoče, pogodbene oziroma razredne, nadzorne in prideljene, okrajne, glavne mestne in prometne ter pomožne pošte oziroma poštne

nabiralnice) v posameznih obdobjih. Število posameznih vrst pošt se je spreminjalo, za Slovenijo pa so značilne težnje, da bi bilo čimveč državnih pošt z državnimi uslužbenci. V ilustracijo naj navedemo, da je sredi tridesetih let delovalo na območju Dravske banovine 114 državnih, 238 pogodbenih in 187 pomožnih pošt ter 21 potujočih poštnih ambulanc, spreminjanje pogodbenih pošt v državne pa je uspelo šele po drugi svetovni vojni, ko je v začetku petdesetih let delovalo 432 rednih in le še 126 pomožnih pošt.

V petem poglavju so posebej dragoceni statistični podatki o obsegu poštnega, brzojavnega in telefonskega prometa, pri čemer je avtorica poudarila, da je imela Slovenija že ob vključitvi v jugoslovansko državo »najbolj urejen poštni promet in zveze, kar naj bi tudi ustrezalo njenemu položaju kot industrijsko in obrtno najbolj razvitega dela države«. To ilustrira tudi podatek, da je bilo v Sloveniji že ob prevratu nad 23.000 kilometrov brzojavnih in telefonskih vodov. Zanimivi so opisi načina izvajanja notranjega in mednarodnega prometa po železnici, z avtomobili, letali in drugimi prometnimi sredstvi, ter delovanja telegrafsko-telefonske tehnične službe pri vzdrževanju in gradnji linij in naprav. Podatki o številu poštnih uradov kot tudi o obsegu poštnega, brzojavnega in telefonskega prometa kažejo, da je bila Slovenija na tem področju »dobro razvita«, pa tudi dejstvo, da je postopoma nazadovala, ker je osrednja državna poštna uprava velik del njenega čistega dobička porabila za naložbe v manj razvite predele države.

Najobsežnejše poglavje v monografiji ima naslov Državni poštni, brzojavni in telefonski uslužbenci, s katerim se vsebinsko povezuje še sedmo poglavje o zakupnikih pošt in pomožnih uslužbencih na njih ter o vaških-selskih pismonošah. Ta problematika ima po temeljitosti obdelave značaj samostojne študije, v kateri je avtorica zelo podrobno osvetlila gmotne in delovne pogoje oziroma socialni in družbeni položaj različnih nosilcev PTT dejavnosti (1931 leta 1741 državnih uslužbencev, pogodbenih poštarjev in njihovih pomočnikov pa je bilo 690, leta 1945 pa 2905 državnih uslužbencev, pogodbene pošte pa so zaposlovale 571 oseb), oblik njihove stanovske-sindikalne organiziranosti ter strokovnega izobraževanja in izpopolnjevanja. Ob tem je avtorica podrobneje ilustrirala tudi, kako so poštni uslužbenci, za katere je vsak režim glede na pomembnost njihove službe zahteval lojalnost in privrženost, ob njihovih spremembah doživljali preganjanja in odpuste oziroma »krute čistke.« V slovenski poštni upravi je povzročalo hudo nezadovoljstvo centralistično urejanje kadrovske politike v prvi in drugi Jugoslaviji.

Tudi za filateliste je zanimivo posebno poglavje o znamkah slovenske poštne uprave, ki so hkrati tudi izraz njene samostojnosti po prevratu leta 1918. Narodna vlada je v Državi SHS dobila tudi t.i. poštno vrhovnost in z njo povezano pravico do izdajanja znamk. Avtorica je podrobno posvetila problematiko t.i. Vavpotičevih verigarjev in drugih poprevratnih izdaj znamk, pa tudi prizadevanja, da bi slovenske znamke veljale tudi v Kraljevini SHS kot državne znamke. Opozorila je tudi na obe prekmurški izdaji znamk ob vključitvi Prekmurja v Kraljevino SHS poleti 1919 ter na spore med slovenskimi in hrvaškimi filatelisti ob njih. Navedla je tudi podatke o znamkah, ki so bile tiskane v Sloveniji med drugo svetovno vojno. Za obdobje štiriletna okupacije je posebnost, da je imela od nemške zasedbe Ljubljanska pokrajina pravico izdajati znamke. Slikar in grafik Božidar Jakac pa je za potrebe pošte na osvobojenem ozemlju izdelal tudi osnutek partizanskih znamk.

Avtorica je v desetem poglavju Poštna hranilnica zelo podrobno osvetlila vse vidike poštno-hranilnega in poštno-čekovnega poslovanja ter problematiko njenih uslužbencev in njihovo sindikalno organiziranost. Po analizi njenega delovanja v vseh obravnavanih obdobjih je ugotovila, da sta Poštno-čekovni urad in nato podružnica jugoslovanske Poštne hranilnice v Ljubljani, pri katerih je bilo sredi dvajsetih let odprtih okoli tretjina vseh čekovnih računov v državi, na njih pa je bila več kot četrtnina vseh poštnih hranilnih vlog, v obdobju med dvema vojnama imela pomembno vlogo v slovenskem gospodarstvu.

V predzadnjem poglavju je avtorica pregledno prikazala razvoj radiofonije na Slovenskem, kajti tudi ta dejavnost je bila med vojnama v pristojnosti upravnih organov PTT. V njem je osvetlila tudi začetke slovenskega radia v okviru katoliške Prosvetne zveze in omejitvene posebnosti radijske dejavnosti med okupacijo ter prizadevanja sodelavcev Radia Osvobodilne fronte za takojšnje povojno delovanje radio-postaj v Ljubljani in Mariboru.

V zadnjem poglavju je avtorica na enak način kot PTT dejavnost za večinski del Slovenije, ki je po prvi svetovni vojni prišel v sklop jugoslovanske države, obdelala to problematiko še za Slovensko primorje in Istro s poudarkom na tistih posebnostih, ki so bile povezane z vključitvijo tega ozemlja v

sklop italijanske države (npr. množični odpust slovenskih uslužbencev), z njegovim položajem od kapitulacije Italije do pariške mirovne konference leta 1947 in z organiziranostjo PTT v coni B Svobodnega tržaškega ozemlja pod začasno jugoslovansko vojno upravo s sedežem v Kopru.

Monografijo zaključuje kratek sintetični povzetek, tudi v angleškem jeziku, ter podroben seznam uporabljenih virov in literature, ki kaže na njena izjemna hevristična prizadevanja. Tako je preučila več kot 30 fondov v arhivih v Ljubljani, Novi Gorici, Kopru, Mariboru ter Zagrebu in Beogradu (v Arhivu Srbije in Črne gore je gradivo pregledala šele pred kratkim, takoj ko je bilo dostopno) ter še več zbirk dokumentov in muzejskega gradiva v različnih ustanovah (Muzej pošte in telekomunikacij, Pošta Slovenije, Slovenske železnice, RTV, PTT muzej v Beogradu), okoli 60 uradnih listov, službenih glasil in uradnih objav ministrstev in različnih upravnih organov, številne uradne jugoslovanske in slovenske statistične publikacije, 24 stanovskih-sindikálnih glasil ter različnih časnikov in revij, kar kaže, da se je pri svoji raziskavi oprla predvsem na arhivsko gradivo in tiskane vire. Na vsebino najbolj pomembnih fondov in problematiko njihove urejenosti je opozorila že v uvodu.

Odliki monografije dr. Ljudmile Bezljaj Krevel sta zlasti dve: bogata dokumentiranost, kar posebej ilustrira tudi količinski podatek o 2680 enotah znanstveno-kritičnega aparata, in celovitost obdelave obravnavane tematike, ki je mestoma tudi zelo podrobna. S preučitvijo zlasti bogatega arhivskega gradiva ter publicističnih in drugih virov je ugotovitve v dosednji fragmentarni literaturi bistveno dopolnila in tudi delno korigirala, številna vprašanja pa je obdelala na novo. Monografija je prvi znanstveno-kritični oris PTT dejavnosti v Sloveniji v obdobju od leta 1918 do leta 1950 v slovenskem zgodovino-pisju. Pomembna je tudi kot dragocen prispevek k osvetlitvi ves čas življenja Slovencev v jugoslovanski državi aktualnega boja za ohranitev čim več avtonomnih pristojnosti v spopadu z beograjskim centralizmom na primeru PTT dejavnosti. Njene oblike in razvejanost pa na poseben način ilustrirajo tudi stopnjo gospodarske razvitosti Slovenije. Opisi poštnega poslovanja »na terenu« in opremljenosti poštnih uslužbencev pa so tudi zanimiv prispevek k podobi vsakdanjega življenja v obravnavanem času. Ob sklepu naj poudarimo, da je monografija dr. Ljudmile Bezljaj Krevel dragocena in zanimiva obogatitev slovenskega zgodovino-pisja za obdobje prve in začetka druge Jugoslavije ter štiriletno okupacije. Po njeni zaslugi je problematika PTT dejavnosti med najbolj raziskanimi v njem. Poudarimo naj tudi zasluge obeh institucij, Pošte Slovenije in Tehniškega muzeja Slovenije, ki sta gmotno, strokovno in moralno podprli nastanek tega obsežnega in bogato ilustriranega dela.

Miroslav Stiplovšek

Norman Friedman, **The Fifty-Year War**. London : Chatham Publishing, 2000. 597 strani

Pregled zgodovine hladne vojne priznanega ameriškega avtorja Normana Friedmana je le eno iz množice zgodovino-pisnih del, ki jih v zadnjih letih najdemo na knjižnih policah, posvečenih polpretekli zgodovini. Kot mnogo drugih, tudi to odlikuje izostren vpogled v zgodovinske procese, ki so sooblikovali in karakterizirali obdobje hladne vojne. Takšen vpogled je bilo možno doseči šele po odprtju moskovskih arhivov, pa tudi na »Zahodu« je v zadnjem desetletju uzrl luč marsikateri poprej strogo zaupen dokument. Na podlagi množice kvalitetnih zgodovinskih virov iz arhivov obeh v hladni vojni sprtih taborov, lahko zavzet zgodovinar dandanes predstavi uravnoteženo podobo zapletenih diplomatskih, obveščevalnih, socialnih, obveščevalnih in še kakšnih procesov, ki skupaj dajejo neizbrisen pečat več desetletjem poveljne zgodovine sveta.

Še pred petnajstimi leti je bil vsakršen poizkus razumevanja obdobja, v katerem smo živeli, povezan z informacijsko in ideološko pregrado, ki jo je predstavljala »železna zavesa«. Zgodovinarji so se lahko opirali le na arhive in osebne spomine protagonistov ter hlastali za najnovejšimi »strogo zaupnimi« dokumenti, ki so po kapljicah curljali v javnost. S tem seveda ne mislimo, da je bila dotedanja zgodovino-pisna literatura nekvalitetna. Res pa je, da je bila posebno v državah vzhodnega bloka manj ali več obremenjena z ideološkimi zahtevami komunističnih režimov. Zgodovinsko obdobje hladne vojne tisti čas še ni bilo zaključeno, in ni bilo jasno niti, kako se bo zaključilo. Zatekanje v napovedovanje prihodnosti pa je v zgodovino-pisju vselej zelo spolzko področje. Že prav neslaven je primer

ameriškega zgodovinarja Rothscilda (Joseph Rothschild: *Return to diversity*, Oxford University Press, 1989), ki je nekaj mesecev pred padcem Berlinskega zidu napisal temeljito in poučno študijo o komunističnih režimih Vzhodne Evrope. V njej je napovedal postopno utrditev in oživitvev vzhodno-evropskih komunističnih režimov po krizi, ki jih je doletela s »Solidarnostjo« na Poljskem in slabimi gospodarskimi rezultati sredi osemdesetih let. Potemtakem je napovedal nadaljevanje hladne vojne navkljub »perestrojki«, pravzaprav zaradi nje.

S koncem hladne vojne je večina zgoraj navedenih težav odpadla. Še več, dosegljivih in relevantnih virov je že kar preveč. Navkljub vsemu pa v Sloveniji še danes nimamo kakšnega celovitega in preglednega dela o pravkar minulemu obdobju, pisanega v domačem jeziku od domačega avtorja. Ne bi sedaj polemizirali o vprašanju, zakaj je tako. Slovenski bralec mora hočeš nočeš seči po tuji strokovni literaturi. Friedmanova *Fifty-Year War* je eno takšnih del novejšega datuma in zatorej pisano na podlagi literature in virov, dosegljivih ob koncu devetdesetih let preteklega stoletja.

Norman Friedman je mednarodno priznan strokovnjak na področju raziskav oborožitvenih sistemov in vojaške strategije. Posebej se posveča zgodovini pomorskega vojskovanja in razvoju tehnologije tega rodu oboroženih sil. Pričakovali bi, da bo Friedman pri svojem delu o hladni vojni pretiraval s pomenom svojega ožjega raziskovalnega področja in *Fifty-Year War* obremenil z detajlnimi, vendar suhoparnimi podatki o tehnologiji atomskega orožja, vrstah in zmogljivostih raket, letal, podmornic... Vendar se mu kaj takega ne primeri. Res je nekaj poglavij posvečeno skoraj izključno tehnološkimi problemom atomske oborožitve na obeh straneh »železne zavese«. Friedman to problematiko umesti v širši splet političnih, gospodarskih in družbenih dejavnikov, ki so definirali hladno vojno. Seveda po slovenskemu bralcu razumevanje pričujočega dela lahko predstavlja določeno težavo. Kdor bolj površno pozna mehanizme in način delovanja sovjetskega komunističnega aparata na eni strani, in razbohotene ameriške administracije na drugi, mu lahko množica različnih agencij, naslovov in posvetovalnih teles, ključnih pri vodenju hladne vojne, povzroči kar precejšnje težave. Ko dojame izraze, kot so na primer *nomenklatura*, *Atomic Energy Commission* ali *National Security Council*, se že znajde v gozdu novih, v ameriškem zgodovinopisju ustaljenih izrazov. Pojmi, kot so *NSC 68*, *New Look* ali *containment policy*, ki označujejo ključne prelomnice pri usmeritvah ameriške administracije v soočanju s sovjetsko grožnjo, so slovenskemu bralcu povečini neznani. Na srečo pa avtor ne privzame pojmov kot po sebi razumljivih, temveč jih pospremi z ustrežno razlago, ki tudi neposvečenemu olajša razumevanje.

Po vsebinski plati delo zajame vse ključne dogodke in prelomnice hladne vojne. Zanimivo je, da njen pričetek Friedman postavi v čas državljanske vojne v Španiji. Po njegovem mnenju smo tedaj pričali prvega poizkusa Sovjetske zveze po oktobrski revoluciji, da pridobi nadzor in dominacijo v neki drugi državi. S tem avtorjevim prepričanjem se lahko strinjamo ali pa tudi ne. Nikakršnega dvoma pa ne more biti, da se je hladna vojna končala ob koncu leta 1991 s propadom Sovjetske zveze, nemudoma po razpadu njenega vzhodnoevropskega imperija. Slovenskega bralca bo verjetno neprijetno presenetil pičel odmerek prostora, ki ga je avtor namenil prelomu med Titom in Stalinom. V poglavju z naslovom *Tito and Mao* mu nameni komaj kakšno stran in ga očitno razume le kot uvod v bistveno pomembnejši spor med Maovo Kitajsko in Sovjetsko zvezo. Očitno Američani drugače ocenjujejo pomen nekega dogodka, ki mu je naše (jugoslovansko) zgodovinopisje odmerjalo veliko pomembnejšo vlogo v blokovsko razdeljenem svetu hladne vojne. V zgodovinopisju je pač navadno tako, da vsak narod gleda na zgodovinsko dogajanje skozi perspektivo njemu lastne zgodovinske izkušnje in ideologije. Prav zato so vrednostne sodbe tako raznolike in nevhvaležno področje zgodovinskih raziskovanj.

Dostopnost pomembnih virov iz obeh strani »železne zavese« razkriva marsikateri doslej neznani vidik ali dogajanje v času hladne vojne, ali pa ga predstavlja v povsem novi luči. Slovenskemu bralcu se razkrije marsikaj, kar mu poprej ni bilo ali ni smelo biti (!) znano. Roko na srce, živeli smo v režimu, katerega simpatije so bile ves čas hladne vojne navkljub razglašeni neuvrščenosti na strani enega bloka – komunističnega. Razumevanje dogajanj povojne zgodovine je bilo tudi v Jugoslaviji podvrženo ideološkim zahtevam in pričakovanjem njenega režima. Vzgoja in cenzura sta tudi tukaj oblikovala odnos javnosti do procesov in dogajanj zunaj naših meja. Prav ti procesi, pa tudi režim sam so danes že del naše skupne, svetovne zgodovine. Revizija odnosa do polpretekle zgodovine potemtakem ni le dobrodošla, temveč tudi potrebna. Mnogi zgodovinski procesi in dogodki so v Friedmanovi knjigi predstavljeni drugače in popolnejše, kot so bili na primer v naših domačih zgodovinopisnih publikacijah ali v dnevnem tisku. Za primer navedimo opis Allendejeve vladavine v Čilu in vojaškega udara, ki

ji je sledil. Jugoslovanski režim je v soglasju z ostalimi komunističnimi režimi in večino liberalne levice na »Zahodu« simpatiziral z menda »naprednim« čilskim predsednikom in prav tako soglasno obsojal način, s katerim so ga čilski častniki ob pomoči ameriških obveščevalnih služb strmoglavili. Friedman podrobno opiše še drugo plat zgodbe, slovenskemu bralcu doslej verjetno neznano. Popisuje delovanje skrajno leve paravojaške formacije, ki je z ustrahovanjem volivcev pomagala pri Allendejevem vzponu na oblast. Predstavljeni so sovjetski in kubanski interesi v čilenskih zadevah in pošiljke orožja, ki so iz bratskih držav »socialističnega lagerja« romale v podporo čilenski revoluciji. Nadalje so predstavljeni rezultati zadnjih kongresnih volitev v Čilu pred udarom, na katerih je Allendejeva Ljudska fronta gladko izgubila. Pika na i pa je prav gotovo avtorjev sklep, da je vojska ob izvedbi državnega udara delovala v imenu večine Čilencev. Naveden primer je le eden mnogih, ki nam lahko pomagajo prenehati častiti marsikaterega malika preteklosti.

Veliko pozornost avtor posveča dogajanjem v t.i. tretjem svetu, posebno v času dekolonizacije. Pri tem ne zapade obsedenosti z Vietnamom, ki jo opazimo pri nekaterih drugih ameriških zgodovinarjih tega obdobja – pač posledica travm, ki jih je in jih deloma še zdaj povzroča Vietnam v ameriškem kolektivnem spominu. V podrobnem obravnavanju hladne vojne držav tretjega sveta vidim nujno posledico avtorjevega mnenja o naravi tega spopada. Srčika njegovega nazora je namreč misel, da hladna vojna ni bila nekakšno premirje med obema supersilama, vzdrževano s strahom pred medsebojnim uničenjem v nuklearnem spopadu. Friedman ugotavlja, da je bila hladna vojna pravzaprav »vroča«, le da je potekala v zelo počasnem tempu in izven področij t.i. razvitega sveta. Obširna obravnava držav tretjega sveta kot pravih bojišč hladne vojne je zatorej še kako relevantna. Poleg najbolj znanih držav, kot so bili Vietnam, Alžirija ali Kuba, se avtor posveča tudi nekaterim manjšim državam, ki so v hladni vojni odigrale na manjšo, vendar samo na videz nepomembno vlogo. Kar nekaj strani, vsekakor več kot Titovi Jugoslaviji, je namenjeno Južnemu Jemnu. Na primeru te revne islamske in patriarhalne države, edine v socialističnem taboru z uradno državno religijo (!), je Friedman prikazal neuspeh Sovjetske zveze, da spremeni jemensko družbo in ji vsili komunistični sistem. Vsi njihovi poizkusi družbene revolucije so zadevali ob trdovraten odpor lokalnih šejkov in prebivalstva. Ker pa je bil Jemen važna preskrbovalna baza za sovjetske podmornice, se mu niso hoteli odpovedati, čeprav je Južni Jemen ostal le po imenu komunističen. Ideologija se je torej podredila geopolitičnim interesom in ne obratno. Vsa zadeva tukaj ne bi bila omembe vredna, če ne bi sovjetsko vodstvo nekaj let kasneje to politiko ponovilo v Afganistanu – s katastrofalnimi posledicami za Afganistan, pa tudi za samo Sovjetsko zvezo, ki so ji pričele biti poslednje ure. Friedman tudi Američanom ne ostane dolžen, ko podrobno opiše propad Kennedyjevih poizkusov modernizacije in »socialne revolucije« v Latinski Ameriki in Vietnamu.

Navedli smo le nekaj zanimivih vidikov, ki nam jih predstavlja Friedmanovo delo. Čeprav je marsikatera avtorjeva razlaga lahko dobrodošel povod v polemiko, pa nam *Fifty-Year War* daje pregledno in zgoščeno sliko pravkar minule zgodovinske dobe. Nabito je s podrobnostmi, pa vendar pozoren bralec hitro najde »rep in glavo«. Četudi se mi je včasih zdelo, da je avtor manj naklonjen in bolj kritičen do ameriških demokratičnih administracij in predsednikov, pa ta osebni vtis ne more zmanjšati pohvale, ki jo namenjam ocenjenemu delu.

Simon Stern

Paul Hockenos, **Homeland Calling. Exile Patriotism and the Balkan Wars**. Ithaca and London : Cornell University Press, 2003. 289 strani.

Knjiga nemškega novinarja Paula Hockenosa obravnava reakcije srbskih, hrvaških in albanskih izseljencev v ZDA, Kanadi, Avstraliji, Nemčiji ter tudi albanskih v Sloveniji na razpadanje Jugoslavije. Avtor se je omejil na obdobje od konca osemdesetih let 20. stoletja do napada sil zveze NATO na Zvezno republiko Jugoslavijo leta 1999. Knjiga je zasnovana na intervjujih posameznih vidnejših povratnikov iz izseljenstva v domovino. Iz vsebine je razvidno, da avtor ne pozna celotnega procesa izseljevanja, prav tako pa tudi ne nekaterih pomembnih dogodkov iz zgodovine posameznih izseljenških skupnosti v posameznih priseljenških državah. Največ se ukvarja z vprašanji, kako so srbski, hrvaški

in albanski voditelji s področja nekdanje Jugoslavije vplivali na izseljensko skupnost, da jih je podprla v njihovih načrtih.

V prvem poglavju avtor obravnava hrvaško izseljensko skupnost, v glavnem na primeru Hrvatov iz Kanade. Opiše zlasti politično pregrupiranje med hrvaškimi izseljenci ter Tujmanova prizadevanja za podporo osamosvojitvenim prizadevanjem Hrvaške. Pri tem izpostavi tudi Tujmanove želje po vrnitvi čim večjega števila hrvaških izseljencev v domovino, ki naj bi bistveno pripomogli k procesu preseljevanja prebivalstva na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini, tako da bi prišlo do oblikovanja etnično čistih (hrvaških) ozemelj. Pri tem je najvidnejšo vlogo odigral Gojko Šušak, ki je bil sprva minister za izseljenstvo in povratnike, nato pa hrvaški vojni minister. Avtor še poudarja, da je hrvaško izseljenstvo veliko pripomoglo k osamosvajanju Hrvaške tako s pomočjo pri nabavi orožja kakor tudi s pošiljanjem materialne in humanitarne pomoči domovini.

V drugem poglavju avtor najprej oriše Miloševićovo prošnjo srbskemu izseljenstvu za zbiranje znamenitega posojila za obnovo Srbije. Milošević, ki se je zavedal, da bo uspešnost zbiranja tega posojila v glavnem odvisna od ustrezne propagande, je na občutljivo mesto ministrice za informiranje in propagando imenoval pripadnico srbske-ameriške izseljenske skupnosti, Radmilo Milentijević. Kasneje je pomembno vlogo v politiki odigral tudi Milan Panić, saj ga je Milošević postavil za predsednika vlade Zvezne republike Jugoslavije. Ta ameriški poslovnež srbskega rodu je leta 1992, ko je uvidel, da politika Slobodana Miloševića vodi srbsko ljudstvo v propad, celo predlagal Miloševiću naj se preneha ukvarjati s politikom. Ponudil mu je jahto in službo v svojem farmacevtskem podjetju v ZDA, česar pa Milošević ni sprejel. Ko je na naslednjih volitvah Milošević premagal Panića, se je Panić vrnil v ZDA.

V tretjem poglavju se je avtor posvetil albanski izseljenski skupnosti. Poudarja, da je denar albanske skupnosti iz vsega sveta odigral v devetdesetih letih 20. stoletja pomembno vlogo pri organiziranju vzporedne albanske države in civilne družbe na Kosovu. Avtor tudi oriše, kako so albanski in srbski izseljenci v ZDA »tekmovali«¹ pri lobiranju in finančni podpori posameznih ameriških kongresnikov, da bi jih pridobili na svojo stran in bi nato zagovarjali njihove interese. Zanimiv je tudi primer albanskih Američanov-prostovoljcev, ki so leta 1999 s pomočjo ZDA vdrl iz Albanije na Kosovu in tako pripomogli k zmagi sil zveze NATA nad vojsko in policijo Zvezne republike Jugoslavije.

Na koncu je potrebno še omeniti, da je Hockenos v knjigi izpustil prizadevanja slovenskih in makedonskih izseljencev za samostojno slovensko oziroma za samostojno makedonsko državo v devetdesetih letih 20. stoletja.

Matjaž Klemenčič

Ingo von Münch, **Promotion**. 2. durchgesehene Auflage. Tübingen : J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 2003. 212 strani.

Praviloma se v Zgodovinskem časopisu ne objavljajo prikazi publikacij, kakor je omenjena knjiga o promociji, ker gre za opisovanje postopka, ki se še sedaj izvaja in to v čedalje večjem obsegu. Menim pa, da je vredno storiti izjemo, kajti knjiga nemškega profesorja javnega prava in znanega nemškega publicista Inga von Müncha, ki je bil tudi hamburški podžupan (podpredsednik deželne vlade) in senator (deželni minister) za znanost in kulturo, je napisana tako dobro, življenjsko in duhovito ter ima toliko zgodovinskih vložkov, da bi bila škoda, če tega ne bi storili. Kakor je znano, je sen vsakega avstrijskega uradnika doseči naziv dvornega svetnika, čeprav dvora že skoraj stoletje ni več. Tako je sen (skoraj) vsakega nemškega univerzitetnega diplomanta postati doktor. S pojmom promocije je v nemščini (čeprav nepravilno) združeno vse, kar je povezano s pridobivanjem doktorskega naslova, od prve zamisli do sprejetja doktorske diplome.

Doktorski naslov je produkt srednjeveške univerze od 12. stoletja naprej in je bil dolgo časa mišljen le za notranjo ureditev pridobivanja kvalifikacij učnega podmladka – namenjen le učiteljem, ki so na njej poučevali. Do 15. stoletja so tudi naslove magister in doktor uporabljali sinonimno. Tedaj pa se je uveljavilo razlikovanje, da so magistri poučevali le na pripravljalni artistski fakulteti, ki je kot svoj

zaključni naslov podeljevala naslov magistra. Ta fakulteta je bila pogoj za vpis na višje tri fakultete (teološko, pravno in medicinsko), katere končni naslov (po opravljenih vseh obveznostih, tudi z zagovorom disertacije, če je bila predpisana) je bil doktor. Na teh treh fakultetah so lahko poučevali le doktorji. Sčasoma je ob podpori Cerkve in dvorov število doktorjev naraslo nad učiteljske potrebe univerz in so se začeli uveljavljati zunaj njih na dvorih, v deželah, mestih in na velikih zemljiških gospostvih v upravnih in sodnih službah, doktorji teologije in cerkvenega prava so bili večinoma predstirirani za višje cerkvene službe. Pomislimo le, kako so bili pomembni učeni pravniki ob uvajanju rimskega prava. Seveda si tedanji (kakor sedanja) diplomantje niso pridobivali doktorske naslove iz gole ljubezni do znanosti, temveč ker je doktorski naslov pomenil socialni (statusni) dvig. Doktorski naslov je bil približno enakovreden plemiškemu predikatu, kar se je v naših deželah izražalo npr. v tem, da si je kak meščanski doktor (zdravnik ali odvetnik) lahko kupil graščino, ki je bila vpisana v plemiško deželno desko; v njej vpisana posest je namreč bila pridržana plemičem. Tega dolgo časa tudi najbolj ugleden in bogat meščan ni mogel doseči. Pravo in medicina sta veljali kot donosni znanosti (*scientiae lucrativae*), medtem ko so *artes liberales* veljale kot nedonosne (brotlos) znanosti. Številni *magistri artium*, ki so končali artistsko fakulteto in niso študirali naprej, so se morali udinjati kot slabo plačani učitelji in pisarji. Pa tudi doktorjem prava ni bilo vedno z rožicami postlano. Spomnimo se le na našega Franceta Prešerna. Na jezuitskem gospostvu v odročnem Jurkloštru je bil v začetku 19. stoletja drugi pisar (torej zadnji med uradniki) doktor prava dunajske univerze. Doktorji »svete teologije« pa so pri razpisanih cerkvenih službah samodejno imeli prednost pred kandidati, ki doktorske časti niso imeli. Doktorski naslov je do začetka 19. stoletja samodejno upravičeval do pravice poučevanja na kateri koli univerzi. Ker pa je bilo tedaj mogoče pridobiti doktorski naslov zlasti na manjših univerzah na hitro, na razne nečedne, neakademske načine in torej brez ustreznega znanja, ki naj bi ga izpričevala doktorska diploma, je bilo treba uvesti dodatno kvalifikacijo za pouk na univerzi – habilitacijo, kakor obstaja kot nekak relikt evropskega študijskega sistema, še zdaj.

O raznih motivih za pridobitev doktorata piše Münch zelo duhovito. Ker se uradno doktorat znano-sti razen za akademsko kariero ne zahteva nikjer, gre predvsem zato, da je s tem naslovom pač povezan večji ugled in v gospodarstvu tudi boljše nagrajevanje, čeprav v zadnjih letih čedalje manj. Nadalje je pomemben vzrok družinska tradicija. Avtor navaja, da je od neke bogataške družine Pfüehl iz Brandenburga do konca 18. stoletja doseglo doktorat prava na univerzi v Frankfurtu na Odri kar 32 članov. Kar pogost vzrok, da se diplomant odloči za opravljanje doktorata je želja ali zahteva staršev, ki se s promoviranimi otroki lahko ponašajo.

Zelo zanimivo in pravzaprav neizčrpno je poglavje o mentorju ali mentorici, po nemškem akademskem izražanju Doktorvater ali Doktormutter, kjer so opisane vse dobre in s stališča doktorandov predvsem slabe lastnosti mentorjev. Dokler je bilo diplomantov malo, ni bilo težko pridobiti mentorja, zdaj ko se je njihovo število zelo povečalo, število profesorjev pa se ni povečalo sorazmerno, je pridobitev mentorja za bodočega doktoranda pravzaprav najtežji preizkus. Tudi vsi diplomantje z zelo ugodnimi ocenami si ne morejo pridobiti mentorjev, čeprav so nemški »doktorski očetje« zelo plodoviti. Najboljši med njimi »kreirajo« tudi do 150 doktorjev in kakih 8 do 10 habilitandov. Zlasti odkar je med doktorandi čedalje več diplomantk prihaja tudi do zapletov, ker se čutijo mentorji še zelo mladostni in pride do spolnega nadlegovanja doktorandk. Ustrezne pravde se nato dolgo vlečejo na sodiščih, pri bolj vztrajnih tožnicah gredo tudi do vrhovnega sodišča. Kazni pa so bolj majhne in izrečene seveda večinoma kot pogojne. V takih primerih pa doktorandke zaželenega naslova gotovo ne pridobijo. Da bi mentorice spolno nadlegovale doktorande pa avtor ne piše. Včasih se je med mentorjem in doktorandi vzpostavilo tako prijateljsko razmerje, da jih je le-ta pogosto vabil v gostilno ali na dom, pri čemer je seveda glavno vlogo imela soproga. Kar zadeva vodenje raziskovalnega dela za disertacijo in skrb za doktoranda je seveda razpon komaj izmerljiv, od dnevnega ali vsaj tedenskega spremljanja doktorandovega dela (posebej v naravoslovju in tehniki in ob delu na mentorjevem inštitutu), do občasnih pogovorov, pa tudi do odgovorov na doktorandova pisna vprašanja ali na pošiljke doktorandovega izdelka na poštni dopisnici.

Tema disertacije je tudi zelo pomembno vprašanje. Seveda je s temi temami tako kot z modo. V določenem času so moderne samo določene teme. Tem je seveda domala neizmerno mnogo. Avtor navaja precej duhovitih primerov. Ni tako majhnega in ne tako velikega vprašanja, ki ne bi bilo vredno obdelave. Načelno bi naj temo(e) predlagal bodoči doktorand, toda v praksi oddaja teme skoraj vedno predvideni mentor. Tema se mora navadno ujemati s področjem njegovih raziskav. Če je v temi kaj

vsebine, se seveda pokaže šele, ko je že precej narejenega. Če v temo nikakor ni mogoče »vdelati« dovolj vsebine, sledi namesto veselega tragičen dogodek, da je treba začeti znova ali misel na doktorsko čast opustiti. Še hujše je, če se tik pred vložitvijo gotove disertacije ugotovi, da je nekaj čisto podobnega obdelal pred nedavnim že nekdo drug. Sicer je res, če obdelujeta isto stvar dva, neodvisno drug od drugega, izdelek ne bo enak, toda razlike so ponavadi premajhne, da bi kasneje vloženo disertacijo bilo mogoče sprejeti kot izvorno.

Pri velikem številu doktorandov, kakor jih imajo nemški profesorji, ne preseneča, da so velike težave z njihovo dokončno oceno, zlasti še, ker pač nekaterim profesorjem to delo smrdi ali jim ne gre prav od rok. Nemški profesorji so bili do nedavna zaščiteni bolj kakor kočevski medvedje. Dekan jim nikakor ni mogel do živega, tudi ne, če so se doktorandi pritoževali, da ležijo disertacije pri mentorjih nesorazmerno dolgo. Zdaj je to nekako pravno urejeno, deluje pa še vseeno ne. Včasih je preteklo več let, da je mentor dokončno pregledal disertacijo in napisal oceno. V tej zvezi navaja avtor tale primer. Nemška vlada je uglednega profesorja mednarodnega prava imenovala za vodjo državne delegacije, ki se je z Izraelom pogajala o odškodnini za nemške Jude. Rezultat pogajanj je bil, da bo nemška država plačala polčetrto milijardo mark. Seveda so v javnosti zaradi tako velike vsote izbruhnile antisemitske akcije. Profesorju je nekdo poslal paket z eksplozivom. K sreči se ni nič zgodilo. Za komentar k temu so vprašali profesorjevo ženo. Ona pa je bila mnenja, da najbrž ne gre za antisemitsko zadevo, prej je to poslal kak doktorand, ki mu profesor že več let ni pregledal njegove disertacije.

Pisec dovolj izčrpno obravnava tudi financiranje doktorskega študija, ki je seveda zelo raznovrstno in posebej še financiranje tiska doktorskih disertacij, kar je bilo v Nemčiji vsaj v preteklosti, ko tisk še ni bil tako poceni kakor je zdaj, kar težavno. V Nemčiji je pogoj za izročitev doktorske diplome, da je disertacija objavljena. Pri tem se šteje, da je delo objavljeno, če je naklada vsaj 150 izvodov. V knjigi je opisano, koli časa se porabi za pripravo disertacije, koliko časa traja doktorski postopek, opisano je ocenjevanje in seveda ustni izpit – rigoroz, ker v Nemčiji še močno prevladuje star način pridobitve doktorata z diplomom, disertacijo in z rigorozom (strogim ustnim izpitom), kakor je do leta 1965 veljalo tudi pri nas. Zanimiv vpogled v zgodovino znanosti nam posreduje avtor z navedbo starosti, v kateri so nekoč pridobivali doktorske naslove. Leta 1998 je bila v Nemčiji povprečna starost mladih doktorjev od 33 do 35 let. Včasih so ta leta štela domala za starčevska. Nizozemec Hugo Grotius, pozneje znameniti pravnik, zgodovinar in državnik, je začel študirati na univerzi z enajstimi leti, s petnajstimi leti je dosegel častni doktorat prava na univerzi Orléans, s šestnajstimi leti je bil že odvetnik. Johann Stephan Pitter, eden najznamenitejših nemških teoretikov državnega prava se je vpisal na univerzo z dvanajstimi leti. Ker je seveda imel še zelo otroški videz, je za dokumentacijo študentskega statusa vedno nosil ob boku meč, v žepu pa izvleček iz univerzitetne matrikule. V novejših časih se je seveda starost novopečenih doktorjev povečala, vendar je bila še vedno bistveno nižja, kakor je sedaj. Sam pisec knjige je bil promoviran pri petindvajsetih letih. Slovesnosti in veselja po zagovoru disertacije, manj po promociji, ne kaže opisovati. Odvisno je pač od karakterja novega doktorja, okolja in seveda od finančnih razmer.

V Dodatku je nekaj strani tudi o častnem doktoratu. S tem fakultete želijo dati priznanje zaslužnim. Kdo je zaslužen, kdo je vreden, da se mu podeli tako velika čast, je seveda stvar interpretacije, še bolj pa interesov. Neredko se zgodi, da vlade želijo od bolj uglednih univerz, da ob državnih obiskih odlikujejo s to častjo kake tuje državnike, kar neredko spravlja te univerze v veliko zadrego, ker pač ti državniki tega ne zaslužijo. Toda skoraj vedno se univerze uklonijo. Bolj pogoste so težave pri domačih uglednih politikih ali gospodarstvenikih. Neposredno se častni doktorati seveda ne morejo kupiti, toda po krajših ali daljših ovinkih je pogosto v ozadju denar. Zato avtor meni, da bi bilo v takih primerih bolj prav, da bi na diplomom namesto *Doctor honoris causa* napisali *Doctor pecuniae causa*.

Jože Maček

Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru. Zadar : Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2003. 467 strani. (Svezak ; 45)

Ta zvezek je posvećen spomenu akademika Mate Suića, s kratkim zapisom (str. I–III). Snježana Vasilj objavlja članek Novčić Fokide s Gradine u Ošanićima kod Stoca (str. 1–5). Gre za bronasti kovanec Fokide, ki je bil najden v omenjenem kraju 2000. Datira se v čas od 371 do 357 pred Kr., v obdobje, ko Daorsi že vzdržujejo trgovske zveze s helenskim svetom. Kovanec se nahaja v zasebni lasti.

Emil Hilje je prispeval krajšo razpravo Utemeljenje franjevačkih samostana na zadarskim otocima (str. 7–19). Od konca 14. do srede 15. stoletja so na zadarskih otokih ustanovili štiri frančiškanske samostane: na koncu 14. stoletja so na posestvu zadarske plemiške družine Grisogono za frančiškane pregnane iz Bosne, ustanovili samostan sv. Duje v Kraju na Pašmanu, v prvi polovici 15. stoletja samostan sv. Pavla na otočku Galevcu pri Preku na Ugljanu, za katerega je sredstva oporočno zapustil plemič Bartol iz Milana; v drugi četrtini 15. stoletja s sredstvi zadarskega plemiča Šimuna Begne samostan sv. Jerolima v Ugljanu; samostan sv. Mihovila v Zaglavu je nastal na podoben način kot oni v Kraju na Pašmanu.

Petar Runje objavlja razpravo Don Juraj Zubina, svećenik hrvatske knjige (o. 1400–1480) (str. 21–38). Na podlagi arhivskih virov je predstavljen zadarski glagoljaš (naveden kot *de littera sclava*) Jurij Zubina iz družine, kjer je bilo zapored več duhovnikov. Bil je vsestransko dejaven in materialno dobro podprt duhovnik. Mesto Zadar se prek tega duhovnika kaže kot središče glagoljaštva.

Mislav Elvis Lukšić je prispeval razpravo Prilog poznavanju mletačke pomorsko-trgovinske politike prema krbavskim knezovima sredinom XV. stoljeća (str. 39–69). Na podlagi listin iz obdobja 1434 in 1457, ki so bile objavljene v Ljubičevih »Listinama o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike« avtor razčlenjuje pomorsko politiko Benetk do Krbavskih knezov Kurjakovičev. Ugotovil je, da je bila ta politika izrazito protekcionistična, kar je Benetkam omogočalo lepo gospodarsko prosperiteto, omenjenim knezom pa je zlasti za njihova dva podvelebitska trga Bag in Obrovac predstavljalo zelo veliko težavo.

Miroslav Granić objavlja razpravo »Norma nobilium generale consilii civitatis paghi« iz 1455. godine (str. 71–96). V srednjem veku, ko so se na hrvaški obali oblikovale mestne komune po evropskem vzoru, je bilo plemstvo tista družbena plast, ki je upravljala mesta. Med seboj povezano v razne svete, je bilo razredno ločeno od ljudstva. Tak privilegiran položaj in materialna oskrbljenost mu je omogočala, da je sledilo vsem kulturnim dogajanjem v večjih središčih na nasprotni strani Jadrana. Pag ni prešel v srednji vek kot mesto, ki je ohranilo kontinuiteto iz antike, temveč je glavnemu naselju na otoku z žilavim bojem uspelo doseči mestni status. Njegov Mestni svet se je oblikoval iz starih hrvaških družin, naseljenih na otoku, kar je posebnost in samosvojost.

Od rajnega Davorja Frankulina Travaša je objavljena razprava Prezimana stanovnika grada i otoka Raba od XV. do XX. stoljeća (str. 97–127). V uvodnem delu prikazuje pisec rezultate pregleda o primkih na Rabu, ki jih je objavil Lucijan Marčić v svoji študiji Antropogeografska ispitivanja po severodalmatinskim ostrvima (Rab, Pag, Vir) v 38. knjigi Srpskega etnografskega zbornika leta 1926. Podatke je ta avtor zbiral zlasti po matičnih knjigah podeželskih župnij za starejše obdobje. Travaš je pomanjkljivosti tega dela popravil in pregled priimkov dopolnil do 20. stoletja.

Marija Zaninović – Rumora je prispevala članek Mjere dalmatinskih luka u priručnicima XVI. stoljeća (str. 129–135). Prikazane so mere za nosilnost ladij v manualih 16. stoletja (B. Paxi, J. Mariani). To so bile še srednjeveške mere milijar in star. Pogostost omenjanja hrvaških pristanišč in njihovih mer v primerjavi z Benetkami in drugimi sredozemskimi pristanišči kaže njihov pomen in vklapljenost v sredozemski svet.

Lovorka Čoralić objavlja razpravo Prilog životopisu rapskog biskupa Blaža Sidinea (1567–1583) (str. 137–151). Blaž Sidineo, po rodu iz Zadra, doktor cerkvenega in civilnega prava ter zadarski kanonik je bil rabski škof od 1567 do 1583. Ustanovil je rabski ženski benediktinski samostan sv. Justine za dekleta iz neplemiških družin. S shranjevanjem relikvij svetnikov in listin vezanih za rabsko zgodovino se lahko šteje za utemeljitelja rabskih arhivov. V Državnem arhivu v Zadru so shranjeni zapisi o treh inventurah njegovih premičnin neposredno pred smrtjo in takoj po njej.

Milorad Pavić je prispeval obsežno razpravo Plovidbene rute srednjim i južnim Jadranom u izolatu Giuseppea Rosaccia (str. 153–199). Prikazane so plovne rute vzdolž obale v srednjem in južnem Jadranu

na koncu 16. stoletja, kakor so opisane v treh delih Giuseppea Rosaccia v njegovem delu »Viaggio«. Kljub konjunkturi v ladjarstvu in razvoju navigacijskih pripomočkov v 15. in 16. stoletju je dolga plovba na Jadranu še naprej potekala vzdolž obale, predvsem zato, da so se izognili vremenskim težavam na odprtem morju. Izbor pristanišč na poti, kjer so se ladje ustavljale, je bil odvisen od končne destinacije. Ladje so iz Benetk plule do Zadra in nadaljevale pot ob obali do Šibenika. Glede na beneško-turške odnose se je po potrebi plulo tudi do Skradina. Naslednji pomembnejši postaji sta bili Trogir in Split. Iz Splita je šla plovba ob obali ali bolj pogosto med dalmatinskimi otoki Šolto, Bračem in Visom naprej do Korčule in Dubrovnika – za Benetkami v 16. stoletju najpomembnejšim pomorskim središčem.

Milko Brković objavlja razpravo Nekoliko poljičkih dokumenata pisanih u selu Truše (XVI.–XVIII. st.) (str. 201–242). Gre za faksimile in prepise 16 listin, ki so bili doslej javnosti neznan in neobjavljeni. V njihovi dataciji se navaja mesto izdaje, vas Truše v Poljički republiki, kar je bil kriterij za naslov razprave. Listine so obdelane s stališča pomožnih zgodovinskih ved. Pisane so v bosančici ali hrvaški cirilici, po vsebini pa so večinoma kupoprodajne pogodbe o zemljiščih in darovnice o njih. Čeprav gre za listine od 16. do 18. stoletja je njihova struktura zelo podobna strukturi starohrvaške listine in pobotnicam ter listinam srednjeveške humske in bosanske pisarne.

Željko Holjevac je prispeval razpravo Problemi habsburško-mletačkog razgraničenja u Podgorju i Pozrmanju potkraj 17. i početkom 18. stoljeća (str. 243–269). Na podlagi arhivskih in objavljenih virov ter literature je avtor prikazal habsburško-beneško mejne spore in pretenzije na meji Like in Dalmacije 1699 (pred Karlovačkim Ššremski Karlovcić mirom, med njim in po njem) ter določanje mej. Proti habsburškemu dosežkom na območju vzhodnega Jadrana so si Benečani prizadevali zagotoviti in zavarovati njihov absolutni *dominium per mare*, kar je vodilo k pogostim sporom, nerazumevanju, incidentom in do neposrednih oboroženih spopadov (npr. blizu Zvonigrada), kar je naposled vodilo do vzpostavitve novih mej.

Tado Oršolić objavlja razpravo Teritorialne snage za francuske uprave u Dalmaciji (1806–1809) (str. 271–289). Prikazane so delovanje, preobrazba in funkcionalnost teritorialnih sil v Dalmaciji v omenjenem obdobju francoske uprave. Njihova vloga pri ohranjanju reda in miru je bila zelo pomembna in edinstvena. Generalni provizur Dalmacije Dandolo je izvršil njihov preustroj, s čimer je ustvaril zelo učinkovite sile, ki so skrbele za mir, in so bile razporejene po vseh okrožjih, okrajih, občinah in vaseh, tako na celini kakor na otokih. Te sile so v obliki izvidnic in obhodov preprečevale razna hudo delstva kakor so plenitve, uboji, krvna maščevanja ter so razbijale hajduške skupine. To delovanje se lahko oceni kot zelo pozitivno.

Ivan Pedrin objavlja razpravo Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i ilirskim pokrajinama poslije 1806. (str. 291–308). Avtor je raziskal avstrijske vire o ozadju sporov med Avstrijo in Francijo v Dalmaciji in Ilirskih pokrajinah. Iz virov je razvidno, da je francoska oblast uvedla v zasedene kraje številne sodobne pravne in oblastne inštitute, da pa je tudi Avstrija skrbela za posodabljanje. Francozi so imeli vse do konca svoje zasedbe vojaško premoč, ni pa Avstrije dosegala pri obveščevalnih službah. Ukrepi Francozov so bili nepremišljeni in politično zgrešeni, posebno ko so Dalmacijo pripojili k kraljevini Italiji in ko so pozneje od delov hrvaškega narodnega teritorija skušali skrpati nov narod. Francozi so sicer imeli svoje privržence, vendar so čedalje bolj izzivali upor širšega naroda, posebej zaradi splošnega novačenja vojakov in visokih vojnih davkov. S tem so izzvali odpor naroda, zlasti kmetov. Pogosti so bili oboroženi spopadi, plenitve in pokoli, kar je leta 1813 dovedlo do splošne narodne vstaje, ki jo je Avstrija podpirala z orožjem.

Stanko Piplović objavlja zanimivo razpravo Prilog poznavanju dalmatinskih solana u XIX. stoljeću (str. 309–326). Na podlagi katastrskih načrtov iz prve polovice 19. stoletja, uradnih upravnih šematizmov in drugih poznejših vesti daje avtor novejšje podatke o videzu in spremembah, ki so nastale na solinah v Dalmaciji v sto letih avstrijske uprave. Priloženi, doslej neobjavljeni načrti imajo posebno dokumentarno vrednost, ker prikazujejo razpored in velikost posameznih kompleksov na začetku obravnavanega obdobja. Besedilni dodatki k načrtom niso v celoti ohranjeni, vendar pa tudi nepopolni omogočajo dober vpogled v novo stanje, ki se je bistveno razlikovalo od onega v času beneške uprave.

Šime Peričić razpravlja O broju Talijana/Talijanaša u Dalmaciji XIX. stoljeća (str. 327–355). Ta razprava je izredno aktualna, ker je neke vrste odgovor na ponovne sicer prikrita težnje italijanskega iredentizma po prisvajanju Dalmacije, posebej Zadra. Razlog za to pa naj bi bilo veliko število Italijanov v tej deželi, zlasti v 19. stoletju. Obsežnih podatkov seveda ne moremo povzeti. Zainteresirani

bralci bodo morali prebrati razpravo v celoti. Izjemno zanimiva pa je ugotovitev, da so se po letu 1882 nekateri od renegatskih Srbov in Hrvatov vrnili k svojim koreninam, medtem ko so se pravi Italijani izseljevali v Istro, Trst in Slovensko Primorje.

Tihomir Rajčić objavlja razpravo: Slika Hrvata u nacionalnoj ideologiji srpske stranke u Dalmaciji 80-ih godina XIX. stoljeća (Srpski list /glas/ o Hrvatima) (str. 357–374). Pisec analizira stališče »Srpskega lista (glasa)«, glasila Srpske stranke u austrijskoj Dalmaciji do hrvatske nacije. Avtor ugotavlja, da ta časopis šteje Hrvate za »slabo« in »nenaravno« nacijo, ki ji odreka vsako možnost samostojnega obstoja. S tem se ujema, da ta časopis šteje Hrvate za »klerikalce« in »šoviniste«, ki z izrabljanjem vere, šolstva in državnega prava ter s pomočjo Vatikana in Avstro-Ogrske želijo »uničiti« Srbe. Srbska stranka je videla rešitev hrvaško srbskih nasprotij v priznanju posebnega kulturnega položaja Srbov, oziroma v etnični delitvi hrvaških dežel ali pa v srbizaciji Hrvatov.

Marjan Diklić je prispeval razpravo: Dvije pobjede don Ive Prodana na izborima u carevinsko vijeće u Beću (str. 375–391). Don Ivo Prodan (1852–1933) je bil pomemben publicist in politik pravaške usmeritve in utemeljitelj ter razširjevalec dalmatinskega pravaštva v drugi polovici 19. stoletja. Opisano je njegovo delovanje ter dvakratna izvolitev za poslanca v Državni zbor na Dunaju.

Ivan Balta objavlja razpravo: Iseljavanje iz Slavonije u Ameriku od 1905. do 1910. godine (str. 393–417). To delo temelji na virih Državnega arhiva v Osijeku, Hrvatskega državnega arhiva v Zagrebu, na raznih časopisih in revijah ter na historiografskih virih. Iseljavanje v Ameriko od začetka 19. stoletja je doseglo svoj vrh v letih 1905–1910. Vzroki za to so bili gospodarski in politični: drobno-posestniška zemljiška struktura, zemlje se skoraj ni splačalo obdelovati, industrializacija, povečanje števila mezdnih delavcev, rapidno večanje števila prebivalcev, okrepljena madžarizacija Slavonije z velikomadžarskim programom »Julijanske akcije« prek železnice in šol, strankarski spori, idejno-politično razslojevanje slavonskega prebivalstva (narodnjaki, pravaši, avstrofilii, madžarofili, koalicionisti, južni Slovani, socialdemokrati). Iseljavanje v ZDA je prvotno bilo usmerjeno v rudarske revirje, kmetijske pokrajine in v industrijska mesta, kakor so bila New York, Chicago, San Francisco in druga.

Mislav Elvis Lukšić objavlja Bibliografijo dr. Šime Peričića (od 1963. do 2002. g.) (str. 419–446) ob 40-letnici znanstveno-raziskovalnega dela in ob odhodu v pokoj omenjenega slavljenca.

Objavljenih je še šest prikazov raznih hrvaških zgodovinskih knjig.

Jože Maček

Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru. 50. obljetnica Zavoda za povijesne znanosti u Zadru. Zadar : Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2004. 562 strani. (Svezak ; 46)

Omenjeni obletnici je namenjen zapis 50. godišnjica Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru (1954–2004) (str. 1–29). V njem so s kratkimi biografijami in bibliografijami predstavljeni vsi sodelavci tega zavoda, znanstveno-raziskovalna, strokovna ter izdajateljska dejavnost.

V prvi razpravi obdeluje Zvezdan Strika vprašanje Kada i gdje se prvi put spominje zadarski biskup? (str. 31–64). To vprašanje je za dalmatinske cerkvene razmere zelo pomembno. Avtor se je dokopal do sklepa, da je v Zadru že v začetku 4. stoletja bil mestni škof, vsekakor še pred milanskim ediktom. Ta škof je podpiral odloke Rimske sinode iz leta 341, nekoliko kasneje pa je sodeloval na cerkvenem zboru v Sardici. Zdaj poznamo samo ime zadarskega škofa Feliksa iz leta 381, ki je sodeloval na Oglejski in Milanski škofijski sinodi. Po dodatnih virih pa je mogoče sklepati, da je v Zadru že koncem 3. stoletja bila škofija.

Gherardo Ortalli objavlja članek: Petar II. Orseolo – *dux veneticorum et dalmaticorum* (str. 65–76). Gre za prevod izvirnega članka, ki je bil objavljen pod skoraj identičnim naslovom v zborniku Venezia e la Dalmazia. Anno Mille. Treviso 2002, 13–27, zato ga ne kaže podrobneje predstavljati.

Šime Peričić objavlja krajši zapis: Otok Maun u prošlosti (str. 77–84). Otok Maun leži med otokoma Pag in Olib in ga je kralj Petar Krešimir že aprila 1069 daroval zadarskemu samostanu sv. Krševana. Čeprav je bil v sestavu tega znamenitega samostana, je skoraj pozabljen. Pisec je poskusil na podlagi

najdenih virov in literature dati čim več informacij o njegovi gospodarski in strateški vlogi v preteklosti. Njegov pomen je bil bistveno večji, kakor bi izhajalo iz njegove velikosti.

Akademik Lujo Margetić iz Reke objavlja krajši članek: Neka pitanja abjuracije iz 1203. godine (str. 85–92). Članek je bil napisan ob tisočletnici dogodka, ko so *priores* bosanske bratovščine kristjanov – *societas fraternitatis* – pred papeževim legatom in svojim patronom Kulinom banom, gospodarjem Bosne, izjavili, da se v imenu vse bratovščine odrekajo suma, da bi bili odpadniki (razkolniki) (*abrenuntiamus scismati*) in obljublajo, da bodo v vsem sledili naukom Apostolskega rimskega sedeža. Ta izjava se na splošno imenuje abjuracija. Ta abjuracija po svoji nenavadni invokaciji odstopa od veroizpovedi drugih tedanjih heterodoksnih gibanj v času sprejema katoliške formule, posebej zato, ker se v njej ne omenja Jezus Kristus. Ta razlika bi se lahko tolmačila s tem, da so se kristjani odrekli svojega arijanskega svetovnega nazora, ki so ga izpovedovali ostanki gotskega, že slovaniziranega prebivalstva Bosne.

Krešimir Kužić odgovarja na vprašanje Kojim su brodovima 1217. godine prevezeni križari kralja Andrije II? (str. 93–107). Obdelan je pomorski vidik križarske vojne Andreja II. Poudarek je dan tipološki ugotovitvi ladij, s katerimi so prevažali križarje, manj pa se pisec ukvarja z vprašanjem razvoja ladij do tega časa in na ladijsko ikonografijo.

Domagoj Mijan objavlja obsežno razpravo Pomorske odredbe Zadarskog statuta u usporedbi s istim odredbama venecijanskog, dubrovačkog i splitskog statuta (str. 109–168). Avtor daje nekaj odgovorov v zvezi s pomorskimi odredbami Zadarskega statuta. Te odredbe in sploh ves statut so v pomorski pravni zgodovini sorazmerno slabo obdelani. Do zdaj niso prikazane neposredne zveze med beneškim in zadarskim statutom. Po številu odredb je zadarski poleg dubrovniškega najbogatejši statut, zato bi zaslužil celovitejšo obdelavo. V tej razpravi so komparativno obdelane pomorske odredbe zadarskega z istimi odredbami beneškega, dubrovniškega in splitskega statuta.

Marica Čunčić je prispevala razpravo Ninski odlomak glagoljskog misala (str. 169–193). Pergamentni ovoj neznane knjižice je edini ostanek nekega rokopisnega glagolskega misala iz 15. stoletja, ki ga hranijo v Arheološkem muzeju v Splitu. V razpravi je odlomek objavljen v latinični transliteraciji s kodikološko, paleografsko, vsebinsko in jezikovno analizo ter slovarjem vseh besed, s slikami inicialk in posebnih znakov vseh ohranjenih strani, kot tudi z nekoliko inicialkami in glasbenimi oznakami iz Misala Mr 180 in inicialkami Ljubljanskega misala 162a/2.

Mislav Elvis Lukšić objavlja razpravo Pogranični prijepori između mletačkih vlasti i knezova Krbavskih u drugoj polovini XV. stoljeća (str. 195–226). Nesoglasja so opredeljevala medsebojne odnose močne jadranske aristokratske republike, ki je na vse načine želela ohraniti svoje pozicije in cilje ter pomembnimi hrvaški velikaši Kurjakovići Krbavskimi, ki so bili še dodatno oslabljeni zaradi tedanje šibke kraljevske oblasti v Ogrsko-hrvatskem kraljestvu. Šlo je predvsem za nadzor nad trdnjavo Ostrovico, ki je bila na ključnem križišču severnodalmatinskih poti, za obmejno trdnjavo Kurjakovićeve Kličevac poleg Benkovca ter meje na vranskem območju. Seveda je bilo še veliko drugih spornih vprašanj, ki jih tu ne kaže naštevati.

Petar Runje je prispeval kratek članek Svećenik Andrija Marijić – sinovac poznatoga glagoljaša Jurja Zubine (str. 227–234). Pisec obravnava duhovnika z gornjim imenom, ki je od rajnega strica Juraja Zubine (glej isto publikacijo, zvezek 45, 21–38), znanega duhovnika glagoljaša podedoval znatno premoženje. Služboval je v cerkvi sv. Šimeta in sv. Marije in je bil kanonik v zadarski stolnici. Tudi sam je bil priznana poslovni človek in hkrati dober duhovnik, zlasti spovednik.

Lovorka Čoralić objavlja razpravo Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću (str. 235–251). Poglavitna pozornost tega dela je usmerjena na življenjsko pot ugledne hrvaške izseljenske družine v Benetkah v omenjenem obdobju. Na podlagi virov iz Državnega arhiva v Benetkah, v glavnem oporok, je predstavljeno delovanje Stjepana Tartara in Helene Boico iz Boke Kotorske, njihovi podjetniški dosežki in gospodarske možnosti teh vplivnih oseb v hrvaški skupnosti v Benetkah. Podrobno so opisane podjetniške aktivnosti ter povezanost z Benečani in tamkajšnjimi duhovniki ter cerkvenimi ustanovami ter seveda članstvo v hrvaški skupnosti ter v bratovščini sv. Jurija in Tripuna.

Slaven Bertoša objavlja krajšo razpravo »Oriondo dalla diocese di Zara... Habitante in questa città«: Doseljenici iz Zadra i sa zadarskog područja u Puli (1613–1817) (str. 253–267). V naslovu navedeno tematiko je avtor obdelal na podlagi arhivskega gradiva. V matičnih knjigah Pulja v omenjenem

obdobju je navedenih devet mest in območij: Biograd, Ist, Kaštel Žegarski, Kornati, Obrovac in Premuda enkrat, Nin dvakrat, Pag šestkrat, Zadar pa celo 112 krat.

Milko Brković objavlja razpravo Nekoliko neobjavljenih isprava poljičkoga kančilira Marka Barića (str. 269–306). Pisar Marko Barić je deloval v Poljički republiki v drugem delu prve in v prvem delu druge polovice XVIII. stoletja. Vse to obdobje je bil knez, nato pa še veliki poljički knez. Lastnoročno je z bosančico ali hrvaško cirilico napisal ali bil destinator vrste poljičkih listin raznovrstne vsebine. V obravnavani razpravi je kronološko prikazanih 14 njegovih listin, ki so bile doslej javnosti neznanе. Besedila so transkribirana v latinico, so obdelana diplomatično-paleografsko in seveda z zgodovinskega stališča. Dodani so tudi faksimili izvornikov.

Mirisa Katić Piljušić je prispevala razpravo Rukopisna ostavština bilježnika i povjesničara Marka Laura Ruića (str. 307–324). V naslovu omenjeni mož je bil najbolj znan notar na Pagu. Zapustil je veliko število rokopisov, v katerih je v zadnjih desetletjih 18. stoletja prepisal stare spise, ki so jih hranili v Mestnem arhivu v Pagu, prevajal je zgodovinske knjige in opisoval družbeno-politično življenje na tem otoku. Pri svojem delu se je ukvarjal s toliko stvarmi, da jih tu nikakor ne moremo strnjeno prikazati.

Pijo Mate Pejić objavlja kratek članek Slikar fra Josip Rossi (str. 325–333). Rossi je bil rojen v Trstu, kjer je obiskoval osnovno šolo in dokončal nižjo gimnazijo. Višjo gimnazijo in bogoslovje je dokončal v Zadru. Postal je frančiškan province sv. Hieronima v Zadru. Za duhovnika je bil posvečen 1866. V redu je imel visoke funkcije. Slikarsko akademijo je končal v Benetkah, izpopolnjeval pa se je v Milanu in Rimu. Bil je ugleden slikar z velikim opusom cerkvenih slik zlasti v Dalmaciji, pa tudi v tujini.

Kristijan Juran je prispeval obsežno demografsko študijo Stanovništvo Murtera 1858. i 1915. godine (građa iz anagrafa župe Murter) (str. 335–367). V njej je prikazano gradivo iz murterskih anagrafov, ki vsebujejo popis družin in znotraj njih zapisane spremembe v času od 1854 do druge polovice XX. stoletja. Glavnina dela so popisi družin in analiza strukture imen, priimkov in vzdevkov murterskega prebivalstva v letih 1858 in 1915. Ugotavljanje so spremembe v obdobju med omenjenima letoma.

Tado Oršolić objavlja razpravo Vojno-teritorialna podjela i reorganizacija austrougarske vojske 1867.–1890. (str. 369–394). Težak poraz Avstrije 1866 je bil opomin, da je treba hitro spremeniti obstoječe stanje in preobraziti počasno in neučinkovito avstrijsko armado, za kar so postavljeni temelji pri sklepanju Avstro-Ogrske nagodbe 1867. Pri tej preobrazbi je bilo treba upoštevati lasten vojni sestav kakor tudi sestav nekaterih evropskih armad, zlasti pruske. Ta reorganizacija, ki je zajela komandno, administrativno in vojaško-teritorialno delitev, je zelo izboljšala način delovanje avstro-ogrske armade. Ta ustroj in delovanje sta se ohranila do razpada monarhije 1918.

Dalmacija u djelu *Die Österreichisch-Ungarische Monarchie in Wort und Bild* je prispevek Ivana Pederina (str. 395–424). Zvezek o Dalmaciji v omenjeni zbirki naj bi prikazal Dalmacijo kot celoto in ji dal ustrezno mesto v okviru skupnosti narodov omenjene monarhije. Članki so zajemali prazgodovino, zgodovino, književnost, narodopisje in naposled gospodarstvo. Za razliko od zvezkov za druge avstrijske dežele, pa so članke o Dalmaciji pisali večinoma sicer v tej deželi naseljeni tujci. Pri tem se je izkazalo, da je kultura, zlasti stara dalmatinska kultura bogatejša kakor gospodarstvo. V gospodarskem in posebno v prometnem oziru je Dalmacija spadala med najbolj zaostale dežele. Avstrija kot država z vidika Dalmacije ni bila uspešna.

Stanko Piplović objavlja razpravo Pregradnja crkve i samostana konventualaca u Splitu tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća (str. 425–449). Na podlagi arhivskih in drugih sodobnih virov so predstavljeni podatki o recentnih spremembah minoritskega samostanskega kompleksa sv. Franja na izpostavljenem mestu v Splitu. Ocenjen je tudi prispevek historizma k njegovi sedanji funkcionalni organizaciji in estetskemu videzu. Ker prostorski razvoj samostana do zdaj ni bil raziskovan sistematično, predstavlja to delo prispevek k prizadevanjem ponazoriti čas, ko so se na tem kompleksu izvršile temeljite fizične spremembe. Šele s proučevanjem starih listin, ki jih hranijo v samostanu bo mogoče konkretno preučiti tudi starejša obdobja njegove izgradnje.

Marjan Diklić objavlja dolgo strokovno razpravo Dokumenti, zapisi i sjećanja sudionika o antifašističkom pokretu otpora u Ninu tijekom drugoga svjetskog rata (1941.–1945) (str. 451–502). Ob zbiranju zgodovinskega gradiva o Ninu in celotnem ninskem območju pred drugo svetovno vojno in med njo, o čemer bo izšla knjiga pri Matici hrvatski v Zadru, objavlja pisec iz zapuščine Anteja Maštrovića

Nina, ki je bil poglavitni organizator protifašističnega odpora v svojem rojstnem kraju in širši okolici nekaj pomembnih dokumentov, zapisov in spominov sodelavcev pri tem uporniškem gibanju. Najprej so prikazani najpomembnejši podatki o drugi svetovni vojni ter o Anti Maštroviću Ninu, okupaciji in razkosanju Kraljevine Jugoslavije, posebej še o italijanski okupaciji in aneksiji Dalmacije in mesta Nina. Dodan je vprašalnik na podlagi katerega so zbirali podatke o odporniškem gibanju in na koncu še devet dokumentov iz vojne in povojne zgodovine Nina.

Davor Bukša objavlja krajši članek z naslovom Integracijski procesi u svjetskom gospodarstvu i današnja pozicija Republike Hrvatske (str. 503–512). Članek analizira pomemben segment mednarodnih ekonomskih odnosov povezan s svetovnimi integracijskimi procesi, njihov razvoj, pomen in vlogo ter sedanji položaj hrvaške države glede na Evropsko unijo. V članku so opisani politika in institucionalni ukrepi, ki bi jih Hrvaška morala izvesti, da bi dosegla svoj cilj – vstop v EU, s čimer bi povečala splošno družbeno prosperiteto v kolektivnem in individualnem smislu.

Objavljenih je šest recenzij oz. prikazov. Izredno zanimiv je zapis Mislava Elvisa Lukšića Osvrt na znanstvenu studiju o bosanskomuslimanskoj agresiji na Hrvate srednje Bosne (str. 528–550). To študijo je napisal vojaški zgodovinar dr. Charles Reginald Shrader in je izšla 1993 pod naslovom *The Muslim-Croat Civil War in Central Bosnia (A Military History, 1992–1994)* pri Texas A&M University Press/College Station kot 23. zvezek serije *Eastern European Studies*. Leta 2004 je izšel tudi hrvaški prevod pri Golden marketing – Tehnička knjiga. Na kratko gre za to, da je večinoma neustrezno dosedanje pisanje in percepcija v javnosti kako so v muslimansko-hrvaški vojni v srednji Bosni (1992–1994) bili muslimani »good«, Hrvati pa »bad guys«. Kdor se zanima za sodobno vojno zgodovino, naj ta sestavek vsekakor prebere, ker tudi v Sloveniji prevladuje podobno enostranski pogled na to dogajanje, kakor ga kritizirata avtor knjige in še bolj pisec tega sestavka.

Opisano je še odkrivanje doprsnega kipa dr. Vjekoslavu Maštroviću, prvemu direktorju in tudi sicer zaslužnemu strokovnjaku v parku Zavoda za zgodovinske znanosti Hrvatske akademije znanosti in umetnosti v Zadru.

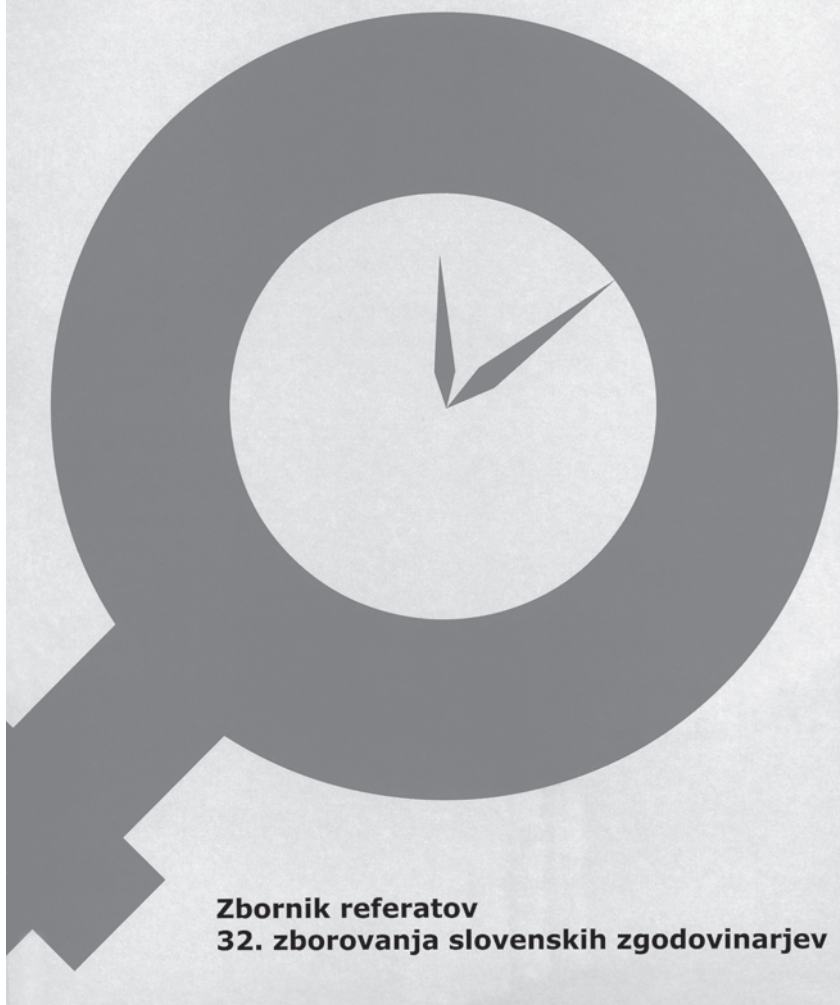
Jože Maček

REGIONALNI VIDIKI SLOVENSKE ZGODOVINE

Zveza zgodovinskih društev je izdala zbornik z referati z XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo v Mariboru med 10. in 12. oktobrom 2002. Revijo lahko naročite na Filozofski fakulteti, v knjižnici Oddelka za zgodovino, ali po telefonu: 01/241-1200.

Ženske skozi zgodovino

Zveza zgodovinskih društev je izdala zbornik z referati z XXXII. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ki je bilo v Celju med 30. septembrom in 2. oktobrom 2004. Revijo lahko naročite na Filozofski fakulteti, v knjižnici Oddelka za zgodovino, ali po telefonu: 01/241-1200.

OBVESTILA

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

Prispevke za Zgodovinski časopis sprejema uredništvo na naslov: Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana (info@zgodovinskicasopis.si). Uredništvo bo sprejelo le tiste prispevke, ki bodo oddani v skladu s sledečimi navodili:

– vsak prispevek mora vsebovati točen naslov avtorja, vključno s telefonsko številko in po možnosti z elektronskim naslovom (e-mail);

– prispevki morajo biti oddani v dvojni obliki: na disketi (ime datoteke (file) naj bo ime in priimek avtorja) in odtisnjeni na papir;

– v kolikor gre za razpravo ali članek, mora prispevek obvezno vsebovati povzetek (v okvirnem obsegu dveh strani, razen v izjemnih primerih) in sinopsis v obsegu pet do deset vrstic, ki naj vsebuje tudi avtorjev akademski naziv, poklic in delovno mesto ter ustanovo, kjer je zaposlen in njen naslov;

– opombe naj bodo pisane enotno, na dnu vsake strani. Celoten naslov citata naj bo le ob prvi navedbi, nato okrajšano;

– slikovno gradivo (fotografije, zemljevidi, ipd.) naj bo črno-belo in priloženo posebej. Legende (podnapisi) k slikovnemu gradivu naj bodo natisnjene na posebnem listu in hkrati priložene v elektronski obliki, skenirane v resoluciji 300 dpi in shranjene v obliki tif(f). Slikovno gradivo naj bo označeno na način, ki ne bo dopuščal zamenjav podnapisov.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

Nove spletne strani Zgodovinskega časopisa

Zgodovinski časopis je spomladi 2005 spremenil naslov svojih spletnih strani in spremenil naslov elektronske pošte. Nova naslova sta www.zgodovinskicasopis.si in info@zgodovinskicasopis.si.

Uredništvo je poskrbelo tudi za dopolnitev vsebine na spletnih straneh revije. Tam lahko sedaj poleg podatkov o reviji in uredništvu, najdete tudi napovednik naslednje številke. Morda bo za nekatere bralce revije uporabno, da lahko na spletnih straneh najdejo tudi bibliografska kazala Zgodovinskega časopisa od leta 1947. Za morebitne opozorila o napakah in predloge za popravke, se vam že vnaprej zahvaljujemo.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo »**Kronika**«. Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. »Kronika« ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinsko pisje.

»Kroniko« lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah je na razpolago tudi večina starejših letnikov revije.

<p>UDK 930.85(=163.6)“653” KURDORFER Dieter, dr., Bayerische Staatsbibliothek, Ludwigstraße 16, DE-80539 München</p> <p>Zgodovinski in literarni pomen rokopisa z »Brizinskiimi spomeniki«</p> <p>Zgodovinski časopis 59/2005, št. 1–2 (131), str. 7–21, cit. 46</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik: Sn., (De., Sn., En.)</p> <p>Članek obravnava zgodovinski in literarni pomen kodeksa Cim 6426 Bavarske države knjižnice, v katerem so vpisani Brizinski spomeniki. Pozornost je namenjena predvsem funkciji, vrednosti in kontekstu kodeksa, ki ga označuje izrazita vsebinska pestrost in za katerega se zdi upravičena oznaka »pontifikalni pritočnik«. Zdi se, da je glavni kodeksa bila zapisana v času eksila Trevisinskega škofa Abrahamna na Koroskem (974-983).</p> <p>Peter Štih</p>	<p>UDK 929 Žiga Herberstein: 930.85 WAKONIG Marija, dr., izr. prof., Institut für Osteuropäische Geschichte, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Spitalgasse 2, Hof 3, A-1090 Wien</p> <p>»... hab ich teutsch und windisch geternet ...« O poreklu in kulturnih koreninah Žige Herbersteina</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 59/2005, št. 1–2 (131), str. 45–55, cit. 68</p> <p>Ključne besede: Žiga Herberstein, poreklo, kulturne korenine</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik: Sn., (De., Sn., En.)</p> <p>Avtorica v članku raziskuje rodbinsko, jezikovno in kulturno poreklo znamenitega diplomata Žige Herberstein (1486-1566), ki je Evropi odkril Rusijo in ki je bil iz Vipave na Kranskiem. Pri tem se je v veliki meri lahko oprla na Herbersteinove avtobiografske prikaze in njegovo osebno korespondenco.</p> <p>Peter Štih</p>
<p>UDK 262(497.4)“13. stoletje” MHELJČ Darja, dr., redna profesorica, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana</p> <p>Revizija kronologije cerkvenih dostojanstvenikov na Primorskem</p> <p>Zgodovinski časopis 59/2005, št. 1–2 (131), str. 23–44, cit. 74</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik: Sn., (En., Sn., En.)</p> <p>Prispevek na osnovi pričevanj v pravi za pitarsko ojno desetino med kopskim škofom na eni ter piranskimi predvalci in njihovo duhovščino na drugi strani (1201–1207) dopolnjuje in pojasnjuje sezname in časovne razpone stolovanja nekaterih cerkvenih dostojanstvenikov v tržaški in kopski škofiji.</p> <p>Avtorski izvleček</p>	<p>UDK 07(437.6):323(=863) “1920/1940” KREGAR Tone, magister zgodovine, višji kustos, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje</p> <p>Slovaški politični tisk o Slovencih med obema vojnama</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 59/2005, št. 1–2 (131), str. 69–99, cit. 191</p> <p>Ključne besede: Slovaki, Slovenci, politični tisk, narodno vprašanje, avtonomija</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik: Sn., (En., Sn., En.)</p> <p>Prispevek ponuja pogled najpomembnejših slovaških političnih dnevnikov v dvajsetih in prvi polovici tridesetih let 20. stoletja na položaj Slovencev in razmere v Kraljevini SHS oz. Jugoslaviji. Kot sorodnemu in v marsikem primerljivemu narodu je bil slovaški politični tisk Slovincem ves čas poudarjeno naklonjen ter jim namenjaj razmeroma precejšnjo pozornost. Slednje še posebej velja za pisanje slovaškega katoliškega in avtonomističnega dnevnika Slovák v obdobju diktature kralja Aleksandra.</p> <p>Avtorski izvleček</p>

<p>UDC 929 Sigmund Herberstein: 930.85 WAKOUNIG Marija, PhD, Associate Professor, Institut für Osteuropäische Geschichte, Historisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Spitalgasse 2, Hof 3, A-1090 Wien »... hab ich deutsch und windisch gelernt...« On the origin and Cultural Roots of Sigmund Herberstein <i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana 59/2005, No. 1–2 (131), pp. 45–55, 68 notes Language: Sn., (De., Sn., En.) Key words: Sigmund Herberstein, origin, cultural roots The author examines the family, language, and cultural roots of prominent diplomat *iga Herberstein (1486-1566). Born in Vipava in Carniola, Herberstein was the one who presented Russia to the rest of Europe. The sources used for this article are Herberstein's autobiographic notes and his personal correspondence.</p> <p style="text-align: right;">Peter Štih</p>	<p>UDC 930.85(=163.6) "653" München KURDORFER Dieter, dr., Bayerische Staatsbibliothek, Ludwigstraße 16, DE-80539 Historical and Literary Significance of the Freising manuscripts (<i>Bržižnski spomeniki</i>) <i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana 59/2005, No. 1–2 (131), pp. 7–21, 46 notes Language: Sn., (De., Sn., En.) Focusing on its function, value, and context, the article focuses on historic and literary significance of the Cim 6426 codex of the Bavarian National Library in which the Freising Manuscripts have been entered. Due to its variegated contents the codex has been justifiably termed a »pontifical manual.« It seems that the main body of the codex had been written during the exile of Freising bishop Abraham in Carinthia (974-983).</p> <p style="text-align: right;">Peter Štih</p>
<p>UDC 07(437.6):323(=863) "1920/1940" KREGAR Tone, MA, Museum of Recent History Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje Slovak Political Newspapers from the Period between the First and the Second World Wars on Slovenes <i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana 59/2005, No. 1–2 (131), pp. 69–99, 191 notes Language: Sn. (En., Sn., En.) Key Words: Slovaks, Slovenes, political press, the national question, autonomy The article focuses on a survey of the most important Slovak political dailies from the 1920s and the first half of the 1930s, and their views on the position of Slovenes within the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes (Yugoslavia). Equally small and in many ways similar to Slovakia, Slovenia and its people often featured in Slovak dailies, all of which always wrote extremely benevolently about it. This was especially true of <i>Slovák</i>, a catholic daily that fervently supported the idea of autonomy during the era of king Alexander's dictatorship.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p>UDC 262(497.4) "13th century" and Arts, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana MIHELJČ Darja, PhD, Full Professor, Research Centre of the Slovene Academy of Science Revision of the Chronology of Church Dignitaries in Primorsko <i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i>, Ljubljana 59/2005, No. 1–2 (131), pp. 23–44, 74 notes Language: Sn., (En., Sn., En.) Based on the testimonies given in the lawsuit concerning the oil tithe in Piran (1201-1207), with the bishop of Koper on one side and the people of Piran and their clergy on the other, the article provides additional data on the lists and chronological order of the office of certain church dignitaries in the dioceses of Trieste and Koper.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>

<p style="text-align: right;">UDK 338(497.4)''1819'' SI-1000 Ljubljana</p> <p>ŽARKO Lazarević, dr., znanstveni svetnik, Institut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, Ljubljana</p> <p>Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 59/2005, št. 1–2 (131), str. 101–110, cit. 21</p> <p>Ključne besede: nacionalni interes, gospodarstvo, gospodarski bojkoti, Slovenci</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik: Sn., En., Sn., En.)</p> <p>V zgodovinski perspektivi se je tematika nacionalnega interesa kazala na različne načine, vsaka doba je prinašala svoje poudarke, ki so bili odvisni od splošnih socialnih, političnih in gospodarskih razmer. Za obravnavano dobo je potrebno poudariti praviloma prevladujoči kriteriji nacionalnega/slovenskega kot osnovno točko opredelitve. Slovensko lastništvo gospodarskih subjektov je bil cilj in kriterij »narodnega interesa«. Nobena doba pa ni enoznačna, zato je v razpravi opozorjeno tudi na izjeme in na odstopanja oziroma občasna protislovoja v procesu delitranja slovenskega nacionalnega gospodarskega interesa.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	<p style="text-align: right;">UDK 329(497.1)''1937''</p> <p>DARKO Friš, dr., izr. prof., Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 158, SI-2000 Maribor.</p> <p>Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 59/2005, št. 1–2 (131), str. 129–146, cit. 95</p> <p>Ključne besede: Kraljevinna Jugoslavija, politična zgodovina, Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ), Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS)</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik: Sn., En., Sn., En.)</p> <p>Razprava v uvodu prinaša kratak pregled najpomembnejših političnih dogodkov v Kraljevini Jugoslaviji po odstopu predsednika vlade Bogoljuba Jevtića junija 1935 in prikaz odnosa med novonastalo vladajočo stranko Jugoslovansko radikalno zajeđnico (JRZ), v kateri so bili tudi pripadniki nekdanje Slovenske ljudske stranke (SLS), in opozicijsko Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS). Glavni poudarek je avtor namenil podrobnejši prikazu in analizi dogodkov ob banovinski konferenci, ki jo je JNS organizirala v Ljubljani junija 1937, ter odnosa v slovenskih časnikih, ki v celoti odražajo odnos med pripadniki in nasprotniki politike nacionalistov.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>
<p style="text-align: right;">UDK 329.3(497.4)''1923/1929'' maleja@radionans.si</p> <p>RATEJ Mateja, dr., asistentka, Pedagoška fakulteta, Koroška cesta 158, SI-2000 Maribor.</p> <p>Slovenska ljudska stranka v vladl Antona Korošca – ratifikacija Netunskih konvencij</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 59/2005, št. 1–2 (131), str. 111–127, cit. 118</p> <p>Ključne besede: Kraljevinna SHS, vlada, Anton Korošec, Netunske konvencije, železnice</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik: Sn., En., Sn., En.)</p> <p>Avtorica v prispevku obravnava odnos Slovenske ljudske stranke do ratifikacije Netunskih konvencij, ki je sodila med prednosne naloge vlade Antona Korošca in je bila njegov najpomembnejši prispevek k reševanju zunanje-političnih vprašanj jugoslovanske države v dvajsetih letih prejšnjega stoletja. Z ratifikacijo Netunskih konvencij je bil pomembno povezan tudi najem angleško-ameriškega državnega investicijskega posojila za stabilizacijo dinarja in obnovo prometne infrastrukture v Kraljevini SHS. V Slovenski ljudski stranki so se z njim prvič neposredno srečali ob prevzemu ministerstva za promet v vladi Ljubomirja Davidovića.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	<p style="text-align: right;">UDK 293(497.4)''79692 Ljubljana, pp 1614</p> <p>BATAGELJ Borut, univ. dipl. zgod., Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mesni trg 27, SI-1001 Ljubljana</p> <p>Mitološke razsežnosti bloškega smučanja in konstrukt stereotipa o smučanju kot slovenskem nacionalnem športu</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 59/2005, št. 1–2 (131), str. 147–159, cit. 62</p> <p>Ključne besede: Bloško smučanje, nacionalni šport, mitologija</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik: Sn., En., Sn., En.)</p> <p>Avtor v prispevku problemsko obravnava indirektni vpliv starosvetnega bloškega smučanja na razvoj slovenskega modernege smučanja. Posebej je v članku vzpostavljen propagandni moment dediščine bloškega smučanja, ki se pogosto kaže zgolj kot fascinatcija nad starejšo zgodovino in vpliv le te na oblikovanje stereotipa o Slovencih kot smučarskem narodu.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>

<p style="text-align: right;">UDC 329(497.1)''1937''</p> <p>DARKO FRIŠ, PhD, Associate Professor, Faculty of Educational, University of Maribor, Koroska cesta 158, SI-2000 Maribor</p> <p>Provincial Conference of the Yugoslav National Party in Ljubljana in 1937</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 59/2005, No. 1-2 (131), pp. 129-146, 95 notes</p> <p>Language: Sn., (En., Sn., En.)</p> <p>Key Words: the Kingdom of Yugoslavia, political history, Yugoslav Radical Party (JRZ), Yugoslav National Party (JNS), Petar Živković, regional conference of the Yugoslav National Party in Ljubljana in June 1937</p> <p>The study deals with the most significant political activities in the Kingdom of Yugoslavia after the resignation of prime minister Bogoljub Jevtić in June 1935. Described is the relationship between the newly-organized ruling Yugoslav Radical Party (Jugoslovska radikalna zajednica – JRZ), which consisted also of the supporters of the former Slovene People's Party (Slovenska ljudska stranka – SLS), and the Yugoslav National Party (Jugoslovska nacionalna stranka – JNS) in the opposition. The study details and analyzes the events taking place during a regional conference organized by the Yugoslav National Party in Ljubljana in June 1937, and the response of Slovene newspapers to these events; the response fully reflects the relation between the supporters of the politics of Yugoslav nationalists and their opposition.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p style="text-align: right;">UDC 338(497.4)''18/19''</p> <p>ŽARKO LAZAREVIĆ, PhD, Senior scientific collaborator, Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana</p> <p>Slovene People's Party in the Government of Anton Korošec and the Ratification of the Treaty of Nettuno</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 59/2005, No. 1-2 (131), pp. 101-110, 21 notes</p> <p>Language: Sn. (En., Sn., En.)</p> <p>Key words: national interest, economy, economic boycott, Slovenes</p> <p>Viewed from the perspective of historiography, Slovene national interests were manifested in different ways. Depending upon the general social, political, and economic circumstances, each period brought forth its own unique aspects. The prevailing characteristic of the period from the mid-1850s to the Second World War was the emphasis on the »national (Slovene) aspect.« Its principal objective was economic autonomy of Slovenia. There were, however, occasional digressions and discrepancies in the process of defining Slovene national economic interest.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>
<p style="text-align: right;">UDC 293(497.4):796.92</p> <p>BATAGELJ BORUT, B.A. in History, Historical Archives Ljubljana, Mestni trg 27, SI-1001 Ljubljana, pb 1614</p> <p>Mythological Dimensions of the Traditional Ski Style from Bloke and the Stereotype of Skiing as the Slovene National Sport</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 59/2005, No. 1-2 (131), pp. 147-159, 62 notes</p> <p>Language: Sn., (En., Sn., En.)</p> <p>Key Words: traditional ski style from Bloke, national sport, mythology</p> <p>Analyzed is the indirect influence of the traditional ski style of Bloke on the development of modern skiing in Slovenia. An object of fascination due to its historic value, this ancient skiing tradition was used to create a stereotype about Slovenes as a nation of skiers, and now serves mostly propaganda purposes.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>	<p style="text-align: right;">UDC 329.3(497.4)''1923/1929''</p> <p>RATEJ MATEJA, PhD, Assistant, Faculty of Educational, University of Maribor, Koroska cesta 158, SI-2000 Maribor, mateja@radfomars.si</p> <p>Slovene People's Party in the Government of Anton Korošec and the Ratification of the Treaty of Nettuno</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 59/2005, No. 1-2 (131), pp. 111-127, 118 notes</p> <p>Language: Sn., (En., Sn., En.)</p> <p>Key Words: Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes; government, Anton Korošec, the Treaty of Nettuno, railway</p> <p>Examined is the relation of the Slovene People's Party to the ratification of the Treaty of Nettuno. In the 1920's, the ratification was one of the primary objectives of the government of Anton Korošec and was his most important contribution toward the solution of Yugoslav foreign policy problems. Closely connected to the ratification of the Treaty of Nettuno was the raise of an Anglo-American state investment loan in order to stabilize the dinar and renovate the traffic infrastructure in Yugoslavia. The Slovene People's Party was first confronted with the issue of the investment loan when it took over the Ministry of Traffic in the government of Ljubimir Davidović.</p> <p style="text-align: right;">Author's Abstract</p>

<p style="text-align: right;">UDK 930.22(497.4.Kranjska)1150/1300*</p> <p>KOS Dušan, dr., izredni profesor, Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 4</p> <p>Lisinska praksa v provinci. Primer Kranjske v letih 1150–1300</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003, št. 3–4 (128), str. 291–307, 121 cit</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn., (En., Sn., En.)</p> <p>Ključne besede: visoki srednji vek, diplomatika, listina, Kranjska</p> <p>Avtor sistematično obravnava razvoj pravnega pisnega poslovanja od stede 12. do začetka 14. stoletja na Kranjskem. Predstavlja časovni in strukturalni razvoj pravnih zapisov, zvečine listin posameznih izstaviteljev in prejemnikov, ne le iz območja Kranjske, pač pa tudi v povezavi s sosednjimi romanskimi in nemškimi deželami. Ugovavlja vplive vzorov na Kranjsko prakso izdelave in izgleda listin.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	<p style="text-align: right;">UDK 32.019.5:949.75</p> <p>ZAJC Marko, zgodovinar, Mladí raziskovalec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Erjavčeva 26</p> <p>Žumberak kot pozabljena regija. Ali kako lahko obmejno področje zmede slovenske politike</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003, št. 3–4 (128), str. 261–267, 39 cit</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn., (En., Sn., En.)</p> <p>Beganje slovenske politične misli 19. stoletja med prevladujočim naravnim pravom in zgodovinskimi koncepti se je v veliki meri pokazalo prav na primeru pripadnosti žumberkega področja. Žumberak, za katerega je bilo znano, da je pred uskoško naselitvijo in organiziranjem Vojne krajine v 16. stoletju pripadal vojvodini Kranjski, je v letih razpuščanja vojaške ureditve ozroma »kravne košulje« (1871 – 1881) čakal novega gospodarja. Vprašanje, ali bo to vojvodina Kranjska na osnovi klica zgodovine, ali pa Hrvaška »trojedinca« na osnovi etnografskih in praktičnih razlogov, je poleg politikov v Zagrebu zaposlovalo tudi Dunaj in Budimpešto. Slovenske politično srenjio je problematika spravljala v zadrege vsaj iz dveh razlogov: »Zgodovinska« priključitev Žumberaka je bila v nasprotju z »naravno« idejo <i>Zedinjene Slovenije</i>, obenem pa jih je strah pred nemško nevarnostjo iz severa prepričevali, da je dvig slovensva neločljivo povezan s slovanskim jugom.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>
<p style="text-align: right;">UDK 352/354(497.4)</p> <p>REPE Božo, dr., redni profesor, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000, Aškerčeva 2</p> <p>Od deželana do državljana. Regionalni razvoj Slovencev v letih 1918–1991</p> <p>Zgodovinski časopis, Ljubljana 57/2003, št. 3–4 (128), str. 269–278, 27 cit</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn., (En., Sn., En.)</p> <p>Regionalna zvest (identiteta) je pri Slovenceh izjemno močna. Pogojena je z zgodovinskim razvojem od srednjega veka dalje, še zlasti pa z oblikovanjem dežel v času Avstro-Ogrske monarhije. Do prehoda v 20. stoletje je bila regionalna zvest prevladujoča. Pri velkem delu koroških Slovencev je bila prav deželna zvest eden od pomembnih dejavnikov zaradi katerega so po prvi svetovni vojni na plebiscitu glasovali za Avstrijo in ne Jugoslavijo, regionalne posebnosti pa so oteževale kulturo integracijo Prekmurja v novo državo. V času med obema vojnama Slovencev v Jugoslaviji ni uspelo doseči politične avtonomije, fašistična oblast v Italiji pa je kot del načrtne raznorodvalne politike uporabljala tudi teritorialno organiziranost (v nobeni od pokrajin Slovencev in Hrvatov niso imeli svoje večine). Na Avstrijskem Koroskem se je lokalna organiziranost v času med obema vojnama le malo spremenila težnja že od leta 1860 dalje je bila, da Slovenci v okolini ne dosegejo večine. Porajbe na Madžarskem je prav tako ostalo v prejšnjem okraju Zalezna zupanja (Vas), potokei je proces madžarizacije. Med drugo svetovno vojno se je znoraj okupačjskih con prav tako podarjala regionalna zvest, seveda v povezavi z nemško, italijansko in madžarsko oz. »vendasko« identiteto. Zarregionalizem po drugi svetovni vojni je sprva značilna razdobljenost na majhne občine, postopoma pa se oblikuje manjše število občin (62). Z osamosvojitvijo so Slovenci res postali državljani, a hkrati ostali deželani, soče po številu občin in boju zanje (192), pa jim je še najljubše če so predvsem krajanj.</p> <p style="text-align: right;">Avtorski izvleček</p>	<p style="text-align: right;">UDK 371.27:93/99(497.4+444.1)</p> <p>TRŠKAN Danijela, dr., docenka, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, SI-1000, Aškerčeva 2</p> <p>Metodična struktura izpinitih priročnikov za zgodovinoSloveniji, Franciji in Veliki Britaniji</p> <p>Zgodoivinski časopis, Ljubljana 59/2005, št. 1–2 (130), str. 161–174, 37 cit</p> <p>1.01 Izvirni znanstveni članek; jezik Sn., (En., Sn., En.)</p> <p>Avtorica predstavlja metodično strukturo izpinitih priročnikov za zgodovino v Sloveniji, Franciji in Veliki Britaniji. Ugovavlja, da večina francoskih in angleških priročnikov združuje izpitno vsebino in metode dela, medtem ko je pri slovenskih priročnikih v večini primerih vsebinski in metodični deločen. Pomembno je, da izpiniti priročniki omogočajo samostojno pripravo učencev na znanjji pisanizpiti, saj vsebujejo izbrano izpitno vsebino, primere izpinitih nalog ter tudi napotke za reševanje nalog z rešitvami</p>

UDC 32.019.5:949.75
ZAJC Marko, BA in History, Young Researcher, Institute for Ethnic Studies, Erjavčeva 26, SI-1000 Ljubljana

The Forgotten Region of Žumberak, or How a Borderland Area Confused Slovene Politicians

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 57/2003, No. 3–4 (130), pp. 261–267, 39 cit

Language: Sn., (En., Sn., En.)

In the 19th century, Slovene politicians were divided into two sides: while one supported the then prevalent concept of natural law the other favored a concept based on historical circumstances. This was especially evident in the case of Žumberak, a hilly area on the southern slopes of the Gorjanci Mountains. Before it was settled by the *Uskoki* and converted into a military frontier called *Vojna krajina* (War March) in the 16th century, Žumberak had been a part of the Duchy of Carniola. During the period of disbanding the military organization, also known under the name *Krvava košinja* (blood-stained shirt), between 1871 and 1881, the area was awaiting its new master. Neither the politicians in Zagreb and Ljubljana nor those in Vienna and Budapest could decide whether due to historic reasons the area should be incorporated into Carniola, or due to ethnographic factors as well as purely practical reasons, it should be annexed to Croatia. Torn between these two options, Slovene politicians were unable to reach a decision, which was primarily due to two reasons: the »historic« annexation of Žumberak was not in accord with the »natural« idea of *Zedinjena Slovenija* (United Slovenia). Yet the fear of the German danger from the north persuaded Slovenes that in order to progress, Slovenia should become closely connected to South Slavs.

Author's Abstract

UDC 930.22(497.4 Kranjska)1150/1300"
KOS, Dušan, PhD Associate Professor, Research Centre of the Slovene Academy of Science and Arts, Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana

Practice of Written Documents in the Province of Carniola between 1150 and 1300
Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 57/2003, No. 3–4 (130), pp. 261–267, 39 cit

Language: Sn., (En., Sn., En.)

Key Words: High Middle Ages, diplomacy, document, Carniola

The author systematically analyzes the temporal and structural development of legal written operations in Carniola between the middle of the 12th century and the beginning of the 14th century. Most of the legal documents had been written by individual issuers or recipients that lived not only in Carniola, but had connections with people in Roman or German lands. There was a marked foreign influence on the making and form of these documents.

Author's Abstract

UDC 352/354(497.4)
REPE Božo, PhD, Full Professor, Departments of History, Faculty of Arts, University in Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

From Provincials to Citizens: Regional Development of Slovenia between 1918 and 1999

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 57/2003, No. 3–4 (130), pp. 269–278, 27 notes

Language: Sn., (En., Sn., En.)

Slovenes possess an exceptionally strong national identity. This is the result of the historic development since the Middle Ages, and especially during the period of the formation of provinces in the Austro-Hungarian monarchy. Provincial, or better regional, identity was prevalent until the beginning of the 20th century. It was also because of this strong regional identity that many of the Slovenes living in Carinthia opted for Austria instead of Yugoslavia at the 1920 plebiscite. Regional characteristics also made it difficult for the territory of Prekmurje in northeast Slovenia to integrate culturally into the new state of Yugoslavia. In the period between WWI and WWII Slovenia did not manage to integrate culturally into the new state of Yugoslavia. In the period between WWI and WWII Slovenia did not manage to attain political autonomy. Fascist authorities in Italy used the concept of regional organization as part of its systematic denationalizing policy (neither Slovenes nor Croats held the majority in any of the regions). In Austrian Carinthia, the principle of local organization changed very little during the period between WWI and WWII; since 1860, the tendency was to prevent Slovenes from attaining majority in any of the Carinthian municipalities. The Porajze area, which has a large percentage of Slovene population, has remained in Vasmege (*Zelena Japantja* in Slovene), and its population was subject to strong Hungarianization. During the Second World War the occupational zones authorities also emphasized regional identity in connection to German, Italian and Hungarian, or the so-called »Vendish,« identities. One of the typical features of regionalism after the Second World War was the fact that Slovenia had been broken down into small municipal units that gradually merged into 62 municipalities. Although it is true that Slovenes have become citizens of independent Slovenia in 1991, they have nevertheless remained tied to regions; indeed, judging by the present number of municipal units in Slovenia, and the struggle to organize yet new ones, Slovenes seem to prefer their town or village identities.

Author's Abstract

UDC 371.27:93(99)(497.4+44+41)
TRŠKAN Danijela, PhD, Assistant Professor, Departments of History, Faculty of Arts, University in Ljubljana, Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

Methodical Structure of Examination Reference Books on History in Slovenia, France, and Great Britain

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 59/2005, No. 1–2 (130), pp. 161–174, 37 cit

Language: Sn., (En., Sn., En.)

The article focuses on the methodic structure of examination reference books on history in Slovenia, France, and Great Britain. While French and British examination reference books generally combine examination subject matter and work methods the ones in Slovenia separate the two. In order to enable students to independently prepare for and pass external examination on history it is important that examination reference books contain given examination topics, examples of written assignments and questions, directions for their proper solution, and correct answers.

Author's Abstract